

Ústav historických věd
Fakulta filozofická
Univerzita Pardubice

Theatrum historiae

9

2011

Pardubice 2011

Na obálku byla použita mědirytina provedená Josefem Kommerem zachycující ideální pohled na servitský konvent s kostelem v Konojedech. Za ochotné zprostředkování děkujeme Kristýně Uhlíkové, Ph.D. (Grafická sbírka oddělení dokumentačních a sbírkových fondů ÚDU AV ČR, sign. W-E-6/37, inv. č. 08455)

© Univerzita Pardubice, 2011

evidenční číslo MK ČR E 19534

ISSN 1802-2502

Obsah:

I. František Antonín Špork, František Karel Swéerts-Sporck a Tobiáš Antonín Seeman v jejich službách v první půli 18. století

Jiří KUBEŠ – Vítězslav PRCHAL Tobiáš Antonín Seeman a jeho kalendářové zápisy z let 1726–1747	9
Jiří KUBEŠ „ <i>Votre Excellence est trop philosophe</i> “. Pobyt Františka Antonína Šporka u císařského dvora v roce 1727	25
Vítězslav PRCHAL Sídlo a jeho pán. Rezidenční strategie hraběte Františka Karla Swéerts-Sporcka ve 2. čtvrtině 18. století	45
Veronika ČAPSKÁ Jan Kristián Swéerts-Sporck a František Girtler – na společné cestě mezi zbožností a ekonomickým zájmem	79
Ladislav SVATOŠ Počátky hospitální nadace Františka Antonína Šporka v Kuksu	97
Radmila PAVLÍČKOVÁ Nemocné tělo v denících Tobiáše Antonína Seemana	123
Michaela BURIÁNKOVÁ Barokní šlechtic a jeho právní poradci. Na příkladě sporu mezi Annou Kateřinou Swéerts-Sporck a Kristýnou Alžbětou z Obernitz (1739–1743)	147
Jan MUNZAR – Vítězslav PRCHAL Počasí v Čechách ve 30. a 40. letech 18. století v denících Tobiáše Antonína Seemana	161
Jindřich KOLDA Náměty k budoucímu šporkovskému bádání	175

II. Úředníci a jejich páni v 17. a 18. století

- Josef HRDLIČKA
Vilém Slavata a jeho hejtman Hynek Ladislav Vejtmiler z Vejtmile 187
- Frederik FEDERMAYER
Wolfgang Mórócz z Beketfalvy (1575–1648).
Spoločenský vzostup kariérneho úradníka v ranonovovekom Uhorsku 201
- Jan KILIÁN
Krupští bergmistři, horní inspektoři a páni Šternberkové 225
- Václav KAPSA
Hofmusici a lokajové. K postavení hudebníka na šlechtickém dvoře
v Čechách první poloviny 18. století 241
- Ivana FIALOVÁ
Úřednický aparát na cisárskych panstvách Holíč a Šaštín
v druhej polovici 18. storočia 257
- Marie MACKOVÁ
Úředník liechtensteinských panství druhé poloviny 18. století
(Na příkladu panství Lanškroun z inspektorátu Moravská Třebová) 273
- Eduard MAUR
Angelo Soliman – černý otrok, komorník, svobodný zednář a muzejní exponát 285

III. Šlechta a její životní styl v období baroka

- Diana DUCHOŇOVÁ
Detstvo a mladosť uhorského aristokrata. Spomienky palatína
Pavla Esterházyho vo svetle jeho denníkových záznamov 301

Jiří HRBEK Hledat a nalézat: Barokní Valdštejnové a jejich informační síť	313
Rostislav SMÍŠEK Komunikační síť knížete Ferdinanda ze Schwarzenberku na přelomu 17. a 18. století	333
Kristina SWIDEROVÁ Adam František a Eleonora Amálie ze Schwarzenberku. Příčiny a průběh jejich manželské krize v letech 1710–1722	357
<i>IV. Šlechta, úřednictvo a jejich reprezentace v období baroka</i>	
Martin KRUMMHOLZ Gallasovský hofmistr Johann Heinrich Dienebier (1677–1748)	375
Jan IVANEGA Pavel Ignác Bayer, Adam František ze Schwarzenbergu a zámek Ohrada	397
Martin PAVLÍČEK POPVLVM RELIGIONE TVETVR. Několik poznámek k dílu Matyáše Bernarda Brauna v Kuksu	419
Pavel ŠTĚPÁNEK Cesta pekelného notáře z Mexika do Kuksu	435
Tomáš JANURA Rezidence oravských a liptovských stoličných úředníků ako prostriedok vyjadrenia ich spoločenského statusu	453
Vladislava ŘÍHOVÁ – Jana STRÁNÍKOVÁ Schlikovský úředník Karel Říha a výstavba kostela ve Veliši	473

Ingrid ŠTIBRANÁ	
Pálffyovské katalógy zbierok a inventáre ako pramene k poznaniu umeleckého zariadenia rezidencie Červený Kameň v polovici 18. storočia	491
<i>Recenze</i>	509

Jiří Kubeš – Vítězslav Prchal

Tobiáš Antonín Seeman a jeho kalendářové zápisy z let 1726–1747

Abstract: The article deals with the daily calendar entries of Tobias Anton Seeman from the second quarter of 18 century. Seeman served as the Hofmeister to Bohemian noble Franz Anton Count Sporck and then to his successor Franz Karl Count Swéerts-Sporck. Majority of these entries are preserved in original calendars (17 years), three calendars were lost and they are known in the modern transcriptions from the beginning of 20 century only. The authors introduce the project that was solved at the University of Pardubice (2009–2011) and in its frame the Seeman's calendar entries are going to be published in the form of a modern critical bilingual edition during 2012. Finally, the article brings a short biography of Tobias Anton Seeman who was serving to his above mentioned masters for long 60 years.

Key words: F. A. Sporck - T. A. Seeman - 18th century - calendars - diaries - officers

Úvod

V roce 2011 tomu bylo 110 let, co se objevila první rozsáhlejší a fundovaná práce o Františku Antonínu Šporkovi. Vděčíme za ni Gustavu Eduardu Pazaurovi (1865–1935),¹ jenž hned v první poznámce shrnul, z jakých zdrojů informací při tvorbě práce vycházel. Zmiňuje nejprve 13 kopiířů odeslané korespondence a hned potom píše, že několik měsíců studoval „*die – leider nicht ununterbrochen erhaltene – Folge der Tagebuch-Kalender, die wir dem gewissenhaften Haushofmeister Tobias Josef Anton Seemann verdanken*“. I po více jak století musíme konstatovat, že zmíněné kopiáře (nejen) korespondence a kalendářové zápisy zůstávají a zůstanou pro svůj velký časový záběr a mimořádnou rozsáhlost alfou a omegou většiny bádání o hraběti Šporkovi i jeho dědicích z rodu Swéerts-Sporck a nikdo je nemůže zcela minout. Z tohoto důvodu je nutné se vrátit až k Pazaurovi, jenž byl zřejmě prvním badatelem, který se systematicky zabýval těmito unikátními prameny. My máme nyní zaostřeno na kalendářové zápisy, proto

1 Gustav Eduard PAZAUREK, *Franz Anton Reichsgraf von Sporck und seine Lieblingserschöpfung Kukus*, Leipzig 1901. Pazaurek byl historik umění a řemesel, pocházel z Prahy, ale přestěhoval se do Německa, kde dlouhá léta působil jako ředitel Zemského muzea řemesel (*Landes-Gewerbemuseum*) ve Stuttgartu a napsal řadu pojednání o dějinách skla a porcelánu.

je pro nás relevantní Pazaurkova zmínka, že je velká škoda, že se v Kuksu nedochovaly v úplné řadě a že chybí zejména z první čtvrtiny 18. století, jež ho vzhledem k tématu jeho výzkumu a zaměření na osobu hraběte Šporka zajímala nejvíce. Autor nám ale podává zároveň informaci, že některé možná nejsou zcela nenávratně ztraceny.²

O kalendářích

Pazaurkova domněnka vyslovená na samém počátku 20. století je aktuálním vývojem skutečně potvrzována. V rámci prací na projektu moderního edičního zpřístupnění Seemanových zápisků (viz níže) se totiž podařilo objevit v soukromých sbírkách v Německu a v Rakousku dva odborné věřejnosti (Pazaurka nevyjímaje) doposud zcela neznámé kalendáře s poznámkami hofmistra Seemana. Rok 1727 se nachází ve vlastnictví pana Stephana Swéerts-Sporcka v dolnorakouském Wolfpassingu, rok 1730 se nacházel v rodinné sbírce pana Karla Jeschkeho ve württemberském Ludwigsburgu. Díky velkorysému daru pana Jeschkeho je v současné době v držení členů týmu zpracovávajícího edici kalendářů a v budoucnu se počítá s jeho inkorporací do fondů knihovny Hospitalu v Kuksu, kde jsou uloženy i zbývající originály diarií.

V současné době jsou tedy známe, ať už v originále či v opisu, deníky z téměř celého období, kdy Tobiáš Antonín Seeman sloužil jako hofmistr nejprve Františku Antonínu Šporkovi a po jeho smrti Františku Karlu Swéerts-Sporckovi, tzn. od roku 1726 až do své smrti na počátku roku 1750. Kalendářové zápisky počínají rokem 1726 a končí rokem 1747, ale je téměř jisté, že si nějakou formu zápisků vedl po celou dobu, co byl v panské službě.³ Uvedené období let 1726 až 1747 však bohužel není bez cézur. Zcela ztraceny jsou tři roky zápisků pro léta 1728, 1736 a 1738 (rok smrti Františka Antonína Šporka

2 „Im Besitze des Grafen Gustav Sweerts-Sporck befinden sich nur die Jahrgänge 1699 (noch von Seemann's Vorgänger geschrieben), 1726, 1729, 1731, 1732, 1733, 1735 und 1737, sowie eine Reihe von ebenfalls von Seemann gewissenhaft geführten Kalendern, die jedoch [...] bereits der Zeit des Erben und Rechtsnachfolgers, des Grafen Franz Karl Rudolf von Sweerts-Sporck, angehören. – Leider ist in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts – Graf Johann Philipp 1781–1854 war geisteskrank – mit den Sporck'schen Archivalien arg gehaust worden; unredliche Diener verschleppten dieselben und veräußerten sie zu Schleuderpreissen in alle Windrichtungen. Hoffentlich gelingt es mit der Zeit, wenigstens einige der verschollenen Jahrgänge in öffentlichen oder Privatbesitz wiederzufinden. – Der frühere Kukuser Bürgerschuldirektor Anton Schmitt, der auch in seiner späteren Station Friedland das Interesse an der Geschichte seiner Heimath nicht aufgab, soll eine Reihe von Tagebuchkalendern abgeschrieben haben, die hoffentlich wenigstens in copia zum Vorschein kommen dürften.“ Tamtéž, s. 7, pozn. 14.

3 Například v denním zápise k 25. 6. 1740 se sám Seeman zmiňuje o svém kalendáři s poznámkami z roku 1723, tedy ještě z období před nástupem do funkce hofmitstra Šporkova dvora.

a nástupu jeho dědice Františka Karla Swéerts-Sporcka), navíc i v některých dochovaných nejsou zápisy zcela souvislé.⁴

Na tomto místě je třeba také předeslat, že ne všechny zmiňované kalendáře přežily do dnešních dní v originálech. Vyjma nově objevených let 1727 a 1730 jsou všechny původní zápisky, které si Seeman pořizoval do tištěných svatováclavských kalendářů (*Neuer Prager Titular und Logiaments- Kalender zu Ehren des H. Wenceslai/Fürsten/und Martyrers/ Patrons des Königreichs Böhme*)⁵ uloženy v knihovně Hospitalu Kuks. Jde o léta 1731–1733, 1735, 1737 a 1739–1747.⁶ Léta 1726, 1729 a 1734 jsou dnes známa pouze z opisů, jež pořídil na počátku 20. století Tomáš Halík, respektive Ernest Back (rok 1734).⁷

Ředitel reálného gymnázia ve Dvoře Králové nad Labem Tomáš Halík (1856–1944) byl jedním z řady badatelů, kteří při své práci o osobě Františka Antonína Šporcka využívali měrou vrchovatou právě Seemanových diarií.⁸ Zároveň Halík stojí svým zapáleným zájmem o hraběte a jeho stopu v regionu, jakkoliv jsou jeho texty poznamenány jakousi podprahovou akcentací češství v převážně jazykově i kulturně německém prostředí i pozitivistickým přístupem k pramenům na jedné straně, a nekritickým, místy z dnešního pohledu až naivním obdivem k „osvícenecké“ osobě hraběte na straně druhé, bezesporu pevně v základech současného šporkovského bádání.

Byl to také on, kdo v rámci přípravných prací pro své badatelské dílo pořídil opisy všech tehdy ještě existujících diarií (tři výše zmíněné kalendáře se od té doby ztratily), aby je ve formě dvou úhledných svazků sešitů formátu A4 následně roku 1928 (resp. 1930) věno-

4 Největší mezery evidujeme u let 1726, 1729, 1739, kde je jen několik málo zápisů z konce roku a z let 1744 a 1746, kde nejsou zápisy pokryty vždy zhruba čtyři měsíce.

5 Tento typ kalendáře byl vydáván v Praze zhruba v letech 1720–1770. Některé jsou dnes uloženy i v německých a rakouských knihovnách (v Jeně mají roky 1719, 1726 a 1728, v Rakouské národní knihovně ve Vídni začíná řada rokem 1726, v Drážďanech pak uchovávají několik kusů z padesátých a šedesátých let).

6 Knihovna Národní kulturní památky Hospitalu Kuks, inv. č. 6978–6980, 6982–6987 a inv. č. 6989–6994. Pod inv. č. 6981 je sice uložen kalendář z roku 1734 s rukopisnými poznámkami, ale mají jednak pouze účetní charakter, jednak pochází z pera více autorů. Seemanova ruka v nich nebyla s jistotou rozpoznána.

7 Osudy Seemanova kalendáře na rok 1734 jsou vskutku kuriózní. Roku 1931 pořídil královédvorský advokát a šporkovský sběratel Ernest Back strojopisný přepis dnes již nezvěstného opisu originálu Seemanova deníku z roku 1734, který stvořil roku 1871 kukský řídící učitel A. P. Smidt. Originál roku 1734 byl nezvěstný již v době, kdy Gustav E. Pazaurek při práci na Šporkově monografii využíval všechny Seemanovy kalendáře, uložené tehdy na Kuksu v rodové knihovně Gustava Adolfa Swéerts-Sporcka. Roku 1932 pak Backův strojopisný přepis přeložil do češtiny Tomáš Halík. Backův přepis i Halíkův překlad roku 1734 jsou uloženy v Městském muzeu Dvůr Králové nad Labem, sign. PT 9093.

8 Jde zejména o drobné práce Tomáš HALÍK, *Hrabě František Antonín Sporck: Kuks za jeho doby*, Dvůr Králové nad Labem s. d. [1904–1905] a další vydání; TÝŽ, *Hrabě František Antonín Sporck a památky umění sochařského "v Betlemě"*, Dvůr Králové nad Labem 1904 a další vydání; TÝŽ, *Průvodce po Betlemě u Dvora Králové n. L. a jeho okolí: (Umělecké památky v Betlemě, Žireč a Choustníkovu Hradiště)*, Dvůr Králové nad Labem 1933; a konečně TÝŽ, *Průvodce po Kuksu*, Dvůr Králové nad Labem 1933.

val do sbírek tehdejšího Archivu ministerstva vnitra v Praze, kde jsou uloženy dodnes.⁹ Na konci dvacátých let 20. století pak do kontaktu s Halíkem vešel mladý jindřichohradecký archivář Karel Tříška, který se posléze rozhodl hraběti Františku Antonínu Šporkovi věnovat svojí dizertační práci.¹⁰ Ten po dohodě s královédvorským doyenem pořídil i české překlady některých vybraných let Seemanových zápisků, jež jsou dnes uloženy v rukopisných sbírkách tamního muzea.¹¹

Nevíme přesně, kdy si Tobiáš Antonín Seeman začal zpravidla na volné listy tištěných svatováclavských kalendářů vést své denní zápisy. Nejpozději však s nástupem do funkce Šporkova hofmistra v dubnu roku 1726 se tato jeho praxe stala povinnou součástí výkonu jeho úřadu. Z příkazu svého zaměstnavatele si Seeman s velikou přesností v řádu hodin zaznamenával dění na hraběcím dvoře a věci s tím související. Zápisy ze šporkovského období ze všeho nejvíce připomínají jakousi kroniku pestrého každodenního života kukského pána. Převládají záznamy vztahující se ke společenskému dění v nejbližším okolí hraběte Šporka, k jeho prestižním sociálním kontaktům, reprezentačním aktivitám a vůbec „velkým osobním činům“, které bylo třeba z pohledu jejich tvůrce uchovat.¹² Seemanovu povinnost vést si dennodenní zápisky tak můžeme nejspíš vnímat v kontextu škály promyšlených nástrojů, které hrabě Špork coby obratný tvůrce mýtu o vlastní neobyčejnosti využíval ke geni a rozšiřování adekvátního veřejného obrazu své osoby.

Nicméně Seeman byl v prvé řadě úředník. Do běžné náplně jeho úřadu patřilo vést ve jménu svého chlebodárce pravidelnou oficiální korespondenci s některými osobami, zajišťovat styk se státními, zemskými a samosprávnými úřady, dodávat informace a komunikovat s advokáty v rámci nesčetných soudních konfliktů, ale také zajišťovat chod šlechtického dvora, udržovat kontakt s hejtmany a pomocnými úředníky jednotlivých panství a tak podobně. Ze všech těchto důvodů měly záznamy pro něj osobně i nemalou praktickou funkci, protože se staly nezbytným pomocníkem při běžné agendě spojené s hofmistrovským postem.

9 Národní archiv Praha, Sběrka rukopisů B, inv. č. B 90 (opisy let 1726, 1729, 1731–1733, 1735, 1737), a inv. č. B 90a (opisy let 1740–1746).

10 Karel TŘÍŠKA, *František Antonín hrabě Špork*, b. m. 1939, 2. vydání b. m. 1940.

11 Městské muzeum Dvůr Králové nad Labem, sign. PT 9094 (přepisy a překlady kalendářů z let 1726, 1729, 1731–1734, 1740–1742). V pozůstalosti Tomáše Halíka se zachoval dopis s datem 11. 4. 1927, v němž známý královédvorský milovník regionální historie a přírodovědec Alois Zlatník oznamuje Halíkovi, že získal „*onoho studenta*“ (patrně jde o tehdy tříadvacetiletého Karla Tříšku) jako dobrovolníka za stravu a byt („*jinak za práci nic nežádá*“) k opisu Seemanových deníků, „*an bychom jinak opsání nedocílili*“. SOKA Trutnov, Tomáš Halík, sign. II b 1, kart. 1.

12 Pavel PREISS, *Boje s dvouhlavou saní: František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha 1981. My ale citujeme z druhého, upraveného vydání, jež vyšlo jako TÝŽ, *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha – Litomyšl 2003, s. 51.

Po roce 1738 v souvislosti se smrtí hraběte Šporka a nástupem nové vrchnosti však nastává v obsahu zaznamenávaných témat zásadní změna, respektive některé dříve frekvencované typy informací se stahují do pozadí (reprezentativní aktivity, společenské dění na šlechtickém dvoře), jiné doposud nepřítomné či ignorované se naopak přidávají.

Byť celkový Šporkův osobní přístup k Seemanovi byl mírně řečeno arogantně majetnický, na základě charakteru zápisků se můžeme oprávněně domnívat, že hofmistr Seeman byl hraběti Šporkovi neustále nablízku, a to až do té míry, že měl přístup i k poměrně intimní sféře šlechticova života. Podrobné líčení nemocí a tělesných neduhů Františka Antonína Šporka, včetně diagnostikování jejich vnějších projevů, tomu zřetelně napovídá. S novým panstvem však již podle všeho nebyl Seeman v tak těsném kontaktu. František Karel Swéerts-Sporck a tím méně pak jeho manželka Anna Kateřina již hofmistrovým zápiskům zdaleka nedominují tak jako v případě jejich zemřelého předchůdce. Zprávy společenského druhu o hraběcím páru Seeman píše již evidentně z mnohem většího odstupu a nejčastěji se omezují na to, zda a kde bylo panstvo na mši, zda u nich někdo obědval, případně zda někam cestovali. Větší pozornost si hrabě Swéerts-Sporck získává tehdy, když vstupuje do Seemanova pracovního obzoru. Nejčastěji pak hofmistr spolu s hrabětem, případně sám, vykonává inspekční cesty po panství, po dvorech, polích, dohlíží na zemědělské stavby a podobně. Právě poznámky o hospodářsko-zemědělských záležitostech dominia a zprávy o ekonomickém chodu panství patří k nejvýraznějším a nejfrekvencovanějším novým tématům, které do struktury zápisků v souvislosti se zcela jinými osobními prioritami Františka Karla Swéerts-Sporcka vstupují.

Není ani zřejmé, zda ze strany vrchnosti přetrvával příkaz k vedení kalendářových záznamů, nebo zda v nich Seeman pokračoval spíše z určité setrvačnosti pramenící z dlouhodobého zvyku. Pravda bude, jak už to bývá, asi někde uprostřed, ostatně i charakter zápisků tomu odpovídá: Do běžné a pokračující úřední agendy (komu a v jaké věci psal, s kým jednal, za kým jel apod.) se čím dál více zapojují i poznámky osobního charakteru, ať už jde o jeho soukromé cesty za švagrovou a rodinou, popisy synových návštěv nebo, a to možná nejvýrazněji, reflexi jeho vlastního zhoršujícího se zdravotního stavu a různých projevů fyzických obtíží.

Ptáme-li se po motivaci vedení zápisů ze strany autora, bude zřejmě různorodá a jen s obtížemi jednoznačně definovatelná, ostatně stejně jako zápisky samotné. Na počátku podle všeho stála vůle vrchnosti, která v hofmistrových záznamech viděla další vítaný zdroj informací o vlastních aktivitách. O tom, že zápisy byly původně obligatorní, svědčí i to, že se svazky kalendářů do dnešních dní dochovaly v bývalé hraběcí knihovně. Kalendáře ani zápisy v nich tedy nebyly osobním majetkem Seemanovým, ale zdá se, že je odevzdával zpět vrchnosti. Postupem času se však z takovéto formy denních poznámek vyvinula velmi účinná pomůcka pro vykonávání svěřené úřední agendy, proto se v nich

pravidelně objevují poznámky kancelářského typu a proto se vedení každodenních zápisů stalo pro Seemana doslova běžnou rutinou. Patrně i z těchto důvodů pokračoval v zažité praxi i po roce 1738, kdy se jeho vztah k panstvu zřetelně mění a rozvolňuje. Zajímavé v této souvislosti je, že bezprostředně po Šporckově smrti pravděpodobně ve vedení zápisů pokračovat nechtěl. Dokladem toho může být fakt, že rok 1739 (připomínáme, že rok 1738 je ztracený) obsahuje zápisy pouze z posledního týdne měsíce dubna (účetní termín na sv. Jiří) a pak až od 5. prosince. Seeman tehdy zřejmě seznal, že to bude v nastalé situaci – rozbíhal se velký spor s paní Obernitzovou a on byl povolán k soudu jako svědek – zase velmi praktické a výhodné. Každopádně v následující době se charakter jeho zápisů opravdu mění, když nabývají na větší výraznosti některé další rysy záznamů, zejména pak jejich „osobnější“ charakter.

O projektu

V roce 2009 vznikl na Fakultě filozofické Univerzity Pardubice několikačlenný pracovní tým, který s podporou juniorského badatelského grantu Grantové agentury Akademie věd České republiky připravuje ediční zpřístupnění kalendářových poznámek hofmistra Seemana.¹³ S přihlédnutím k interdisciplinárním možnostem využití pramene byl od počátku kladen důraz na mezioborové složení týmu tak, aby byla pokryta základní škála obsažených témat. Zástupci sedmičlenného kolektivu profesně reprezentují jak klasickou historii (Jiří Kubeš, Jindřich Kolda, Vítězslav Prchal), historii s důrazem na dějiny knižní kultury (Ladislav Svatoš), tak dějiny umění (Martin Pavlíček) a germanistiku (Soňa Černá, Pavlína Kleiberová). Vypovídací možnosti Seemanových diaríí jsou však mnohem bohatší (o čemž ostatně svědčí i studie v první části tohoto čísla), proto výzkumný tým již od prvopočátku spolupracuje s dalšími externími specialisty (např. v oboru dějin farmacie nebo historické klimatologie).

Základním cílem projektu je příprava komentované zrcadlové česko-německé edice Seemanových zápisů. Starší Halíkovy opisy nepokrývají všechny dnes známé svazky, navíc vznikly vlastně jen jako pomůcka ve formě pracovních podkladů pro další výzkum. Vzhledem k době jejich vzniku logicky nereflktují moderní vědecké zásady transkripce raně novověkých německých textů a nejsou vždy stoprocentně spolehlivé. Z toho důvodu byly vypracovány zcela nové přepisy všech kalendářových poznámek a nyní probíhá jejich překlad do češtiny.

¹³ Grantový projekt GA AV ČR č. KJB808160903 „Zápisky Tobíaše Antonína Seemana, hofmistra hraběte Šporcka, z let 1730 až 1747 – komentář a vědecká edice“, doba realizace 2009–2011.

Mohlo by se zdát, že příprava takové edice je dnes věcí již více méně zbytečnou. Vždyť záznamy Tobiáše Antonína Seemana rozhodně nejsou ve vědecké obci neznámým pramenem. Naopak – všechny velké monografie o Františku Antonínovi Šporkovi potažmo o umělcích v jeho službách (Gustav Eduard Pazaurek, Tomáš Halík, Ernest Back, Karel Tříška, Pavel Preiss, Jiří Šerých)¹⁴ si bez Seemanových zápisků nelze představit. Jejich dosavadní využití se však z velké části omezovalo jen na ilustrativní vytěžení zajímavostí ze života hraběte Šporka, zaměřené primárně na vztah hraběte s nejnvýznamnějšími umělci v jeho službách. Téměř dokonale pak bylo opomenuto období let 1740–1747, kdy Seeman po smrti Františka Antonína Šporka přesídlil s dvorem Šporkova dědice Františka Karla Rudolfa Swéerts-Sporcka z Kuksu na zámek v Lysé nad Labem a další rezidence.

Na základě průběžných pracovních výsledků jsme přesvědčeni, že důkladná analýza takto informačně bohatého a chronologicky unikátně uceleného pramene souvisle pokrývajícího téměř 20 let přinese celou řadu nových poznatků z oblasti barokního šlechtického mecenátu, výzkumu raně novověkých dvorů, ekonomiky šlechtického velkostatku (jak ukazují poznámky právě ze swéerts-sporckovského období), dějin každodennosti, dějin kultury a celé řady dalších aspektů ze života aristokracie první poloviny 18. století, případně pomůže revidovat některé starší teze nejen šporkovského bádání. Ediční zpřístupnění tak závažného pramene navíc budou moci využít badatelé i mnoha dalších společenskovědních disciplín – vedle historie a dějin umění i dějin cizojazyčné bohemikální literatury, dějin divadla, dějin hudby, dějin kultury, mentalit atd.

Rovněž očekáváme, že existence dostupné edice záznamů hofmistra Seemana by mohla znamenat posun v dosavadním dobře etablovaném (ale také svým způsobem zakonzervovaném a jasně vymezenými mantinely daném) šporkovském bádání rozšířením záběru na dědice této mimořádně významné osobnosti. Tím, že pomůže zmapovat jejich životní styl a priority, zasadí doposud spíše izolovaně vytvářený historiografický obraz Františka Antonína Šporka do širšího kontextu jeho vlastních pokračovatelů, což by mj. mohlo vést k užitečnému náhledu na Šporkův odkaz v novém světle a skrze něj i k revizi některých starších tezí, tradičních interpretací a zatím neotřesitelných závěrů. Zdá se, že některé studie v tomto čísle časopisu již takový posun zřetelně naznačují.

Zatímco Seemanovy zápisky si již své místo v profesním hledáčku několika generací badatelů získaly, o osobě jejich autora to zatím tvrdit nelze. Jeden z prvních úkolů, před který byl výzkumný tým postaven, proto spočíval v tom, pokusit se co možná nejděleji zrekonstruovat důležité mezníky života samotného Tobiáše Antonína Seemana a vy-

14 G. E. PAZAUREK, *Franz Anton Reichsgraf von Sporck*; T. HALÍK, *Hrabě František Antonín Špork: Kuks za jeho doby*; Ernst BACK, *Vom Grafen Sporck*, Mitteilungen des Heimatmuseums Kukuš a. E., 3. Folge, Kukuš 1937; K. TŘÍŠKA, *František Antonín hrabě Špork*; P. PREISS, *František Antonín Špork*; Jiří ŠERÝCH, *Michael Rentz fecit: Michael Jindřich Rentz, dvorní rytec hraběte Šporka*, Praha 2007.

vést z příšeří zmizelých dní na světlo dnešního světa osudy muže, bez jehož ruky by zkoumané záznamy ani neexistovaly.

O Seemanovi

Základní informace o Seemanovi shrnul ve své monografii Pavel Preiss,¹⁵ od té doby však k jejich doplnění, resp. korekci, nedošlo. Teprve v souvislosti s prací na kritické edici Seemanových kalendářových zápisů se objevily další informace, jež mohou dokreslit situaci v jeho rodině, a byl podniknut i systematický výzkum matričních záznamů,¹⁶ který odhalil dosud neznámá data a pomohl korigovat tradované nepravdivé údaje o jeho původu a datu narození.

V současné době tedy víme, že Seeman se narodil na počátku ledna (křest proběhl 3. ledna) roku 1679 v severočeských Valkeřicích a bylo mu dáno jméno Tobiáš Josef Antonín (Tobias Josef Anton).¹⁷ Rodiče se jmenovali Jindřich (Heinrich, cca 1630–1693) a Eva, rozená Sanderová, oba pocházeli z Valkeřic. V souvislosti s pozdější Tobiášovou kariérou je zajímavé, že jeho matka vyrostla v rodině místního učitele („*schulmeister*“). Seeman rozhodně nebyl jediným potomkem svých rodičů, protože se brali již v lednu 1660¹⁸ a protože měli v následujících letech včetně Tobiáše jedenáct dětí (šest chlapců a pět děvčat).¹⁹ Zde je nutné také zmínit, že nejmladší Tobiáš v podstatě neměl naději na

15 P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 51, 492 (pozn. 67). Naopak Heinrich BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck (1662–1738). Zur Kultur der Barockzeit in Böhmen*, Wien 1923 o Seemanovi v podstatě nepíše (rejstříkové heslo na s. 465 obsahuje jen devět položek), protože mu byly hlavním zdrojem informací koncepty Šporkových dopisů, a ne Seemanovy kalendářové zápisy.

16 Pro tento účel byly prozkoumány především matriky z farních úřadů Lysá nad Labem (zde Seeman dlouho žil a nakonec i zemřel), Poděbrady (zde měl Seeman podle kalendářových zápisů příbuzenstvo ze strany své manželky), Choustníkovo Hradiště (zde Seeman působil zejména ve dvacátých a třicátých letech), Konojedy a Valkeřice (odtud pocházela jeho rodina). Za pomoc při hledání v matrikách Choustníkovy Hradiště autoři děkují Mgr. Martinu Paukrtovi ze Státního oblastního archivu v Zámrsku.

17 Preiss klade jeho narození – neznámo proč – do roku 1673. Matriční zápis však vypovídá jasně: viz SOA Litoměřice, FÚ Valkeřice, sign. 176/2, matrika narozených, oddaných a zemřelých 1675–1760, s. 17, zápis z 3. 1. 1679: „*Die 3 [Januarius 1679] idem baptizavi inf[ant]em in Algersdorf] natum ex Henrico Seeman et Eva, cui n[o]m[en] inpositum Tobias, patrini fuerunt J[oh]a[nne]s Franz Villieg ex Schoka, Georgius Heller iudex et Dorothea Gleizin.*“

18 SOA Litoměřice, FÚ Valkeřice, sign. 176/1, matrika narozených, oddaných a zemřelých 1610–1675, fol. 210v, zápis z 13. 1. 1660: „*Den 13. Januarius. Ist Heinrich Seeman deß Hansß Seemans eheleiblicher sohn zu Allgerßdorff mitt jungfrau Eva George Wencß Sanders schulmeisters eheleiblichen tochter auch zu Allgerstorff ehelich copuliret und getreuet worden.*“ Tobiášův děd Jan (Hans) Seeman zesnul již 10. 1. 1670, takže se s ním nemohl setkat. Tamtéž, fol. 263r.

19 Jednalo se o tyto sourozence (údaj v závorce označuje datum křtu): Kateřina (20. 9. 1660), dvojčata Eva a Anna (11. 12. 1662, zesnuly již 15. 12. 1662), Jindřich (12. 12. 1663), Kryštof (6. 4. 1666), Jan Jiří

to, že zdědí otcův grunt, proto bylo nutné, aby si našel jiné živobytí. Je zřejmě logické, že směřoval do panské služby, zvláště když pocházel z jazykově německého prostředí (přesně naopak, než se domníval Pavel Preiss)²⁰ a se svou vrchností se tak mohl dobře domluvit. Češtinu, kterou prokazatelně v dospělosti vládnul, se tedy musel teprve učit, a to pravděpodobně na počátku své služby u Františka Antonína Šporka (zřejmě po roce 1700, když již pobýval častěji v Lysé nad Labem ve středních Čechách).

Kdy přesně se dostal do Šporkových služeb a jakými funkcemi prošel, než se stal kapelníkem jeho souboru, není známo, traduje se, že začínal v nižších úřednických funkcích na statku Valkeřice.²¹ Sám v jednom kalendářovém zápisu z roku 1735 naráží na to, že u Františka Antonína působí již 45 let,²² což by znamenalo, že byl přijat již v roce 1690 jako jedenáctiletý chlapec. Jiné doklady o tom nemáme, ale vypadá to, že ještě v roce 1699 působil v místě svého rodiště.²³ Někdy krátce potom se ale musel dostat ke dvoru hraběte Šporka, snad se s Františkem Antonínem seznámil při některém z jeho pobytů v Konojedech či Valkeřicích, protože v září 1705 je poprvé uveden jako svědek křtu v Lysé nad Labem, v prosinci téhož roku se tak stalo podruhé a v obou případech se křestního rituálu zúčastnil spolu s členy rodiny Šporků a významnými osobami od dvora či z města.²⁴

Itinerář hraběte Šporka z období před Seemanovými kalendáři není jednoduché zrekonstruovat, nicméně dosavadní sondy přesvědčivě poukazují na určitou zažitou pravidelnost sezónních pobytů na několika sekvenčně se střídajících místech v rámci rezidenční sítě. Svůj význam v migraci Šporkova dvora měl i každoroční několikátýdenní

(18. 11. 1668, zesnul 9. 4. 1689), Marie (26. 3. 1671), Ludmila (11. 4. 1673, zesnula zřejmě již 11. 6. 1673), Daniel (26. 7. 1674), Kašpar (10. 9. 1676) a nakonec přišel Tobiáš (3. 1. 1679). Ze Seemanových bratrů založili rodiny ve Valkeřicích prokazatelně pouze dva – Kryštof a Daniel. Všechny údaje pocházejí z SOA Litoměřice, FÚ Valkeřice, sign. 176/1 a 176/2.

20 P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 51. Rozhodně tedy není možné používat českou podobu jména Zeman, vždyť Valkeřice obývali lidé, jejichž rodným jazykem byla němčina. Svědčí o tom i nejčastější příjmení v této vesnici: Böhme, Eiselt, Glanz, Heller, Hille, Illman, Kalfus, Klein, Krummholz, Röllig, Rösler, Strobach či Werner. Někteří příslušníci těchto rodin se též dostali do panské služby a usadili se pak třeba v Lysé nad Labem.

21 Vítězslav PRCHAL, *Odtažený glosátor. Slezské války v diariích Tobiáše Antonína Seemana, hofmistra hraběte Swéerts-Sporcka*, in: Týž a kol., *Mezi Martem a Memorií. Prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16. – 19. století*, Pardubice 2011, s. 75–92, zde s. 81.

22 Viz kalendářový zápis z 6. 3. 1735. Odvolává se na něj i P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 51.

23 Tomu by nasvědčoval jeden záznam z matriky z Konojed, kde je ke dni 11. 2. 1699 uveden jako svědek křtu Andrease Menschiga „*Tobias Seeman ex Algersdorff*“ (kmotrem byl obroční písař z Konojed Jan Jakub Jeschke). Srov. SOA Litoměřice, FÚ Mukařov, sign. 121/1, s. 63.

24 Dne 6. 9. 1705 se křtila Marie Anna Rosalia Klepítková, jež pocházela z rodiny bohatých měšťanů z Lysé. Kmotrou jí byla Šporkova dcera Anna Kateřina a jedním ze dvou svědků byl „*p. Tobias Zeman*“. Dne 9. 12. 1705 pak proběhl křest Marie Alžběty Kučerové, jejíž kmotrou se stala dvorní dáma Šporkovy manželky Marie Alžběta Miseroniová z Lisonu a svědky manželka vrchního hejtmána Judita Kalinová, Kateřina Klepítková, Jan Menšík a „*urozený pan Tobias Seemann*“. SOA Praha, FÚ Lysá nad Labem, sign. 3, fol. 32v a 33r. Seeman se pak vyskytuje v křestních matrikách v Lysé jako kmotr či svědek ještě v dubnu 1707, v září 1708, prosinci 1710 či říjnu 1714.

podzimní pobyt na loveckém zámečku ve Valkeřicích, což dobře ladí k předpokladu, že právě tady si mohl hrabě všimnout schopného poddaného a „vytáhnout“ si mladého Seemana na hierarchicky významnější pozici ve své blízkosti.²⁵

František Antonín Špork se na počátku 18. století ještě poměrně pravidelně pohyboval mezi svými venkovskými statky a Prahou, přičemž jeho nejvýznamnější rezidencí byla Lysá nad Labem, a tak se nelze divit, že se Seeman v roce 1706 oženil a že si našel manželku právě v okolí Šporkova hlavního sídla. Jeho vyvolenou se stala Barbora Ester Františka Žehuňská z komorního města Poděbrady.²⁶ Je možné, že Seeman ji poprvé spatřil v severočeských Konojedech, kde je doložena v lednu 1703 jako kmotra dcery místního hejtmana.²⁷ Přítomnost svobodné osoby ženského pohlaví tak daleko od domova lze vysvětlit snad jen tím, že patřila k fraucimoru Šporkovy manželky a spolu s ním právě pobývala na tomto venkovském panství. Ve fraucimoru si ji pak Seeman mohl vyhlédnout, a protože se těšil přízni hraběte, musel se Žehuňským jevit jako výhodná partie.²⁸

Se svou ženou Barbarou Žehuňskou, jež musela zemřít před rokem 1726 (v kalendářích o ní není ani slovo), měl Seeman určitě nějaké děti. Pavel Preiss uvádí, že se jednalo o dva syny, kteří se jmenovali Otto a Jindřich.²⁹ Jejich data a místa narození (Praha?) se sice dosud nepodařilo zjistit, museli ale spatřit světlo světa okolo roku 1710.³⁰ Když porovnáme zmíněné informace se Seemanovými kalendářovými zápisy, zjistíme, že v nich pravidelně vystupuje pouze jeden jeho syn, a to František. Pod tímto křestním jménem

25 Nejvíce údajů o pohybu Františka Antonína Šporka přináší kopie jeho korespondence pro léta 1705–1710. Z datování odeslaných dopisů vcelku přehledně vyplývá, že do Valkeřic jezdil pravidelně na několik dní až týdnů (nejdelší souvislý zaznamenaný pobyt trval téměř dva měsíce) v průběhu podzimní lovecké sezóny mezi zářím a listopadem. Viz NA Praha, Sběrka rukopisů A, inv. č. 475, sign. 62 A5, *Verschiedene Brieffe, Memorialia, Kay[serliche] Rescripta, Foundationes etc.* ab Anno 1705, 1706, 1707, 1708. Zjištěná roční doba nejčastějších pobytů na Valkeřicích koresponduje s tvrzením Pavla Preisse, že jinak opomíjenou lokalitu hrabě vyhledával zejména díky okolnímu terénu příhodnému pro jeho oblíbený lov a čížbu, pročež zde nechal vystavět „proslulé čihadlo“. Srov. P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 47.

26 SOA Praha, FÚ Poděbrady, sign. M 15–1/4, fol. 285v, nedatovaný zápis z podzimu 1706: „*Pan Dobis Seman s Barbarou po neb[ožtíku] p[anu] Žehunském. T[estes]: Ur[ozený] pan Jan Žešunský, uroz[ený] p[an] Frant[išek] Lugdman, p[an] Zik[mund] Zarynský.*“

27 SOA Litoměřice, FÚ Mukařov, sign. 121/1, s. 76: Dne 29. 1. 1703 se křtila Barbora Alžběta, dcera konojedského hejtmana Jana Fridricha Bartsche. Kmotra je v matrice zapsána slovy: „*nobilis virgo Barbara Esthera Francisca consultissimí D[omi]ni Georgy Adalberthi Žehunsky filia ex Podiebradt.*“

28 Podobně dopadl Šporkův sekretář Jiří Kryštof Scheffknecht, jenž si v roce 1709 vzal další členku hraběnčina fraucimoru, již zmiňovanou Marii Alžbětu Miseroniovou z Lisonu. Srov. P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 48–49 (mimoходом, dvě z jejich dětí se narodily při pobytech Šporkova dvora v květnu 1710 a červnu 1712 v Konojedech).

29 Tamtéž, s. 492, pozn. 67.

30 V matrikách farnosti Mukařov, Choustníkova Hradiště, Lysé nad Labem ani Poděbrady jejich křty uvedeny nejsou, Tobiaš se zřejmě v době jejich narození pohyboval se dvorem hraběte Šporka v Praze.

jej Tobiáš uvádí až do listopadu 1731, posléze však vstoupil do cisterciáckého kláštera v Sedlci u Kutné Hory a obdržel řádové jméno Otto.³¹ Otec jej pak důsledně označoval jako „*frater Otto*“, od roku 1735, kdy byl vysvěcen knězem, pak „*pater Otto*“ (výjimečně se zápisy mihne termín „*mein geistlicher sohn*“) a setkával se s ním zřejmě pravidelně jednou ročně.³² O žádném dalším svém potomkovi se v kalendářích Seeman nezmiňuje. Jen jednou se v zápisech mihne jméno Jindřich (Henrich) Seeman, pisatel se vůči němu ovšem žádným způsobem nevynezuje, pouze uvádí, že tento muž odjel do Lysé nad Labem.³³ Pavel Preiss píše, že Jindřich Seeman, kterého považuje za Tobiášova syna, se usadil v Lysé nad Labem, kde si v roce 1735 postavil domek.³⁴ V podstatě shodnou informaci publikoval již Josef Vojáček (Preiss využil jiný zdroj), ovšem nečiní žádnou zmínku o tom, že by se jednalo o Seemanova syna.³⁵ Na místě je tedy možná pochybnost, zda vůbec byl tento Jindřich Tobiášovým potomkem, zda to nebyl spíše jeho synovec.

Z příbuzenstva se Seeman podle zápisů v kalendářích nejčastěji stýkal se svou švagrovou, vdovou Magdalenou Sodomovou z Poděbrad a několikrát jsou zmíněni též švagr František Žehuňský a „*fraumahm*“ Lodgmanová (zřejmě podruhé vdaná Seemanova tchyně) a její děti. Všichni patřili mezi elitu komorního města Poděbrady a Lodgmanové z Aueny dokonce náleželi mezi rytířské rody.³⁶ Tobiáš je většinou zmiňuje v souvislosti s úvěrovými operacemi, protože prokazatelně všem vypůjčil ve třicátých letech nějaké peníze a oni měli později problémy se splácením. Sám Seeman píše o tom, že Sodomové půjčil 550 zl, Žehuňskému 50 zl, jen u Lodgmanové neuvádí konkrétní částku. Na své příbuzné – dlužníky se také občas přijel podívat, protože v kalendářích se v podstatě

31 Že se původně jmenoval František, dokládá Seeman v kalendáři z roku 1730, zápis z 9. 10. (Tobiáš byl se synem v Sedlci a mluvil s opatem o přijetí svého syna do kláštera), dále srov. zápisy z 24. – 26. 11. (Seeman předal syna novicmistroví v Sedlci). Po ročním noviciátu František složil sliby a vstoupil 8. 12. 1731 do řádu. Srov. kalendář z roku 1731, zápis z 28. 11. Od té doby se o něm Seeman vždy zmiňuje již jen jako o bratru a posléze otci Ottovi.

32 V kalendáři z roku 1732 se nachází v seznamu adres na posledním místě též adresa na sedleckého profesora bratra Ottu, v roce 1735 si Seeman zase poznamenal, že jeho syn bude ordinován knězem a že ho prosí, aby mu přispěl na nový hábit (zápis z 5. 7., Seeman mu poslal 12 zl). Návštěvy otce Ottu u Seemana jsou doloženy v roce 1737 (20. – 22. 4, 17. – 20. 9., vždy v Lysé), v roce 1741 (zápisy z 26. – 28. 7., otec Otto se zúčastnil slavnostního vysvěcení nového farního kostela v Lysé nad Labem, Tobiáš mu věnoval 6 zl), v roce 1742 (20. – 28. 9. pobýval otec Otto na Novém Berštejně, Seeman mu věnoval 8 zl, zdobenou tabatěrku a – nerad – knihu o eremitech), v roce 1743 (7. – 10. 10. byl otec Otto opět na Novém Berštejně a pak pokračoval do Oseka) a taktéž v roce 1745 (11. – 13. 3. v Lysé) a 1747 (12. – 13. 9. opět v Lysé).

33 Zápis z 20. 7. 1737: „*Den 20.^{ten} Frühe der Henrich Seeman mit der lißauer fuhr nebst einigen verschlägen mit lißauer zin und andern mobilien vorausß auff Lißa abgereist.*“

34 P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 492, pozn. 67.

35 Josef VOJÁČEK, *Lysá nad Labem. Grunty, domky a jejich majitelé*, Lysá nad Labem 1936, s. 354. Autor pouze přidává, že Jindřich byl v roce 1735 (když grunt kupoval) ženatý se Sibylou Burdinovou.

36 Rod pocházel údajně z Irska a do Čech se dostal na počátku 17. století. Srov. Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti*, Díl I, Praha 2008, s. 574–575.

každoročně objevuje jeden krátký, většinou podzimní pobyt v Poděbradech.³⁷ Do Seemanovy přízně patřil zřejmě i kukský malíř Andres Seeman, který je v diářích zmiňován coby „*Andres mahler*“ zejména koncem října 1747 v souvislosti se svými zakázkami. Jeho manželku Barboru, nevlastní dceru šporkovského rytce Michaela Jindřicha Rentze, označuje Seeman jako „*meine mahm*“.³⁸

Tobiášův sňatek, příbuzenstvo, vzestupná kariéra, síť přátel mezi úředníky i majetek³⁹ – to vše jej postupně odtrhlo od severočeských kořenů a pevněji připoutalo ke statkům Františka Antonína Šporka a jeho dědiců. Většinu času tedy prožil se zvláštním hrabětem v Kuksu, kde působil dlouhý čas jako kapelník jeho hudebního tělesa (je i autorem několika šporkovských skladeb) a od dubna 1726 mu sloužil jako hofmistr dvora. Ve stejné funkci pak přešel ke dvoru Šporkových dědiců Františka Karla Swéerts-Sporcka a jeho ženy, kteří trávili většinu svého času ve čtyřicátých letech v Lysé nad Labem či na jiném venkovském panství. V Lysé pak Seeman – vdovec, otec a bilingvní úředník, jenž strávil přes půl století v panské službě, – svůj dlouhý a plodný život zakončil. V tamější matrice stojí: „16. dyto [ledna 1750] v Lysý umřel dvě hodiny po půlnoci a 19. týhož byl pohřbenej v sklýpku panským v starým kostele pan Tobiaš Antonín Seeman, zasloužilej šporkovský i taky sweertsovský hofmistr [...] 71 [let].“⁴⁰

Tehdy započal „druhý“ Seemanův život. Vzpomínky obyvatel Lysé nad Labem i ostatních sídel rodu Swéerts-Sporcků na tohoto muže vzal záhy čas, a protože byl posléze zbou-

37 Pobyt v Poděbradech jsou doložené v letech 1730 (26. 11.), 1732 (14. 10.), 1735 (17. – 19. 9.), 1737 (27. – 28. 9.), 1740 (18. – 22. 9.), 1741 (22. – 24. 10.), 1745 (26. 7.) a 1747 (18. 9.). Peripetie splácení dluhu 550 zl vdovou Sodomovou jsou následující: Na podzim 1741 mu slíbila, že do konce roku splatí 250 zl, peníze ale přišly až v lednu 1742 a jednalo se pouze o 150 zl. Ještě v létě 1745 si Seeman poznal, že mu švagrová stále dluží 250 zl a prý je slíbila vrátit do konce roku. Vzhledem k tomu, že to je poslední zápis, jenž se jí v kalendářích týkal, jeví se jako pravděpodobné, že dluh byl uhrazen.

38 Jako „*Andreas Seeman mahler*“ je malíř veden spolu s dalšími kukskými sloužícími v položce č. 128 („*Gnädiegt passirende monatliche allmoßen gelder*“) peněžního účtu hospitálního panství Hradiště a Heřmanice za rok 1743. SOA Zámorsk, Vs Choustníkovo Hradiště, kart. 1138, Geldt rechnung [...] auf der [...] hospital herrschafft Gradlitz undt Herzmanietz [...] Anno 1743. Šerých ho zná jako kmotra Ondřeje Seemana z hradištské matriky (která však neuvádí jeho profesi) a vyslovuje patrně mylnou domněnku, že by se mohlo jednat o syna našeho hofmistra – viz J. ŠERÝCH, *Michael Rentz fecit*, s. 273–274. Malířova manželka (Anna) Barbora, dcera rytce Montalegra z Norimberka a schovanka rytce Rentze, je zaznamenána v Seemanových denících už ve třicátých letech jako slečna (26. 12. 1731; 1. 2. a 25. 3. 1735) a poté až v roce 1747 (8. 2. a 23. – 25. 10.) hlavně v souvislosti se svým mužem – srov. tamtéž. Za tyto informace velmi děkujeme Jindřichu Koldovi.

39 Denní kalendářové zápisy nepřinášejí o Seemanově majetkové situaci v podstatě žádné informace. Z ojedinělých zmínek lze jen tušit, že nějaké to menší jmění během svého života nashromáždil. Své švagrové – jak už víme – půjčil někdy ve třicátých letech 550 zl, ovšem musel mít více peněz, protože odjinud víme, že František Antonín Špork mu v roce 1722 daroval domek v Lysé nad Labem. Seeman jej sice dlouho nedržel, protože jej prodal v roce 1726 hraběti Černínovi, ale dostal za něj 860 zl. Srov. J. VOJÁČEK, *Lysá nad Labem*, s. 82.

40 Nedůsledně transliterovaný matriční zápis s evidentními chybami uvádí P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 492, pozn. 67. Originál viz SOA Praha, FÚ Lysá nad Labem, sign. M. 14–9/19, fol. 224.

rán i původní farní kostel, v němž byl Seeman pohřben, zůstaly nejtrvalejším pomníkem jeho bytí dochované kalendáře s jeho zápisy. Jen ony umožnily Gustavu Eduardu Pazaurovi seznámit odbornou obec s existencí hofmistra Seemana, a tak se Tobiáš Antonín už více jak jedno století znovu a zase objevuje v historických pojednáních. Do tohoto nekončícího řetězu se nyní přidáváme i my.

O devátém čísle časopisu *Theatrum historiae*

Jedním z výstupů prací na výše zmíněném grantovém projektu se stala vědecká konference s názvem *Barokní úředník a jeho šlechtic. Tobiáš Antonín Seeman, František Antonín Špork a jeho dědicové v polovině 18. století*. Konala se ve dnech 26. – 28. května 2011 v Pardubicích v prostorách zdejšího Východočeského muzea a jejím cílem bylo nejen představit první výsledky řešení projektu, ale zejména diskutovat o kontextech, v jejichž rámci lze životní osudy Seemana i jeho vrchností vnímat. Proto se akce zúčastnili nejen lidé, kteří se momentálně zabývají přímo bádáním o Františku Antonínu Šporkovi či jeho dědicích, ale také odborníci na dějiny barokní šlechty a jejího rozmanitého životního stylu (životní cykly, komunikační strategie, stavební aktivity, sbírky, hudba či správa panství). Někteří z nich byli organizátory osloveni, aby o svých tématech pojednali také písemně. Jejich texty pak prošly standardním dvojitým recenzním řízením a ty, které v něm uspěly, můžete nalézt v tomto monotematickém čísle časopisu.

Rozdělili jsme ho na čtyři části. Na začátku se nachází osm prací, jež bezprostředně souvisejí s Františkem Antonínem Šporkem, jeho dědici Františkem Karlem a Annou Kateřinou Swéerts-Sporckovými a Tobiášem Antonínem Seemanem jako úředníkem v jejich službách. Tyto příspěvky jsou z valné části založeny na výzkumu Seemanových kalendářových záznamů a ukazují tak různé možnosti jejich zhodnocení. Jiří Kubeš jich využívá k analýze průběhu pobytu hraběte Šporka ve Vídni v roce 1727, Vítězslav Prchal ke zrekonstruování itineráře Šporkových následovníků ve čtyřicátých letech 18. století, Radmila Pavlíčková rozebírá, jak Seeman reflektoval zdravotní stav a nemoci svého pána i své, Jan Munzar zase pojednal o tom, zda a jaký mají kalendářové záznamy význam pro historickou klimatologii. Zápisy Tobiáše Antonína ovšem slouží i Michaele Buriánkové k zrekonstruování průběhu soudního sporu mezi Swéerts-Sporcky a paní z Obernitz a odhalení role právníků a ostatních úředníků v tomto procesu. Využívá jich částečně také Ladislav Svatoš, aby ukázal, jak se Swéerts-Sporckové zasloužili o uvedení zbožné nadace Františka Antonína Šporka v Kuksu v chod. Seemanovy kalendáře ovšem nejsou jedinými prameny, které se dají k tématu využít, což skvěle ukazují Veronika Čapská, která se

věnuje cestě mladého Swéerts-Sporcka po jižní a střední Evropě v polovině 18. století a jejímu významu pro rodinu, a také Jindřich Kolda, jenž poukazuje na další prameny, jež dosud nebyly ve šporkovském bádání vytěženy.

Druhá část čísla je vyhrazena tématu, jež je s Tobiášem Antonínem Seemanem nerozlučně spjata, tj. úřednictvu té doby. Sedm otištěných příspěvků tentokrát nepojednává jen o první půli 18. století, ale svým chronologickým záběrem mapuje situaci vrchnostenských i jiných úředníků a služebníků v Čechách, na Moravě a také v Horních Uhrách od třicetileté války až na samý skloněk 18. věku. Třetí partie naopak obsahuje čtyři příspěvky, jež se na Seemanovu dobu dívají z hlediska vrchností a poukazují zejména na klíčovou roli komunikace ve společnosti šlechtických dvorů, komunikace, jejímiž neodmyslitelnými účastníky byli v různých funkcích také úředníci. Ve čtvrté a poslední části se pak oba světy – úřednický i šlechtický – zase těsněji propojují. V sedmi studiích se autoři věnují především způsobům sebe prezentace šlechty a úředníků, a to především na poli architektury a dalších výtvarných umění.

Na závěr budiž ještě učiněna krátká poznámka o zvolené formě psaní rodových jmen. Rozhodli jsme se v této úvodní studii i ve všech příspěvcích v první části tohoto čísla časopisu pro jednotné psaní jmen v podobě František Antonín Šporck a František Karel Swéerts-Sporck, resp. Anna Kateřina Swéerts-Sporck. Respektujeme tak v prvním případě tradici, již lze vysledovat v dosavadním česky psaném bádání. Až do 2. světové války se sice užívalo v případě Františka Antonína především původní německé formy Sporck,⁴¹ pak ale vydal své dílo Karel Tríska (1939, 1940) a od té doby mezi Šporkovými monografisty převážila česká forma Šporck, kterou v češtině (nikoliv však v němčině) ctíme i my.⁴² Německá varianta nevymizela, užívají ji ale jen někteří autoři dílčích studií. V případě dědiců Františka Antonína je situace poněkud jiná, protože se jim dosud nedostalo takové pozornosti badatelů. V nemnohých českých studiích, které se jich týkají, se nacházejí

41 T. HALÍK, *Hrabě František Antonín Sporck a Kuks za jeho doby*. Srov. také Václav NOVÁK, *Frant. Antonín hrabě Sporck jako hospodář a vrchnost panství Choustníkova Hradiště*, *Časopis pro dějiny venkova* 25, 1938, s. 16–37, 77–89, 157–163, 202–210.

42 Mezi prvními používal počestěnou variantu František Michálek BARTOŠ, *Osud hraběte F. A. Šporcka*, in: *Českou minulostí*. Práce věnované Václavu Novotnému jeho žáky k šedesátým narozeninám, Praha 1929, s. 293–309. Dále srov. Karel TRÍSKA, *František Antonín hrabě Šporck*; Ladislav KOTEK, *Rod hrabat Šporcků, Krnsko 1947*; P. PREISS, *Boje s dvouhlavou saní*; TÝŽ, *František Antonín Šporck*; D. Ž. BOR (= Vladislav Zadrobílek), *František Antonín Hrabě Šporck, významný mecenáš barokní kultury v Čechách*, Praha 1999; J. ŠERÝCH, *Michael Rentz fecit*.

v podstatě vyváženě dvě formy jejich jména, a to Swéerts-Sporck⁴³ a Sweerts-Šporck.⁴⁴ Protože v tomto případě není jasně stanovitelná převažující tradice a protože nechceme nadále rozšiřovat počet počestěných rodových jmen ani jejich česko-německých hybridů, rozhodli jsme se postupovat opačně než u Šporcka a zachovat i v češtině původní německou formu Swéerts-Sporck.

Zusammenfassung

Tobias Anton Seeman und seine Kalendereinträge aus den Jahren 1726–1747

Diese Studie beschäftigt sich mit den aus den Jahren 1726–1747 stammenden Kalendereinträgen von Tobias Anton Seeman, Hofmeister von Franz Anton Sporck und Franz Karl Swéerts-Sporck. Sie stellt fest, dass die Einträge in den Druck Neuer Prager Titular und Logiaments- Kalender zu Ehren des H. Wenceslai ... eingetragen wurden. Nach dem jetzigen Stand der Forschung sind 17 Jahre (1727, 1730–1733, 1735, 1737, 1739–1747) im Original erhalten geblieben, drei Jahre (1726, 1729 und 1734) sind aus späteren Abschriften bekannt und nur drei weitere (1728, 1736 a 1738) hält man zur Zeit für verloren. Die Autoren stellen ein Projekt vor, das an der Universität Pardubice in Zusammenarbeit mit zwei weiteren Institutionen durchgeführt wird und dessen Ziel es ist, diese Kalendereinträge aus insgesamt 20 Jahren wegen ihrer Geschlossenheit und außerordentlicher Aussagekraft in der Form einer modernen kritischen bilingualen Edition der

Öffentlichkeit zugänglich zu machen. Die Studie beinhaltet auch den Versuch um ein Biogramm des Autors dieser täglichen Einträge, Tobias Anton Seemans (1679–1750), der 60 Jahre lang in den Diensten Franz Anton Sporcks und seiner Erben wirkte. Die Autoren zeigen, wie der im nordböhmisches Valkeřice (Algersdorf) gebürtige Seeman nach Mittel- und Ostböhmen auf die Anwesen der Familie Sporck in Lysá nad Labem (Lissa an der Elbe) und Kuks (Kukus) gelang, sie zeigen sein familieräs Umfeld auf und erkunden seine Karriere in Diensten der Sporcks ab. Schließlich wird das Konzept der monothematischen neunten Nummer der Zeitschrift *Theatrum historiae* vorgestellt, welche sich nicht nur mit Tobias Anton Seeman und seinen Herren, sondern auch allgemein mit den Beamten, dem Adel und dessen Repräsentationsaktivitäten im Zeitalter des Barock beschäftigt.

43 Josef HANZAL, *Významný zemědělský ekonom 18. století F. K. Swéerts-Sporck*, Vědecké práce Zemědělského muzea 20, 1980, s. 85–99; P. PREISS, *František Antonín Šporck*, rejstříkové heslo na s. 597 (autor je ale nedůsledný – používá jak jméno František Karel Swéerts-Sporck, tak variantu Anna Kateřina Swéerts-Šporcková).

44 Josef HAUBELT, *České osvícenství*, Praha 1986, s. 144–151; Václav PITUCHA, *Rodinný archiv Šporcků*, Sborník prací východočeských archivů, 2005, sv. 10, s. 237–273.

Jiří KUBEŠ

„*Votre Excellence est trop philosophe*“. Pobyt Františka Antonína Šporka u císařského dvora v roce 1727

Abstract: *The study deals with Count F. A. Sporck's stay in Vienna and surrounding towns in the spring and summer 1727. On the grounds of investigations into his personal correspondence and a newly found calendar containing daily records taken by Sporck's Hofmeister T. A. Seeman, the author attempts to explore Sporck's opinions of the court, why he returned to Vienna after a long time, whether he suffered from social isolation at the court or who supported him in Vienna. At the same time the study deals with strategies employed by Sporck in order to win the favour of influential courtiers and seeks to answer the question whether he succeeded in this effort or was considered a weirdo.*

Key words: *F. A. Sporck – Charles VI – Vienna – Habsburg court – 18 century*

Úvod

Když se řekne Špork, většině lidí se vybaví hrabě František Antonín (1662–1738) a asociace vedou hned dále ke Kuksu či sochaři Braunovi. Současným historikům se pak z paměti bezpochyby vynoří také jméno historika umění Pavla Preisse, jehož monografii o Františku Antonínu Šporkovi znají snad všichni studenti dějin, dějin umění a příbuzných oborů. Znalci ovšem vědí, že bádání o této rozporuplné a zajímavé osobě je daleko staršího data a jeho shrnutí by si vyžádalo samostatnou studii. Tu zde suplovat nebudeme, konstatujme pouze, že v dosavadní historické vědě na sebe právě tento člen rodu Šporků strhnul skoro všechnu pozornost a že se na první pohled dokonce může zdát, že po více jak jednom století bádání víme vlastně o Šporkovi vše.¹

1 Monograficky se ke Šporkovi vyjádřili v první polovině 20. století hned čtyři autoři. Téma otevřel Gustav Eduard PAZAUREK, *Franz Anton Reichsgraf von Sporck und seine Lieblingsschöpfung Kukus*, Leipzig 1901, na nějž reagoval Tomáš HALÍK, *Hrabě František Antonín Sporck a Kuks za jeho doby*, Dvůr Králové 1905. Další fázi diskuse o této osobnosti rozpoutala faktograficky obsáhlá kniha Heinrich BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck (1662–1738). Zur Kultur der Barockzeit in Böhmen*, Wien 1923 (srov. např. obsáhlou recenzi Josefa Pekaře v Českém časopisu historickém 29, 1923, s. 217–237). Dále se Šporkem zabýval Karel TRÍSKA, *František Antonín hrabě Špork*, b. m. 1939,

Při bližším zkoumání se ale ukazuje, že pozornost byla zatím věnována jen některým pohledům na problematiku. Tematizovány byly otázky umělecko-historické, někteří se věnovali literárnímu dílu, které po sobě Špork a jeho dcery zanechali, přeložili je, či je vydali, zkoumán byl vztah Šporkův k jansenismu, k baroknímu lovu, divadlu apod. Mnoho dalšího ovšem zůstalo *in margine*, nebo dokonce úplně skryto v pramenech, kterých po sobě Špork a jeho nejbližší zanechali poměrně velké, i když samotným hrabětem často hodně dopředu utříděné a autocenzurou tedy značně ovlivněné množství.

Právě v těchto zdrojích se však přesto lze pravidelně setkat s informacemi, jež nám otvírají nové úhly pohledu. Protože se připravuje kritická edice kalendářových zápisů Šporkova hofmistra Tobiáše Antonína Seemana z let 1730–1747² a někteří autoři znovu procházejí i rozsáhlé konceptáře hraběcích dopisů a opisy dalších dokumentů z let 1695–1738,³ zdá se, že pomalu nastává čas na doplnění obrazu (možná i na částečnou reinterpetaci) fenoménu Špork a zejména na jeho porovnání s generací „dědiců“ z rodu Swéerts-Sporck. Navíc byl shodou náhod na jaře roku 2011 v jedné soukromé zahraniční sbírce objeven originál dalšího, dosud neznámého Seemanova kalendáře – tentokrát z roku 1727⁴ – a díky tomu se podařilo odhalit jednu z téměř zapomenutých životních peripetií stárnoucího Šporka – jeho poslední návštěvu císařského dvora ve Vídni. Na základě tohoto pramene se pokusím tuto epizodu detailně nastínit.

Františku Antonínu Šporkovi tehdy táhlo na 65 let a na jaře toho roku tomu bylo právě 12 měsíců, co se stal vdovcem.⁵ Od mládí se honosil titulem císařova komorníka a skutečného tajného rady, které mu zajišťovaly přístup ke dvoru. V Čechách se stal na konci 17. století nadpočetným členem místodržitelství, ovšem povinnosti s touto hodností spojené řádně nevykonával. Šporkův nezáměr o výkon úřadu popouzel mnoho šlechticů a

2. vydání b. m. 1940. V druhé polovině 20. století vyšla pouze jediná monografie, která však do značné míry určuje dnešní povědomí o hraběti Šporkovi jako stavebníku Kuksu, mecenáši literatury a barokních umělců. Jde o v textu zmíněné dílo Pavel PREISS, *Boje s dvouhlahlou saní: František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha 1981 (2., rozšíření vydání pod názvem *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha – Litomyšl 2003). Srov. též příspěvek Jindřicha Koldy v tomto časopisu.

2 Srov. grantový projekt *Zápisky Tobiáše Antonína Seemana, hofmistra hraběte Šporka, z let 1730 až 1747 – komentář a vědecká edice*, juniorský badatelský grant GA AV ČR (2009–2011), řešitel Mgr. Vítězslav Prchal.

3 NA Praha, Sbirka rukopisů A, inv. č. 471 – 494, sign. 62 A 1 – 62 A 24, knihy konceptů dopisů a opisů různých dokumentů Františka Antonína Šporka (dále jen *Konzeptbuch*) z let 1695–1738. Zřejmě však neobsahují všechnu odeslanou korespondenci, pouze tu, jíž chtěl hrabě zachovat.

4 *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender zu Ehren deß h. Wenceslai, Fürsten und Martyrer, Patrons deß Königreichs Böhmeim, beschrieben durch Christian Joachim von Chotieschau, etc. auf das 1727 Jahr...*, soukromá sbírka Stephana Swéerts-Sporcka ve Wolfpassingu, Rakousko (dále citováno jen jako *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender 1727*).

5 Jeho ženou byla Františka Apolonie, rozená Swéertsová z Reistu (1667–1726). Srov. P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 35.

nakonec si vysloužil i otevřenou kritiku císaře Josefa I., jenž hraběte v roce 1710 vyzval, aby začal frekventovat schůze místodržitelství, nebo aby rezignoval. Špork se snažil bránit (odvolával se na „*kranckheits-tyran*“, tj. na své nemoci), když ale nastoupil na trůn Karel VI., již jej ve funkci nepotvrdil.⁶

Pavel Preiss vysvětluje tento nezáměr hraběte o úřadování v české metropoli tím, že si „*zvolil již v mládí zcela programově životní styl venkovského šlechtice*“.⁷ Podle zmíněného autora i jeho předchůdců žil Špork pro lov, čižbu, rozjímání o katolické víře, četl, čím dále více stonal, poslouchal hudbu, stavěl a budoval si pomník v podobě „lázeňského“, zámeckého a klášterního areálu v Kuksu. V rámci české šlechty jej nejen jeho poslední monografista považoval za značně sociálně izolovaného. V literatuře jsou jako jeho největší důvěrníci zmiňováni cizinci – zejména Slezan a sekretář Vrchního úřadu ve Vratislavi Karel Josef Grossa, méně již pak rada pruského vyslanectví ve Vídni Fridrich August von Hackmann či anglický a hannoverský vyslanec ve Vídni baron Daniel Erasmus z Huldembergu.⁸

Vylíčená situace ale odpovídá především dvacátým a třicátým letům 18. století, protože ve starším období byla situace přeci jen trochu jiná, než jak bývá obvykle líčena – z konceptářů Šporkovy korespondence vystupují v samých počátcích vlády Karla VI. jiné osoby, do nichž vkládal František Antonín velké naděje, že se za něj u dvora přimluví. Jednalo se tehdy zejména o nejvyššího štolmistra dvoru Karla VI. hraběte Filipa Zikmunda z Ditrichštejna (ve funkci od října 1711 do své smrti v červenci 1716), Šporkova švagra Heinricha Lorenze hraběte Dauna či císařova zpovědníka otce Veita Georga Tönnemanna.⁹ Také bude nutné trochu poupravit Preissovo vyjádření o tom, že Špork si „od mládí“ zvolil životní styl venkovského šlechtice, protože výzkum itineráře založený na Šporkově korespondenci z doby okolo roku 1700 jasně ukazuje, že větší část roku sice František Antonín zůstával na venkově, ale minimálně na čtyři měsíce tehdy do Prahy zajižděl (většinou tam pobýval v lednu až dubnu, pak ještě v červnu).¹⁰

6 Srov. kopie dopisu Josefa I. z 15. 1. 1710, Šporkovy odpovědi císaři z 15. 2. 1710 a Šporkova listu kanceléři Vratislavovi z 15. 2. 1710 v NA Praha, Sběrka rukopisů A, inv. č. 476, sign. 62 A 6, Konzeptbuch z let 1709–1716. Údaj o Karlu VI. přináší Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 814.

7 P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 46–47.

8 Tamtéž, s. 63–64, 86. V dochovaných konceptářích Šporkovy korespondence z posledních dvaceti let jeho života ovšem jednoznačně dominuje Grossovo jméno – ve dvacátých letech 18. století mu Špork psával i dvakrát týdně a jeho dopisy běžně mívaly okolo pěti stran.

9 Srov. NA Praha, Sběrka rukopisů A, inv. č. 476, sign. 62 A 6, Konzeptbuch z let 1709–1716 – zde se nachází jen jediný koncept dopisu Grossovi, zato tu je asi desítky velmi otevřených dopisů Ditrichštejnovi.

10 Srov. tamtéž, inv. č. 471–472, sign. 62 A 1 – 62 A 2, Konzeptbuchy z let 1695–1696 a 1697–1702 a tamtéž, inv. č. 475, sign. 62 A 5, Konzeptbuch z let 1705–1709.

Každopádně se dosud zdálo, že za posledních 25 let svého života hrabě Špork již nikdy nenavštívil Vídeň a její okolí. Traduje se, že se tam kratičce zastavil v roce 1710 a delší pobyty, zřejmě až několikaměsíční, pak následovaly na jaře a v létě roku 1712 a 1714.¹¹ Následně víme, že mu císař Karel VI. poskytl dvě audience v roce 1723 v Chlumci nad Cidlinou a v Brandýse nad Labem, když pobýval v Čechách kvůli své korunovaci, a také jednu v roce 1732 v Karlových Varech, kde se tou dobou léčila císařovna.¹² Nově objevený Seemanův kalendář ovšem dokládá, že se Špork dostal do Vídně ještě v roce 1727, že tam strávil déle než tři měsíce a že za tu dobu absolvoval dokonce čtyři audience u císaře Karla VI., třikrát navštívil císařovnu a pěstoval vcelku časté kontakty s předními dvořany a úředníky.¹³

Na materiálu z roku 1727 je tedy možno ověřit, nakolik byl skutečně Špork v rámci dvorské společnosti sociálně izolován, jak se stavěl k životu u dvora, zda měl u dvora přece jen nějaké zastánce či dokonce přátele, jak se snažil získat na svou stranu významné dvořany a úředníky, jak vlastně vypadal jeho každodenní život po ty tři měsíce, jež pobýval ve Vídni a okolí, a zda jej v centru monarchie skutečně považovali za podivína.

Pobyt Františka Antonína Šporka ve Vídni a okolí v roce 1727

První zmínky o tom, že Špork plánoval cestu do Vídně, se objevují v polovině února 1727. Tehdy psal své spřízněné duši Fridrichu Augustu Hackmannovi do Vídně, že se o něm ve Vídni vyrojily pomluvy a že je zvláštní, že se to dozvídá od cizinců, a ne od místních. U dvora se o něm prý říkalo, že je „*křesťan jen podle slov*“ („*nur ein maul-christ*“), tzn. že byl v podstatě označován za kacíře.¹⁴ Svůj záměr pak potvrdil jak v několika dopi-

11 Srov. H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, s. 62; P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 90–91, 100–101, 114, 124. Během pobytu v roce 1712 vyjel s dvorem i do Prešpurku, kde mu císař poskytl několik audiencí. Srov. K. TRÍSKA, *František Antonín hrabě Špork*, s. 20. Doklady jeho pobytů obsahuje NA Praha, Sběrka rukopisů A, inv. č. 476, sign. 62 A6, Konzeptbuch z let 1709–1716 (v Prešpurku je nepřímo doložen v červnu a červenci 1712, ve Vídni pak v srpnu 1712, v roce 1714 přijel v květnu rovnou do Laxenburgu, ubytoval se v Mödlingu a na několika místech v jeho korespondenci se objevuje tvrzení, že tehdy pobyl u dvora 16 týdnů, tzn. že tam zůstal až do srpna).

12 P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 210–211; 430; K. TRÍSKA, *František Antonín hrabě Špork*, s. 33–34.

13 Na jeho pobyt ve Vídni upozornil krátce (na základě znalostí Šporkových konceptářů) již K. TRÍSKA, *František Antonín hrabě Špork*, s. 35. Dále srov. *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender 1727*. Několik informací o Šporkově vídeňském pobytu se nachází i v NA Praha, Sběrka rukopisů A, inv. č. 490, sign. 62 A 20, Konzeptbuch z let 1727–1729, zejm. s. 100–111, kde se nacházejí přepisy memoriálů, jež odevzdal Špork císaři.

14 Píše, „*wie das mir nicht von einheimischen, sondern von frembden und selbst von geistlichen hinterbracht worden, samb ein h[err] v[on] Hakmann, zur erkandtlichkeit derer von mir empfangen-haben*“.

sech svému důvěrníkovi Grossovi, tak svému vídeňskému agentu Janu Jindřichu Schmidovi.¹⁵

Svému známému Hackmannovi popsal už na konci března 1727 svůj plán odcestovat co nejdříve do Vídně zcela jasně. Protože prý k němu stále přicházejí zprávy, že o něm celý dvůr velmi špatně mluví, musí se tomu osobně postavit. Jeho záměrem bylo „*vycenit na ty pomlouvače zuby se zděděnou srdnatostí*“: Narážel tak na zásluhy svého otce Jana na válečném poli. Dále chtěl cestou zmařit všechna obvinění, protože pocházejí ze zloby a závisti, ale především měl v úmyslu se před císařem a císařovnou osobně ospravedlnit z těch nařčení.¹⁶

Přítel Grossa však v několika dopisech vyjádřil vážné pochybnosti, zda hrabě vůbec něčeho ve Vídni dosáhne, protože sám tam kdysi dopadl špatně, když se Šporka snažil zastupovat. Dále ho varoval, že má u dvora a v české kanceláři včetně jejího představeného Františka Ferdinanda Kinského mnoho mocných nepřátel. Použil také přísloví „*viel hunde des haasen todt*“ a navázal, že tuto cestu považuje za nebezpečnou a navíc zbytečnou.¹⁷ Šporkovo rozhodnutí však nezvrátil. Hrabě mu odpověděl, že se necítí být zajícem, protože se už dříve stal lišákem a narostly mu větší a ostřejší zuby, takže ti psi proti jeho srdnatosti nic nepořídí.¹⁸ I v dalším dopisu pak Špork reagoval na přítelovy výhrady a na seznam svých nepřátel u dvora, který mu Grossa poslal (bohužel se nedochoval), jednoznačně – Grossa přece ví, že patří k těm, kteří plavou proti proudu: Nenechá se proto za-

-mögender gutthaten verschiedene nachtheilig- und verkleinernde reden zu Wienn gegen mich ausgestoßen und under andern gesagt sol haben, wie ich nur ein mau-Christ und die thaten oder werckh nichts weniger als mit denen übereinstimmten und was dergleichen unartige reden mehr seynd...“ Srov. NA Praha, Sběrka rukopisů A, inv. č. 490, sign. 62 A 20, Konzeptbuch z let 1727–1729, s. 9: koncept dopisu Hackemannovi z 14. 2. 1727.

15 Tamtéž, s. 21–22: koncept dopisu Schmidovi z 20. 2. 1727. Může se prý stát, „*das bey wieder erlangenden leibeskräften mich persönlich nacher Wienn verfügen und das ienig, was der herr wegen näherrung zu dem kay[serlichen] gnaden-thron in eingangs erwehnet, [...] erfüllen möchte [...]*“.

16 Špork shrnoval důvody pro cestu takto: „*gleich wie aber dessen haupt-ursach darinn bestehen sol, samb der gantze hoff mit übeln vorgefassten meinungen wider mich antreibt, besagte reise vorzunehmen, umb das ich nehmlich derley verleumbdern nach meiner angeerbten hertzhafftigkeit die zähne weisen, noch mehr aber nach meinem von aller schuld sich frey befindenden gewissen die heimlich aus neyd und mißgunst von mir ausgesprengt seyn mögende beschuldigungen vereiteln und allerhöchsten orths mich mündlich rechtfertigen möge...*“ Srov. tamtéž, s. 62: koncept dopisu Hackemannovi z 27. 3. 1727.

17 Špork shrnuje a komentuje Grossovy výhrady v dopisu z 3. 4. 1727. Srov. tamtéž, s. 67–71.

18 V originále zní jeho slova takto: „*die eigenschafft dieses furchtsammen thiers [rozuměj zajíce, pozn. aut.] hat in meinem hertzen zu dato keinen platz eingenommen und iedem das Daliborka-kupffer zeigt, cum quali stupenda metamorphosi ich schon damahls vulpescirete, mittler zeit auch mir die zähne umb ein merckliches gewachsen und geschärpffet worden, als ist nicht zu besorgen, das die vielheit der hunden gegen der hertzhafftigkeit eines solchen thiers etwas auszurichten...*“ Tamtéž.

strašit a musí ty pomluvy na nejvyšších místech osobně vyvrátit.¹⁹ Grossa proto přispěchal alespoň s různými radami, jak pobyt účelně naplánovat.²⁰

„Lišák“ Špork – jakkoliv se tvářil srdnatě – tušil, že nadcházející úkol nebude snadný. Sám sebe v jednom dopisu označoval za „*starého a daleko do budoucnosti vidícího praktika*“, jenž moc dobře ví, do čeho jde. Počítal prý s tím, že „*šťěstí se nikde tolik a často nemění jako právě u dvora*“;²¹ a proto nechtěl nic podcenit a plánoval se na svou cestu dobře připravit. Z jeho dopisů a z kalendářových zápisů hofmistra Seemana lze dokonce vytušit, že si vypracoval jistou strategii, resp. způsoby chování, jež mu měly u dvora pomoci, aby dosáhl svých cílů.

Předně se pokusil zjistit co nejvíce informací o momentálním rozložení sil u dvora a seznámit se se jmény všech významných dvořanů a jejich vazbami na další členy dvorské společnosti.²² Zároveň se chtěl zásobit hotovými penězi, protože počítal s tím, že bude muset položit na „správném místě“ na stůl pytlík s tisícem dukátů.²³ Za klíčové ovšem považoval získat audienci u císaře a jeho manželky, aby se mohl nejen ústně obhájit, ale aby mohl panovníkovi předat i písemné shrnutí svých pří s požadavkem, aby se císař zasedl o jejich časně vyřízení. Nestačilo se ale jen dostat před Jeho veličenstvo, Špork věděl, že bude muset pravidelně navštěvovat nejvýznamnější dvořany a další vlivné osoby vídeňské společnosti, jež by mohly v jeho prospěch působit. Aby si je naklonil a zavázal, rozhodl se udělovat jim cíleně svatohubertský řád a dále je chtěl podarovat svatohubertskými medailemi, různými mědirytinami a výtisky nejdůležitějších prací, jejichž vydání

19 Tamtéž, s. 72–75: koncept dopisu Grossovi z 6. 4. 1727.

20 Viz tamtéž, koncepty Šporkových dopisů Grossovi z 20. 3., 3. 4., 6. 4., 10. 4., 13. 4. (2x – jednou psal Grossovi i Seeman), 17. 4. a 20. 4. 1727.

21 Tamtéž, s. 46–51: koncept dopisu Grossovi z 20. 3. 1727. V širším kontextu zní jeho slova takto: „*...mir als einem schon alten und weit in das khünfftige hinein sehenden practico nichts neues noch fremder seyn wurde; da aber ieden noch viel zu wissen, mich iederzeit gelüestet, ia auch bisweilen solches zu einem nicht geringen vortheil gereichen kan, absonderlich weilen das glücke alle augenblick nirgends aber mehr als bey hoff zur veränderung geschickt ist, nicht minder das verhängnuß eine besondere lust hat, wan es die, welche sich gleichsam über ihre fürsten empor schwingen, wiederumb in staub treten siehet, fürnehmlich aber die so genante factiones sich öffters zertrennen und die zwischen denenselbigen entweder aus wahren grund oder nur zum schein geschlossene freundschaft ins gemein an die sprichen obberührten glückes angehafft ist und mit seinem rad sich herumbwältzet, also das sie die gefallenen nicht mehr kennet oder zum höchsten nur mit einem kaltsinnigen mitleyden ihrer gedencket, einfolglich von derley abänderungen ehe und bevor man sich mit dem ein oder anderen in einige vertrauliche handlung einlasset, eine genaue kântnuss zuhaben, höchlich daran gelegen ist; daher auch ich, ohnerachtet meiner angewehnten offenhertzigkeit, für höchst nöthig zu seyn erachte, viel und genaue kundschaftten von dem dermahligen systemate des hoffes und des ministerij einzuhohlen, umb was gut und dienlich zu seyn scheinet, anzunehmen, das übrige aber zu verwerffen;*“

22 Tamtéž. V dopisu z 20. 3. 1727 prosil Špork Grossu také o to, aby mu napsal, co si o současném dvoru a jeho složení myslí.

23 Opět o tom píše 20. 3. 1727 Grossovi (tamtéž). Byla to osvědčená strategie a sám Špork ji už před tím několikrát použil. Když získával funkce na konci 17. století, vždy nejdříve půjčil císaři vysoké sumy peněz. Srov. P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 89–90.

sponzoroval. Jednalo se především o jeho portrét od Christiana Alberta Wortmanna, jeden z jeho životopisů, různé svatohubertské tisky a árie a pro nejvýznamnější přátele či císařovnu měl k dispozici též ukázkou reprezentativního tisku *Křesťanského roku*, na němž se právě pracovalo.²⁴

Na druhou stranu je ale pro Šporka typické, že všechno plánoval jen na vnější efekt, protože sám jistě dobře věděl, že jeho náboženské názory jsou nonkonformní. Do své rozpory zmítané mysli dal nahlédnout jen Grossovi, jemuž bez obalu psal, že se s ohledem na svůj věk vzdá přímého vyjadřování názorů a že se hodlá zamaskovat do podoby chameleona, „*jenž je na bylinách zelený, na šarlatu červený, ve vzduchu modrý a bere na sebe ostatně v jednom okamžiku všechny barvy svého těla*“. Jinými slovy se rozhodl přetvářovat, protože nemohl svobodně mluvit o tom, co nosí v srdci.²⁵ Kdyby to totiž udělal, bylo by všechny jeho přípravy na vídeňský pobyt v sázce, protože takovému „vznání víry“ by ani vládnoucí Habsburk, ani členové jeho dvora rozhodně neaplaudovali.

Do Vídně se hrabě Špork vydal v druhé půli dubna 1727. Poslal napřed několik svých lidí v čele s hofmistrem Seemanem, aby vše připravili na jeho příjezd. Ubytování jim s předstihem zajistil Šporkův vídeňský agent, a to u jistého pana de St. Martin. Sotva vše dokončili (měli na to jen dva dni), přijel 26. dubna večer od Brna hrabě se svým doprovodem.²⁶ Ve Vídni a okolí pak setrval až do 4. srpna toho roku a jeho tamější pobyt můžeme – ve shodě s pohybem dvora Karla VI.²⁷ – rozdělit na tři ne stejně dlouhé etapy.

24 Srov. *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender 1727*. Dílo *Křesťanský rok* představovalo soubor zveršovaných modliteb, jež mohly být též zpívány na bonreposkou árii (poprvé byly vydány v roce 1725) a jež měly být postupně doplněny velkým množstvím názorných mědirytů. Jeho didaktickou funkci tedy nelze přehlédnout. Srov. P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 147, 149; H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, s. 439–441.

25 NA Praha, Sběrka rukopisů A, inv. č. 490, sign. 62 A 20, Konzeptbuch z let 1727–1729, s. 46–51: koncept dopisu Grossovi z 20. 3. 1727. Špork psal Grossovi: „*und zumahlen ich zu dato nicht auffhöre, durch mein standthafftes durare gleichsam ein wunderding in der veränderlichen welt zu seyn, und ich denen leuthen vielleicht nur von darumben seltsam vorkomme, weilen weder meine feder was schreiben, noch meine zung was reden kan, so mit meinem hertzen nicht übereinstimmet, alles dieses aber machet, das wohlwogen ich schon über 33 jahr als ein behertzter Spinckonarto in einer modesten alt-teutschen und aufrichtigen kleydung vor dem thron und vor denen richtern erschienen bin, anietzo ich mir selbst die schwachheit immer mehr auffzubürden gedencke, mich zu vermasquieren und andurch mir den vorwurf zuzuziehen samb ich durch eine rampente niederträchtigkeit zu einem cameleon worden, welches auf denen kräutern grün, auf scharlach roth, in der luftt blau aussiehet und sonsten alle farben seines behältnusses im einem augenblickh annihmt;*“

26 *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender 1727*, zápisy z 18. – 26. 4. 1727.

27 Habsburkové se v této době pravidelně přesouvali mezi čtyřmi sídly ve Vídni a blízkém okolí. V zimě a na počátku jara (do dubna) sídlili v Hofburgu, v květnu a červnu se nacházeli v Laxenburgu, v létě a na počátku podzimu pobýval císař ve Favoritě auf der Wieden a v říjnu až listopadu se přesunul do Ebersdorfu. Srov. Friedrich POLLEROSS, *Tradition und Recreation. Die Residenzen der österreichischen Habsburger in der frühen Neuzeit (1490–1780)*, Majestas 6, 1998, s. 91–148, zde s. 130. Na základě výzkumu Seemanových zápisků lze v tomto roce jednoznačně doložit přesuny Karla VI. do Laxenburgu (28. 4.) a do Favority auf der Wieden (17. 6.). V obou rezidencích ale nesídlil císař celou dobu – absolvoval vždy několik výletů, a to i několikadenních. Z Laxenburgu vyjel do Badenu a Halbturnu,

Nejprve zůstal zhruba týden přímo ve Vídni. Pak ale následoval císaře, jenž se přesunul na jih od města do Laxenburgu, a ubytoval se nedaleko tohoto panovnického sídla v Mödlingu (5. května – 21. června). Nakonec se spolu s panovníkem vrátil do Vídně – Karel VI. se po polovině června přestěhoval do Favority auf der Wieden a Špork jej obratem následoval. Tentokrát se zabydlel přímo v hradbách podunajské metropole a zde zůstal až do konce pobytu (21. června – 4. srpna). Zajímavé je, že se jeho podnájem nacházel velmi daleko od Hofburgu, v blízkosti jezuitského kostela a univerzity.²⁸

Špork se snažil během skoro celého pobytu dodržet své předsevzaté strategie. Předně se pokoušel získat audienci u členů vládnoucího rodu včetně císaře a jeho manželky. V tomto smyslu se mu dařilo a u dvora se objevoval vskutku více než pravidelně. V blízkosti Laxenburgu pobýval 44 dní a v průběhu 27 z nich se mu poštěstilo zavítat ke dvoru. V druhé části jeho pobytu, když císař zůstával ve Favoritě, pak frekventoval dvůr přeci jen o něco méně častěji: Ze 43 dní se k němu dostavil „pouze“ sedmnáctkrát. Během obou etap jeho návštěvy Vídně a okolí pak promluvil s císařem Karlem VI. čtyřikrát,²⁹ s císařovnou Alžbětou Kristýnou třikrát,³⁰ s císařovnou vdovou Amálií Vilemínou a s arcivévodkyní Marií Magdalenou pokaždé jen jednou. Přitom se mu podařilo odevzdat císaři a jeho ženě dva memoriály. První předal na konci června císařovně, která mu slíbila dodat jej svému choti.³¹ Druhý memoriál pak směřoval již přímo do rukou císaře, a to při Šporkově audienci dne 8. července. Karel VI. „*také slíbil, že nechá stížnosti Jeho excellence prošetřit*“, jak zapsal do kalendáře k tomuto dni hofmistr Seeman.³² Z několika dalších zmínek v kalendáři je patrné, že Špork další osud svých memoriálů pečlivě sledoval. Informátory měl mezi šlechtou, ale i mezi dvorskými služebníky (císařův zpovědník, trabant), takže záhy zjistil, že druhý memoriál se brzy dostal do české dvorské kanceláře,

z Favority pak do Klosterneuburgu, Gaadenu a Pratru. Srov. *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender 1727*.

28 Tamtéž, zápis z 21. 6. 1727: „*Unßer quartier ist in der ober beckerstraßen in den albrechtischen hauß.*“ Jedná se zřejmě o dnešní Sonnenfelsgasse.

29 Stalo se tak ve dnech 7. 5., 19. 5., 8. 7. a 30. 7. 1727. Srov. tamtéž.

30 Bylo to ve dnech 7. 5., 29. 6. a 28. 7. Tamtéž.

31 Předal jí memoriál na audienci dne 29. 6. Text je – s chybou v dataci (uvedeno 29. 7., ale z kalendářových záznamů je jasné, že byl předán 29. 6.) – uchován v NA Praha, Sbirka rukopisů A, inv. č. 490, sign. 62 A 20, Konzeptbuch z let 1727–1729, s. 100–104. Jednalo se o memoriál, ve kterém se vracel ke třicet let starému soudnímu sporu se svými bratrance Janem a Janem Dětřichem Šporky, jeho někdejšími poručníky. Žádal císaře, aby nemusel platit dluh ve výši 70 000 zl plus úroky, který během poručnické správy tito Šporkové nadělali. O sporu píše podrobně H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, s. 39–52, jehož údaje přebírá P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 91–93.

32 V originále zní Seemanův zápis takto: „... *auch versprochen, Ihro Excellenz beschwerden vornehmen zu lassen*“. Tento memoriál, vyhotovený stejně jako v prvním případě Šporkovým vídeňským agentem Schmidtem, se týkal sporu o právo lovu na panství Lysá nad Labem mezi českým králem a Šporkem. Text memoriálu se nachází v NA Praha, Sbirka rukopisů A, inv. č. 490, sign. 62 A 20, Konzeptbuch z let 1727–1729, s. 105–108; o problematice pojednává blíže H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, s. 88–97 a též P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 107–108.

zatímco první memoriál postupoval pomaleji a jeho další osudy nejsou z kalendářových zápisů vysledovatelné.³³

Tabulka 1: *Významní dvořané a šlechtici, kteří hostili F. A. Šporka během jeho vídeňského pobytu v roce 1727 (v posledním sloupci je informace, zda jim tehdy Špork dal Řád sv. Huberta)*³⁴

Osoba	Funkce	Počet návštěv	Řád sv. Huberta
ze Sinzendorfu, Zikmund Rudolf	nejvyšší hofmistr císaře	4	
z Cobenzlu, Jan Kašpar	nejvyšší komorník císaře	5	
ze Schwarzenberku, Adam František	nejvyšší štolba císaře	28	
Colloredo, Jan Baptist	nejvyšší maršál císaře	3	A
Folch de Cardona, Antonio	nejvyšší hofmistr císařovny	1	
z Auerspergu, Marie Theresie	nejvyšší hofmistryně císařovny	4	
z Paarů, Josef Ignác	nejvyšší hofmistr císařovny vdovy	4	A
Schaftenberková	nejvyšší hofmistryně arcivévodkyně Marie Magdaleny	1	
František Štěpán	lotrinský vévoda	3	
ze Sinzendorfu, Filip Ludvík	dvorský kancléř	5	
Tönnemann, Vitus Georgius	zpovědník císaře	4	
Evžen Savojský	prezident dvorské válečné rady	3	
ze Schönbornu, Fridrich Karel	říšský místokancléř	5	A
Kinský, František Ferdinand	nejvyšší kancléř Království českého	1	
Krakovský z Kolovrat, Vilém Albrecht	místokancléř Království českého	5	
z Questenberku, Jan Adam	tajný rada	4	
Hotovec z Husenic, Ignác Pavel	rada české kanceláře	3	
Daun, Wirich Filip	generál	6	A
z Harrachu, Alois Thomas	zemský maršál v Dolních Rakousech	4	A
z Lichtenštejna, Hartmann	tajný rada	3	A

Samozřejmě nešlo jen o audienci u k císaře, ale bylo nutné ovlivnit ve svůj prospěch také významné dvořany. Proto se Špork neustále snažil dojíždět aspoň dopoledne ke dvoru, aby dělal spolu s dalšími dvořany společnost panovníkovi (tzv. „aufwarten“) a potom poobědval u některého z významných dvořanů. Z tabulky 1 je patrné, že se mu dařilo pravidelně se objevovat u stolu císařova nejvyššího hofmistra, nejvyššího komorníka i maršálka, dvorského kancléře či císařova zpovědníka, z nejvyšších dvorských hodností jej však jednoznačně nejčastěji zval nejvyšší štolba Adam František ze Schwarzen-

33 *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender 1727*, zápisy z 12. a 15. 7. 1727.

34 Sestaveno na základě údajů v *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender 1727*.

berku, resp. jeho manželka, která byla Šporkovi značně nakloněna a vždy jej přátelsky vítala. Špork tak měl mnohokrát příležitost navštívit nejen schwarzenberské sídlo v Laxenburgu, nýbrž i honosný zahradní palác na Rennweg.³⁵ Odpoledne pak u dvora také občas zůstával, aby se spolu s dalšími zúčastnil lovu s císařem.

Zajímavé také je, ke komu se hrabě během oněch tří měsíců v podstatě nedostal. Badaatelé již dříve upozornili na animozitu, která panovala mezi českým nejvyšším kancléřem hrabětem Kinským a Šporkem a kterou lze doložit i v roce 1727 za Šporkova pobytu ve Vídni. Hrabě sice seznámil Kinského s důvody svého pobytu hned 7. května při obědě u nejvyššího komorníka, ovšem pojedl pak u kancléře pouze jednou a stalo se mu také, že jej Kinský – ačkoliv jej o to hrabě osobně žádal – dvakrát odmítl pozvat, resp. se s ním vůbec sejit.³⁶ V praxi tedy docházelo na slova Karla Josefa Grossy, že Špork má největší nepřátele právě v české kanceláři. Nutno ale podotknout, že Kinského kolega, místokancléř hrabě Krakovský z Kolovrat, Šporka několikrát hostil, Špork jej se svými záležitostmi obsírně seznámil a také se snažil na svou stranu získat hraběte Questenberka a radu české kanceláře rytíře Hotovce. Z toho vyplývá, že v české kanceláři byly Šporkovy záležitosti minimálně dostatečně známy a možná mu i někteří její členové vycházeli vstříc.

Špork také v průběhu vídeňského pobytu hledal další vhodné spojení, kteří by mu u dvora mohli pomoci. Zajížděl také na jejich sídla v okolí Vídně, a když to bylo potřeba, dokonce i dále. Šlo zejména o Aloise Thomase z Harrachu, působícího tehdy v úřadu zemského maršála v Dolních Rakousích, dále říšského vicekancléře Fridricha Karla ze Schönbornu či bohatého Hartmanna z Lichtenštejna, jenž však nezastával žádnou významnou pozici. Za Harrachem jel na jih do jeho sídla v Brucku an der Leitha, Lichtenštejna navštívil v Guntramsdorfu a za Schönbornem vážil vůbec nejdlejší cestu, a to až do Göllersdorfu, jenž leží asi 40 km severozápadně od Vídně a kde říšský vicekancléř podnikl pozoruhodné stavební aktivity na zámku zvaném Schönborn i v blízkém městě.³⁷ Všechny

35 Poprvé si jej prohlédl 23. 6. 1727. Seeman o tom referuje, že Špork jel „*in des fürst Schwartzenberg seinen garten, daselbst das kostbare gebäud und meublirung, das prächtige glashauß, die schöne wasferkünstlen mit denen reserven und die feuer machine besehen*“. Následně se tam Špork objevil ještě minimálně dvakrát a zejména zmíněný hasicí stroj se znovu dočkal jeho obdivu. K paláci, který patřil Schwarzenberkům od roku 1716 a jenž byl v době Šporkovy návštěvy čerstvě dokončený, shrnuje základní data Felix CZEIKE, *Historisches Lexikon Wien in 5 Bänden*, 5, Wien 1997, s. 174–175; o Šporkově návštěvách blíže *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender 1727*, zejména zápisy z 23. 6., 1. 7. a 12. 7. (úsměvný zápis o tom, jak se zde Špork setkal s jediným synkem knížecího páru).

36 Ke vztahu Špork – Kinský blíže P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 92–94; K. TRÍSKA, *František Antonín hrabě Špork*, s. 18, 27. Kinský jej odmítl pozvat 15. 5. a také 2. 8. zamítl jeho žádost o audienci. Špork se k němu tedy dostal poprvé a naposledy až 15. 7. Nejednalo se ale o osobní schůzku, protože ten večer měl Kinský mnoho hostů. Srov. *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender 1727*, zápisy z příslušných dnů.

37 K Schönbornovi z rozsáhlé literatury aspoň medailon Christof DAHM, *Friedrich Karl, Graf v. Schönborn-Buchheim*, in: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* 9, 1995, sl. 627–633.

tři zmíněné šlechtice také během svého vídeňského pobytu dekoroval Řádem sv. Huberta, což byla další ze strategií, jak na sebe chtěl Šporck ve dvorské společnosti upozornit a získat dobré známé.

Během vídeňského pobytu hrabě Šporck rozdál celkem 18 odznaků Řádu sv. Huberta.³⁸ Čtrnácti podaroval muže a ve čtyřech případech šlo o ženy, všichni obdarovaní přitom patřili k vlivným osobám a jejich náklonnost Šporck potřeboval. Odznak tak získali nejen členové panovnické rodiny (císař Karel VI. jej dostal už podruhé, nově byla dekorována arcivévodkyně Marie Magdalena),³⁹ ale i významní diplomaté (francouzský vyslanec vévoda Richelieu), nejvyšší dvorští hodnostáři (nejvyšší maršálek hrabě Colloredo, nejvyšší hofmistr císařovny vdovy hrabě Paar a říšský vicekancléř Schönborn) či jejich příbuzní, jako např. dcera nejvyššího komorníka hraběte Cobenzla Margareta, jež měla příbuzenské vazby ke španělské straně ve Vídni (viz tabulka 1).⁴⁰

Ne všichni zřejmě přijali Šporckovu „vyznamenávací“ aktivitu s pochopením, otázkou ale je, zda lze jejich chování interpretovat jako vyjádření negativního názoru na hraběte Šporcka. Seeman do kalendáře zapsal dva případy, související s předáním řádu, přičemž oba se týkaly žen a jejich reakce na to, že Šporck dekoroval francouzského vyslance vévodu de Richelieu. Vévoda obdržel řád během návštěvy u dvorského kancléře Filipa Ludvíka ze Sinzendorfu dne 21. května, a to vyprovokovalo k jednání hned na místě Marii Eleonoru Josefu Collaltovou, roz. ze Starhemberku. Seeman si k tomu dni zapsal, že hraběnka vévodovi řád dvakrát strhla z oděvu, důvod jejího chování však neuvádí.⁴¹ Následujícího dne pak hraběnku Collaltovou napodobila „*slečna z Trauttmansdorffu*“,⁴² zřejmě jedna ze dvou dcer litomyšlského pána Františka Václava z Trauttmansdorffu, buď Marie Terezie, nebo mladší Marie Františka. Ani v tomto případě není známa motivace tohoto zvláštního činu, tj. zda obě ženy takto negativně reagovaly na Šporcka, či na francouzského vyslance, resp. na nějaké porušení dvorských konvencí. Pokud by jejich akce směřovala pri-

38 O řádu, odznaku a medialích blíže P. PREISS, *František Antonín Šporck*, s. 38–39, 211–219; seznam nejvýznamnějších dekorovaných přinesl již H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, s. 360, pozn. 66. Srov. též Ctirad RAKUŠAN, *Sporckův Řád sv. Huberta a jeho členové*, in: *Tradice v myslivosti*. Sborník 1. semináře (5. – 7. 10. 1995), Kuks 1995, s. 26–32.

39 Císaři jej Šporck připnul 19. 5., arcivévodkyni již 17. 5. 1727. Srov. *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender 1727*, zápisy z příslušných dnů.

40 Margareta hraběnka Cobenzlová (1698–1730) si právě v roce 1727 vzala Ludolpha Luirtda markýze Ripperdu, syna španělského vévody Johanna Wilhelma von Ripperda (1684–1737). O tomto politickém dobrodruhovi podrobně Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universalexicon aller Wissenschaften und Künste*, Band 31, Leipzig – Halle 1742, sl. 1726–1730.

41 „*Umb 11 uhr Ihro Excellenz zu Laxenburg angelangt, bey dem graff Zinsendorff hoffcantzler gespeisset, allwo sie den frantzösischen bottschafter das Huberti hörnl angebunden, welches die graffin Collaldin zweymahl abgebissen.*“ Srov. *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender 1727*, zápis z 21. 5. 1727.

42 Tamtéž, zápis z 22. 5. 1727: „*Die freyle von Trautmansdorff dem frantzösischen botschafter das Huberti hörnl wieder abgerissen.*“

márně proti Šporkovi, pak je možné, že vyjádřily obecnější odpor urozených žen ve vídeňské společnosti vůči nonkonformnímu hraběti a že možná právě z tohoto prostředí vzešly ony řeči o „kacířském“ Šporkovi, jež byly citovány výše. Tato hypotéza ale asi nebude udržitelná, protože není doloženo, že by nějaká urozená žena strhla řád – ačkoliv jich Špork rozdal poměrně hodně – i někomu jinému.

Reakce dvorského prostředí na návštěvu stárnoucího Šporka byla zřejmě různá, ovšem zdá se, že minimálně zpočátku převládal poměrně pozitivní postoj. Vysvítá to z dopisu, jež zaslal Rudolf Josef Kořenský z Terešova Františku Josefu Černínovi 11. června. Sděloval v něm o Františku Antonínovi toto: „*Je tu také Špork a vůbec netrápí pány a kancelář, rozdává také mnoho řádů a medailí, jen v české kanceláři nedal ještě nic, protože je nechce zkorumpovat.*“⁴³ Ze Seemanových zápisů lze také vytušit, že někteří šlechtici byli hraběti nakloněni a pravidelně ho zvali a hostili ve svých sídlech. Kromě knížete Schwarzenberka a jeho manželky patřili ke Šporkovým příznivcům třeba Daunové, se kterými byl hrabě spřízněn.⁴⁴ Generál Wirich Daun jej navštívil krátce po příjezdu do Vídně – šlo o jednu z výjimečných návštěv vysoké šlechty ve Šporkově obydlí. Většina šlechty se zřejmě chovala neutrálně a korektně v rámci společenských pravidel. Hraběte občas pozvali, když měli hosty, někdy ho byli ochotni i vyslechnout. Z panovnické rodiny se podle Seemana tvářila nejpřívětivěji císařovna Alžběta Kristýna, decentní zájem o Šporka projevovali také František Štěpán Lotrinský,⁴⁵ Hartman z Lichtenštejna⁴⁶ či Jan Adam z Questen-

43 „*Der Spork ist auch hier undt plagt den herren undt die canzlei nicht übel, theilet auch die mänge orden undt medalien aus, die einzige böm[ische] canzlei ist noch hirvon ausgeschlossen worden, die er etwan nicht corrupiren will.*“ Srov. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Černínů z Chudenic, provizorně kart. 344, fol. 141. Za zprostředkování citátu děkuji kolegovi Petru Maťovi z Vídně.

44 Šporkova sestra Anna Kateřina (1669–1712) byla potřetí vdaná za Heinricha Lorenze Reicharda Dauna († 1729). Srov. H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, rodokmen za s. 468. Špork udržoval se švagrovými potomky a příbuznými občas styky. Například K. TRÍSKA, *František Antonín hrabě Špork*, s. 18 uvádí, že Špork postoupil v roce 1709 nějaký dluh dvěma synům svého švagra Heinricha Dauna. Kromě toho je doložitelný i kontakt s touto rodinou přímo v roce 1727. Na jaře totiž psala nejménovaná hraběnka Daunová (zřejmě Rosina Genovefa Herbersteinová, žena Ferdinanda Heinricha Dauna: J. H. ZEDLER, *Grosses vollständiges Universalexicon*, Band 7, sl. 276 – autor sice uvádí, že porodila děti "pouze" v lednu 1723, dubnu 1724, únoru 1725, květnu 1726 a říjnu 1728, tzn. že právě v roce 1727 existuje v jinak souvislé řadě mezera, ale jiná hraběnka Daunová nepřipadá v úvahu) Šporkovi a požádala ho, aby se stal kmotrem jejího dítěte, jež měla zakrátko porodit. Špork se však ze zdravotních důvodů omluvil. Srov. jeho odpověď v NA Praha, Sběrka rukopisů A, inv. č. 490, sign. 62 A 20, Konzeptbuch z let 1727–1729, s. 66–67: koncept dopisu hraběnky Daunové z 30. 3. 1727.

45 František Štěpán se scházel se Šporkem v červnu: např. 1. 6. 1727 Šporka přemlouval, aby si ve společnosti zatancoval, 11. 6. 1727 jel pozvat k sobě a při hře poslouchali svatohubertské a lovecké písně. Následujícího dne věnoval Špork vévodovu otci a matce své zlaté hubertské medaile, sérii mědirytin a sbírky básní. Srov. *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender 1727*, zápisy z příslušných dnů.

46 Dne 27. 5. navštívil Špork Lichtenštejna poprvé na jeho sídle v Guntramsdorfu, obědval tam a strávil odpoledne prohlídkou zahrady a letohrádku. Už 4. 6. zajel Špork za Lichtenštejnem do Guntramsdorfu znovu a strávili spolu poměrně dlouhou dobu v družném hovoru o lovu a návštěvě císaře Karla VI. v Čechách v roce 1723. Hned 10. 6. přijel Špork do Guntramsdorfu znovu a povečeřel tam a 13. 6. naopak navštívil Lichtenštejn Šporka v jeho nájmu v Mödlingu. Tamtéž, zápisy z příslušných dní.

berku, jenž zval hraběte do své lóže v divadle a k sobě domů na koncerty.⁴⁷ A pak tu byli zjevně nepřátelé, které reprezentuje zejména nejvyšší kancléř Kinský a možná i některé dvorní dámy. Ti Šporka pohostili buď jen výjimečně, nebo vůbec a někteří proti němu dokonce otevřeně vystupovali.

V Seemanových zápisech je možné podchytit také Šporkovy kontakty s několika církevními řády ve Vídni a okolí. Také tyto styky vypovídají o tom, jak se jeho vztah k různým řádům proměňoval: S některými byl ve vyložené přátelských kontaktech, s jinými pak stál na pokraji sporu. Rozhodně není náhodou, že se Špork dvakrát zastavil u jezuitů u sv. Anny v Hernalsu a jednal s nimi v záležitosti výstavby kopie jejich kalvárie v Novém lese u Kuksu. Ta měla ležet na hranici Šporkova panství a jezuitského statku Žireč a postupně se stávala předmětem vzájemného sporu. Třebaže se Špork na její výstavbě dohodl se žirečským superiorem, postavili se po jeho smrti v roce 1726 představení jezuitů u sv. Anny ke všemu zády a kalvárii vybudovat nechtěli.⁴⁸ Vývoji kauzy odpovídá i obsah Seemanových zápisů. Nejprve se Špork v červnu dvakrát sešel s otcem rektorem od sv. Anny Josefem Göggerem, aby mu tlumočil své rozhodnutí pokračovat ve stavbě kalvárie.⁴⁹ Jezuité však spolupráci definitivně odmítli a následovalo vzájemné ochlazení vztahů, když se na konci července pokoušel Špork poslat za rektorem dokonce třikrát svého hofmistra Seemana, ovšem rektor jej ani jednou nepřijal.⁵⁰ Není asi náhodné, že se v Seemanových zápisech objevila informace o tom, že s hrabětem navštívili hernalskou kalvárii, jež byla původně jezuitská, v roce 1721 ale připadla pavlínům, a Seeman si zapsal, že o tom Špork s pavlíný podrobně hovořil.⁵¹ To vše vedlo v druhé půli roku 1727 k vyhranění sporů a Špork se pustil do ostrých výpadů na adresu jezuitů. To je ale známý příběh...

Na druhou stranu prozrazují zápisy v kalendáři Šporkův pozitivní vztah ke kamalduliánům, kteří sídlili na Kahlenberku nad Vídní. Dne 5. července je hrabě navštívil, prohlédl si jejich klášter a převor, jehož kdysi Špork potkal, ho přátelsky pohostil. O čtyři dni

47 Dne 3. 5. u něj Špork obědval a vyslechl operní árie, 22. 6. u něj zase večerel, opět poslouchal jeho dvořany při produkci hudby a pak jel s Questenberkem do divadla. Dne 9. 7. u něj Špork obědval a neobešlo se to bez obligátní hudební produkce a 14. 7. zase zajel do divadla do Questenberkovy lóže. Tamtéž.

48 Spor shrnují H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, s. 181–189 (upozorňuje na to, že už v březnu 1727 jednal o kalvárii ve Vídni jménem Šporkovým sochař Braun); K. TŘÍSKA, *František Antonín hrabě Špork*, zejm. s. 59–65; P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 364–366, 388–411.

49 *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender 1727*, zápisy z 18. a 21. 6. 1727.

50 Tamtéž, zápisy z 24. a 26. 7. 1727.

51 Tamtéž, zápis z 27. 6. 1727: „*Nachmittag auff Hernalß gefahren, den Calvaryberg mit der kirchen besuchen. Ich auff der orgel gespielt, Ihro Excellenz mit geistlichen weißen paulinern biß 7 uhr geredt, welchen Ihro Excellenz erzehlet, daß die jesuwiter von St. Anna alle Sontag und feyertag etliche geistliche heraufgeschickt, welche catechismus gehalten, wo von sie hin gewißen zehenden bekommen. Nach deme aber der zehnde auffgehört, hetten sie weiter zu lehren auch auffgehörth und den orth verlaßen, worauff sie pauliner diesen orth erhalten.*“

později pak naopak přijeli dva kamalduliáni za hrabětem a 17. července jej navštívil i sám převor. Zavítal za ním, aby se ujistil, že Špork dodrží fundační slib, který jim dal již v roce 1718. Týkal se uvedení tří poustevníků do eremitáže Belvederu s kaplí sv. Jana Křtitele na vrchu Vysoké u Malešova, kterou Špork zřídil již na konci 17. století.⁵² Převorovi se dostalo ujištění, že hrabě s tím pořád počítá, ale žádal jejich pomoc s povolením fundace u dvora, kde se tato aktivita již dříve nesetkala s pochopením a byla dokonce zakázána.⁵³

Učinil tak zřejmě také proto, že už tušil, že ve Vídni ve svém snažení neuspěl a věděl, že jeho pozice u dvora není dobrá. Ze dvou memoriálů, jež předal na audiencích císařskému páru, se zřejmě jen jeden dostal na místo určení, tj. do české dvorské kanceláře. Sám císař i jeho manželka se k hraběti chovali korektně – několikrát jej přijali a Karel VI. dovolil, aby byl podruhé dekorován Řádem sv. Huberta. Přílišný zájem o Šporkovy spory však nejevili a do kompetencí české dvorské kanceláře rozhodně nevstupovali, takže vše nakonec do značné míry záviselo na nejvyšším kancléři hraběti Kinském, který se vyjádřil hned na počátku Šporkova pobytu ve Vídni zcela jasně – František Antonín ve Vídni nic nepořídí a měl by raději jet rovnou domů.⁵⁴ Na počátku června se Špork tuto informací dozvěděl nejen od svého příznivce Wiricha Dauna, ale též od španělské kliky na císařském dvoře – Špork se prý má spokojit s tím, že mu je císař nakloněn, a více nepožadovat.⁵⁵

Hrabě však tato „přátelská“ varování neuposlechl, ve Vídni setrval a na přelomu června a července předal císařskému páru zmíněné memoriály. Mohlo by se zdát, že se nevzdává, ale ze zápisů v kalendáři vyplývá, že v druhé polovině svého pobytu již tak často ke dvoru nejezdil (někdy kvůli šatům dokonce ani nemohl),⁵⁶ že mu během té doby sko-

52 Srov. H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, s. 267–271, 294; P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 164–166.

53 *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender 1727*, zápisy z 5., 9. a 17. 7. 1727. Poslední zápis zní takto: „... nachmittag der pater prior von camaldulensern zu Ihro Excellenz kommen, welchem Ihro Excellenz die versicherung gethan, daß sie wegen der ihnen gegebenen fundation von Belvedere bey den gebenen worth verbleiben, wann sie solches in ein oder zwey jahren bey hoff außbringen können“. Ze všeho ale nakonec sešlo a fundaci obdrželi v roce 1732 augustiniáni z Lysé.

54 Ke Šporkovi se jeho slova z 16. 5. donesla teprve 5. 6.: Hrabě „beym graff Zinsendorff obrist hoffcantzler [Filip Ludvík ze Sinzendorffu] gespeist, allwo auch der graff Thaun [Wirich Daun] ware, welchen Ihro Excellenz gesagt, sie möchten lieber nacher hauß fahren auff Kuckus, in deme der graff Khinßky [František Ferdinand Kinský] den 16^{en} Maij zu Mödling hette gesagt, sie wurden nichts ausrichten“. Citováno podle *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender 1727*, zápis z 5. 6. 1727.

55 Tamtéž, zápis z 6. 6. 1727: „Der marqui Perlas [Ramón de Vilana Perlas, markýz de Rialp] Ihro Excellenz gesagt, daß er heüth mit dem kayßer [Karel VI. Habsburský] wegen Ihro Excellenz geredt und der Pesora [Johann markýz Pesora] Ihro Excellenz gleichfahls zu verstehen geben, sie solten sich nur zufrieden stellen, in dem Ihro Mayestätt der kayßer von ihnen gutte gedanken hätten und ihnen sehr gnädig wären, von welchen er aber nichts sagen dörrfte.“

56 Stalo se mu to dvakrát, když se u dvora pořádaly slavnosti vyžadující tzv. „gala“ oděv, který s sebou Špork neměl a ani neplánoval vzít. Dne 10. 7. se slavily narozeniny císařovny vdovy a podruhé to bylo 22. 7. 1727. Srov. tamtéž, zápisy z příslušných dní.

ro žádný významný dvořan neopltil návštěvu (jak bylo zvykem) a že se jeho každodenní život výrazně proměnil. Jako by se Špork částečně proměnil v turistu, jenž systematicky poznává Vídeň a nejbližší okolí a někdy – zejména v závěru pobytu – se dokonce snad jen bezcílně toulá, aby nějak vyplnil čas (viz tabulka 2).⁵⁷

Tabulka 2: *Místa, která si F. A. Špork prohlédl v době pobytu ve Vídni a okolí po návratu z Mödlingu (21. 6. – 4. 8. 1727)*⁵⁸

Datum	Navštívený cíl
23. 6.	Neugebäude – menażerie, Schwarzenberský palác na Rennweg
25. 6.	letní palác prince Evžena – menážerie, Favorita im Augarten
27. 6.	Hernals – kalvárie, Paarská zahrada – jízdárna a stáj
30. 6.	Schönbrunn
3. 7.	před Neutor – přístav, Roßau – Lichtenštejnský palác
4. 7.	před Schanztor, kostel sv. Karla Borromejského
5. 7.	Kahlenberg – klášter kamalduliánů, Leopoldsberg
7. 7.	císařská knihovna
11. 7.	Leopoldstadt, okolo Dunaje, kasárna
18. 7.	Starhemberská zahrada – vodní pumpy, Leopoldstadt – jarmark
19. 7.	projížďka
22. – 23. 7.	Göllersdorf – špitál, loreta, zámek se zahradou
26. 7.	projížďka
28. 7.	projížďka
31. 7.	projížďka

A tak se nakonec vyplnilo to, čeho se obával Šporkův přítel Karel Josef Grossa, jenž se ve Vídni pokusil zastupovat jeho zájmy již na konci roku 1719. Tehdy mu císař odepřel audienci poté, co se Grossa u dvora přiznal, že přijel intervenovat za Šporka, a dostal dokonce příkaz, aby do tří dnů opustil Vídeň. Grossovi se sice podařilo odjezd oddálit a audienci získat, Šporkův memoriál však Karlu VI. předat nemohl, musel odjet s nepořízenou a dokonce se musel zcela vzdát svých ambicí získat místo v české dvorské kanceláři.⁵⁹

57 Srov. třeba *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender 1727*, zápis z 11. 7. 1727: „Vormittag umb 11 uhr Ihro Excellenz in die Leopoldstadt zum tandelmarckt spazieren gefahren, von dannen hinterm Augarten neben der Donau wieder herunter gefahren, wo wegen außgetrettenen wasßer und morast sehr gefährlich zufahren ware, neben der cassarn auff den wasßer sehr viel schiffe gesehen.“

58 Sestaveno na základě Seemanových informací v tamtéž. Nebyla zařazena místa, kam byl Špork pozván do společnosti (např. v letním paláci prince Evžena byl celkem čtyřikrát, ovšem prohlížel si ho prokazatelně jen jednou).

59 P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 104, 106.

Něco podobného se stalo i v roce 1727, byť to proběhlo ve „slušnější“ formě a Šporkovi se dostalo ujištění o císařově přízni. Ani to ale nebylo žádné novum, protože před odjezdem do Vídně psal Špork svému příteli Grossovi, že se obává, aby nedopadl jako poslední (míni zřejmě audience z roku 1723). Doslova se odvolával na to, že jej zase označí za člověka, který příliš mudruje, a že jej místo konkrétního rozhodnutí v jeho sporech odbydou jen líbivými, ale prázdnými slovy.⁶⁰

Závěr

František Antonín Špork sice patřil mezi členy „virtuálního“ císařského dvora, skutečným dvořanem se ale zřejmě – zejména ve stáří – necítil. Dvůr císaře Karla VI. navštívil pravděpodobně pouze pětkrát, a to třikrát ve Vídni (resp. v Prešpurku) a dvakrát při jeho pobytu v Čechách, a dohromady tak u jeho dvora strávil odhadem asi půl roku. Dvorské struktury mu tedy rozhodně nebyly domovem, tj. známým územím, v němž by se pohyboval jako ryba ve vodě. Přízeň mocných tam považoval za nestálou, frakce za proměnlivé – Štěstěna tu neúnavně otáčela svým kolem a nikdo si nemohl být ničím jistý, protože stará přátelství byla znovu a znovu rozbíjena.⁶¹ Tak nějak hovořili nejen měšťanští kritici dvorského života, ale i někteří dlouholetí dvořané.⁶² Každopádně je jasné, že Špork měl k dvorskému prostředí opravdu hodně daleko. Sám to v roce 1727 zdůrazňoval, když psal jednomu příteli, že se mu moc cestovat nechce, protože si za předchozí léta zvykl žít jako poloviční poustevník.⁶³ V jiném dopisu se označoval za „*srdnatého Spinckonarta ve skrovných a řádných staroněmeckých šatech*“⁶⁴ a jeho odpor ke dvorskému prostředí je patrný také v tom, že si ke dvoru v roce 1727 nepřivezl slavnostní šaty a úmyslně se tak vy-

60 NA Praha, Sbirka rukopisů A, inv. č. 490, sign. 62 A 20, Konzeptbuch z let 1727–1729, s. 46–51: koncept dopisu Grossovi z 20. 3. 1727. Inkriminovaná pasáž je na s. 49–50 a zní: „... als könnte gar leichtlich geschehen, und es ist auch nicht ohne grund zu besorgen, daß mir anstatt einer final-resolution abermal das, V[ot]re] E[x]cellence] est trop philosophe vorgehalten, und ich mit einer in bloßen worten bestehenden vertröstung zu ferner-weitern gedult verwiesen werden dörrfte...“

61 Tamtéž, zde s. 46–47. Viz citát v pozn. 20.

62 Srov. klasickou práci Helmuth KIESEL, „*Bei Hof, bei Höll*“. *Untersuchungen zur literarischen Hofkritik von Sebastian Brant bis Friedrich Schiller*, Tübingen 1979.

63 NA Praha, Sbirka rukopisů A, inv. č. 490, sign. 62 A 20, Konzeptbuch z let 1727–1729, s. 76–80: koncept dopisu Grossovi z 10. 4. 1727: „... so fallet die vermuthung, samb es mir lediglich umb die comotion, wormit ich nacher Mödling und von dannen bald nacher Laxenburg, bald nacher Wienn und bald nacher Baaden fahren könne, zu thun wäre, umb so nichtiger dahin, als ich allhier die tägliche commotion bequemer als auf der reis, die lufft gesunder als zu Wienn, das waßer so gut als zu Baaden haben und genießen kan, zu Laxenburg aber der raigerpaitz beyzuwohnen nicht mehr vermögend, auch endlich bey meinem schon so viel jahr her angewöhnten einsammen halber eremiten leben nicht so delicat bin, das es mich nach denen mödlinger wissen semmeln lüstern solte.“

64 Viz citát v pozn. 24.

řadil z účasti na velkých dvorských oslavách. Když se k tomu přičtou jeho neortodoxní náboženské názory a vznětlivá povaha, nelze se příliš divit, že jej mezi sebe dvorská společnost nechtěla přijmout a že se tedy v rámci svého stavu dostával do sociální izolace. Je to patrné i z toho, že jej o pomluvách u dvora neinformovali příslušníci české stavovské obce, ba dokonce ani ne vlastní příbuzní, ale zástupci cizích států.

V úplné izolaci ale v roce 1727 ještě nežil. Císař i jeho žena mu byli ochotni poskytnout audienci, několikrát se zastavil u císařova zpovědníka, byl zván ke stolům a do společnosti k významným dvorským hodnostářům (především ke Schwarzenberkům, kam dojížděl průměrně dvakrát týdně). Nikdo jiný mu ale tolik pozornosti nevěnoval, do jeho vídeňského podnájmu v podstatě nikdo z významných dvořanů nepřišel, a tak jej ve Vídni navštěvovali hlavně jeho důvěrníci, blízcí příbuzní či úředníci české dvorské kanceláře. Nic na tom nezměnilo jeho neustálé dojíždění ke dvoru, ani pobyty u významných osobností té doby. Nezabralo ani rozdělování Řádu sv. Huberta, rozdávání skvostných tisků či mědirytin, protože to by se Špork musel od základu změnit a hlavně najít společnou mluvu s nejvyšším kancléřem hrabětem Kinským. Ten měl totiž ve věci jasno hned, jak Špork do Vídně přijel, a neváhal své mínění vyjadřovat veřejně. Nedělal tak přímo před ním, ale zřejmě předpokládal, že se mu taková slova donesou a Špork Vídeň brzy opustí. František Antonín Špork ale u dvora i po tomto varování vytrval, získal dokonce audienci u panovnické rodiny a předal jim oba memoriály o svých soudních procesech.

Pokud by ho ve Vídni a okolí sledovalo nezaujaté oko, jež by se soustředilo na vnějškové projevy katolické víry, pak by zřejmě spatřilo standardního katolického šlechtice té doby. Špork pravidelně chodil na mše (u dvora v Laxenburgu a ve Favoritě, v Mödlingu hlavně ke kapucínům, ve Vídni kostely střídal), zastavil se na poutním místě v Hernalsu, navštívil klášter kamalduliánů na Kahlenberku. Z tisků, jejichž vydání sponzoroval, se občas chlubil vydáním *Křesťanského roku* (prokazatelně jej dal manželům Schwarzenbergovým a poslal jej císařovně), a to rozhodně nebyla z katolického hlediska závadná literatura. Pokud někdo naznačoval, že je Špork kacíř, nemohl pro toto tvrzení v době jeho pobytu ve Vídni a okolí získat žádný důkaz. Obvinění z kacířství ještě tehdy nebylo na pořadu dne, jeho konflikt s jezuitou se teprve rodil.⁶⁵

Další osud Šporkových memoriálů nejlépe ukazuje, že jeho vídeňský pobyt nesplnil všechna očekávání. Jeden se zřejmě vůbec nedostal ven z komnat císařovny a druhý sice doputoval až do české dvorské kanceláře, ale jeho další stopa mizí a určitě nebyl vyřízen ve Šporkův prospěch. Jediné, co si tedy hrabě z Vídně odvážel, a co vlastně tak trochu předpovídal, bylo ujištění o trvajícím přízni císaře Karla VI. – možná v těch slovech bylo obsaženo i trochu soucitné blahosklonnosti nad stárnoucím, svérázným a přespříliš pře-

65 Naposledy o tom Ignác Antonín HRDINA – Hedvika KUCHAROVÁ, *Kacířský proces s hrabětem F. A. Šporkem v právně-historickém a teologickém kontextu*, Ostrava 2011.

mýšlivým podivínem, vždyt panovník prý jednou Šporkovi řekl, že „*příliš mudruje*“. A to měly ty nejlepší Šporkovy „filozofické kousky“ teprve přijít...

Za podivína jej ostatně zřejmě považovali i jeho nejbližší příbuzní a dědicové – dcera Anna Kateřina a její manžel a Šporkův adoptivní syn František Karel Swéerts-Sporck, kteří jej rozhodně neměli za příklad hodný následování. Však také po jeho smrti porušili snad všechny zvyky a tradice, které František Antonín budoval. Za hlavní venkovskou rezidenci si nevybrali Kuks, ale Lysou nad Labem. Mohla jim tu vyhovovat blízkost k Praze a také fakt, že v její výzdobě bylo hodně pamatováno ani ne tak na Františka Antonína, jako spíše na jeho otce a zakladatele rodové slávy Jana Šporka.⁶⁶ Swéerts-Sporck sice také nebyl typický dvořan a trávil na venkově hodně času, využíval jej ale k něčemu odlišnému, protože se jednalo o zaníceného hospodáře, jenž experimentoval v zemědělství, a neměl proto mnoho času na přemýšlení o sporných náboženských otázkách.⁶⁷ Ba naopak – on a jeho manželka žili téměř vzorově životy katolických šlechticů a jako by chtěli přede všemi demonstrovat, že se svým nonkonformním předkem nemají vůbec nic společného.⁶⁸ Doba ohnivých pamfletů, oslavných životopisů, horečného rozdávání Řádu sv. Huberta, staveb eremitáží a desítek soch na šporkovských panstvích definitivně skončila.

66 Viz studie Vítězslava Prchala v tomto časopisu.

67 Srov. Ferdinand MENČÍK, *Das ökonomische System des Grafen Swéerts-Sporck*, *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 37, 1898–1899, s. 233–286; Josef HANZAL, *Významný zemědělský ekonom 18. století F. K. Swéerts-Sporck*, *Vědecké práce Zemědělského muzea* 20, 1980, s. 85–99.

68 Srov. studii Veroniky Čapské v tomto časopisu.

Zusammenfassung

Der Aufenthalt Franz Anton Sporcks am Kaiserhof in Wien und Umgebung im Jahre 1727

Das Ziel der Studie bestand darin, aufgrund von Untersuchungen der persönlichen Korrespondenz und einem neu entdeckten Kalender mit täglichen Eintragungen von Sporcks Hofmeister T. A. Seeman aus dem Jahre 1727 die Zusammenhänge von Sporcks letztem Aufenthalt in Wien und Umgebung aufzuspüren – d. h. die Motivation für seine Reise, deren Verlauf, das Tagewerk während des Aufenthalts sowie die Ergebnisse desselben.

Die Untersuchungen bestätigten, dass Graf von Sporck zwar zu den Mitgliedern des „virtuellen“ kaiserlichen Hofstaates gehörte, sich jedoch nicht wirklich als Höfling fühlte, denn am Hofe Kaiser Karls VI. verbrachte er in den Jahren 1711–1738 schätzungsweise lediglich sechs Monate. Überdies brachte er den höfischen Strukturen keinen besonderen Respekt entgegen und stand mit seinen Anschauungen den Kritikern des Hofes recht nahe. Es ist also nicht verwunderlich, dass die höfische Gesellschaft Probleme hatte, ihn willkommen zu heißen. Aufgrund seiner diskutablen religiösen Anschauungen (Sporck sah sich zu jener Reise nach Wien gezwungen, nachdem er zu der Feststellung gekommen war, dass man ihn dort als einen Ketzer betrachtete) distanzierte sie sich von ihm sogar in beträchtlichem Maße. Jedoch in vollständiger Isoliertheit lebte er im Jahre 1727 während seines dreimonatigen Aufenthalts noch nicht. Der Kaiser und dessen Gemahlin waren bereit, ihm eine Audienz zu gewähren, bedeutende höfische Würdenträger luden ihn zu Tisch und zu Gesellschaften, die Tür der Fürsten zu Schwarzenberg stand für ihn nahezu ständig offen. Ansonsten widmete ihm jedoch niemand besondere Aufmerksamkeit, niemand der bedeutenden Höflinge kam, um ihn zu besuchen, woran auch sein ständiges Erscheinen bei Hofe nichts ändern konnte. Auch die Verteilung des Sankt-Hubertus-Ordens und das Verschenken kostbarer Drucke und Kupferstiche halfen nichts – Sporck hätte sich von Grund auf ändern und vor allem eine gemeinsame Sprache mit dem Obersthofkanzler, Graf Kinsky, finden müssen. Denn die-

sem war die Sache sofort nach Sporcks Ankunft in Wien klar und er zögerte nicht, seine Meinung öffentlich kundzutun – Sporck solle sofort die Heimreise antreten, denn in seinen alten Streitsachen könne er doch nichts Neues mehr erreichen (Sporck wollte während seines Aufenthalts dem Kaiser und dessen Gemahlin zwei Memoriale übergeben, in welchen er zwei ältere Rechtsfälle neu öffnete).

Franz Anton Sporck hartete jedoch auch nach dieser Warnung bei Hofe aus. Die Herrscherfamilie gewährte ihm sogar zwei Audienzen, bei der er die Memoriale übergab. Nach außen hin zeigte er sich als ordentlicher Katholik. Sofern jemand andeutete, Sporck sei ein Ketzer, so konnte für eine derartige Behauptung zur Zeit dessen Aufenthalts in Wien und Umgebung keinerlei Beweis erbracht werden. Das fernere Schicksal der Memoriale Sporcks zeigt jedoch, dass seine Rechtsfälle keine neue Wendung nahmen. Eines hatte die Gemächer der Kaiserin wahrscheinlich nie verlassen, das andere gelangte zwar bis in die böhmische Hofkanzlei, hier verliert sich jedoch seine Spur. Ganz sicher wurde es nicht zu Sporcks Gunsten bearbeitet. Das Einzige, was Graf Sporck damals von Wien mit nach Hause nahm, war die Zusicherung der fortdauernden Gnade Kaiser Karls VI., hinter der sich wohl ein wenig mildherzig-wohlwollende Herablassung angesichts des alternden, eigenwilligen und übermäßig zum Nachdenken neigenden Eigenbrötlers verbargen, denn der Herrscher soll Sporck gegenüber einmal geäußert haben, dass dieser „zu viel grüble“. Sporck war tatsächlich eine extraordinary Erscheinung. Wie soll man sich sonst erklären, dass seine Erben und Nachfolger ihn nicht als nachahmenswertes Beispiel erachteten, wohl mit nahezu allen seinen grundsätzlichen Gepflogenheiten brachen (sie wechselten die Hauptresidenz, nach Kuks kamen sie fast nie, sie verbrachten ihre Zeit auf völlig andere Art und Weise u. Ä.) und sich als beispielhafte Katholiken gaben, so völlig anders als ihr nonkonformer Vorfahre.

Vítězslav PRCHAL

Sídlo a jeho pán. Rezidenční strategie hraběte Františka Karla Swéerts-Sporcka ve druhé čtvrtině 18. století

Abstract: *The study deals with the residential strategies pursued by Count Franz Karl Swéerts-Sporck, an heir of Franz Anton Sporck, one of the most remarkable figures of the first third of the 18th century. Count Swéerts-Sporck differed from his socially highly active predecessor; he was a representative of the rural nobility, an efficient economist with good asset management as the main philosophy of life. He purposefully resigned from public career; however, he owned a great deal of land as well as a numerous and well-developed residential network of ten facilities, after completion. The study uses daily calendar records made by the Count's Hofmeister Seeman in order to reconstruct Swéerts-Sporck's itinerary between 1740 and 1747. These data serve to illustrate Count's movements around his residences and the actual degrees of use of these residences. Swéerts-Sporck's case is also confronted to the existing typical opinion of the aristocratic residential network, which, however, stems from investigations into the situation before the Battle of Bílá hora (White Mountain) and only in the highest circles of political and cultural elites. F. K. Swéerts-Sporck's residential regime shows some stark differences not only from this widely accepted model in professional literature, but also from the residential strategy favoured by his predecessor F. A. Sporck, from whose legacy Swéerts-Sporck dissociate himself clearly.*

Key words: nobility – Bohemia – Franz Karl Swéerts-Sporck – 18 century – itinerary – residences

Šlechtická sídla jako nepřehlédnutelný fenomén spjatý s životem této exkluzivní společenské vrstvy poutají badatelskou pozornost již nějakou dobu. Od prvotních prací, motivovaných vlastivědným, topografickým a částečně i kulturně historickým zájmem přes snahu podchytit jejich architektonický a umělecký potenciál z hlediska dějin umění cesta vedla ke zhodnocení jejich možností jako zdroje informací k dějinám hmotné kultury.¹ Od počátku devadesátých let 20. století se pod silíci zahraničními vlivy začalo více prosazovat i širší pojetí šlechtického sídla jako přirozené součásti majitelova časoprostoru, v němž se utváří a odehrává jak veřejná, tak soukromá sféra aristo-

1 Z nedostatku místa cituji alespoň souhrnné několikavazkové encyklopedie a přehledy ilustrující zmíněný vývoj. August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého I–XV*, Praha 1851–1906; Ladislav HOSÁK a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I–VII*, Praha 1981–1988; Emanuel POCHE a kol., *Umělecké památky Čech I–IV*, Praha 1977–1982; Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska I, A–I, Praha 1994, II, J–N*, Praha 1999; Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury II/1*, Praha 1995, zejm. s. 222–358.

kratova života.² Šlechticovo sídlo je nejen nezbytným centrem hospodářské a administrativní správy panství, ale také místem, v němž se odehrávají a inscenují politické akty, potažmo další společenské události určené zrakům veřejnosti, díky čemuž má samo o sobě reprezentativní hodnotu, cíleně vytvářenou vlastníkem.³ Vedle toho je však také vnímáno v souřadnicích životního cyklu pána domu a jeho rodiny, když slouží jako nezbytné zázemí pro jejich běžný každodenní život.⁴ Ne každý zámek (měřeno optikou nejzámožnější vrstvy nobility, disponující více objekty tohoto druhu) však mohl plnit všechny naznačené funkce beze zbytku.

Do popředí tak zákonitě vystupuje otázka skutečného využívání šlechtických sídel v souvislosti s kulturními, politickými a ekonomickými aktivitami jejich majitelů. Iničiační roli na poli domácího bádání sehrál Jaroslav Pánek, který, ukotven v tehdy jednoznačně preferovaném výzkumu šlechty předbělohorského období, zformuloval tezi o rezidenční síti aristokratických sídel. Její princip tkvěl v tom, že každému objektu v této jakési „rezidenční pyramidě“ byla – odstupňovaně od dvou pomyslných vrcholů v podobě hlavní venkovské rezidence a paláce v zemské metropoli – přiřazena jiná specifická funkce (obránná, správní, reprezentační, odpočinková atp.).⁵ Toto pojetí rezidenční sítě se stalo trvalou součástí domácího diskurzu a bylo dále rozvíjeno některými studii, vycházejícími opět z reality předbělohorského království.⁶

Do víceméně neproblematizované modelové představy o struktuře aristokratických sídel a jejich využívání posléze razantně vstoupil Petr Maťa, který na základě postupné byrokratizace domácí nobility na počátku 17. století poukázal na přesun v těžišti soustavy

-
- 2 Průkopnické místo v tomto směru náleží sborníku z konference, konané na počátku devadesátých let v Ústí nad Labem. Viz Lenka BOBKOVÁ (ed.), *Život na šlechtickém sídle v 16. – 18. století*, Ústí nad Labem 1992.
 - 3 Naposledy Jiří KUBEŠ, *Reprezentativní funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500–1740)*, dizertační práce HŮ JCU, České Budějovice 2005.
 - 4 Takové je převládající pojetí aristokratického sídla např. u jedné z nedávných syntéz výzkumu dějin předbělohorské domácí šlechty. Viz Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha – Litomyšl 2002, zejm. s. 169–259.
 - 5 Jaroslav PÁNEK, *Život na šlechtickém sídle v předbělohorské době*, in: L. Bobková (ed.), *Život*, s. 9–13.
 - 6 Výběrově např. Václav LEDVINKA, *Funkce venkovských rezidencí a pražských paláců jihočeské šlechty v 16. a 17. století*, in: L. Bobková (ed.), *Život*, s. 28–40. V souvislosti s interakcí šlechtického dvora a poddanského města TÝŽ, *Rezidenční města pánů z Hradce v 16. a na počátku 17. století (Poznámky ke vztahům šlechtického a měšťanského prostředí v epoše renesance)*, in: Michaela Kokojanová (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku*, Prostějov 1997, s. 119–134; Petr VOREL, *Rezidenční síť pánů z Pernštejna v 15. – 17. století*, Zprávy Státního památkového ústavu v Brně 4, 2002, s. 37–49; Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (edd.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, České Budějovice 1999 (= *Opera historica* 7), zejm. příspěvky Milana Svobody (*Rezidence pánů z Redernu na přelomu 16. a 17. století*, s. 201–222), Zdeňka Vybírala (*Rezidence a dvůr pánů z Ludanic ve druhé polovině 16. století*, s. 383–407) a Tomáše Knoze (*Rezidence a dvůr Karla staršího ze Žerotína*, s. 409–439).

sídel politicky aktivních šlechticů jednoznačně ve prospěch paláců v hlavním městě monarchie (Praha, Vídeň).⁷ Jeho vývojová interpretace, založená z velké části na konkrétním příkladě Adama mladšího z Valdštejna, však nebyla následována podobně laděnými přezkumnými analýzami pro následující období, byť se zejména v posledních letech zájem o barokní aristokracii druhé poloviny 17. a 18. století ve srovnání s předchozí érou výrazně prohloubil. Navzdory tomu je nutné konstatovat, že studií, jež by se zabývaly vývojem aristokratické sídelní soustavy tohoto období, není v žádném případě mnoho. Být na možné směry bádání v mnohovrstevnaté problematice barokní rezidenční kultury upozornil již v roce 1992 Zdeněk Hojda,⁸ vyjma detailní práce Radmily Pavlíčkové o restrukturalizaci rezidenční sítě olomouckých biskupů po třicetileté válce (což je ale poněkud netypický případ vycházející z reality špiček církevní aristokracie se všemi jejími specifiky),⁹ jde z hlediska neuměnovědné produkce zatím stále o ojedinelé pokusy.¹⁰ Dosavadní trendy tak spojuje především několik momentů: Tiše se předpokládá, že pánkovsko-maťovský model rezidenční sítě by mohl být platný i po Bílé hoře,¹¹ navíc je zde patrná tendence transponovat situaci majetkově nejbohatší a politicky etablované elitní vrstvy aristokracie i do nižších šlechtických pater stavovsky hierarchizované společnosti. Přitom je zcela zřejmé, že to byla právě případná veřejná kariéra šlechtice, která zásadním způsobem deter-

7 Petr MAŤA, *Soumrak venkovských rezidencí. „Urbanizace“ české aristokracie mezi stavovstvím a absolutismem*, in: V. Bůžek – P. Král (edd.), *Aristokratické rezidence*, s. 139–162.

8 Zdeněk HOJDA, *Rezidence české šlechty v baroku (několik tezí)*, in: L. Bobková (ed.), *Život*, s. 161–178.

9 Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Rezidenční síť olomouckých biskupů za Karla z Liechtensteinu-Castelkorna*, in: *Historická Olomouc* 13, 2002, s. 145–159; TÁŽ, *Sídla olomouckých biskupů. Mecenáš a stavebník Karel z Liechtensteinu-Castelkorna*, Olomouc 2001.

10 Jiří KUBEŠ, *Sídla Jana Jiřího Jáchyma hraběte Slavaty z Chlumu a Košumberka (1634/37–1689) v proměně*, *Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities* 9, 2003, s. 55–87; Petra MAŠITOVÁ, *Rezidenční síť Jiřího Štefana, hraběte z Vrbna a Bruntálu, v Horním Slezsku*, *Střední Morava* 13, 2007, s. 15–26; Rostislav SMÍŠEK, *Jan Adam Questenberk mezi Vídní a Jaroměřicemi*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*, České Budějovice 2003 (= *Opera historica* 10), s. 331–354. Ivo CERMAN, *Mezi Vídní a Veltrusy (Rudolf Chotek a jeho letní rezidence)*, *Confluens. Sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka* 1, 2005, s. 92–97. Obecně Jiří KUBEŠ, *Reprezentační funkce*, s. 70–83 (kap. *Proměny využívání rezidenční sítě v raném novověku*).

11 „Zcela vymizel jejich [sídel, pozn. V. P.] politický význam, neboť původem „domácí“ či „cizí“ zemská šlechta byla vesměs loajální k panovnícké politice a snažila se spíše o upevnování subjektivního postavení u císařského dvora. Venkovské rezidence nebyly jejím hlavním sídlem, které se nacházelo zpravidla v městských palácích v Praze či Vídní. Tento vývojový trend byl zřetelný již v předbělohorské době a stal se zřejmě průvodním jevem formující se absolutní monarchie, v níž dvorský život regionálních aristokratických sídel postupně ztratil svou společenskou náplň a přesunul se do městských paláců situovaných při sídle panovníckého dvora či zemských úřadů. Ve východních Čechách byl takový vývoj zcela zřetelný.“ Petr VOREL, *Šlechtická aristokracie barokní doby a její sídla ve východních Čechách*, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvorech barokní šlechty (1600–1750)*, České Budějovice 1996 (= *Opera Historica* 5), s. 345–346. Zatím tak i nadále obecně platí autorova věta ze závěru studie, že „na základě pohledu na sídla barokní šlechty ve východních Čechách nelze činit závěry širšího dosahu, neboť dosud chybí srovnávací materiál pro širší komparaci“. Tamtéž, s. 354.

minovala podobu sídelního režimu konkrétního jedince. Ačkoliv urozců, dávajících z mnoha různých důvodů přednost usedlému způsobu života na venkově a realizujících se v lepším případě maximálně na úrovni krajské samosprávy, není zanedbatelný počet, o jejich pohnutkách a způsobu životního stylu mimo „záři reflektorů“ nevíme stále takřka nic. Je to svým způsobem pochopitelné, neboť platí úměra, že čím méně veřejně aktivní šlechtic, tím menší je šance, že se zachoval pramenný materiál, z něhož by bylo možné rekonstruovat míru využívání sídla/sídel. Bohužel ale ani v případě nejvyšší vrstvy domácí aristokracie neexistuje mnoho studií (a to ani pro předbělohorskou éru), které by předpokládaný model dělení času mezi několik rezidencí konfrontovaly s rekonstrukcí skutečného pohybu daného aristokrata.

Předkládaná studie má proto ambici poukázat na vývoj sídelní sítě a zejména míru jejího využívání v podání konkrétního aristokrata ve čtyřicátých letech 18. století, a to hraběte Františka Karla Swéerts-Sporcka. Pro tento účel se zdá být ideálním analytickým typem: Žil v době, které je výzkum aristokratické rezidenční kultury stále mnoho dlužen, byl dostatečně movitý na to, aby disponoval několika sídelními objekty, zároveň však nepůsobil v žádných vrcholných funkcích ani u dvora, ani v zemské samosprávě. V neposlední řadě je k dispozici adekvátní pramen, který umožní rekonstruovat základní synchronní i diachronní souřadnice šlechticova cestování v dané době. Tím jsou denní kalendářové zápisky hraběcího úředníka Tobiáše Seemana.¹²

Tobiáš Antonín Seeman (1679–1750) působil od roku 1726 jako hofmistr dvora hraběte Františka Antonína Šporcka (1662–1738) a poté i jeho pokračovatele a hlavní postavy následujících řádků, Františka Karla Swéerts-Sporcka. Důkladnějším představením Tobiáše Antonína Seemana i jeho diarií se zabývá úvodní studie tohoto svazku, proto jen v nezbytné míře zopakují několik důležitých skutečností. Zápisy se dochovaly téměř souvisle pro období let 1727–1747, tedy téměř pro celou dobu, co byl Seeman v úřadě. To a jejich každodenní frekvence z nich činí mimořádně vhodný materiál, umožňující sledovat vývojové rysy určitého jevu v širším časovém horizontu. Ač se při bližším porovnání Seemanovy zápisy z éry Šporcka a Swéerts-Sporcka obsahově značně liší, jedno mají společné. Nepochybně i z titulu své funkce věnoval hofmistr Seeman stabilní a bedlivou pozornost aktivitám své vrchnosti včetně informací, v jakém prostředí (míněno geograficky) se tyto odehrávají. Z uvedených důvodů jsou diaria hofmistra Seemana unikátním pramenem, který umožní vrhnout světlo na skutečnou frekvenci pobytu konkrétního šlechtice na jeho zámcích.

12 Ostatně již Petr Maťa ve zmiňované studii hovoří v souvislosti s výzkumem migrace šlechty o denících jako o „nejpřesvědčivějším a nejsnadněji zpracovatelném“ zdroji informací. Viz P. MAŤA, *Soumrak venkovských rezidencí*, s. 141.

Pojďme si ale ze všeho nejdříve v základních konturách představit pána, majitele a tvůrce rezidenční sítě.

„Pán sídel“ – František Karel Swéerts-Sporck

František Karel Rudolf hrabě Swéerts-Sporck (14. 10. 1688 – 30. 11. 1757) je nejen ve srovnání se svým mimořádně významným předchůdcem v obecném historickém povědomí osobou v podstatě neznámou. Dosavadní vědecká produkce mu věnovala pouze dvě závažnější odborné studie.¹³ Zájem o Swéerts-Sporcka se navíc takřka dokonale koncentroval jen na jednu tvář šlechticovy osobnosti, na tu, která jej ukazuje jako zdatného, zapáleného, až vizionářského hospodáře.¹⁴

Rod Swéertsů se objevil na počátku 15. století v měšťanských kruzích Brabantska, jedna jeho větev se v polovině 17. století v osobě Františka Jana Swéertse usadila v Dolním Slezsku, když byla krátce před tím za vojenské zásluhy nobilitována do stavu svobodných pánů.¹⁵ Syn z této linie, pojmenovaný po otci, vzešel ze sňatku císařského plukovníka a vojenského velitele Szolnoku Františka Karla Swéerts-Reista (1654–1692) s Annou Marií Sabinou, rozenou Šporkovou. Rody Swéerts-Reistů a Šporků byly již v této generaci značně provázané – Anna Marie Sabina byla sestrou Františka Antonína Šporka (takže František Karel Swéerts-Sporck byl jeho vlastní synovec), Šporkova manželka Františka Apolonie byla zase rodnou sestrou Františka Karla Swéerts-Reista.¹⁶

13 Ferdinand MENČÍK, *Das ökonomische System des Grafen Swéerts-Sporck*, Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 37, 1899, s. 233–286; Josef HANZAL, *Významný zemědělský ekonom 18. století F. K. Swéerts-Sporck*, Vědecké práce zemědělského muzea 20, 1980, s. 85–99, jehož základ v podstatě tvoří zestručněný a modernizovaný Menčíkův text. V jednotlivinách, zejména faktografického rázu, rovněž uvádí řadu nepřesností. Několik odstavců Swéerts-Sporckově hospodářské činnosti také věnuje ve své spíše popularizující práci Josef HAUBELT, *České osvícenství*, Praha 1986, s. 144–149.

14 Poslední dobou se situace naštěstí začíná měnit, zejména v souvislosti s výzkumem servitského řádu, jehož byli oba manželé štědrými podporovateli. Pozvolna se tak začíná rýsovat i jiná, duchovní tvář Františka Karla i Anny Kateřiny Swéerts-Sporcků. Srov. Veronika ČAPSKÁ, *A Publishing Project of her Own: Anna Katharina Sweerts-Sporck as a Patroness of the Servite Order and a Promoter of Devotional Literature*, Cornova. Revue České společnosti pro výzkum 18. století a Filozofické Fakulty Univerzity Karlovy v Praze 1, 2011, s. 67–80. Okrajově se manželům věnuje TÁŽ, *Představy společenství a strategie sebezprezentace. Řád servitů v habsburské monarchii (1613–1780)*, Praha 2011. Nové informace slibuje poskytnout i chystaná edice denních kalendářových záznamů hofmistra Seemana.

15 OTTŮV *slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí XXIV*, Praha 1906, s. 462–463. Okrajově též Pavel PREISS, *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha – Litomyšl 2003, s. 35.

16 Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich XLII*, Wien 1880, s. 24, genealogická tabulka před s. 23.

Jako druhorozený byl František Karel určen k duchovní dráze, byl vysvěcen a díky obratné rodičovské politice získal již v deseti letech post kanovníka (1698) ve vratslavské dómské kapitule. Nakonec ale vše dopadlo jinak, beze sporu i čilým přičiněním strýcovým. Hrabě Špork se totiž nehodlal zcela smířit se zánikem svého rodu a erbů, a když po novorozenecké smrti jediného syna (1699) hledal ideálního manžela, který by pojal za choť mladší dceru Annu Kateřinu (1689–1754) a za své myšlenky, plány a vize Šporkovy, padla volba právě na Františka Karla svobodného pána Swéerts-Reista. Poté, co se vzdal naplánované církevní dráhy, a po předchozím papežském dispensu kvůli vysokému stupni příbuznosti se roku 1712 vzali. Swéerts-Reist se tím ze synovce stal nejen zetěm, ale později i adoptivním synem.¹⁷ Strýc-tchán-otec si jej osvojil, a jakožto mužského potomka ustanovil univerzálním dědicem svého majetku a rodového predikátu. Z Františka Karla Swéerts-Reista se tak zrodil Swéerts-Sporck, navíc ještě císařem roku 1715 (jistě za zprostředkování Šporkova) povýšený do říšského hraběcího stavu.

František Karel se ale od svého předchůdce, despotického a ješitného estéta, toužícího po společenském lesku svém i svého jména, lišil, jak jen mohl. Tím ale není řečeno, že by nebyl známý, jen ve zcela jiné oblasti. Proslul jako vzdělaný ekonom, úspěšný reformátor, agrární inovátor a hospodář, jako propagátor kameralistických myšlenek, ovšem nikoliv jako ten, který by jen pustě teoretizoval: Své zásady si nejprve zkoušel v praxi na vlastních panstvích, o čemž nám Seemanovy deníky přináší vskutku požehnaně důkazů. Rozumné hospodaření (*prudentia economica*) tvořilo podle svého šířitele uvážlivé nakládání s přírodními zdroji i s lidským potenciálem. Swéerts-Sporckův ekonomický systém byl založen zejména na pěstování píce a promyšleném chovu dobytka, jehož plemena si k tomu účelu dovezl třeba i ze Švýcarska. Právě pícninářství a dobytkářství bylo pro něj základem veškeré zemědělské výroby, k níž patřila ještě další čtyři odvětví v podobě polního hospodářství, zahradnictví, rybníkářství a lesnictví. Vše se navzájem podporovalo: Na krmi-

17 Mírně řečeno nestandardní okolnosti sňatku těchto dvou lidí, které již u současníků vyvolaly značný zájem ne nepodobný společenskému skandálu, nesou i po letech některé rysy šestákového románu. František Antonín Špork, vyvíjející hrubý nátlak na oba mladé snoubence, zejména pak na svou dceru, jež trvale odmítala sňatek a chtěla se stát po vzoru starší sestry řeholnicí, se nezastavil opravdu před ničím. Díky tomu a vysokému stupni příbuzenství odmítl sňatku požehnat litoměřický generální vikář. Špork však prosadil svou a sňatek byl uzavřen, ovšem způsobem vzpírajícím se vši legalitě – v nevysvěceném klášterním kostele v Kuksu knězem postrádajícím lokální pravomoc (ordinovaný hradištský farář se odmítl Šporkova podniku zúčastnit), nadto ještě v tu dobu suspendovaným pro dočasnou amnézii, který hned po obřadu raději prchl ze země. Špork přesto však nakonec přes papežského nuncia prosadil *ex post* uznání sňatku. Jako počátek vztahů mezi manželi a autokratickým otcem však tyto brutální příhody jistě nepůsobily nejdylčtější a nelze se příliš divit některým budoucím snahám dědiců o emancipaci od odkazu zemřelého hraběte. K okolnostem sňatku P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 108–110; Heinrich BENEDICT, *Franz Anton Graf von Sporck (1662–1738): Zur Kultur der Barockzeit in Böhmen*, Wien 1923, s. 35; Milena LENDEROVÁ – Jitka RADIMSKÁ, *Barokní čtenářky: Eleonora a Anna Kateřina Šporkovy, Marie Arnoštka Eggenbergová*, in: Milena Lenderová (ed.), *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, s. 140–141.

vo pěstoval trávu z holandského semene dovezeného z Amsterdamu a švýcarského Luzernu, dále řepu a zejména pak v našich podmínkách novinku, kterou představoval jetel. K orbě zavedl technicky dokonalejší pluh, stelivo ze stání dobytka aktivně využíval k hnojení půdy a tak dále.¹⁸ Právě panství Lysá nad Labem za jeho doby získalo slávu svými vysokými výnosy jako vzorový zemědělský statek.¹⁹ Jeho reputace jako úspěšného praktického ekonoma byla koncem čtyřicátých let 18. století již tak velká, že když se za svého pobytu ve Vídni na podzim 1746 seznámil s nejvyšším kancléřem Království českého hrabětem Bedřichem Harrachem, přijal po vzájemné dohodě funkci jakéhosi hospodářského supervizora harrachovských českých panství (Vlkava v sousedství Lysé a dvě krkonošská panství Jilemnice a Horní Branná) s cílem zlepšit jejich správu a zvýšit výnos. Reformním pokusům u Harrachů se poté věnoval na přelomu čtyřicátých a padesátých let paralelně se snahou o pozvednutí vlastního panství v Kardašově Řečici.²⁰

Ze Swéerts-Sporckovy činnosti se zachovalo několik praktických i teoretických spisů, kterak efektivně řídit hospodářství. K těm prvním patří vlastní popis novoberštejnského panství nebo hospodářská instrukce pro polní hospodářství na panství Jilemnice, k těm druhým rukopis z roku 1740 s názvem *Jak by se mohlo milé vlasti od značného úpadku poněkud odpomoci (Unverschreiblichen, nur ganz kurz Synopsis, wie dem lieben Vaterland in dem sehrverfallenen Stand einigermassen könnte abgeholfen werden)*.

Františka Karla Swéerts-Sporcka rozhodně nelze považovat za nějakého dogmatického technokrata. Právě naopak. Jeho „*Seelenwirtschaft*“ (vlastní termín, kterým označoval své hospodaření) v sobě pevně spojuje stránku ekonomickou i morální. Hospodářství mu ve své podstatě nebylo cílem, ale jen prostředkem k dosažení blahobytu těla i duše.²¹ Dobrý hospodář nekončí u hromadění majetku a kapitálu, jeho vyšším směřováním je zajistit štěstí vlasti skrze péči o obecné dobré své i svých poddaných. I z těchto důvodů také značně kritizoval životní styl domácí šlechty, která většinou pobývala mimo své statky v palácích v Praze nebo ve Vídni, cestovala a vedla nákladný společenský život, místo aby se plně věnovala správě svých statků, nad kterými pak podle něj měli veškerou moc nespolehliví, konzervativní a nezřídka i líní úředníci, již nebyli nijak významně zainteresováni na co nejefektivnějším hospodářství.²²

18 Podrobněji J. HANZAL, *Významný zemědělský ekonom*, s. 88–90.

19 Eminentní zájem Swéerts-Sporcka je však již mnohem staršího data. Určitou reputaci již zřejmě měl v době svatby s Annou Kateřinou Šporkovou, proto postupně přebíral do své hospodářské správy některá panství (Konojedy, Lysá nad Labem) ještě za života Františka Antonína Šporcka. Viz F. MENČÍK, *Das ökonomische System*, s. 233, zde ovšem s věcnou chybou, neboť také uváděné berštejnské panství nepatřilo hraběti Šporkovi.

20 Podrobněji tamtéž, s. 253–286.

21 J. HANZAL, *Významný zemědělský ekonom*, s. 87.

22 F. MENČÍK, *Das ökonomische System*, s. 234–239.

Sám byl pak přímo ztělesněním svých myšlenek. Vyjma postu boleslavského krajského hejtmána za panský stav, který zastával v letech 1732–1738,²³ v zásadě rezignoval na veřejnou kariéru v úřadech, cele se věnoval životu na venkově bez skvělých společenských kontaktů a nákladných reprezentačních aktivit, místo toho se koncentroval k naplnění životního ideálu osobní správy svých statků. Představoval tedy přesně ten typ venkovských hrabat „druhé kategorie“, o nichž toho stále zatím mnoho nevíme.

Jak mohl naznačit právě dokončený stručný biografický medailon, František Karel Swéerts-Sporck se celým svým životem, filozofií a postoji značně odlišoval od svého strýce, tchána a adoptivního otce Františka Antonína Šporka. Domnívám se, že tato diference bude dobře patrná i na způsobu, jakým hrabě nakládal se svými rezidencemi, i na možných důvodech jejich (ne)využívání.

Hraběcí sídla

František Karel Swéerts-Sporck disponoval koncem čtyřicátých let 18. století v té době již zkonsolidovanou sítí deseti sídel (ovšemže nestejně kvality), což ho řadilo ke spíše zamožnějšímu panstvu. Chceme-li ale zjistit, jak, případně zda vůbec, byly jeho jednotlivé rezidence nějakým způsobem odstupňované a kterým příkládal větší důležitost, mohou nám být nápomocny, z nedostatku jiných pramenů, především inventářů, zejména dva podpůrné ukazatele: Jednak míra stavební činnosti, kterou hrabě svým zámkům věnoval, jednak četnost využívání k svému pobytu. Z těchto důvodů bude nyní vhodné si alespoň stručně představit všechny swéerts-sporckovské rezidence, a to pro větší přehlednost v pořadí, v jakém je hrabě získával.

Konojedy

Severočeské panství Konojedy na Litoměřicku se dvěma sídly (zámky v Konojedech a ve Valkeřicích) o rozloze 828 ha získal do rodového majetku zakladatel rodu, císařský generál Jan Špork, roku 1650. Za sumu 117 000 zl tehdy získal vedle Lysé nad Labem svou nejstarší pozemkovou državu v království, která měla ve šporkovské, respektive swéerts-sporckovské rodině zůstat až do roku 1804.²⁴ Tehdy bylo konojedské panství prodáno

23 Národní archiv (dále NA) Praha, Česká dvorská kancelář, kart. 334, seznamy krajských hejtmánů a jednání o jejich obnovení. Za tuto informaci jsem díkem zavázán Petru Maťovi z Vídně.

24 P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 22.

Sulzerům z Fuldy.²⁵ Přesto ale vždy platilo za odlehlou državu, relativně vzdálenou od jádra rodového majetku ve středním Polabí, kam panstvo nezajíždělo zrovna příliš často. Pro Františka Antonína Šporcka nebyly Konojedy objektem sídelního zájmu, pobýval-li v těchto končinách, volil zpravidla ubytování na valkeřickém záměcku. Za to mu poskytovalo zcela jiný typ služeb, a sice jako tranzitní místo vytvářející zázemí pro organizaci při nejlepší pololegální dovozu luteránských knih ze sousedního Saska.²⁶ Možná i proto není stavební historie Konojed zrovna bohatá na informace. Někdy ve druhé polovině 17. století bylo původní panské sídlo stavebně upraveno a na konci devadesátých let 17. století dospěl František Antonín Šporck k rozhodnutí fundovat na svém dominiu dva špitály. Vedle toho známějšího na hradištském panství měl být druhý právě v Konojedech. Roku 1696 bylo rozhodnuto o zřízení kostela a špitálu s místem pro 45 chudých. Do jaké míry byla tato aktivita úspěšná, není zcela zřejmé, přesto zde i nadále musela existovat nějaká forma panského sídla. Hovoří pro to při nejmenším dvě okolnosti. Když se František Karel Swéerts-Reist oženil se Šporckovou mladší dcerou, předával mu hrabě postupně některé své državy do administrátorské správy a jako sídelní panství jim byly určeny právě Konojedy. Objevuje-li se hrabě Swéerts(-Sporck) v Seemanových diariích před rokem 1739, je to zpravidla poměrně zřídka a nejednou je u takových zápisů uvedeno, že za „*Jeho Excelenci*“ (míněn František Antonín Šporck) přicestoval právě z Konojed. Vedle toho po celou dobu sledovaných let bylo v Konojedech dislokováno správní a hospodářské centrum panství a i ve čtyřicátých letech při svých občasných návštěvách hrabě Swéerts-Sporck pobýval spíše v Konojedech než na Valkeřicích (viz Příloha 1). I sám Seeman Konojedy využíval při svých inspekčních cestách. O podobě a rozsahu sídelního objektu však nejsme blíže zpraveni.²⁷

Konojedský zámek se tedy v duchu vize Františka Antonína Šporcka mohl proměnit ve špitál jen částečně, a to jistě ne hned roku 1700 (tehdy císař schválil Šporckův první nadační záměr), spíše až po roce 1738.²⁸ Je však dobře možné, že šporckovský špitál v Konojedech nevznikl vůbec. Druhá špitální nadace z roku 1711 tu první (realizovanou jen na papíře) vlastně rušila a v ní již o Konojedech nepadlo ani slovo.²⁹ Na špitální tradici místa nicméně svým způsobem navázal František Karel Swéerts-Sporck, který zde vyvinul zajímavou stavební aktivitu, ovšem nikoliv aktivitu rezidenční. Roku 1746 zde v souvislosti se zázračným uzdravením svého jediného syna a dědice Jana Kristiána fundoval

25 Ladislav HOSÁK a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III, severní Čechy*, Praha 1984, s. 210.

26 Tamtéž, s. 47.

27 Známa anonymní veduta konojedského špitálu a kostela z roku 1720 zobrazuje spíše ideální než reálnou podobu lokality.

28 P. PREISS, *František Antonín Šporck*, s. 47, ale se špatnou datací císařského svolení.

29 K tomu podrobněji studie Ladislava Svatoše v tomto čísle časopisu.

servitský klášter pro 26 mnichů. První řádoví bratři údajně přišli do Konojed následující rok, Seemanovy záznamy však jsou v tomto směru podezřele nesdílné. Samotná velkorysá stavba budov kláštera zhruba na půdoryse, jak jej známe dnes, začala roku 1752 a byla zakončena o deset let později. Seemanovy zápisky nám tak k ní již nemohou být nápomocny. Klášter však neměl dlouhého trvání, padl za oběť josefínským reformám a byl roku 1786 zrušen. Budovu posléze odkoupil Jan Kristián Swéerts-Sporck, který obecně vynikal mnohem komplexnější stavební aktivitou než jeho otec František Karel, a interiéry přestavěl na zámek, lépe vyhovující nárokům na bydlení panstva. Nejpozději v této souvislosti zcela zanikly i starší uvažované pozůstatky zámku-špitálu z doby Františka Antonína Šporka.³⁰

Valkeřice

Ves ve Valkeřicích byla ze správního hlediska součástí konojedského panství. O tamním nevelkém panském sídle máme ještě mnohem dřívější zprávy. Asi roku 1701 zde František Antonín Špork nechal vystavět barokní zámeček, který byl i později, po roce 1710, rozšiřován. Jeho podobu snad mohl ovlivnit stavitel Zachariáš Hoffmann,³¹ jenž pro Šporka tehdy realizoval kostel v Merbolticích, vesnici oddělené od Valkeřic jen nízkým hřebenem. Ve službách hraběte a posléze i jeho dědiců však Hoffmann působil dlouhodoběji, byť spíše nárazově, jak mj. dokládají Seemanova diaria.

Podle dobového vyobrazení (viz níže) šlo o patrovou budovu ve tvaru písmene U. Hlavní průčelí s průjezdem uprostřed a s věží opatřenou cibulovou bání bylo obráceno k příjezdové aleji, jež spojovala zámeček na mírné vyvýšenině s kostelem sv. Barbory (zlikvidován roku 1975) a obcí. Průčelní trakt, obrácený k východu, ukrýval v patře reprezentační sál, zdobený malbami s neznámým motivem. Zámecký dvůr, lemovaný arkádami na vnitřní straně křídel budovy, přecházel v nevelký okrasný park. Dekorativní funkce upravených křovin a květin byla také využita ve formě jakýchsi předzahrádek po obou stranách vstupu do objektu.

Vše nasvědčuje tomu, že právě ve Valkeřicích mělo být na úkor centra panství v Konojedech situováno hlavní šlechtické sídlo.³² Hrabě Špork zde údajně postavil i malé dřevě-

30 Pavel VLČEK – Dušan FOLTÝN – Petr SOMMER, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 309–310; L. HOSÁK a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III*, s. 210.

31 P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 47.

32 Takovou optiku, spíše však nezáměrně, přebírají i některé moderní přehledy. Pavel VLČEK, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Praha 2001 heslo Konojedy postrádá, heslo Valkeřice však na s. 488 nalezneme.

né divadlo.³³ Valkeřice ale protěžoval i z jiného důvodu, a tím byla jeho známá lovecká vášeň. Zdejší mírně zvlněná krajina s řadou polí, luk a nízkým podrostem byla totiž k těmto aktivitám přímo ideální, zejména pak k čizbě.³⁴ Hrabě zde občas během lovecké sezóny pobýval a v okolí nechal vybudovat několik číhadel, jak se nás ostatně snaží přesvědčit i anonymní veduta Valkeřic a okolí vzniklá před rokem 1712.³⁵ Právě po roce 1712 však v souvislosti s předáním konojedského panství Šporkovu zeti časy Valkeřicím přívětivě nakloněné pomalu, ale jistě končí. Byť sice shodou okolností právě ve valkeřickém kostele byl litoměřickým kapitulním vikářem po zmíněných nestandardních okolnostech veřejně prohlášen sňatek Anny Kateřiny Šporkové a svobodného pána Swéerts-Reista za právoplatný, František Karel o ně nejevil valný zájem. Roku 1721 dokonce část zámku podlehla demolicí, aby takto získaný materiál posloužil k novostavbě farního kostela sv. Barbory, realizované v letech 1724–1728 opět stavitelem Hoffmannem.³⁶ V nějaké omezené podobě ale zbytek objektu obytnou funkci zcela neztratil, neboť i ve čtyřicátých letech 18. století při svých sporadických návštěvách tohoto odlehlého koutu dominia jej hrabě Swéerts-Sporck několikrát využil k noclehu a hofmistr Seeman ve svých diariích i nadále hovoří o valkeřickém zámku. Během 19. století však byla znehodnocena i zbývající část objektu a do dnešních dní se nedochovaly než nepatrné fragmenty.

Nový Berštejn

Novoberštejnské panství o rozloze přes 2800 ha představovalo první samostatnou akvizici Františka Karla Swéerts-Sporcka, kterou ani nezdědil, ani nevyženil, ani ji nedostal darem, ale sám si ji vybral a zakoupil. Zámek Nový Berštejn coby hlavní panské sídlo leží na návrší ani ne kilometr od přirozeného správního centra panství, městečka Dubá. Na tomto místě jej jako nevelký renesanční objekt nechal po roce 1547 postavit Adam Berka

33 Např. Emanuel POCHE a kol., *Umělecké památky Čech 4, T-Ž*, Praha 1982, s. 173.

34 K Šporkovým loveckým zájmům Tomáš HALÍK, *Lov ptáků a jiné zvěře za doby hraběte Fr. Ant. Sporcka*, Benátky nad Jizerou 1938–1939. Detailní a pramenně bohatý text (žel však bez odkazů, protože vycházel ve dvanácti pokračováních jako „kratochvilné“ čtení v místním tisku) ale sleduje situaci téměř výhradně jen na lyském panství.

35 V popředí veduty, která patří do onoho známého cyklu vyobrazení šporkovských sídel, vidíme dokonce číhaře s uloveným ptactvem, aby ani divák nepochyboval o lovecké hojnosti zdejšího kraje. Rytiny hrabě Špork posléze využíval k výzdobě knih, které nechal svým nákladem tisknout, ale objevují se i jinde. Rytina Valkeřic (podobně jako rytiny všech dalších hraběcích sídel) byla použita v první edici Šporkova vlastního životopisu, viz Ferdinand van der ROXAS, *Leben Eines Herzlichen Bildes Wahrer und rechtschaffener Frömmigkeit, Welches Gott in dem Königreich Böhmen in der hohen Person Sr. Hoch-Grafl. Excellenz Herrn Herrn Frantz Antoni, des H. Röm. Reichs Grafen von Sporck, ... allen Frommen zu Einem Beyspiel aufgerichtet hat*, Amsterdam (ve skutečnosti Norimberk) 1715, rytina za s. 43, Vědecká knihovna v Olomouci, sign. 34.923.

36 E. POCHE a kol., *Umělecké památky Čech 4*, s. 173.

z Dubé jako náhradu za zpustlý hrad Starý Berštejn.³⁷ Berkovské panství bylo po Bílé hoře zkonfiskováno, záhy přešlo do rukou frýdlantského vévody a ve třetí vlně konfiskací, tentokrát valdštejnských, jím byl roku 1634 odměněn jeden z organizátorů generalissimovy vraždy, irský plukovník Walter Butler. Někdy v druhé dekádě 18. století prošel původní berkovský zámek barokními stavebními úpravami, které mu vtiskly modernější ráz dle nových požadavků doby.³⁸

A právě v této fázi zakoupil panství v roce 1723 od hraběte Theobalda Václava Butlera František Karel Swéerts-Sporck, který nikterak velký ani architektonicky cenný novoberštejnský zámek podrobil radikální přestavbě, jež mu v podstatě přinesla dnešní podobu. Objekt byl zvýšen o jedno patro a ke střednímu křídlu (původní berkovský zámek) byly přistavěny dva boční přízemní traktory, čímž vznikl před zámkem čestný dvůr. Relativně jednoduchá architektura hlavního traktu dostala mansardovou střechu a věžičku uprostřed, střední rizalit pak disponuje vstupním portálem s barokním ostěním.³⁹ Rovněž, zcela v duchu Swéerts-Sporckova ekonomického uvažování a v intencích, které mělo panství plnit v následujících letech, vznikl na prostoru před zámkem rozlehlý komplex hospodářských budov, stájí, užitkových zahrad, sadů apod.⁴⁰ V držení Swéerts-Sporcků byl zámek s panstvím až do roku 1810, kdy jej koupili Valdštejnové a přivtělili ke svému sousednímu dokeskému panství.

Díky těmto počínům bylo panství Nový Berštejn nejen první samostatnou koupí Františka Karla, ale také zároveň disponovalo jediným z významnějších sídel, na kterém se – jak vyplývá z představení dalších objektů – hrabě stavebně realizoval.

Na další velký pozemkový zisk si musel počkat příštích 15 let. Nezasloužil se však o něj ani tak sám, jako spíše jeho tchán. Dne 30. března 1738 zemřel v Lysé František Antonín Šporck a dle jeho závěti veškerý movitý majetek, zahrnující mimo zmiňované Konojedy ještě panství Lysá nad Labem, (Choustníkovo) Hradiště – Kuks a palác v zemské metropoli připadl univerzální dědičce dceři Anně Kateřině s manželem.⁴¹

37 L. HOSÁK a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III*, s. 350. O době vzniku nejstarší podoby novoberštejnského zámku však není jasno, P. VLČEK, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, s. 393 např. udává až rok 1596.

38 L. HOSÁK a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III*, s. 350–351.

39 Emanuel POCHÉ a kol., *Umělecké památky Čech 1, A–J*, Praha 1977, s. 331.

40 F. MENČÍK, *Das ökonomische System*, reprodukce plánu okolí berštejnského zámku na s. 248.

41 Úmrtní záznam v Státní oblastní archiv (dále SOA) Praha, Sběrka matrik, Farní úřad Lysá nad Labem, sign. M 14/9-19. Opis Šporckovy závěti v Státní okresní archiv Hradec Králové, Biskupský archiv Hradec Králové, inv. č. 376, sign. IV O 3, kart. 40.

Lysá nad Labem

Spolu s úrodným a dobře zvelebeným lyským panstvím, čítajícím rozlohu 3105 ha, přešel do Swéerts-Sporckových rukou i největší sídelní objekt, jaký kdy vlastnil, srovnatelný jen s později přikoupeným zámekem v západočeských Lnářích. Právě Lysou nepochybně můžeme označit za hlavní venkovskou rezidenci rodu, mj. i proto, že podle zmínek v Seemanových diariích (nejstarší inventář zámku se dochoval až z konce 18. století.)⁴² byly na Lysé (na rozdíl od Kuksu nebo Konojed) k dispozici vnitřní reprezentační prostory, nezbytné pro každou významnou aristokratickou rezidenci – dvě velké jídelny, rozměrný hlavní sál v druhém patře středního traktu, ale také hraběcí zbrojnice (částečně asi převezená z Kuksu, kde měl František Antonín Špork sbírku loveckých zbraní, byly zde ovšem i větší kusy v podobě polních děl, což již v realitě poloviny 18. století nebylo v privátních šlechtických zbrojnicích zcela běžné)⁴³ či knihovna. Výjimečné postavení ve struktuře rodinných sídel Lysé přiznával i zesnulý hrabě Špork, jenž v závěti stanovil, že právě na toto panství má být vázán rodový peněžní fideikomis ve výši 300 000 zl.⁴⁴ V neposlední řadě je třeba vzít v úvahu výhodnou geografickou polohu nedaleko Prahy, kam bylo možné bez větších potíží dorazit během půl dne jízdy.

V roce 1647 císařský generál Jan Špork získal tehdy komorní panství Lysá nad Labem se zpusťšeným zámekem po „návštěvě“ Švédů darem od Ferdinanda III. coby svůj první pozemkový majetek. Následně byl zámek opraven a znovu zobytněn. Z této první stavební periody se zachovalo jednopatrové východní křídlo. Hlavní stavební perioda je ale spojena až s Františkem Antonínem Šporkem, který zámek v Lysé od základu přestavěl do víceméně dnešní podoby. Zámecký komplex získal vrcholně barokní podobu, interiéry bohatou výmalbu a štukovou dekoraci, před zámekem byl založen augustiniánský klášter a obnoven zámecký park, ve městě pak založen nový kostel.⁴⁵ Stavební činnost hraběte

42 SOA Zámorsk, Rodinný archiv (dále RA) Šporků, inv. č. 435, kn. č. 10, inventář vybavení všech swéerts-sporckovských rezidencí z roku 1797 (*Haupt Inventarium aller in denen obrigkeitlichen Schössern aufn Lande und in deren gräflichen Gebauen der Stadt Prag befindlichen Mobilien und verschiedenen Einrichtungen, A. 1797*).

43 O vztahu Františka Antonína Šporka ke zbraním zatím existují jen popularizační, byt vesměs kvalitní texty: Vladimír DOLÍNEK, *Lovecké zbraně F. A. Sporcka*, Střelecký magazín 2001, č. 1, s. 20–21, č. 2, s. 18–19; Ctirad BENEŠ, *Puška hraběte Šporka*, Střelecká revue 1999, č. 12, s. 30; Miroslav MIČHÁLEK, *Hrabě F. A. Špork a jeho lásky*, Střelecká revue 1969, č. 3, s. 26–27; *Kapitoly z dějin pražského puškařství. Na vrcholu baroka*, Střelecká revue 1975, č. 10, s. 16–18. O dělech ve zbrojnici, které se na podzim 1741 půjčovaly do Prahy na obranu proti invazním vojskům, Knihovna Národní kulturní památky Hospital (dále NKP) Kuks, inv. č. 6986, Seemanovy zápisy k 13. a 14. 10. 1741.

44 Materiály ke zřizování fideikomisu z let 1738–1744 uloženy v SOA Zámorsk, RA Šporků, inv. č. 9, kart. 1. Spisy swéerts-sporckovského peněžního fideikomisu u centrálních úřadů však začínají až v roce 1790. Viz NA Praha, Fideikomisní spisy, sign. VII E 44 (F 46/98), kart. 544.

45 František BAREŠ, *Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese Mladoboleslavském*, Praha 1905, s. 158–165; Josef VOJÁČEK, *Stavby hraběte F. A. Šporka v okolí Lysé nad Labem*, in: Bo-

Šporka se tedy vyznačovala mnohem velkorysejším, propracovanějším a ucelenějším přístupem, který se *de facto* týkal nejen samotného zámku, ale celého rezidenčního areálu i města v jeho těsné blízkosti, aby tak byly naplněny dobové standardy kladené na hlavní venkovské sídlo zámožného aristokrata. S péčí věnované Lysé hrabětem Šporkem pak poněkud kontrastuje přístup Františka Karla Swéerts-Sporcka, který se do architektury zámku nijak významně nepodepsal, byť jej v jiných směrech hojně využíval. Poslední představa lyského zámku je spjata opět s jeho synem Janem Kristiánem Swéerts-Sporckem v poslední čtvrtině 18. století, který zjevně na rozdíl od otce měl potřebu nejen se stavebně podepsat na podobě hlavní rodové rezidence, ale zdá se, že i lépe rozuměl „přidané hodnotě“ šlechtického stavebního mecenátu.

Swéerts-Sporckové drželi Lysou nad Labem až do poloviny 19. století, kdy ji byli nuceni, jsoouce postaveni před holou realitu stále se prohlubující ekonomické krize rodu, prodat a přestěhovat se na Kuks. Vzhledem k našemu tématu je však podstatnější, že za doby Františka Karla Swéerts-Sporcka se právě Lysá stala jakousi demonstrací kontinuity s předchozí érou, dlužno ale dodat, že demonstrací značně osamocenou. Předešleme již nyní, že jako jediné z někdejších sídel svého tchána/otce ji Swéerts-Sporck významněji využíval.

Kuks – Hradiště

To však ani v nejmenším nemůže platit o rezidenčním komplexu v Kuksu, někdejší takřka „srdeční“ záležitosti Františka Antonína Šporka. Proslulý víceúčelový areál lázní, zámku, špitálu a rodové hrobky v Kuksu není třeba nijak zvlášť představovat. Byl již předmětem mnoha popisů, úvah a analýz – jmenujme alespoň brilantní práci Pavla Preisse, v níž mají kukské lázně své výsostné místo.⁴⁶

leslavsko, Mladá Boleslav 1947, s. 336–355; Josef HANZAL, *Šporkova Lysá*, Středočeský sborník historický 9, 1974, s. 105–117.

46 Kuksu se vzhledem k jeho centrálnímu významu pro Františka Antonína Šporka více či méně věnuje téměř každá z významnějších prací o tomto muži (ke stěžejním pracím dosavadní šporkovské produkce viz článek Jindřicha Koldy v tomto svazku). Z novějších pojednání si díky svému komplexnímu pohledu na budování a význam kukských lázní stále zachovává přední místo P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 221–324. V mnoha věcech je však poplatný starší a rovněž vynikající práci Benediktové. Poněkud nekritický pohled přináší Oldřich VAŇURA, *Šporkův Kuks 1. poloviny 18. století*, Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Pardubicích za rok 2007, 2008, s. 54–58. V doposud ne zcela doceněných souvislostech dobového utváření barokní krajiny a problematiky její současné ochrany představuje Kuks Jan HENDRYCH, *Krajina bývalého nadačního panství Choustníkovo Hradiště, její příběh, proměny a souvislosti. Péče o historickou krajinu světového významu*, Zprávy památkové péče 68, 2008, s. 302–308.

Hradištské panství odkoupil roku 1665 generál Jan Špork od držav náchodských Piccolominiů,⁴⁷ sám jej však v zásadě nevyužíval. Teprve po roce 1695 na zelené louce po obou březích Labe nedaleko Stanovic postupně rostl jedinečný barokní urbanistický lázeňský, společenský a duchovní areál. Základní podoba kukského údolí byla za účasti několika předních umělců té doby dovršena roku 1717 dostavbou kostela, hraběcí hrobky a špitálu na pravém břehu Labe, i když se v dalších úpravách pokračovalo i během první poloviny dvacátých let. Kuks po svém dobudování bezesporu patřil k nejoblíbenějším rezidencím Františka Antonína Šporcka, hrabě zde trávil většinu roku.

Vlastní hraběcí rezidence stála na levém břehu Labe a nebyla nikterak rozsáhlá – dvoupatrová budova přibližně čtvercového půdorysu byla postavena roku 1710, v průčelí se nacházel nevelký rizalit se čtyřmi pilastry zdobený kamennou plastikou rodového erbu (ta se, na rozdíl od zámku, strženého v roce 1901, dochovala dodnes), v přízemí byl před průčelím předsazen masivní portikus nesoucí balkón, na nějž byl přístup z prvního patra. V něm se rovněž nacházel velký sál zdobený štukami a malbami.

Po smrti Františka Antonína Šporcka však společenská gravitace Kuksu a frekvence pobytu tamních hostí rapidně upadla, k čemuž svým dílem přispěla i ničivá prosincová povodeň dva roky po smrti hraběte, která významně zpusťovala část areálu.⁴⁸ Nová vrchnost o odlehlý a pro ně ničím zajímavý areál nejevila pražádný zájem, což jednoznačně vysvětluje ze Seemanových diarí – mezi lety 1740 a 1747 byl hrabě Swéerts-Sporck na Kuksu pouze jednou, zhruba na dva týdny na přelomu října a listopadu v roce 1743. Tehdy po vyhraném soudním sporu proti Kristýně Alžbětě z Obornitz,⁴⁹ v němž se ve své podstatě hrálo i o hradištské panství, dohlížel na to, aby byla Šporkova špitální nadace bezproblémově uvedena do chodu.⁵⁰ Dokonce i sám Tobiáš Seeman, cestující z pověření panstva leckde, na Kuks po roce 1740 osobně zavítal taktéž jenom jednou, a to doslova na otočku, když zastupoval panstvo na slavnosti uvedení milosrdných bratří do kukského konventu na konci května 1744.⁵¹ Jinak se komunikace omezovala na písemný styk, případně úřední cesty hradištského hejtmana a představitelů kukského konventu za vrchností na Lysou a Berštejn.

V případě Kuksu je třeba také brát v potaz, že faktickým uvedením nadace do chodu v roce 1743 respektive 1744 se Hradiště stalo nadačním panstvím a veškeré jeho výnosy

47 Kupní smlouva z roku 1665 v SOA Zámorsk, RA Piccolomini, inv. č. 3485.

48 Povodeň roku 1740 reflektoval mj. i Tobiáš Antonín Seeman. K recepci počasí v Seemanových denících viz příspěvek Jana Munzara a Vítězslava Prchala v tomto svazku.

49 K tomu podrobněji článek Michaely Buriánkové v tomto svazku.

50 K počátkům Šporkovy špitální nadace viz studii Ladislava Svatoše v tomto svazku.

51 Dne 30. 5. 1744 vyjel Seeman z Lysé a přespal v Sadové. Dne 31. 5. dorazil na Kuks, aby hned následující den, tj. 1. 6., odjel zpět do Lysé, kam po noclehu v Dymokurech doputoval o den později. Viz NKP Kuks, inv. č. 6990.

sloužily k zabezpečení chodu hospitalu. Poté, co se hraběnka Anna Kateřina na vlastní žádost zřekla funkce administrátorky, milosrdní bratři zodpovídali i za hospodaření na panství.⁵² Na druhou stranu *de iure* bylo Hradiště i poté swéerts-sporckovským panstvím, rod si navíc podržel právo koinspekce nadace. Nejenže ve správě panství i nadále figurovali staří hraběcí úředníci, se kterými (zejména s hejtmanem) František Karel Swéerts-Sporck kontakty nepřerušil, ale stále ještě disponoval panským sídlem v Kuksu, kam, kdyby byl chtěl, mohl kdykoliv zajet. Po roce 1744 tedy Swéerts-Sporckové do značné míry ztratili nad panstvím přímou kontrolu, neznamená to však, že by byly veškeré vazby zpřetrhány.

Palác na Novém Městě pražském

Městská rezidence Swéerts-Sporcků stojí na docela prestižním místě, v sousedství někdejšího kláštera irských františkánů v Hyberské ulici. Ta platila za jeden z důležitých „bulvárů“ Nového Města, jenž vedl od Horské brány v novoměstské bastionové fortifikaci k Prašné bráně na Starém Městě.

Pozdější Swéerts-Sporckův palác vyrostl na městišti původně tří domů po roce 1694, kdy jej za vynaložení poměrně značných nákladů vybudoval Karel Jáchym Breda. Dvoupatrový palác vizuálně značně převyšující okolí dostal monumentální průčelní fasádu o deseti okenních osách a dvou průjezdech, rytmicky členěnou vysokými pilastry s korintskými hlavicemi. V této podobě nám jej ještě zachycuje i známá Wernerova rytina z doby kolem roku 1740. Na samém konci 17. století, roku 1699, koupil palác od hraběte Bredy František Antonín Šporck, který jej učinil významným kulturním centrem a zpočátku také – zejména v prvních dvou dekadách 18. století – relativně často využívanou rezidencí. Ze stavebního hlediska na něm ale žádné zásadní úpravy nerealizoval, stejně tak ani František Karel Swéerts-Sporck. Teprve až představitel další generace rodu hrabě Jan Kristián pokračoval ve svém započatém programu přestaveb rodových sídel i v Praze a palác výrazně rozšířil nákupem bočních parcel a také přestavěl, a to dokonce hned třikrát.⁵³ Velkolepá přestavba, byť alespoň zpočátku motivovaná nejspíš praktickou nutností po značném poškození objektu pruskými dělostřelci při obléhání Prahy roku 1757, naznačuje, že pozice pražského paláce v rezidenční síti Jana Kristiána Swéerts-Sporcka byla asi mnohem důležitější než v případě jeho otce. A právě poslední Swéerts-Sporckovy

52 Podrobněji studie Ladislava Svatoše v tomto svazku.

53 Dobroslav LÍBAL – Luboš LANCINGER, *Šporckovský palác v Hyberské ulici v Praze*, Umění 21, 1973, s. 65–73; Václav LEDVINKA – Bohumír MRÁZ – Vít VLNAS, *Pražské paláce. Encyklopedický ilustrovaný přehled*, Praha 2000, s. 290–294.

úpravy z osmdesátých let 18. století vtiskly paláci dnešní podobu.⁵⁴ Nedlouho po smrti Jana Kristiána však byli jeho potomci nuceni z finančních důvodů celý palácový komplex roku 1803 prodat.

Ziskem tchánova dominia se tedy majetková základna Františka Karla Swéerts-Sporcka po roce 1738 nejen notně zvětšila, ale také na nějaký čas stabilizovala. Třetí a poslední fázi geneze hraběcí rezidenční sítě můžeme pozorovat mezi lety 1743 a 1746, kdy postupně zakoupil další tři panství, z nichž dvě nejpozději pořízená možná trochu překvapivě ležela zcela mimo oblast, v níž byla soustředěna většina dosavadní rodové pozemkové držby.

Vidim – Kokořín

Vidimsko-kokořínské panství koupil hrabě Swéerts-Sporck 17. září 1743 od Jana Václava z Bubna a Litic za částku patrně menší než 120 000 zl, když první nabídku z 27. července učiněnou v této výši podle Seemanova svědectví odmítl.⁵⁵ Navzdory těmto detailním informacím jsou jakékoliv známé pramenné zprávy o stavbě zámku ve Vidimi a Kokoříně až žalostně skoupé. Předpokládá se, že vidimský zámek, pozdně barokní jednopatrovou stavbu ve tvaru písmene T, velké hospodářské předzámčí a rozlehlý zámecký park založil až František Karel Swéerts-Sporck jako náhradu za starou zchátralou tvrz (dvoupatrové pseudobarokní křídlo na východní straně bylo postaveno až koncem 19. století, čímž zámek získal dnešní půdorys široce roztáhlého písmene H).⁵⁶ Písemnosti uchovávané v rodinném archivu Šporků však v tomto směru mlčí a patrimoniální archiv velkostatku je zachován až pro první polovinu 19. století.⁵⁷ I jindy sdílné Seemanovy záznamy o jakýchkoliv stavebních aktivitách neposkytují žádné informace. Je tedy možné, že se začalo stavět až po roce 1747, či spíše, a to se mi jeví jako pravděpodobnější, že zá-

54 Růžena BAŤKOVÁ a kol., *Umělecké památky Prahy II. Nové město, Vyšehrad, Vinohrady*, Praha 198, s. 546–547.

55 NKP Kuks, inv. č. 6989, zápis k 27. 7. 1743: „Frühe nach der heiligen mesß Ihro [gnaden] gnädiger herr mit dem tauber herrn pfarrer in der landauer chaisen nacher Widim gefahren, dem herrn graff Ssubna eine visite zugeben, ... zu mittag allda gespeist. Nach dem essen umb die felder spatziren gangen, der graff Ssubna Ihro gnaden gnädigen herrn das guth Widiem und Kockorzim per 120 000 flr. zuverkauffen angetragen, welchen antrag aber Ihro gnaden gnädiger herr nicht nicht [!] accerptiret. Umb 7 uhr abents Ihro gnaden gnädiger herr von Widim wieder abgefahren, umb halbe 11 uhr in der nacht wieder in Perstein angelanget.“ Zápis k 17. 9. 1743: „...Heüthe haben Ihro gnaden gnädiger herr Widim und Kockorzim von graffen Bubna kaufft.“

56 E. POCHE a kol., *Umělecké památky Čech 4*, s. 225–226.

57 Václav PITUCHA, *Rodinný archiv Šporků*, Sborník prací východočeských archivů 10, 2005, s. 237–273. Fond Velkostatek Vidim – Kokořín je uložen ve Státním oblastním archivu v Praze. Viz Zdenka WIKKEOVÁ, *Velkostatek Vidim – Kokořín, 1823–1850*, archivní inventář, Praha 1967.

mek v Horní Vidimi v nějaké podobě existoval již za Bubnů z Litic a hrabě Swéerts-Sporck, který se ostatně na zdejší panství osobně nijak zvlášť nevyskytoval, jej jen využil jako zázemí pro úřednictvo.⁵⁸

Co se týče druhého z panských sídel v Kokoříně – nejistoty přetrvávají. Původní centrum panství, kokořínský hrad, byl po třicetileté válce zařazen mezi místa, která se nesměla opravovat a postupně chátral až do toho stavu, že v době koupě panství Swéerts-Sporckem byl již pokládán za zříceninu.⁵⁹ Malou jednopatrovou a architektonicky nijak zajímavou budovu kokořínského zámku, sloužící jen ke správním účelům, prý postavili Swéerts-Sporckové někdy v polovině 18. století. Tolik strohé informace, které jsou k dispozici, více se o tom v odborné literatuře nedočteme.⁶⁰ Ovšem dle vlastních slov hofmistra Seemana nejspíše v říjnu 1745 již kokořínský zámek stál.⁶¹ Buď jej tedy musel hrabě Swéerts-Sporck vystavět za zhruba dva roky mezi zářím 1743 a říjnem 1745, opět bez zjevného zájmu jinak všímavého Seemanova pera, anebo i zde již budova existovala v předchozí éře. Jedná se o dlouhé patrové křídlo obklopené rozsáhlým hospodářským dvorem, z jejíhož zhruba středu kolmo na západ vyrůstá krátké křídlo o dvou okenních osách s (patrně pozdější) vížkou s bání a ochozem uprostřed střešního hřebene.

Ze Seemanových kalendářů zřetelně vysvítá, že Vidim a Kokořín užíval hrabě Swéerts-Sporck zejména jako tranzitní zastávku na přespání při četných cestách mezi Lysou a Novým Berštejnem.⁶² Rozprodej většiny rodových panství na počátku 19. století postihl i Vidim s Kokořínem a Swéerts-Sporckové je roku 1807 postoupili knížatům Arenbergům.

58 L. HOSÁK a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III*, s. 510 uvádí: „Datum stavby 1696, podle letopočtu na brance ve zdi parku, nevzbuzuje mnoho důvěry. Pozdně barokní sloh budovy naznačuje, že zámek byl postaven teprve v polovině 18. století za Swéerts-Sporcků.“ V tom je shoda s převládajícím názorem. Nicméně P. VLČEK, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, s. 496 uvádí jako holý fakt, paradoxně s odkazem na právě citovanou pasáž, že ve Vidimi stál zámek již od roku 1696. Zdá se však, že Vlčkův údaj bude mít k pravdě blíž.

59 August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého XV. Kokořínsko, Vltavsko a jihozápadní Boleslavsko*, Praha 1927, s. 111–112.

60 L. HOSÁK a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III*, s. 206.

61 NKP Kuks, inv. č. 6991, zápis k 9. 10. 1745: „...umb 8 uhr Ihro gnaden gnädiger graff, ich, der haußwürtschaffter, Beütler und Gelineck, in der chaisen auff Wilkow, Neuhöffel und Kockorzim gefahren, das viehe und den feldtbau in augenschein genommen, in kockorzimer schlößfel etwas gesßen, umb 4 uhr von dannen wieder abgefahren, umb 7 uhr zu Perstein wieder ankommen...“

62 Právě tranzitní funkce však je jedním z důvodů nákupu statků, jak můžeme dobře vidět na Swéerts-Sporckově případě. Podobnou funkci zřejmě plnil i dolnorakouský Staatz za držení rodem Colloredo-Wallsee (Jiří KUBEŠ, *Colloredové z Wallsee a jejich pokus o integraci do prostředí panovnického dvora v habsburské monarchii (Edice instrukcí Jeronýma Colloreda o výchově jeho nejstaršího syna z let 1723-1725)*, Sborník prací východočeských archivů 11, 2007, s. 40–41), na starším příkladě rožmberského Miličina totéž dokazoval Jaroslav PÁNEK, *Benešov – tranzitní město posledních Rožmberků*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 25, 1984, s. 187–210.

Lnáře

Podobně přesně jako u předchozího případu jsme díky Seemanovi zpraveni i o nákupu co do rozlohy 6399 ha jednoho z vůbec největších Swéerts-Sporckových panství s centrem v západočeských Lnářích. Hrabě jej koupil v říjnu 1745 od Šebestiána Františka Künigla. V té době byly ve Lnářích již dva zámecké objekty. Renesanční starý zámek s obrannými prvky z původní tvrze sloužil jako byty úřednictva. Nový barokní zámek, který začal stavět Aleš Ferdinand hrabě Vratislav z Mitrovic, k roku 1686 dokončili Černínové (Humprecht Jan a Tomáš Zacheus) podle plánů Giovannioho Battisty Maderny. Ten navrhl čtyřkřídlou dvouposchodovou stavbu ve tvaru pravidelného obdélníku. V průčelním traktu s průjezdem do dvora je nad vikýřovitým štítem s hodinami umístěna na hřebeni střechy věžička, v ose naproti ní pak ze zahradního traktu vystupuje hmota hranolové věže, která je však výškou zdíva horizontálně v souladu s obvodovou stěnou zahradního křídla a nepřevyšuje tak hmotu stavby.⁶³ Průčelní trakt navíc zahrnoval sled reprezentačních prostor vrcholící monumentálním ústředním sálem nad průjezdem, který zcela dle dobových obvyklých kritérií postupoval dvě patra. Klenba sálu je zdobena mimořádně kvalitním štukovým dekorem a malbami, čerpajícími inspiraci z antických příběhů (Hefaistonova dílna, hořící Troja, na ústředním nástropním výjevu pak shromáždění olympských bohů).⁶⁴ Drobné stavební úpravy ještě realizoval hrabě Leopold Künigl roku 1727, ty však nijak výrazněji nezměnily charakter celku.⁶⁵

Ač se jednalo bezesporu o jeden z nejreprezentativnějších zámeckých objektů, který hrabě Swéerts-Sporck získal, co do velikosti, architektonické kvality i složení vnitřních prostor srovnatelný prakticky jen s Lysou nad Labem, necítil potřebu do zámecké budovy nijak stavebně zasahovat, ani na něm významněji nepobýval (vyjma období bezprostředně po koupi v druhé polovině listopadu a prvních čtrnácti dnů v prosinci roku 1745 – viz Příloha 1). Tak nás alespoň informují poslední dochované tři roky Seemanových kalendářů. Je třeba však přiznat, že práce s hofmistrovými zápisky zde naráží na své limity, které mohou výslednou skutečnost značně zdeformovat. Nevíme totiž nic o využívání zámku po roce 1747, ať už Františkem Karlem Swéerts-Sporckem, nebo jeho synem.

Zmínkou o „*mladém pánu*“ Janu Kristiánovi, jak ho hraběcí hofmistr zpravidla nazýval, přecházíme k možné odpovědi na důležitou otázku, proč hrabě vlastně panství, naprosto oddělené a dost vzdálené od jeho pozemkové domény, vůbec kupoval? Existuje několik stop, jež naznačují, že rozlehlé, ekonomicky soběstačné panství s úrodnými pol-

63 Emanuel POCHE a kol., *Umělecké památky Čech 2*, K-O, Praha 1978, s. 301–302.

64 Srov. Květa KRÍŽOVÁ, *K výzdobě interiérů zámku Lnáře*, *Zprávy památkové péče* 62, 2002, č. 2, s. 31–34.

65 P. VLČEK, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, s. 353.

nostmi a hojností chovných rybníků i odpovídajícím reprezentativním sídlem nezamýšlel František Karel využívat sám, nýbrž jej chtěl předat svému jedinému (jedinému přeživšímu) synovi jako jeho vlastní sídlo poté, co se ožení, a před tím, než převezme celé dědictví po rodičích. Například zde oficiálně začínala kavalírská cesta Jana Kristiána, obecně považovaná za přechod k dospělosti.⁶⁶ A právě ve Lnářích se konala svatba s Marií Barborou z Bubna a Litic.⁶⁷

Ani lnářské panství však nepřechalo prohlubující se finanční problémy zadluženého rodu po smrti Jana Kristiána Swéerts-Sporcka a bylo na počátku 19. století, tak jako většina dalších, prodáno, konkrétně roku 1804 pasovskému biskupovi Leopoldovi Thunovi.⁶⁸

Kardašova Řečice

Jestliže nákup lnářského panství byl zřejmě výslednicí promyšlené úvahy směrem do budoucna, v případě pořízení posledního Swéerts-Sporckova majetkového přírůstku, kterým bylo panství Kardašova Řečice na Jindřichohradecku, již záměry hraběte tak jasné zdaleka nejsou. Zato ale můžeme díky Seemanovým zápisům sledovat téměř učebnicový příklad přechodu panství od jedné vrchnosti do rukou druhé takřka krok za krokem. Panství o rozloze 3842 ha koupil Swéerts-Sporck roku 1746 od Jana Václava hraběte Caretto-Millesimo na cestě z Vídně, kde se zdržoval během září a října. Na samém konci října dorazil hrabě František Karel do Řečice a zhruba se seznámil s panstvím. Dne 1. listopadu mu jej Caretto-Millesimo nabídl k prodeji, Swéerts-Sporckův agent Haimerle ihned sepsal kupní smlouvu, aby ji o dva dny později podepsali na neutrální půdě před svědky u hraběte Vratislava z Mitrovic na nedaleké Dírné. Hned následujícího dne bývalý majitel opustil panství a novopečená vrchnost se stěhovala do zámku. Bezprostředně poté, 5. listopadu, mu byli oficiálně představeni nejvyšší správní úředníci, jednal s nimi a převzal panství, po kterém následující čtyři dny cestoval a důkladně se seznámil s hospodářstvím. Vše skončilo potvrzením úředníků ve funkcích a následným odjezdem hraběte přes Dírnou do Prahy a na Lysou. Celkem si proces koupě a převzetí nového panství vyžádal 16 dní osobní přítomnosti hraběte (29. října – 14. listopadu 1746).⁶⁹

Co se týče vlastního zámku, literatura k jeho stavební historii je na informace více než skoupá. Je to architektonicky jednoduchá jednopatrová čtyřkřídlá budova s mansardovou

66 O „grand tour“ mladého Swéerts-Sporcka podrobněji studie Veroniky Čapské v tomto svazku.

67 K dalším náznakům, vedoucím k oprávněné domněnce, že Lnáře měly plnit úlohu rezidence Swéerts-Sporckova syna, tamtéž, pozn. 55.

68 Ladislav HOSÁK a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku V, jižní Čechy*, Praha 1986, s. 123.

69 NKP Kuks, inv. č. 6993.

střechou na čtvercovém půdorysu okolo vnitřního nádvoří. První písemná zmínka o zámku pochází až z roku 1740, vystavěli jej asi Götzové nebo Jan Ferdinand z Kufsteinu po roce 1693. František Karel Swéerts-Sporck držel vzdálené panství jen velmi krátce, už roku 1752 jej zase prodal Františku Josefu Jungwirthovi,⁷⁰ aniž by tamní zámek nějak významněji využil pro svůj pobyt, neřku-li stavebně vylepšil nebo opravil.

Roku 1746, pouhý rok před tím, než končí dochované kalendářové záznamy hraběcího hofmistra Seemana, byla nákupem Kardašovy Řečice dokončena geneze pozemkového majetku Františka Karla Swéerts-Sporcka a tím i utvořena síť jeho sídel. Nyní můžeme přistoupit k zodpovězení otázky, jak často a s jakou frekvencí jednotlivé objekty hrabě v rámci svého cestovního itineráře využíval.

Hrabě Swéerts-Sporck na cestách

Již od počátku výzkumu kalendářů s poznámkami Tobiáše Antonína Seemana bylo zřejmé, že po roce 1738 se bude charakter a obsah zápisků měnit, ale myslím, že nikdo z členů výzkumného týmu neočekával, jak zásadní to bude zlom. Za života hraběte Františka Antonína Šporcka byl hofmistr Seeman skutečně ve středu společenského dění a spektrum běžných zaznamenávaných témat tomu také náležitě odpovídá. V tomto směru jde skutečně o svého druhu kroniku hraběcího života a o záznamy pestrého dvorského ruchu, hraběcích prestižních sociálních kontaktů a reprezentačních aktivit. Po roce 1738 se však typologie běžných témat radikálně mění: V souvislosti s nástupem Františka Karla Swéerts-Sporcka a jeho rozdílného způsobu života, hodnot a priorit začínají převažovat zápisky zcela rozdílného charakteru, popřípadě si Seeman ve větší míře poznamenává věci, na které před tím patrně vůbec nezbyl čas. Daleko častěji se tak objevují zprávy o soukromém životě samotného Seemana a jeho zdravotním stavu. Dalším zbrusu novým tématem, na které dříve nezbylo mnoho prostoru, o to více však vystupuje do popředí nyní, jsou nejrůznější poznámky, týkající se hospodářsko-zemědělských záležitostí hraběcího dominia, zprávy o chodu panství, vizitací dvorů atp., které doplňovaly již dříve značně frekventované informace o běžné Seemanově úřední agendě – s kým jednal, komu psal, v jaké záležitosti a podobně. Zároveň je zřejmé, že již nebyl v centru dvorského dění, v tak bezprostředním a velmi těsném kontaktu s panstvím, jako tomu bylo dříve. Jeho záznamy o hraběcím páru jsou již psány z mnohem většího odstupu a vlastně jsou dost monotónní – většina informací referuje o tom, kde byli na mši, kde a s kým se jedlo, kam jeli a kdy přijeli, případně kdo je navštívil (což se, pravda, nestávalo moc často – vyjma

70 L. HOSÁK a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku V*, s. 103.

osob duchovních z okolí a příslušníků spřízněných církevních řádů, ti hraběcí pár navštěvovali pravidelně).

Právě na tento poslední druh záznamů, informující o cestování panstva, se zaměřím v následujících chvílích při pokusu o rekonstrukci míry využívání rezidenční sítě Františka Karla Swéerts-Sporcka. Použitelné budou v tomto směru jen zápisky z let 1740–1747, neboť za života Františka Antonína Šporcka se Swéerts(-Sporck) v poznámkách objevuje jen epizodicky a zřídka. A v tomto směru nám mají Seemanovy kalendáře opravdu co nabídnout. Systematické informace sledující místa pobytu hraběte tvoří integrální součást zápisů, jsou jednou z jejich nejdůležitějších náplní, až jakousi kostrou. Díky pečlivé ruce starého panského hofmistra můžeme mnohdy sledovat pohyb hraběte Swéerts-Sporcka s přesností až téměř na hodiny (zdaleka to však neplatí o Anně Kateřině Swéerts-Sporckové, ta zpravidla nebyla v ohnisku hofmistrova zájmu). Jen když se vrchnost pohybovala delší dobu mimo své statky (viz Příloha 1c), nebo když se Seeman z úřední povinnosti nemohl zdržovat na stejném místě jako panstvo, jsou jeho informace z pochopitelných důvodů skromnější. Ale i tehdy můžeme v základních konturách z nepřímých zmínek vyvodit, kde a jak dlouho se František Karel Swéerts-Sporck zdržoval. Díky tomu pramen poskytuje jedinečnou možnost poměrně věrně zrekonstruovat míru využívání jednotlivých rezidencí jejich šlechtickými majiteli a závěrem i načrtnout důvody rozdílné hierarchizace objektů i rolí, které jim byly přisouzeny.

„Statisticky“ pojaté výsledky analýzy pobytu hraběte Swéerts-Sporcka na jeho zámcích zpřístupňují tabulky v příloze. Ač takto matematicky vyjádřené mohou vypadat „neprůstředně“, při jejich interpretaci je třeba mít na paměti alespoň dva momenty. Za prvé není beze zbytku pokryta celá sledovaná perioda – pro 11 % z celkových 2921 dní Seemanovy zápisy neexistují, což ve finále zjištěné výsledky trochu deformuje. Nejpatrnější je to v letech 1744 a 1746, v nichž časová cézura činí 35,6 % (130 dní), respektive 30,4 % (111 dní). Druhé omezení spočívá v tom, že majetková základna hraběte Františka Karla nebyla ještě stabilizovaná, k jejímu dovršení došlo právě v polovině čtyřicátých let 18. století. Zejména pro poslední dvě přikoupená panství tak schází dostatečně dlouhý časový vzorek, aby vyřčené závěry mohly být reprezentativní a odhalily intence, které akvizici Lnářů a Kardašovy Řečice hrabě sledoval. Přesto i při vědomí právě řečeného se hlavní kontury sídelního režimu Františka Karla Swéerts-Sporcka zdají být zřejmé a můžeme si představit několik jeho nejdůležitějších parametrů.

Předně hrabě Swéerts-Sporck na svých cestách jen zřídka opustil pomyslný téměř rovnoramenný trojúhelník, definovaný třemi vrcholy v podobě tří rezidencí: Lysá nad Labem – Nový Berštejn – Praha, přičemž zvolené pořadí již také napovídá, jaká byla frekvence pobytu hraběte na jednotlivých sídlech.

Jednoznačně nejvyužívanější rezidencí, a to rozdílem několika tříd, byla Lysá nad Labem. Na lyském zámku trávil hrabě v součtu průměrně půl roku, málokdy to bylo méně – snad jen v letech 1743 a 1744, kdy je zaznamenán nápadný propad. Naopak v roce 1741 pobýval v Lysé téměř celý rok, jednak proto, že bylo nějakou dobu panství obsazeno pruskými jednotkami,⁷¹ jednak proto, že odsud, ze zázemí, sledoval probíhající soudní proces v Praze.⁷² Stejně tak v roce 1747 hrabě seděl na Lysé téměř celý rok, vyjma srpnového pobytu na Novém Berštejně a odjezdu na svou jihočeskou enklávu, kde se zdržoval v září a v říjnu. V tomto směru tak můžeme Lysou nad Labem, v rámci hierarchie swéerts-sporckovských sídel, jistě vnímat jako pomyslný středobod. Lysá nad Labem bezpochyby fungovala jako hlavní venkovská rezidence Františka Karla Swéerts-Sporcka, zároveň díky tomu sloužila i jako určitý symbol kontinuity s předchozí érou Františka Antonína Šporcka. Hned nutno ale dodat – jako jediný symbol, alespoň co se týče pozornosti věnované rezidencím.

Ostatní původně šporckovská sídla totiž hrabě Swéerts-Sporck až ostentativně přehlížel. Zvláště to může překvapit u pražského novoměstského paláce, který byl sice co do počtu třetím nejvyužívanějším sídlem, palác však sloužil vyloženě k nárazovým pobytům, a to téměř výhradně jen tehdy, bylo-li potřeba v hlavním městě osobní přítomnosti hraběte. Roku 1740 je tak František Karel Swéerts-Sporck v Praze takřka nepřetržitě pět měsíců, v roce 1741 polovinu prosince atd. V prvním případě to však bylo dáno rozvíhajícím se velkým soudním sporem s Kristýnou Alžbětou z Obernitz, kde bylo v sázce samotné hradištské panství. Ve druhém případě byla zase hlavní motivací podle všeho snaha osobní přítomností v Praze ihned po jejím dobytí nepřátelskými francouzsko-bavorsko-saskými vojsky za první slezské války minimalizovat škody, které by mohla okupační armáda napáchat. Jakmile však soud skončil, frekvence pobytu hraběte v metropoli rapidně klesá. Většinou pak pražský palác sloužil jako „přestupní stanice“ k přenocování na cestě odněkud někam,⁷³ nebo jako zázemí pro hraběcí úředníky (hofmistr Seeman, komorník Strobach aj.), když byli vysláni v neodkladných záležitostech do hlavního města. V některých letech (1745, 1747) hrabě novoměstský palác využil naprosto minimálně, v podstatě jen na přespání.

Ještě horší je pak situace na ostatních zděděných panstvích, tzn. Konojedy-Valkeřice a Kuks-Hradiště. O Konojedy, neřku-li valkeřický zámek, nejevil hrabě Swéerts-Sporck valný zájem, někdejší Šporkův lovecký zámeček nechal dokonce částečně strhnout. Osob-

71 Srov. Vítězslav PRCHAL, *Odtahitý glosátor. Slezské války v diariích Tobiáše Antonína Seemana, hofmistra hraběte Swéerts-Sporcka*, in: Týž a kol., *Mezi Martem a Memorií. Prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16. – 19. století*, Pardubice 2011, s. 75–92.

72 Ke sporu podrobněji studie Michaely Buriánkové v tomto svazku.

73 Např. po roce 1745 využíval Swéerts-Sporck pražský palác jako zastávku k odpočinku a noclehu při cestách na svá jihočeská panství.

ně tam téměř nezajížděl – pobyty, které by byly aspoň trochu zaznamenáníhodné, můžeme ve sledovaných sedmi letech najít vlastně jen dva: V srpnu 1742 (znovu pak na tři dny v prosinci kvůli obnově rychtářů) a v červnu o rok později byl na Konojedech, ani v jednom případě souvislý osobní pobyt hraběte na panství nepřesáhl 10 dní. Jen při těchto dvou příležitostech strávil také dva či tři dny ve Valkeřicích. Vyžádala-li si to situace jindy, zajížděl do Konojed a Valkeřic z novoberštejského zámku stylem ráno tam a večer zpět.

Ještě více do očí bijící je situace v případě posledního zděděného panství – proslulých a kdysi tolik protěžovaných lázní v Kuksu. Zatímco za éry Františka Antonína Šporka můžeme bez ostychu mluvit o Kuksu jako o jeho dítku, o nejmilejším sídle a panství, kde trávil většinu roku, jeho nástupce byl za celých sedm let po smrti hraběte Šporka na Kuksu jednou jedinkrát, a to na přelomu října a listopadu 1743. Tehdy bylo třeba uvést do chodu Šporkovu špitální nadaci, což se bez osobní přítomnosti hraběte zkrátka neobešlo. Nikde není vidět zlom ve vývoji rezidenční sítě s nástupem nového panstva a jeho změněných priorit tak dobře, jako právě v Kuksu, který ležel zcela na okraji zájmu (nebo spíše až za ním) nové vrchnosti.

Jistě by to bylo možné vysvětlit i tím, že když byla konečně zrealizována Šporkova špitální fundace, stalo se celé hradištské dominium s Kuksem nadačním panstvím, jehož výnosy plynuly milosrdným bratřím, na něž později přešla i správa panství.⁷⁴ Zdánlivě tedy nebyl důvod k osobnímu pobytu panstva. Na druhou stranu právě svědomitá péče o co nejvyšší výnosy zajišťující chod bohulibé charitativní instituce by byla zcela v souladu se Swéerts-Sporckovým přesvědčením dvojjediného cíle jeho *Seelenwirtschaft*. To se však nestalo. Naopak, Anna Kateřina Swéerts-Sporcková, nepochybně po dohodě s manželem, se postu administrátorky nadace, viditelně ji spojující s otcovým duchovním dědictvím, při první příležitosti vzdala, byť se nikdy o osudy kukského hospitalu nepřestala zajímat. Osobně se domnívám, že téměř dokonalá ignorace kukských lázní a tamního sídla ze strany Swéerts-Sporcka a jeho manželky spíše spočívá v tom, že původní společenská role areálu, usilovně udržovaná Františkem Antonínem Šporkem a již tehdy vnímaná v těsné souvztažnosti s osobou podivínského hraběte, postrádala pro jeho dědice nejen atraktivitu a smysl, ale také patrně nechtěli být z mnoha důvodů vnímáni jako ti, kteří krácejí v otcových šlépějích. A právě Kuks jim mohl skvěle posloužit jako důkaz emancipace od Šporkova odkazu.

Nicméně i František Karel Swéerts-Sporck měl svou oblíbenou rezidenci. Troufám si s trochou nadsázky tvrdit, že to, co byl pro Františka Antonína Šporka Kuks, znamenal pro Swéerts-Sporcka Nový Berštejn u Dubé. Z několika důvodů. Počátky Nového Berštej-

74 Podrobněji studie Ladislava Svatoše v tomto svazku.

na jako hojně využívané rezidence patrně můžeme spojovat se Swéerts-Sporckovým jediným významnějším veřejným angažmá ve funkci hejtmana Boleslavského kraje v letech 1732 – 1738, tehdy zřejmě představoval jeho hlavní sídlo. Ale to samo o sobě k vysvětlení obliby u vrchnosti nepostačí. Předně se jednalo o jeho první panství, které si zakoupil sám, můžeme tedy důvodně předpokládat, že jej k němu poutal kvalitativně odlišný vztah než ke statkům původně tchánovým (nehledě k tomu, že *de iure* byla majitelkou zděděného pozemkového vlastnictví manželka Anna Kateřina). Za druhé, jak jsme mohli vidět, šlo v podstatě o jediný zámek, na kterém se hrabě významně stavebně realizoval (i v samotné Dubé fundoval roku 1744 vrcholně barokní kostel Nalezení sv. Kříže, o čemž Seemanovy zápisky bohatě svědčí).⁷⁵ A konečně, frekvence pobytu panstva na Berštejně je druhá největší hned za Lysou a vykazuje setrvalý stav. Téměř nebyl rok (vyjma let 1741 a 1746), kdy by hrabě na Berštejn aspoň jednou nezajel, daleko častěji tam ale trávil dobu mnohem delší – v letech 1743 a 1744 pobýval na Berštejně dokonce delší dobu než na Lysé, v letech 1742 a 1745 svůj čas mezi své dvě nejvyužívanější rezidence dělil skoro rovnoměrně. Trávil zde významné církevní svátky, Velikonoce, vánoční svátky apod., často a pravidelně sem jezdil na začátku a na konci zemědělské sezóny, aby osobně jako správny hospodář pohlídal, že se vše vyvíjí, jak má.

Majetková základna a tím i rezidenční síť Swéerts-Sporckova byla dlouhou dobu relativně neměnná. Určitou expanzi můžeme sledovat až kolem poloviny čtyřicátých let 18. století, kdy zřejmě ekonomika jeho dobře řízených panství (zejména Lysé a Berštejna) dlouhodobě vykazovala takový zisk, který mu umožnil majetkově expandovat během velmi krátkého časového úseku. Připomeňme, že roku 1743 nejprve koupil vidimsko-kokořínské panství v těsné blízkosti berštejnského panství, v listopadu 1745 západočeské Lnáře a přesně o rok později jihočeskou Kardašovu Řečici.

Co se týče sídel ve Vidimi a v Kokořině, ani zde není po roce 1743 patrná snaha je nějak významněji využívat vyjma toho, že při cestě na Nový Berštejn obědval nebo nocoval na svém.⁷⁶ Ojedinělý desetidenní souvislý pobyt ve Vidimi v červnu 1745 byl motivován prozaickými důvody dobrého hospodáře: Uprostřed sezóny hrabě osobně obhlížel úrodu na polích.

V případě Lnářů a Kardašovy Řečice nám dochované Seemanovy zápisky již neposkytují dostatek prostoru k hodnocení, ale i tady se zdá být nastoupený trend jasný. V momentě, kdy hrabě panství koupil, pobýval na nich zhruba 14 dní nepřetržitě a seznamoval se s tím, co to vlastně nakoupil, aby na ně dále již nezajížděl a většinu věcí řešil na dálku (výjimkou je snad jen čtrnáctidenní pobyt ve Lnářích a měsíční na Řečici v listopadu

75 NKP Kuks, inv. č. 6990, zápis z 27. 6. 1744 aj.

76 Před koupí Vidimi a Kokořína takto jako zastávku na cestě na Berštejn využíval servitskou rezidenci ve Skalsku.

1747). Navíc – když vezmeme v úvahu zmíněnou Swéerts-Sporckovu reformátorskou roli na harrachovských statcích po roce 1746, která si nejednou vyžadovala osobní inspekci ve Vlkavě nebo v Jilemnici, – se zdá být logické, že na cestování na vzdálená, jižně položená panství mu prostě nezbýval čas.

Závěr

Finální pokus o shrnující interpretaci zjištěných souvislostí může mít v zásadě dvojí vypovídací rovinu: osobní/konkrétní a do jisté míry i obecnou.

Ze svých deseti sídel hrabě Swéerts-Sporck ve čtyřicátých letech 18. století aktivně využíval vlastně jen tři. Možná ještě významnější je fakt, že i když cestoval mimo tuto trojici, jen výjimečně opustil na delší dobu svůj mikrosvět daný hranicemi vlastních panství. Ve sledovaných sedmi letech se to stalo vlastně jen šestkrát. Nejprve jel roku 1741 navštívit sestru do Kladska, k čemuž se v letech 1744 až 1746 přidal pravidelný několikátýdenní léčebný pobyt v Karlových Varech, nepochybně motivovaný vleklými zdravotními komplikacemi v roce 1743, které hraběti málem znemožnily osobní účast na korunovaci Marie Terezie.⁷⁷ Velmi důležitý je také tříměsíční pobyt u císařského dvora ve Vídni roku 1746.⁷⁸ Jednoznačná a trvalá orientace na pobyt na vlastním dominiu představuje jeden výrazný rys Swéerts-Sporckovy rezidenční strategie.

Tím druhým mohou být důvody, proč aktivně užíval jen ona tři zmiňovaná sídla. Pražský palác sloužil zcela pragmaticky jen jako nutné zázemí při vyřizování úředních, případně soudních záležitostí v Praze. Jinak sem František Karel nejezdil, ani kvůli „společenské sezóně“, ani kvůli zasedání sněmů apod. Ani jedno z toho zřejmě nepředstavovalo v jeho uvažování dobrý důvod. Oproti tomu Nový Berštejn a Lysá nad Labem tvořily jádro Swéerts-Sporckova ekonomického systému založeného na racionálním provázaném hospodaření za osobní účasti vrchnosti, která byla v tomto pojetí jakýmsi „manažerem“, jejíž osobní dohled nad hospodařením byl žádoucí a nutný, jak ostatně dosvědčují stránky Seemanových deníků. V tomto úhlu pohledu tedy byla preference právě těchto dvou sídel, resp. panství, navíc v relativně nevelké vzdálenosti od sebe, plodem zřetelně pragmatického, racionálního přístupu zcela v duchu životní filozofie a hospodářské politiky hraběte.

77 NKP Kuks, inv. č. 6989, zápisy z 9. – 14. 5.

78 Vedle toho evidujeme ještě nedlouhý pobyt na harrachovské Vlkavě v červenci 1747, kde se osobně seznamoval s chodem hospodářství, které měl pozvednout, a dvoudenní návštěvu Jana Adolfa Kounice v Zahrádkách u České Lípy v srpnu 1744. Veškeré další zjištěné pobyty Swéerts-Sporcka mimo vlastní panství nepřesáhly jednu noc.

Třetí výrazný rys Swéerts-Sporckovy rezidenční strategie spatřuji v rovině symbolické – právě na tomto případě lze docela dobře demonstrovat nikoliv nějaké udržování tradice z předchozí doby, jako to bylo obvyklé u jiných rodů (vzpomeňme alespoň na Slavaty a Černíny),⁷⁹ ale naopak pěstování naprosto vědomé a cílevědomé diskontinuity s předchozí érou Františka Antonína Šporcka, od něž se jeho dědic emancipoval i v mnoha jiných ohledech.

Co se týče obecnějšího vyznění Swéerts-Sporckova rezidenčního případu, vidím zde několik pozoruhodných momentů. Zaznamenaný nedostatek stavebních aktivit hraběte (vyjma Nového Berštejna po roce 1723 to platí o všech sídlech) můžeme, a měli bychom, interpretovat jako jakýsi indikátor majitelových preferencí ve vztahu k jeho rezidencím. Obecně však dobře koresponduje s tvrzením, že právě v polovině 18. století vinou zhoršující se finanční situace šlechty, jejíž reprezentační aktivity nebyly nadále kryty dostatečnou likviditou finančních prostředků, dochází mimo jiné k redukci investic do stavebních podniků a uměleckého mecenátu.⁸⁰ Přijmeme-li obraz hraběte Františka Karla jako uvážlivého hospodáře v nelehkých časech, neudiví jeho malá ochota financovat stavební úpravy četných sídel.

Jestliže svého času Petr Vorel, shodou okolností právě na rezidenční síti Františka Antonína Šporcka, pomocí metody vzájemné chronologické komparace významných šlechtických rezidenčních komplexů ve východních Čechách (pernštejnské Pardubice a Litomyšl v 16. století, Valdštejnův Jičín na počátku 17. století a Šporkův Kuks v polovině 18. století) demonstroval obecné vývojové rysy rezidenčních projektů v éře baroka,⁸¹ hned v další generaci nastoupivší po přepjatém filantropovi se zdá být vše jinak a obecné poučky přestávají platit. Podle Petra Vorla, který Kuks nepochybně správně považuje za „svým způsobem [...] prototyp ideální venkovské šlechtické rezidence, jak ji formovaly společenské normy vrcholného absolutismu“,⁸² je právě první polovina 18. století svědkem dalšího posunu důrazu v rámci rezidenční sítě aristokracie. Na jedné straně je to palác v sídle panovníka či v hlavním zeměpanském městě, který v této době nadále představuje „standardní podobu aristokratického sídla barokní doby“, na straně druhé pak stojí sídelní areál na venkově mimo rezidenční město, z něž se stává „nově konstituovaná společenská

79 Petr MAŤA, *Zrození tradice. (Slavatovské vyústění rožmberského a hradeckého odkazu)*, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední pání z Hradce, České Budějovice 1998* (= Opera historica 6), s. 513–552.

80 Aleš VALENTA, *Lesk a bída barokní aristokracie*, České Budějovice 2011, s. 44–47 a 186–187.

81 Petr VOREL, *Sídelní síť Františka Antonína Šporcka ve světle vývoje raně novověkých šlechtických rezidencí v Čechách 16. – 18. století*, Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities 7, 2001, s. 7–16.

82 Tamtéž, s. 13. Na jiném místě (s. 8): „... z hlediska širšího kontextu, posuzujícího obecnější tendence ve vývoji šlechtických rezidencí, má Šporkův projekt v Kuksu svou zřetelnou logiku, či, jinak řečeno, v takřka krystalické podobě [...] odráží společenskou normu uvnitř aristokratické vrstvy v českých zemích ve vrcholném období absolutistické monarchie.“

*norma*⁸³. František Karel Swéerts-Sporck však pražský palác využíval jen tehdy, když k tomu byl donucen okolnostmi, a naopak své hlavní sídlo konstituoval v Lysé nad Labem, která svou strukturou a integrálním propojením panského sídla s okolním poddaným městem mnohem více vycházela ze starého modelu vrchnostenského rezidenčního města vrcholné renesance než z nového prototypu barokního sídla zasazeného do volné krajiny, jakým byl například Kuks.⁸⁴ Měli bychom připustit, že v míře reálného využívání rezidenční sítě nakonec zřejmě hrála daleko podstatnější roli osobní volba konkrétního šlechtice vycházející z jeho daných potřeb a vnitřního přesvědčení než obecné společenské normy a pravidla.

Jistě bychom to mohli přejít částečně opodstatněnou námitkou, že hrabě Swéerts-Sporck představuje onu pověstnou výjimku potvrzující pravidlo. Může být. Z toho mála, co zatím máme k dispozici pro smysluplnou komparaci, se však zdá, že by případ lyského pána nemusel být zase až takovou anomálií. Vezměme si příklad hraběte Jana Adama Questenberka, jemuž věnoval důkladnou studii Rostislav Smíšek, navíc nám dobře odpovídá i časově.⁸⁵ Hrabě disponoval za svého života klasickou rezidenční sítí v podobě hlavní venkovské rezidence v Jaroměřicích nad Rokytnou, vídeňským palácem v Johannesgasse, domem v Brně a dále pak sídly v centrech české enklávy vedlejších panství v Bečově nad Teplou a Javorné. Na základě Smíškem provedeného rozboru cestování hraběte v letech 1728–1743 můžeme říci, že v době vykonávání úřadu ve Vídni trávil drtivou většinu roku logicky tam. Potud i Questenberkův případ odpovídá obecným poučkám. Nicméně již tehdy si vytvořil jakýsi pravidelný režim, kdy v průběhu roku objížděl všechna svá panství – Vánoce a Velikonoce trávil v Jaroměřicích, v září a v říjnu zajížděl na Bečov a Javornou.⁸⁶ Po roce 1735 Questenberk dokonce trvale přesídlil do Jaroměřic (a do Brna), když jej císař pověřil funkcí u moravského zemského sněmu. Po roce 1743 se jeho životní styl změnil radikálně, když na veřejné úřady zcela rezignoval a až do roku 1752, kdy umírá, pobýval na Jaroměřicích. Rokem 1743 bohužel Smíškovy výzkumy hraběcího itineráře končí, nicméně lze důvodně předpokládat, že navyklý model inspekční cesty po svých panstvích neopustil ani tehdy, když se jeho dlouhodobou rezidencí staly právě Jaroměřice. Uvedený dobře zdokumentovaný případ hraběte Questenberka by mohl, zvláště poté, co musel trvale opustit Vídeň, vykazovat určité shodné rysy s metodou využívání svých sídel, kterou zhruba v téže době zvolil František Karel Swéerts-Sporck.

83 Tamtéž, tabulka na s. 15.

84 K typologii rezidenčních měst raného novověku Petr VOREL, *Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15. - 17. století*, Pardubice 2001.

85 R. SMÍŠEK, *Jan Adam Questenberk mezi Vídni a Jaroměřicemi*, s. 331–354.

86 Tamtéž, s. 339–340.

Oba zvolené příklady také dobře korespondují s obecnou tezí Josefa Petráně, že po polovině 17. století se „v *panských domácnostech vyvinula jistá pravidelnost sezónního střídání pobytů během roku*“.⁸⁷ Tato slova byla sice očekávatelně vyřčena s ohledem na „*několik nejbohatších a nejvlivnějších rodin*“ a na dělení pozornosti mezi hlavní městskou a venkovskou rezidenci, ale právě relativně nízká (a záměrná) frekvence Swéerts-Sporckova pobytu v pražském paláci naznačuje, že ono pravidelné střídání rezidencí může mít i jinou podobu a zároveň ukazuje na možné důvody k částečnému přehodnocení Maťovy teze (či spíše jejího nekritického přebírání) o urbanizaci české aristokracie.

František Karel Swéerts-Sporck způsobem využívání rodových sídel odpovídá i jednomu ze tří migračních modelů šlechty, který pro období let 1620–1740 postuluje Jiří Kubeš a dokládá jej příklady zde zmíněného Jana Adama Questenberka, Františka Václava z Trauttmansdorfu, Adama Pavla Slavaty nebo právě Františka Antonína Šporcka. Zároveň však tvrdí, že tento způsob trávení času na venkovských rezidencích představuje „*výjimku z převážně se prosazujícího modelu urbanizace*“.⁸⁸ Do jaké míry však byl model rezidenční strategie, praktikovaný Swéerts-Sporckem a dalšími šlechtici (kterých zdá se nebylo zanedbatelné množství) výrazem alternativní a skutečně menšinové normy venkovského způsobu života, atraktivního právě pro tu část nobility, kterou nenazýváme dvorskou aristokracií, na to bude muset přinést uspokojivé odpovědi až další budoucí výzkum založený na analytickém zkoumání reálného využívání jednotlivých sídel. Už nyní je jisté, nikoliv však vlastně překvapivé, že podoby rezidenční sítě barokní aristokracie a skutečná frekvence pobytu šlechticů na jejich sídlech je barvitější, mnohovrstevnatější a daleko více šitá na míru konkrétním osobám vlastníků, než by se mohlo zdát.

87 J. PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury II/1*, s. 284.

88 J. KUBEŠ, *Reprezentační funkce*, s. 82.

b) v procentech

	1740	1741	1742	1743	1744	1745	1746	1747
<i>dny bez zápisů</i>	0 %	0 %	0 %	4,1 %	35,6 %	12,3 %	30,4 %	3,8 %
Lysá nad Labem	40,3 %	80 %	40,5 %	13,6 %	7,7 %	32,6 %	29,6 %	74 %
Nový Berštejn	7,7 %	0 %	32,3 %	60,2 %	39,5 %	30,7 %	0 %	5,6/9,6
Praha	52 %	14,2 %	22,5 %	6,6 %	6,6 %	1 %	5,8 %	0,3 %
Kuks	0 %	0 %	0 %	5,8 %	0 %	0 %	0 %	0 %
Konojedy	0 %	0 %	3,3 %	3 %	0,5 %	2,5 %	0 %	0 %
Valkeřice	0 %	0 %	0,5 %	0,8 %	0 %	0 %	0 %	0 %
Vidim	-	-	-	0,8 %	0,3 %	3,8 %	0 %	0 %
Kokořín	-	-	-	1,4 %	0,8 %	0,5 %	0 %	0,5 %
Lnáře	-	-	-	-	-	7,1 %	1,4 %	3,8 %
Kardašova Řečice	-	-	-	-	-	-	4,4 %	7,9 %

c) vícedenní souvislé pobyty mimo vlastní rezidenční síť

rok	datum	počet dní	místo
1741	7. – 18. srpna	12	Kladsko
1744	29. května – 29. června	32	Karlovy Vary
1744	3. – 4. srpna	2	Zahrádky u České Lípy
1745	30. června – 27. července	28	Karlovy Vary
1746	1. června ⁷ – 6. července	36	Karlovy Vary
1746	1. září – 25. října	55	Vídeň
1747	10. – 21. července	12	Vlkava

Poznámky k tabulkám:

- 1) Ve dnech 23. 3. – 1. 4. (vyjma 25. 3.) a 11. – 16. 4. Seeman nezapisoval.
- 2) Zápisy toho roku končí 23. 8.
- 3) Ve dnech 6. a 7. 2. a mezi 24. 4. a 5. 6. včetně Seeman nezapisoval.
- 4) Od 1. 1. do 30. 4. (vyjma 27. 3.) a dále a mezi 26. 4. a 18. 5. včetně Seeman nezapisoval.
- 5) Ve dnech 15. – 28. 1. Seeman nezapisoval, ale podle všeho pobývali v tu dobu na Novém Berštejně.
- 6) Přesnou délku pobytu hraběte ve Lnářích neznáme. Pobýval zde několik dní na konci května.
- 7) Jedná se o odhad, přesné datum příjezdu hraběte do Karlových Varů z Lnářů neznáme.



Příloha 2: Rezidenční síť Františka Karla Swéerts-Sporcka na Müllerově mapě Čech

Sídla zděděná:

- 1. Lysá nad Labem
- 2. pražský palác
- 3. Kuks
- 4. 5. Konojedy-Valkeřice

Sídla vlastní:

- 6. Nový Berštejn
- 7. -8. Vidim-Kokořín
- 9. Lnáře
- 10. Kardašova Řečice

Zusammenfassung

Die Residenz und ihr Herr. Die Residenzstrategie des Grafen Franz Karl Swéerts-Sporck im 2. Viertel des 18. Jahrhunderts

Die Studie beschäftigt sich mit dem Residenzregime des Grafen Franz Karl Swéerts-Sporck, des Erben Franz Anton Sporcks, einer der bemerkenswertesten Persönlichkeiten des ersten Drittels des 18. Jahrhunderts. Graf Swéerts-Sporck unterschied sich von seinem sozial überaus aktiven Vorgänger sehr stark – er war der Typ eines Landadligen, ein fähiger Ökonom, dessen wichtigste Lebensphilosophie in der guten Verwaltung des Grundbesitzes bestand. Eine öffentliche Karriere in Ämtern zog er absichtlich nicht in Erwägung. Er verfügte jedoch über einen recht ansehnlichen Grundbesitz, einschließlich eines zahlreichen und entwickelten Residenznetzes, das nach seiner Fertigstellung zehn Objekte zählte. Die Studie macht sich zur Rekonstruktion des Itinerars von Swéerts-Sporck in den Jahren 1740–1747 die täglichen Kalenderaufzeich-

nungen des gräflichen Hofmeisters Seeman zu nutze. Aufgrund derart sichergestellter Datenrekonstruiert sie sodann die Bewegung des Grafen zwischen seinen Residenzen und das reelle Ausmaß der Nutzung der einzelnen Residenzen. Außerdem wird Swéerts-Sporcks Fall mit der bisherigen Modellvorstellung von einem adligen Residenznetz konfrontiert, die jedoch insbesondere von Tatsachenstudien vor dem Weißen Berg und von Studien aus den Kreisen der höchsten politischen und kulturellen Elite ausging. Das Residenzregime F. K. Swéerts-Sporcks weist nicht nur einige bedeutende Unterschiede zu diesem von der Literatur bisher angenommenem Modell auf, sondern auch zur Residenzstrategie seines Vorgängers, F. A. Sporck, von dessen Vermächtnis sich Swéerts-Sporck deutlich distanzierte.

Veronika ČAPSKÁ

Jan Kristián Swéerts-Sporck a František Girtler – na společné cestě mezi zbožností a ekonomickým zájmem¹

Abstract: *The article explores the interconnectedness of a noble family with one lineage of their patrimonial officials. The author argues that the grand tour undertaken in 1750–1752 by Johann Christian of Swéerts-Sporck (1729–1802) in company of his economic assistant Franz Girtler was essential for establishing a close tie between the young nobleman and his future prominent official. The journey itself was quite atypical as it had surprisingly strong features of a pious pilgrimage. An extensive group of preserved sources consisting e.g. of a hand-written travel diary, notebooks and printed spiritual biographies enables an in-depth analysis of both devotional and economic context of the rise of the Girtler officials in the service of the Swéerts-Sporck family.*

Key words: *grand tour – travel diary – nobility – Bohemia – bureaucracy – piety – economic interests*

V konfrontaci s tradicí a rozvinutostí šporkovského bádání je obtížné čelit stereotypu o určité bezvýraznosti přímých dědiců slavného barokního mecenáše. Navzdory velmi neuspokojivému stavu pramenů dochovaných v rodinném archivu Šporků a Swéerts-Sporcků,² se zdá, že při rozšíření záběru o méně známý alternativní písemný a vizuální materiál je možné rovněž dědice Františka Antonína Šporka uchopit z mnoha nových a interpretačně zajímavých úhlů pohledu.

Jestliže lze říci, že František Karel Swéerts-Sporck (1688–1757) a jeho žena Anna Kateřina (1689–1754) stáli dlouho ve stínu odborného zájmu soustředěného intenzivně na

-
- 1 Studie je publikována jako výstup z postdoktorského grantu GAČR č. P405/11/P510 *Anna Kateřina a František Karel Swéerts-Špork jako prostředkovatelé v procesech kulturní výměny na přelomu baroka a osvícenství*. Za ochotné pročtení a okomentování rukopisu studie jsem velmi vděčná Janě Ooppeltové.
 - 2 Klasickou práci, na níž další bádání do značné míry staví, představuje v současné době druhé vydání knihy Pavel PREISS, *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha 2003. Obsahu a dějinám rodinného fondu se věnuje následující studie sepsaná jeho správcem ve Státním oblastním archivu v Zámrsku. Václav PITUCHA, *Rodinný archiv Šporků*, Sborník prací východočeských archivů, 2005, sv. 10, s. 237–273.

Františka Antonína Šporka,³ pak Girtlerové jako rod osvícenských úředníků jsou historickému bádání prakticky neznámí. Přesto právě první dvě generace Swéerts-Sporcků vytvořily podmínky pro vzestup tohoto rodu vzešlého z prostředí zaměstnanců na panstvích Nový Berštejn a Lnáře. Patrně by to nebylo možné, pokud by je Swéerts-Sporckové neocenovali jako spolehlivé a loajální, což nás přivádí k otázce provázanosti šlechtického rodu s úředníky ve svých službách.

Intenzivním pojátkem se pro obě strany stala cesta mladého Jana Kristiána Swéerts-Sporcka (1729–1802), na níž jej vedle hofmistra a sluhy doprovázel právě František Girtler. Zejména v rodové paměti Girtlerů byla účast předka na hraběcí grand tour s hrdostí připomínána. Syn Františka Girtlera Josef zaznamenal s odstupem takřka čtyř desetiletí v jednom ze zápisníků, jež si vedl: „*Mein Vater [...] machte mit dem jungen Grafen Johann Christian die fremde Länder-Reise in den Jahren 1750, 1751 und 1752.*“⁴

Dopřejme oproti obvyklým zvyklostem nejprve pozornost postavě, jež byla dosavadnímu bádání prakticky anonymní – Františku Girtlerovi. Podle zápisů jeho nejstaršího syna pocházel František Girtler ze vsi Vrchovany na novoberštejnském panství, kde se jeho děd a otec živili jako myslivci a kde se patrně František v roce 1720 narodil.⁵ V mládí se dostal na studia do Prahy, absolvoval teologii a poté vstoupil do řádu servitů. Nicméně noviciát po čase opustil, přičemž jako příčinu uvádí jeho syn zdravotní problémy, konkrétně chrlení krve (Blutspeien). Po odchodu ze servitského řádu se vrátil do služeb své někdejší vrchnosti, Swéerts-Sporcků, a působil jako hospodářský správce.⁶ Jako vy-

3 Situace se však pozvolna mění a lze předpokládat, že také Swéerts-Sporckům se bude dostávat intenzivnější badatelské pozornosti. S řadou alternativních, dříve opomíjených nebo jen omezeně využívaných pramenů pracuje nedávno vyšlá studie věnovaná Anně Kateřině Swéerts-Sporck jako podporovatelce vydávání devoční literatury a představitelce niterného afektivního proudu zbožnosti na prahu osvícenství. Veronika ČAPSKÁ, *A Publishing Project of her Own – Anna Katharina Sweerts-Sporck as a Patroness of the Servite Order and a Promoter of Devotional Literature*, Cornova. Revue České společnosti pro výzkum 18. století a Filozofické Fakulty Univerzity Karlovy v Praze 1, 2011, s. 67–80.

4 Srov. Státní oblastní archiv (dále SOA) v Praze, Velkostatek (dále Vs) Filipov, inv. č. 12, zápisník Josefa Girtlera z Kleebornu, 1781–1825, s. 235.

5 Podle záznamů Josefa Girtlera zemřel jeho otec dne 20. 5. 1776 v Lysé ve věku 56 let. Odtud můžeme usuzovat na předpokládaný rok narození. Bližší údaje o otci a také původ a povolání dalších dvou uvedených předků jsou Josefem Girtlerem zmiňovány tamtéž. Matrika zemřelých v Lysé nad Labem v zásadě potvrzuje synův údaj a uvádí, že dne 22. 5. 1776 byl pohřben „*Praenobilis Dominus Franciscus Girtler Quaestor Domini Lissensis*“. Srov. SOA Praha, sign. Lysá nad Labem 23, Matrika zesnulých v Lysé nad Labem (1760–1799), s. 187. Dochovaný popis novoberštejnského panství uložený v Rarokouské národní knihovně eviduje k roku 1757 ve vsi Vrchovany tři domácnosti rodu Girtlerů – Františka Girtlera, Václava Girtlera a Jana Girtlera. Největší pozemky tehdy držel Václav Girtler, jenž vlastnil rozsáhlé polnosti, dvě louky, jednu zahradu, čtyři pastviny a les. Srov. Österreichische Nationalbibliothek, Grundbeschreibung des Gutes Neu Perstein in Böhmen, sign. Cod. 14585, fol. 85r, 85v, 87v. K rukopisu stručně Ferdinand MENČIK, *Das ökonomische System des Grafen Swéerts-Sporck*, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 27, 1899, s. 247.

6 SOA v Praze, Vs Filipov, inv. č. 12, zápisník Josefa Girtlera z Kleebornu, 1781–1825, s. 235.

studovaný teolog s hospodářskými znalostmi se František Girtler takřka ideálně hodil pro uskutečňování programu „křesťanského hospodářství“ prosazovaného Františkem Karlem Swéerts-Sporckem. Koncept nazývaný hrabětem „Seelenwirtschaft“ v sobě spojoval zájem o zavádění ekonomických inovací a snahu o náboženskou disciplinaci poddaných.⁷

Není proto překvapivé, že František Karel Swéerts-Sporck vybral svému synovi do doprovodu na cestu po zemích zrovna Františka Girtlera, muže vzdělaného v teologii a disponujícího zároveň přehledem v hospodářských záležitostech, jemuž byl svěřen dohled nad finanční a ekonomickou stránkou cesty a u něhož se předpokládala určitá znalost servitského prostředí, neboť právě řádové konventy sloužily během cesty putující skupince jako opěrné body.

Druhý klíčový aktér mé studie, Jan Kristián Swéerts-Sporck, byl jediným synem Anny Kateřiny a Františka Karla Swéerts-Sporck, jenž unikl osudu svých pěti ostatních bratří – předčasné smrti. Když se Jan Kristián v září roku 1729 narodil, bylo Anně Kateřině již 40 let,⁸ měla za sebou 10 porodů šesti chlapců a čtyř děvčat, z nichž přežil jen Jan Kristián a jeho sestra Anna Františka.⁹ Tím naléhavěji patrně pociťovala Anna Kateřina obavy, že by také tento její poslední syn zemřel. Přežití nejmladšího syna přičítali rodiče přimluvě sedmi zakladatelů řádu servitů, neboť chlapci na radu svého servitského zpovědníka zavěsili v kritické nemoci na krk kousek relikvií servitských patronů, kteří byli v první čtvrtině 18. století beatifikováni.¹⁰

V písemnostech adresovaných císařovně Marii Terezii, jimiž se Swéerts-Sporckové snažili přesvědčit panovnici k udělení souhlasu se založením votivního konventu servitů v Konojedech na vyjádření vděku za uzdravení syna, se opakuje stále stejné znění příběhu, jenž měl původně oba rodiče přivést k myšlence fundování kláštera. Okolnosti úsilí o záchranu posledního syna a dědice jsou líčeny následujícími slovy: „*Nachdem ihm be-*

7 František Karel Swéerts-Sporck napsal několik teoretických textů o reformách zemědělství a chovu dobytka. Srov. zejména F. MENČIK, *Das ökonomische System*, s. 233–286 a Jiří HANZAL, *Významný zemědělský ekonom 18. století F. K. Swéerts-Sporck*, Vědecké práce Zemědělského muzea 20, 1980, s. 85–99.

8 Anna Kateřina se narodila 13. 4. 1689. G. M. ZINCK, *Offenbahr und Geheimer Spiegel einer wahrhaft christlichen Ehefrau. Das ist kurz verfasste Lebensbeschreibung und Gedächtnuss der in Gott ruhenden hoch- und wohlgebohrnen Frauen Annae Catharinae Gräfin von Sweerts und Sporck...*, Prag 1757, s. 10. Jan Kristián se své matce narodil 27. 9. 1729, tedy v době, kdy Anně Kateřině bylo čtyřicet let a pět měsíců. Tamtéž, s. 29.

9 „*Zehen Lämmer, das ist: Kinder, haben diese hochgräfliche Eheleute gezeiget (sic), von welchen das Erste Anna Francisca, und das letztere Joannes Franciscus Christianus noch leben, die übrige acht hat der vorsichtige Gott frühzeitig zu sich genommen*“. G. M. ZINCK, *Offenbahr und Geheimer Spiegel*, s. 23.

10 Roku 1717 byl schválen kult Alessia Falconerihovo a roku 1725 pak kult ostatních šesti prvních servitů. Poté se řád soustředil na dosažení svatořečení, k jehož úspěchu bylo nezbytné doložit divotvorné působení svých sedmi zakladatelů. Ke kanonizaci nakonec došlo až roku 1888. Detailněji srov. Veronika ČAPSKÁ, *Pod ochranou Panny Marie Bolestné. Servité v českých zemích do josefínských reforem*, Nové Hradky 2005, s. 43–44.

*liebig gewesen, uns schon fünf in unser heiligen Ehe durch seine Gnad gezeugte männliche Erben, gleich in ihrer Kindheit wiederumb zu sich zu nehmen; hat er sich doch gefallen lassen, unseren letztgebohrnen, da er eben auch schon zu drei unterschiedlichen Mahlen auf das gefährlichste kranck gleich jetzt den Geist aufgeben sollte und schon mehr tod als lebendich ware; jedesmahl mit aller anwesender Erstaunung barmherziglich wiederumb zur vollkommenen Gesundheit herzustellen; und zwar um so viel wunderbahrlicher weilen unsererseits niemahlen ein anderes Mittel dahin ware gebraucht worden, als die alleinige zuversichtliche Anrufung der sieben heiligen Stiftern des Ordens der Diener Mariae, und dann die andächtige Anhängung einer kleinen Reliquien, so wir von denselben hatten.*¹¹

Je patrné, že Jan Kristián byl prioritou, k níž se jeho rodiče upínali. Ruku v ruce s fixací na jediného syna se projevovala také silná orientace manželů, a především Anny Kateřiny, na řád servitů. O míře hraběnkou pocíťované beznaděje vypovídá také její zoufalý zbožný slib, že svého syna nikdy nepolíbí, motivovaný patrně snahou získat mu záchranu před smrtí.¹²

Domnívám se, že pro pochopení a interpretaci jednání Swéerts-Sporcků může být přínosné nahlížet jejich počínání z perspektivy kulturní antropologie daru. Modelově lze říci, že zatímco protestanté byli relativně zdrženliví k možnosti zavázat si Boha dary, v katolickém prostředí si zbožné skutky podržely svůj význam jako nástroje, jimiž je možné snažit se působit na Boha.¹³ Na případu Swéerts-Sporcků lze velmi dobře analyzovat systém dárcovství směřující k zajištění a posilování Boží přízně. Bohu darovali své prvorozené dítě a jedinou dceru, Annu Františku, která ve svých 19 letech, nedlouho po narození bratra Jana Kristiána, vstoupila dne 29. prosince 1731 do kláštera řádu alžbětinek na Novém Městě pražském.¹⁴ V duchovním životopise Františka Karla Swéerts-Sporcka je v souladu s preferovanou rodinnou interpretací zdůrazňována oběť, kterou rodina přinesla tím, že dívka dovolila vstoupit do kláštera.¹⁵

11 Srov. např. nedatovaný koncept písemnosti adresované Marii Terezii nesoucí pozdější přepis s datací „circa A. 1744“. Národní archiv (dále NA) Praha, Archivy zrušených klášterů, Sbirka úředních knih různé proveniencie 1400–1930, inv. č. 1036, sign. 3514, č. knihy 80, Svázaná akta týkající se založení kláštera servitů v Konojedech 1744–1762, nepag. Jiný exemplář nedatovaného konceptu srov. např. NA Praha, Stará manipulace, inv. č. 3259, sign. S. 141/ 3/ 1, kart. 2241, s. 44.

12 G. M. ZINCK, *Offenbahr und Geheimer Spiegel*, s. 29.

13 Klasickou prací k raně novověkému dárcovství a k reformaci jako diskusi o významu zbožných darů se stala kniha Natalie Zemon Davis o dárcovství v renesanční Francii, zejména její poslední kapitola. Srov. Natalie Zemon DAVIS, *The Gift in Sixteenth Century France*, London 2000, s. 100–132.

14 Anna Františka se narodila 3. 8. 1713 v Kuksu. V řádu alžbětinek přijala jméno Marie Elekta od Nejsvětější Trojice a řeholní sliby složila dne 8. 2. 1733. V konventu vykonávala funkci novicmistrové. Srov. G. M. ZINCK, *Offenbahr und Geheimer Spiegel*, s. 25–26.

15 Srov. G. M. ZINCK, *Ein Wahrhaft-Wesentlich Vollkommener Büsser, auf dem dreifachen Buss- und Tugenweg ... Herrn Francisci Caroli Rudolphi ... Reichsgrafen von Sweerts und Sporck*, Prag 1757, s. 248–250.

Oba hraběcí manželé přinesli oběť také tím, že darovali Bohu sami sebe jako terciáři. Stali se členy třetího řádu servitů. Nejprve Anna Kateřina, která přijala na svátek sv. Josefa 19. března roku 1744 řeholní jméno Maria Angela a později také její manžel František Karel, řádovým jménem Matouš Maria.¹⁶

Votivní horlivost obou hraběcích manželů snad nejlépe ztělesňuje zmiňovaná štedrá fundace kláštera servitů na panství v Konojedech. Na realizaci celého projektu jim velmi silně záleželo a rozhodli se spojit založení kláštera nesoucího výmluvné a neobvyklé patrocinium sedmi zakladatelů řádu s vybudováním rodinné hrobky v kryptě konventního kostela Nanebevzetí Panny Marie. (srov. obr. 1)¹⁷ Založení kláštera si vymohli na státní moci jen s největšími obtížemi v době, kdy již byl nárůst mendikantských klášterů považován za nežádoucí. Konojedský konvent se tak stal jedním z posledních velkých domů žebravých řádů vybudovaných za vlády Marie Terezie (byl určen pro 20 řeholníků).¹⁸

Je patrné, že Anna Kateřina a František Karel byli ochotni darovat Bohu takřka cokoli, jen aby získali život a zdraví jediného syna. Zdá se, že ve vypjaté situaci nebezpečné nemoci byl Jan Kristián Swéerts-Sporck svými rodiči v dětství zasvěcen Bohu. Jakmile však dosáhl dospělého věku, vyvstal rodičům určitý konflikt svědomí. Snažili se situaci zbožným způsobem vyřešit a umožnit tak, aby se syn mohl oženit a ujmout správy statků. Nešlo o zcela výjimečnou věc, vždyť sám jeho otec František Karel Swéerts-Sporck byl nejprve rodiči směřován k duchovnímu stavu a již jako malý chlapec obdržel kanonikát vratislavské kapituly. Později se však kanonikátu vzdal, patrně v souvislosti s vyhlídkou na zasnoubení s dědičkou Františka Antonína Šporcka, k němuž došlo v roce 1710.¹⁹

V rozhodnutích o životním stavu členů šlechtické společnosti panovala určitá pružnost, bylo však třeba zachovávat dekorum a nevzbuzovat nežádoucí kontroverze, tím spíše, že právě uzavření sňatku rodičů Jana Kristiána vyvolalo ve své době značný skandál. Vynucená svatba Anny Kateřiny, jež vytrvale vyjadřovala svůj nesouhlas se vstupem do man-

16 Srov. G. M. ZINCK, *Offenbahr und Geheimer Spiegel*, s. 170.

17 V souvislosti s průzkumem krypty a renovacemi provedenými v roce 1908 bylo pořízeno schéma umístění sarkofágů členů rodiny Swéerts-Sporck a servitského řádu v hrobce pod kostelem a byl anonymně publikován příspěvek v časopise *Monatrosen* vydávaném na přelomu 19. a 20. století innsbruckými servity. Srov. *Das ehemalige Servitenkloster in Konoged (Böhmen). Gruft in der Konogeder Kirche. Ihre Eröffnung*, *Monatrosen*, 38, 1908, č. 6, s. 198–204. Studie přináší kromě plánu umístění jednotlivých tumb také opisy nápisů na sarkofázích. Vzhledem k opakovanému vykradení krypty i kostela v Konojedech v posledních dvaceti letech a dezolátnímu stavu klášterního komplexu jde o poznatky, jež dnes není možné na místě ověřit.

18 Zdlouhavý a komplikovaný proces zakládání servitského konventu v Konojedech analyzuji zevrubněji ve své diplomové práci. Srov. Veronika HLADIŠOVÁ (ČAPSKÁ), *Řád servitů a české země do josefínských reforem*. (diplomová práce obhájená na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci), Olomouc 2002, s. 63–79.

19 Srov. Heinrich BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck (1662–1738): Zur Kultur der Barockzeit in Böhmen*, Wien 1923, s. 149. Též J. HANZAL, *Významný zemědělský ekonom*, s. 86.

želství a touhu stát se řeholnicí, s Františkem Karlem, k níž došlo pod tlakem Františka Antonína Šporcka za velmi vypjatých okolností v ještě nevysvěceném špitálním chrámu v Kuksu 17. dubna 1712, byla zřejmě záležitostí, jež rezonovala v paměti šlechtické společnosti a vrhala nelichotivý stín na rodovou pověst.²⁰ Autoritativní vystupování Františka Antonína Šporcka a reputace, již za sebou zanechal, patrně přispěly k takřka systematickému distancování obou manželů od životních hodnot a stylu mecenátu jejich předchůdce. Možná právě s ohledem na kontroverzi ohledně vlastního sňatku věnovala Anna Kateřina tolik úsilí a péče hladké legitimizaci synova vstupu do manželství.

Uspokojivé řešení situace mladého Jana Kristiána bylo tedy možné, nicméně jeho hladký průběh si vyžadoval alespoň zčásti obdobnou péči jako „zbožné vyjednávání zdraví“ v době dětství. Nabízelo se využít cesty po zemích jako standardního přechodového rituálu mladého šlechtice, jehož program byl uzpůsoben tak, aby legitimizoval životní dráhu Jana Kristiána zvláštním požehnáním nejvyššího pontifika.

Krátce před dosažením jednadvacátého roku života byl tak mladík vyslán na cestu po zemích s výraznými rysy zbožné pouti. Ačkoliv v polovině 18. století se již prosazoval „racionalizovaný“ typ grand tour s důrazem na více specializované univerzitní vzdělání, jež by mladý šlechtic mohl využít v byrokratizujícím se státním aparátu, cesta Jana Kristiána měla spíše tradiční charakter a překvapivě silné rysy zbožné pouti.²¹ Mladý hrabě cestoval do Říma s cílem získat jubilejní odpustky, jež byly spjaty s oslavou milostivého léta 1750, a především audienci u papeže, což se mu podařilo dokonce opakovaně.²²

Audiencie získané u papeže Benedikta XIV. představovaly vyvrcholení cesty Jana Kristiána. Nejvyšší pontifex měl mladému Swéerts-Sporckovi pomoci v rozhodnutí o dalším životním směřování.²³ Jelikož byl Jan Kristián nejen Bohu zaslíbeným dítětem, ale také jediným synem a dědicem, neslo papežské požehnání ke vstupu do manželství a k pře-

20 Nátlačky Františka Antonína Šporcka na dceru a univerzální dědičku v souvislosti s uzavřením manželství s Františkem Karlem Swéertsem a kontroverzi, již celá aféra vzbudila, se věnoval již H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, s. 35. Později P. PREISS, *František Antonín Šporck*, s. 108–110. A rovněž Milena LENDEROVÁ – Jitka RADIMSKÁ, *Barokní čtenářky: Eleonora a Anna Kateřina Šporckovy, Marie Arnoštka Eggenbergová*, in: Milena Lenderová (ed.), *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, s. 131–154.

21 K modelovým etapám vývoje grand tour v osmnáctém století srov. Ivo CERMAN, *Bildungsziele – Reiseziele. Die Kavaliertour im 18. Jahrhundert*, in: Martin Scheutz – Wolfgang Schmale – Dana Štefanová (Hgg.), *Orte des Wissens. Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des Achtzehnten Jahrhunderts*, Bochum 2004, s. 77.

22 Poutní aspekty cesty mladého Jana Kristiána analyzuji ve své recentně publikované disertaci, kde poučím v návaznosti na Benedikta Andersona chápu jako jeden ze způsobů realizace představ o společenství přesahujícím lokální charakter. Srov. Veronika ČAPSKÁ, *Představy společenství a strategie sebeprezentace. Řád servitů v habsburské monarchii*, Praha 2011, s. 173–176.

23 Vizualní ztvárnění dilematu volby životní cesty je také častým leitmotivem pramenů z cest mladých šlechticů do cizích zemí, zejména památníků. Srov. např. Marie RYANTOVÁ, *Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku*, České Budějovice 2007.

vzetí role pokračovatele rodu zvláštní závažnost.²⁴ Mělo vyřešit dilema rodičů, do něhož se dostali úzkostnou snahou o záchranu svého syna. Ve zmíněném smyslu je papežské pozhéhnání interpretováno také Řehořem M. Zinckem v oslavném životopise Anny Kateřiny Swéerts-Sporck: „*Und weilen dieser einzige Gräfliche Herr Sohn in Rom selbst aus dem Mund Ihro Päbstlichen Heiligkeit Benedicti XIV. den Rath, Guttheissung, Päbstlichen Seegen zu dem H. Ehestand erhalten, auch jetzt Höchst Benennnte Päbstliche Heiligkeit ihro Hochgräflichen Gnaden als Elteren selbst diesen Väterlichen Rath, mit Ertheilung seines Päbstlichen Seegens zugeschrieben. So haben die gnädige Eltern auch mit Freuden den Päbstlichen Rath als von Gott angenommen, und alle Väterliche und Mütterliche Sorg und Versorgung zu dem Heiligen Ehestand gethan.*“²⁵

S urovnáním vzniklého konfliktu svědomí a vyjednáváním přijetí u papeže pomáhali Swéerts-Sporckům velmi ochotně právě servité. Jako hofmistr a zpovědník byl s mladým Janem Kristiánem vyslán servita Řehoř M. Zinck, jemuž bylo 42 let²⁶ a jenž zajišťoval, aby jako opěrné body během cesty sloužily servitské konventy. Byl to Swéerts-Sporckům velmi oddaný řeholník, jenž později napsal oslavné duchovní biografie Františka Karla a Anny Kateřiny Swéerts-Sporck, na něž zde opakovaně odkazují.

Řehoř M. Zinck se tak podílel nejen na vyjednávání papežských audiencí, ale později prostřednictvím obou panegyrických životopisů zajistil, aby byla uchována kýžená rodinná interpretace celé cesty a setkání s papežem. Zinck obrazně přirovnává hraběte Františka Karla k Abrahámovi, jenž je ochoten obětovat jediného syna. V kritické situaci však zasáhne Bůh a od oběti jej odvrátí.²⁷ Je zřejmé, že v přeneseném významu je chápán nejvyšší pontifex jako zasahující Boží prostředník. Zinck také přetiskuje list Benedikta XIV. oběma rodičům, v němž výmluvně zaznívá papežovo vyjádření, že u Jana Kristiána nenalezl žádné známky náklonnosti k duchovními stavu, ať světských či řeholních kleriků, a doporučuje, aby mladík v příhodný čas vstoupil do manželství s urozenou ženou: „*nullum*

24 G. M. ZINCK, *Offenbahr und geheimer Spiegel*, s. 31–32.

25 Tamtéž.

26 Podle registru bratří pocházel Gregor M. Zinck z jihomoravské vsi Litava. Narodil se 20. 9. 1708 a do řádu servitů vstoupil v roce 1732. Po absolvování noviciátu v Jaroměřicích nad Rokytňou složil 21. 11. 1733 řeholní sliby. Na kněze byl ordinován v Praze o dvě léta později. Srov. Archiv des Servitenklosters Wien, *Registrum omnium fratrum*, nepag., č. 142. V životopisné črtě prvního provinciála české provincie Wilhelma M. Löhrera o sobě Zinck prozrazuje, že byl v roce 1739 poslán k asistenci stárnoucímu a nemocnému P. Löhrerovi, jenž pobýval jako osobní kaplan a zpovědník v blízkosti předních servitských podporovatelů, Františka Karla a Anny Kateřiny Swéerts-Sporck, na jejich zámcích v Lysé nad Labem a v Novém Berštejně u Dubé. Jihočeská vědecká knihovna, ORST Zlatá Koruna, sign. 1NH12, *Modus vivendi M. R. P. Definitoris Perpetui Guilielmi Mra Löhrer Ord. Servorum B. V. Mariae S.S. Theologiae Lectoris Nati Anno 1669 Die 4. Octobris in Oppido Poppelsdorff Dioecesis Coloniensis et pie Defuncti in Domino die 19. Januarii Anno 1750 Lissae in Bohemia a R. P. Gregorio Mra Zinck breviter annotatus*, nepag.

27 Srov. G. M. ZINCK, *Ein Wahrhaft-Wesentlich Vollkommener Büsser*, s. 250–251.

tamen in eo invenimus indicium propensionis ad Statum Ecclesiasticum sive in Saeculo, sive in Claustris, Reliquum ergo est, prout etiam nos in Domino expedire judicamus, ut Nobilem foeminam inveniatis, cum qua suis tempore et loco matrimonium contrahat“.²⁸ Domnívám se, že zmíněný text poskytuje důležitý interpretační klíč k uchopení hlavní roviny cesty Jana Kristiána, jak ji v úzké součinnosti chápali jeho rodiče a zpovědník.

Jiný aspekt cesty, finanční a hospodářské záležitosti, měl na starosti výše zmiňovaný František Girtler, jenž je také autorem dochovaného cestovního deníku, který je uložen ve Vlastivědném muzeu v České Lípě.²⁹ Součástí doprovodu mladého hraběte byl kromě P. Řehoře a Františka Girtlera také sluha Druss. Zatímco volba servity Řehoře M. Zincka byla dána rodinnou náklonností k servitskému řádu, Františka Girtlera s nejvyšší pravděpodobností pečlivě vybral František Karel Swéerts-Sporck s cílem, aby byl synovi také později v budoucnu po ruce jako hospodářský správce, jenž bude podporovat praktickou stránku otcova úsilí předat synovi svůj enormní zájem o otázky zemědělských a obecně hospodářských inovací.

Také text cestovního deníku naznačuje, že oba průvodci měli Janu Kristiánovi pomáhat i v budoucnu – v záležitostech duchovních a hospodářských. Na úvod deníkových záznamů vedených Františkem Girtlerem je také dodatečně připsaná poznámka upozorňující, že ze své strany popsal cestu také P. Řehoř, jehož text byl uložen v rodinném archivu Swéerts-Sporcků. Dnes se ovšem v rodinném archivu Šporcků a Swéerts-Sporcků ve Státním oblastním archivu v Zámrsku nenachází.

Na předním příděšti Girtlerovy verze deníku je v rukopisné poznámce P. Řehoř M. Zinck mylně označen jako „*Gregor a Sancta Clara*“, taková forma jména by odpovídala spíše bosým augustiniánům, jejichž konvent se nacházel ve Lnářích, odkud celá skupina na cestu vyrazila. V samotném textu cestopisného diária se však již objevuje správná forma jména servity v podobě Gregor Maria Zinck.³⁰

Zdá se tedy, že příspěvek byl pořízen jinou než Girtlerovou rukou – je jen obtížně představitelné, že by bývalý servitský novic po absolvování cesty do Itálie, jejímiž opěrnými body byly servitské kláštery, chybně zaměnil řád servitů s augustiniány – spíše se někdo jiný zpětně pokoušel odvodit kontext cesty, která začala ve Lnářích, kde se nacházel pouze konvent bosých augustiniánů a odkud se Jan Kristián Swéerts-Sporck po vyslechnutí ranní mše v zámecké kapli vydal se svým doprovodem 22. září roku 1750 na cestu.³¹

28 Tamtéž, s. 251–252.

29 Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě (dále VMGCL), *Römische Reiß Beschreibung*, sign. RK-34. Srov. též Jaromír LINDA – Alexandr ŠTICH – Alena FIDLEROVÁ a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách I.*, Praha 2003, s. 125. Za ochotné zpřístupnění deníku bych ráda vyjádřila poděkování PhDr. Zdeňku Hojdovi, CSC.

30 Srov. kupř. VMGCL, *Römische Reiß*, fol. 25r.

31 Tamtéž, fol. 6r.

Při pečlivém čtení stránek Girtlerova deníku z cesty Jana Kristiána do Itálie je patrné, že již tehdy, v polovině 18. století, poutaly Girtlerovu pozornost různé podoby hospodářské činnosti v oblastech, jimiž cestovali. Můžeme předpokládat, že jeho zájem o hospodářské otázky byl usměrňován přístupem Františka Karla Swéerts-Sporcka, jenž v souladu s narůstající přitažlivostí modelu činorodého šlechtice pečujícího o ekonomickou prosperitu svých statků vedl k obdobnému postoji také svého syna a jeho budoucího předního úředníka.

V textu cestovního deníku František Girtler komentuje stav hospodářství v různých oblastech – nejprve v Bavorsku, kde se mu zdálo, že je zemědělství věnovaná stejně malá péče jako v Čechách,³² k vidění však byly také pěkné louky s množstvím dobytka.³³ V průběhu cesty z Plzně do Řezna bylo možné spatřit velmi mnoho ovcí, někdy také lepšího druhu, většinou však bílých. Na lukách se podle Girtlera pásal celkem kvalitní dobytek.³⁴ Důležitým opěrným bodem se putující skupině stal konvent servitů v Innsbrucku, odkud podnikali cesty do blízkého okolí – nejen na obligátní Ambras, ale také do Hallu, kde si prohlédli solní úřad (Saltzamt) a mincovnu.³⁵

Po překonání alpských průsmyků se další hospodářské komentáře vztahují k jižnímu Tyrolsku. Kolem Bolzana zaujalo Girtlera ovocnářství a pěstování vína, jež se mu zdálo drahé.³⁶ Na cestě z jižního Tyrolska do oblasti Veneta viděli mnoho alejí morušových stromů, kolem jejichž kmenů se vinula vinná réva.³⁷ Celou cestu z Tyrolska až do oblasti Emilia-Romagna prakticky nebyly ke spatření žádné louky a krajina byla poseta především morušovníky.³⁸

Během pobytu na Apeninském poloostrově dominují cestovnímu deníku záznamy o návštěvách pamětihodností a poutních míst, což koresponduje s výrazným poutním charakterem cesty. V Padově navštívili hrob sv. Antonína Paduánského, v Boloni kostel dominikánů s místem posledního odpočinku sv. Dominika. Zamířili také do Forli, centra kultu servitského světce Peregrina Laziosiho, u jehož hrobu slavili mši a posléze se nechali pohostit převorem a získali od něj jako relikvii kousek hábitu sv. Peregrina.³⁹ Ne-

32 „*der Feldbau eben so wenig cultiviret werde wie in Böhmen*“, tamtéž, fol. 7v.

33 „*Dagegen aber schöne Wiesen zu sehen waren, womit sie viele Ochsen aushalten*“, tamtéž, fol. 7v.

34 „*von Pilsen an hat man allerorthen viel Schaff Vieh und auch schönere Arth besonders aber schon weiss angetrafen*“; „*bis Regensburg haben wir unterwegs noch immer viel Wiesen gesehen und ziemlich passables Vieh*“, tamtéž, fol. 8r–9r.

35 Tamtéž, fol. 22v–23r.

36 Tamtéž, fol. 26r.

37 Tamtéž, fol. 29r.

38 Tamtéž, fol. 42 r.

39 Tamtéž, fol. 41r–42r.

chyběla ani takřka obligátní návštěva mariánského poutního místa v Loretu a zastávka v Assisi.⁴⁰

Cesta měla své klasické vyvrcholení v podobě pobytu v Římě, kde strávil mladý hrabě s doprovodem téměř pět měsíců, během nichž byli ubytováni v servitském konventu San Marcello situovaném na rušné římské tepně Corso. Kromě klasického programu sestávajícího z kavalírských cvičení, výuky italštiny a návštěvy římských pamětihodností byly během římského pobytu intenzívně vyjednávány audience u papeže Benedikta XIV. Ve věci se angažoval samotný generál řádu servitů Giovanni Pietro Fancelli, jemuž se prostřednictvím protektora řádu, kardinála Neriho Corsiniho, podařilo otevřít mladíkovi cestu k římskému pontifikovi.⁴¹

Mladý hrabě se setkal s papežem opakovaně. Není však zcela jasné, ke kolika audiencím přesně došlo. Podle cestovního deníku vedeného Františkem Girtlerem se první audience konala nedlouho po příjezdu do věčného města, 19. listopadu roku 1750. Další přijetí papežem je v deníku naznačeno k 1. dubnu následujícího roku. Ke konci římského pobytu je k datu 20. dubna roku 1751 opět zmíněna audience.⁴² V duchovním životopise Františka Karla Swéerts-Sporcka pak Řehoř M. Zinck píše v souvislosti se synem hraběte rovněž poněkud nejasně o opakovaném přijetí papežem: „*der Heilige Vatter hat sich gewürdiget in öfters gegebener Audienz nach vorgetragenen heylsamen Lehren den Vätterlichen Rath zugeben den heiligen Ehestand zu erwählen*“.⁴³

Začátkem března podnikl Jan Kristián s doprovodem cestu do Neapole a po návratu do Říma se již František Girtler věnoval balení na zpáteční cestu domů. Ještě před odjezdem intenzívně sháněl semena morušových stromů.⁴⁴ Zpáteční cesta vedla přes Sienu, kde navštívili rodný dům sv. Kateřiny Sienské.⁴⁵ Důležitou zastávkou pak byla Florencie, kde strávili několik dní ubytování při servitském konventu Santissima Annunziata. Servité skupince ukázali tělo svaté Juliány Falconieri, neteře jednoho z prvních sedmi zakladatelů řádu. Kromě prohlídky města podnikl pan hrabě s P. Řehořem a sluhou Drussem také cestu na Monte Senario, horu situovanou 18 kilometrů severovýchodně od Floren-

40 Tamtéž, fol. 44r–44v, 46v.

41 Giovanni Pietro Fancelli zastával úřad generála servitského řádu v letech 1744–1756. Viz Gabriele ROSCHINI, *Galleria Servitana. Oltre mille religiosi dell'Ordine dei Servi di Maria illustri per santità, scienze, lettere ed arti*, Roma 1976, s. 794. Kardinál Neri Corsini byl protektorem řádu servitů od roku 1732 až do své smrti v roce 1770. Viz tamtéž, s. 772.

42 K vyjednávání přijetí u papeže a audiencím srov. VMGCL, *Römische Reiß*, fol. 51r–v, 52r, 74r, 82r, 85v.

43 G. M. ZINCK, *Ein Wahrhaft-Wesentlich Vollkommener Büsser*, s. 251.

44 VMGCL, *Römische Reiß*, fol. 82r.

45 Tamtéž, fol. 86r.

cie, kde žili první servité jako poustevníci. František Girtler mezitím ve Florencii balil a sháněl další semena morušovníků.⁴⁶

Před odjezdem z Florencie však rukopis cestovního deníku bohužel abruptně končí. Pro elementární představu o pokračování cesty se však můžeme obrátit k doplňujícím pramenům, především k jednomu ze zápisníků, jež si vedl syn Františka Girtlera Josef. V poněkud nesourodém souboru záznamů nazvaných *Recueil des notions relatives à mes finances commensé 1781* zaznamenal Josef také itinerář cesty nadepsaný „*Reise meines lieben Vaters*“ (srov. obr. 2).⁴⁷ Z itineráře je zřejmé, že několikadenní pobyt ve Florencii ukončila skupinka krátce před polovinou května, neboť 14. května se již nacházela v Modeně, odkud následujícího dne odcestovala do Parmy. Přes další severoitalská města směřovala cesta zpět do Tyrolska („*Rückreise durch Tirol*“), přesnou trasu přejezdu přes Alpy však itinerář neuvádí.⁴⁸ Je ovšem pravděpodobné, že se hrabě s doprovodem ubíral přes Innsbruck do Salcburku. Salcburk se totiž objevuje jako adresa, na níž poslala hraběnka Anna Kateřina z Lysé synovi dopis s datem 23. července 1751. Edici listu přináší Řehoř M. Zinck v duchovním životopise Anny Kateřiny.⁴⁹

Itinerář pak skupinku zachycuje 8. srpna v Norimberku, odkud pokračovala přes Würzburg směrem do Porýní. Několik týdnů patřilo návštěvě rezidencí kolínského kurfiřta Klementa Augusta Wittelsbašského, nejprve v Bonnu a později v Kolíně nad Rýnem. V Porýní mohli cestující využít pohostinnosti dvou servitských konventů v blízkosti Bonnu, jejichž patrony byly právě kolínští kurfiřti a jež byly administrativně součástí české řádové provincie – Kreuzberg a Rheinbach. Na servity spravovaném poutním místě Kreuzberg byly z popudu kurfiřta Klementa Augusta právě v roce 1751 dokončeny svaté schody podle návrhu Balthasara Neumanna.⁵⁰ Ke druhému z obou konventů, Rheinbachu, měli vazbu rodiče Jana Kristiána, kteří se zasadili o uvedení jejich oblíbeného bratrstva Srdce Ježíšova k tamnímu servitskému klášternímu kostelu (stejně jako do Lysé, Lnářů a Kasejovic).⁵¹ Putující skupina zde tudíž vstupovala do přediava starších sociálních pout, jež lze tušit jen v náznacích.

Cesta zahrnovala také pobyt ve Spojených nizozemských provinciích a Rakouském Nizozemí. Z nizozemských měst nejdélší čas (přibližně týden) strávili v Amsterdamu a Bruselu. Zpáteční cesta pak vedla přes říšská území do Saska a odtud zpět do Čech, k Ústí nad Labem a závěrečnému cíli, jímž byly takřka symbolicky Konojedy, kam skupina do-

46 Tamtéž, fol. 89r–v.

47 SOA v Praze, Vs Filipov, inv. č. 12, kart. 1, zápisník Josefa Girtlera z Kleebornu 1781–1825, s. 245.

48 Tamtéž.

49 G. M. ZINCK, *Offenbahr und Geheime Spiegel*, s. 30–31.

50 Srov. Wilfried HANSMANN, *Balthasar Neumann*, Köln 1999, s. 93–98.

51 Srov. G. M. ZINCK, *Offenbahr und Geheimer Spiegel*, s. 53 a 153.

razila 10. ledna 1752.⁵² V té době již stál klášterní kostel, jehož vybavení bylo právě v průběhu roku 1752 dokončováno.⁵³ Můžeme tedy říci, že vrcholilo dlouhé úsilí Swéerts-Sporcků dostat svým zbožným závazkům.

Díky itinerárii cesty zaznamenaném v zápisníku Františka Josefa Girtlera můžeme říci, že grand tour Jana Kristiána Swéerts-Sporcka, jejímž těžištěm byl pobyt na Apeninském poloostrově a v německých zemích, je možné interpretovat také jako doklad tzv. teze o patriotizaci šlechtických cest po zemích.⁵⁴

Přestože nemáme detailnější představu o druhé fázi grand tour, lze na základě dochované části cestopisného deníku říci, že na svoji dobu je text na jednu stranu atypický velkým důrazem na poutní aspekty cesty, na druhou stranu však staví intenzivní zájem o hospodářské záležitosti deník zcela po bok záznamů osvícenského cestování. Můžeme tedy usuzovat, že celá cesta byla pojata jako proces vyvázání mladého hraběte ze slibu učiněného jeho rodiči v dětství a zároveň jako příprava na roli dobrého „křesťanského hospodáře“ a správce rodinných statků. Takto promyšleně připravený přechodový rituál otevřel nejen cestu Jana Kristiána k uzavření manželství a světské kariéře, ale také nepochybně posílil šance na sociální vzestup Františka Girtlera a jeho potomků.

K nastíněnému napětí mezi zbožností a ekonomickým zájmem přitahují pozornost záměrně. Lze říci, že devoční aspekty a pozornost věnovaná hospodářství představují dvě výrazné roviny cestovního diária vedeného úředníkem Františkem Girtlerem během grand tour mladého Jana Kristiána. Nejsou však charakteristické pouze pro analyzovaný deník, ale také pro širší okruh pramenů vzniklých ve druhé třetině 18. století v prostředí Swéerts-Sporcků, jak ostatně postřehl již Josef Haubelt, který však swéerts-sporckovské propojování zbožnosti a ekonomického zájmu do konceptu tzv. „duchovního hospodářství“ považoval za protikladné, neprogresivní a zastaralé, proto také ve své práci *České osvícenství* vyhradil Františku Swéerts-Sporckovi poslední stránky před kapitolou „*Osvícenské nástupy*“.⁵⁵ Zde se nabízí navázat na mnou v úvodu zformulovanou úvahu, podle níž Swéerts-Sporckové představují zajímavou badatelskou výzvu k reinterpetacím jako historičtí aktéři na zlomu doznívajícího baroka a raného osvícenství. Je zřejmé, že reinterpetační úsilí bude vyžadovat jak práci s prameny, jež dlouho ležely stranou pozornosti, tak uplatnění interdisciplinárních přístupů. Jako nosný se mi např. jeví přístup kulturní antropologie daru, jenž umožňuje ekonomické a náboženské projevy vnímat jako spojitě

52 SOA v Praze, Vs Filipov, inv. č. 12, kart. 1, zápisník Josefa Girtlera z Kleebornu 1781–1825, s. 245.

53 K fázím budování klášterního komplexu na základě analýzy stavebních účtů srov. V. HLADIŠOVÁ (ČAPSKÁ), *Řád servitů*, s. 75–79.

54 Srov. Jiří KUBEŠ, *Kavalerické cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, rukopis habilitační práce, Pardubice 2011, s. 189.

55 Josef HAUBELT, *České osvícenství*, Praha 1986, s. 144–151.

a neoddělitelné spíše než protichůdné či rozporné. Historicko-antropologický přístup umožňuje uchopit a interpretovat složitou situaci, kdy Jana Kristiána jeho rodiče na jednu stranu darovali Bohu, na druhou stranu jej jako jediného mužského dědice svých statků z učiněného slibu obratně vyvázali. Italská cesta pomohla oba nábožensko-ekonomické aspekty sladit – za součinnosti zpovědníka a úředníka-ekonomy.

Cesta po zemích však byla nejen tradičním završením vzdělání mladého šlechtice, jehož výrazně formovala na prahu dospělého života, mohla se stát také stimulem kariéry dalších členů šlechticova doprovodu, k nimž ovšem bývají prameny podstatně skoupější než k urozeným mladíkům. V případě Řehoře M. Zincka a především Františka Girtlera a jeho potomků však máme dochováno poměrně hodně pramenných stop, jež umožňují nastínit jejich další kariérní postup. Bohužel není příliš jasné, jak cesta po zemích ovlivnila osud sluhy, nejnižší postaveného člena cestovního doprovodu.

Řehoři M. Zinckovi posílil dlouholetý pobyt ve službách Swéerts-Sporcků a úzké vztahy s jejich univerzálním dědicem Janem Kristiánem pozici v rámci řádu, kde dosáhl funkce provinčního převora provincie Bohemia. V úřadu provinciála také 28. března roku 1770 zemřel.⁵⁶

Oba mladí Zinckovi svěřenci, hrabě Jan Kristián i František Girtler, se brzy po návratu z grand tour oženili a založili rodinu. Jan Kristián Swéerts-Sporck se 23. srpna roku 1752 zasnoubil s Marií Barborou z Bubna a Litic, o pár týdnů později se 4. října konala svatba mladého páru ve Lnářích, které byly patrně zamýšleny jako jejich reprezentativní sídlo do doby převzetí celého rodinného dědictví.⁵⁷

František Girtler se oženil s dcerou swéerts-sporckovského zahradníka ze Lnářů, Kateřinu Steinerovou, působil dále ve službách Swéerts-Sporcků jako úředník a postupně se vypracoval na vrchního správce panství Lysá nad Labem.⁵⁸ Jako organizačně schopný se zvláště osvědčil během sedmileté války.⁵⁹ Ve službách Swéerts-Sporcků se uplatnil také je-

56 Srov. Archiv des Servitenklosters Wien, *Registrum omnium fratrum*, nepag., č. 142. Srov. též SOA Třeboň, Serviti Nové Hradky, Katalog zemřelých členů řádu německé a české provincie, inv. č. 23, č. knihy 23, s. 668.

57 K zasnoubení došlo o svátku servitského světce Filipa Beniziho (23. 8.), svatba se pak konala v den svátku sv. Františka (4. 10.), jehož ctěl jako svého patrona František Antonín Šporck. Srov. G. M. ZINCK, *Offenbahr und Geheimer Spiegel*, s. 32–33; TÝŽ, *Ein Wahrhaft-Wesentlich Vollkommener Büsser*, s. 29–33 nebo Václav MENTBERGER (ed.), *Z deníku Jana Josefa hraběte z Vrtby*, Plzeň 1940, s. 26. Indiciemi svědčícími pro vyhrazení Lnářů jako rezidence mladého Jana Kristiána a Marie Barbory by kromě konání svatby páru ve Lnářích mohla být také volba Lnářů jako místa zahájení grand tour a později také okolnost, že se tamtéž 9. 1. 1756 narodil manželům druhorozený syn Josef František de Paula.

58 Srov. *Genealogisches Taschenbuch der adeligen Häuser Österreichs*, Wien 1906/1907, s. 118. SOA v Praze, Vs Filipov, inv. č. 12, kart. 1, zápisník Josefa Girtlera z Kleebornu 1781–1825, s. 235.

59 Srov. *Genealogisches Taschenbuch*, Wien 1906/1907, s. 118.

den z jeho mladších synů Antonín. Nejprve byl úředníkem v Kuksu a později se stal administrátorem nadačního panství Choustníkovo Hradiště.⁶⁰

Ve swéerts-sporckovských kancelářích začínal rovněž Františkův prvorozený syn Josef. Roku 1771 nastoupil ve svých 18 letech do otcovy kanceláře a o čtyři léta později přešel již přímo k hraběti Janu Kristiánovi – „*ins Haus des Grafen Sweerts*“.⁶¹ Výrazný posun v jeho kariéře však nastal v roce 1781, kdy nastoupil do služeb arcivévodkyně Marie Kristiny a jejího manžela Alberta Kazimíra Sasko-Těšínského.⁶² Vykročil tak za hranice vrchnostenského byrokratického aparátu. Spolu s vévodským párem, jemuž byla svěřena úloha místodržících v Nizozemí, pobýval Josef v Antverpách a v Bruselu.⁶³ V roce 1791 byl jmenován jejich kabinetním sekretářem a posléze se za své zásluhy dočkal v roce 1795 nobilitace.⁶⁴ Císařem Františkem II. byl povýšen do českého rytířského stavu s predikátem z Kleebornu a dostal do znaku dva zelené jetelové listy na stříbrném poli doprovázené kosmým modrým břevnem (srov. obr. 3).⁶⁵ Jetelové listy jako erbovní znamení měly být aluzí na podíl rodu při zavádění nových druhů píce a obecně zemědělských inovací, v nichž zejména František Girtler asistoval Františku Karlu Swéerts-Sporckovi jako nadšenému zastánci zefektivňování zemědělské produkce.

Také Josefův mladší bratr Antonín dosáhl v roce 1816 nobilitace. Byl povýšen do rakouského rytířského stavu se stejným erbem a predikátem jako jeho starší bratr. Právě mluvící znamení ve znaku Girtlerů z Kleebornu tak fungovalo jako určitá připomínka vztahu Swéerts-Sporcků k jednomu rodu jejich úředníků. Erb se stal jakýmsi zhmotněním vazby šlechtice a úředníka, pro jejíž počáteční zformování zřejmě sehrála důležitou roli právě společně podniknutá cesta z let 1750–1752.

60 Tamtéž, s. 119–120.

61 SOA v Praze, Vs Filipov, inv. č. 12, kart. 1, zápisník Josefa Girtlera z Kleebornu 1781–1825, s. 1.

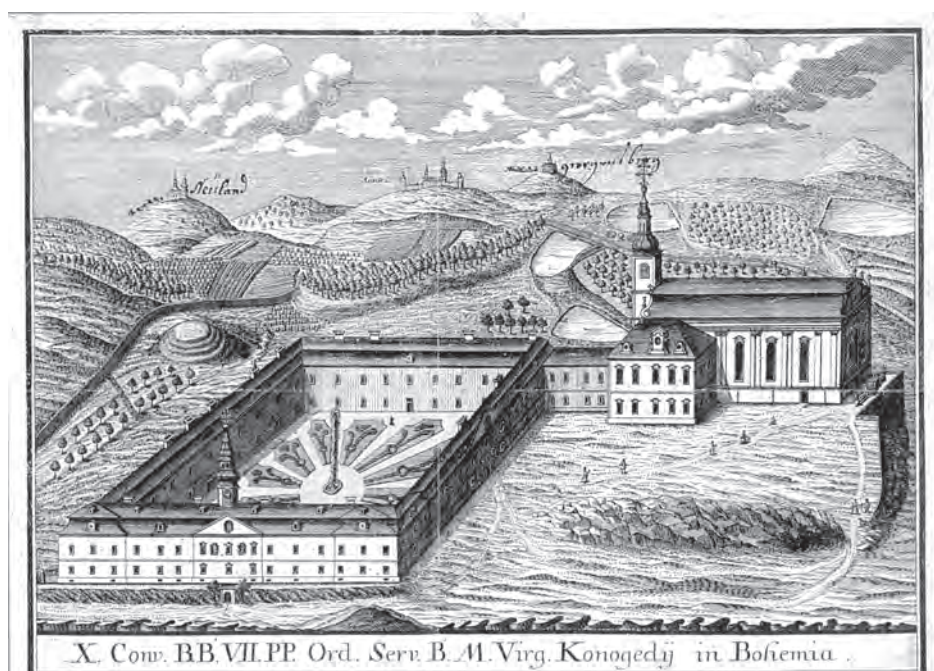
62 Tamtéž.

63 Tamtéž.

64 Tamtéž.

65 Srov. *Genealogisches Taschenbuch*, Wien 1906/1907, s. 118–119.

Přílohy:



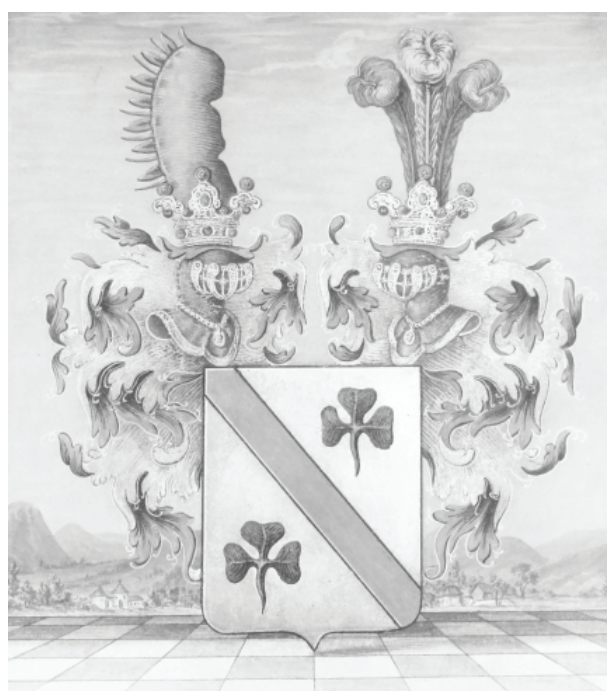
Obr. 1: Mědirytina provedená Josefem Kommerem zachycující ideální pohled na servitský konvent s kostelem v Konojedech. Za ochotné zprostředkování děkuji Kristýně Uhlíkové, Ph.D. (Grafická sbírka oddělení dokumentačních a sbírkových fondů ÚDU AV ČR, sign. W-E-6/37, inv. č. 08455)

245.

Reise Meines Lieben Vaters

<u>Anno 1750</u>	<u>Anno 1751</u>	<u>Anno 1751</u>
22. Sept. Schiffsfelung.	1 May Livorno	11.bris Antwerpen
24. . Regensburg.	2. . Pisa	14. . Gent
26. . Ingolstadt.	3. . Lucca	20. . Brügge
28. . Augsburg.	4. . Florenz	21. . ostende
29. . Münich	14. . Modena	22. . Kämpen
3. bis Inuyung	15. . Parma	24. . Brüssel
8. . Brixen	25. . Genoa	30. . Maastricht
12. . Trident.	28. . Turin	31. . Aachen
18. . Venedig	3 Juny Milano	1. bis Jell
19. . Padua	20. . Mantua	16. bis Luxemburg
22. . Ferrara	21. . Verona	17. . Metz
22. . Bologna	Rudolph König Titul	20. . Straßburg
27. . Rimini	8. aug. Nürnberg	23. . Mannheim
29. . Ancona	10. . Würzburg	24. . Frankfurt
30. . Loreto	12. . Marano	29. . Laßel
3. bis Assisi	10. . Magno	
7. . Roma	15. . Bonn	<u>Anno 1752</u>
	9. bis Düsseldorf	1 Jan. Erfurt
<u>Anno 1751</u>	11. . Münster	2. . Naumburg
7. Mas Terracina	25. . Utrecht	3. . Leipzig
11. . Capoa	26. . Amsterdam	4. . Meissen
12. . Napoli	3. bis Leyden	5. . Dresden
24. . Roma	4. . La Haye	9. . Anspig
2. April Viterbo	6. . Rotterdam	10. . Koenigs.
27. . Sienna	9. . Bergopzoon	

Obr. 2: Itinerář grand tour Jana Kristiána, jak jej zachytil syn Františka Girtlera Josef v jednom ze svých zápisníků. (SOA v Praze, Vs Filipov, inv. č. 12, kart. 1, zápisník Josefa Girtlera z Kleebornu 1781–1825, s. 245)



Obr. 3: Znak rodu Girtlerů z Kleebornu. (SOA v Praze, Vs Filipov, inv. č. 1, nobilitační listina z 20. října 1816 povyšující Antonína Girtlera z Kleebornu do rytířského stavu)

Summary

Johann Christian of Swéerts-Sporck and Franz Girtler – Together on a Journey between Piety and Economic Interest

My article examines the multiple ways in which the noble family of Swéerts-Sporck and the Girtler family of their patrimonial officials were interconnected. For the interpretation of the remarkable social rise of the Girtler family it seems crucial to take into account the economic and devotional aspects as well as the matter of preserving memory. Due to the preserved writings of the two generations of the Girtler family members (Franz and Joseph Girtler) it is possible to analyze the economic and devotional context of the social rise of this bureaucratic family and to provide substantiation for the diverting of the Swéerts-Sporck family from the life values and the style of patronage promoted by their direct predecessor, Franz Anton of Sporck (1688–1757).

The key opportunity for the strengthening of social ties between Johann Christian of Swéerts-Sporck (1729–1802) and his servant Franz Girtler (1720?–1776) was probably provided by the Grand Tour the young count undertook between the years 1750 and 1752. Franz Girtler was in charge of the economic issues during the journey and he was also entrusted with the task of keeping one of the travel diaries, the only one which survived to the present day, albeit in an incomplete form. Another diary, which was probably lost, was written by the Servite father Gregor Maria Zinck, the personal confessor of Johann Christian of Swéerts-Sporck. The route

of the whole travel can be reconstructed thanks to one of the notebooks of Joseph Girtler, the oldest son of Franz, who advanced from the Swéerts-Sporck service to the position of a secretary of prince Albert of Saxony, duke of Teschen. Joseph Girtler kept the family memory of his father's participation in the grand tour of Johann Christian Swéerts-Sporck and recorded the itinerary of the whole travel in one of his notebooks (see fig. 2).

The grand tour had exceptionally strong features of a pilgrimage as it was intended as a thanksgiving for the miraculous rescue of Johann Christian from the death. At the same time close attention was paid to economic matters of the visited regions and the journey was thus arranged as a process of disengaging Johann Christian from his dedication to God and possible religious vocation and preparing him for the preferred role of a good economist and administrator of family estates. Following this carefully designed rite of passage, there was a way opened not only for the marriage and worldly career of Johann Christian Swéerts-Sporck but also for the social rise of Franz Girtler and his sons who were later raised to nobility as the Girtlers of Kleeborn and endowed with the coat of arms with a clover in the shield in memory of their participation in the economic affairs of their initial patrons (see fig. 3).

Ladislav SVATOŠ

Počátky hospitální nadace Františka Antonína Šporka v Kuksu

Abstract: *The hospital foundation established by Franz Anton Sporck stands out of the Count's other activities, but we still know very little about its history. In the study the author sets out to capture the complicated circumstances of its formation from the initial intention at the end of the 17th century, via the detailed preparation of the institution's statutes in 1711 to its successful launch in 1744. The study pays special attention to the foundation's financial backup provided not only by the founder, but also by his heirs, as well as the establishment of a hospital ward with partial information about its operation in the first years.*

Key words: *Franz Anton Sporck – the Swéerts-Sporcks – 18 century – hospitals – foundation – Brothers Hospitallers of St. John of God*

Hrabě František Antonín Šporck je postavou dobře známou odborné i laické veřejnosti coby velkorysý mecenáš, podporovatel bohubilých aktivit i exkluzivních zábav a hloubavý křesťan, ale také jako kverulant, přísný pán, svéhlavý soused a notorický sudič se sklony k ublíženeckému exhibování.¹ Mezi mnoha jeho obdivovanými počiny je na zvláštní a čestné místo řazeno založení hospitalu v Kuksu. Přes jeho výjimečnost a fundamentální význam v koncepci kukského theatra se i mladší historické práce zpravidla omezují na popis stavby hospitální budovy, případně rozbor nadační listiny a konstatování, že po různých peripetiích byl provoz nadace zahájen až po Šporkově smrti. Také proto bývá hospitální nadace zastiňována jinými plody tvůrčího ducha hraběte, jejichž zrod mohl sám sledovat a slávu nechat šířit. Na rozdíl od mnohých z nich však obstála v čase stejně jako jiné jeho v pískovci zhmotněné ideje. Následující text se sice samozřejmě dotkne osoby Františka Antonína Šporka, jeho dědiců či řádu milosrdných bratří, především má ale za cíl zachytit proces realizace jednoho plánu, který se díky okolnostem protáhl na téměř půl století.

1 Vlastně již povinností je odkázat na zásadní monografii Pavel PREISS, *František Antonín Šporck a barokní kultura v Čechách*, Praha – Litomyšl 2003. Řadu trefných postřehů o osobnosti hraběte nedávno přinesli ve vynikající práci Ignác Antonín HRDINA – Hedvika KUCHAROVÁ, *Kacířský proces s hrabětem F. A. Šporckem v právně-historickém a teologickém kontextu*, Ostrava 2011, zvláště s. 19–32.

První nadační listina z roku 1696

Záměr založit na panství Choustníkovo Hradiště hospital je stejně starý jako koncept proměny zdejšího labského údolí v komponovanou krajinu naplněnou stavbami, uměleckými díly a dalšími prvky rozmanitého druhu a účelu. Již z roku 1696 totiž pochází zakládací listina kláštera se špitálem, vystavená hrabětem Františkem Antonínem Šporckem 8. března v Praze.² Přesné umístění instituce tu není specifikováno, nicméně podle rytiny v knížce tezí, které roku 1698 obhajoval na pražské univerzitě hybern Ludovicus Ryan, lze soudit, že plánovaným sídlem mělo být Choustníkovo Hradiště (Gradlitz).³

Tato verze nadace se i v jiných věcech podstatně liší od pozdější realizace. Fundátor tu zřizuje klášter řádu milosrdných bratří⁴ (z finančního zabezpečení konventu vyplývá, že se má jednat o 12 bratří včetně převora a dále jednoho řádového kněze), kteří mají provozovat hospital. Samotné jádro nadace, tedy zřízení plně financovaných míst pro chovance, je rozděleno do dvou částí. První tvoří zajištění nemocniční péče pro 40 osob s roční dotací 60 rýnských zlatých na lůžko (bod 12 nadační listiny). V dokumentu se výslovně píše, že v tomto oddělení má být připraveno 50 postelí, takže zakladatel patrně počítal v závislosti na hospodaření nadace a náročnosti léčby s možností přijetí více osob. Druhé oddělení mělo tvořit 34 míst (v upomínku na Kristův věk v době jeho oběti a současně i stáří fundátora) s roční dotací 75 zl (bod 13) pro chudé a nemohoucí k trvalému pobytu. I zde fundační instrument předepsal, asi z výše uvedených důvodů, vybudování 50 jednotek – cel. Stavebně měly být části od sebe odděleny, přesněji hospitalní nadace měla snad jako křídlo přiléhat k nemocniční budově. Ta měla být pojata podle tehdejšího zvyku patrně jako jeden velký sál vybavený postelemi, zatímco v hospitalním křídle měli chovanci žít v samostatných celách. Běžný provoz měl mít na starosti špitálmistr, zásobování a ekonomické záležitosti kuchyňský písař (*Closter-* nebo *Kuchelschreiber*).

Zajímavé je zajištění odborné zdravotní péče. Každodenní ošetřování špitálníků a nemocných bylo svěřeno milosrdným bratrům (bod 1), což ostatně zcela samozřejmě vyplývalo z poslání řádu, jehož členové skládali kromě tří obvyklých slibů i slib hospitality, tedy péče o nemocné. Pro nezbytné zaopatření léčivy měla být v hospitalu zřízena lékárna s roční dotací 300 zl (bod 5), kterou měl vést věci znalý a vyučený lékárník (*kunstkin-*

2 Opis v Národní archiv (dále jen NA) Praha, Milosrdní bratři Praha – Staré Město, sign. B 61, číslo 7, kart. 5, v inventáři chybně označeno jako závět hraběte Františka Antonína Šporcka.

3 Teze vyšly v Praze pod názvem *Gladius Spiritus, quod est Verbum Dei... Cum septem Thesisibus, de Ecclesia militante*; viz též Ernst BACK, *Unbekannte Sporckdrucke*, Mitteilungen des Heimatmuseums Kukus a. E., 3. Folge, 1937, s. 20; reprodukce rytiny v P. PREISS, *František Antonín Šporck*, s. 17, viz též následující text s. 18.

4 Hospitalský řád sv. Jana z Boha (Ordo Hospitalarius S. Joannis de Deo). Obecně k dějinám řádu milosrdných bratří např. Benedikt BOGAR, *Milosrdní bratři*, Praha 1934, který ovšem v kapitole o kukském konventu není v podrobnostech zcela spolehlivý.

dig und ausgelehrneter Appoteckher) za roční odměnu 100 zl (bod 6). O nemocné mohl pečovat a léčit je i ranhojič (*Barbiergesell*) s platem 50 zl ročně (bod 7). Lékař měl do hospitalu pouze docházet v určené dny a nemocným předepisovat léky. K jeho povinnostem patřilo také čtyřikrát ročně vizitovat lékárnou, to vše za 200 zl (bod 8). Podle nadační listiny měli být lékárník a zjevně i lékař světskými osobami, ranhojič mohl být i členem řádu, pak by ovšem za svoje služby nedostával plat.

Pro ekonomické zajištění nadace hodlal František Antonín Špork věnovat celé panství Choustníkovo Hradiště se statkem Heřmanicemi s ročním výnosem 8 500 zl. Vzhledem k předpokládané výši všech běžných nákladů provozu 7 960 zl to mělo dostačovat. Závěrem si fundátor vyhradil právo za svého života nadaci měnit nebo i zcela zrušit, jehož později využil.

V literatuře se často uvádí, že tato první nadační listina byla schválena císařem Leopoldem I.,⁵ nicméně skutečnost je poněkud jiná. Hrabě Špork opravdu požádal císaře zcela obecně o schválení záměru zřídit na svých panstvích dva hospitaly. Jednalo se o nadaci hradištskou a další na severočeském panství Konojedy. Obě měly být svěřeny milosrdným bratřím a celkem měly vytvořit více než 140 míst pro chudé a nuzné poddané. Leopold I. shledal záměr vhodným a 5. srpna 1700 předběžný souhlas udělil, ovšem s výslovnou podmínkou, že než budou věci uvedeny do chodu, má zakladatel předložit ke potvrzení nadační listiny, což se nestalo. Samotný konsens se týkal toho, že k vydržování budoucích nadací mohou být použity výnosy z panství Konojedy a Choustníkovo Hradiště.⁶

K žádným krokům směřujícím k realizaci první nadační listiny však nedošlo. V roce 1705 hrabě Špork dokonce pod vlivem vstupu své dcery Marie Eleonory (1687–1717) do řádu anuniátek pojal záměr změnit fundaci ve prospěch tohoto řádu. V té době ale již jistě přesunul své plány do lokality vznikajícího kukského areálu. Složitá jednání ještě nedospěla ke konci, když se František Antonín Špork rozhodl navrátit k původnímu úmyslu a dne 15. září 1711 vystavil druhou zakládací listinu opět ve prospěch milosrdných bratří. Epizoda se změnou fundace se však v detailech otiskla do podoby kostela a hospitální budovy, které se mezitím od roku 1707 začaly v Kuksu stavět.⁷

5 Např. P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 238 s chybným vročením 1699.

6 Opis císařského konsensu v NA Praha, České gubernium – Fundační komise, sign. G 21/3-1, kart. 213.

7 Milada VILÍMKOVÁ, *Kuks – hospital. Stavebně historický průzkum. Dějiny objektu*, Praha 1979, s. 11–12.

Druhá nadační listina z roku 1711

Podívejme se nyní na tuto druhou nadační listinu⁸ trochu blíže, protože právě ona se stala trvalou ústavou, podle níž se instituce řídila po dvě století. Již v naraci hrabě Špork odkazuje na císařský konsens z roku 1700, což v souvislosti s výhradou měnit či rušit listinu z roku 1696 znamená, že tuto *de facto* zneplatnil. Základem nadace bylo nyní zřízení 100 míst pro chudé nuzné muže. K jejich hospodářskému zajištění měly sloužit výnosy z panství Choustníkovo Hradiště a statku Heřmanice, navíc pak i výnosy z kapitálu 100 000 zl. Tyto finance měly zaručit na každé nadační místo roční dotaci 80 zl.

Pro péči o špitálníky⁹ mělo být do hospitalu uvedeno 12 milosrdných bratří (z toho dva kněží), o jejich zdraví se měl starat lékař a ranhojič. K zásobování hospitalu nutnými léčivy byla zřízena a vybavena lékárna. Zatímco lékař měl k nemocným podle potřeby docházet a čtyřikrát ročně vizitovat lékárnu, ranhojič, k jehož povinností patřila i každodenní péče o chovance v oblasti hygienické, musel bydlet buď přímo v hospitalu, nebo v jeho blízkosti. Personální obsazení lékárny nebylo specifikováno, lze ovšem předpokládat, že se počítalo s tím, že ji povede odborně vzdělaný lékárník z řádu milosrdných bratří, jak to bylo obvyklé. Další pomocné činnosti mělo vykonávat dohromady 23 osob (dva špitálmistři, dva kuchaři, šičky, posluhovačky a další). Zvláštní úlohu měl mít jeden světský kněz, který měl pravidelně k duchovnímu povznesení chovanců sloužit mše v tzv. dolním kostele, čili v rodové šporkovské hrobce.

Článek 18 stanovuje povinnosti chovanců, které spočívaly především v účasti na mších a přímlyvných modlitbách za zakladatele a obecně v mravném životě ve svornosti s ostatními špitálníky. Následující bod 19 pak obdobně určuje závazky milosrdných bratří, především ve sloužení mši za hraběte Šporka a členy jeho rodu, a nařizuje dobrou péči o chovance. Nadační listinu doplňuje přesná specifikace dávek a potravinových přídělů pro personál i špitálníky, kterým je tu určen jednotný oděv. Následuje detailní instrukce pro špitálmistra a celý text uzavírá doložka, podle níž má být nadační listina vyvěšena v refektáři hospitalu. Zde má být také pro zachování a věčnou památku zakladatelovy vůle jednou měsíčně předčítána.

8 Nadační listina se dochovala v mnoha opisech jako insert v císařské konfirmaci z roku 1739 – např. NÁ Praha, České gubernium – Nadační komise, sign. G 21/3-2, kart. 213, nebo Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Zámorsk, Rodinný archiv Šporků, inv. č. 6, fasc. 1; český překlad včetně specifikace a instrukce pro špitálmistra Jan VOBORSKÝ, *Miles christianus (Rytíř křesťanský)*, *Vlast* 28, 1912, s. 912–920, 998–1006.

9 Nadačníky, tzn. poživatele či dnešní terminologií klienty nadace, něm. Pfründner.

Charakter kukské nadace

Za pozornost stojí samotné pojetí šporkovské nadace. Její fundátor, veden svojí celožití představou o konání křesťanského milosrdenství, ji pojal po vzoru tradičních institucí. Do špitálu tak měli být za stanovených podmínek přijímáni chudí muži, kterým se tu mělo dostat zaopatření ve všech nezbytných životních oblastech (strava, ošacení, zdravotní a duchovní péče). Tento typ zařízení poskytující sociální a zdravotní péči, ale i další služby, jako například nocleh křesťanským poutníkům, byl v Evropě známý a běžný již od raného středověku.¹⁰ Ve Šporkově době se ale již začal prosazovat koncept nového typu zařízení, kterým byla samostatná nemocnice coby ústav pro péči o nemocné nebo chromyslné, kde byli chovanci ošetřováni již odborně vzdělaným nebo alespoň poučeným personálem.¹¹ Přestože tento progresivní typ zařízení a vlastně celkové pojetí péče o nemocné šířil po kontinentální Evropě právě řád milosrdných bratří, František Antonín Špork jejich podnětů ve druhé verzi fundace nevyužil. V prvním fundačním instrumentu bylo ještě na nemocnici pamatováno, nyní v nadaci zcela chybí, přestože si zakladatel musel být vědom, že milosrdní bratři jsou slibem hospitality zavázáni poskytovat péči nemocným. Jistě byl také obeznámen s činností pražské nemocnice milosrdných při konventu u kostela sv. Šimona a Judy.¹² Nabízí se domněnka, že tu praktická stránka věci ustoupila ideovému a estetickému konceptu řešení kukského areálu. Na nevyhnutelnou zdravotní péči o staré muže pamatovala detailně rozpracovaná nadační listina odborně vyškolenými lékaři a ošetřovateli a zřízením hospitalní lékárny, jak to ostatně bylo běžné ve všech institucích spravovaných milosrdnými bratry. Vybudování a finanční zajištění nemocnice v kukském hospitalu se tak později stalo asi nejvýznamnějším doplněním zakládací listiny hraběte Šporka. Její absenci zde však nelze jednoduše odsoudit jako nedostatek. Srovnání obdobných raně novověkých ústavů spíše naznačuje, že už samotné za-

10 Přehled pro české prostředí poskytuje starší, ale stále cenná práce Antonín WIESNER, *Dějiny nemocnic a jiných léčebných ústavů v Československu*, Věstník českých lékařů 37, 1932, s. 93–95, 105–106, 118–119, 258–260, 322–323, 384–385, 395–396, 401–403, 421–422, 473–476, 484–489, 497–500, 520–524, 550–553, 568–572, 601–605, 615–617, 635–638, 652–654, 671–675, 691–693 a 707–709; nověji Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Das Spitalwesen in Böhmen und Mähren vom Beginn des Dreißigjährigen Kriegs bis zu den Josephinischen Reformen (1620–1780)*, in: *Europäisches Spitalwesen. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit*, Wien 2008, s. 381–402.

11 Obšírně o tomto procesu Carlos WATZKA, *Vom Hospital zum Krankenhaus. Zum Umgang mit psychisch und somatisch Kranken im frühneuzeitlichen Europa*, Köln 2005; o sémantické diferenci pojmů hospital a nemocnice v raném novověku Robert JÜTTE, *Vom Hospital zum Krankenhaus: 16. – 19. Jahrhundert*, in: *Alfons Labisch – Reinhart Spree (Hg.), „Einem jeden Kranken in einem Hospitale sein eigenes Bett“*. Zur Sozialgeschichte des Allgemeinen Krankenhauses in Deutschland im 19. Jahrhundert, Frankfurt – New York 1996, s. 31–50.

12 Ivana EBELOVÁ, *Nemocnice milosrdných bratří v Praze na Františku a nemocnice alžbětinek na Novém Městě pražském*, in: *Antoni Barciak (red.), Curatores pauperum. Źródła i tradycje kultury charytatywnej Europy Środkowej*, Katowice 2004, s. 207–216.

bezpečení profesionální zdravotní péče prostřednictvím řádu milosrdných bratří představovalo významný pokrok oproti prostým starobincům nebo ústavům pro chudé.¹³

Hospital před realizací nadace

Ačkoliv František Antonín Špork nepouštěl záměr uvedení nadace v život zcela ze zřetele, ve skutečnosti pro něj od dokončení hospitalní budovy mnoho neučinil. Stavba byla využívána mnoha jinými způsoby, o nichž nás informuje jeho hofmistr Tobiáš Antonín Seeman ve svých denících.¹⁴ Předně patřila k stabilnímu okruhu Šporkových výtvorů (kalvárie v Novém Lese, poustevna sv. Antonína, obora, Mojžíšova studna, tzv. Ráj, poustevna sv. Jiljí, hospital, Filozofický dům, letohrádek), které „povinně“ obdivovali lázeňští hosté, ale také zcela dobrovolně náhodní cestující krajem.¹⁵

Součástí prohlídky byla nikoliv výjimečně i rodová hrobka. Urozené hosty zpravidla provázel osobně sám Seeman. Hospitalní kostel samozřejmě sloužil k bohoslužbám, z nichž za zaznamenání stály Seemanovi ty slavnostní, jako mše završující poutě z Choustníkova Hradiště a Heřmanic¹⁶ a zřejmě každoročně sloužené slavnostní mše u příležitosti narozenin císařovny Alžběty Kristýny (1691–1750).¹⁷ Z ostatních slavností odehrávajících se v hospitalním kostele se vymykala svatba Ernesta Maximiliana Swéertse (1710–1757), příbuzného Františka Antonína Šporka, v roce 1737.¹⁸ V budově byla cvičena i divadelní představení, v nichž účinkovali Šporkovi sloužící, a zcela mimořádně zde byla také realizována.¹⁹ Patrně zde byla lokalizována i část rozsáhlé Šporkovy knihovny. V průběhu známého zabavení hraběcí knihovny v červenci 1729 tak bylo podle Seemanových záznamů

13 Jana SMÍŠKOVÁ, *Zakládací instrukce a řády vrchnostenských špitálů v 18. století v Čechách*, *Dějiny věd a techniky* 34, 2001, s. 39–51.

14 Jedná se o deníkové záznamy Tobiáše Antonína Seemana, hofmistra hraběte Františka Antonína Šporka a později jeho dědiců Anny Kateřiny a Františka Karla Rudolfa Swéerts-Sporckových, dochované v originálech nebo opisech pro léta 1726–1727, 1729–1735, 1737, 1739–1747. V současné době se připravuje jejich edice v rámci juniorského badatelského projektu Grantové agentury Akademie věd ČR číslo KJB808160903.

15 Např. 24. 5. 1732 skupina blíže neurčených pánů a dam z Olomouce.

16 Např. 27. 8. 1730 a 10. 8. 1737.

17 Doloženy k 28. 8. 1729, 1731, 1735, 1737.

18 Konala se 7. 7. 1737, kázání držel jezuitský kazatel Adam Wells ze Žirče, poté celebrol tamní superior mši a nakonec snoubence oddal častý Šporkův host Innozenz Fritsch (1665–1734), opat z cisterciáckého kláštera ve slezském Křesoboru (Křeszów). Seeman jej v kalendáři označuje jako „*praelat von Grüssau*“.

19 U příležitosti narozenin hraběte Františka Antonína Šporka se 9. 3. 1732 hrála komedie za účasti hostů – jezuitů ze Žirče a mnoha osob z Jaroměře; jiná zakončená ohňostrojem téhož roku 9. 6.

odvezeno ze špitálu devět beden knih, což je mimochodem o jednu více než z Filozofického domu, považovaného obecně za jejich hlavní depozitář.²⁰ Mimo uvedených měla hospitální budova ještě jednu důležitou funkci v chodu kukských lázní. Sloužila jako místo ubytování návštěvníků duchovního stavu.²¹ Tuto skutečnost dokládá i Seemanem zachycené vyúčtování k 11. září 1736, kdy bylo Židu Jacobu Kiewemu z Velké Bukoviny prodáno 154 liber staršího peří z pěti postelí ve špitále celkem za 38 zl a 30 kr.²²

Nadace ve Šporkově závěti

Stavba tedy byla ke konci Šporkova života hotová a podle uvedených dokladů i provozuschopná, přesto ji v jiných věcech značně netrpělivý a agilní fundátor za více než dvacet let od dokončení²³ nedokázal naplnit deklarovaným účelem. Zjevně ale zůstal ve svém původním rozhodnutí neochvějný, protože je vtělil do závěti sepsané v roce 1731, tedy právě 20 let od vzniku druhé nadační listiny. Zde v bodu sedm věnuje panství Choustníkovo Hradiště na „zřízení, vydržování a ustanovení hospitalu pro chudé nuzné lidi“ v intencích nadační listiny z roku 1711. Špork výslovně trval na důsledném dodržování fundace, na něž měli dohlížet každoročně dva komisaři zastupující královéhradeckého biskupa coby vrchního inspektora nadace. Za jejich námahu jim poukazuje každému 100 zl z hospitálních příjmů. Koinspekci mohl provádět správce rodového fideikomisu. Snaha zajistit bezvýhradné respektování svého odkazu je jasně patrná v posledním bodu závěti, kde hrabě Špork typicky příkře napomíná svoji dceru Annu Kateřinu, tedy univerzální dědičku, že při nedodržení kteréhokoliv bodu testamentu z její strany nebo pokusu obejít otcovu vůli přejde celé dědictví na synovce Jana Josefa Šporka (1693–1749).²⁴

Komisionální posouzení nadačních listin a vznik dodatku

V tomto stavu tedy nadaci zastihla fundátorova smrt 30. března 1738. Budova byla ze stavebního hlediska hotová a připravená, ačkoliv již zřejmě začala chátrat. Detailně byla

20 Záznam Tobíáše Antonína Seemana k 30. 7. 1729.

21 Podle Seemanových záznamů 5. 8. 1730 hrabě osobně ze špitálu vyprovázal do kláštera anunciátek v Choustníkově Hradišti jakousi slečnu Bláhovou (Blahin) z Hradce Králové, patrně novicku; 18. 8. 1735 se do špitálu nastěhoval jezuitský misionář Eliáš Pichler se svými druhy.

22 Zpráva z úvodu Seemanova deníku z roku 1737.

23 M. VILÍMKOVÁ, *Kuks – hospital*, s. 17.

24 Opis testamentu Františka Antonína Šporka z 20. 11. 1731 ve Státním okresním archivu (dále jen SOkA) Hradec Králové, Biskupský archiv, inv. č. 376, sign. IV. O 3, kart. 40, fol. 1–8.

sepsána ústava či statut budoucí instituce a zakladatelova dcera byla podmínkou závěti zavázána nadaci uvést v život. Zdá se, že Anna Kateřina Swéerts-Sporcková skutečně neváhala a záhy se pustila do realizace celého projektu. Neprodleně po vložení otcovy poslední vůle do desk zemských dne 14. dubna 1738 vstoupila v jednání s vykonavatelem nadační listiny, řádem milosrdných bratří, jmenovitě jejich provinciálem Michaelem Schwandou († 1753). Hned v počátku se objevil problém spočívající v existenci dvou nadačních listin, z roku 1696 a 1711. Dědička a provinciál proto požádali císaře o ustanovení komise, jež by obě listiny posoudila co do účelnosti (*practicabilitaet*) a rozhodla, která se stane základem vznikající instituce.²⁵ Dne 16. září 1738 byla skutečně jmenována a jejími členy se stali na návrh hraběnky Swéerts-Sporckové místodržící a prezident královské komory v Čechách František Leopold Šternberk (1680–1745), místodržící a přisedící vrchního zemského soudu Václav Arnošt Markvart z Hrádku (1667–1739) a konečně komoří a místopisář u desk zemských Václav Josef Údrcký z Údrče († 1751).²⁶ Narace konfirmační listiny²⁷ uvádí jako další důvod šetření rozdílný výčet statků určených k vydržování nadace. Obě nadační listiny i Šporckova závěť k tomuto účelu poukazovaly panství Choustníkovo Hradiště s inkorporovaným statkem Heřmanicemi, ale nesoulad do věci vnášela formulace konsensu z roku 1700 s použitím výnosů panství Choustníkovo Hradiště a Konojedy na zřízení dvou hospitalů, v Kuksu a Konojedech. Protože druhá nadace pod správou milosrdných bratří v Konojedech nevznikla, snad se zvažovala možnost připojení i tohoto panství k financování kukské fundace. Je ale možné, že v pozadí stály i jiné motivy. Vzhledem k tomu, že si zakladatel v první nadační listině vyhradil právo tuto měnit či rušit, pozbyla tedy prostým vystavením druhé listiny svoji právní váhu. Nabízí se tu domněnka, že cílem nového komisionálního prošetření dokumentů mělo být spojení kladů obou z nich, tedy především ustanovení nemocnice v listině z roku 1696 a detailní rozpracování a bohatá dotace v té z roku 1711. To by v praxi přirozeně více vyhovovalo záměrům milosrdných bratří než hraběcí dědičky, která měla nést náklady celého podniku.

Propozice komise shrnul dekret české královské kanceláře z 2. října 1738. Kromě posouzení vhodnosti dvou nadačních listin byly nastoleny čtyři základní otázky týkající se 1) vybavení kostela a hospitalní budovy, 2) finančního zabezpečení duchovních a nemoc-

25 Nedatovaný opis žádosti Anny Kateřiny Swéerts-Sporckové o ustanovení komise v SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, nezpracovaná část, kniha *Protocoll Conventus N. 1 Worinnen meistens S[eine]r Excell[enz] Graf v[on] Sporkischen Stiffts, dann ferner deshalb vorgefallene Gegenstände eingetragten sind. Von Jahre 1700 bis 1766*, fol. 27–29.

26 Jmenování komise císařským reskriptem z 16. 9. 1738 tamtéž, fol. 29–30.

27 Konfirmace nadační listiny císařem Karlem VI. z 28. 4. 1739 – viz pozn. 8; kompletní český překlad včetně insertu listiny Františka Antonína Šporcka z 15. 9. 1711 a tzv. dodatku ze 14. 2. 1739 J. VOBORSKÝ, *Miles christianus*, s. 911–920, 999–1006, 1095–1099.

nice, 3) nutné výživy zdravých špitálních a 4) hospodářské správy panství Choustníkovo Hradiště a přijímání špitálních. Obsažen byl také pokyn shrnout veškeré nálezy do jednoho textu.²⁸ Komise začala pracovat v listopadu, kdy také Anna Kateřina Swéerts-Sporcková pro jednání zplnomocnila jako svoje zástupce JUDr. Maxmiliána Johanna Eringa a sekretáře boleslavského kraje Franze Ferrabosca.²⁹ Za milosrdné bratry jednání vedl provinciál Michael Schwanda s převorem pražského konventu Leo Kurtzem († 1772), dále se zřejmě účastnil i provinciální sekretář Claudius Kaliwoda († 1742).³⁰

Komise pracovala velice rychle. Dne 5. listopadu 1738 Anna Kateřina Swéerts-Sporcková zplnomocnila své dva zástupce a již 11. listopadu komisaři informovali císaře Karla VI. o hlavních bodech dohody.³¹ Obě strany se jednomyslně shodly na tom, že základem budoucí nadace bude listina z roku 1711. Hraběcí dědička také vyhověla požadavku milosrdných bratří na zřízení a nadání nemocničních lůžek. Jelikož na tuto oblast péče o chovance hospitalu i veřejnost nebylo pamatováno v nadační listině, zavázala se Anna Kateřina ji finančně zajistit výnosem 6 % úroku z jistiny 10 000 zl z vlastního majetku. Navíc přenechala do majetku hospitální nadace takzvaný Cikánovský šosovní dvůr (*Zickanische Schoß-hof*) v Jaroměři. Tato dohoda se stala základem nemocničního oddělení v hospitalu, které se dalšími pozdějšími dary, nadacemi a převodem kapitálu rozšířilo natolik, že si již o pár let později vynutilo vybudování nového křídla hospitální budovy. Pominout nešlo samozřejmě ani otázku nákladů spojených se zařízením a vnitřním vybavením stavby, kostela a lékárny. Na tyto účely svolila dědička použít veškeré výnosy z hradištského panství z období 1. duben 1738 až 31. březen 1739.³²

Karel VI. reskriptem z 9. ledna 1739 předloženou modifikaci předběžně schválil a vyzval komisi, aby mu její definitivní verzi v podobě dodatku poslala společně s nadační listinou ke confirmaci.³³ Konečný text dodatku byl zlistiněn 14. února 1739 a podepsán a zpečetěn výše jmenovanými zástupci řádu milosrdných bratří, Annou Kateřinou Swéerts-Sporckovou a komisaři Františkem Leopoldem ze Šternberka, Václavem Josefem Údrčským z Údrče a Janem Františkem Goltzem. Posledně jmenovaný zemský podkomoří na-

28 Dekret rady královské české kanceláře v Praze podepsaný Filipem Josefem Gallasem (1703–1757), Václavem Antonínem Chotkem (1674–1754), Filipem Neriem Krakovským z Kolovrat (1688–1773) a Janem Františkem Goltzem v NA Praha, České gubernium – Fundační komise, sign. G 21/3-1, kart. 213.

29 Opis plné moci tamtéž.

30 Tito tři členové řádu podepsali a stvrdili dodatek nadační listiny, který vzešel z jednání komise.

31 Datum je uvedeno v císařském reskriptu z 9. 1. 1739 – opis v SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, inv. č. 53, kart. 2, Hospitale II. (1744–1826).

32 Uvedené body shrnuje aktový záznam z jednání komise 12. 11. 1738 v NA Praha, České gubernium – Fundační komise, sign. G 21/3-1, kart. 213.

33 Viz pozn. 27.

hradil v komisi zesnulého Václava Arnošta Markvarta z Hrádku.³⁴ Konečné stvrzení fundační listiny z 15. září 1711 a jejího dodatku ze 14. února 1739 udělil císař Karel VI. dne 28. dubna 1739 na zámku v Laxenburgu a současně také pokynem pražskému místodržitelství zprostil nadaci povinnosti zaplacení taxy za vložení konfirmační listiny do zemských desek.³⁵

Dodatek nadační listiny

Pomineme-li na tomto místě změny v celkovém financování nadace, jimž se budeme věnovat níže, přinesl dodatek úpravy i v jiných důležitých oblastech. Na otázky nastolené v propozicích k jednání komise bylo odpovězeno následovně: 1) Pro vybavení kostela a hospitální budovy má být použit výnos panství Choustníkovo Hradiště z období 1. dubna 1738 až 31. března 1739. 2) Na zřízení šesti nemocničních lůžek darovala Anna Kateřina Swéerts-Sporcková 10 000 zl z vlastního majetku. 3) Dotace na hospitální lůžko nedoznala změny a zůstala ve výši 80 zl, čili celkem 8 000 zl ročně. 4) Správa nadační podstaty měla být svěřena milosrdným bratřím. Inspekce *ad spiritualia* je vyhrazena královéhradeckému biskupovi, *ad temporalia* nástupcům ve šporkovském fideikomisu. Hraběnka Swéerts-Sporcková rovněž pro sebe a své dědice vyhradila práva patronátní a do-sazování a jmenování chovanců nadace.

Kukský konvent milosrdných mělo tvořit dvanáct bratří, počítaje v to i převora a dva kněze. K povinnostem stanoveným ve fundační listině má v hospitalu sloužit jeden světský kněz, který ovšem bude podřízen milosrdným bratřím. Odbornou zdravotní péčí byl pověřen externí lékař a pro méně náročné úkony i *chirurgus*, který měl být řadovým bratrem. Celkový počet osob vykonávajících běžné provozní činnosti zůstal na čísle 23.

Příprava zahájení provozu nadace

Po sestavení dodatku se zdály být všechny problémy vyřešeny a mohlo se přikročit k uvedení nadace do provozu. Prvním úkolem bylo upravit budovu hospitalu pro nadační účely. Anna Kateřina Swéerts-Sporcková i milosrdní bratři napevno počítali s konfirmací předloženého textu dodatku císařem a hned den po jeho zlistinění, tedy 15. února

34 Viz pozn. 26; k personální změně v komisi viz též akta z jednání komise v NA Praha, fond České gubernium – Fundační komise, sign. G 21/3-1, kart. 213.

35 Viz pozn. 8 a 27; stran taxy SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, inv. č. 53, kart. 2, Hospitale II. (1744–1826).

1739, začali nakupovat nutné zařízení. Samotnou akvizici prováděli milosrdní pod vrchním dohledem provinciála Schwandy, nicméně finance poskytovala v hotovosti hraběnka, která již 1. února poukázala pro tento účel 2 000 zl.³⁶ Základními položkami výdajů byly matrace a příkrývky, velké sumy byly ovšem vydány také materialistům (velkoobchodníkům) Michaelu Lösslerovi, Georgu Heinrichu Wolffovi a Adolphu Gabrielovi Jemischovi za vybavení pro lékárnu a zásoby potřebných léčiv. Podle dochovaného, i když nekompletního soupisu tak byly ve dnech 15. – 16. února pořízeny různé váhy, pánve, aplikační pomůcky, ale také odborná literatura, jako herbář (*Kreüter-Buch*) lékaře a botanika Adama Lonitzera (1528–1586), vídeňský i právě vydaný pražský lékopis (*Dispensatorium pharmaceuticum Austriaco-Viennense; Dispensatorium medico-pharmaceuticum Pragense*) či farmaceutická encyklopedie (*Lexicon chymico-pharmaceuticum*) Johannise Helfricha Jüngkena (1648–1726). Stran literatury tak byla vznikající kukská lékárna patrně jednou z nejlépe vybavených v Čechách. Jádrem nákupu však tvořila *materia medica*, tedy léčiva. Neúplný dochovaný soupis čítá více než 300 položek a celková cena veškerého vybavení lékárny přesáhla 1 508 zl 32 kr.³⁷ Před přerušением příprav (viz následující oddíl) poskytla hraběnka Swéerts-Sporcková na vybavení částku 4 119 zl 27 kr, která byla téměř beze zbytku upotřebena.³⁸

Přípravné práce probíhaly přirozeně i v Kuksu, kde byly i s dalším vybavením hrazeny z vlastních prostředků správou panství. Zde šlo především o údržbu hospitální budovy a pořízení slavníků a polštářů pro budoucí chovance. Společně s drobným mobiliářem činily tyto výdaje dohromady asi 475 zl.³⁹ Nejistota ohledně samotné existence nadace způsobila, že v následujícím roce 1740 již v Kuksu žádné práce nebyly prováděny a v Praze byl poslední výdaj vykázán 8. února.⁴⁰

Vedle provozního zázemí vznikající instituce mělo nemenší význam personální zajištění nového řádového domu milosrdných bratří. Bohužel jsme o ustanovení kukského konventu v tomto období informováni velice nedostatečně. Benedikt Bogar na podkladě

36 NA Praha, Milosrdní bratři Praha – Staré Město, inv. č. 933, kniha 608 – Špitál Kuks – Kniha příjmů a vydání (1739–1758).

37 Seznam pod názvem *Specification Deren eingekauften undt schon bezahlten Materialien. Anno 1739* v SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, inv. č. 49, kart. 1, Conventuale I. (1733–1828).

38 NA Praha, Milosrdní bratři Praha – Staré Město, inv. č. 933, kniha 608 – Špitál Kuks – Kniha příjmů a vydání (1739–1758).

39 SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, kart. 21, *Geldt Rechnung Über Empfang undt Außgaab Geldt Auff der Weyl[and] S[eine]r Excell[enz] Frantz Antoni Graff Sporckischen Hospital Herrschafft Gradlitz undt Herzmanitz Von 1n Januario Bieß Ultima Xbris Anno 1739*. V tomto ročním vyúčtování jsou zmíněné položky uvedeny jako mimořádné výdaje (*Extra Außgaaben*).

40 Tamtéž, *Geldt Rechnung Über Empfang undt Außgaab Geldt Auff der Weyl[and] S[eine]r Escellenz Frantz Antoni Graff Sporckischen Hospital Herrschafft Gradlitz und Heřzmanitz Von 1. Januariat Bieß Vltima Xbris A[nno] 1740*; NA Praha, Milosrdní bratři Praha – Staré Město, inv. č. 933, kniha 608 – Špitál Kuks – Kniha příjmů a vydání (1739–1758).

neuvedeného pramene konstatuje, že 19. dubna 1739 byl ve Valticích zvolen převorem budoucího konventu Amadeus Fuchs († 1749).⁴¹ Ten pak zřejmě řídil přípravné práce na místě v Kuksu, jak naznačuje poznámka o zaslání drobného finančního obnosu převorovi do Kuksu, uzavírající první etapu akvizic v Knize příjmů a vydání.⁴²

Pozdější záznam hofmistra Seemana ještě napovídá, že někdy před polovinou září 1739 bylo k vznikajícímu konventu povoláno šest bratří a dva řádoví kněží. Kdo tito milosrdní bratři byli a ze kterých řádových domů přišli, nevíme. Jisté je, že kvůli probíhajícímu právnímu sporu museli svoji činnost přerušit a byli několik dalších let vydržováni při pražském konventu.⁴³ Ani designovaný převor Amadeus Fuchs se nestal skutečným prvním otcem představeným v Kuksu. Po čtyřleté prodlevě na této pozici vešel do historie jeho spolubratr Narcissus Schön († 1781). Příčinou tohoto zvratu byla soudní pře, do níž byla zavlečena Anna Kateřina Swéerts-Sporcková, a která ohrozila samotnou existenci hospitální nadace.

Spor s paní Obernitzovou

V červenci 1739 se na Annu Kateřinu Swéerts-Sporckovou obrátila saská šlechtička Christina Elisabetha von Obernitz s požadavkem vyplacení částky, kterou její zesnulá matka Dorothea Elisabetha von Heßler údajně svěřila Františku Antonínovi Šporkovi.⁴⁴ Mělo k tomu dojít v roce 1699, kdy paní von Heßler coby tajná sympatizantka katolictví prý poskytla hraběti Šporkovi částku 150 000 říšských tolarů.

Transakce vykazovala nezvyklé prvky. Suma měla být i s 6 % ročními úroky vrácena do rukou dcery nebo potomků Heßlerové do třetího pokolení, pokud tito přestoupí ke katolické víře. V opačném případě mají být použity na nějaký bohumilý účel. Pokud by k tomu došlo dříve a některý z aspirantů splnil podmínky smlouvy, má být částka vyplacena nebo případná nadace ukončena či převedena do užívání dědiců Heßlerové.⁴⁵ Připomeňme, že po 40 letech by celková suma, která měla být Obernitzové vyplacena, přesáhla 500 000 tolarů.

Anna Kateřina Swéerts-Sporcková pravost smlouvy napadla, načež začalo šetření u úřadu zemských desek, jehož průběh zaznamenal hofmistr Seeman. Vlastní zkoumání

41 B. BOGAR, *Milosrdní bratři*, s. 266.

42 „Den Rest habe mit 33 f 25 x nacher Kugkugs P. Priori geschicket...“ – NA Praha, Milosrdní bratři Praha – Staré Město, inv. č. 933, kniha 608 – Špitál Kuks – Kniha příjmů a vydání (1739–1758).

43 Záznam Tobíáše Antonína Seemana k 19. 9. 1741.

44 K průběhu sporu viz příspěvek Michaely Buriánkové v tomto čísle časopisu. Dále srov. opis listu Obernitzové z 3. 7. 1739 v SOKA Hradec Králové, Biskupský archiv, inv. č. 375, sign. IV 0 2, kart. 40, fol. 5.

45 Opis falešné smlouvy tamtéž, fol. 2–4.

vrcholilo výslechy svědků a prověřováním pravosti předložené obligace.⁴⁶ To proběhlo 17. prosince 1739 v úřadu nejvyššího purkrabího za osobní přítomnosti Anny Kateřiny Swéerts-Sporckové a jejího manžela Františka Karla Rudolfa Swéerts-Sporcka. Mezi dalšími přítomnými osobami byl i Tobiáš Antonín Seeman. Stranu paní von Obernitz naproti tomu zastupoval pouze její právník Dr. Schutzbredt, ačkoliv ona sama byla přítomna v Praze. Nález samotný jednoznačně dosvědčil podvrženost listiny, která byla sepsána na příliš novém papíře písmem obvyklým v Sasku. Podpisy Františka Antonína Šporka a svědků byly zjevně falešné a přivěšené pečeti rovněž neodpovídaly údajné době vzniku.⁴⁷ Přestože tedy listina byla shledána podvrhem a v únoru 1740 byla paní Obernitzová dokonce uvězněna, dokázali její právníci proces několik let prodlužovat.⁴⁸

To se negativně promítlo do nadačních záležitostí. Vzhledem k obrovské finanční pohledávce, třebaže neoprávněné, byly zastaveny veškeré přípravné práce a v říjnu 1740 byla nadace dokonce do konečného vyřešení soudního sporu suspendována. Milosrdní bratři s tím byli pochopitelně nespokojeni a naléhali na co nejrychlejší uvedení do hospitalu.⁴⁹ Hledali za tím účelem přímluvu u místodržitelství prostřednictvím osoby hraběte Jana Václava Černína z Chudenic, komořího a hejtmana na Starém Městě pražském.⁵⁰ Na jejich prosby nicméně nebyl brán zřetel a ke skutečnému naplnění fundace došlo až po definitivním ukončení soudního sporu v roce 1743.⁵¹ Záležitost s obernitzovskou směnkou tak pozdržela realizaci nadace o více než čtyři roky.

46 Tobiáš Antonín Seeman v deníku z roku 1739 zaznamenal své vlastní výslechy ve dnech 7., 9., 10., 11. a 12. 12. 1739, dále byl vyslýchán například sloužící Václav Svída (Wentzel Swida) a primátor Lysé nad Labem Jan Klepítka (Johann Kleppitko). Další sloužící svědčili ještě na počátku roku 1740.

47 Opis závěrů šetření v SOKA Hradec Králové, Biskupský archiv, inv. č. 375, sign. IV 0 2, kart. 40, fol. 9–15; hlavní body shrnuje i Seeman v zápisu k 17. 12. 1739.

48 Záznam o domácím zajištění paní von Obernitz dne 12. 2. v Seemanově deníku z roku 1740.

49 Jejich snaha byla motivována i finančně. Jak vyplývá ze Seemanova zápisu k 19. 9. 1741, již někdy před zářím 1739 přidělili ke vznikajícímu konventu šest bratrů a dva řádové kněze. Vzhledem k suspendování nadace je ale nemohli vyživovat ze zdrojů hradištského panství v intencích nadační listiny. Proto si uvedeného dne stěžoval převor pražského konventu Michael Schwanda, že tyto bratry musí již třetím rokem vydržovat, a prosil Annu Kateřinu Swéerts-Sporckovou a jejího chotě Františka Karla Rudolfa o finanční příspěvek. Ti prosbě vyhověli a poskytli řádu celkem 1 200 zl.

50 Viz list provinciála Sebalda Bredtschneidera († 1774) a převora pražského konventu Michaela Schwandy z října 1740, Jan Václav Černín z Chudenic později skutečně místodržitelství zprávu tlumočil – oba listy v NA Praha, České gubernium – Fundační komise, sign. G 21/3-1, kart. 213.

51 Hofmistr Seeman byl 8. 6. 1742 přítomen na Pražském hradu vynesení rozsudku, který shledal, že obligace je falešná, a odsoudil v civilním procesu paní Obernitzovou k náhradě soudních výloh. O rok později pak k 19. 6. 1743 zaznamenal, že Marie Terezie z titulu české královny 15. 6. konfirmovala rozsudek nad paní Obernitzovou a přikázala ho vložit do desk zemských.

Přípravné práce a začátek provozu nadace

V létě 1743 tedy z právního hlediska spuštění provozu nadace nic nebránilo. V polovině srpna přijel do Prahy provinciál Schwanda a začala jednání, kterých se kromě něho účastnili na straně milosrdných bratří designovaný převor Narcissus Schön a sekretář Thomas Kauffer († 1750). Na druhé straně s Františkem Karlem Swéerts-Sporckem zasedali hradištský správce Ferdinand Athanasius Berger, komorník Antonín Strobach a Hofmistr Tobiáš Antonín Seeman. K tomuto sboru, který měl charakter jakési komise, přistupovaly i další osoby. Dne 22. srpna 1743 bylo dosaženo konečné dohody, o jejichž podrobnostech bohužel nejsme informováni.⁵² Zřejmě byl ujednáán jakýsi plán přípravných prací a zahájení provozu, a pravděpodobně i předání hospodářské správy nadace. Tou dobou ale již v Kuksu působila malá skupina milosrdných bratří, o níž se zmiňuje v listu provinciálovi královéhradecký biskup Jan Josef Vratislav z Mitrovic.⁵³ Personální obsazení vznikajícího konventu není známo až na osobu designovaného a později skutečně instalovaného převora Narcisse Schöna.⁵⁴

Vlastní přípravné práce milosrdných navázaly tam, kde byly přerušeny před čtyřmi lety. O příjmech a výdajích nás podrobně informuje účetní deník, založený již v roce 1739 a vedený u pražského konventu. V období od 15. února 1739 do 8. února 1740 bylo pořízeno základní vybavení matracemi, příkrývkami a jinými nezbytnostmi v úhrnné ceně 4 086 zl 2 kr.⁵⁵ To pak muselo být z důvodu suspendování nadace zřejmě po léta skladováno v Praze a teprve koncem roku 1743 začalo být přepravováno do Kuksu.⁵⁶ Vrchní dohled nad další přípravou měl opět provinciál Michael Schwanda, v Kuksu zřejmě práce vedl převor Schön. Podle vyúčtování výloh k 8. září 1743 bylo v této době do hospitalu pořizováno vybavení kuchyně, cínové stolní náčiní a také nářadí pro truhlářskou dílnu. Mezi dalšími předměty zaujme zhotovení velkého a malého konventního pečtidla. Kromě uvedeného byla mimořádná pozornost věnována akvizici knih do klášterní knihovny. V období září až prosinec 1743 bylo pořízeno více než 100 titulů, jejichž cena přesáhla

52 O průběhu jednání viz záznamy Tobiáše Antonína Seemana k 10. – 22. 8. 1743.

53 Opis listu v SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, nezpracovaná část, *Protocoll Conventus*, fol. 35.

54 První známý soupis milosrdných bratří z kukského konventu pochází až z dubna 1751 a zaznamenává 19 osob (nadační listina počítala se 12!) pod vedením druhého převora Patricia Wasserburgera – NA Praha, Milosrdní bratři Praha – Staré Město, inv. č. 935, kniha 611 – *Inventarium oder Verzeichnus Aller Befindlichen Mobilien, sambt Allen Fahrend und Ligenden Einkinfften deß Kuckuser Convents und Hospitals unter dem Titul Sancti Patris nostri Joannes de Deo*.

55 NA Praha, Milosrdní bratři Praha – Staré Město, inv. č. 933, kniha 608 – Špitál Kuks – Kniha příjmů a vydání (1739–1758).

56 Tamtéž k 29. 11. 1743 zaznamenán drobný výdaj 17 kr dvěma mužům, kteří v Praze naložili 100 matic.

550 zl.⁵⁷ Účetní deník bohužel není kompletní, záznamy končí 13. prosince 1743, kdy činily výdaje tohoto roku prozatím 3 870 zl 8 kr ½ f.⁵⁸

O dalších akvizicích a pracích v hospitalu podává zprávu jiný soupis pod názvem *Hospital Einrichtungs-Ausgaben Anno 1739, 1743 und 1744*.⁵⁹ V průběhu roku 1744 se urychleně dovybavovaly prostory pro špitální chovance. Velké částky byly proplácnuty řemeslníkům. Pravděpodobně na zhotovování postelí a dalších nutých věcí tu pracovalo pět truhlářů – Georg Hiltcher, Joseph Wottawa, Johann Georg Rücker, Heinrich Fridmann a Franz Anton Emmerling. Jen jim bylo vyplaceno 934 zl. Kromě rozličného drobného inventáře bylo ušito ložní povlečení pro špitálníky, personál i konvent a vybaven pokoj pro hosty. Z důvodu nebezpečí požáru bylo za 150 zl pořízeno jakési hasicí zařízení (*Feuerspritzen*). Za období 1739–1744 činila celková suma výdajů na zřízení hospitalu 9 868 zl 47 kr. Závěrem vyúčtování je do pasiv připočtena částka 3 000 zl, která byla vyhrazena na pravidelnou obměnu ošacení špitálních, ale v prvních dvou letech neměla být využita. Proto byla převedena na budoucí výdaje na zařízení a tím účetně dosáhly náklady na vybavení a zprovoznění hospitalní budovy 12 868 zl 47 kr.⁶⁰

V prvních měsících roku 1744 tedy byl hospital kompletně vybaven vším potřebným k zahájení provozu. Nabízí se tedy otázka, kdy nadace přijala první špitálníky. Záznamy Tobiáše Antonína Seemana v této věci nejsou příliš konkrétní, přesto ale přinášejí mnoho zajímavých údajů. V prosinci 1743 nejprve Anna Kateřina a František Karel Swéerts-Sporckové svolili k žádosti kuchaře Josepha, který chtěl nadále pracovat v kukském hospitalu.⁶¹ V posledních dnech roku pak sloužící z Lysé nad Labem podali Seemanovým prostřednictvím hraběcímu páru memoriál, v němž žádali, aby mohli požívat kukské nadace, ale přitom nadále pobývat v Lysé. Takové zneužití fundace bylo odmítnuto a žadatelům bylo sděleno, že kdo ji chce využívat, musí také v Kuksu bydlet.⁶² Tato jednání proběhla v době, kdy bylo pro sloužící aktuální, že brzy budou muset přesídlit do Kuksu, tedy krátce před spuštěním provozu hospitalu. Přesné datum známe z opisu listu provinciála milosrdných bratří Michaela Schwandy z 12. března 1744, kde doslova píše: „*Das den*

57 Tamtéž; pro základní knihovní celek zakoupený v září 1743 existuje i další soupis v SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, kart. 21 pod názvem *Specification deren Eingekauften Büchern vor das Convent und Hospital zu Kukus A[nn]o 1743* s úhrnnou pořizovací cenou (včetně vazby některých knih) 497 zl 36 kr. Písmo tohoto soupisu je shodné s písmem jednoho typu vlastnického vpsu v knihovně Hospitalu Kuks a potvrzuje tak, že se tu dochovala část původního knihovního korpusu hospitalu a konventu.

58 NA Praha, Milosrdní bratři Praha – Staré Město, inv. č. 933, kniha 608 – Špitál Kuks – Kniha příjmů a vydání (1739–1758).

59 SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, inv. č. 49, kart. 1, Conventuale I. (1733–1828).

60 Tamtéž.

61 Záznamy Tobiáše Antonína Seemana k 2., 10. a 14. 12. 1743.

62 Seemanovy záznamy k 27. – 28. 12. 1743, z formulace vyplývá, že žádost byla podána opakovaně.

7. *Currentis die Spitäler in Kukußer Hospital eingetretten, und alldorten auch inständig*
9. *Krancke bedienet wurden...*⁶³ Znamená to tedy, že 7. března 1744 nastoupili do hospitalu první chovanci a zároveň již bylo v provozu nemocniční oddělení (viz níže).

Nelze však s jistotou tvrdit, že bylo ihned obsazeno plných 100 nadačních míst. Je možné, že souběžně s provozem probíhaly stále práce řemeslníků a teprve podle jejich postupu byli na základě nějakých seznamů přijímáni vybraní žadatelé. Každopádně však byla naplněna celá připravená kapacita, jak dokládá Seemanův záznam k 14. březnu 1744. Tehdy nejmenovaný sloužící žádal o užívání nadace, což mu ale bylo odepřeno s vysvětlením, že všichni nuzní žadatelé se již přestěhovali a další může být přijat, až některý ze špitálníchů zemře.⁶⁴ O rok později ale již budova patrně zcela plnila záměry fundátora. V listu z 16. dubna 1745 totiž převor Narcissus Schön mimo jiné informoval Františka Karla Swéerts-Sporcka, že se uvolnila dvě místa v hospitalu. Jelikož na hradištském panství již žádní nezaopatření lidé nejsou, žádá, aby byla obsazena někým z okruhu hraběcích sloužících nebo lidí z jiných panství.⁶⁵ To naznačuje plné kapacitní využití budovy, a také že do ní skutečně přednostně byli přijímáni poddaní z panství Choustníkovo Hradiště.

Přenesení správy na milosrdné bratry

Dodatek nadační listiny z roku 1739 pověřil správou nadace milosrdné bratry. Dosa-
vadní administrátorka Anna Kateřina Swéerts-Sporcková tedy krátce po odstranění všech
překážek realizace fundace překročila k naplnění listery dodatku a podnikla kroky k pře-
dání nadace a s ní i celého hradištského panství. Po celou dobu obernitzovského procesu
tu ve skutečnosti hospodaření řídil, byť zpravidla ze vzdáleného Nového Berštejna, její
manžel František Karel.

Zpráva o ukončení soudního sporu zastihla hraběcí pár 19. června 1743 v Konojedech⁶⁶
a dva měsíce na to proběhla jednání s milosrdnými bratry o zprovoznění nadace a zřejmě
i přenesení administrace (viz výše). Patrně někdy v této době požádala Anna Kateřina
Swéerts-Sporcková královnu Marii Terezii o zproštění správy nadace a její přenesení na
řád milosrdných bratří. Z Vídně pak ještě nečekaně přišel návrh na převzetí hospodářské
správy hrabětem Františkem Karlem, který se tak dobře osvědčil v době dočasného sus-

63 SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, nezpracovaná část, *Protocoll Conventus*, fol. 72–73.

64 Záznam Tobíáše Antonína Seemana k 14. 3. 1744.

65 SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, nezpracovaná část, *Protocoll Conventus*, fol. 81–82.

66 Seemanův záznam k danému dni.

pendování fundace.⁶⁷ Ten to zřejmě obratem odmítl, protože již 7. listopadu 1743 bylo královským dekretem hraběnině žádosti vyhověno s tím, že to není na újmu rodovému právu koinsepce tak, jak ho stanovuje nadační listina. Milosrdným bratřím byla svěřena světská správa nadace s výhradou, že v hospodářské oblasti je jejich nadřízeným orgánem pražská nadační komise, jíž mají každoročně předkládat účty a bez jejíhož svolení nesmějí provádět žádné mimořádné finanční operace, ani volně nakládat s případnými úsporami.⁶⁸ V pozdějších letech nabylo zvláštního významu obecné ustanovení, podle kterého je administrace bratřím svěřena, dokud ji povedou řádně. Na jeho základě se začali již koncem 18. století potomci Swéerts-Sporcků domáhat opětovného nabytí správy nadace. Místodržitelství sdělilo hraběnce i milosrdným bratřím rozhodnutí prostřednictvím nadační komise dne 21. listopadu 1743.⁶⁹

Začátkem roku 1744 bylo přistoupeno k praktickému vypořádání. Koncem ledna se v Praze opět sešla komise v podobném složení jako v srpnu minulého roku. Jednání se tedy účastnili provinciál Schwanda, převor Schön, sekretář Kauffer, z druhé strany hradištský hejtman Berger, komorník Strobach a hofmistr Seeman. Hrabě sám stál tentokrát spíše v pozadí a pouze instruoval své úředníky. Hlavními body bylo uzavření účetnictví za přechodné období 1739–1743 (tzv. *Haubt Rechnung*) a převedení příslušného kapitálu nadaci (tzv. *Haubt Quittung*), aby mohla dále samostatně hospodářsky fungovat. Několikrát se situace mezi stranami vyhrotila, ale nakonec bylo 17. února 1744 dosaženo dohody. Zástupci milosrdných bratří oba dokumenty⁷⁰ podepsali a příslušné doklady včetně převodů majetku byly 20. února zapsány do desk zemských.⁷¹ Správa nadace tak byla přenesena obecně na řád milosrdných bratří, přičemž jejím zodpovědným vykonavatelem měl být převor konventu. V dekretu císařovny Marie Terezie ze 14. listopadu 1746, vydaném v souvislosti s rozšiřováním nemocnice, bylo výslovně ustanoveno, že ji má vykonávat za pomoci obvyklých tří hospodářských úředníků, a to bezplatně.⁷²

67 Seemanův záznam k 12. 10. 1743.

68 Opis rozhodnutí Marie Terezie ze dne 7. 11. 1743 v NA Praha, České gubernium – Nadační komise, sign. G 21/3-1, kart. 213.

69 Opisy intimátů z 21. 11. 1743 tamtéž.

70 Opisy *Haubt Rechnung* i *Haubt Quittung* v SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, nezpracovaná část, *Protocoll Conventus*, fol. 49–57; viz též pozn. 82.

71 O průběhu jednání záznamy Tobiáše Antonína Seemana k 28. 1. – 20. 2. 1744.

72 NA Praha, České gubernium – Nadační komise, sign. G 21/3-1, kart. 213; viz též záznam o dekretu ve vyúčtování hospodaření nadace z 16. 9. 1754 v SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, inv. č. 49, kart. 1, Conventuale I. (1733–1828).

Slavnostní potvrzení nadace

Přestože byl začátkem roku 1744 zahájen provoz hospitální nadace, scházelo k definitivnímu završení procesu jejího vzniku ještě potvrzení nové instituce a konventu místně příslušnou duchovní instancí, tedy královéhradeckým biskupem. Jednání o tom začala již v srpnu 1743, kdy se provinciál Michael Schwanda obrátil na biskupa Jana Josefa Vratislava u Mitrovic se žádostí o konfirmaci a kanonické uvedení konventu.⁷³ To biskup odmítl, dokud mu nebude řádně předložena císařem konfirmovaná nadační listina, ale u vědomí toho, že v Kuksu již působí nejméně dva nebo tři řádoví bratři, jim povolil sloužit mše.⁷⁴

Záležitost se ale dále vlekla, ačkoliv vedle provinciála Schwandy a převora Narcisse Schöna do jednání vstoupila i Anna Kateřina Swéerts-Sporcková a její manžel. František Karel Swéerts-Sporck musel nakonec dvakrát o věci rokovat s biskupem osobně v Chras- ti a Hradci Králové v listopadu a prosinci roku 1743.⁷⁵ Na prosincovém setkání bylo asi dosaženo dohody, jelikož o dalším jednání nejsou zprávy. Po nečinnosti v prvních měsících roku 1744, kdy byly obě strany vázány jinými povinnostmi (biskup odcestoval do Vídně a milosrdní bratři přebírali správu nadačního panství a zahajovali provoz), tak až listinou z 2. dubna 1744 Jan Josef Vratislav z Mitrovic konfirmoval nadaci a kanonicky uvedl milosrdné bratry do konventu a hospitalu. Zároveň budovu se zahradou a hřbitovem vyňal z jurisdikce fary v Choustníkově Hradišti.⁷⁶

V listině se uvádí, že si mají milosrdní bratři zvolit den, kdy budou biskupem nebo jeho zplnomocněnci slavnostně uvedeni do konventu a hospitalu. To se stalo 31. května 1744. Ráno vedl královéhradecký biskup procesí od kaple Nanebevzetí Panny Marie do hospitálního kostela Nejsvětější Trojice, kde potvrdil uvedení milosrdných bratří, symbolizované předáním klíčů. Poté byla sloužena pontifikální mše, načež odpoledne biskup údajně biřmoval 3 535 osob.⁷⁷ Za zaznamenání jistě stojí, že se slavnosti neúčastnil hraběcí pár, který raději odjel do Karlových Varů. Rod fundátora a současnou koinspektorku na-

73 Opis memoriálu z 16. 8. 1743 v SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, nezpracovaná část, *Protocoll Conventus*, fol. 34–35.

74 Odpověď biskupa Jana Josefa Vratislava z Mitrovic z 27. 8. 1743 tamtéž, fol. 35; omylem, který do literatury uvedl Joannes de Deo SOBEL, *Geschichte und Festschrift der österr.-böhm. Ordens-Provinz der Barmherzigen Brüder*, Wien 1892, s. 159–160, je k tomuto dni přiřazován samotný příchod milosrdných bratří do Kuksu.

75 Aktivita Swéerts-Sporcků ve věci biskupské konfirmace v listopadu a prosinci 1743 zaznamenal Hofmistr Tobiáš Antonín Seeman v deníku z téhož roku; opisy korespondence a listin v SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, nezpracovaná část, *Protocoll Conventus*, fol. 34–45.

76 Jeden ze dvou stejnopisů listiny je uložen v archivu správy Hospitalu Kuks.

77 Záznam Tobiáše Antonína Seemana k 31. 5. 1744.

dace tu zastupoval pouze hofmistr Seeman a hospodářský správce z Nového Berštejna.⁷⁸ Formálně vzato byl tímto slavnostně završen proces vzniku hospitalu a konventu milosrdných bratří v Kuksu. Funkce se plně ujal první převor Narcissus Schön, který si ale již vydobyl zásluhy za praktické uvedení nadace i konventu v život. V úřadu setrval pouze do léta 1745, kdy ho podle zprávy Michaela Schwandy nahradil krátce před 10. červencem Patricius Wasserburger († 1769). Schön ale Kuks neopustil, protože byl delegován novému převorovi k ruce coby prokurátor.⁷⁹

Financování nadace

Běžný provoz instituce byl přirozeně podmíněn jejím finančním zajištěním. Pro období vzniku nadace se počínaje rokem 1738 dochovala řada účetních záznamů. Základem zůstávala nadační listina z roku 1711,⁸⁰ kde se stanovuje, že na vydržování nadace je věnováno panství Choustníkovo Hradiště se statkem Heřmanicemi a pro případ nedostatku navíc částka 100 000 zl. Tato suma měla být uložena na 6 % úrok (bod 1 nadační listiny). Níže se pak v souvislosti s touto částkou hovoří o čistém výnosu 5 %, čímž je bez bližšího vysvětlení odpočítána 1 % srážka ve prospěch státu. Vzhledem k tomu, že výnos panství byl odhadnut na asi 8 500 zl ročně, pak celkové příjmy nadace měly být více než 13 000 zl. Náklady na chod a péči o stovku špitálních byly vyčísleny přesně na 11 980 zl, čili nadace měla podle plánu fundátora hospodařit s přebytkem asi 1 000 zl, z nichž měla být hrazena péče pro další osoby (bod 22). Již v dodatku k nadační listině ze 14. února 1739 ale tento rozvrh doznal značných změn. Předně byl opraven výnos panství, který byl nyní odhadnut na více než 11 000 zl ročně. Naopak se různými srážkami, výlohami a náklady spojenými se zřízením nadace zmenšila jistina na 65 000 zl. Při 5 % výnosu z této jistiny tak měly činit roční příjmy asi 14 250 zl. Stouply však i výdaje, které měly úhrnem činit 14 138 zl.⁸¹ Hospodaření tak mělo být v podstatě vyrovnané.

Strukturu příjmové stránky hospodaření nadace v přechodném období jejího ustanovování 1738–1743 můžeme poznat z jejího vyúčtování, předloženého a schváleného

78 Seemanovy záznamy k 27. a 31. 5. 1744; při této cestě hraběcí hofmistr asi naposledy spatřil známá místa v kukském areálu, včetně kalvárie v Novém lese.

79 Opis listu tehdejšího pražského převora Michaela Schwandy z 10. 7. 1745 v SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, nezpracovaná část, *Protocoll Conventus*, fol. 84–86.

80 Nadační listina se dochovala v mnoha opisech, zpravidla i s císařskou konfirmací a dodatkem z roku 1739 – např. NA Praha, České gubernium – Fundační komise, sign. G 21/2, kart. 212; kompletní český překlad J. VOBORSKÝ, *Miles christianus*, s. 911–920, 999–1006.

81 Dodatek k nadační listině – viz předchozí poznámka; český překlad J. VOBORSKÝ, *Miles christianus*, s. 1095–1099.

v průběhu jednání o přenesení administrace na milosrdné bratry.⁸² Příjmy jsou rozděleny do čtyř kapitol. První tvoří výnos panství Choustníkovo Hradiště, který v období 1739–1743, pro které jsou údaje za celý rok, byl průměrně 10 915 zl. Druhou byly výnosy z úroků nadační jistiny ve výši 65 000 zl. Ta byla rozdělena na dvě části. První tvořilo 58 951 zl úročených 6 %, zbylých 6 049 zl přinášelo úrok 5 %. Čistý roční výnos z tohoto kapitálu v závislosti na výši sazby majetkové a tzv. turecké daně přesahoval 3 000 zl. Třetí příjmovou složku tvořily výnosy tzv. Cikánovského šosovního dvora na Jakubském předměstí v Jaroměři, který zakoupil v roce 1734 František Antonín Špork a dědička Anna Kateřina Swéerts-Sporcková ho v dodatku k nadační listině věnovala hospitální nadaci. Příjmy z tohoto statku byly značně nestálé, což patrně přispělo k rozhodnutí dvůr odprodat městu Jaroměři. Prodejní smlouvu uzavřela Anna Kateřina ještě coby administrátorka nadace 31. října 1743.⁸³ Poslední a nejmenší složku příjmů tvořily úroky z uložených výnosů a úroků, které v období 1. duben 1739 až 31. říjen 1743 vynesly 2 161 zl 3 kr. Celkem byl v období 1. duben 1739 až 31. prosinec 1743 příjem nadace 84 510 zl 46 kr 1 f, čili v průměru více než 17 700 zl ročně.

Ve stejném období 1739–1743 bylo vydáno milosrdným bratřím na různé účely včetně zařízení kukského hospitalu celkem 27 559 zl 37 kr 3 f, takže nadační hospodářství vykazovalo aktivní zůstatek ve výši 56 951 zl 8 kr 4 f. Podle ustanovení dodatku nadační listiny měla být ve prospěch administrace poukázána ještě další aktiva – 65 000 zl jako snížená základní jistina, 15 000 zl za odprodáný Cikánovský dvůr v Jaroměři a 10 000 zl kapitálu na zřízení šesti nemocničních postelí. Celkově tedy měla činit aktiva hospitální nadace 146 951 zl 8 kr 4 f.⁸⁴

K faktickému převodu peněz (respektive obligací), kterými dosud disponovala Anna Kateřina Swéerts-Sporcková, došlo v únoru 1744 v průběhu finančního vypořádání mezi hraběnkou a milosrdnými bratry. Informuje nás o něm druhý dokument vzniklý z tohoto jednání, tzv. *Haupt Quittung*.⁸⁵ V něm milosrdní bratři potvrzují, že jim Anna Kateřina odstoupila panství Choustníkovo Hradiště a dále 62 850 zl 36 kr 2 $\frac{3}{4}$ f coby výnos panství za období 1. duben 1738 – 31. prosinec 1743 (čili jednoroční výnos panství určený na vybavení hospitalu ve výši 8 271 zl 33 kr 4 $\frac{3}{4}$ f a následný výnos do konce roku 1743 ve výši

82 SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, inv. č. 55, kart. 3, Hospitale IV./1 (1744–1826), *Haupt Rechnung Über Empfang deren Bahren Intradengeldern, von dem... Hospital-Guth Gradlitz*; tamtéž v nezpracované části fondu v *Protocoll Conventus*, fol. 49–53; totéž v NA Praha, České gubernium – Fundační komise, sign. G 21/3-1, kart. 213.

83 Dvůr byl odprodán za 15 000 zl, z nichž 5 000 mělo být postupně uhrazeno v hotovosti a zbytek měl být uložen coby jistina, z níž mělo město odvádět 5 % úrok – opis kupní smlouvy v NA Praha, České gubernium – Fundační komise, sign. G 21/3-1, kart. 213.

84 *Haupt Rechnung...*, viz pozn. 82.

85 SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, nezpracovaná část, *Protocoll Conventus*, fol. 53–57.

54 579 zl 2 kr 4 f). Převedena jim byla i nadační jistina ve výši 65 000 zl a z ní vzešlé úroky za období 1. duben 1739 – 16. říjen 1743 v částce 15 086 zl 38 kr 2 f. Hraběnka věnovala nadaci výnosy z tzv. Cikánovského šosovního dvora v Jaroměři za období 1. duben 1739 – 31. říjen 1743 ve výši 4 412 zl 28 kr 2 ¼ f a dále úroky z úroků, které dále uložila a které vynesly 2 161 zl 3 kr. Jelikož se v dodatku nadační listiny dále zavázala věnovat nadaci uvedený Cikánovský dvůr, který byl mezitím odprodán městu Jaroměři, převedla na nadaci ekvivalent jeho prodejní ceny, tedy 15 000 zl. Posledním aktivem byla nadace ve výši 10 000 zl na vydržování šesti nemocničních postelí. Úhrnná suma aktiv nadace tak činila 174 510 zl 46 kr 1 f. Odečteme-li od této částky 27 559 zl 37 kr 3 f, které Anna Kateřina poukázala v průběhu let milosrdným bratřím v hotovosti na nutné výdaje, dostaneme stejně jako v *Haupt Rechnung* sumu 146 951 zl 8 kr 4 f, kterou mohla nadále nadace pod dohledem fundační komise skutečně disponovat.

Částka nebyla milosrdným bratřím vydána v hotovosti, ale podle dobové zvyklosti postoupením pohledávek z různě vzniklých dlužných částek. Jednalo se o 1) 3 000 zl tvořících část zápůjčky Anny Marie Františky Sasko-Lauenburské, velkovévodkyně toskánské (1672–1741) z 26. dubna 1735 (pojištěno na panství Zákupy, úročeno 6 %, převedeno 1. února 1744), 2) 15 000 zl, které zapůjčil František Antonín Špork velkovévodkyni toskánské 16. října 1736 (pojištěno na panství Zákupy, úročeno 6 %, převedeno 4. února 1744), 3) 43 951 zl 8 kr 4 f coby neuhrazená část dluhu 70 000 zl, který převzala velkovévodkyně toskánská od Karla Jáchyma Bredy při zakoupení panství Tachlovice (pojištěno tamtéž, úročeno 6 %, převedeno 4. února 1744), dále 4) 30 000 zl, které hrabě Špork zapůjčil 20. října 1728 Ignáci Zikmundovi z Klenové (pojištěno na panství Benátky nad Jizerou, úročeno 4 %, převedeno 10. února 1744) a konečně 5) 40 000 zl, které Anně Kateřině Swéerts-Sporckové dlužil František Mates Josef Günther ze Sterneggu (pojištěno na Dobřejovicích, Kamenci a Sulicích, úročeno 5 %, převedeno 10. února 1744).

Připočteme-li k uvedeným sumám cenu odprodaného Cikánovského dvora v Jaroměři dostaneme kýženou částku 146 951 zl 8 kr 4 f.⁸⁶ Taková tedy byla výše aktiv na samotném počátku fungování hospitální nadace v Kuksu. V součtu s výdaji v hotovosti pak dosáhneme již zmíněných 174 510 zl 46 kr 1 f, které zároveň můžeme považovat za celkovou sumu nákladů, jež do zprovoznění nadace investovala Anna Kateřina Swéerts-Sporcková.

⁸⁶ Tamtéž; k jednotlivým převodům viz i opisy kvitancí v NA Praha, České gubernium – Fundační komise, sign. G 21/3-1, kart. 213.

Vznik hospitální nemocnice

Při zřízení kukské nemocnice hrály významnou roli dva fakty. Předně na ni nebylo pamatováno v nadační listině z roku 1711 a pak se mělo přirozeně jednat o zařízení otevřené veřejnosti. Proto bylo pro její finanční zajištění nutno hledat zdroje mimo vlastní nadační kapitál, který byl určen výhradně pro potřeby chovanců hospitalu a zdejšího konventu. Důležitou zásadou bylo poskytování zdravotní péče bez ohledu na konfesi pacienta.

S požadavkem na vybudování nemocnice v hospitalu vystoupili milosrdní bratři hned v roce 1738, kdy se začalo jednat o realizaci nadace. Provinciál Michael Schwanda ji pak prosadil do dodatku nadační listiny, kde se Anna Kateřina Swéerts-Sporcková zavázala věnovat na pořízení šesti nemocničních postelí z vlastních zdrojů 10 000 zl. Ty se staly základem klinické péče o nemocné, přičemž jako přímý vzor lze spatřovat pražskou nemocnici milosrdných, která byla etablovaným ústavem již hluboko v 17. století.⁸⁷ Sjednanou částku převedla administrátorka 17. února 1744, tedy v den, kdy byla uzavřena jednání o přenosu nadace na milosrdné bratry a poukázán jim nadační kapitál.⁸⁸ V té době však již nemocnice fungovala, a to dokonce ve větším rozsahu, než na který byla nadána. Podle záznamů v *Knize nemocných* bylo prvních devět pacientů přijato již 20. ledna 1744, lze ale vyvodit, že skutečná kapacita byla tehdy 10 míst.⁸⁹ Milosrdní bratři totiž zřejmě již užívali další nadace, kterou formálně zlistinil František Karel Swéerts-Sporck až 1. července 1744, ovšem s platností od 1. ledna. Věnoval v ní na zřízení čtyř nemocničních postelí 6 000 zl.⁹⁰ Od počátku tedy fungovala nemocnice v rozsahu 10 lůžek.

V první půli roku 1744 kukská nadace čelila pokusu o vyvedení 30 000 zl z financí, kterému zabránila za cenu vlastních finančních obětí Anna Kateřina Swéerts-Sporcková.⁹¹ Nelze vyloučit, že následující ambiciózní plán na rozšíření nemocnice v Kuksu o 24 lůžek s tímto ohrožením souvisel a jeho cílem bylo mimo jiné účelově vázat část nadačního ka-

87 I. EBELOVÁ, *Nemocnice milosrdných bratří*, s. 207–216.

88 Ověřený opis kvitance ze 17. 2. 1744 v NA Praha, České gubernium – Fundační komise, sign. G 21/2, kart. 212; viz též zápisky Tobiáše Antonína Seemana z února 1744.

89 SOA Zámorsk, Hospital Kuks 1707–1745, kniha 2, *Liber Infirmorum ab Anno 1744 die 20^{mo} Januarij usque ad 3^{io} Novembris Anno 1752* – obsahuje jednoduché záznamy o pacientech s údaji o jménu, věku, rodičích, diagnóze, vyznání, datu příjetí a ukončení léčby buď propuštěním, nebo úmrtím. Jako vůbec první pacient hospitální nemocnice je zapsán jistý Johannes Guttler, který byl zdravý propuštěn 9. 5. 1744.

90 Opis v NA Praha, České gubernium – Fundační komise, sign. G 21/3-1, kart. 213.

91 Použití 30 000 zl na zřízení 15 nemocničních postelí v pražské nemocnici milosrdných bratří prosazoval nejvyšší kanclér Filip Josef František Kinský (1700–1749). Anna Kateřina Swéerts-Sporcková na daný účel raději věnovala vlastní prostředky – viz opisy korespondence v SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, nepracovaná část, *Protocoll Conventus*, fol. 67–71, 73–75 a NA Praha, Milosrdní bratři – Staré Město, sign. F 42, inv. č. 663, kart. 20.

pitálu. Poprvé se objevuje v memoriálu provinciála Schwandy adresovaném Marii Terezii, kde žádá o svolení s použitím 36 000 zl z části nadační jistiny ve výši 56 951 zl 8 kr 4 f na vydržování dalších 24 nemocničních postelí.⁹² Argumentoval, že částka, či přesněji úroky z ní, bude použita nikoliv pro potřeby řádu, ale pro nemocné, jejichž počtu stávající kapacita nedostačuje.⁹³ Zároveň předjímal nutnost odsouhlasení ze strany koinspektorky a jejího chotě.

Anna Kateřina Swéerts-Sporcková tu již figuruje pouze v pozici účastníka řízení, s nímž je jednáno prostřednictvím krajského úřadu v Mladé Boleslavi. Královna vrátila žádost reskriptem ze 14. června 1745 zpátky do Čech k místodržitelství, které mělo zajistit vyjádření fundační komise a koinspektorky. Zde se záležitost zdržela téměř rok, neboť žádost o posouzení věci byla Anně Kateřině zaslána až 17. května 1746. Ta ji obratem schválila hned 19. května, tedy v den, kdy jí byla doručena do Lysé nad Labem. Následně bylo 25. května vyjádření postoupeno krajským úřadem pražskému místodržitelství.⁹⁴ V této instanci byl v podstatě podle závěrů zkoumání fundační komise vypracován nálezy, který byl v srpnu odeslán do Vídně, kde Marie Terezie vydala dekretem ze 14. listopadu 1746 svolení se zřízením oněch 24 nemocničních postelí a převodem peněz. Současně nařídila, aby správu k ní určených prostředků vykonával převor kukského konventu s obvyklými hospodářskými úředníky. Fakticky proběhla změna dispozice předmětné částky k počátku roku 1747.⁹⁵ Tím tedy byla navýšena kapacita nemocničního oddělení přidruženého k nadaci na 34 lůžek, což byl ve srovnání s jinými obdobnými ústavami v Čechách značně vysoký počet.⁹⁶

92 Nám známý opis je nedatovaný, ale vzhledem k tomu, že v něm provinciál píše o šesti stávajících postelích, vznikl pravděpodobně před 1. 7. 1744, kdy bylo formálně zlistiněno nadání dalších čtyř postelí – viz SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, nezpracovaná část, *Protocoll Conventus*, fol. 80–81.

93 Nedostačující kapacita zařízení byla patrně skutečností, jelikož podle zápisů v Knize nemocných již nejspíše od listopadu 1744 byl počet lůžek fakticky navýšen na 15 a postupně dále stoupal – viz SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, kniha 2, *Liber Infirmorum ab Anno 1744 die 20^{ma} Januarij usque ad 3^{io} Novembris Anno 1752*.

94 Opis žádosti krajského úřadu v Mladé Boleslavi v SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, nezpracovaná část, *Protocoll Conventus*, fol. 86–87; opis odpovědi Anny Kateřiny Swéerts-Sporckové témuž úřadu obsahující shrnutí dosavadního putování žádosti v NA Praha, České gubernium – Fundační komise, sign. G 21/3-1, kart. 213; opis sdělení místodržitelství tamtéž.

95 Opis nálezu fundační komise z 1. 8. 1746, podání místodržitelství a císařského reskriptu v NA Praha, České gubernium – Fundační komise, sign. G 21/3-1, kart. 213; datum změny dispozice vyplývá ze zprávy převora Wasserburgera fundační komisi z dubna 1748 uložené tamtéž.

96 Je nutno zohlednit venkovskou polohu Kuksu. V této souvislosti můžeme připomenout, že nemocnice při pražském konventu milosrdných bratří u sv. Šimona a Judy měla ještě v roce 1714 pouze 28 lůžek a až k roku 1751 jejich stav rychle vzrostl na 108 – viz Ivana EBELOVÁ, *Die Entstehung der ersten Krankenhäuser – Das Krankenhaus der Barmherzigen Brüder und Elisabethinerinnen*, in: *Europäisches Spitalwesen*, s. 404–405.

Po vyřízení žádosti ke spokojenosti milosrdných bratří vyvstala otázka, kde oněch 34 nemocničních postelí umístit. Nejpozději během roku 1747 padlo rozhodnutí, že řešením bude přístavět k hospitální budově nové křídlo, kam by mohla být celá nemocnice situována. Z této doby máme první plán podepsaný Janem Josefem Hrdličkou, který ukazuje návrh nemocnice coby jednopatrového traktu oddělujícího na jihovýchodě nádvoří od zahrady. Protější jihozápadní křídlo je zatím pouze naznačeno coby přízemní budova bez jakýchkoliv konkrétních rysů. O jeho podobě a funkci tedy nejspíš ještě nebylo rozhodnuto.⁹⁷

Povolení přístavby začala administrace nadace řešit s nadřízeným orgánem v únoru 1748, kdy převor Patricius Wasserburger požádal fundační komisi o svolení se stavbou a především s jejím financováním. To mělo být pokryto z úroků částky 36 000 zl, převedených na udržování nemocnice. Uváděl, že dosud musí bratři pečovat o nemocné v nevhodných prostorách „*in ambitu juxta institutum ordinis nostri*“, čili patrně na chodbě přiléhající k místnostem vyhrazeným konventu. Komise návrh předběžně schválila, vyžádala si ovšem další informace stran toho, jak bude budova provedena, jestli lze z plánovaných zdrojů stavbu zaplatit a hlavně není-li možno na nemocnici adaptovat jinou stavbu v Kuksu. Předložen měl být také plán chystané přístavby.⁹⁸ Požadované materiály zaslal Wasserburger komisi počátkem dubna. Předně odmítl z kapacitních důvodů možnost využití nějaké existující budovy pro nemocnici. Náklady na přístavbu nového křídla hospitální budovy vyčíslil na 4 500 zl a k žádosti přiložil i plán stavby, jímž byla zřejmě uvedená Hrdličkova práce z roku 1747.⁹⁹ Komise věc znovu projednala 9. května a došla k závěru, že může udělit souhlas se stavbou za podmínek, že cena nepřekročí oněch 4 500 zl a hrazena bude výhradně z úroků nemocniční jistiny. Slušný výnos 2 245 zl za období 1. leden 1747 až 24. duben 1748 zaručoval, že stavba nadaci finančně neohrozí.¹⁰⁰ Realizace proběhla asi hned v roce 1748, kdy byl také proražen průjezd ve východním křídle hospitalu.

Hospitální nemocnice se přirozeně stala důležitým střediskem zdravotní péče pro široké okolí. Zájem o její služby zřejmě od počátku převyšoval kapacitní možnosti a již v prvním roce fungování si vynutil navýšení počtu lůžek na nejméně 21 a v září 1745 na 31. O provozu v období 1744–1751 nám může podat základní informace následující tabulka:¹⁰¹

97 Plán podepsaný „*Johann Joseph Hrdlitzka 1747*“ v NA Praha, České gubernium – Fundační komise, sign. G 21/3-1, kart. 213.

98 Žádost převora Wasserburgera a aktový návrh odpovědi fundační komise je uložen tamtéž.

99 Druhá žádost převora Wasserburgera a plán Jana Josefa Hrdličky, tamtéž.

100 Aktové záznamy o jednání fundační komise a vystavení dekretu povolujícího stavbu, tamtéž.

101 *Liber Infirmorum ab Anno 1744 die 20^{mo} Januarij usque ad 3^{io} Novembris Anno 1752* v SOA Zámorsk, Hospital v Kuksu 1707–1745, kniha 2.

rok	přijetí pacienti celkem	ošetření špitálníci	zemřelí celkem	zemřelí špitálníci	přijetí nekatolíci	konvertité
1744	194	41	18	7	7	1
1745	280	48	55	16	18	8
1746	211	37	37	13	-	-
1747	249	23	22	3	-	-
1748	200	29	21	3	1	-
1749	227	18	11	8	2	-
1750	298	50	21	5	2	1
1751	336	45	27	4	1	-
CELKEM	1995	291	212	59 ¹	31	10

Poznámky k tabulce:

1) Přehled zemřelých špitálních vypracovaný hospitálním knězem Adolfem Dvořáčkem v roce 1891 uvádí o dva zesnulé v roce 1751 více. Jejich celkový počet tak byl 61, což lze vysvětlit náhlým úmrtím mimo nemocnici – viz SOA Zámrsk, Hospital v Kuksu 1707–1945, kniha 34, Verzeichniss der Sterbetage sämtlicher im Hospitale zu Kukus verstorbenen Pfründner ab anno 1744.

Před polovinou 18. století tedy hospitální nadace v Kuksu existovala coby plně funkční a hospodářsky stabilní instituce. Šíří poskytovaných služeb dokonce dalece překročila původní záměry Františka Antonína Šporka, když mimo hospitální péči začala provozovat rozsáhlou nemocnici. Stala se také mimochodem jediným nehmotným fundátorovým počinem v Kuksu, který přetrval a současně jediným, jehož realizaci hrabě Špork nespátl na vlastní oči. Po složitém, téměř půl století trvajícím procesu vzniku a ustavování čekali nyní nadaci několik desetiletí relativního klidu, vyhrazeného běžné každodenní práci na bohubilém díle. Až v následujícím věku měly přijít tísnivé potíže vyplývající ze špatného hospodaření některých představitelů řádu milosrdných bratří. Přesto byl v kukském hospitalu zakladatelův původní program naplňován téměř dvě století a činnost nadace je tak vskutku neoprávněně zastíňována jinými prvoplánově atraktivnějšími počiny hraběte. Jejich význam a časovost či nadčasovost bychom proto měli hodnotit střízlivě a řídit se při tom třeba právě onou šporkovskou Spravedlností a Pravdou.

Zusammenfassung

Die Anfänge der Hospitalstiftung Franz Anton Sporcks in Kuks

Der Beitrag widmet sich dem Entstehungsprozess der von Graf Franz Anton Sporck gegründeten Hospitalstiftung Kuks. Im Unterschied zu ähnlichen zeitgenössischen Institutionen entstand diese nicht durch einen einzigen Rechtsakt ihres Gründers, ihre Realisierung zog sich hingegen aus den verschiedensten Gründen vom Ende des 17. Jahrhunderts bis in das Jahr 1743 hin.

Einführend wird dem ursprünglichen Vorhaben der Hospitalerrichtung auf der Herrschaft Choustníkovo Hradiště unter der Verwaltung des Ordens der Barmherzigen Brüder sowie insbesondere der Analyse der Stiftungsurkunde aus dem Jahre 1696 und dem vorläufigen Konsens des Kaisers Leopold I. Aufmerksamkeit gewidmet. Im Kontext einer späteren Änderung durch Graf Sporck tritt die angedachte Teilung der Institution in eine Kranken- und eine Hospitalabteilung hervor. Zur Grundlage für die zukünftige Stiftung wurde jedoch eine Urkunde aus dem Jahre 1711, mit der 100 Hospitalplätze errichtet wurden, gestützt von den Erträgen der gesamten Herrschaft Choustníkovo Hradiště mit inkorporiertem Gut Heřmanice. Zu Realisatoren und Trägern der Stiftung wurden wiederum die Barmherzigen Brüder.

Den Kern der Arbeit stellt dann die Analyse der Realisierung der Stiftung nach Sporcks Tod dar. Während einer kommissionellen Überprüfung beider existierender Stiftungsurkunden wurde die zweite auserwählt, um zur Erfüllung gebracht zu werden und ein Nachtrag ausfertigt, der die Beziehungen zwischen den Barmherzigen Brüdern und den Er-

ben des gräflichen Adelsgeschlechts regelte. Die Vorbereitungsarbeiten wurden jedoch in den Jahren 1739–1743 durch einen Gerichtsprozess mit Frau von Obernitz hinsichtlich der Auszahlung einer gefälschten Obligation unterbrochen, die angeblich von F. A. Sporck ausgestellt worden war. Letztendlich entstand die Stiftung erst in den Jahren 1743/1744 und nahm auch in diesen Jahren ihren Betrieb auf, wobei die Verwaltung der Anstalt ebenfalls auf die Barmherzigen Brüder übertragen wurde.

Der Autor belegt aufgrund erhaltener Anschaffungsverzeichnisse und Rechnungsbücher das Vordringen der Arbeiten sowie insbesondere die finanziellen Quellen der Stiftung. Die Gesamtkosten A. K. Swéerts-Sporcks beliefen sich mit Arbeitsaufnahme der Stiftung auf 174 510 Gulden 46 Kreuzer und 1 Pfennig. Dieser Betrag stellt gleichzeitig das Stiftungsvermögen dar. Die Ausführungen werden zum Schluss durch eine Abhandlung über die Entstehung der Krankenhausabteilung im Kukser Hospital ergänzt. Diese entwickelte sich von ihren bescheidenen Anfängen sehr schnell zu einer relativ großen Einrichtung für 34 Kranke. Die Studie schließt mit einer Auswertung der Krankenhaustätigkeit in den Jahren 1744–1751 ab.

Die Arbeit hatte es sich zum Ziel gesetzt, die Fakten über die Entstehung der Hospitalstiftung in Kuks, die in der Sporck-Forschung ein bisher nicht sonderlich akzentuiertes Element darstellt, zusammenzutragen, zu untersuchen und zu einem Ganzen zusammenzufügen.

Radmila PAVLÍČKOVÁ

Nemocné tělo v denících Tobiáše Antonína Seemana*

Abstract: *Diary records made by Tobias Anton Seeman, Hofmeister of Count Franz Anton Sporck and his son-in-law, Franz Karl Swéerts-Sporck, preserved from 1726–1747, with little intervals, contain, inter alia, records of the lords' and the writer's ailments and their treatment. The analyses of Seeman's references to sick bodies have led to the hypothesis that recording such information was caused by the need to compile a practical manual detailing the symptoms of diseases and their progress for the author and his master to use for a more exact recapitulation of their health condition in consultations with physicians.*

Key words: *Tobias Anton Seeman – Franz Anton Sporck – illness – medical treatment – diary*

Zápisky o nemocech a jejich léčbě se objevují v denících Tobiáše Antonína Seemana¹ poměrně často a tvoří – společně se zmínkami o počasí – doprovod ke každodennímu popisu programu panstva. Seeman komentuje zdraví svých pánů, Františka Antonína a po jeho smrti v roce 1738 jeho zetě Františka Karla Sweerts-Sporcka, zdraví, resp. nemoci své a výjimečně rovněž nemoci a léčbu jiných úředníků a služebníků, případně zcela cizích osob.

Intenzita i kvalita záznamů o nemocech a léčbě se v průběhu dvaceti jedna let, pro něž jsou deníky v téměř kompletní řadě dochovány, velmi radikálně mění, a to z několika důvodů. Tím nejdůležitějším je změna vrchnosti v roce 1738, v důsledku níž se radikálně mění tematický okruh denních zápisů v závislosti na jiném životním stylu nového panstva, odlišném vztahu hofmistra k Šporkovým dědicům a nových úkolech, jimiž byl Seeman od té doby pověřen.² Péče o zdraví panstva odtud evidentně nespadála do Seemanovy kompetence a toto téma sice nemizí, nicméně má výrazně odlišný charakter. Zatímco zmínky o zdravotním stavu Anny Kateřiny, dcery Františka Antonína Šporcka, zcela absentují a o jeho zeti Františku Karlovi jsou střídme a mimoděčné, daleko větší

* Studie vznikla s podporou grantu GA ČR č. 404/09/0970 *Konstrukce mužské identity v ego-dokumentech od 16. do poloviny 20. století*.

1 Informace o T. A. Seemanovi a jeho denících viz úvodní text Jiřího Kubeše a Vítězslava Prchala.

2 Obšírně k tomuto předělu, jenž se výrazně odráží v Seemanových denících, viz příspěvky Vítězslava Prchala a Veroniky Čapkové v tomto čísle *Theatra historiae*.

pozornost věnuje ve čtyřicátých letech Seeman sám sobě, nepochybně rovněž proto, že s přibývajícím věkem se začaly ozývat četné neduhy.

Bude proto užitečné rozčlenit studii do tří částí, v nichž samostatně pojednám o tom, jakým způsobem reflektuje Seeman nemoci a léčbu 1) Františka Antonína Šporcka, 2) jeho dědiců Františka Karla Sweerst-Sporcka a Anny Kateřiny a nakonec 3) vlastní neduhy. V centru příspěvku stojí jednak Seeman, nejprve v roli úředníka popisujícího nemoci své vrchnosti a poté v roli nemocného (*krankes Ich*), a jednak cizí a vlastní nemocné tělo a formy, jakými o nich autor referuje. Byť se nemohu zcela vyhnout pokusu o „diagnózu“, tedy popisu neduhů, jež trápily naše aktéry, je nutno předeslat, že „lékařská zpráva“ není základním cílem, spíše prostředkem k zodpovězení poněkud jinak položených dalších otázek.

Především mne bude zajímat, jakým způsobem Seeman coby laik o zdravotních potížích píše: Jak popisuje neduhy, jaké typy informací o nich zaznamenává, pomocí jakého slovníku tak činí, zda a jak reflektuje i prožívání nemocného, jeho subjektivní pocity a samozřejmě jak popisuje subjektivní zkušenost s nemocí a sebezpozorování. Analýza toho, jak Seeman referuje o „nemocných tělech“, vlastním a cizích, bude nakonec využita k úvaze o důvodech zachycování nemoci v úředních denních zápiscích a k objasnění další funkce Seemanova deníku.

V české historiografii bylo zatím toto téma pro raněnovověké bádání spíše naznačeno, než otevřeno, a historikové se nejčastěji pokoušeli na základě dostupných pramenů osobní povahy, zpravidla korespondence, identifikovat nemoci svého hlavního hrdiny.³ Metodologicky nejinspirativnější je nepochybně dosud studie Tomáše Knoze o zdraví a nemocích Karla staršího ze Žerotína z roku 1997⁴ a kapitola v nejnovější monografii Lucie Storchové věnovaná genderování podagyry coby „humanistické choroby“, zdůrazňující diskursivní prestrukturaci zkušenosti historických aktérů.⁵

Výzkum nemoci z hlediska toho, jak ji reflektují sami nemocní, tedy z „patientské perspektivy“ (*Patientengeschichte*), patří k etablovaným směrům bádání. Historikové, ať už jakékoli specializace, se při takovém přístupu zabývají nikoli nemocí nahlíženou a popisovanou akademicky vzdělaným lékařem v odborných traktátech nebo lékařských zprá-

3 Typickým příkladem z poslední doby např. Jan ŠTĚPÁN, „Potřeboval-li by[s] ... pro opatření zdraví svého tělesného doktora v lékařství“. *Nemoci biskupa Stanislava Pavlovského Pavlovic*, in: Ondřej Jakubec (ed.), Stanislav Pavlovský z Pavlovic (1579–1598). Biskup a mecenáš umírajícího věku, Olomouc 2009, s. 82–85.

4 Tomáš KNOZ, „...S pomocí Boží dosti mírně se mám...“ *Zdraví a nemoci Karla st. ze Žerotína*, Acta Mus. Moraviae, Sci. soc., 82, 1997, s. 183–199.

5 Lucie STORCHOVÁ, *Paupertate styloque connecti. Utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích*, Praha 2011, s. 323–342.

vách, nýbrž zakoušenou nemocným a reflektovanou v písemnostech osobní povahy,⁶ zejména v korespondenci a jejím specifickém typu v podobě dopisů pacientů lékařům (Patientenbriefe).⁷ Do centra pozornosti se tak dostala individuální zkušenost s nemocí, subjektivní vnímání a vyhodnocování prožitků v nejrůznějších typech pramenů osobní povahy a textová reprezentace nemoci a bolesti.

Z metodologického hlediska se zejména historicko-antropologicky orientované výzkumy vyrovnávají s otázkou vztahu mezi zkušeností a diskursem. Zjednodušeně řečeno, zda je možno z pramenů rekonstruovat autentickou prožívanou zkušenost (Erfahrung), nebo zda je její dobový popis především efektem diskursů a jazykové konstrukce. Tím nemá být většinou popřena ani tělesnost historických aktérů, ani skutečnost, že na svém těle zakoušejí skutečné zážitky (Erlebnis). Spíše jde o jemné nalezení hranice, „*zda a kde je zkušenost v textech uchopitelná*“.⁸ Prameny osobní povahy již nejsou bezproblémově považovány za „autentické“ a „bezprostřední“ a historikové zvažují, jak je způsob psaní o primárních tělesných zkušenostech, jakými jsou narození, nemoci, umírání či smrt, ovlivňován vědomostmi pisatele, pravidly textového žánru, dobově kodifikovanými způsoby vyjadřování a dobovými (křesťanským, medicinským aj.) diskursy jako normativními souhrny toho, co je k danému tématu v dané době vyslovitelné, správné a relevantní, a je tedy považováno za pravdivé a důležité.⁹

František Antonín Špork

„*Kvůli špatnému počasí se Jeho Excellence cítila špatně a zůstala ležet v posteli.*“

„*V 10 hodin byla celebrována mše svatá, pak se Jeho Excellence pustila do dopisů. Kvůli churavosti ovšem strávila celý den po mši svaté v pokoji a odpoledne v posteli.*“¹⁰

6 Roy PORTER, *The Patient's View. Doing Medical History from Below*, Theory and Society 14, 1985, č. 2, s. 175–198; Gudrun PILLER, *Private Körper. Spuren des Leibs in Selbstzeugnissen des 18. Jahrhunderts*, Köln – Weimar – Wien 2007; v české historii medicíny sympaticky Karel Černý, když konstatuje, že „*při našem hledání klíče k výkladu jevů spojených se zdravím a nemocí v minulosti potřebujeme spíše sociologii nebo antropologii, ale nikoli moderní medicínu*“, viz Karel ČERNÝ, *Problém retrospektivní diagnostiky v dějinách lékařství*, Dějiny věd a techniky 41, 2008, č. 3, s. 145–154.

7 Michael STOLBERG, *Homo patiens. Krankheits- und Körpererfahrung in der Frühen Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 2003; Martin DINGES – Vincent BARRAS (Hg.), *Krankheit in Briefen im deutschen und französischen Sprachraum. 17. – 21. Jahrhundert*, Stuttgart 2007.

8 Tamtéž, s. 12.

9 Martin DINGES, *Schmerzerfahrung und Männlichkeit. Der russische Gutssitzer und Offizier Andrej Bolotow (1738–1795)*, Medizin, Gesellschaft und Geschichte 15, 1996, s. 55–78, zejm. s. 55.

10 Knihovna Národní kulturní památky Hospital Kuks (dále jen Knihovna NKP Kuks), inv. č. 6982 (1. 12. 1735), 6978 (1. 5. 1731).

Pro období dlouhého a pozoruhodného života Františka Antonína Šporka (9. března 1662 – 30. března 1738) se dochovaly deníky z posledních let jeho života. Nejstarší z roku 1726, nejmladší z roku 1737, s mezerami v letech 1728, 1736 a k naší škodě z roku 1738, v němž Špork krátce po oslavě svých 76. narozenin umírá. V průběhu dochovaných deseti let se frekvence zápisů o zdravotním stavu „*Jeho Excelence*“, jak Seeman Františka Antonína důsledně nazývá, různí. Ve druhé polovině dvacátých let (deníky 1726, 1727, 1729) se zápisy o Šporkově zdraví prakticky nevyskytují, nebo jen velmi sporadicky. Deník roku 1726 zahajuje v půlce dubna lakonický zápis o tom, že po tříměsíční nemoci zemřela Františka Apolonie, Šporkova choť, a téhož dne v poledne jej, Seemanna, učinil Špork svým hofmistrem. Ani deník z roku 1729 neobsahuje žádný zápis komentující zdravotní stav hraběte. Oba tyto deníky se ovšem nedochovaly v originále, známe je jen díky opisům Tomáše Halíka a nemůžeme tedy vyloučit, že nepostupoval selektivně a informace o churavostech Františka Antonína Šporka považoval za natolik marginální, badatelsky nevyužitelné či v kontextu dobového velebení Šporkovy osobnosti a díla za nereprezentativní, že je do svých opisů prostě nezahrnul.

Daleko věrohodnější je proto pro posouzení zdraví Františka Antonína Šporka ve dvacátých letech nově objevený autograf z roku 1727. Byť je deník doveden pouze k měsíci srpnu a nepokrývá tak celý rok, je nesmírně zajímavý tím, že zachycuje Šporkův několikaměsíční pobyt ve Vídni.¹¹ I vzhledem k náročnosti této výpravy bude užitečné podívat se na to, co v jejím průběhu Seeman o zdravotním stavu svého pána píše. Až po měsíci stráveném na cestě a ve Vídni (18. dubna Špork se svým doprovodem vyjel z Kuksu a 24. dubna dorazil do Vídně) Seeman zaznamenává 19. května večer jakousi krátkodobou nevolnost,¹² kdy se Špork necítil dobře kvůli změně počasí, nicméně již v 9 hodin ráno odjíždí do Laxenburgu a odpoledne absolvuje audienci u císaře. Ze 7. června pochází informace, že Špork kvůli přijímání bližší nespecifikované medicíny odřiká oběd u Eleonory Schwarzenberkové z Lobkovic, a nakonec je tu zápis z 12. června, kdy Špork v noci přijímal projímadlo, a „*proto zůstal celý den doma*“ a ani následujícího dne dopoledne nikam kvůli „*churavosti*“ („*Unpäßligkeit*“) nevyjel. Ovšem již odpoledne „*projel Lichtensteinem, prohlédl si zámek, kde dal správce Jeho Excelenci napít vína, jež mělo 37 let a pocházelo z keře starého 1600 let*“. Ještě 16. června zaznamenává Seeman, že hrabě absolvoval klášter, ovšem již v 11 hodin vyráží za dvorem do Laxenburgu. O dva dny později měl dopoledne a odpoledne kvůli malátnosti („*Mattigkeit*“) odpočívat, nicméně v 5 hodin

11 Samostatně o této cestě viz příspěvek Jiřího Kubeše v tomto čísle *Theatra historiae*.

12 *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender zu Ehren deß h. Wenceslai, Fürsten und Martyrer, Patrons deß Königreichs Böhheim, beschrieben durch Christian Joachim von Chotieschau, etc. auf das 1727 Jahr...*, soukromá sbírka Stephana Sweerts-Sporcka ve Wolfpassingu, Rakousko (dále citováno jen jako soukromá sbírka 1), zápis z 19. 5. 1727. Ze stejného zdroje pocházejí i všechny následující citace vázící se k vídeňskému pobytu.

odpoledne si vyjel na projížďku. Čili, za celou dobu pobytu Seeman učinil jen několik drobných poznámek o jakýchsi krátkých churavostech, slabostech či malátnostech, jednou zachytil projímání a jednou klystýr. Jinak je – v této chvíli již pětadesátiletý hrabě – naprosto fit a zvládá náročný společenský program a zpravidla je celý den „v terénu“, u dvora či na vyjíždkách po okolí, a Seeman eviduje jeho návraty zpravidla až ve večerních hodinách.

Velmi podobný obrázek o zdravotní kondici Františka Antonína podávají i deníky ze začátku třicátých let. V roce 1730 se začínají objevovat v některých měsících v průměru jeden až dva zápisy, zpravidla informující o tom, že Jeho Excellence se necítila dobře a zůstala celý den doma, nebo že užívala nějaký lék či kyselku. Poprvé je v tomto roce, a to k 6. lednu 1730, zachycen katar, ze zápisu je ovšem zřejmé, že se v této chvíli již jednalo o dlouhodobější problém („*V noci Jeho Excelenci opět zesílil katar a znovu se zvětšil...*“).¹³ V červenci a srpnu hrabě absolvoval ve svých lázních – ovšem v rámci jinak bohatého kulturního programu plného ohňostrojí, komedií a lovů – ozdravnou kúru spočívající v častých koupelích a popíjení kyselky, nikoli však místního kukského pramene, nýbrž dovážené z maďarského Egeru a hessenského Schwalbachu („*egrische sauerbrunne*“, „*schwalbacher sauerbrunne*“).¹⁴

Radikální zlom v zápisech nastává v roce 1731. Jednak se zápisy množí – jen v březnu zachytil Seeman sedmkrát churavost (malátnost), přičemž charakteristické je, že zmiňuje vliv nedobrého zdravotního stavu na Šporkův program: „...*Jeho Excellence zůstala kvůli churavosti do dvou hodin v posteli a celý den strávila v pokoji. [...] Jeho Excellence zůstala kvůli churavosti a vzrůstající se slabosti celý den doma. [...] V 10 hodin byla celebrována mše svatá, pak se Jeho Excellence pustila do dopisů. Kvůli churavosti ovšem strávila celý den po mši svaté v pokoji a odpoledne v posteli.*“¹⁵ Za druhé, k dosud běžným a Seemanem blíže nespecifikovaným „*churavostem*“ a „*malátnostem*“, se přidávají konkrétně definované obtíže, a to plicní katar (v červnu a červenci) a hemoroidy (v říjnu). S tím za třetí souvisí, že Seeman začíná evidovat Šporkovy konzultace s lékaři („...*po mši svaté Jeho Excellence hovořila s doktorem Czaskem skoro tři hodiny o svém stále se držícím těžkém kataru a rýmě...*“)¹⁶ a čilé povolávání lékařů z Prahy, zejména kvůli hemoroidům („...*ráno kolem šesté poslala Jeho Excellence komorníka do Prahy za doktorem a lazebníkem kvůli svému stále přetrvávajícímu špatnému stavu hemeroidů*“).¹⁷ Za čtvrté Seeman detailně vypisuje, ze-

13 *Neuer Prager Titular und Logiaments Kalender ... auf das 1730 Jahr*, soukromá sbírka Radmily Pavlíčkové a Vítězslava Prchala (dále citováno jen jako soukromá sbírka 2), zápis z 6. 1. 1730.

14 Tamtéž (3. 8., 7. 8. 1730).

15 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6978 (28. 3., 29. 3., 1. 5. 1731).

16 Tamtéž (8. 7. 1731).

17 Tamtéž (16. 10. 1731).

jména v podzimních měsících, jaké léčebné zákroky Špork absolvoval (pouštění žilou, přikládání pijavic, klystýry), a poprvé popisuje rovněž léky a bylinné směsi, které lékaři Šporkovi naordinovali: Vedle egerské kyselky, již Špork popíjel již dříve, zachycuje Seeman bylinný recept na přípravu klystýru, čaj z arniky s tinkturou z rebarbory, blíže nespecifikovanou průduškovou tinkturu do ranního čaje a také tzv. manu, šťávu z jasanu zimnáře (zvaného též jasan manový), která je zdrojem cukru (manový cukr, manit, manitol) s projímavým účinkem. A konečně za páté, ze zápisů je zřejmé, že Šporkovy nemoci poprvé silně ovlivňovaly jindy čilý letní program dvora, a to natolik, že hrabě odpočíval, neúčastnil se komedií a nemohl trávit celé dny, jak by dosud zvyklý, na vyjíždkách, přičemž občasné pokusy projet se po okolí mohly skončit zhoršením jeho stavu („...do poledne odpočívala Jeho Excellence kvůli kataru celou dobu v posteli, odpoledne se Jeho Excellence projela do horní zahrady, odtud přes oboru zpět domů, načež se večer kvůli vdechovanému studenému vzduchu cítila zase hůře.“).¹⁸

V následujících letech se frekvence zápisů věnovaných zdraví zvyšuje, protože k tradiční churavosti, mdlobě, plicnímu kataru, hemoroidům a zažívacím problémům přibýly chirurgické zákroky, jejichž komplikace a hojení pak zaměstnávaly Seemanovu pozornost prakticky do konce Šporkova života. K prvnímu zákroku došlo v květnu 1735: 24. května přijel Špork do Prahy, kde jej bezprostředně po jeho příjezdu navštívili dva členové řádu milosrdných bratrů, Leo a Maurus, aby si prohlédli „*nohu Jeho Excellence a položili náplast ke změkčení nehtu*“. Druhého dne v 8 hodin ráno pak „*nehet za velkých bolestí vyřízli a obvázáli*“ a s převazy pokračovali do 27. května, kdy hrabě odpoledne odjel z Prahy.¹⁹ V listopadu téhož roku pak tentýž milosrdný bratr Leo musel zákrok, tentokrát na Lysé, kam za hrabětem na několik dnů přijel, opakovat²⁰ a v prosinci téhož roku se Šporkovi na levé noze v oblasti třísel objevil hnisavý vřed: „*Když jsem ráno [10. 12.] přišel k Jeho Excelenci, shledal jsem, že se mu na tlusté levé noze pod klínem vyrazil velký hnisavý vřed ... V šest hodin večer přijeli bratr Leo s bratrem Maurusem z Prahy, kteří se spolu radili o stavu Jeho Excellence.*“²¹ Zatímco Leo zůstal u Šporka, aby mu přikládal náplasti a obvazy, Maurus se po dvou dnech vrátil do Prahy. Již po dalších dvou dnech, 14. prosince, ovšem ošetřující kněz seznal, že bude muset vřed otevřít, ovšem netroufal si na to sám, a proto nechal opět do Prahy poslat pro bratra Mauruse. Zatímco do Prahy putovali sloužící, aby přivezli Mauruse a k operaci potřebné věci, seznal večer téhož dne bratr Leo, že stav pacienta se natolik zhoršil („...Večer, když bratr Leo Jeho Excelenci převazoval, ukázalo se ve vředu již několik dírek, z nichž vycházela ven řídká hmota...“), že bude muset k zákroku

18 Tamtéž (28. 6. 1731).

19 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6982 (24.-27. 5. 1735).

20 Tamtéž (9.-12. 11. 1735).

21 Tamtéž (10. 12. 1735), následující citáty se vztahují rovněž k prosinci 1735.

přistoupit i za stávajících podmínek okamžitě. Druhého dne, když se situace ukázala být ještě horší, vřed otevřel, „což ve jménu Božím zahájil a šťastně dokončil“. Večer (již zbytečně) přijel bratr Maurus, druhého dne asistoval při převazech a třetího dne se zase vrátil do Prahy. Celou dramatickou situaci Seeman popisuje nadměru detailně a prakticky denně, vývoji stavu věnuje v prosinci celkem 23 zápisů.

Při psaní posledního zápisu tohoto roku dne 31. prosince prokázal Seeman svou neomylnou schopnost stručně, ba lakonicky, v každém případě mimoděk, zrekapitulovat uplynulý rok: „Dnes v sobotu si vzala Jeho Excellence od bratra Lea 9 pilulí, z čehož třikrát vyzvracela mnoho žluči a jedenáctkrát zvracela, z čehož byla Jeho Excellence velmi vysílená, též celý den nesnědla nic než trochu polévky, čímž se dnes rok 1735 s Bohem skončil.“²² Další peripetie při hojení vředu na levé noze bohužel, vzhledem k absenci deníku z následujícího roku, neznáme.

Deník z roku 1737, který je posledním dochovaným deníkem z období života Františka Antonína Šporka, nás však nenechává na pochybách, že Špork byl čím dál tím více sužován vracejícími se neduhy. Operovaný nehet na levé noze se znovu ozýval a po opakovaném chirurgickém zákroku bylo nutno jej denně převazovat (Seeman tomu věnuje v lednu dvanáct, v únoru a v březnu po jedenácti zápisech), současně se zhoršovaly zažívací problémy. František Antonín Špork absolvoval často klystýry, užíval čaje a tinktury na projímání a vyvolání dávení, v listopadu Seeman dokonce zaznamenává velké Šporково nechutenství, doprovázené celkovou malátností a bolestmi hlavy a končetin. Zápisy z listopadu a prosince poměrně detailně popisují projevy nemocí a snahu ošetřujících zmírnit nepříjemné stavy. K 28. a 29. listopadu si Seeman souhrnně poznamenal, že „v těchto dvou dnech se Jeho Excellence stále držela churavost a celé týdny skoro nic nejedl. Dnes v pátek odpoledne podal bratr Maurus Jeho Excelenci něco ke zvracení, načež Jeho Excellence brzy silně zvracela, pak do 11 hodin v noci měla průjem.“²³ Následujícího dne si Seeman povzbudivě zaznamenal, že Jeho Excellence „vypozorovala, že jí při jejím nynějším nemocném stavu velmi dobře slouží kostnické víno, zahřívá žaludek a nezpůsobuje horkost krve a končetin.“²⁴ Dobré účinky alkoholu pak evidentně inspirovaly bratra Mauruse k tomu, aby hraběti prozradil a taky prakticky ukázal, že dovede z vína vyrobit „velmi silný a křišťálově čistý špiritus“. Špork mu pak nejen povolil postavit si „destilační kamna“, ale dal mu také láhev tokajského vína, z něhož bratr Maurus získal „žejdlík špiritusu“.²⁵ V prosinci se ovšem k tíživým zažívacím neduhům přidal silný průduškový katar a Seeman zdraví svého pána věnoval v průběhu měsíce celkem osmnáct poznámek. Zápisy

22 Tamtéž (31. 12. 1735).

23 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6983 (29. 11. 1737).

24 Tamtéž (30. 11. 1737).

25 Tamtéž (1. – 3. 12. 1737).

končí poměrně pozitivním konstatováním, že „*dnes [31. 12.] polevil mocný kašel*“.²⁶ Tři měsíce na to František Antonín Šporck umírá ve věku jen nedávno oslavených sedmdesáti šesti let. Pro rok 1738 je ovšem Seemanův deník, jak již bylo řečeno, nezvěstný.

Nové panstvo: Anna Kateřina a František Karel Sweerts-Sporck

„...*dnes se zase nic nestalo, než že se milostivé panstvo drželo kvůli churavosti celý den doma.*“²⁷

Již bylo řečeno, že po Šporckově smrti nepatřila péče o zdraví, resp. nemoci panstva do Seemanových kompetencí. Jednoznačně to vysvítá z charakteru zápisků. Pokud do této chvíle Seeman ani jediným zápisem nekomentoval zdravotní stav dědiců Františka Antonína, nyní tak činí spíše mimoděk a teprve ve chvíli, kdy tento nějakým způsobem ovlivňuje výkon jeho úřadu. Za celých devět let (1739–1747), pro něž se dochovaly jeho zápisky, se dotknul zdravotního stavu svého pána pouze dvacet čtyři krát, vůbec poprvé až po třech letech, v květnu 1742. Annu Kateřinu pak zcela ignoruje; v podstatě jediným zápisem, v němž se jmenovitě hovoří o dceři Františka Antonína Šporcka, je záznam z března 1744 o pouštění žilou. Tehdy přijel dvakrát (10. – 11. a 16. 3.) na sweerts-sporckovský dvůr lazebník z Doks a zájemcům, které Seeman pečlivě vypočítává, pouštěl žilou: Mezi jedenácti adepty byla i „*její milost milostivá hraběnka*“, jíž lazebník pustil žilou 16. března v 9 hodin na noze.²⁸

Nepřímým důvodem pro absenci zápisů o zdraví je nepochybně také to, že kroky nového panstva a Seemana se častěji rozcházejí, Seeman pobývá více než dříve na jiných místech než Sweerts-Sporckové a pak zapisuje nikoli aktivity hraběte a jeho paní, nýbrž svůj denní program. Když se jejich „kroky“ potkají, může Seeman při popisu společného programu připojit informaci o stavu hraběte, jako v říjnu 1742, kdy šibický dvůr postihl dobytčí mor a společně objížděli škody: „*Dopoledne si jeho milost milostivý pán nechal pouštět žilou, odpoledne jsem jel s jeho milostí milostivým pánem do Šibic a Kostomlat, v Šibicích padly dvě poslední švýcarské jalovice a býk, a tedy z nich nic nezůstalo. Na cestě zpět jsme prohlédli kostomlatský hovězí dobytek a rybník Vašek u Šnepova.*“²⁹ Druhým příznačným důvodem záznamu o zdraví panstva je „nuda“, jak napovídá výše v podtitulu

26 Tamtéž (31. 12. 1737).

27 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6989 (9. 4. 1743).

28 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6990 (10., 11., 16. 3. 1744). Podobně (jako kolektivní událost) je zachyceno preventivní pouštění žilou např. v korespondenci biskupa Stanislava Pavlovského, viz J. ŠTĚPÁN, „*Potřeboval-li by[s] ... pro opatření zdraví svého tělesného doktora v lékařství*“, s. 85.

29 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6987 (17. 10. 1742).

citovaný záznam z 9. dubna 1743. Třetím důvodem byly zcela mimořádné okolnosti, jako například holdování Marii Terezii v květnu 1743: Seeman měl zjistit, zda se hrabě může z holdování omluvit ze zdravotních důvodů. Dle dobrozdání nejvyššího kancléře hraběte Filipa Kinského by musel napsat memoriál královně, předložit potvrzení lékaře a vystavit nějakému kavalírovi hraběcího stavu plnou moc, aby mohl složit hold v zastoupení. Procedura se patrně zdála Sweerts-Sporckovi natolik komplikovaná, že 9. května přijel z Nového Berštejna do Prahy a o dva dny později, 11. května, složil hold. V následujících dnech ovšem využil svůj pobyt v Praze k tomu, aby se sešel s milosrdnými bratry a konzultoval s nimi svůj stav a nakonec, když se mu vyrazila po těle, rukou i nohou jakási vyrážka (Seeman píše, že „znovu“ a že ještě nikdy nebyla „*tak silná*“), zahájil v Praze u milosrdných bratrů léčebnou kúru spočívající v užívání pilulí, které měly dle Seemana již prvního dne „*dobrý účinek*“.³⁰

V každém případě se o nemocech Františka Karla, natož pak Anny Kateřiny, ze Seemanova deníku nedozvídáme vlastně nic podstatného. Hofmistr většinou eviduje pouštění žilou, přijímání nějakého léku nebo obecně „*churavost*“ a ze zápisů je evidentní, že tak činí zcela nahodile a bez zájmu zachytit detaily léčby či průběh choroby.

Tobiáš Antonín Seeman

„*V noci jsem vytrpěl velké bolesti kvůli kamenu a hemoroidům, celý den jsem zůstal doma a v posteli.*“³¹

Pokud Seeman v éře Sweerts-Sporcků nevěnuje téměř žádnou pozornost zdraví a nemocem panstva, o to více plní řádky deníků popisem svých vlastních a zdá se, že stále tíživějších neduhů.

Do roku 1740 jsou záznamy naprosto výjimečné, objevují se jednou, dvakrát do roka, zpravidla se jedná o osamocené informace o potížích s hemoroidy a přikládání pijavic (na přelomu října a listopadu 1731),³² bolestech v krku (6. března 1732),³³ vyspravení vykotlaného zubu (28. června 1735) a užívání jakýchsi pilulek (leden a únor 1735),³⁴ aniž by však Seeman specifikoval, k čemu měly sloužit. V květnu 1737 poprvé popisuje kúru

30 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6989 (7. 5. – 8. 6. 1743).

31 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6985 (19. 9. 1740).

32 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6978.

33 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6979.

34 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6982.

spočívající v dvanáctidenním užívání Becherových pilulek („*becherianische pillen*“),³⁵ kterou pak s oblibou opakuje téměř každoročně.

Jednoznačně nejdetailnějším popisem vlastního nemocného těla je v této době hojení pokousané nohy v únoru a březnu roku 1730. 12. února toho roku jel Seeman spolu se sekretářem a správcem k faráři v Choustníkově Hradišti, „*kde jsem měl neštěstí, že mě ve světnici pokousal velmi silně a nebezpečně na pravé noze velký pes Mustafa*“.³⁶ Přes okamžitě přikládání obkladů a péči ranhojiče se Seemanův stav horšil, neustále si v deníku stěžuje na bolesti v místě otoku, kvůli nimž nemůže spát, a horečku. 21. a 22. února poprvé zaznamenává, že zůstal celý den ležet, „*opět jsem musel zůstat celý den ležet v posteli, nemohu na nohu stoupnout, nebo učinit jediný krok*“.³⁷ Následujícího dne s nadějí poznamenává, že ranhojič posypal celou nohu „*žlutým práškem, který má nohu vysušit a odejmout horkost*“.³⁸ Nicméně od 21. února až do 12. března Seeman musel ležet v posteli, teprve tehdy „*jsem poprvé vstal z postele a po mši svaté poprvé šel opět k Jeho Excelenci*“.³⁹

Je nutno ještě jednou zdůraznit, že se jedná o jediný souvislejší detailní popis Seemanovy nemoci a nemohoucnosti v éře Františka Antonína Šporka. Podobně detailní zápisy vlastních fyzických trápení a strádání jsou pak charakteristické až pro čtyřicátá léta. Ještě v roce 1740 si Seeman ojedinele stěžuje pouze na kameny a hemoroidy, nicméně zápisy tohoto roku jsou dosud velmi skromné, nejčastěji zmiňuje pouštění žilou nebo léčebnou kúru pomocí Becherových pilulek. S počátkem roku 1741 se ovšem přihlásil, vedle pokračujících problémů s hemoroidy, těžký plicní katar, provázený silnými bolestmi zad. Seeman popisuje (jen v únoru celkem osmi poměrně detailními zápisy) své nechutenství a malátnost a způsob léčby. V půlce dubna si stěžuje, že jeho potíže neustávají a že kromě kataru a žaludečních problémů se ohlásila dna. Jedná se o vůbec první zápisy (celkem jedenáct v dubnu), v nichž Seeman popisuje dnavý záchvat a způsoby zmírňování krutých bolestí. Právě dna se nakonec jeví ze všech neduhů, jež Seeman reflektuje, jako nejtěživější pro svou bolestivost a vliv na jeho hybnost. Ani květen ovšem nepřinesl Seemanovi v jeho tělesném strádání úlevu; „*podagra*“ se sice „*stále zlepšuje, silný kašel a hleny ale neustávají, též ztracená chuť k jídlu se nevrací*“.⁴⁰ Celkem patnáct květnových

35 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6983 (6. – 8. 5. 1737). Pilulae balsamice Becheri čili Becherovy pilulky se užívaly při potížích se žaludkem. Své jméno dostaly podle Johanna Joachima Bechera (1635–1682). Za identifikaci a další informace děkuji Václavu Ruskovi a Janu Babicovi.

36 Soukromá sbírka 2 (12. 2. 1730).

37 Tamtéž (21. – 22. 2. 1730).

38 Tamtéž (23. 2. 1730).

39 Tamtéž (12. 3. 1730).

40 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6986 (1. 5. 1741).

zápisů končí neveselým konstatováním, že „večer opět začala velmi silně podagra na mé pravé noze, takže jsem celou noc musel strávit v bolestech beze spánku“.⁴¹

V dalších letech se již Seemanův chorobopis významně neobohacuje: Stěžuje si na katar, hemoroidy a zejména na dnu, eviduje pouštění žilou, projímání a přikládání pijavic, popisuje léčbu (tinkury, prášky, pilule, bylinné čaje)⁴² a zejména pečlivě vypisuje dvanáctidenní léčebné kúry spočívající v ranním a večerním užívání Becherových pilulí.⁴³

Typická je pro zápisy v dalších letech často se vracějící dna, která postihuje pravou nohu (chodidlo) a ruku a která způsobuje kratší, ale spíše delší Seemanovu nepohyblivost, nebo dokonce neschopnost psát. Hofmistr pak buď pečlivě vypisuje, ve který dnech musel ležet v posteli („Bolesti se velmi rozmnožily, musel jsem celý den zůstat v posteli“)⁴⁴ a kdy krátce vstal, aby došel k tabuli nebo na mši („Bylo mi trochu lépe, poslouchal jsem tedy v kapli mši svatou“),⁴⁵ nebo – což je mimochodem pro jeho styl psaní spíše výjimečné – použije souhrnný zápis, v němž lakonicky konstatuje, že „večer [22. 4. 1744] na mne udeřila silně podagra a vrhla mne do postele. Kde jsem musel setrvat až do 2. května“.⁴⁶ Již 9. května si ovšem stěžuje, že dna tentokrát zasáhla kromě nohy též pravou ruku, způsobuje mu velké bolesti, přičemž ruka je oteklá a prsty nemůže hýbat, ani je narovnat. Je proto jen logické, že další zápis vznikl až o třináct dnů později a Seeman v něm líčí, že 10. května „byla má ruka opět přepadena zase silnějšími dnavými bolestmi, takže jsem až do 22. května nemohl nic psát“.⁴⁷ Záchvaty dny, při nichž se Seeman nemohl věnovat své práci, jej nepochybně sužovaly fyzicky, ale též diskvalifikovaly profesně. I to naznačuje ve svých poznámkách, když v červnu 1747 líčí, jak hrabě Sweerst-Sporck společně s moravským purkrabím hraběte Harracha z kunvaldského panství si vyjeli společně s dalšími do kostomlatského, zbožského a šibického dvora, „a všude si prohlédli hospodářství, já musel trávit čas v posteli“.⁴⁸ Dodejme pouze, že již za časů Františka Antonína Šporka patřilo doprovázení hostů po atrakcích panství, ať už areálu v Kuksu nebo v Lysé, k Seemanovým povinnostem, jež si, troufám si říct nikoli bez pýchy, zaznamenával spolu se jmenovitými výčty významných hostů, jimž měl tu čest ukázat okolí rezidencí. Po Šporkově smrti se sice cíl těchto reprezentativních výprav změnil, když směřovaly nikoli k sochám, altánům a poustevnám, nýbrž do hospodářských dvorů a polí, kde se Sweerts-Sporck před návštěv-

41 Tamtéž (26. 5. 1741).

42 „Kvůli svému stále pokračujícímu kataru musím ještě ráno a večer pokračovat s pitím prsního čaje a přijímáním tinktury na čištění krve.“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6987 (15. 12. 1742).

43 Tamtéž (3. – 13. 4. 1742).

44 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6989 (5. 1. 1743).

45 Tamtéž (13. 1. 1743).

46 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6990 (22. 4. 1744).

47 Tamtéž (22. 5. 1744).

48 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6994 (9. 6. 1747).

níky pyšnil svými hospodářskými úspěchy a inovacemi, nadále se jich však účastnil Seeman z titulu hraběcího hofmistra. Běžné obhlídky panství, hospodaření dvorů a stavu polí patřily k jeho běžným úkolům, často je vykonával sám, nebo doprovázel Františka Karla Sweerts-Sporcka.

Nemocná těla v Seemanových denících

V předchozích třech podkapitolách jsme chronologicky sledovali, jaké choroby panstva a sebe sama autor zapisuje. Smyslem následujících řádků bude zodpovědět na otázku, jakým způsobem o nemocech a tělech Seeman referuje a proč činí právě takto. Předdeslat musíme, že z následující analýzy zcela vypadávají Sweerts-Sporckové, u nichž jsme již konstatovali naprostou nahodilost občasných Seemanových zmínek o zdraví a nemocech a kromě tohoto zjištění (a vzhledem k němu) je již nelze využít k zodpovídání dalších otázek.

Při troše zjednodušení bychom Seemanovy zápisy mohli rozdělit do dvou skupin. Tu první tvoří jakési churavosti a nemohoucnosti, označované v originále většinou pojmem „*Unpäßlichkeit*“, o níž Seeman nepíše nic dalšího: „*Kvůli špatnému počasí se Jeho Excellence cítila velmi churavě a zůstala celý den v posteli.*“⁴⁹ Nejčastěji ji dává do souvislosti se špatným počasím a zachycuje vliv na aktivitu nemocného, který zůstává doma, případně přímo v posteli.⁵⁰ Druhou skupinu zápisů tvoří popisy jednoznačných akutních stavů, u nichž Seeman vyjadřuje konkrétní symptomy nebo diagnózu: Katar, průjem, bolesti v krku, dna, zánětlivý vřed apod. V tomto případě je naopak poměrně detailní a popisuje tělesné projevy nemoci a její léčbu.

Zásadní otázkou, kterou je třeba zodpovědět, je, do jaké míry systematicky (nebo naopak nahodile) si Seemann informace o zdravotním stavu Františka Antonína Šporcka a sebe samého zaznamenával. Z některých zápisů je explicitně zřejmé, že Seeman si poprvé nemoc zaznamenal ve chvíli, kdy vstoupila do kritické fáze – již velmi znepříjemňovala život a ovlivnila nebo přímo narušila denní program pacienta, jeho samozřejmé zvyklosti a životní tempo. V případě hraběte jsou to ty stavy, kdy Šporck, jindy velmi čilý až „neposedný“, byl nucen, jak píše Seeman, „zůstat celý den doma“. Tento rys vynikne zvláště v kontextu jiných denních záznamů v době, kdy byl Šporck zdravý a fit a kdy každé-

49 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6982 (I. 12. 1735).

50 Podobně vysvětluje pojem Hubert Steinke, když uvádí, že se používal pro označení situace, v níž kvůli nemoci došlo k omezení, stížení nebo narušení každodenního života. Hubert STEINKE, *Krankheit im Kontext. Familien-, Gelehrten- und Patientenbriefe im 18. Jahrhundert*, in: M. Dinges – V. Barras (Hg.), *Krankheit in Briefen*, s. 35-44, zejm. s. 38.

ho dne vyjížděl do okolí na krátké i delší výjezdy: Tehdy hofmistr systematicky zachycuje, kdy, kam, v jakém kočáře a s kým jel a kterým kratochvílím se na své vyjízdě věnoval (lov, hon, rybolov, oběd v přírodě apod.). V případě, že zůstal doma, nebo dokonce musel ležet v posteli, bylo to v rámci jeho každodenního vyžití relativně neobvyklé, nebo alespoň z hlediska Františka Antonína Šporka nežádoucí, a Seeman si zaznamenává důvod takového atypického denního programu – a tím bylo nejčastěji počasí nebo churavost.

Podobně je tomu v případě vlastních chorob, byť je až zarážející, jak mizivě si všímá svých neduhů v denících v době života Františka Antonína, a jak intenzivní pozorování zapisuje ve čtyřicátých letech. Otázkou, kterou si proto nutně musíme položit, je, zda deníky před rokem 1738 skutečně reflektují Seemanovo zdraví, či zda na své neduhy a jejich popisy neměl – v rámci intenzivní péče o nemocného pána a v rámci podrobných zápisů o jeho stavu – čas nebo prostor. Domnívám se, že klíčem k zodpovězení této otázky je konec zimy roku 1730, kdy Seeman ležel v posteli s pokousanou nohou. Již bylo řečeno, že tehdy mnoho dnů proležel sužován bolestmi, horečkou a zimnicí a své stavy i léčbu si téměř denně zapisoval, přičemž jako jedna z nejdůležitějších se zdá být informace o tom, zda je schopen pohybu, či zda musí setrvávat v důsledku ochromené nohy posteli. Míra jeho zneschopnění v těchto několika týdnech je velmi podobná té, již konstatuje při dnevých záchvatech ve čtyřicátých letech, a je pravděpodobné, že kdyby těmito obtížemi trpěl již dříve, zapsal by si je – podobně, jako tak učinil v době hojení pokousané nohy.

Domnívám se proto, že Seeman ve svých denících zachycuje poměrně věrně zdravotní stav svůj i hraběte, nebo alespoň ty jeho projevy, které považoval za zaznamenáníhodné. Otázku můžeme rovněž otočit a položit ji z perspektivy historicko-antropologického zkoumání dějin těla a dějin nemocného těla a při vědomí toho, že „zdraví“ a „nemoc“ jsou historicky proměnlivé kategorie: Co považoval Seeman za nemoc? Je evidentní, že až takové zhoršení stavu, který jej nebo hraběte zneschopnil a oni mu museli (neradi) přizpůsobit svou aktivitu. Příznaky projevující se do té doby nejsou v deníku zachyceny, je zachycen až tento hraniční stav, krize upoutávající na lůžko. Například 17. dubna 1741, v době kdy za celý předchozí měsíc nevěnuje Seeman svému zdraví sebemenší poznámku, si запиše: „...*má churavost pokračuje, nemohu, jako již mnoho dnů, nic jíst ani spát.*“⁵¹

Další významnou otázkou je, jakým způsobem Seeman neduhy popisuje, jaké typy informací o nich vybírá k zaznamenání, zda reflektuje i prožívání nemocného a jeho subjektivní pocity.

Schopnost pozorování sebe sama a způsoblost verbální formulace symptomů nemoci, ať už v ústní nebo písemné podobě, patřila v raném novověku k důležité dovednosti ur-

51 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6986 (17. 4. 1741).

čitých intelektuálních a sociálních vrstev a tvořila součást běžné šlechtické korespondence a lze se domnívat, že i konverzace. Zejména v 16. až 18. století bylo běžné, že se nemocní obraceli písemně na proslulé lékaře, kterým v dopise vyložili příznaky svých neduhů, jejich historii a vývoj, a hledali u nich dobrozdání a radu ohledně léčby.⁵² V zájmu nemocného bylo popsat svůj stav natolik detailně a přesvědčivě, aby vzdálený lékař, aniž by autora dopisu viděl a měl možnost prohlédnout, byl s to dobrat se k diagnóze a nabídnout účinnou léčbu. To vyžadovalo nejen dlouhodobá sebezpozorování, ale také jejich adekvátní laický verbální popis, srozumitelný vzdálenému odborníkovi.

Ze Seemanových poznámek jednoznačně vyplývá, že sám František Antonín Špork byl s to zvládat i několikahodinové konzultace svého stavu s lékařem,⁵³ že pečlivě zkoumal účinky léků, jídla, nápojů a pohybu na své tělo⁵⁴ a také že bylo v Seemanově kompetenci vést ústní, ale také písemné konzultace s lékařem o Šporkově stavu. Seemanovi vzhledem k těmto hojným korespondenčním i osobním stykům zůstaly cenné kontakty na „Šporkovy“ pražské lékaře a ošetřovatele, zejména z okruhu milosrdných bratrů, a i po jeho smrti jejich služeb intenzivně využíval. Nechal si od nich z Prahy zasílat léky („*Psal jsem panu bratru Maurusovi do Prahy o zaslání becheriánských pilulí na dvanáctidenní užívání.*“),⁵⁵ a když pobýval v Praze, často si zaznamenává, že je kontaktoval, navštívil a nechal si předepisovat medicínu („*Pak jsem šel k milosrdným bratrům, abych si vzal od lékárníka medicínu.*“).⁵⁶

Nicméně, pokud bychom v Seemanových denních zápiscích očekávali tyto podrobné popisy výživných detailů na úrovni obsáhlého dopisu nebo několikahodinové odborné konzultace, byli bychom samozřejmě zklamáni. Seeman je – tak jako je to v případě tohoto typu pramene běžné – úsečný, věcný a stručný.

Již bylo řečeno, že za prvé identifikuje symptomy nemoci, případně hovoří obecně o churavosti. Za druhé, popisuje léčbu, včetně užívaných medikamentů a procedur, a její účinky: „*Odpoledne kolem tří hodin doktor Gelhausen s lazebníkem Leopoldem Jeho Excelenci přiložili 4 pijavice na hemoroidy, které měly značný účinek, takže by se mělo brzy*

52 Michael STOLBERG, *Patientenbriefe und vormoderne Medikalkultur*, in: M. Dinges – V. Barras (Hg.), *Krankheit in Briefen*, s. 23-33; Wilfried HEINICKE, *Zimmermann als Arzt der Fürstin Louise von Anhalt-Dessau. Die medizinhistorische Bedeutung der Korrespondenz*, in: Hans-Peter Schramm (Hg.), *Johann Georg Zimmermann, königlich großbritannischer Leibarzt (1728–1795)*, Wiesbaden 1998, s. 61–73.

53 „*Po mši svatě Jeho Excellence hovořila od 10 do 12 hodin s doktorem Czaskem. Jeho Excellence nechala doktoru Czaskemu přečíst dopis, který mi napsal doktor Gelhausen z Prahy o stavu Jeho Excellence, jako též o užívání kyselky a účinnosti Karlových Varů.*“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6979 (27. 4. 1732).

54 „*...kvůli malátnosti ovšem Jeho Excellence celý den ležela. Jeho Excellence přitom vyzpozovala, že jí při jejím nynějším nemocném stavu velmi dobře slouží kostnické víno, zahřívá žaludek a nezpůsobuje horkost krve a končetin.*“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6983 (30. 11. 1737).

55 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6985 (30. 9. 1740).

56 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6994 (28. 5. 1747).

*ukázat zlepšení slabosti.*⁵⁷ Za třetí, jmenovitě hovoří o lékařích, ranhojičích a ošetřovatelích, jejichž služeb Špork i on sám využívají. Za čtvrté, zachycuje způsob, jak Špork kontaktuje lékaře a jakým způsobem s nimi vede konzultace svého stavu: Lékaři za ním jezdí z Prahy, byť by si jen měli na vlastní oči prohlédnout jeho stav a posoudit další léčbu, sám zajíždí do Prahy, někdy i speciálně podstoupit lékařský zákrok, v případě zajížděk do Prahy vyhledává lékaře, aby s nimi svůj stav probral, a samozřejmě s nimi vede čilou korespondenci.

Za páté, popisuje vliv na denní program a fyzickou aktivitu nemocného, přičemž se projevuje Seemanova extrémní citlivost vůči evidenci času. Seeman zpravidla člení průběh dne na ráno, dopoledne, odpoledne, případně večer a někdy též noc, a pečlivě zaznamenává, v které části dne k čemu (z hlediska stavu pacienta) došlo,⁵⁸ kdy byl proveden určitý lékařský výkon,⁵⁹ v kolik hodin byl užit nějaký lék, projímadlo, podán klystýr nebo vypita minerální voda,⁶⁰ se stejnou precizností zaznamenává trvání určitých nepříjemných stavů (celou noc, celý den) nebo počátek a konec určitých obtíží,⁶¹ průběh léčebných kúr,⁶² včetně množství (například krve odsáté pijavicemi)⁶³ a průběh chirurgických a jiných zákroků a jejich účinky a hojení.⁶⁴ S tím úzce, za šesté, souvisí přesná identifikace místa na těle, které bolí nebo na němž je vykonáván zákrok.⁶⁵

Přestože Seeman poskytuje většinou poměrně detailní informace o nemoci, jejich projevech a léčbě, lze shrnout, že záznamy zcela odpovídají charakteru jeho jiných strohých úřednických zápisů: Nejedná se o retrospektivní vyprávění, ale každodenní výstižné, for-

57 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6980 (24. 1. 1733).

58 „V noci Jeho Excelence kvůli studenému pití a včerejšímu prochladnutí v altaně dostala velký průjem a kvůli chladu nemohla vyjít, nebo jen s velkými bolestmi, moč, pročež dopoledne užívala různé zateplující prostředky, odpoledne vzala koupel.“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6979 (24. 5. 1732).

59 „Ráno v 9 hodin lazebník Leopold v přítomnosti doktora Kniehebandela pouštěli žilou na levé paži.“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6978 (26. 10. 1731).

60 „Ráno vypila Jeho Excelence jednu lahev egerské kyselky. V 10 hodin odjela Jeho Excelence do Jiřic...“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6978 (10. 10. 1731).

61 „2. tohoto [2. 1. 1732] dopoledne Jeho Excelence do 10 hodin odpočívala a kvůli silnému průjmu se cítila churavě.“ V následujících dnech Seeman zaznamenává, že stav pokračuje a Špork leží posteli, aby 6. 1. zapsal: „V 10 hodin Jeho Excelence poprvé vstala z postele, v 11 hodin poslouchala mši svatou.“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6979 (2. – 6. 1. 1732).

62 „Dnes ráno [6. 5. 1737] jsem začal užívat Becherovy pilule na 12 dnů, ráno se bere v čaji 6 a večer před usnutím opět šest pilulí v pivu.“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6983 (6. 5. 1737).

63 „Po převazu si Jeho Excelence nechala nasadit dvě pijavice, které vysály 4 loty krve.“ „Večer Jeho Excelence opět zvracela, potom měla třikrát silný průjem a do židle šlo z Jeho Excelence hodně vody.“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6983 (25. 2., 17. 3. 1737).

64 „Odpoledne kolem tří hodin doktor Gelhaufen s lazebníkem Leopoldem Jeho Excelenci přiložili 4 pijavice na hemoroidy, které měly značný účinek, takže by se mělo brzy ukázat zlepšení slabosti.“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6980 (24. 1. 1733).

65 „Ráno v 9 hodin lazebník Leopold v přítomnosti doktora Kniehebandela pouštěli žilou na levé paži.“ Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6978 (26. 10. 1731).

mulačně úsporné, deskriptivní, technokratické zprávy o délce jedné dvou vět. Překvapující je v tomto kontextu naprostá absence dvou témat: Jednak chybí jakékoli odkazy na akademický lékařský diskurs, jednak emoční angažovanost pisatele.

Můžeme předpokládat, že během mnoha let ve službě Františka Antonína Šporka byl Seeman zběhlý v mnoha oblastech týkajících se praktického purgování, vycházející z humorální patologie, hippokratovského učení o čtyřech tělesných šťávách a nutnosti jejich čištění prostřednictvím pouštění žilou, příkládání pijavic či užívání projímadel a dávidel. Znal účinky pití minerálních vod a detailní recepty obsažené v denících, např. na přípravu projímadla, naznačují, že je byl s to sám připravit a především aplikovat. Intenzita registrace výdajů tělesných šťáv (pocením počínaje, přes pouštění žilou, močením, projímáním a zvracením konče) i kvalitativní vyhodnocování těchto procesů naznačují, že Seemann byl – stejně jako jeho současníci – zaujat problematikou tělesných tekutin a šťáv, jejich konzistencí či množství.⁶⁶ „*Po převazu si Jeho Excellence nechala nasadit dvě pijavice, které vysály 4 loty krve. [...] Večer Jeho Excellence opět zvracela, potom měla třikrát silný průjem a do židle šlo z Jeho Excellence hodně vody. [...] Ráno vzala Jeho Excellence projímaný nápoj od bratra Mauruse, načež se čtyři krát silně projmula.*“⁶⁷ Charakter stolice a zejména pak moči patřil k nejdůležitějším diagnostickým indikátorům,⁶⁸ přesto v denících Seemann nedává realizované, běžně praktikové procedury a pozorování množství nebo kvality vyšlých tělních tekutin do souvislosti s odborným medicínským diskursem. Vždy pouze suše konstatuje podání klystýru či pouštění žilou, nikdy neodkazuje na důvody takového konání (čištění krve, výměna zkažených šťáv, suchost, vlhkost a jejich rovnováha a harmonie atd.). Ani jeho pozorování symptomů nejsou terminologicky založena na humorální teorii a lexikálně k ní neodkazují. Výzkum recepce diskursu učenecké elity v autobiografických textech přitom svědčí o relativně širokém rozšíření dobově platných představ v prostředí laiků a v 18. století též o poměrně silné a rychlé asimilaci módních medicínských názorů, jakými byly například názory na nervová onemocnění a senzibilitu.⁶⁹ Není důvodu domnívat se, že tyto běžně rozšířené dobové představy o lidském těle nebyly součástí myšlenkového světa pisatele našich deníků, spíše je třeba spekulovat o tom, že tato rovina informací pro něj a jeho potřeby nebyla zaznamenáníhodná. Jedinou výjimkou, kdy dává najevo svou znalost dobových dietetických doporučení a představ, jsou zápisky o čerstvém vzduchu a pohybu. Tehdy dává explicitně do souvislosti ur-

66 Ulinka RUBBLACK, *Erzählungen vom Geblüt und Herzen. Zu einer Historischen Anthropologie des frühneuzeitlichen Körpers*, *Historische Anthropologie* 9, 2001, Heft 2, s. 214–232, zejm. s. 214.

67 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6983 (25. 2., 17. 3., 22. 8. 1737).

68 David TOMÍČEK, *K diagnostice v česky psaných lékařských sbornících 15. a 16. století*, *Dějiny věd a techniky* 41, 2008, č. 3, s. 155–172.

69 M. STOLBERG, *Patientenbriefe*, zejm. s. 30–32.

čitou aktivitu s jejím vlivem na zdraví. Například 28. dubna 1732 si poznamenal, že se jel hrabě v 10 hodin projet, aby měl pohyb a dostal chuť k jídlu, při červencovém pobytu v Praze téhož roku několikrát zapsal, že se jel Špork ráno kolem sedmé projíždět hodinu k Invalidovně, aby v horkých dnech načerpal čerstvý vzduch.⁷⁰ Tělesný pohyb a čerstvý vzduch byly, společně s vhodným jídlem, pitím a správným ovládním afektů, považovány v dobových dietetikách za zdroje zdraví a byly všeobecně známy vzdělaným laikům.⁷¹

Druhým tématem, jež lze při srovnání s jinými prameny osobní povahy v Seemanově případě „postrádat“, jsou emotivní líčení bolestivých utrpení a případně jejich transcendentální ukotvení v Boží vůli. V případě popisů nemocí Františka Antonína Šporka dokonce až na výjimky absentuje zmínka o vytrpěných bolestech. Přitom je evidentní, že hrabě byl, jak jsme již viděli, v posledních letech svého života velmi nemocen a jeho nej-různější neduhy jej upoutávaly často i na delší dobu na lůžko. Nemoci, kterými trpěl, jej limitovaly nejen společensky (nemohl se věnovat urozeným návštěvám, které za ním přijížděly, a ležel), ale musely mu nutně způsobovat poměrně silné bolesti a nepříjemné stavy. Seeman je u nemocí svého pána konstatuje zcela výjimečně, pouze čtyřikrát, z čehož se tři zápisy týkají chirurgického zákroku na levé noze v prosinci 1735: „*Bratr Leo pokračoval jako dosud u Jeho Excelence s čistěním vzniklých ran, pokládáním flastrů, obkladů a náplastí, přičemž Jeho Excelence musela při převazování vytrpět velké bolesti.*“⁷²

V případě vlastních nemocí je Seeman poněkud sdělnější. Daleko více se sleduje a reflektuje, je ochoten podrobněji popisovat zakoušení nemoci a její vliv na kvalitu života, chuť k jídlu, na spánek, nebo taky informovat o bolestech: Tak například 16. února 1741 si poznamenal, že mu bylo špatně kvůli kataru a hemoroidům, a proto mu zítra přijde Josef „*Parzisko*“ (Pařízek?), patrně lyský lékař či lékárník, nasadit pijavice: „*V 9 hodin mi Parzisko aplikoval pijavice, ale bez výsledku, neboť se zakousla jen jedna jediná a málo vytáhla, rovněž mé bolesti zad nepolevily. V poledne jsem neměl žádnou chuť k jídlu, ani jsem nemohl pít pivo, které mi připadalo příliš silné a hořké.*“⁷³ V následujících dnech Seeman pokračuje, detailně popisuje nejen fyzické obtíže (bolesti zad, katar, bolesti na hrudníku) a způsob jejich léčby (otec František, lékárník z kláštera augustiniánů, mu posílá jakýsi čaj a prášek, který Seeman užívá před spaním a který má potící a projímavé účinky, při neustupujících problémech jej osobně navštíví a dá mu „*pilule*“ užívané před usnutím), ale také doprovodné neduhy („*žádná chuť k jídlu*“, „*celý den jsem byl velmi malátný, neměl jsem chuť k jídlu*“). Nakonec se Seeman 23. února vrátil k pijavicím, „*které se opět nechťely zakousnout a následně neučinily žádný efekt*“. Dalšího dne, po mši a troše petrželové

70 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6979 (28. 4., 29. 7., 31. 7., 2. 8. 1732).

71 M. STOLBERG, *Homo patiens*, s. 59–60.

72 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6982 (18. – 20. 12. 1735).

73 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6986 (17. 2. 1741).

polévky, přišel Parzisko znovu, tentokrát v doprovodu otce Františka, augustiniánského lékárníka, aby mu na pravé noze pustili žilou. Procedura Seemana evidentně povzbudila, takže si v návaznosti na to zapsal: „*Poprvé jsem opět šel k jídlu*“, kteroužto informaci, naznačující zvrát ve vývoji zdravotního stavu, zakončil devítidenní sérii zápisů.⁷⁴

Slovník při popisování symptomů a vlivu tělesných neduhů na kvalitu spánku a chuť k jídlu je v případě vlastního nemocného těla bohatější a přesnější, („*spal jsem celou noc velmi špatně a neklidně*“, „*dnešní noci jsem od 11 do 3 hodin a od 4 do 6 hodin začal spát trochu lépe*“, „*dnešní noc jsem opět spal velmi neklidně*“).⁷⁵ Seeman v deníku posuzuje změny svého stavu („*Vedle kataru a horečky žaludku se nyní ohlásila silně konečně těž protivná podagra na pravé noze*“),⁷⁶ částečná zlepšení a jejich postup,⁷⁷ nebo naopak setrvalost nemoci („*Můj stav se vůbec nechce zlepšit*“, „*Můj stav pokračuje jak ve dne, tak v noci*“),⁷⁸ a též své pocity („*načež jsem pocítil trochu úlevy*“).⁷⁹ U sebe samého současně často zmiňuje bolesti a utrpení s nimi spojené: „*Večer na mne [22. 4. 1743] silně udeřila podagra a vrhla do postele. Kde jsem musel zůstat až do 2. května. Až do té doby mě obsluhoval v mých bolestech Josef Parzisko.*“⁸⁰

Přestože v případě svých vlastních neduhů eviduje bolest, činí tak velmi „civilním“, „komisním“ způsobem, jednoduše ji konstatuje, aniž by se pokoušel o její specifikaci. Právě „bolest“ ovšem představovala v raném novověku základní prvek zakoušení nemoci a základní prostředek, jak vůbec nemoc vnímat a vyjadřovat. Měnicí se intenzita bolesti, její příchod a průběh bývají elementárním prostředkem pro sdělení nemoci.⁸¹ Mnozí pacienti se snaží a jsou s to, jak dokládají tzv. *Patientenbriefe*, je podrobně popisovat, například prostřednictvím přirovnávání k běžným jevům z každodenního života (k bolesti způsobené přiložením žhavého železa, popálením ohněm nebo zbraněmi či náradím).⁸²

Popisy nepříjemných, a někdy i drastických bolestivých stavů Seeman nedoprovází jakýmkoli naříkáním, zoufáním nebo dokonce apely na Boží slitování a Boží vůli jakožto autoritu, z níž vše, včetně nemoci a tělesného utrpení, pochází. Seeman v textu neprosí

74 Tamtéž (16. – 24. 2. 1741).

75 Tamtéž (17. 4., 2. a 3. 5. 1741).

76 Tamtéž (21. 4. 1741).

77 „...*můj siný kašel a katar ještě stále pokračuje, proto jsem se celý den držel v teple v posteli. Bolesti v nose dnes opět trochu polevily, ale chuť k jídlu se ještě nechce dostavit. Taky řádný spánek ještě nepřichází.*“; „*Dnes se mé noze opět trochu ulehčilo.*“; „*Stav mé podagry se stále lepší.*“ Tamtéž (27. 4., 29. 4., 1. 5. 1741).

78 Tamtéž (19. 4. 1741, 24. 4. 1741).

79 Tamtéž (26. 4. 1741).

80 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6989 (22. 4. 1743).

81 Gudrun PILLER, *Krankheit schreiben. Körper und Sprache im Selbstzeugnis von Margarethe E. Milow-Hudtwalcker (1748–1794)*, *Historische Anthropologie* 7, 1999, Heft 2, s. 212–235, zejm. s. 233–235.

82 M. STOLBERG, *Homo patiens*, s. 43.

o slitování, nemodlí se, nevzývá Všemohoucího, nehledá smysl a vysvětlení utrpení v Boží prozřetelnosti, ba dokonce rezignuje i na krátké, floskulovité obraty (Bohu díky, chvála Bohu, s pomocí Boží apod.). Takové chápání bolestí, včetně imaginace utrpení na kříži a sebestylizace do postavy trpícího Krista, známe z deníků nebo korespondence, kdy je nemoc zpravidla interpretována v transcendentálním smyslu jako úradek Boží, Boží trest a zkouška a „řeč o Bohu je vsudy přítomná“.⁸³ A konečně, vnímání nemoci coby vůle Boží bylo natolik pevnou a samozřejmou součástí dobového způsobu jejího chápání, že rovněž heslo „Zdraví“ v Zedlerově lexikonu definuje zdraví jako „dar Boží“: „Že je zdraví opravdové dobro, plyne z toho, že vše, co máme na těle a duši, pochází od Boha. Zachováváme-li tedy tyto Boží dary v onom řádu, jak je Bůh dal, jsme zdraví, proto nás Boží vůle zavazuje pokládat zdraví za jeho zvláštní dar milosti, a snažit se ho všemi způsoby zachovat.“⁸⁴

Neznamená to ovšem, že by víra a zbožnost nevstupovaly do Seemanových zápisků. Naopak, zejména od konce třicátých let velmi pečlivě zaznamenává svou účast na bohoslužbách, vyslechnutá kázání, vykonané zpovědi a přijímání, ale také své členství ve zbožném bratrstvu Srdce Páně v Lysé nad Labem či účast na jeho procesích a pravidelných shromážděních. Víra měla, soudě dle frekvence a pestrosti zápisů, v Seemanově každodennosti své hluboké a důležité místo. Obě témata jsou však v zápiscích striktně oddělena a Seemanova zbožnost se v textové rovině neprolíná s popisem zakoušení nemoci a bolesti.

Tato pisatelská neangažovanost vynikne tehdy, dočteme-li se až k poslednímu dochovanému roku (1747) a sledujeme Seemanovo zoufalství nad patrně dobytčím morem, který postihl v podzimních měsících hospodářský dvůr v Šibicích. Poprvé 10. září hofmistr zaznamenal, že v Šibicích onemocněli opět dva volí, a popisuje opatření spočívající v separaci nemocných kusů a podávání „různé medicíny“. V následujících dnech hynuly další a další dojnice, volí a telata, což si Seeman s byrokratickou přesností, až pedanticky téměř denně zaznamenává. 19. října, po více než měsíci, již nechává ve svém diáři promluvit své holé zoufalství a volá k Bohu, aby z nich sňal toto utrpení: „Milý Bůh nechť se nad námi milostivě slituje. Nás opět k milosti povolá a zasloužené tresty od nás milostivě odvrátí.“⁸⁵ Hospodářská tragédie, která pokračovala i v následujících dnech (24. října si

83 M. STOLBERG, *Homo patiens*, s. 49–54, zde s. 50; viz též T. KNOZ, „...S pomocí Boží dosti mírně se mám...“; Jana RATAJOVÁ (ed.), *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002; J. ŠTĚPÁN, „Potřeboval-li by[s] ... pro opatření zdraví svého tělesného doktora v lékařství“, s. 85; Christoph LUMME, *Höllenfleisch und Heiligtum. Der menschliche Körper im Spiegel autobiographischer Texte des 16. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien 1996, s. 81–82.

84 Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universallexicon aller Wissenschaften und Künste*, Bd. 10, Halle – Leipzig 1735, sl. 1334–1335.

85 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6994 (19. 10. 1747).

Seeman možná již poněkud apaticky poznamenal, že „*dosud nenastalo žádné zlepšení*“⁸⁶ a při níž na statku uhynulo několik desítek kusů hovězího dobytka, tak technokratického Seemana poprvé za celou dobu vedení jeho poznámek přiměla ke zpísemnění spontánního, zoufalého výkřiku, k obrácení očí k Nebesům a prosbám o Boží slitování.

Na závěr je nutno položit si otázku, proč mají zápisy právě tuto formu, do jaké míry je ovlivněna funkcí Seemanova deníku a současně sociální a kulturní podmíněností ve způsobu vnímání tělesnosti a zdraví, či do jaké míry způsob zachycování nemoci vypovídá zpětně o rozličných funkcích hofmistrových zápisků.

Je zřejmé, že odlišné kultury, společnosti, ale také například sociální, profesní nebo genderové skupiny v rámci téže společnosti mohou vykazovat odlišnou citlivost vůči bolesti a odlišnou schopnost nebo vůli ji artikulovat. Nižší, míněno zejména selské, venkovské vrstvy ještě dlouho do 20. století zachovávaly indolentní, rezervovaný postoj k nemoci a bolesti, charakteristický nízkou pozorností k nemoci a vysokou tolerancí vůči bolesti. Důvodem je skutečnost, že sociální pozice člověka v selském prostředí se odvíjí především od tělesné výkonnosti a schopnosti fyzicky pracovat. Deklasování „nemocných“ a jejich sociální vyčleňování vedlo k radikálnímu odmítání statusu nemocného, tedy práce neschopného člověka, návštěva lékaře nebo dokonce pobyt v nemocnici byl považován za cosi nevhodného, „zženštlého“.⁸⁷ Naopak vyšší citlivost vůči bolesti, včetně dramatických líčení tělesného utrpení, se kolem poloviny 18. století v souvislosti s módností nervových onemocnění a objevem senzibility stala důležitým distinktivním prvkem šlechtických a měšťanských vrstev.⁸⁸

Michael Stolberg zároveň dospěl na základě sebe-výpovědí pacientů v nejrůznějších typech ego-dokumentů k názoru, že tento strohý, na sdělování věcných informací orientovaný styl písemného popisu je vlastní mužům: Muži jsou dle něj v popisech nemocí daleko citově zdrženlivější než ženy, volí podstatně strážlivější tón a soustředí se na detailní, až pedantický výčet symptomů. Ženy naopak zdůrazňují své pocity, barvitě líčí nenesitelná utrpení v nemoci.⁸⁹ Rovněž Martin Dinges ve svých studiích zabývajících se zejména nemocným tělem vojáků v raném novověku formuloval přesvědčení, že jsou představiteli jakési mužské „*Schmerzkultur*“, k níž patří spíše zatajování fyzické bolesti. Například v analýze rozsáhlé autobiografie ruského důstojníka Andreje Bolotowa z roku

86 Tamtéž (24. 10. 1747).

87 Erhard CHVOJKA, „*Was für Schmerzen in den Gebeinen...*“ *Die Körperwahrnehmung als Maßstab der Altersempfindung im Lauf der Neuzeit*, Historische Anthropologie 5, 1997, s. 36–61.

88 M. STOLBERG, *Homo patiens*, s. 47–49.

89 Tamtéž, s. 32, s. 42 nn.

1789 s překvapením konstatuje, že v celém textu se nenachází téměř žádné přímé vyjádření fyzické bolesti.⁹⁰

Zatímco dle Michaela Stolberga je obtížné zhodnotit, do jaké míry je tato zdrženlivost (rozdílný způsob jazykové prezentace nemoci) založena na skutečně odlišném zakoušení tělesnosti a nemocnosti u mužů, nebo zda rozdíl spočívá při písemné sebestylizaci ve snaze naplnit dobové představy o ideální maskulinitě, která se vyznačuje vysokou odolností vůči bolesti, mužností, statečností, chladnokrevností a udatností, podle Martina Dingese je právě způsob zacházení s nemocí klíčovým prostředkem distancování se od žen (zejména od matek) a prostředkem získávání ideální (vojenské) maskulinity.⁹¹

Ať tak, či onak, pouze sociálním nebo genderovým prizmatem bychom styl Seemanových zápisků vysvětlit nemohli. Domnívám se, že odpověď je nutno hledat jednak v žánru (úřední kalendářové zápisky), jednak se ptát na funkci poznámek o zdraví.

Rüdiger Schnell a další autoři dokládají, že charakter výpovědi o „těle“ je silně závislý na komunikační situaci: Na druhu textu, jeho funkci a dobově specifických zvyklostech o jeho podobě a způsobu jeho psaní.⁹² Aleš Stejskal ukázal na rozboru seriálově dochovaných deníků rožmberských úředníků ze 16. století, že podobné zápisky nevznikaly z individuálního rozhodnutí byrokrata, z jeho rozmaru či pro ukrácení dlouhé chvíle, ale základním impulsem pro jejich vznik byl pokyn vrchnosti. Ta za tímto účelem jednak svým úředníkům hromadně dodávala předtištěné kalendáře jako jednoduchou datační pomůcku, jednak je následně jako součást svého majetku vybírala a archivovala v centrálním archivu. Právě jejich povinné odevzdávání vrchnosti je podle něj klíčové při posouzení míry privátnosti: Kolekci kalendářů vzniklou na rožmberských panstvích v 16. století, přestože rovněž obsahují řadu informací o soukromí pisatele a jeho rodinném životě, tak nechápe jako osobní majetek úředníků, ale rutinní dokument vznikající v rámci služby, který „*byl nebo musel být zanechán v místě služby*“.⁹³ Lze se důvodně domnívat, že podobná motivace – přání a příkaz vrchnosti – stála na počátku kalendářových deníků záznamů Tobiáše Antonína Seemana. Ostatně jejich dochování v téměř kompletní řadě v knihovně vrchnosti by rovněž svědčilo o úředním, nikoli soukromém charakteru Seemanových poznámek. Nepřímým důkazem těchto spekulací může být též vyjádření samotného Františka Antonína Šporka v dopise Karlu Josefu Grossovi z 10. dubna 1727

90 M. DINGES, *Schmerzzerfahrung*, s. 57.

91 Tamtéž, s. 74.

92 Rüdiger SCHNELL (Hg.), *Text und Geschlecht. Mann und Frau in Eheschriften der frühen Neuzeit*, Frankfurt 1997, s. 25; Markus FAUSER, *Körperrepräsentation in der Frühen Neuzeit. Einleitung*, Wolfenbütteler-Barock Nachrichten 32,2005, Heft 1/2, s. 3–12.

93 Aleš STEJSKAL, *Deníky nebo úřednické zápisníky? Studie k problematice funkce a používání tištěných kalendářů z doby poslendích Rožmberků*, Archivum Trebonense 2002, s. 116–151, zde s. 120–121.

o tom, že se pro upamatování podívá do „svého kalendáře“.⁹⁴ Domnívám se, že se nejedná o další, zcela nedochovanou, badatelům neznámou, samotným Šporkem vedenou písemnost, nýbrž Seemanův autograf, který hrabě považoval za „svůj deník“, vzniklý z jeho příkazu. Již jen na úrovni pouhých spekulací pak můžeme přemýšlet o tom, zda tematická struktura Seemanových zápisků vycházela ze Šporkových instrukcí a zda měl hrabě ambice zasahovat redakčně do procesu psaní. Vzhledem k minimálnímu množství škrtnů a oprav v Seemanově rukopise snad lze retrospektivní zásahy Františka Antonína Šporka z našich úvah zcela vyloučit. Samotnou praxi sepisování záznamů patrně více nepoodhalíme, k tomu vlastní deníky nestačí a jiné prameny k dispozici nemáme. Jisté však zůstává, že vznik zápisků byl na počátku podmíněn primárně úředními zájmy pisatele a že deníky vznikaly minimálně se Šporkovým vědomím a možná pod jeho dohledem a taktovkou.

Funkce zápisků jako celku je nepochybná: Jednalo se o užitečnou pomůcku pro zapamatování důležitých událostí týkajících se výkonu úřadu každodennosti hraběte. V případě každoročních opisů celých souborů receptů, návodů na přípravu klystýrů nebo rozpisů užívání léčebných kúr je evidentní, že jejich cílem bylo vytvořit si jakýsi „domácí receptář“, praktickou pomůcku archivující užitečné rady v péči o zdraví. Lze se domnívat, že rovněž evidence tělesných neduhů a symptomů nemocí nebyla samoúčelným krácením času, nýbrž praktickou úřední pomůckou v Seemanově každodenní péči o hraběte.

V této době nebylo neobvyklé, že si sami pacienti vedli denní zápisky o svém stavu a ty pak používali jako pomůcku při osobní nebo písemné konzultaci zdravotního stavu s lékařem, která proběhla jednou za čas. Mnozí nemocní je s sebou k lékaři nosili, aby při ústním rozhovoru nezapomněli důležité informace. K sebezpozorování a vedení takových zápisků byli motivováni samotnými lékaři, aby byli schopni lépe, konkrétněji popsat časový průběh nemocí a obsáhleji charakterizovat konkrétní neduhy, které chorobu provázely. Výzkumy dopisů pacientů pak svědčí, jak již bylo řečeno, o poměrně vysoké schopnosti laiků formulovat systematicky a chronologicky své potíže a exaktně vyložit symptomy své nemoci tak, aby vzdálený lékař byl s to jen na základě popisu symptomů diagnostikovat a navrhnout vhodnou terapii.⁹⁵

Nesmíme zapomenout, že v 18. století je medicína stále ještě omezena v podstatě na „čtení viditelných symptomů“, na pozorování a pohmat. Teprve moderní metody rozboru tkání (počátky histologie spadají na přelom 18. a 19. století) a vizualizace vnitřnosti

94 Národní archiv Praha, Sběrka rukopisů A, inv. č. 490, sign. 62 A 20, kopiář Šporkovy odeslané korespondence z let 1727–1729, s. 76–77: „...Meine gestrige beschäftigung in der frühe ist gewesen, aus meinem vorm jährigen calender die etwas druckwürdiger begebenheiten heraus zu ziehen, womit ich auch bis zum ende aprilis fertig worden bin...“ Za upozornění a zprostředkování pramene děkuji Jiřímu Kubešovi.

95 M. STOLBERG, *Homo patiens*, s. 22; TÝŽ, *Patientenbriefe*.

těla prosvícením rentgenem (počátky o sto let později), umožnily lékařům překročit hranici lidské kůže a využít k diagnostice pozorování „neviditelného“. Sledování tělesných symptomů v jejich komplexnosti a vývoji, ať už lékařem nebo pacientem, je proto ve zdravotnických příručkách 18. století stále ještě chápáno jako základ stanovení dobré diagnózy.⁹⁶ Lékaři byli do značné míry závislí na subjektivních popisech nemocných a museli se spolehnout na jejich vyprávění o potížích. Je příznačné, že dobový způsob popisů nemoci se nesoustředí na nalezení správného „označení“ pro nemoc, raněnovověcí pacienti nepřirážují název, nýbrž popisují síť vnějších symptomů, tak jak se projevují v rozličné době na rozličných místech těla (lokalizace bolesti, její intenzita, ne/schopnost volného pohybu, nechutenství, vliv na kvalitu spánku, sucho v ústech, nevolnost, malátnost, slabost, horečka, katar apod.) a tak jak ve své komplexitě mohou pomoci lékaři stanovit příčinu nemoci a formu léčby.⁹⁷

Domnívám se, že Seemanovy zápisky plnily právě tuto funkci: Mohly být zpětně využívány pro snadnější rekapitulaci vývoje zdravotního stavu, když měla proběhnout návštěva lékaře. František Antonín Špork, jak vyplývá z předchozího textu, neměl až do posledního roku svého života lékaře u sebe, nýbrž si pro ně nechal v případě potřeby (do Hradce Králové, ale častěji do Prahy) posílat, nebo využíval svých občasných pobytů v metropoli k jejich návštěvě. Z deníků vyplývá, že osobní kontakt s lékařem probíhal relativně zřídka a že svůj zdravotní stav konzultoval hrabě s doktorem Gelhaußenem, profesorem lékařství na pražské univerzitě, s doktorem Czaskem z Hradce Králové, s doktorem Kniehbandelem či s milosrdnými bratry Leem a Maurusem z pražského konventu. Mimo tyto kontakty s profesionály o něj na jeho sídlech na Kuksu či na Lysé pečovali dle instrukcí lékařů a ranhojičů právě Seeman s komorníkem,⁹⁸ a to i v době, kdy již trpěl chronickými potížemi, jejichž projevy se táhly řadu týdnů a nemohlo být v silách nemoc-

96 Například *Gesundheitskatechismus für das Landvolck und den gemeinen Mann* od Andream Adama Senffta, vydaný roku 1788 v Mnichově, obsahuje kapitolu „Zeichenlehre“, v níž autor popisuje důležitost pozorování symptomů, protože z něj lze poznat jak nemoc, tak její příští vývoj: „Die Krankheit liegt tief, ich kann sie mit den Augen nicht sehen, ich muss also auf die Zufälle acht haben. Es ist aber nicht genug, dass ich eins und das andere Zeichen untersuche, ich muss sie alle zu Rath ziehen.“ Viz G. PILLER, *Private Körper*, s. 222.

97 Tamtéž, s. 204–225.

98 Knihovna NKP Kuks, inv. č. 6982 (12. 11. 1735): „Ráno bratr Leo Jeho Excelenci naposledy převázal, komorníkovi všechno ukázal a instruoval jej, jak si má počínat v budoucnu v převazování, příkládání olova a pokládání náplastí. Načež bratr Leo trochu posnídal a opět odjel do Prahy.“ V případě „olova“ se jednalo o olovnatou náplast (německy Einfaches Bleipflaster, latinská synonyma Emplastrum plumbi simplex, Emplastrum diachylon sipmplex, Emplastrum litharghyri simplex), jejímž základem je oxid olovnatý a nějaký olej nebo tuk. Náplast je v podstatě olovnatým mýdlem, které mělo pramálo společného s dnešními náplastmi na rány, bylo tuhé, mírně lepivé, lnoucí ke kůži, při tělesné teplotě pak měkké a plasticky deformovatelné. Příkládaly se přímo na postižené místo. Za detailní informace jsem vděčna Janu Babicovi.

ného ani jeho ošetřovatelů zapamatovat si frekvenci určitých potíží či jejich časový průběh.

Forma Seemanových zápisků a zejména výběr jím uváděných informací mohl být tedy prestrukturován (předurčen) užitnou funkcí typu textu a současně očekáváním Šporkových lékařů. Mezi jimi poptávanými informacemi byly především rozličné symptomy, projevy nemocí, jejich přesné určení na těle a jejich časový průběh. Naopak emoce, provázající tělesné utrpení, či religiózní ukotvení strádajícího nemocného těla nepatřily do katalogu medicínsky využitelných informací, a proto se s ohledem na omezený prostor daný stránkami předtištěného deníku musely jevit jako nadbytečné. Muster, vyzkoušený a ověřený v posledních letech Šporkova života, pak Seeman praktikuje i v případě sebe-pozorování o deset let později, ovšem s tím rozdílem, že na vlastním těle dokáže vyjádřit daleko bohatější škálu symptomů nemoci.

Zusammenfassung

Der kranke Körper in den Tagebüchern Tobias Anton Seemans

Die Tagebuchaufzeichnungen Tobias Anton Seemans, des Hofmeisters des Grafen Franz Anton Sporck und seines Schwiegersohns Franz Karl Swéerts-Sporck, welche mit kleinen Unterbrechungen für die Jahre 1726–1747 erhalten geblieben sind, enthalten u. a. Aufzeichnungen über Krankheiten der Herren und des Schreibers selbst sowie über Heilanwendungen.

Die Analyse der Häufigkeit und des qualitativen Charakters von Seemans Eintragungen konzentriert sich auf die Art und Weise der Beschreibung der Gebrechen, darauf, welcher Art die Informationen sind, die er über jene aufzeichnet, welchen Wortschatzes er sich bedient, ob und wie er das Erleben des Kranken reflektiert, dessen subjektive Gefühle, und selbstverständlich, wie er die subjektiven Erfahrungen mit der Krankheit sowie die Selbstbeobachtungen beschreibt.

Die genaue und sachliche Erfassung körperlicher Gebrechen und der Krankheitssymptome diente offenbar als praktisches amtliches Hilfsmittel, das der Patient bei einer persönlichen oder schriftlichen

ärztlichen Konsultation seines Gesundheitszustandes verwenden konnte. Diese verliefen von Zeit zu Zeit schriftlich oder persönlich durchgeführt, bei Besuchen des Grafen oder des Schreibers in Prag oder bei eher seltenen Arztbesuchen am Krankenbett. Angesichts dessen, dass die Medizin zur damaligen Zeit vor allem auf das Lesen sichtbarer Symptome, auf Beobachtungen und Abtasten angewiesen war, war es für die Feststellung einer Diagnose und die Heilung zweckdienlich, wenn der Kranke in der Lage war, seine Beschwerden und Krankheitssymptome in der Retrospektive detailliert, systematisch und chronologisch auf eine solche Art zu beschreiben, die es dem entfernten Arzt ermöglichte, eine Diagnose zu stellen und eine geeignete Heilmethode vorzuschlagen. Es ist also möglich, dass die Form von Seemans Aufzeichnungen sowie insbesondere die Auswahl der von ihm angeführten Informationen durch die Nutzfunktion des Textes und gleichzeitig durch Anweisungen von Sporcks Ärzten vorstrukturiert waren.

Michaela BURIÁNKOVÁ

Barokní šlechtic a jeho právní poradci. Na příkladě sporu mezi Annou Kateřinou Swéerts-Sporck a Kristýnou Alžbětou z Obernitz (1739–1743)

Abstract: *The case of the court dispute between Count Anna Katherina von Swéerts-Sporck and Christina Elisabeth von Obernitz, which took place in the 1740s is used to describe the relation between a Baroque aristocrat and his or her legal counsellors, how many of these counsellors were necessary to prevail in the dispute and how. The paper describes a legal network Count and Countess Swéerts-Sporck established as well as the possible methods of legal defence.*

Key words: *Anna Katharina Swéerts-Sporck – Franz Anton Sporck – 18 century – Bohemia – lawyers*

Tato studie pojednává o soudním sporu hraběnky Anny Kateřiny Swéerts-Sporck (dcery hraběte Františka Antonína Šporka) s paní Kristýnou Alžbětou Obernitzovou, který probíhal v letech 1739–1743.¹ Spor vyvolala paní Obernitzová, když se pokusila vymáhat soudní cestou údajný čtyřicet let starý dluh, který si František Antonín Špork udělal u její matky Doroty Alžběty Heslerové. Jako důkaz jí měla posloužit obligace na 150 000 říšských tolarů vlastnoručně podepsaná hrabětem a dalšími svědky. Tato obligace byla ale konečným soudním výrokem prohlášena za falešnou a žalobkyně obviněna ze zbytečného zaneprázdnění práva a odsouzena k zaplacení soudních výloh.²

Pře se začala 5. září 1739 podáním žaloby paní Obernitzové na hraběnku Swéerts-Sporck k soudu nejvyššího purkrabství Království českého. Ačkoli jednoznačným závěrem úředního ohledání originálu obligace v prosinci roku 1739 na Nejvyšším purkrabství a také dalšího ohledání vyžádaného přímo královským prokurátorem v únoru 1740 bylo prohlášení obligace falešnou, tento proces se protáhl až do roku 1743. Zdržení mimo jiné způsobil císařský reskript z 26. února 1740, který tento civilní proces pozastavil a zahájil proti Kristýně Alžbětě z Obernitz a dalším podezřelým v tomto případě trestní řízení.

1 Nejnovější monografií věnovanou hraběti Šporkovi je Pavel PREISS, *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha 2003.

2 Knihovna NKP Hospitalu Kuks, inv. č. 6987, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1742, zápis z 8. 6.

Díky tlaku Swéerts-Sporcků na Českou dvorskou kancelář trvalo přerušování civilního procesu pouze do 30. června 1740, kdy vydal císař nový reskript, aby se vyřešení celého procesu urychlilo a nestálo tak v cestě dokončení fundací hraběte Františka Antonína Šporcka.

Swéerts-Sporckům zbývalo již jen dodat k úřadu Nejvyššího purkrabství excepci a vyčkat na případnou repliku paní Obernitzové. Jelikož se ani po několika prodlouženích lhůty k dodání žalobkyně k replice neodhodlala, proběhla v březnu 1742 konečná intulace procesních spisů určených k projednání na zemském soudu. Proti výše naznačenému rozsudku vynesenému v červnu roku 1742 se pokusila paní Obernitzová bránit odvoláním se k České dvorské kanceláři, ale Marie Terezie ho z titulu české královny 15. června 1743 definitivně potvrdila.³

Jednalo se o spor ve své době velice sledovaný veřejností. Důvodů, proč se veřejnost o průběh procesu údajně tolik zajímala, bylo hned několik. Především se spor týkal velice vysoké částky peněz, neboť 150 000 říšských tolarů zaznamenaných v obligaci se za 40 let, které uplynuly od vzniku údajného dluhu, vyšplhala na půl milionu říšských tolarů. Prohra takového sporu mohla podle zprávy kanceláře českého místodržitelství Swéerts-Sporcky úplně zruinovat.⁴ Za druhé musela být kvůli probíhajícímu sporu na delší dobu pozastavena realizace kukské špitální fundace, kterou byla Anna Kateřina Swéerts-Sporck pověřena jako dědička Františka Antonína Šporcka.⁵ Třetí významný rozměr dodával tomuto sporu také fakt, že do něj byla vtažena jako další rozhodovací instance vláda saského kurfiřtství, neboť jedním ze svědků a obžalovaným podezřelým v následném trestním řízení byl saský advokát jménem Johann Christof Müller.⁶ Jednalo se tedy o spor zasahu-

3 Průběh procesu je rekonstruován podle údajů v dokumentech České dvorské kanceláře a podle deníkových zápisků Tobiáše Antonína Seemana. Viz Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), Česká dvorská kancelář (1293) 1523–1749 (dále jen ČDK), inv. č. 1225, číslo 2162, kart. 936, záležitosti obligace na 150 000 říšských tol. vystavené Františkem Antonínem Šporckem Alžbětě z Obrnic a prohlášení za falešnou (1740–1744) a Knihovna NKP Hospitalu Kuks, inv. č. 6978–6994, kalendáře se zápisky T. A. Seemana z let 1731–1747.

4 NA Praha, ČDK, inv. č. 1225, číslo 2162, kart. 936, záležitosti obligace na 150 000 říšských tol. vystavené Františkem Antonínem Šporckem Alžbětě z Obrnic a prohlášení za falešnou (1740–1744), zpráva od českého místodržitelství z 4. 4. 1740.

5 O závislosti dokončení kukské fundace na výsledku sporu s Kristýnou Alžbětou Obernitzovou se zmiňuje také Pavel Preiss, který prohlásil paní Obernitzovou za Šporkovu vzdálenou příbuznou. V tomto svém tvrzení čerpal Pavel Preiss s největší pravděpodobností inspiraci z monografie Heinrich BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck. Zur Kultur der Barockzeit in Böhmen*, Wien 1923, s. 316. V žádném z dokumentů, které jsem měla k dispozici, se ale zmínka o tomto příbuzenství nenachází. Srov. P. PREISS, *František Antonín Šporck*, s. 238. Podrobněji k fundaci viz článek Ladislava Svatoše *Počátky hospitalní nadace Františka Antonína Šporcka v Kuksu* v tomto čísle časopisu.

6 O spolupráci se saskou stranou viz NA Praha, ČDK, inv. č. 1225, číslo 2162, kart. 936, záležitosti obligace na 150 000 říšských tol. vystavené Františkem Antonínem Šporckem Alžbětě z Obrnic a prohlášení za falešnou (1740–1744), zprávy z června až října 1740.

ující a ovlivňující mnoho lidí a institucí, zejména však rodinu Swéerts–Sporcků a jejich okolí.

Ačkoliv rozsudek z roku 1742 o nepravosti obligace paní Obernitzové zněl jasně a z našeho pohledu vypadá tento závěr nezpochybnitelně, je třeba dodat, že z teoretického hlediska nemusel být nutně jediný pravdivý. Rozhodnutí soudu mohlo být závislé na schopnostech advokátů a možnostech sporných stran zajistit si dobré právní zástupce a kvalitní obhajobu (či žalobu). Nabízí se tedy otázka, zda nemohl být výsledek soudního sporu pouze výhrou sociálně silnějšího v boji o majetek, přeneseně sociální prestiž. V boji vedeném ne pomocí hmotných zbraní a fyzického násilí, ale za využití prostředků, jež nabízí stabilizovaná centrální mocí regulovaná společnost.

Podle Norberta Eliase jsou v nestabilizované společnosti afekty agresivity nutné pro zajištění vlastní obrany a zdrojů obživy. Jakmile se vytvoří určitý společenský řád, zaručený centrálními orgány státu, mohou se lidé (v ideálním případě) zříci fyzického násilí.⁷ Monopolem násilí a moci nyní disponuje stát, tudíž se lidé dokonce musí vzdát agresivního chování, své afekty ventilovat jiným, „civilizovaným“ způsobem a své potřeby hájit za pomoci státních institucí – různých úřadů a soudů.

Tyto instituce navíc poskytly větší možnosti ženám, které by ve společnosti neregulované v podstatě neměly možnost své potřeby samostatně hájit. I bez dostatečných fyzických dispozic mohla paní Obernitzová, navíc původem z rodiny z rytířského stavu, zaútočit žalobou na sociálně výše postavenou hraběnkou Annu Kateřinu. Státem kontrolované instituce pro regulaci fyzického násilí tedy ženám přinášely prostředky, jak se bránit. Leckdy byly i zdrojem většího sebevědomí a umožňovaly ženám dokonce velice troufale útočit, jako tomu zřejmě bylo i v případě paní Obernitzové. Státem regulovaný právní systém tedy umožňoval alespoň částečnou rovnoprávnost pro potenciální soudiče nejen z hlediska genderu, ale také napříč sociálními vrstvami. Kromě případu paní Obernitzové existuje řada dalších příkladů sociálně nerovného sporu, iniciovaného člověkem níže postaveným.⁸ Tato rovnoprávnost v právním systému byla většinou jen teoretická, protože ji omezovaly majetkové poměry a finanční možnosti potenciálních soudců.

Na druhou stranu ale prostor pro realizaci v právním systému nebyl ženám otevřen úplně. Jejich možnosti mohl stále omezovat status manželky či dcery. Od nich se – na

7 Norbert ELIAS, *O procesu civilizace: Sociogenetické a psychogenetické studie, II. Proměny společnosti. Nástin teorie civilizace*, Praha 2007, s. 260.

8 Namátkou můžeme z těch soudobých jmenovat například soudní spory, které postihly některé členy rodu Valdštejnů. Po smrti Ferdinanda Arnošta z Valdštejna musela jeho vdova Marie Eleonora rozená z Rottalu čelit žalobě z nesplaceného dluhu, který se na ní pokusil vymáhat za pomocí zfalšovaného dlužního úpisu žid Prosper Löwi. Tento dlužní úpis se týkal částky 7 500 zl. Srov. Jiří HRBEK, *Barokní Valdštejnové v Čechách (1640–1740)*, dizertační práce FF UK, Praha 2011, s. 396–397.

rozdíl od mužů – nevyžadovalo, aby disponovaly aspoň základním právnickým vzděláním, protože je v případných sporech mohli zastoupit jejich manželé, resp. otcové. Tento handicap sice ženám nebránil v hájení jejich práv, nicméně mohl jejich výchozí pozici negativně ovlivnit. Proto ani samotná Anna Kateřina se ve své obhajobě příliš neangažovala a veškerou iniciativu převzal její manžel František Karel Swéerts-Sporck. Ačkoliv byla žaloba podána výslovně na její jméno a veškeré další dokumenty byly k úřadům podávány také pouze jejím jménem,⁹ ve skutečnosti to byl její manžel, který se osobně radil s právníky a úředníky, dohlížel na podobu akt a rozdával úkoly své pravé ruce, hofmistru Tobiáši Antonínu Seemanovi. Jeho iniciativa byla hodně výrazná a měla značný vliv na práci advokátů a podobu obhajoby.

Jak tedy vypadala síť právních poradců, které měl tento hrabě k dispozici? Na případu proti Obernitzové pracoval pro Swéerts-Sporcka nejdříve zemský prokurátor Maxmilián Johann Ering.¹⁰ Spolu s advokátem Eringem dohlížel na konstruování obhajoby také královský fiskus Johann Christian ze Strolzu¹¹ a činil tak z pozice člena Fundační komise dohlížející na realizaci kukské fundace hraběte Františka Antonína Šporka, jež byla pozastavena právě kvůli probíhajícímu sporu s paní Obernitzovou.¹² Jako takový měl fiskus Stolz na obhajobu větší vliv než prokurátor Ering, jak vysvítá ze zápisků Tobiáše Antonína Seemana, a tento rozměr se stal nejednou zdrojem konfliktů mezi právními poradci hraběte Swéerts-Sporcka. O vzájemných vztazích mezi jednotlivými články hraběcího právníckého aparátu pojednáme níže, nyní se vraťme zpět k samotné podobě tohoto aparátu. Kromě dvou hlavních právních poradců se hrabě radil s dalšími úředníky, jako byli písaři a deklamatoři úřadu desek zemských, expeditor místodržitelství apod., které hrabě využíval nejen k získávání informací, ale také potřebných dokumentů.¹³

Každého z úředníků poutal k hraběti poněkud jiný vztah založený na bázi zaměstnanecké, klientelské či přátelské. Ryze zaměstnanecké pouto se vytvořilo mezi Swéerts-Sporck-

9 Žaloba paní Obernitzové viz NA Praha, Nejvyšší purkrabství, registra žalobní německá 1737–1740, inv. č. 54; excepcce Anny Kateřiny Swéerts-Sporck viz Státní oblastní archiv Praha (dále SOA Praha), Velkostatek Křivoklát, Starý a Nový archiv, inv. č. 435, sign. D 154 či poopravená verze viz Státní okresní archiv Hradec Králové (dále SOkA Hradec Králové), Biskupský archiv, inv. č. 375, sign. IV. 0 2, kart. 40, fol. 27–36.

10 Knihovna NKP Hospitalu Kuks, inv. č. 6987, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1740, zápis z 10. 9. či 5. 9.

11 K osobě Johanna Christiana ze Strolzu (cca 1674 – 3. 5. 1752) srov. Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti*, Díl II, Praha 2010, s. 327 a Václav MENTBERGER (ed.), *Z deníku Jana Josefa hraběte z Vrtby*, Plzeň 1940, s. 16.

12 NA Praha, ČDK, inv. č. 1225, číslo 2162, kart. 936, záležitosti obligace na 150 000 říšských tol. vystavené Františkem Antonínem Šporkem Alžbětě z Obrnic a prohlášení za falešnou (1740–1744), dobrozdání české místodržiteléské kanceláře z 5. 11. 1739.

13 Knihovna NKP Hospitalu Kuks, inv. č. 6987, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1742, zápis z 10. 3. a 23. 2.

ky a zemským prokurátorem Maxmiliánem Johannem Eringem, který měl být teoreticky pověřen hlavními úkoly, jakými bylo sepisování excepce (dokument odpovídající na žalobu) a vymýšlení hlavní taktiky obhajoby. Pozice prokurátora Eringa byla ale oslabena dvěma faktory. Prvním faktorem, jenž do jeho pozice zasahoval, byl samotný hrabě, neboť ten se velice aktivně zapojoval do procesu nejen jako vnější pozorovatel, ale především jako aktivní činitel, který měl jako poslední rozhodnout o podobě excepce a dalších jednotlivostí, a to ne vždy podle mínění svého prokurátora. Jako další omezoval Eringovy pravomoci druhý z hlavních právních poradců hraběte Swéerts-Sporcka královský fiskus Johann Christian ze Strolzu, jehož radám dával hrabě často přednost. Je nasnadě, že tyto aktivity nebyly Eringovi po chuti. Po nemalé rozepři s Johannem Christianem ze Strolzu ohledně výsledné podoby excepce v září roku 1740 svou spolupráci s hrabětem ukončil s poukázáním na fakt, že pokud mu hrabě nemůže svěřit plnou důvěru (a volnější ruku), nechce pro něj dál pracovat.¹⁴

Kontakt hraběte s prokurátorem Eringem se touto „výpovědí“ neuzavřel, neboť bylo potřeba vyřešit otázku advokátovy mzdy a tato záležitost se protáhla až do června roku 1742. Zřejmě se tímto potvrzuje dobová neoblíbenost této sociální skupiny. Již v předbělohorské době platili advokáti za nečestné a lakomé lidi, jak je patrné z některých narážek ve Všehrdově právníkém pojednání či v Komenského *Labyrintu světa a ráji srdce*, který právníkům rozdal jména jako Darmotlach, Pochleba, Křivoved a Právotah a jejich nejdůležitější zákony nazval „Žravá hryzení zemská“ a „Dravá šizení zemská“.¹⁵ Zmínky o nepoctivosti advokátů, kteří se snažili obohatit na úkor svých klientů, se objevily také v *Obnoveném zřízení zemském*, jež prokurátorům například výslovně zakazuje spolčovat se proti svému klientovi či dokonce domlouvat se s advokátem protistrany.¹⁶ Takové výtky proti nepoctivosti advokátů zřejmě nebyly úplně neopodstatněné, jak naznačuje příklad prokurátora Eringa, který si za své služby na hraběti Swéerts-Sporckovi vyžádal 4 000 zl, jež ale hrabě odmítl zaplatit s poukazem na to, že je to částka příliš nadsazená. Výsledek následného soudního sporu o Eringův plat dal hraběti za pravdu. Podle rozsudku soudu Nejvyššího purkrabství bylo advokátu Eringovi za jeho služby přiznáno pouze 400 zl, tedy desetkrát méně, než si původně žádal.¹⁷

Naprosto odlišný vztah vázal k hraběti královského prokurátora Johanna Christiana ze Strolzu. Tohoto úředníka nelze považovat za zaměstnance hraběte Swéerts-Sporcka. Pan

14 Tamtéž, inv. č. 6985, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1740, zápis z 5. 9.

15 Jan Amos KOMENSKÝ, *Labyrint světa a ráj srdce*, Praha 2005, s. 87.

16 Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého*, Praha 1888, čl. B LI.

17 NA Praha, Nejvyšší purkrabství, inv. č. 85, registra výpovědí, rozsudek v případě JUDr. Ering versus Anna Kateřina Swéerts-Sporck.

ze Strolzu pomáhal Swéerts-Sporckům ze své pozice královského fisko-úředníka a především člena Fundační komise, protože se stal hlavním dohlížitelem nad úspěšným dokončením kukské hospitální nadace. Jako takový se tedy velice zajímal o průběh sporu s paní Obernitzovou, který zmíněnou nadaci pozastavil, a záleželo mu na tom, aby se problém se směnkou hraběte Františka Antonína Šporcka vyřešil rychle a hladce.

Nedostával tedy od hrabat žádný plat ani v průběhu soudního sporu, ani po jeho skončení. Jedinou odměnou (spíše symbolickou) a poděkováním za jeho příspěví k výhře sporu mu měla být stříbrná skříňka s psacím načiním a dalšími drobnostmi, kterou ale několikrát odmítl, neboť prý „za vedení tak bezbožně vyvolané pře si před Bohem nic nechce vzít“.¹⁸ Při pročítání Seemanových deníkových zápisů si nelze nepovšimnout přátelského rysu, jímž se vztah královského prokurátora s hrabaty Swéerts-Sporckovými vyznačoval. Nebo alespoň měl v denících budít zdání přátelského vztahu. S královským prokurátorem byl hrabě či jeho pravá ruka Seeman ve styku takřka nepřetržitě, což samozřejmě dokládá především to, že se hrabě na úsudek pana ze Strolzu maximálně spoléhal a pokládal ho za rozhodující, a proto se s ním radil i o těch nejmenších krocích, které bylo potřeba učinit. Z tohoto důvod udržovali pravidelný kontakt, ať již osobní či písemný. O tom, jak důležitým se stal názor královského fisko-úředníka pro hraběte, svědčí i to, že mu hrabě nedopřál odpočinku ani při jeho pobytu v lázních v Karlových Varech a několikrát ho nechal písemně zpravovat o detailech událostí v Praze a nechybělo ani přeposílání důležitých dokumentů.¹⁹

Nicméně jejich setkání zřejmě přesahovala obyčejný profesionální rozměr. Pan ze Strolzu několikrát hostil Swéerts-Šporcky na svém statku Podmokly, jež ležely asi 10 km severně od Zbiroha. V červenci roku 1740 zde pobýval hrabě doprovázený Tobiášem Antonínem Seemanem a dalšími dvěma sloužícími tři dny, jež vyplnili především dlouhými diskuzemi s královským prokurátorem. Nechyběly ovšem ani projíždky a procházky po okolních lesích či přihlížení hrám služebníkům.²⁰

Také Johann Christian považoval svůj vztah k hraběti za poněkud výlučný a cítil velkou zodpovědnost za to, jak se celý proces vyvine, a neváhal využít ve prospěch hraběte svých pravomocí královského prokurátora. Svým jménem sestavil memoriál k české dvorské kanceláři, ve kterém žádal o uzavření případu z moci českého krále na základě proběhnuvšího ohledání originálu obligace, jež prohlásila zmíněný dokument za nepravý. K takovému kroku se pan ze Strolzu odhodlal proto, že rozsouzení civilního procesu mezi

18 Knihovna NKP Hospitalu Kuks, inv. č. 6987, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1742, zápis z 9. 6.

19 Tamtéž, inv. č. 6986, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1741, zápis z 16. 6.

20 Tamtéž, inv. č. 6987, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1740, zápisy z 27. 7. – 1. 8. Statek Podmokly vlastnil pan ze Strolzu v letech 1720-1747. O tom August SEDLÁČEK, *Hradý, zámky a tvrze království Českého. Díl 8*, Praha 1891, s. 96.

hraběnkou Swéerts-Sporck a paní Obernitzovou bylo odsunuto až do doby, kdy skončí trestní řízení vedené proti paní Obernitzové, jež bylo zahájeno císařským reskriptem z 26. února 1740.²¹ Královský prokurátor se obával přílišného zdržení, které způsobí celé trestní řízení a následně nekonečné formality při ukončování původního civilního procesu. Ve svém memoriálu poukazoval na skutečnost, že toto zdržení by mohlo poškodit realizaci hospitální nadace. Nicméně z dobrozdání místodržitelské kanceláře a císařské odpovědi je patrné, že svůj vliv královský prokurátor nadhodnotil. Nejenže nebylo žádosti vyhověno, ale místodržitelský úředník se ve svém dobrozdání dokonce podivuje nad troufalostí pana ze Strolzu, jenž prý měl jako bývalý apelační rada lépe zhodnotit situaci. Žádosti nemohlo být vyhověno mimo jiné proto, že celou záležitost sledovala také saská kurfiřtská vláda, jak je zmiňováno výše, a bylo proto žádoucí, aby proběhl řádný soud.²²

Vedle zemského prokurátora a královského fisko-úředníka se do právní sítě Swéerts-Sporcků zapojovala řada dalších úředníků, ať již dílčími či dlouhodobějšími úkony. Šlo například o drobné služby spojené s příslušným úřadem a informační a poradenskou činnost, taktéž týkající se povětšinou situace na příslušném úřadu. Často se také jednalo o výpomoc, jež přesahovala povinnosti těchto úředníků, či dokonce byla s jejich pravomocemi v rozporu. Tyto své rádce neváhal hrabě alespoň symbolicky odměňovat a udržovat tak svou síť důležitých kontaktů ve funkčním stavu.²³ K tomuto je třeba dodat, že iniciativa pro udržování výhodného vztahu s hrabětem vycházela také od samotných úředníků, kteří hraběte sami od sebe navštěvovali a kromě profesních záležitostí s ním (resp. s jeho hofmistrem) řešili i takové věci, jako prosbu o dodávku speciálního hradištského másla.²⁴ S většinou z nich se často scházel hofmistr Seeman osobně, a to i mimo rámec svých úředních povinností. Často se navštěvoval třeba s některými členy úřednické rodiny Christenů, jejichž služeb využíval hrabě nejčastěji, a společně trávili chvíle při šálku čaje.²⁵ Například Johann Wentzel Christen, místodržitelský kancelista, informoval

21 NA Praha, ČDK, inv. č. 1225, číslo 2162, kart. 936, záležitosti obligace na 150 000 říšských tol. vystavené Františkem Antonínem Šporkem Alžbětě z Obrnic a prohlášení za falešnou (1740–1744), císařský reskript z 26. 2. 1740.

22 Tamtéž, dobrozdání místodržitelské kanceláře z 30. 5. 1740.

23 Kromě finálního vyplacení peněžité odměny za konkrétní zásluhu na úspěšně zakončeném procesu obdarovával hrabě příležitostně prostřednictvím svého hofmistra Seemana některé úředníky divokou, zajíci a bažanty ze svých obor. Viz Knihovna NKP Hospitalu Kuks, inv. č. 6985, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1740, zápis z 12. 11.; Tamtéž, inv. č. 6986, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1741, zápis z 19. 1. či 13. 3.

24 Myšleno Choustníkovo Hradiště. V srpnu roku 1740 si o máslo psal sekretář úřadu desek zemských Ferabosco a v říjnu 1741 expeditor místodržitelské kanceláře Franz Josef Damm. Knihovna NKP Hospitalu Kuks, inv. č. 6985, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1740, zápis z 13. 8. a Tamtéž, inv. č. 6986, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1741, zápis z 20. 10.

25 Např. Knihovna NKP Hospitalu Kuks, inv. č. 6987, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1742, zápis z 9. 6.

hraběte o tom, v jaké fázi se nachází odesílání memoriálů Swéerts-Sporcků k české dvorské kanceláři či o memoriálech podaných protistranou, případně o doručených císařských reskriptech.²⁶ Od Wentzela Ignace Christena, českého deklamátora úřadu desek zemských, si nechával hrabě radit v otázce konečné inrotulace spisů před jejich předáním soudu.²⁷ Zde se zdá, že právě Wentzl Ignac Christen lehce překročil své pravomoci deklamátora, když se snažil hraběti pomoci vyslovením svých názorů na věc. Jako deklamátor měl pouze dohlédnout na kompletaci dokumentů, ale instrukce mu podle Lenky Burdové zakazovaly kterékoli ze stran radit, jak postupovat v procesu inrotulace a jakkoli do tohoto procesu zasahovat.²⁸ Ovšem jak víme, norma se od praxe leckdy výrazně liší.

Spolupráce se všemi úředníky probíhala souběžně. Hrabě se samozřejmě radil často s několika z nich najednou a kromě toho se tito úředníci scházeli také mezi sebou a radili se spolu. Jenže tak rozsáhlý právní aparát mohl být často spíše ke škodě věci. Více odborníků mělo totiž i více názorů, a tak mezi nimi docházelo k drobným i větším neshodám. Konfliktní situace byla ještě umocněna tím, že se do věci vkládal hrabě se svým vlastním (často odlišným) řešením. Jako tomu bylo např. v případě formulování excepce v září 1742. Oba prokurátoři (zemský i královský) sepsali vlastní verzi dokumentu. Hrabě potom z každého vybral jen ty části, které se mu zdály nejvhodnější, pospojoval je svými vlastními myšlenkami a vytvořil tak excepci úplně novou. Kvůli neshodám ve věci výsledné podoby excepce a kvůli nedůvěře, se kterou hrabě kontroloval každý dokument, který advokáti vytvořili, se dokonce prokurátor Ering odmítl dál na případu podílet a hrabě místo něj musel najmout nového advokáta, jímž se stal prokurátor Franz Josef Hoffman.²⁹ Také ten měl později drobné neshody s prokurátorem Stolzem kvůli rozdílným názorům na způsob obhajoby.³⁰

Jako poslední, ale zato neméně důležitý článek právní sítě Swéerts-Sporcků je třeba uvést již několikrát zmiňovaného hofmistra Tobiáše Antonína Seemana, který sloužil již na dvoře Františka Antonína Šporka a z jehož deníkových zápisků můžeme čerpat informace o životě těchto dvou hraběcích generací. Seeman fungoval v tomto právnickém aparátu jako jakýsi spojovací článek, centrální bod, který kolem sebe všechny ostatní úředníky shromažďoval, zajišťoval hladký průběh jejich spolupráce a vzájemné komunikace s hrabětem. Kromě toho sledoval veškeré dění kolem procesu, ať již osobně v Praze, či na

26 Např. Knihovna NKP Hospitalu Kuks, inv. č. 6986, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1741, zápis z 19. 6.

27 Knihovna NKP Hospitalu Kuks, inv. č. 6987, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1742, zápis z ledna až února.

28 Lenka BURDOVÁ, *Úřad desek zemských*, Sborník archivních prací 36, 1986, s. 343.

29 Knihovna NKP Hospitalu Kuks, inv. č. 6985, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1740, zápis z 5. a 7. 9.

30 Tamtéž, inv. č. 6987, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1742, zápis z 8. 2.

dálku písemně ode dvora hraběte Swéerts-Sporcka. Při svém pobytu v Praze zařizoval vše potřebné, aby nedošlo k žádnému promeškání. Jeho úkoly by se daly přirovnat svým rozsahem k úkolům, jež pro svého pána hraběte Ferdinanda Jana Verduga vykonával speciálně najatý agent Antonín Pichler v šedesátých letech 17. století.³¹ Vztah agenta k hraběti Verdugovi byl ale zaměstnanecký a smluvně ošetřený, na rozdíl od toho, jak byl k Swéerts-Sporckovi připoután Seeman.

Oproti tomuto rozsáhlému systému advokátů a úředníků nedisponovala paní Obernitzová takovými možnostmi. Zřejmě musela projevit velkou odvalu a dostatek kuráže, aby podala svou žalobu, neboť se rozhodla obžalovat osobu vyššího stavu, očividně bohatší a tedy s lepším přístupem ke kvalitním advokátům a s většími kontakty a přímluvci na úřadech, kterých bylo k úspěšné zakončení při také potřeba.³² Dokonce i v případě, že by byla žaloba paní Obernitzové oprávněná, neměla pro její prosazení nejvýhodnější pozici.

Celá obžaloba paní Obernitzové byla založena na onom jediném dokumentu, který měl údajně podepsat František Antonín Špork a jeho svědci hrabě Václav Ferdinand Caretto de Millesimo a hrabě Markvart z Hrádku.³³ Hlavním úkolem právníků Swéerts-Sporcků tedy bylo vyvrátit tuto důkazní listinu, čehož dosáhli několika způsoby. Za prvé se zaměřili na fyzickou podobu dlužního úpisu. Během odborného ohledání důkazního materiálu na úřadě Nejvyššího purkrabství se objevilo přes 20 hrubých chyb a nesrovnalostí v materiálu a písmu. Papír, inkoust a hedvábný provázek přivazující pečeti byly příliš nové, podpisy hraběte a jeho dvou svědků byly psané jiným rukopisem, než byl pro ně typický, a také jejich pečeti byly prohlášeny za nepravé.³⁴ Výsledek průzkumu dokumentu postučil královskému prokurátorovi k tomu, aby žalobkyni uvěznil a nechal proti ní zahájit trestní řízení, což celý proces mírně prodloužilo.³⁵

Dalším způsobem, jak vyvrátit obligaci, bylo zaměřit se na její obsah a vyvrátit samotnou skutkovou podstatu. Při bližším pohledu na obsah samotné obligace se zdá vskutku skoro nemyslitelné, že by tato žaloba nebyla vykonstruovaná. Podezřelá se zdála napří-

31 Michaela BURIÁNKOVÁ, *Pražský agent hraběte Ferdinanda Jana Verduga v druhé půli 17. století*, in: Celostátní studentská vědecká konference Historie 2010, Olomouc 2012 (v tisku).

32 Například v roce 1741 posílal hrabě žádost nejvyššímu zemskému sudímu Josefu Františku z Vrba a Bruntálu, aby urychlil odeslání posudku od zemských desek na královské místodržitelství. A odeslání bylo skutečně urychleno, viz Knihovna NKP Hospitalu Kuks, inv. č. 6986, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1741, zápis ze 4. 9.

33 Zřejmě se jednalo o Václava Arnošta Markvarta z Hrádku, o kterém píše ve své studii Valentin Urfus. Srov. Valentin URFUS, *Václav Arnošt Markvart z Hrádku, šlechtický právník, zemský hodnostář a manufakturní podnikatel (k problematice feudálního stavovství v pobělohorských Čechách)*, Právněhistorické studie 29, 1989, s. 91–101.

34 Knihovna NKP Hospitalu Kuks, inv. č. 6984, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1739, zápis z 17. 12.

35 Tamtéž, zápis z 12. 2. a tamtéž, inv. č. 6985, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1740, zápis z 26. 3.

klad příliš vysoká vymáhaná dlužná částka, která měla obnášet 150 000 říšských tolarů (225 000 rýnských zlatých) a k tomu 3 % úrok. Obhajoba poukazovala na nepravděpodobnou výšku zapůjčené částky s poukazem na ne příliš velkou majetnost údajné věřitelky paní Heslerové.³⁶

Za všechny logické úvahy nad nepravděpodobností dat uvedených v obligaci a ve výpovědích svědků, kterými se právní poradci hrabat Swéerts-Sporcků snažili zpochybnit pravost tohoto dokumentu, uveďme jako příklad argumentaci v případě nepravděpodobného data a místa sepsání směnky, k čemuž bylo za potřebí předvolat několik svědků.

Výpovědi svědků předvolaných hrabětem Swéerts-Sporckem jsou ideálním příkladem strategie, díky níž mohly (netvrdím, že nutně musely) strany ovlivnit výsledek sporu ve svůj prospěch. I za předpokladu, že byla obhajoba oprávněná a pravdivá, mohlo být užitečné výpovědi mírně zmanipulovat a kladný výsledek pře si tak pojistit. Podepsání obligace mělo podle uvedených údajů proběhnout 5. září 1699 v Konojedech. Všech sedm svědků, kteří v době sepsání obligace, tedy před čtyřiceti lety, sloužili u hraběte, potvrdilo jednomyslně (doslova „*uno ore et voce*“), že hrabě se v té době v Konojedech nenacházel.³⁷ Potom v létě roku 1723 měl podle žalobkyně přijet do Prahy saský advokát Johann Christoph Müller, aby zde dodatečně potvrdil svým podpisem obligaci za přítomnosti hraběte Šporka, ale i tuto možnost vyvrátilo jednomyslně osm svědků, kteří přísahali, že v té době hrabě pobýval na Kuksu, a nikoli v Praze. Mezi přísahajícími svědky byl také Šporkův hofmistr Tobiáš Antonín Seeman, který jako důkaz předložil svůj pečlivě vedený deník z roku 1723.³⁸ Tyto nářžky si nekladou za cíl tvrdit, že údaje o místě pobytu hraběte Šporka čtyřicet let před konáním této soudní pře byly nepravdivé. Zdá se však podivné, že si všichni svědci do jednoho po tak dlouhé době na den přesně vybavovali, kde hrabě pobýval.

Ve způsobu dokazování nesmyslnosti obligace je patrná také cílená snaha útočit přímo na osobu paní Obernitzové. Jako by předpoklad, že je strůjcem celého procesu ona, formoval podobu všech protiargumentů. Ačkoli pozdější šetření připouští, že tím, kdo směnku zfalšoval, mohl být také Gustav Hanibal z Oppersdorfu, od kterého paní Obernitzová směnku získala, či saský advokát Johann Christoph Müller, jenž ji před tím předal panu z Oppersdorfu,³⁹ argumenty vznesené v této excepci nenechávají nikoho na pochybách, že tou, která mělo vše zkonstruovat, je paní Obernitzová.

36 SOA Praha, Velkostatek Křivoklát, Starý a Nový archiv, inv. č. 435, sign. D 154, excepcie Anny Kateřiny Swéerts-Sporck, fol. 7v.

37 Tamtéž, fol. 9v.

38 Tamtéž, fol. 12r.

39 NA Praha, ČDK, inv. č. 1225, číslo 2162, kart. 936, záležitosti obligace na 150 000 říšských tol. vystavené Františkem Antonínem Šporkem Alžbětě z Obrnic a prohlášení za falešnou (1740–1744), zprá-

Prostředků k souboji soudní cestou byla celá řada. Kromě tzv. „vyzbrojení“ se důkladným právníckým aparátem a následným soustředěním se na samotný obsah obhajoby či žaloby se dalo využít vedlejších právních kliček, jež umožňovalo samotné zřízení zemské. Nejčastěji se využívaly k prodloužení procesu. Přestože spor paní Obernitzové se Swéerts-Sporcky proběhl poměrně plynule bez příliš velkých prodlev a vyřešen byl během pěti let, i v tomto procesu došlo k několika pozdržením, ať již úmyslným či neúmyslným.

Již odpověď Swéerts-Sporcků na žalobu paní Obernitzové, tzv. excepce, se o pár měsíců opozdila. K sepsání excepce Swéerts-Sporcků bylo ale třeba získat více času, proto si vymohli další výjimečné prodloužení lhůty, aby měli dostatek času k získání všech potřebných důkazů, především výpovědi saských svědků. K sepsání excepce si také obhajo- ba vyžádala ohledání originálu obligace. Ačkoli byla podána žaloba již v září 1739, dodala paní Obernitzová originál dokumentu až v prosinci a teprve v únoru dalšího roku proběhlo prověření obligace za účasti odborníků, kteří složili potřebnou přísahu u zemských desek až v březnu 1740, což sepsání excepce ještě oddálilo. Prohlášení obligace za falsum ale proces zkomplikovalo více, neboť na jeho základě byl císařským reskriptem pozastaven civilní proces a zahájeno trestní řízení s paní Obernitzovou. Civilní proces byl obnoven teprve v červnu 1740, takže excepce nakonec byla dodána až po deseti měsících od podání žaloby.⁴⁰

Také žalobkyně si vymohla několikrát prodloužení lhůt, posílala memoriály do Vídně a k úřadu Desek zemských, proti čemuž se na oplátku Swéerts-Sporckové bránili posíláním protestací. I to byl způsob, jak se bránit či útočit v soudním sporu – vymáhat si výjimky u úřadu Desek zemských či přímo ve Vídni u panovníka.⁴¹ První i ostatní výpady a pokusy paní Obernitzové získat na svoji stranu výhodu a potažmo i pravdu byly s přehledem odrazeny, ale i přesto se ještě jako by z posledních sil pokoušel její advokát alespoň oddálit konečnou inrotulaci spisů před jejich odesláním k soudu. Po zamítnutí jeho dvou memoriálů, odeslaných za tímto účelem k Úřadu desek zemských, byla přeci jen provedena inrotulace akt, souboj se ukončil a oběma stranám nezbývalo již nic jiného než čekat tři měsíce na konečný výrok soudu, který by ze své panovníkem propůjčené pravomoci jejich spor rozřešil.⁴²

Rozsudek zněl ve prospěch obviněné Anny Kateřiny Swéerts-Sporck. Paní Obernitzová se ocitla na straně poražených a podobně jako ve skutečném souboji fyzickým musela

va ze 4. 4. 1740.

40 Knihovna NKP Hospitalu Kuks, inv. č. 6985, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1740, zápis z 12. 9.

41 Příklady zaslání žádostí a protestací: Knihovna NKP Hospitalu Kuks, inv. č. 6986, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1741, zápis z 9. 2. či tamtéž, zápis z 29. 5.

42 Tamtéž, inv. č. 6987, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1742, zápisy z února až března.

počítat se ztrátami, neboť soud jí uložil uhradit veškeré soudní výlohy. Swéerts-Sporckové se naopak osvobodili od splácení enormně velkého a zřejmě smyšleného dluhu, který mohl přivodit jejich totální ekonomický a tím také pravděpodobně sociální úpadek, ale také se jim podařilo obhájit čest hraběte Františka Antonína Šporcka, která by byla pošpiněna ne tím, že se stal dlužníkem, ale tím, že by se nechal „*tak ostudně přechytračit nějakou slabou ženštinou*“.⁴³

Pokud člověk selhal v tomto úředním souboji, státní mocí kontrolovaném a řízeném, a nechtěl se uchýlit k fyzickému násilí, pořád ještě zbývala možnost využít k potrestání protivníka vyšší moci. Jako zhrzený advokát Ering, jenž ani soudní cestou nevymohl na hraběti svých 4 000 zl, na něž měl podle svého mínění nárok, který alespoň hraběti Františku Karlu Swéerts-Sporckovi dopisem vzkázal, „*že na něj za tuto křivdu budou on a jeho děti bez přestání přivolávat boží pomstu a nepochybuje, že hraběte Bůh skutečně potrestá*“.⁴⁴

43 SOA Praha, Velkostatek Křivoklát, Starý a Nový archiv, inv. č. 435, sign. D 154, excepcie Anny Kateřiny Swéerts-Sporck, fol. 9r.

44 Knihovna NKP Hospitalu Kuks, inv. č. 6987, kalendář se zápisky T. A. Seemana z roku 1742, zápis z 14. 4.

Zusammenfassung

Der barocke Adlige und seine Rechtsberater. Am Beispiel eines Rechtsstreits zwischen Anna Katharina Swéerts-Sporck und Christina Elisabetha von Obornitz (1739–1743)

Die Studie beschäftigt sich am Beispiel eines Rechtsstreits zwischen Anna Katharina von Swéerts-Sporck und Christina Elisabetha von Obornitz mit einem Netz von Rechtsberatern und den daraus hervorgehenden Möglichkeiten der Verteidigung vor Gericht. Gegenstand des erwähnten Streits war eine finanzielle Forderung, die von Frau Obornitz aufgrund einer angeblich von Graf Franz Anton Sporck, dem Vater der Gräfin Swéerts-Sporck, unterzeichneten Obligation erhoben hatte. Mit Unterschrift der Obligation habe Franz Anton Sporck bestätigt, von Dorota Elisabetha von Hesler, der Mutter Christina Elisabetha von Obornitz, 150 Tausend Reichstaler geliehen zu haben.

Zu Beginn der Arbeit werden beide Streitpartner vorgestellt. Es folgt eine kurze Beschreibung des Streitverlaufs ab der Anklageerhebung am 5. 9. 1739 bis hin zur Bestätigung des Urteils der Obligationsfälschung durch Maria Theresia im Juni 1743. Der Rechtsstreit wird im zeitgenössischen gerichtlichen und gesellschaftlichen Kontext dargestellt.

Nachfolgend widmet sich die Arbeit der Beschreibung des konkreten Rechtsberaternetzes von Gräfin und Graf Swéerts-Sporck, deren Mitglieder den Swéerts-Sporcks verschiedentlich verbunden waren, angefangen bei Arbeitgeberverhältnissen bis hin zu freundschaftlichen Beziehungen. Die Aufgaben der Berater griffen oftmals ineinander über oder kreuzten sich, es kam vielfach zu Meinungsverschiedenheiten. Das Netz bestand aus dem

Hauptrechtsberater und Prokurator Maxmilián Johann Ering, der später von Prokurator Franz Josef Hoffman abgelöst wurde. Des Weiteren verließ sich der Graf auf die rechtliche Beratung und Hilfe des königlichen Fiskal Johann Christian von Strolz, der mit der Aufsicht über die von dem verstorbenen Grafen Franz Anton Sporck gegründete Stiftung betraut war. Neben diesen beiden Hauptberatern griff der Graf bei der Gewinnung von Informationen oder Dokumenten auf kleinere Beamte zurück, auf Schreiber und Deklamatoren des Landtafelamtes, den Expeditoren der Statthaltereien u. Ä. Stellvertretend für alle sei hier die Beamtenfamilie Christen genannt, mit der die Swéerts-Sporcks am häufigsten in Verbindung standen. Nicht zuletzt verließen sich Graf und Gräfin in Rechtsangelegenheiten auch auf die Hilfe ihrer rechten Hand, des Hofmeisters Tobias Anton Seeman.

Im Schlussteil der Arbeit präsentiert die Autorin mehrere Beispiele konkreter, von den Meinungen und Ratschlägen der gräflichen Rechtsberater beeinflusster Eingriffe in den Fortgang des Rechtsstreits.

Das Ziel der Arbeit bestand insbesondere in der Analyse des Funktionierens eines Rechtsberaternetzes und in der Beschreibung des Verlaufs eines konkreten gerichtlichen Rechtsstreits aus der Sicht einer der Streitparteien sowie die Art und Weise der Ausnutzung der Fähigkeiten von Rechtsberatern bei der Verteidigungskonzipierung.

Jan MUNZAR – Vítězslav PRCHAL

Počasí v Čechách ve 30. a 40. letech 18. století v denících Tobiáše Antonína Seemana

Abstract: *The German diaries written by T. A. Seeman, the steward (Germ. Hofmeister) of the (Swéerts-) Sporcks, in 1730–1747 contain a wealth of meteorological observations. Although it was not the author's main area of interest and the data are not recorded on a daily basis, they represent a new and valuable contribution to the documentation of the climate and its extremes in Bohemia of the pre-instrumental period of the first half of the 18th century. The diaries also contain a number of records of floods, of which the deluge of the late February 1732 reached a Central European scale. These records also enable us to evaluate winters: severe winters with plenty of snow were the winters of 1730/31 and 1731/32. On the other hand, the first months of 1735 and 1737 were relatively mild, and so was likely the winter of 1746/47.*

Key words: *weather – floods – winters – 18 century – Bohemia*

Úvod

Jedním z aktuálních meteorologických témat posledních let je hledání odpovědi na otázku, zda opravdu dochází v současnosti ke změně klimatu. Jenže k tomu je nutné mít k dispozici informace o dosavadním dlouhodobém kolísání klimatu v jednotlivých regionech za co nejdéší období. V Čechách je přitom nejstarší systematické pozorování počasí a měření jeho jednotlivých prvků až ze sedmdesátých let 18. století z pražského Klementina. Proto jsou jedním z důležitých písemných pramenů pro poznání a rekonstrukci povětrnostních poměrů ze staršího období také osobní deníky, pokud obsahují jakékoliv informace o dobovém počasí. Mezi ně nepochybně patří i německy vedené kalendářové zápisky Tobiáše Antonína Seemana (1679–1750), hofmistra hraběte Františka Antonína Šporka (1662–1738), po jeho smrti nadále působícího ve službách dědice Františka Karla Swéerts-Sporcka. Dochované denní zápisky z let 1726–1747 i jejich autora představuje úvodní studie tohoto sborníku, proto na tomto místě uvádíme jen archivní uložení originálních kalendářů.¹

1 Originální zápisky v tištěných svatováclavských kalendářích (*Neuer Prager Titular und Logiaments-Kalender zu Ehren des H. Wenceslai/Fürsten/und Martyrers/ Patrons des Königreichs Böhheim*) z let 1731–1747 (vyjma let 1734, 1736 a 1738, které se nedochovaly) jsou uloženy v knihovně Národní kulturní památky Hospital Kuks (dále jen NKP Kuks), inv. č. 6978–6987 a inv. č. 6989–6994, kalendář se

Příklady dosavadních poznatků o pozorování počasí v Čechách v první polovině 18. století

Z první půle 18. věku máme dnes k dispozici několik pramenů, jež přinášejí informace o počasí. Krátké období let 1701–1704 zachycuje např. závěr deníku děkana Bartoloměje Zelenky (1633–1711), který tehdy působil v Brandýse nad Labem, ale vzhledem ke zdravotnímu stavu jsou jeho zápisky z tohoto období, včetně údajů o počasí, poměrně skromné.²

Nejvýznamnější jsou pak bezpochyby pozorování z let 1718–1720, která prováděl v Zákupech u České Lípy lékař a astronom Johann Carl Rost (1690–1731). Dochovala se pouze proto, že byla publikována v pozoruhodných encyklopedických publikacích Johanna Kanolda, vydávaných ve Vratislavi v letech 1718–1726. Jednalo se nejprve o zachycení průběhu počasí podle vizuálních pozorování od října 1718 do prosince 1719 a od dubna do prosince 1720. Od zimního slunovratu 21. prosince 1719 do března 1720 pak měřil tlak i teplotu vzduchu a zaznamenával směr větru (zřejmě podle tahu oblaků) spolu s doprovodným počasím třikrát denně.³

Pokud jde o počasí v Čechách ve třicátých a čtyřicátých letech 18. století, má analýza Seemanových diarií svůj nezpochybnitelný primární význam, neboť pramenů ze stejného období vhodných ke srovnání s informacemi zaznamenanými hofmistrem Seemanem je zatím k dispozici poměrně málo. Jejich soupis lze nalézt např. v práci Karla Pejmla⁴ nebo v monografiích kolektivu Rudolfa Brázdila.⁵ Relevantní poznatky z nich jsou v dalších částech tohoto příspěvku využity pro komparaci s dosud v tomto směru nevytěženými Seemanovými záznamy především o výskytu povodní, silných větrů a charakteru zim.

Seemanovými poznámkami na rok 1730 pochází ze soukromé sbírky pana Konráda Jeschkeho z Ludwigsburgu. Originální Seemanův kalendář z roku 1727 se dnes nachází v soukromé sbírce pana Stephana Swéerts-Sporcka v Rakousku. Pozdější opisy Tomáše Halíka a Karla Třísky dnes již nedochovaných poznámek z let 1726, 1729 a 1734 jsou spolu s dalšími uloženy v Národním archivu (dále NA) Praha, Sběrka rukopisů B, inv. č. B 90 (opisy let 1726, 1729, 1731–1733, 1735, 1737), a inv. č. B 90a (opisy let 1740–1746). Halíkovy vlastnoruční přepisy některých kalendářů (1726, 1729, 1731–1734, 1740–1742) jsou rovněž uloženy v Městském muzeu Dvůr Králové nad Labem, sign. PT 9094. V současné době několikačlenný tým na Univerzitě Pardubice připravuje ediční zpřístupnění všech v originále či v přepisu dochovaných let Seemanových zápisů ve formě moderní zrcadlové německo-české edice s příslušným vědeckým komentářem.

- 2 Bartoloměj ZELENKA, *Diarium*. Rkp. Knihovna Národního muzea, sign. VII D 3.
- 3 Jan MUNZAR, *Johann Carl Rost (1690–1731) a jeho meteorologická pozorování v severních Čechách a v Norimberku*, Meteorologické zprávy 56, 2003, s. 19–25.
- 4 Karel PEJML, *Příspěvek ke kolísání klimatu v severočeské vinařské a chmelařské oblasti od roku 1500–1900*, Sborník prací Hydrometeorologického ústavu ČSSR 7, 1966, s. 23–78.
- 5 Rudolf BRÁZDIL et al., *Historické a současné povodně v České republice*, Brno – Praha 2005; Rudolf BRÁZDIL et al., *History of weather and climate in the Czech Lands: Strong winds*, Brno 2004.

Seemanovy deníky a počasí

Z období let 1726–1747 bylo pro excerpci informací o počasí, popř. jejich analýzu, k dispozici vlastně jen 15 svazků, a to pro léta 1729–1732, 1734–1735, 1737 a 1740–1747. Deníky pro léta 1728, 1736 a 1738 se nedochovaly ani v pozdějších opisech (viz pozn. 1), v dalších třech z let 1726, 1733 a 1739 se sporadickými záznamy pak žádné údaje o počasí nejsou, snad vyjma jediné zmínky o velkém dešti 10. května 1726 v Kuksu.⁶ Také zápisy pro rok 1727 díky svému specifickému charakteru a malé využitelnosti nebyly zařazeny do dalších kalkulací.⁷

Celkem se v analyzovaném souboru deníků podařilo nalézt 246 dnů s přímými informacemi o povětrnostních jevech.⁸ Z toho poměrně značná část je systematicky spjata se zdravotním stavem hraběte. Tak v 53 dnech zůstala Jeho Excellence doma kvůli nepříznivému počasí, z toho ve 34 dnech pro blíže nespecifikované „špatné“ počasí, ve zbývajících 19 dnech proto, že bylo deštivo, větrno, chladno nebo pod mrakem.⁹ Povětrnost je zmiňována také v souvislosti s cestováním nebo lovem (především s jeho neúspěchem).

Mimo to obsahují Seemanovy záznamy řadu informací nepřímých, jakými jsou zmínky o cestování saněmi nebo kočáry, které lze využít k posouzení charakteru zimy. O průběhu počasí v teplém pololetí může cosi říci i konstatování z 10. prosince 1743, že kvalita vína tohoto roku se zdá docela špatná.¹⁰ Nebo lze zmínit zápis ze 7. února 1744, že

6 „Jeho Excellence zůstala kvůli silnému dešti doma...“ NA Praha, Sbirka rukopisů B, inv. č. B 90, zápis k 10. 5. 1726.

7 Zápisy toho roku obsahují (nikoliv souvisle) jen období do 1. 10. To by nebylo rozhodující, i některá další léta nepokrývají zápisy stoprocentně, v tomto konkrétním případě však hofmistr Seeman s hrabětem Šporkem pobývali téměř celou tu dobu u dvora ve Vídni (na cestu vyrazili 18. 4., zpět se vrátili 4. 8.). Pro analýzu počasí v Čechách jsou tedy zápisy nevyužité. Celkem se v tomto svazku nacházejí jen čtyři zmínky o počasí, z toho pouze jedna je vztažena na domácí prostředí: K datu 21. 4. je připsána poznámka, že po všechny tři dny cesty z Kuksu do Vídně (konkrétně do Jihlavy, kde byl zápis pořízen) bylo velmi chladno („große kälte“ – mrazy?) a studené bouřlivé větry („kalte sturmwinde“), až z toho pisatel velmi onemocněl. Není však zcela jasné, zda jde o objektivní informaci o povětrnostních podmínkách, nebo zda byl Seeman například v kočáru málo oblečený a nastydl. Deník z roku 1727 je v soukromé sbírce pana Stephana Swéerts-Sporcka v Rakousku. Digitální kopii mají členové řešitelského týmu k dispozici a počítají s jeho zařazením do chystané edice Seemanových kalendářů.

8 Jejich počet v jednotlivých letech je velmi rozdílný. Tak v roce 1729: 3, 1730: 16, 1731: 24, 1732: 38, 1734: 2, 1735: 47, 1737: 47, 1940: 2, 1741: 9, 1742: 15, 1743: 5, 1744: 15, 1745: 4, 1746: 4, 1747: 15.

9 Např. 17. 3. 1730: „Jeho Excellence kvůli špatnému počasí [üblen wetter] zůstala celý den doma.“ Nebo 30. 11. 1730: „Kvůli špatnému počasí [schlimen wetter] Jeho Excellence měla bolesti a zůstala ležet v posteli.“ Originál roku 1730 původně ve sbírce pana Konráda Jeschkeho, nyní v držení členů řešitelského týmu.

10 „...v podvečer jsem šel s Jeho milostí milostivým pánem do vinného sklepa. Ochutnávali jsme vína, která se letos zdají být docela špatná, což se časem ukáže.“ NKP Kuks, inv. č. 6989.

večer bylo vidět hvězdu s velkým ohonem, který nepřímou dokládá, že muselo být jasno.¹¹ Méně spolehlivé jsou informace o procesích, která by se zřejmě nekonala při nepříznivém počasí. Málo průkazné jsou i záznamy o zlých (špatných) cestách.

Pro hraběcího hofmistra byly pochopitelně rozhodující informace o chodu dvora apod., údaje o počasí jsou proto jen podružné a pochopitelně nejsou každodenní. Pouze ve dvou případech jsou záznamy o něm souvislé: V období 13. až 17. ledna 1732 jsou každý den tohoto pětidenní zmiňovány velké mrazy¹² a o tři roky později je uváděno a postupně napočítáno po svátku sv. Matouše za období 25. února – 17. března 1735 celkem 16 dní s jiným (*reiff*).¹³

Za jistou nevýhodu využití deníků pro dokumentaci počasí můžeme považovat, že autor během jejich psaní nepobýval na jednom místě. Kromě Kuksu po smrti hraběte Šporka v roce 1738 většinou působil v Lysé nad Labem, popř. na panství Nový Berštejn, a podnikal spolu s vrchností i cesty do Prahy, Karlových Varů, do Saska i do Rakouska. Z epizodických pobytů mimo Čechy je však minimum údajů o počasí. K těm zajímavějším z nich patří záznam z 9. července 1730: „*Ráno v 5 hodin odplula Jeho Excelence z Drážďan, v Pilnici přišel dobrý vítr, plachty napnuty. Vítr trval ale jen 2 hodiny, když potom přišel protivítr. Ve tři hodiny dorazila do Pirny, tam pojedla, něco nakoupila ve městě, v 5 hodin zase odplula a večer dorazila k Willstadtlu a přenocovala.*“¹⁴

V této souvislosti může zaznít kacířská otázka: Jsou poměrně málo časté informace ze Seemanových deníků vůbec přínosné pro doplnění mozaiky o počasí v Čechách v letech 1729–1747? Nepochybně ano, protože při pokusech o dokumentaci a rekonstrukci historického počasí se sledují dvě hlediska:

- a) jednak počasí, jeho průběh a extrémy v jednotlivých letech,
- b) jednak plošný výskyt konkrétního jevu (extrému) na území určitého regionu.

Pokud jde o počasí v jednotlivých letech, zatím jediným publikovaným pokusem o systematickou chronologickou excerpci (v preinstrumentálním období z nejrůznějších písemných pramenů) pro období let 1500–1900 je důkladná práce Karla Pejmla,¹⁵ týkající se především severočeské vinařské a chmelařské oblasti, kde ovšem pro hodnocení počasí v letech 1732 a 1735 její autor nenašel žádné vstupní informace.¹⁶ A právě pro tyto dva „chybějící“ roky jsou nově k dispozici četné údaje ze Seemanových deníků! Druhým hlediskem je plošné vymezení výskytu určitého povětrnostního extrému. To se týká např.

11 „... Večer jsem se díval na výjimečnou hvězdu s velmi velkým ohonem...“ Tamtéž, inv. č. 6990.

12 Tamtéž, inv. č. 6979.

13 Tamtéž, inv. č. 6982.

14 Originál roku 1730 původně ve sbírce pana Konráda Jeschkeho, nyní v držení členů řešitelského týmu.

15 K. PEJML, *Příspěvek ke kolísání klimatu*, s. 23–78.

16 Tamtéž, s. 42.

výskytu vichřice z 20. – 21. prosince 1740, zatím známé z jiných lokalit Čech,¹⁷ Seeman jí v jeho lokalitě spolehlivě potvrzuje (spolu s následnou povodní).

Povodně

V posledních letech je velmi aktuální otázka výskytu povodní, proto je pro oživení historické paměti vhodné zaměřit pozornost na Seemanovy záznamy o nich.¹⁸ Celkem se v jeho denících podařilo nalézt 17 zápisů o výskytu tohoto hydrometeorologického extrému – jak konkrétně formulovaných, tak méně konkrétních. Podstatné je, že většina z těchto případů přitom není v dosavadních historických přehledech týkajících se Čech podchycena. Proto je dále uveden jejich výčet buď v explicitní, nebo zestručněné podobě, a v závorce za datem vždy místo pobytu Tobiáše Antonína Seemana, ve kterém konkrétní zápis vznikl.

V následujících výčtech případů jsou kromě českých překladů uváděny i originální německé výrazy, užitě v Seemanových denících, aby byla přiblížena jeho dobová terminologie. Je však třeba mít na paměti, že autor záznamů nebyl přírodovědec, ale dvorský úředník – představený všeho služebnictva, správce domu i dvora. Jeho záznamy o počasí jsou podružné a pestrost užívaných pojmů není velká. Protože navíc deníková řada není kompletní a i v některých dochovaných diářích je informací o počasí neuvěřitelně málo, nejevilo se přínosné pokusit se o shrnutí Seemanových termínů pro jiné meteorologické prvky – vyjma níže zařazeného pozorování silných větrů.

23. února 1732 (Kuks): Celou noc silně pršelo, k ránu o 7. hodině se nahromaděný led na Labi strhl („*eyss-stoss lossgebrochen*“), opět nadělal velkou škodu, voda vystoupila až k holubníku.¹⁹ Pokud voda dosáhla až po holubník, který mj. zachytila anonymní barevná veduta Kuksu po roku 1729, nejednalo se o zanedbatelnou povodeň. Ve střední Evropě je zatím dokumentován 19. února ledochod na Dunaji v Řezně, popřípadě 24. února mimořádně velká povodeň v Coburgu v povodí Mohanu.²⁰

17 R. BRÁZDIL et al., *History of weather and climate*, s. 146–147.

18 Povodní se rozumí výrazný přechodný vzestup hladiny toku, způsobený náhlým zvýšením průtoku nebo dočasným zmenšením průtočnosti koryta zejména při výskytu ledových jevů. Viz Jan BEDNÁŘ et al., *Meteorologický slovník výkladový a terminologický*, Praha 1993, s. 237.

19 „*Celou noc silně pršelo, v 7 hodin ráno se uvolnila ledová strž, která znovu napáchala velké škody, voda vystoupila až k holubníku. V noci se uvolnil led, který stál až za Žireč, u kukského mostu byla vylovena bárka.*“ NKP Kuks, inv. č. 1979.

20 Curt WEIKINN, *Quellentexte zur Witterungsgeschichte Europas von der Zeitwende bis zum Jahre 1850, Hydrographie – Teil 4*, Berlin 1963, s. 186.

27. a 28. června 1732 (Kuks): Byl velmi silný déšť a záplava („*überschwemmung*“), druhý den až do 2 hodin odpoledne trval silný déšť a bouřky, Labe silně stoupalo („*stetten grossen regen und gewittern starck angeloffen*“).²¹

3. a 4. ledna 1735 (Lysá nad Labem): Zmiňovány velké „*Elbeschaden*“,²² datum výskytu povodně, která škody způsobila, však není uvedeno.

4. června 1735 (Lysá nad Labem): Byla zaznamenána stoupající voda u mlýna Bašta na Labi u Drahelic – nebylo možné lovit boleny.²³

18. června 1735 (Lysá nad Labem): Kvůli velkému dešti silně stoupla hladina rybníka.²⁴

1. července 1737 (Kuks): Ráno o 3. hodině přišla silná bouřka s hromy a blesky a velmi silný déšť („*starckes gewitter mit donner und plitzen und sehr starcken regen*“), Labe začalo stoupat tak, že kolem 12. hodiny hladina vody dosáhla do šnečí zahrady.²⁵

4. prosince 1737 (Lysá nad Labem): Dne 3. prosince večer najel vozka s třemi koňmi a vozy naloženými 18 korci ovsa do velké díry. Stalo se tak za litolským mostem přes Labe při značně velké vodě („*sehr grossen wasser*“).²⁶

22. prosince 1740 (Lysá nad Labem): „V 5 hodin poslal kukský správce rychlého posla se zprávou, že jak velký vítr v lesích a na budovách, tak velká a ještě nikdy tak vysoko vystouplá voda na mostech, březích a loukách způsobila velké škody. Stanovická pila, most, dva kukské mosty, stejně jako mosty v Brodě a Slotově byly strženy.“²⁷ Dne 23. prosince ná-

21 „27. toho měsíce obědval kanovník Stummel u slečny Fineckové, který zde zůstal kvůli silnému dešti a záplavě. [...] 28. toho měsíce dopoledne celý den až do dvou hodin odpoledne silně přšelo [...] Labe se kvůli nepřestávajícímu velkému dešti a bouřkám silně zvedlo.“ NKP Kuks, inv. č. 6979.

22 „3. ledna bylo Jeho Excelenci předneseno, že je nutno pokácet na 60 kmenů dubů ze šibického lesa (na stavbu bašovského a komárenského mlýna, potom na Kostomlátky a velká poškození Labem u Ostré). Toto pokácení dřeva Jeho Excelence milostivě povolila. 4. ledna vyznačil osobní myslivec v šibickém lese toto stavební dřevo, potom si prohlédl stavbu mlýna a poškození Labem.“ Tamtéž, inv. č. 6982.

23 „Ráno v 9 hodin jela Jeho Excelence s baronem Swéertsem v jejich vozech, na 2 kočárech duchovní, mědírtec Haas a všichni sloužící, nahoru až k bašovskému mlýnu, a protože kvůli stoupající vodě nemohli chytat boleny, tedy Jeho Excelence s těmito duchovními na třech spojených lodích a sloužící a muzikanti na jiných lodích jeli po Labi dolů až k Litoli.“ Tamtéž.

24 „Odpoledne jela Jeho Excelence ke Šnepovskému rybníku, tam odpočívala. Odpoledne k večeru poslal lesmistr Jeho Excelence tři divoké husy a zpravil mě o tom, že kvůli velkému dešti a silně vystouplému rybníku nebylo na Blatu střeleno víc než 12 kusů hus.“ Tamtéž.

25 „Ráno ve 3 hodiny se objevila silná bouřka s hromy a blesky a velmi silným deštěm, načež začalo Labe takovým způsobem stoupat, že ve 12 hodin dosáhla voda až ke šnečí zahradě. Jeho Excelence celé dopoledne odpočívala a odpoledne se koupala.“ Tamtéž, inv. č. 6983.

26 „Včera večer za litolským mostem vozka se třemi koňmi a vozem naloženým 18 korci ovsa při velké vodě vjel do velké díry, do které vůz spadl, dva koně se v tom rybníčku utopili, třetí byl ale zachráněn. Tomu vozkovi z rumburského panství knížete Václava z Liechtensteina věnovala Jeho Excelence jiného koně.“ Tamtéž.

27 Tamtéž, inv. č. 6985.

sleduje jen strohý zápis, že se nic nepříhodilo, povodeň je znovu zmiňována až následující den.

24. prosince 1740 (Lysá nad Labem): „Dnes ráno přišla velká voda, která od rána až do odpoledne stoupala výš. Jaké škody udělala, se teprve ukáže.“²⁸ Zimní povodeň koncem prosince 1740 z velkých dešťů je dokumentována také na Vltavě v Praze. Trvala několik dní, hladina řeky kulminovala 22. prosince a byla o jeden loket (59 cm) vyšší než roku 1734, měla tedy 4 ½ lokte.²⁹

7. června 1741 (Lysá nad Labem): Labe začalo stoupat.³⁰

1. srpna 1742 (Nový Berštejn): Po 6. hodině přišla silná bouřka („starckes gewitter“) a zřejmě přívalová povodeň („grosse wasser“) způsobila na polích, loukách a zahradách velké škody.³¹

12. října 1742 (Lysá nad Labem): Kočí vezl Seemana z Lysé přes Sojovice do Staré Boleslavi, ale kvůli velké vodě („grossen wasser“) na Jizeře museli koně a vůz nechat v Sojovicích a lesem jít až do Staré Boleslavi pěšky.³²

5. července 1744 (Nový Berštejn): Druhý případ Seemanem zaznamenané bleskové (přívalové) povodně. Ve 4 hodiny přišla silná bouřka („sehr starckes gewitter“), byla velká povodeň („grosse überschwemmung“), která způsobila značné škody na polích a loukách.³³

14. července 1744 (Nový Berštejn): Tobiáš Antonín zaznamenal obhlížení povodňových škod („wasser schaden“), vzniklých zřejmě za bouřky 5. července.³⁴

22. března 1745 (Lysá nad Labem): K tomuto dni se nachází záznam o cestě přes Litol, kde byla zřejmě v závěru tuhé zimy povodeň.³⁵

28 Tamtéž.

29 R. BRÁZDIL et al., *Historické a současné povodně*, s. 169–170; Oldřich KOTYZA – František CVRK – Vlastimil PAŽOUREK, *Historické povodně na dolním Labi a Vltavě*, Děčín 1995, s. 120.

30 „Labe dnes začalo stoupat kvůli vodě ze sněhu.“ NKP Kuks, s. 6986.

31 „...Odpoledne jsme já, úřední písař, nákupčí a primátor šli do panského sklepa, tam jsme zůstali do 6 hodin a ochutnávali různá vína, která mají být prodána. Po 6. hodině přišla silná bouřka, která kvůli velké vodě způsobila škody na polích, loukách a zahradách.“ Tamtéž, inv. č. 6987.

32 „V 10 hodin jsem byl s poštou Jeho milosti milostivého pána poslán k Jeho velebnosti panu Frickovi do Staré Boleslavi. Kočí se dvěma koňmi mě zavezl až do Sojovic, koně a vůz zůstaly kvůli velké vodě v Sojovicích a přes les až do Sojovic jsem musel jít pěšky...“ Tamtéž.

33 „Dopoledne šlo milostivé panstvo spolu se všemi sloužícími pěšky do farního kostela zúčastnit se bohoslužby, odpoledne zůstalo doma. V kapli se modlil růženec. Ve městě probíhal jarmark a okolo 4. hodiny přišla velmi silná bouřka, nastaly velké záplavy a díky tomu vznikly na loukách a polích velké škody.“ Tamtéž, inv. č. 1990.

34 „Dopoledne jsem v zahradě obcházel u těch i jiných prací. Odpoledne jsem si s Jeho milostí milostivým pánem prohlédl škody, které napáchala voda, po travnaté cestě za borovicemi na velkém úhoru [...] v hlubokém příkopu. Potom v podvečer jsme v zahradě pozorovali stavbu nového skleníku.“ Tamtéž.

35 „Po mši svatě jela Jeho milost milostivý pán, já, komorník, domovník, Berger a Hanßwenzel v kočáru přes Litol (kde byla povodeň) do Bříství...“ Tamtéž, inv. č. 6991.

19. června 1745 (Vidim): Došlo k obhlídce polí kvůli škodám vodou, datum jejich vzniku neuvedeno.³⁶

18. prosince 1747 (Lysá nad Labem): Labe ten den začalo stoupat až do té výšky, jakou lidé dosud nepamatují.³⁷ Jiné prameny uvádějí zimní typ povodně na Labi v Litoměřicích v roce 1747 dne 15. prosince a poté. V zápisech z Prahy se uvádí také povodeň na Labi, která byla větší než na Vltavě.³⁸

Ochrana před povodněmi (vodní stavby)

V Seemanových kalendářových záznamech lze nalézt i řadu informací o stavbách, souvisejících s ochranou před povodněmi. Např. 19. února 1735 čteme, že pisatel odjel s hrabětem Šporkem dopoledne do Šibic, kde se Jeho Excelence rozhněvala kvůli špatnému stavu prací na výstavbě hráze, protože robotníci pod vedením Šporkova osobního myslivce pracovali tam, kde to nebylo nutné, a ne za cestou, kde labská voda obvykle přesahovala.³⁹

Dne 4. července 1744 se činí první zmínka o rekognoskaci lokality *Lange Grund* neda-leko Doks a Máchova jezera na bernštejském panství, kde se stavěla nová velká hráz („*große tham*“), která by měla ochránit před velkými povodněmi („*grosse fluten auffzuhalten*“).⁴⁰ Bohužel je tato informace dnes obtížně interpretovatelná, protože se jedná o suché území v oblasti pískovcových skal bez stálého vodního toku, kde by přicházelo v úvahu jen ohrožení bleskovými povodněmi po přívalových deštích. Snad se tato stavba měla týkat ochrany hraběcích polí dole pod skalami, kde se František Karel Swéerts-Sporck intenzivně věnoval novým formám zemědělského hospodaření.⁴¹

36 „*Odpoledne jsem s milostivým hrabětem obešel pole naproti pivovaru a cihelně, opět si prohlédnout škody, které napáchala na polích voda.*“ Tamtéž.

37 „*Dnes Labe vystoupalo tak vysoko a hodně narostlo, jak to za lidské paměti nebylo viděno.*“ Tamtéž, inv. č. 6994.

38 O. KOTYZA et al., *Historické povodně*, s. 120. R. BRÁZDIL et al., *Historické a současné povodně*, s. 183.

39 „*Já jsem jel dopoledne s Jeho Excelencí do Šibic, kde se Jeho Excelence rozčílila na osobního myslivce kvůli špatnému rozhodnutí, že nechal robotníky navázat na hráz tam, kde to bylo nepotřebné, místo aby navázeli za mostkem, kde voda přesahovala. A také kvůli tomu, že ruční vozík od truhláře a zámečnicka je špatně udělán a uprostřed můstku se zlomil.*“ NKP Kuks, inv. č. 6982.

40 „*Dopoledne šlo milostivé panstvo spolu se všemi sloužícími pěšky do farního kostela a zúčastnilo se bohoslužby. Odpoledne jsme já a správce šli s Jeho milostí milostivým pánem na Langen Grund prohlédnout si novou velkou hráz, která má zastavit velké záplavy, a další.*“ Tamtéž, inv. č. 6990.

41 Srov. Ferdinand MENCÍK, *Das ökonomische System des Grafen Swéerts-Sporck*, Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 37, 1899, s. 233–286; Josef HANZAL, *Významný*

Počátkem ledna 1747 i později ještě třikrát jsou uváděny cesty na obhlídku vodní stavby v Kostomlátkách.⁴² Téhož roku 4. března je zmínka o prokopávání Labe⁴³ a 6. září je zaznamenána cesta do „revíru“ obce Ostrá, jihovýchodně od Lysé nad Labem, jejímž účelem bylo prohlédnout nebezpečný břeh, který by Labe mohlo protrhnout.⁴⁴

Silné větry

Poznatky o výskytu větrů, zvláště těch extrémních, mohou být jednou z informací pro rekonstrukci aktuálního charakteru cirkulace atmosféry v daném regionu. Ideální je samozřejmě údaj jak o jejich síle, tak i směru – ten je ovšem v Seemanových zápiscích zmíněn pouze dvakrát (8. října 1732 a 25. října 1737, vždy se jednalo o severní vítr).

1730: Dne 14. prosince zmiňuje Seeman velmi studené a ostré větry („scharffen winde“).⁴⁵

1732: Dne 23. dubna zaznamenal silný studený vítr („starcken kalten windt“), 26. září trvalý bouřlivý vítr („sturmbwind“) a deštivé počasí, 27. září velký vítr („grossen windt“), 29. září velký bouřlivý vítr („grossen sturmbwind“) a 1. října velký vítr („grossen windt“). Dne 8. října se činí zmínka, že kvůli stále trvajícimu deštivému počasí a studenému severnímu („kalten miternacht-windt“) větru zůstala Jeho Excelence celý den doma.⁴⁶

zemědělský ekonom 18. století F. K. Swéerts-Sporck, Vědecké práce zemědělského muzea 20, 1980, s. 85–99; Josef HAUBELT, České osvícenství, Praha 1986, s. 144–149.

- 42 3. 1.: „Po mši svaté jsme jeli já, učitel jazyků a František Karel s Jeho milostí milostivým pánem v kočáru do Šibic, Kamenného Zboží a vodní stavbě u Kostomlátek a kostomlátského dvora.“ 13. 5.: „Odpoledne jsme jeli já, Václav a Albert s Jeho milostivým pánem v lehkém kočáru přes louky do Kostomlátek k vodní stavbě, odtamtud přes les do Kostomlat, odtamtud do Šibic. Po 7. hodině jsme zase dorazili domů.“ 20. 6.: „Odpoledne vrchní správce, já a Štěpán jsme jeli s Jeho milostí milostivým pánem v lehkém kočáru do Kostomlat, ke kostomlátecké vodní stavbě, do Kamenného Zboží a Šibic. Všude jsme si prohlédli dobytek. Šibický dobytek jsme shledali nejlepším.“ 9. 10.: „Po ranní mši jsem jel s komorníkem do Kostomlátek. Tam jsme si prohlédli vodní stavbu a přes lesy jeli zase domů.“ NKP Kuks, inv. č. 6994.
- 43 „Odpoledne jsem byl [...] u pana profesora Fincka. Tomu jsem spolu s tesařem Staueckem předal některé informace o prokopání Labe za oborou.“ Tamtéž.
- 44 „Odpoledne Jeho milost milostivý pán, já, komorník, hejtman, Kocián a Josef jsme jeli v kočárech za Litol přes Labe, prohlédli jsme si louky a jejich rozmnožení. Potom jsme jeli přes louku do osterského revíru. Prohlédli jsme si nebezpečný břeh, kde hrozí Labe prolomením.“ Tamtéž.
- 45 „Odpoledne jsem jel s Jeho Excelencí do Bonreposu, kde nechala lovit zajíce. Psi ale kvůli velké zimě, ostrému větru a sněhu nelovili...“ Originál roku 1730 původně ve sbírce pana Konráda Jeschkeho, nyní v držení členů řešitelského týmu.
- 46 23. 4.: „Odpoledne Jeho Excelence v altánu při silném studeném větru přihlížela hře Hahnenschlag na louce.“ 26. 9.: „Jeho Excelence zůstala kvůli stálému bouřlivému větru a deštivému počasí celý den doma.“ 27. 9.: „...kvůli velkému větru nelétali žádní ptáci.“ 29. 9.: „Jel jsem s Jeho Excelencí do Jiřic, kde létalo mnoho krkavců [nußheeger], kvůli velkému bouřlivému větru chyceno jen 66.“ 1. 10.: „Ráno jsem jel s Jeho Excelencí do Jiřic, znovu létalo mnoho krkavců, kvůli velkému větru ale nemohli být zdoláni, chy-

1735: Dne 10. července dokumentoval Seeman odpoledne silný vítr („*starcken windt*“), 18. července odpoledne v 5 hodin prý přišla velká bouřka s blesky a hromobitím a bouřlivým větrem („*sturmbwindt*“), při níž padaly kroupy veliké jako slepičí vejce. Dne 23. září byla velká bouřka s hroznou vichřicí („*entsetzlichen sturmb*“) a lijákem, 12. října povstal velmi studený bouřlivý vítr („*sehr kalten sturmbwindt*“) a 13. října jen velký vítr („*grossen windt*“). Dne 24. října dopoledne Jeho Excellence neodjela kvůli silnému větru („*starcken windt*“) a dešti do Jiřic.⁴⁷

1737: Dne 13. ledna přišla velká vichřice („*grosser sturmb*“), 8. dubna silný studený vítr („*starcken kalten windt*“), následujícího dne pak trval silný a studený vítr („*starcken und kalten windt*“). Dne 9. září Seeman dokumentuje silný vítr („*starcken windt*“), 25. října severní protivítr („*contrairen und mitternachtigen windt*“), 18. listopadu silný bouřlivý vítr a deštivé počasí („*starcken sturmbwindt*“) a konečně 19. listopadu stále trvajícím bouřlivý vítr („*starck continuirenden sturmwindt*“).⁴⁸

1740: Dne 22. prosince velký vítr („*grosse windt*“) spolu s povodní způsobil velké škody.⁴⁹

1742: Dne 2. února byl celou noc silný bouřlivý vítr („*starcker sturmwindt*“), který trval i přes den a pokračoval až do večera.⁵⁰

ceno pouze 24.“ 8. 10.: „Kvůli stálému deštivému počasí a studenému severnímu větru zůstala Jeho Excellence celý den doma...“ NKP Kuks, inv. č. 6979.

47 10. 7.: „Po mši svaté se Jeho Excellence nechala vodit po zahradě. Odpoledne ale kvůli silnému větru zůstala doma.“ 18. 7.: „Odpoledne v 5 hodin přišla příšerná – s hromy, kroupami a blesky smíchaná – bouřka, která začala děsným bouřlivým větrem, padaly kroupy jako slepičí vejce. Vše na celém panství, obilí, vinice a ovoce, bylo zcela zničeno tak, že není možné získat ani semena, lyské panství je tedy pro letošek totálně zruinováno [zápis podtržen pisatelem].“ 23. 9.: „Odpoledne jela Jeho Excellence k šibickému kačeníku. V 6 hodin přišla velká bouře se silnými hromy a blesky, taky přišla děsná vichřice a liják, což trvalo až do osmi hodin. Jeho Excellence dorazila domů okolo osmé hodiny v největší vichřici a dešti.“ 12. 10.: „Dopoledne jsem jel s Jeho Excelencí do Jiřic, ale kvůli velmi studenému bouřlivému protivětru nebylo znovu nic chyceno. Odpoledne zůstala Jeho Excellence kvůli špatnému počasí doma.“ 13. 10.: „Jel jsem s Jeho Excelencí do Jiřic, kvůli velkému větru nebylo nic chyceno. Jeho Excellence pojedla včas. Po jídle jela k Šibicím na lov kachen, odtamtud do Šnepova a přes oboru domů.“ 24. 10.: „Dopoledne Jeho Excellence kvůli silnému větru a dešti nejela do Jiřic, nýbrž na Bonrepos ..., kvůli stálému dešti nebylo nic chyceno.“ Tamtéž, inv. č. 6982.

48 13. 1.: „Tři dny zde byla velká vichřice, vítr promíchaný s deštěm, který dosud pokračuje.“ 8. 4.: „Jeho Excellence zůstala kvůli velké zimě a silnému studenému větru doma.“ 9. 4.: „Jeho Excellence zůstala kvůli silnému a studenému větru zase doma.“ 9. 9.: „... Jeho Excellence ale jela v 10 hodin do Šibic, kvůli silnému dešti ale nechyceny žádné kachny.“ 25. 10.: „Ráno Jeho Excellence do Jiřic, já jel se slečnou Finckovou na Bonrepos. Kvůli severnímu protivětru ale nebylo nic chyceno.“ 18. 11.: „Dnes kvůli silnému bouřlivému větru a deštivému počasí Jeho Excellence celý den zůstala doma v posteli a nechala si číst...“ 19. 11.: „Jeho Excellence zůstala znovu kvůli silně pokračujícímu bouřlivému větru doma a nechala si číst.“ Tamtéž, inv. č. 6983.

49 Zápis z 22. 12. 1740 citován výše v oddílu Povodně.

50 2. 2.: „... celou noc byl silný bouřlivý vítr, který trvá přes celý den a pokračuje až do večera.“ Tamtéž, inv. č. 6987.

1743: Dne 23. července nemohli dělníci kvůli silnému větru („*starcken windt*“) a dešti pracovat venku.⁵¹

1746: Dne 4. července prý bylo při cestě do lesa zjištěno, že po bouřce a silné vichřici („*starcken sturm windt*“) nevznikly žádné neobyčejné škody ani vývraty.⁵²

Z těchto 24 případů jich podchytila Brázdilova důkladná monografie o silných větrech v českých zemích jen pět (18. července a 23. září 1735, 13. ledna 1737, 22. prosince 1740 a 2. února 1742),⁵³ proto jsou prezentované Seemanovy záznamy o nich jejím vhodným doplňkem.

Charakter zimy

Pro dokumentaci počasí v minulosti před počátkem přístrojových měření je důležité posoudit i charakter zim ve sledovaném období jak z hlediska mrazů, tak výskytu sněhové pokrývky.

Např. jako tužší a „sněhová“ se jeví např. zima **1730/31**. Od 16. prosince 1730, kdy silně sněžilo, jsou četné zmínky o jízdách na saních. Další velké sněžení zmínil Seeman 15. ledna 1731, 25. ledna pak uvádí velké mrazy. Kvůli studenému a „sněhovému“ počasí 7. února zůstala Jeho Excellence doma. Do 2. března pokračuje cestování saněmi. Dne 20. března je první zmínka, že byl k cestě použit už vůz, ale 29. března se vyskytlo ještě silné sněžení, takže 30. března se musely ještě znovu použít saně.⁵⁴

Podobný charakter měla i zima **1731/32**. Dne 22. prosince 1731 silně sněžilo a jízdy saněmi jsou zmiňovány od následujícího dne až do 20. února 1732. Během ledna jsou pak šestkrát zaznamenány velké mrazy (z toho ve dnech 13. – 17. ledna souvisle každý den).⁵⁵ Vodní toky musely být pokryté ledem, protože k 23. únoru je údaj o silných deštích a ledochodu.⁵⁶

Je třeba litovat, že Seemanovy deníkové záznamy o počasí z roku **1740** jsou jen z konce prosince, protože se jednalo podle aktuální práce anglických klimatologů o extrémní

51 23. 7.: „Dopoledne jsem šel do Vrchovan k tamním dělníkům, kvůli silnému větru a dešti nemohli nic odpracovat.“ Tamtéž, inv. č. 6989.

52 4. 7.: „Odpoledne jsem jel s hejtmanem do lesa a shledal, že po včerejší bouřce a silném bouřlivém větru nejsou žádné obzvláštní škody na polomech, nýbrž bylo povaleno jen devět kmenů borovic.“ Tamtéž, inv. č. 6993.

53 R. BRÁZDIL et al., *History of weather and climate*.

54 NKP Kuks, inv. č. 6978.

55 13. 1.: „Heüth grosse kälte angeffangen“; 14. 1.: „Grosse kälte continuirt“; 15. 1.: „Continuirt“; 16. 1.: „Kälte grösser worden“; 17. 1.: „Heüth grimmige kälte.“ Tamtéž, inv. č. 6979.

56 Viz pozn. 15.

rok. Ze studie o neobvyklém klimatu v severozápadní Evropě v období 1730–1745 na základě přístrojových a dokumentárních údajů, kterou publikovali Philip D. Jones a Keith R. Briffa, totiž vyplynulo, že rok 1740 byl ve studovaném regionu mimořádně studený.⁵⁷ Pro severní Čechy potvrdil krutou zimu 1739/1740 Karel Pejml.⁵⁸ O její mimořádnosti svědčí i podrobné vylíčení v kronice obce Kunvald ve východních Čechách, které končí slovy: „*Takovou zimu prvej žádný člověk nepamatoval, ani od předkův svých neslyšel, třebas 80 let starý byl, poněvadž od prvního novembris až do 24. aprile trvala.*“⁵⁹ Je proto překvapivé, že v publikaci,⁶⁰ která se věnuje dokumentaci a rozboru extrémních letních a zimních teplot nejen v českých zemích, není tento případ explicitně zmíněn (jako extrémně studené v 18. století se zde uvádí pouze zimy 1708/9, 1783/84 a 1798/99).

Pokud jde o mírné zimy, podle Seemanových deníků byl relativně mírný počátek roku **1735**, protože se cestovalo kočáry,⁶¹ bylo prováděno měření Labe i stavěna hráz u obce Šibice.⁶² Mírný byl i počátek roku **1737**, kdy je mj. zmiňováno deštivé počasí a pouze 15. března je informace o sněžení.⁶³

Mírná byla patrně také zima **1746/1747**. V severních Čechách byla totiž podle Karla Pejmla mírná, suchá a teplá až do 6. ledna.⁶⁴ Nebyl ani sníh, ani déšť, lidé všude obdělávali pole. Mrzlo pouze od 6. od 15. ledna. Potom bylo opět teplo a silný déšť. Její průběh ve středních Čechách lze podle Seemannových zápisků rekonstruovat jen obtížně, nicméně dne 15. listopadu 1746 jsou zmiňovány špatné cesty,⁶⁵ 3. ledna 1747 jízda kočárem („*wurst*“) k vodní stavbě v Kostomlátkách, 5. února a 5. března se nemohlo venku konat procesí kvůli velmi špatným/neschůdným cestám („*schlimmen weegs*“).⁶⁶

57 Philip D. JONES – Keith R. BRIFFA, *Unusual climate in Nortwest Europe during the period 1730 to 1745 based on instrumental and documentary data*, *Climatic Change* 79, 2006, s. 361–379.

58 K. PEJML, *Příspěvek*, s. 42.

59 *Kunvaldská kronika Antonína Kodytky 1740–1786*, Choceň 1970, s. 11.

60 Petr DOBROVOLNÝ et al., *Extreme summer and winter temperatures in the Czech Lands after A.D. 1500 and their Central European context*, *Geografie* 115, 2010, č. 3, s. 266–283.

61 Tak například 15. 1. „*Jeho Excelence poprvé vyjela v novém cestovním voze do Šibic, kde si prohlédla kačeník.*“ NKP Kuks, inv. č. 6982.

62 11. 1.: „*Jeho Excelence se rozhodla nechat přesně vyměřit Labe od hranic u Nymburka až dolů ke sv. Václavovi.*“ 12. 1.: „*Ráno odjel osobní myslivec s loveckým sluhou do Drahelic začít přesně vyměřovat Labe.*“ 14. 1.: „*Večer domů dorazil osobní myslivec z Nového stavení a od sv. Václava, který skončil s vyměřováním Labe.*“ Tamtéž.

63 „*15. toho měsíce celé dopoledne sněžilo, Jeho Excelence zůstala celý den doma.*“ Tamtéž, inv. č. 6983.

64 K. PEJML, *Příspěvek*, s. 42.

65 NKP Kuks, inv. č. 6993.

66 Tamtéž, inv. č. 6994.

Charakter léta

Pro posouzení převládajícího charakteru konkrétních letních období v letech 1730–1747 obsahují studované deníky málo údajů. Pejml dokumentoval pro severní Čechy např. horký a suchý červenec a srpen 1746.⁶⁷ O tom do jisté míry může svědčit Seemanem zaznamenaný fakt, že 6. srpna toho roku celá vrchnost spolu se sloužícími konala procesí k poděkování za déšť.⁶⁸ Podobně katastrofálně suché léto 1747 v severočeské vinařské a chmelařské oblasti může potvrzovat Seemanův záznam, že 16. června toho roku se v Lysé nad Labem konalo velké procesí s prosbou o déšť.⁶⁹

Naopak zatímco o létu a počátku podzimu 1742 svědčí Seemanovy záznamy jako deštivém, v severozápadních Čechách je tento rok hodnocen jako suchý, ale z hlediska kvality vína jako výtečný.

Závěr

Povětrnostní údaje, obsažené v kalendářových zápiscích Tobiáše Antonína Seemana (1679–1750) za období téměř dvaceti let, se ukázaly být novým cenným příspěvkem do dosavadní poměrně „děravé“ mozaiky, která má dokumentovat počasí, popř. jeho extrémy, v Čechách ve třicátých a čtyřicátých letech 18. století, mj. o dosud neevidované povodně nebo výskyt silných větrů.

Pisatel deníků z let 1730–1747 byl v prvním období ve službách hraběte Šporcka, a po smrti pak jeho dědice Františka Karla Swéerts-Sporcka, který se věnoval novým formám zemědělského hospodaření. Proto se autoři pokusili porovnat, zda se v tomto druhém období toto intenzivní zaměření na zemědělství neodrazilo v podrobnějším sledování počasí vzhledem k jeho významu pro úrodu a výnosy plodin. Dochované podklady však tento předpoklad nepotvrdily, především proto, že záznamy z poměrně delších časových úseků chybí (např. v roce 1744 končí zápisy 23. srpna, o dva roky později naopak začínají až od dubna). Zdá se, že značnou roli v „mezerách“ sehrály i zdravotní problémy Tobiáše Antonína Seemana, o nichž svědčí občasně deníkové zmínky od roku 1742, kdy pisateli bylo už 63 let. Přesvědčivé je pak jeho konstatování z května 1744, kdy chybí zápisy

67 K. PEJML, *Příspěvek*, s. 42.

68 „Dopoledne šlo milostivé panstvo [...] se všemi sloužícími s procesím ke svatému Kříži za špitálem. Jako díkůvzdání za milostivě udělený déšť.“ NKP Kuks, inv. č. 6993.

69 „Dopoledne prosilo milostivé panstvo se všemi sloužícími všemocného boha o jeho jemný déšť. Zúčastnilo se ustanoveného procesí vevnitř i vně špitálního kostela.“ Tamtéž, inv. č. 6994.

za více než tři týdny, že kvůli podagrovým bolestem nebyl schopen psát.⁷⁰ Proto je třeba závěrem ocenit Seemanovu houževnost, díky které zanechal dnešku významné komplexní písemné svědectví o své době, když poslední dochovaný deník psal s obtížemi ještě tři roky před svou smrtí.

Zusammenfassung

Das Wetter in Böhmen in den 30er und 40er Jahren des 18. Jahrhunderts in den Tagebüchern Tobias Anton Seemans

Eine wichtige Erkenntnis- und Rekonstruktionsquelle für Wetterbedingungen zu präinstrumentaler Zeit sind u. a. persönliche Tagebücher. Dazu zählen auch die auf Deutsch geführten Kalenderaufzeichnungen Tobias Anton Seemans (Hofmeister des Grafen Franz Anton Sporck und nach dessen Tod im Dienste dessen Erben Franz Karl Swéerts-Sporck) aus den Jahren 1730–1747. Für deren Autor spielten Wetterdaten jedoch nur eine untergeordnete Rolle und wurden aus diesem Grunde nicht jeden Tag aufgezeichnet. Für ein Exzerpt von Informationen über das Wetter, ggf. deren Analyse, waren hinsichtlich des Informationswertes der Aufzeichnungen lediglich 15 von den erhaltenen Tagebüchern verwendbar. Insgesamt enthalten sie mehr als 240 Tage mit direkten Informationen über das Wetter, darüber hinaus jedoch auch eine Reihe indirekter Informationen darüber (so z. B. lassen Erwähnungen über Reisen mit Schlitten oder Kutsche Schlüsse über den Charakter eines Winters zu).

Gegenwärtig ist die Frage des Auftretens von Hochwasser aktuell, deshalb wurde zur Wiederbelebung der historischen Erinnerung u. a. den Auf-

zeichnungen über Hochwasser Beachtung geschenkt. Es wird insgesamt 16mal erwähnt (konkret oder auch eher vage angedeutet), wobei die meisten der Fälle in den bisherigen Böhmen betreffenden historischen Übersichten nicht verzeichnet wurden. Dabei war z. B. die Überschwemmung Ende Februar 1732 von mitteleuropäischem Ausmaß. In diesem Zusammenhang sind auch Informationen über Wasserbauten interessant, die zumeist dem Hochwasserschutz dienten.

Was den Charakter der Winter betrifft, erscheinen die Winter 1730/31 und 1731/32 als härter und schneereich. Relativ milde waren dagegen die Jahresanfänge 1735 und 1737, mild war offensichtlich auch der Winter 1746/47. Um den Charakter der Sommerzeit objektiv beurteilen zu können, enthalten die Tagebücher zu wenige Angaben.

Die in den Tagebüchern Seemans enthaltenen Angaben zum Wetter stellen einen neuen, wertvollen Beitrag für das bisher verhältnismäßig „löchrige“ Mosaik dar, das das Wetter, ggf. seine Extreme in Böhmen Ende der 1. Hälfte des 18. Jahrhunderts dokumentieren soll.

⁷⁰ K vnímání nemoci a tělesnosti v Seemanových zápiscích blíže studie Radmily Pavlíčkové v tomto čísle časopisu.

Jindřich KOLDA

Náměty k budoucímu šporckovskému bádání

Abstract: *The article summarises the crucial aspects of the existing research concerning Franz Anton Sporck, an influential aristocrat of the Czech Baroque period, and presents several suggestions for further investigations in this field. It emphasises mainly the so far almost unknown history of the Sporck family and the most famous object of the Sporck family's residence – Kuks.*

Key words: *Franz Anton Sporck – the Sporcks – nobility – Bohemia – Kuks – historiography*

Hrabě František Antonín Šporck (1662–1738) patří již pěknou řadu let k stálícím středoevropské historiografie v nejširším slova smyslu. V jejím hledáčku se ocitl již koncem 18. století, kdy vyšla Pelzelova encyklopedie zdejších učenců a umělců,¹ která rozvinula vynikající „hrabčcí P. R.“ obsažené ve třech životopisech, které o sobě František Antonín nechal sám sepsat.² Vypravovaly o slavné historii rodu, „životě“ Jeho Excelence, obsahovaly popisy všech šporckovských panství plných nevidaných věcí, doprovázené vedutami, a soubor *species facti*, kterými se ten skvělý muž domníval tepat právní neřády doby. Do světa tak byl vyslán obraz štědrého mecenáše umění, bojovníka za Pravdu a Spravedlnost, dobrého pána svých poddaných, předchůdce osvícenství a bojovníka proti zkorumpované církvi, obohacený později o legendistiku zednářskou či mysliveckou, a v této kombinaci přešel nejspíše s vydáním kdysi populárního románu *Hrabě Sporck* od Josefa Svátka³ ve všeobecnou známost, což se žádnému Šporckovi (a té-

1 Franz Martin PELZEL (Hg.), *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrter und Künstler I–IV*, Prag 1775–1782. Šporckův medailon je v II. díle (1775) na s. 116–131.

2 Jejich autory jsou pravděpodobně Šporckovi služebníci, skrytí pod různými pseudonymy. První z nich byl tzv. "Ferdinand van der Roxas", od něhož opisovali "ostatní" – Ferdinand van der ROXAS, *Leben Eines Herrlichen Bildes Wahrer und rechtschaffener Frömmigkeit/ Welches GOTTE in dem Königreich Böhmen in der hohen Person Sr. Hoch-Gräfl. EXCELLENZ, HERRN Herrn Frantz Antoni/ Des H. Röm. Reichs Grafen von Sporck ...*, Amsterdam [ve skutečnosti Norimberk] 1715.

3 Toto (i literárně slabé) dílo z osmdesátých let 19. století s podtitulem *Román ze století XVIII.* se dočkalo mnoha vydání (např. 1908 jako XX. díl knižnice „Josefa Svátka sebrané dějepisné romány“ u nakladatele Bačkovského v Praze).

měř žádnému šlechtici českého baroka) nepodařilo.⁴ Jak dokládá počestěná podoba příjmení „Sporck“, dosáhlo toto přijetí i rozměru – jak se kdysi říkalo – nacionálního.

Historiografie 20. století musela toto klubko mýtů složitě rozplétat. Významnými milníky na této cestě jsou zejména práce Gustava E. Pazaurka, který šel jako první *ad fontes* a zasloužil se o rehabilitaci Kuksu,⁵ Tomáše Halíka, prvního českého šporkovského badatele a notorického adorátora hraběte,⁶ Heinricha Benedikta, autora první obsáhlé (a stále inspirativní) monografie o Františku Antonínu Šporkovi,⁷ Ernsta Backa, který se pokusil uvést na pravou míru Šporkův „boj za spravedlnost“,⁸ nebo Karla Trísky, který provedl první českou syntézu života známého šlechtice.⁹ Celou tuto etapu korunuje počátkem osmdesátých let brilantní monografie Pavla Preisse,¹⁰ která vrací Františka Antonína Šporka definitivně na zem, primárně pomocí přiblížení bohatých styků se světem, kterému dnes říkáme „umělecký“. Její závěry pak doplnily (a doplňují) další zjištění stran hraběcího mecenátu, upřesňující Šporkovo působení na tomto poli.¹¹ Dějiny umění (*gen. pl.*) si Františka Antonína při vědomí všech svých zájmových oblastí, které ovlivnil – od sochařství, přes architekturu nebo knihtisk, až třeba po divadlo –, přivlastnily zcela právem¹²

4 Jsou po něm pojmenovány třeba Základní umělecké školy v Lysé nad Labem, zdejší bigband, lékárna u náměstí, střelecký klub ve Staré Lysé, na Kuksku pak leccos – od budov v okolí po pokrmy v místních restauracích, jsou tu i osoby, které se za Šporka přímo považují. Šporkův obraz zůstává v lidovém pojetí blízký tomu předkritickému a žije vlastním životem. Např. jeho "loveckou" složku nyní tvůrčím způsobem, plným tajných rituálů apod., rozvíjí „Rytířský řád sv. Huberta se sídlem v Kuksu“ – viz <<http://www.radvatehohuberta.cz>> [cit. 2011-12-01]. Zápisky hraběcího hofmistra Seemana ze Šporkovy vídeňské návštěvy v roce 1727 ovšem celkem nepokrytě naznačují, že nynějšími "rytíři" hlásaná exkluzivnost a dobový význam řádu jsou jen přáním, jež je otcem myšlenky.

5 Gustav Edmund PAZAUREK, *Franz Anton Reichsgraf von Sporck, ein Mäcen der Barockzeit und seine Lieblingsschöpfung Kukul, Leipzig* 1901.

6 Tomáš HALÍK, *Hrabě František Antonín Sporck. Hospitál v Kuksu*. Dvůr Králové nad Labem s. d. [1930-1933], kde je shrnuto autorovo bádání od počátku 20. století, jež zveřejňoval porůznu ve východočeských regionálních tiscích.

7 Heinrich BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck (1662-1738). Zur Kultur der Barockzeit in Böhmen*, Wien 1923.

8 Např. Ernst BACK, *Franz Anton Graf von Sporck und sein Kampf ums Recht*, in: Mitteilungen des Heimatmuseums Kukul a. d. E. 1, Braunau s. d., s. 21-29.

9 Karel TRÍSKA, *František Antonín hrabě Špork*, Praha 1939 (II. vydání pak 1940). Studie je výtahem z autorovy diplomové práce na Univerzitě Karlově.

10 Pavel PREISS, *Boje s dvouhlavou saní: František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha 1981. Na začátku milénia se práce dočkala rozšířeného vydání pod pozměněným názvem – TÝŽ, *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha – Litomyšl 2003.

11 Naposledy např. výrazně zpochybnil mýtus Šporkovy mecenášské velkorysosti výčtem "výdělků" hraběcího rytce Rentze ve srovnání s přeláčením různých podřadných, leč svého času prestižnějších mistrů Jiří ŠERÝCH, *Michael Rentz fecit. Michael Jindřich Rentz dvorní rytec hraběte Šporka*, Praha 2007, s. 55.

12 Z historiků umění, jejichž zájem mířil našim směrem, jmenujme namátkou vedle již zmíněných Emanuela Pocha, Jaromíra Neumanna, Ivo Kořána, Mojmíra Horynu či Oldřicha J. Blažička. Seznam by byl ovšem mnohem delší.

a mají největší podíl na tom, jak je přijímán v historické obci.¹³ Při této optice (a pocho- pitelně postupujícím poznání minulosti a nových metodách jejího uchopení¹⁴) musela být zákonitě řada věcí načrtnuta pouze v konturách, popřípadě pominuta úplně.

Idealizovaný obraz Šporka (když je tak skvělý pro umělce, musí tak být skvělý pro všech- ny) stále přetrvává, neb – zdá se – nechce být problematizován prameny. Pokusme se při vědomí veškeré neuspořádanosti a nahodilosti naznačit některé směry, jimiž by se moh- li „šporkologové“ vydat, aby na onom obraze vynikly i jiné odstíny. Nyní se jako svého druhu revoluce v pohledu na Františka Antonína ukazují být nově uchopené diáře hra- běcího hofmistra Tobiáše Antonína Seemana. Podobně se nabízí především moderní re- cepce téměř dvacítky kopiířů odeslané korespondence a dalších dokumentů Františka Antonína Šporka z let 1695–1738,¹⁵ jejichž přínos není třeba dvakrát zdůrazňovat. Dobrý klíč k novému uchopení Šporka je obsažen v druhé části názvu Preissovy monografie – *barokní kultura v Čechách* (chápaná co nejšířejí), jejíž zákoutí mohou být stále poznávána prostřednictvím tohoto pána. Dokládá to třeba čerstvá studie Ignáce Antonína Hrdiny a Hedviky Kuchařové o Šporkově tzv. kacířském procesu, dokazující, že hrabě byl stejně „barvitý“ jako (české, pozdní) baroko a že na jeho příkladě je možné skvěle ilustrovat mnohé zásadní aspekty doby.¹⁶

Jedním z doposud nevyzkoušených způsobů Šporkova uchopení je pokusit se na něj podívat očima jeho rodiny.¹⁷ Zde pak ostrá záře „velkého“ hraběte překvapivě bledne.

13 Možná by v tomto ohledu mohla být zajímavá nějaká práce na téma „Hrabě a jeho historiografové“. Prozradila by také mnohé o chápání českého baroka, vztahu k feudálům, různých kategorií dějin umě- ní atd. Jen P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 554 n., obsahuje soupis dosavadní (do roku svého vydání) literatury na 25 stranách!

14 Gros Preissovy práce, která je prozatím vrcholem šporkovského výzkumu, vzniklo před více než 30 lety, kdy v našich zeměpisných šířkách jistě málo kdo pomýšlel na, namátkou, dějiny mentalit, šlechtictví, gender, nehlédě pochopitelně na nově zpřístupňované prameny atd.

15 Uložena v Národním archivu Praha, Sbirka rukopisů A, inv. č. 471–494, sign. 62 A 1 – 62 A 24. Od věci by jistě nebyla kritická edice tohoto slibného pramene (při všech limitech, které spočívají např. v tom, že Špork si psaní pořádal coby důkazy pro své četné soudní spory, jeden z jeho adresátů ho dokonce nabádá k jejich vydání – H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, s. 336, pozn. 4).

16 Ignác Antonín HRDINA – Hedvika KUČAŘOVÁ, *Kacířský proces s hrabětem F. A. Šporkem v práv- ně-historickém a teologickém kontextu*, Ostrava 2011. (V tomto případě se jedná o jediného českého šlechtice, proti němuž bylo vedeno protikacířské řízení).

17 Základním pramenným rezervoárem je zde téměř neprobádaný fond Rodinný archiv Šporků (dále jen RA Šporků) ve Státním oblastním archivu (dále jen SOA) Zámorsk, který obsírně přibližuje jeho pořadatel Václav PITUCHA, *Rodinný archiv Šporků*, Sborník prací východočeských archivů 10, 2005, s. 237–273. V našem příspěvku považujeme, stejně jako zmíněný fond, za příslušníka rodu každého historického jedince, v jehož příjmení se vyskytuje jméno „Špork“ (resp. „Sporck“). V přísném slova smyslu tu však máme co do činění s dvěma rody. Již ve druhé šlechtické generaci dochází k rozdělení – František Antonín Špork neměl mužského následovníka, svou druhou dceru Annu Kateřinu pro- vdal roku 1712 za slezského barona Františka Karla Rudolfa Swéertse, a dal tak počátek nové linii Swéerts-Sporck se zjevnou snahou o kontinuitu svého rodu (k zběžné historii Swéertsů viz např. Jo- hannes SINAPIUS, *Des Schlesischen Adels Anderer Theil oder Fortsetzung Schlesischer Curiositäten, Darinnen die Gräflichen, Freyherrlichen und Adelichen Geschlechter ...*, Leipzig – Breslau 1728, s. 465–

Seemanovy diáře poskytují množství dokladů, že hned v první generaci dochází k určitému (programovému?) odříznutí od Františka Antonína. Týká se to v podstatě všech oblastí, od rezidencí (jak zmiňuje jeden z příspěvků v tomto svazku) až třeba po ne-střežení Šporkova odkazu v podobě Řádu sv. Huberta.¹⁸ Životopisy Šporkovy dcery Anny Kateřiny a jejího manžela věnují Františku Antonínovi pouze nezbytné místo v rodových vývodech na začátku, dále se již objevuje jen sporadicky. V knize o Anně Kateřině je zdůrazněna především dobročinnost hraběte kombinovaná s jeho zbožností (založení špitálů, kláštera, vydání křesťanských knih a otevření sýpek v dnu úmrtí na přání hraběte – tedy nic, co by dnes, vyjma mýtu Františka Antonína Šporka jako dobrotivě vrchnosti, dbající o výživu lidu, bylo součástí všeobecné představy o této osobnosti), ve výchově děvčete je podtržena role matky.¹⁹ V případě dalších pokolení nás čeká ještě podrobnější bádání. Víme však, že předposlední mužský člen rodové linie slavného hraběte Gustav Adolf († 1933) z Kuksu si v dobách svého ekonomického úpadku přivydělával prodejem některých památek po svém předkovi²⁰ (ovšem na druhou stranu si všichni tehdejší šporkovští badatelé pochvalují jeho vstřícnost). Není známo, že by nějak zvlášť dbal o kukské umělecké dědictví: První restaurování slavných Ctností a Neřestí iniciuje správa kukské hospitální nadace,²¹ v Braunově Betlémě se angažuje královédvorský Klub českých turistů.²² Asi nejlépe je jistý odstup potomků vůči Františku Antonínovi vidět v případě kukské rodové hrobky z roku 1710, která byla zřejmě zamýšlena jako místo posledního odpočinku *všech* Šporků – roku 1712 sem byly z Lysé nad Labem přesunuty ostatky Šporkova otce

466). Jméno Sporck náleželo nadále pouze potomkům bratra slavného hraběte. Dle přijatého úzu ho přepisujeme česky.

- 18 Seeman připomíná pro celé období po Šporkově smrti – krom obligátních zádušních mší – pouze jednu podstatnou připomínku později slavného pána (6. 6. 1741 věnují Šporkovi potomci spřátelenému úředníkovi Christenovi zlatou hubertskou medaili a stříbrnou medaili s portrétem hraběte).
- 19 Gregorius Maria ZINCK, *Offenbahr- und Geheimer Spiegel Einer wahrhafft Christlichen Ehe-Frau Das ist: Kurtz verfaßte Lebens-Beschreibung, und Gedächtnuß, Der in GOTT ruhenden Hoch- und Wohl-Gebohrnen Frauen ANNAE CATHARINAE Gräfin von Sweerts und Sporck ...*, Prag 1757, s. 4–6, 9 (kniha má ovšem 340 stran). Ještě více odbyl autor Františka Antonína Šporka v 580 stránkovém životopise jeho zetě – TÝŽ, *Ein Wahrhafft-Weesentlich und Vollkommener Büsser, Auf dem dreyfachen Buß- und Tugend-Weeg. Der auf dem Weeg der Reinigung hertzhaft angefangen, Auf dem Weeg der Erleuchtung ritterlich fortgeschritten, Auf dem Weeg der Vereinigung siegreich vollendet hat, Erwiesen in der Christlich bußfertigen Lebens-Art Des in GOTT Ruhenden Hoch- und Wohl-Gebohrnen HERRN HERRN FRANCISCI CAROLI RUDOLPHI Des Heil. Röm. Reichs-Grafen von Sweerts und Sporck ...*, Prag 1757, s. 12–13. Je to zajímavé mj. z toho důvodu, že Špork zajistil svému zeti, druhdy drobnému baronovi, hraběcí titul a přijetí mezi českou šlechtu.
- 20 SOA Zámorsk, RA Šporků, inv. č. 352, kart. 21. Jednání probíhalo i o odkup Seemanových diářů. Tak se např. ve sbírkách Zemědělského muzea na zámku Ohrada ocitl malovaný plán nadačního panství Choustníkovo Hradiště z roku 1754, takto významný doklad hospodářské práce s krajinou a doposud málo využívaný historický pramen poznání Kuksu a okolí.
- 21 V roce 1883: Státní okresní archiv (dále jen SOkA) Trutnov, Halík Tomáš, inv. č. 129, kart. 4.
- 22 Po roce 1899: Jiří KAŠE – Petr KOTLÍK, *Braunův Betlém. Drama krajiny a umění v proměnách času*, Praha – Litomyšl 1999, s. 130 n.

a šlechtického zakladatele rodu Jana, o pár let později rakev synovce Jana Antonína († 1714), který byl původně pochován na svém hoříněveském panství. Odhlédneme-li však od posledních několika posledních členů rodu, kteří zde byli pochováni, protože zemřeli v Kuksu, nebo pro svou chudobu neměli peníz na hrob ve své obci, jsou v hrobce pouze ti, které sem uložil za svého života sám František Antonín.²³

Průzkumem rodu vstoupíme na pole, které je v případě Šporcků ještě neznámé. Zatím se zdá, že narazíme na historický příběh nikoliv nepodobný dráze ohňostrojoyé rachejtle, vystřelené v podobě bezvýznamného sedláka²⁴ z Vestfálska, stoupající nad evropskými bojišti s každým vojenským úspěchem a nobilitačním stupněm jeho synka, generála Jana,²⁵ rozlétající se na českém barokním nebi na sta světélků v podobě pomníků ducha Františka Antonína, a poté již nezadržitelně klesající cestami stále nicotnější úřednické a vojenské kariéry dalších pokolení 18. a 19. století v různých částech habsburského soustátí. Na zem dopadla před polovinou 20. století nic než dutá schránka, do níž se vedle chudoby vešlo i nějaké to členství v NSDAP a ruská služba v SS-Waffen.²⁶

Protože o první části oné trajektorie již víme mnohé, pokusme se načrtnout rodovou anamnézu za jejím vrcholným bodem, po smrti nejslavnějšího Šporcka. Čeká na nás typická úřednická šlechta 18. a počátku 19. století, plná komoříků, krajských hejtmanů, apelačních radů či sudích.²⁷ Ze zajímavějších kariér můžeme upozornit na josefínský ideál-

23 Např. Šporckova dcera s manželem jsou pochováni v klášteře servitů v Konojedech, který roku 1746 zprovoznili, jejich další mužští potomci třeba na hřbitovech ve Vídni či Praze, kde je smrt zastihla většinou coby státní úředníky. Příslušníky druhé rodové větve nalezneme rovněž porůznu: Kupř. Šporckova bratra v Badenu u Vídne, jeho potomky nejčastěji v hrobce na horním hřbitově u sv. Jiří v Krnsku, které v letech 1798–1873 vlastnili.

24 Nejstarší známý předek rodu Franz Nolte († 1626) je doložen ve vestfálském Westerloh u Delbrückenu roku 1597. Byl zván Sporck podle tamního dvora Sporckhof, který vyženil jako věno dcery jeho původního majitele Jobsta Sporcka – *Adelslexikon. Genealogisches Handbuch des Adels, XIII (Band 128 der Gesamtreihe)*, Limburg (Lahn) 2002, s. 484 n. Tato skutečnost je v našem prostředí opomíjená, historie rodu se obvykle počítá teprve od prvního aristokratického příslušníka rodu, generála Jana († 1679). Ovšem např. H. BENEDIKT, *Franz Anton Graf von Sporck*, s. 9–10 a 339–340 zmiňuje také generálova bratra Philippa (dalšího majitele Sporckhofu) a jeho potomky, kterým prý generál zařídil majetky v Čechách.

25 Dosavadní (německé-české) bádání stran tohoto vojevůdce shrnuje Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Nesmrtelná sláva vojevůdce. Pohřební kázání nad generálem Janem Šporckem, rodová komemorace a historiografie*, *Historie a vojenství* 1, 2009, s. 31–43 – jak název prozrazuje, studie navíc výtěžuje typ pramene, který by neměl být v rodovém bádání přehlédnut.

26 Případ posledních kukských příslušnic rodu a jejich rodin. V tomto stručném přehledu rodové dráhy pomíjíme z prostorových důvodů ženy, které se ovšem již pozvolna stávají předmětem zájmu – např. Veronika ČAPSKÁ, *A Publishing Project of Her-Own Anna Katharina Sweerts-Sporck as a Patroness of the Servite Order and a Promoter of Devotional Literature*, in: Cornova, *Revue České společnosti pro výzkum 18. století a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze* 1, 2011, s. 67–80.

27 Výjimku představuje pouze Šporckův synovec Jan Rudolf († 1759), světicí biskup pražský, který byl mj. českým postulátorem u římské kurie ve věci svatořečení Jana Nepomuckého (Vít VLNAS, *Jan Nepomucký. Česká legenda*, Praha 1993, s. 98–128). Je jediným mužem rodu, který nastoupil duchovní dráhu. Zsvěcení Kristu pak již bylo v rodině výhradně ženské; málo probádaný fond SPORCK Jan

ního Jana Václava († 1804), naposledy nejvyššího hofmistra království, který se u příležitosti svého 50letého pracovního jubilea dočkal takřka státních oslav,²⁸ nebo Josefa († 1855), který se stal roku 1816 nakrátko rakouským komisařem ve svobodném městě Krakov a z tohoto titulu později zajímal (iritoval?) polskou historiografii.²⁹ V 19. století přestávají Šporkové obsazovat úřady (proč?) a nastupují vojenskou kariéru. Přinejmenším dle dosažených hodností můžeme hovořit o sestupné tendenci: Šporkův praprasynovec Jan Rudolf († 1806) byl ještě podmaršálkem a dokonce majitelem vlastního pluku, další pokolení již v podstatě nepřekročila hodnost majora. Poslední členové rodu byli už pouze tím, čemu se svého času říkalo „soukromníci“.

V rámci tohoto pozvolného, ale trvalého pádu bude jistě zajímavé sledovat proměnu jednotlivých znaků „šlechtictví“. ³⁰ Namátkou: Ruku v ruce se společenským úpadkem probíhal i úpadek majetkový spojený s postupným zánikem vrchnostenské funkce. Rozsahem průměrné pozemkové vlastnictví vzniklo jako výsledek pobělohorských konfiskací³¹ spojených s následným rozprodejem. Po smrti otce–zakladatele se již državy v podstatě jen zmenšují. U Františka Antonína – který své dědictví rozvine množstvím známých sochařských a architektonických realizací, jejichž esenci představuje důležitý prvek barokní rezidenční sítě, letní sídlo v podobě lázní v Kuksu,³² – a jeho potomků je tento sestup pomalejší. Sňatkem Šporkovy dcery se dědictví dokonce na čas rozšiřuje o swéertsovská panství, děti zděděnou rezidenční síť po smrti hraběte uzpůsobí svým hospodářským potřebám a poté rod patrně vlivem výše zmíněné úřednické kariéry mimo Čechy na cílevědomou činnost na tomto poli rezignuje. Rozsah statků, které po smrti ge-

Rudolf, obsahující např. kopíáře mnohojazyčné korespondence biskupa, je v Archivu Národního muzea.

- 28 Václav PITUCHA, *Oslavy jubilea Václava Šporka u příležitosti padesáti let jeho vstupu do státních služeb. Edice archivních pramenů z fondu Rodinný archiv Šporků*, Sborník prací východočeských archivů 10, 2005, s. 303–309.
- 29 Na jméno mu např. nemohl přijít 1. předseda krakovského vládního senátu Wodzicki – Stanisław WODZICKI, *Pamiętniki hr. Stanisława Wodzickiego*, Kraków 1888, s. 53; Walter LEITSCH – Maria WAWRYKOWSKA, *Austria – Polska: Z dziejów sąsiedztwa*, Warszawa 1989, s. 103 hovoří o jeho sporech s Metternichem. Na přelomu 18. a 19. století nalézáme v rakouském záboru Polska více členů rodu (dokonce rektora tehdy již značně upadlé univerzity ve Lvově: Ludwik FINKEL – Stanisław STARZYŃSKI, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894, s. 438). Z tohoto hlediska muselo být získání Haliče a Malopolska v letech 1772 až 1795 do rakouských rukou pro méně významné úřednické rody typu Šporků, kteří začali obsazovat tamní úřady již okolo roku 1775, úplným požehnáním. Zdejšímu působení podřízovali např. i sňatkovou politiku rodu – zmiňovaný Jan Václav coby prezident haličského tribunálu vydal své dcery za místní šlechtice.
- 30 Jak je pro starší období našeho zájmu vymezuje např. Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 223–298.
- 31 První „rodové“ panství získal generál Jan roku 1647 místo císařem slíbené částky 30 000 zl. P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 22.
- 32 Srov. např. Petr VOREL, *Sídelní síť Františka Antonína Šporka ve světle vývoje raně novověkých šlechtických rezidencí v Čechách 16. – 18. století*, in: Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, Faculty of Humanities 7, 2001, s. 7–16.

nerála Jana případly šporkovské linii, se – také kvůli složitým dědickým poměrům – snižoval rychleji, nedlouho po polovině 19. století přestali být příslušníci této větve pozemkovou aristokracií (jistě se všim, co k tomu náleželo, jako změnou životního stylu) úplně.³³

S postupnými ztrátami panství se snižovala samozřejmě personální a ekonomicko-správní náročnost jejich obsluhy. Pokud jde o tuto oblast, strukturu dvora a úřednictvo (ale i služebnictvo či hospodářství s poplužními dvory či pivovary atd.), existuje díky Seemanovým diářům množství zpráv stran Františka Antonína Šporka a jeho dědiců.³⁴ Ve vrchnostenské otázce máme kusé zprávy o problematickém chování Šporkova bratra a selském povstání roku 1775 na panství jeho vnuka Jana Karla († 1790),³⁵ na panství Lysá nad Labem povstaly dokonce ženy.³⁶ Možná, že bude zajímavé sledovat i vztah šporkovské vrchnosti k židovským obyvatelům: Šporkův zeť je na svých panstvích (prý) nestrpěl,³⁷ prasynovci vzdávají místní Židé hold za povolení výstavby synagogy v Heřmanově Městci.³⁸

Nutně se pauperizovala rodová sídla (od rozsáhlé síť s okázalým zámekem na panství a palácem v zemské metropoli k nájemnímu domu na Velkopřevorském náměstí v Praze³⁹) a jejich reprezentativní výbava, jakou představovaly třeba knihovny,⁴⁰ obrazárny či zbrojnice.⁴¹ Jako nejuplněnější pramen se v této oblasti prozatím jeví rodová galerie. Její val-

33 (Nejen) v tomto ohledu představuje neocenitelný materiál soubor zachovaných závětí, dokumentů stran dědických řízení, svatebních smluv apod. v SOA Zámorsk, RA Šporků.

34 Srov. Václav NOVÁK, *Frant. Antonín hrabě Špork jako hospodář a vrchnost panství Choustníkova Hradiště*, Časopis pro dějiny venkova 25, 1938, s. 16–37, 77–89, 157–163, 202–210. A z četby Seemanových zápisků jasně plyne, že postavení poddaných na Šporkových panstvích se nijak zvlášť nelišilo od celkové bídy v českých zemích.

35 Viz P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 98 a August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého, II*, Praha 1883, s. 239.

36 Viz Seemanovy zápisky k roku 1747, "vzpoury" si všimá již František OTRUBA, *Vzpouře žen v Lysé nad L. r. 1747*, Český lid 12, 1903, s. 271–272.

37 Josef EMLER, *Vypovězení židů z Prahy*, Časopis Musea Království českého 1, 1866, s. 172.

38 SOA Zámorsk, RA Šporků, inv. č. 478, fasc. 4.

39 *Adressář královského hlavního města Prahy a sousedních obcí, II*, Praha 1891, s. 625.

40 Význam knihovny Františka Antonína Šporka je dostatečně známý. Nejdůstojnějším nástupcem mu byl – jako v mnoha dalších věcech – vnuk Jan Kristián († 1802), majitel rozsáhlé knihovny (s ex libris *Schlosz Lissa*), která je nyní po částech např. v Kuksu či v Moravské zemské knihovně, odd. Uzávěřených historických sbírek, sign. L. Za svého donátora ho pokládají např. Jaroslav Schaller či Gelasius Dobner (k mládí Jana Kristiána viz příspěvek Veroniky Čapské v tomto svazku). K literatuře (a literátovi) měla blízko i poslední žena rodu Kateřina (např. Jiří ŽÁČEK, *Miles christianus? Orientační studie k dílu Jakuba Demla z let 1931–1938*, Proglas 9, 1990, s. 93–99).

41 V případě rodu, na jehož počátku stál významný vojevůdce, může jít o dosti zajímavou oblast (z dochovaných inventářů viz např. SOA Zámorsk, RA Šporků, inv. č. 435, kn. 10). Ale kupř. František Antonín nikde žádnou zbrojnici nijak zvlášť neexponuje, přestože jí bezpochyby měl (ostatně nezachoval se ani jeden jeho portrét "ve vojenském", samozřejmě na rozdíl od otce, ale i bratra či zetě). Jeho puškaři se ukázali být i schopnými zlepšovatelé (Vladimír DOLÍNEK, *Několik poznámek o zbraních na výstavě o barokních Čechách*, Historie a vojenství 1, 2002, s. 236–240).

ná část je uložena ve sbírkách NKP Hospital Kuks. Brandlův portrét Františka Antonína Šporka je (stejně jako dětské portréty dvou Šporkoven, provdaných za tamní Gallase) na Státním zámku Frýdlant, lovecký portrét stejného hraběte od Josefa Ignáce Kapouna ve vlastnictví Kinských na Kosti, ve Voršilském klášteře v Kutné Hoře visí Molitorův portrét šlechtice, který bývá pokládán za Šporkova synovce Jana Josefa atd. K dalším malířům, kteří se na vzniku této galerie podíleli, patří vedle jmenovaných např. francouzský dvorní malíř Nicolas de Largillière,⁴² slezský Jiří Vilém Neunhertz nebo známý český portrétista první třetiny 19. století Antonín Machek. Z možných otázek: Souvisí exponování rodového erbu *pouze* na portrétech prvních a posledních členů rodu s tím, že nejprve je třeba šlechtictví zdůraznit jako fakt s významem pro budoucnost, pro všechny potomky, kdežto na samém konci, za stavu totálního úpadku, je nutné připomenout, jak slavný byl původ zobrazovaných?

S pádem rodu mizí také tradiční zájmy aristokracie (jako lov). Klesá úroveň získávaného vzdělání, v polovině 18. století se studuje např. na právech v nizozemském Leidenu, zatímco poslední žena rodu je vyslána pouze na klavírní školu při dívčím penzionátu v Drážďanech, kterou stěží absolvuje. Neustal tak sice zájem o umění – kupodivu šlo zejména o umění živé: Např. již zmiňovaný Šporkův prasynovec Jan Václav si do svého kariérního životopisu mohl uvést místo *hofmusikgrafa* u vídeňského dvora, kde se snažil neúspěšně již roku 1768 uvést jednu z prvních Mozartových oper *Falešná prostáčka*⁴³ –, ztratil se však slavný šporkovský mecenát. Např. v oblasti divadla představuje jeho hranici počátek 19. století, kdy je krátce v bývalém pražském klášteře irských františkánů U hybernů, který roku 1793 zakoupil Šporkův vnuk Jan Kristián, provozováno po uzavření známé Boudy „Cís. král. priv. Vlastenské divadlo v hraběcím Sweertským domě blíž Kapucínů“.⁴⁴ Z podporovatelů múz se však hrabata později nečekaně mění v jejich média – Jan Václav jako hráč na violoncello pořádal soukromé koncerty, za krále českých valčíků byl svého času považován pravnuke zmíněného Rudolf († 1904), jeho bratr Ferdinand († 1928) psal pod pseudonymem F. Morolf operní libreta, předsedal Spolku Richarda Wagnera v Bayreuthu a psal si třeba s R. Straussem.⁴⁵

42 Jeho portrét Jana Michala († 1714) byl ovšem roku 1992 odcizen z kukských sbírek a nyní je nezvěstný.

43 [CHF], *Spork (Spork), Familie*. Österreichisches Musiklexikon, Kommission für Musikforschung der österreichischen Akademie für Wissenschaften, 2002, in: <http://epub.oeaw.ac.at/musik_S/Spork.xml> [cit. 2008-01-19].

44 "Vlastenské" je tu pochopitelně míněno jako "k vlasti (Čechů a Němců) se vztahující", ředitelem tu byl ostatně Němec; *Dějiny českého divadla* II., Praha 1969, s. 48–49 a 66–68.

45 [CHF], *Spork (Spork), Familie*. Umělce v rodu ovšem nalézáme odjakživa: Např. již zmiňovaný Šporkův synovec Jan Rudolf byl plodným kreslířem (sbírka ve Strahovské knihovně) – Antonín PODLAHA, *Jan Rudolf Spork a jeho kresby*, Památky archeologické 20, 1902–1903, s. 451–464 a 21, 1904–1905, s. 59–70, 98–126.

Za situace postupného zániku stavovského postavení by jistě bylo zajímavé zjistit, jak Šporkové své šlechtictví chápali. O tomto fenoménu máme prozatím pouze doklady z nejstaršího období. Jistě nepřestřelíme tvrzením, že nejslavnější člen rodu nebyl z nízkého původu svého otce dvakrát šťastný (snahou vykročit ze stínu sedláctví svého otce můžeme zřejmě vysvětlit jeho veškerou horečnatou činnost), proto možná jeho první životopis tak zdůrazňuje, že u matky tomu bylo jinak (výrazivo typu „*einen uralten Hause aus Mecklenburg*“ či „*hochadelichen Erziehung*“).⁴⁶ Můžeme se dále ptát, jak se pád projevil v paměti rodu, o níž máme opět informace pouze z nejstarších dob. „Hmotně“ se objevila prvně při přestavbě rodového sídla v Lysé nad Labem roku 1696, kdy nechal František Antonín Špork vyzdobit velký sál v druhém patře malovanou rodovou apoteózou, znázorňující mj. nejslavnější bitvu svého otce s Turkem,⁴⁷ zpracovanou důkladně v pozdějších (výše zmíněných) životopisech. Zdá se však, že dále s ní ani on – není např. zakódována do žádné architektonické realizace Františka Antonína Šporka, pomineme-li klasickou přítomnost rodového erbu,⁴⁸ – ani jeho swéerts-sporckovští potomkové nepracují. Jinak tomu může být v linii jeho bratra: Zajímavé je v tomto ohledu pojmenování hlavních lázeňských budov v její jediné letní rezidenci, lázních (jako Kuks!) ve Vápeném Podole u Heřmanova Městce, po šporkovských erbovních figurách.⁴⁹ V „nehmotném“ budování rodové paměti pak můžeme využít např. pohřební kázání nad členy rodu, jak se zatím stalo v případě generála Jana.⁵⁰ Bude nás dále zajímat, jak byl upadající rod

46 F. v. d. ROXAS, *Leben*, s. 16. P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 23–24 ovšem připomíná Šporkovo odmítnutí nabídky dovést hraběcí vývod až po časy Karla Velikého, v lepším případě do Říma. (Zdá se však, že na přelomu 17. a 18. století nebyly takové kroky již dávno nutné. Srov. V. BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí*, s. 287 n.)

47 František BAREŠ, *Soupis památek uměleckých a historických v politickém okresu Mladoboleslavském*, Praha 1905, s. 159–165. K společenskému postupu barokního vojáka a jeho reprezentaci s přihlédnutím ke generálu Janovi: Vítězslav PRCHAL, *Vojáci Fortuny. Bitevní triumf a společenská legitimizace v 17. století*, *Dějiny a současnost* 32, 2010, č. 5, s. 34–37.

48 Dlužno dodat, že některé prvky této zakladatelské legendy jsou – a musí – být přítomny v ikonografickém programu generálova epitafu v lyském kostele sv. Jana Křtitele a jeho cínového sarkofágu v kukské rodové hrobce.

49 Viz Rentzova rytina *Wahre Abbildung Des Heil. Wenceslajz oder Podoler Gesund-Baades* z roku 1734 v J. ŠERÝCH, *Michael Rentz*, s. 97. V připojené legendě pod čísly 5 a 6 nalézáme dvě panské lázeňské budovy *Zum Türcken-Kopff* a *Zum Schwartzen-Adler*, pod č. 7 pak budovu bez lázně *Zum Weisen-Löwen*.

50 R. PAVLIČKOVÁ, *Nesmrtelná sláva vojevůdce*. U příležitosti skonu Františka Antonína se v tomto ohledu činil žirečský jezuita Adam WELS, *Trauer-volle Liebs-Thränen der bereichten Armuth/ In einer Trauer-Rede über den schmerzlichen Hintritt des in GOTT verschiedenen Vatter der Armen, Ihro Excellenz des Hoch- und Wohlgeborenen Herrn Herrn FRANCISCI ANTONII Des Heil. Röm Reichs Grafen von Sporck...*, Prag 1738. Komemorativní ráz může mít např. i dříve zmíněný Zinckův (posmrtný) životopis Šporkovy dcery Anny Kateřiny. Z novějších komemorací (jejichž funkce atd. se pochopitelně nějakým způsobem proměnila) můžeme pracovat např. se vzpomínkovým tiskem tří kondolečních dopisů (jeden od Jakuba Demla) k smrti Gustava Adolfa († 1933) – viz Jakub DEML, *Památný den v Kuksu*, Tasov 1933, nebo s pohřební řečí nad poslední Šporkovnou Eleonorou († 1944) – Ladislav KOTEK, *Rod hrabat Šporků*, Krnsko 1947, s. 45–48 apod.

nahlížen zvnějšku, zdali případně svému sestupu nějak čelil, jak se vyrovnal třeba se svým postavením v republice⁵¹ atd. Netřeba dodávat, že případné závěry k výše načrtnutým otázkám prozradí i mnohé o minulosti české aristokracie a paradigmatu šlechtictví obecně.

Také proto by byla škoda, aby takový materiál⁵² spočíval ve stínu Františka Antonína, jako se to stalo jeho nejoblíbenějšímu místu – Kuksu, jedné z nejvýznamnějších památek českého baroka, dané výzdobou geniálního Matyáše Bernarda Brauna a dalšími stopami působení „šporkovské“ umělecké družiny. Tak velká koncentrace skvělých jmen (a realizací) však chtě nechtě vedla k tomu, že zájem badatelů a obecné povědomí o Kuksu jsou takřka výhradně zaměřeny na prvních 40 let⁵³ kukské historie za Šporkova života. Stalo se tak navzdory tomu, že základní pramenné fondy stran dějin zdejšího panství Hradiště a kukského hospitalu do roku 1945 byly ve Státním oblastním archivu v Zámrsku zpracovány již v šedesátých letech (a průběžně se rozšiřují)⁵⁴ a po roce 2004 se zpřístupňují také fondy týkající se historie obce Kuks ve Státním okresním archivu v Trutnově. Tato jednostrannost se neblaze projevuje v každém aspektu pojmání zdejší historie, počínaje expoziční prezentací kukského hospitalu coby hraběcího „sídla“⁵⁵ a křečovitou resuscitací různých efemérních a často domělých barokních atrakcí v obci Kuks konče.⁵⁶

51 Nad rakví hraběnky Eleonory bylo řečeno: „Prožívala život trudný, plný ústrků a příkoří po první válce, kdy národ se odklonil od šlechty, zapomněl na její význam a vše, co dobrého vykonala, ač tato měla celou řadu vynikajících členů a příznivců našeho národa...“ – L. KOTEK, *Rod hrabat Šporků*, s. 45.

52 Který můžeme po libosti doplnit třeba i závěry z oboru antropogenetiky, vzniklými na základě průzkumu ostatků Šwerts-Sporcků v kukské rodové hrobce v letech 1992 až 1999 (podobnou možnost s výjimkou Ditrichštejnů v případě žádného českého šlechtického rodu jako celku zřejmě nemáme) – viz např. Petr VELEMÍNSKÝ – Miluše DOBISÍKOVÁ, *Morphological likeness of the skeletal remains in a Central European family from 17th to 19th century*, *Homo. Internationale Zeitschrift für die vergleichende Forschung am Menschen* 2, 2005, s. 173–196.

53 Jednu z mála průkopnických prací v bádání o minulosti Kuksu představuje J. KAŠE – P. KOTLÍK, *Braunův Betlém*, která v rozsáhlé historické rešerši k restaurátorskému průzkumu Betléma postihla i některé zásadní momenty novější historie, mj. začátky zdejší památkové péče a turistického ruchu na konci 19. století.

54 Fondy Velkostatek Choustnikovo Hradiště, Hospital Kuks, Milosrdní bratři Kuks a Krajská výchovna mládeže Kuks.

55 Z hlediska dějin české památkové péče jako fenoménu výchovy návštěvníků památkových objektů (u jehož počátků nestál nikdo menší než Oldřich J. Blažíček) bude jednou zajímavé postihnout moment a důvod, kdy začal být kukský hospital oficiálně prezentován jako zámek („státní zámek – bývalý hospital“, jak praví propagační brožura památky z roku 1980). Zřejmě na žádném jiném významnějším památkovém objektu v zemi se nesetkáme s větší bezradností, co do jeho náplně či obnovy, a patrně jen díky Braunovým sochám ho nepotkal osud jiných církevních památek (přeměna v kasárna apod.).

56 Činnost zdejších hraběcích adorátorů dosahuje až groteskních rozměrů. V jejím rámci byl v Kuksu např. „obnoven Šporkův vinohrad“ (který tu nikdy neexistoval) či v blízkosti zřízena „Šporkova kdysi nerealizovaná“ sochařská křížová cesta (která naopak existovala, ale nebyla Šporkova) – je příznačné, že námitky místně příslušných památkářů nebo krajinářů z Výzkumného ústavu pro krajinu a okras-

Palčivě chybí dějiny kukského působení milosrdných bratří a nadace, která je z výnosu panství Choustníkovo Hradiště dotovala,⁵⁷ opět třeba v souvislosti s působením potomků kukského pána, k němuž se vázal např. patronát nad zdejšími kostely a školami, protektorát nad spolky, čestná občanství v příslušných obcích, vedení tzv. Pokladny milosrdenství (*Gnadenkasse*), z níž bylo poddaným pomáháno v případech živelných a jiných pohrom, apod.⁵⁸ Zcela neprobádané území může skrývat mnohá překvapení, kupř. to, že postavení administrátora Šporkovy hospitální nadace bylo zřejmě mnohem důležitější, než se zatím zdálo. Zajímavý je v tomto ohledu třeba dopis Františka Ladislava Riegra Karlu III. ze Schwarzenbergu z roku 1865, ve kterém se politik přimlouvá, aby se administrátorem nadace stal Eduard Špork († 1904). O funkci poznamenává mj.: „*Místo je to výnosné* [zdůraznil F. L. R.] *a také politicky a národně důležité.* [...] *Administrátor v Kuksu má totiž velký vliv* [...] *a od něho záleží sestavení okresního výboru královédvorského i jaroměřského. On má důležitý vliv na volby do sněmu i do rady říšské.*“⁵⁹ Podobně může překvapit i průzkum dějin obce Kuks (takto bývalého zázemí dvora Františka Antonína), který přece jako nepřírozeně vzniklý organismus s prostorovými vztahy bližšími zámku než obvyklé obci nemohl být takříkajíc příliš „k životu“.⁶⁰ A ani ona uctívaná barokní doba ještě neřekla poslední slovo – zde se nabízí např. bádání v oboru dějin balneologie,⁶¹ zcela bílého místa v podobě poněkud nevydařené fundace zaniklého kláštera celestýnek na hradě v Choustníkově Hradišti,⁶² nebo bližší pátrání po vztazích Šporka s jezuitským sousedstvem z Žirče, třeba z pohledu Tovaryšstva.

né zahradnictví Průhonice proti oné „cestě“ (např. objemová předimenzovanost některých zastavení či narušení trasy původní křížové cesty) odmítali realizátoři díla jako „v mnohém připomínající ty, kterým ve své době čelil i sám Špork“ (cit. z tiskových zpráv Královéhradeckého kraje /10. 5. a 15. 8. 2005/ a katalogu Lenka JAKLOVÁ (ed.), *Příběh utrpení a naděje člověka: Křížová cesta 21. století ve Stanovicích u Nového lesa na Kuksu*, Hradec Králové 2008).

- 57 Jde o jedinou "živou" instituci, která Františka Antonína Šporka, na rozdíl od divadel, loveckých atrakcí apod., přežila více než o 200 let. První vlaštovkou je zde příspěvek Ladislava Svatoše v tomto svazku, věnovaný počátkům fundace.
- 58 Viz příslušné fondy v SOkA Trutnov, např. Archiv obce Choustníkovo Hradiště či Kuks, nebo např. SOA Zámorsk, RA Šporků, inv. č. 330–331, fasc. 2. Hospitální nadace byla i významným zaměstnavatelem v kraji (s funkcí velkostatku – viz dříve jmenovaný fond v SOA Zámorsk).
- 59 Věra MACHOVÁ, *Komentovaná edice korespondence Františka Ladislava Riegera s Karlem III. ze Schwarzenbergu*, bakalářská práce, HŮ FF Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích 2007, s. 27–30.
- 60 K obci nepatřila např. žádná pole (k čemu v lázních?), proto tu byla již od poloviny 18. století výrazná absence zemědělců apod.
- 61 Kupř. tolik proklamovaný luxus kukských lázní s jedním domem s 8–12 koupelnami ve srovnání s tehdejší regionální lázeňskou špičkou v slezském Warmbrunnu či českých Teplicích (26 domů).
- 62 Šporkova starší dcera vstoupila do řádu Zvěstování P. Marie, zvaného také anunciátka či celestýnky. Po roce 1705 pozval Špork malé společenství sester do Čech a chtěl je usadit v Kuksu. Záhy však pro neshody se sestrami zřídil klášter v Hradišti, který se po roce 1736 přesunul do Prahy. Dějiny přítomnosti řádu u nás jsou neznámé (mnohé může pro "předpražské" období řádu vedle Šporkovy korespondence či Seemanových diářů přinést postupné zpřístupňování fondu Biskupský archiv v SOkA Hradec Králové).

Nabízená témata jistě pootevřou dveře k mnoha dalším a již nepříjemně dlouho petrifikované šporkovské bádání posunou o notný kus dál. Je z čeho brát a známé přijmení je zárukou, že bude novým závěrům věnována patričná pozornost.

Zusammenfassung

Themenvorschläge für die zukünftige Sporck-Forschung

Franz Anton Sporck (1662–1738) stellt eine der bekanntesten Persönlichkeiten des böhmischen Barocks dar, um die bereits ab dem Ende des 18. Jahrhunderts die Legende eines hervorragenden Mäzens, eines Kämpfers gegen Unterdrückung, eines Gründers des böhmischen Freimaurertums oder Vorläufers der Aufklärung gesponnen wurde. Die Geschichtsschreiber des 20. Jahrhunderts befreiten sodann diese unumstritten interessante Persönlichkeit allmählich wieder von ähnlichen Sedimenten und wiesen ihr dank ihrer Kontakte zu den Meistern der Barockkunst den Platz eines der vordersten kulturellen Schrittmacher ihrer Zeit zu. Nun ist wohl endlich auch die Zeit gekommen, F. A. Sporck mittels „nichtkünstlerischer“ Quellen zu betrachten, so z. B. durch Kopiarieen gräflicher Korrespondenz (1696–1738) oder durch Diarien des Hofmeisters Seeman (1726–1747). Diese Forschungen können zu einem Ausgangspunkt für weitere Untersuchungen werden. Vollkommen unbekannt sind in diesem Falle z. B. die Geschicke des Adelsgeschlechts Sporck, das nach dem Tode seines berühmtesten Mitglieds zwar keine grundlegende Rolle in der Geschichte unseres Landes mehr spielte, jedoch vielleicht zu einem Modellbeispiel einer allseitigen Untersuchung des Amtsadels des 18. und 19.

Jahrhunderts werden kann. Von Vorteil zeigt sich hier der bearbeitete Stammesfond im Staatlichen Gebietsarchiv Zámrsk, dessen Eintragungen in Verbindung mit anderen materiellen und immateriellen Quellen auf eine Reihe von Fragen hinsichtlich des Wirkens derer zu Sporck in staatlichen, militärischen oder öffentlichen (Fundation oder Patronat) Funktionen, hinsichtlich der Stammesmemoiren, der Stellung in der Gesellschaft, der Verwaltung des Vermögens, der (Selbst)wahrnehmung des Phänomens Adelsstand u. Ä. Antwort geben können. Ähnlich wie F. A. Sporck seine Verwandtschaft so völlig in den Schatten stellt, gerät auch das grundsätzlichste gräfliche Werk – Kuks (Kukus) – in den Schatten seines Wirkens. Hier macht sich das Fehlen jedweder historischen Informationen für die Zeit nach 1738, als der berühmte Graf starb und somit die Etappe des Wirkens großer Künstler im Dienste des Adelsstammes ein Ende nahm, schmerzlich bemerkbar. Der allgemein bekannte Name *Sporck* (oder *Kukus*) stellen sodann wohl eine Garantie dessen dar, dass eventuelle Ergebnisse zukünftiger Forschungen nicht untergehen und auf geeignete Weise jene Arbeiten ergänzen, die auf dem genannten Feld z. B. von Pavel Preiss oder Emanuel Poche verrichtet wurden.

Josef HRDLIČKA

Vilém Slavata a jeho hejtman Hynek Ladislav Vejtmiler z Vejtmile

Abstract: *This paper analyses the quality of the relation between the aristocrat and his officer in the first half of the 17th century. It considers the content of the officer's service and the extent to which the content was defined by the standards set by the authorities or rather the landlord's requests caused by current needs and situation in the dominion for the administration of which the office bore responsibility. It explores the officer's expectations on his arrival at the office as well as the possibilities, certainties and uncertainties the office involved. It also inquires what the master expected from the officer, what his requirements were, what he was willing to tolerate and what behaviour went beyond the limit of the master's tolerance.*

Key words: *estate administrative – officer – service – communication net – Thirty Years' War*

Práce zabývající se raně novověkými vrchnostenskými byrokraty, které vycházely převážně z normativních písemností, spatřovaly hlavní úkoly těchto osob zejména ve správě majetku jejich urozených zaměstnavatelů. Naopak některá biografická zpracování životních osudů a kariér úředníků ukázala, že jejich služba zasahovala i jiné oblasti, v nichž se projevovala jejich individualita, představy, schopnosti, hodnoty stejně jako formální i neformální vztahy k jeho sociálnímu okolí.¹ Přestože zpravidla normativně vymezené úkoly ve správě vrchnostenského majetku tvořily nedílnou součást každodenní činnosti byrokratů, pokusí se příspěvek na jednom případě upozornit, že pracovní náplň úředníka se odvíjela rovněž od konkrétních požadavků velmože, které často zasahovaly i jiné oblasti, jež sice v normativních pramenech nebyly přesně vymezeny, ovšem souvisely s aktuálními potřebami jeho urozeného zaměstnavatele. Právě od schopnosti vyhovět takovým požadavkům se následně odvíjela úředníkovy prospěšnost,

1 Například Rudolf ANDĚL, *Kristián Karel z Platz a Ehrenthalu v čele správy gallasovských statků (1690–1722)*, in: Marie Vojtišková (ed.), *Sborník příspěvků k době poddanského povstání r. 1680 v severních Čechách*, Praha 1980, s. 123–139; Aleš STEJSKAL – Milan BASTL, *Vzestup a pád rožmberského úředníka*, *Historický obzor* 6, 1995, s. 118–123; Aleš STEJSKAL, *Matyáš Fuch z Fuchýřova – kariéra sluhy dvou pánů*, *Historický obzor* 8, 1997, s. 22–33; Jiří KUBEŠ, *Jan Libra ze Soběnova – rožmberský hospodář v Praze a jeho každodenní život (1604–1609)*, *Pražský sborník historický* 31, 2000, s. 93–148; Josef HRDLIČKA (ed.), *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova*, České Budějovice 2003.

jeho hodnocení v očích šlechtice i postavení v hierarchii vrchnostenské správy nebo v systému lokální moci.²

Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka (1572–1652) pocházel ze starobylého, ale nijak zvlášť zámožného panského rodu, jehož majetková základna byla otřesena při konfiskacích po prvním protihabsburském odboji a posléze na počátku druhé poloviny sedmdesátých let 16. věku při dělení majetku mezi čtyři syny Diviše Slavaty († 1575).³ Jeho vnuk Vilém se na počátku devadesátých let dostal na jindřichohradecký dvůr svého mocnějšího a vlivnějšího příbuzného Adama II. z Hradce (1549–1596), který financoval Vilémův dlouholetý pobyt v Itálii.⁴ Jeho zásluhou i vlivem pobytu v jednom z venkovských center nastupující protireformace konvertoval Vilém v srpnu 1597 ke katolické víře.⁵ Konverze mu mimo jiné otevřela dveře k manželství s Adamovou dcerou Lucií Otýlíí z Hradce (1582–1633), která se dva roky po sňatku s Vilémem (1602) a po úmrtí svého bratra Jáchyma Oldřicha (1579–1604) stala jedinou majitelkou rozsáhlé domény i společenské prestiže rodu pánů z Hradce.⁶ Přestože Vilém Slavata formálně vlastnil od roku 1602 až do smrti své manželky pouze drobný statek Stráž nad Nežárkou, fakticky vystupoval jako pán celého dominia. K němu patřila tradiční panství pánů z Hradce Jindřichův Hradec a Telč, k nimž Lucie Otýlie v roce 1615 přikoupila ještě sousední panství Nová Bystrice. Kariéra Viléma Slavaty vyvrcholila roku 1628 získáním úřadu českého nejvyššího kancléře,

-
- 2 Stefan BRAKENSIEK – Josef HRDLIČKA – András VÁRI, *Frühneuzeitliche Institutionen in ihrem sozialen Kontext. Praktiken lokaler Politik, Justiz und Verwaltung im internationalen Vergleich*, Frühneuzeit-Info 14, 2003, Heft 2, s. 90–102. S bohatým přehledem literatury Stefan BRAKENSIEK, *Herrschaftsvermittlung im alten Europa. Praktiken lokaler Justiz, Politik und Verwaltung im internationalen Vergleich*, in: Stefan Brakensiek – Heide Wunder (Hg.), *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Köln – Weimar – Wien 2005, s. 1–21.
 - 3 Antonín REZEK, *Statky konfiskované r. 1547 a jich rozprodávání*, Památky historické a archaeologické 10, 1874–1877, sl. 451–482, zejména sl. 458–459.
 - 4 Jedinou biografii Viléma Slavaty napsal Josef JIREČEK, *Leben des Obersten Hofkanzlers von Böhmen Wilhelm Grafen Slavata*, Praha 1876. Dále Josef DOBIÁŠ, *Vilém Slavata*, Časopis historický 1, 1881, s. 269–309; 2, 1882, s. 34–56.
 - 5 František TEPLÝ, *Proč se stal Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka z českého bratra katolíkem*, Sborník Historického kroužku 13, 1912, s. 205–221; 14, 1913, s. 25–41, 171–181; Thomas WINKELBAUER, *Konfese a konverze. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století*, Český časopis historický 98, 2000, s. 476–540, ke Slavatovi s. 513–523; TÝŽ, *Karrieristen oder fromme Männer? Adelige Konvertiten in den böhmischen und österreichischen Ländern um 1600*, in: Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (edd.), *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*, Brno 1999, s. 431–452; Petr MAŤA, *Von der Selbstopologie zur Apologie der Gegenreformation: Konversion und Glaubensvorstellungen des Oberstkanzlers Wilhelm Slavata (1572–1652)*, in: Ute Lotz-Heumann – Jan-Friedrich Mißfelder – Matthias Pohl (Hg.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, Göttingen 2006, s. 287–322.
 - 6 Petr MAŤA, *Zrození tradice (Slavatovské vyústění rožmberského a hradeckého odkazu)*, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce, České Budějovice 1998* (= Opera historica 6), s. 513–552; Josef HRDLIČKA, *Jak se utváří paměť*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007, s. 68–87.

který vykonával až do své smrti.⁷ V době svého kancléřování pobýval prakticky nepřetržitě u vídeňského panovnického dvora a na rodové statky na pomezí jižních Čech a jižní Moravy přijížděl jen výjimečně.

Jeho úředník Hynek Ladislav Vejtmiler z Vejtmile pocházel ze starobylého rodu Vejtmilerů doloženého již ve 14. století. Jeho dědem byl Hynek Krabice z Vejtmile († před 1578), od roku 1538 místopisář Království českého a aktivní účastník prvního protihabsburského odboje.⁸ Z jeho čtvrtého manželství s Eliškou z Doupova uzavřeného roku 1549 se o jedenáct let později narodil Karel, otec Hynka Ladislava.⁹ O politické kariéře Karla Vejtmilera není zatím nic známo. Rovněž o důvodech vstupu Hynka Ladislava do služeb Viléma Slavaty nelze z dochovaných pramenů vyčíst žádné zmínky. Možné je pouze spekulovat o vlivu Karlovy první manželky Ališky Měděncové z Ratibořic, pravděpodobně matky Hynka Ladislava, která byla příbuznou Jaroslava Měděnce z Ratibořic († 1573), od podzimu 1565 až patrně do roku 1572 hejtmana panství Žirovnice, které v té době patřilo do majetku pánů z Hradce.¹⁰ Neznáme ani přesné datum, od kdy byl Hynek Ladislav Slavatovým zaměstnancem. V dopise ze září 1629 se zmínil, že mu v té době sloužil již více než 15 let, což by jeho vstup do slavatovských služeb datovalo nejpozději do roku 1614. Z jeho výroku ale není zřejmé, zda se rovnou stal hejtmanem, nebo jestli předtím zastával jiný úřad ve správní hierarchii slavatovských panství.¹¹ Jisté je, že hejtmanem byl již před propuknutím českého stavovského povstání, snad od roku 1616, jak uvádí August Sedláček.¹²

Rovněž o činnosti Hynka Ladislava v čele správy telčského panství před rokem 1618 není známo prakticky nic. Vejtmiler v této době zaujal zejména přísně katolickým kurzem. Jeho chování vůči poddaným, které údajně nutil konvertovat ke katolické víře, se dokonce 23. května 1618 stalo jedním z argumentů vůdců stavovské opozice při střetu se Slavatou a Martinicem v české kanceláři, jenž vyvrcholil defenestrací obou místodržitelů.

7 František PALACKÝ, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků*, in: Jaroslav Charvát (ed.), *Dílo Františka Palackého I*, Praha 1941, s. 321–417, zejména s. 375, 381, 384–385, 388.

8 Eduard MAUR – Václav ŠTOREK, *K demografii české šlechty v 16. století (Hynek Krabice z Weitmile a jeho pět manželek)*, *Historická demografie* 26, 2002, s. 5–27, zde s. 8–9. K účasti na odboji Petr VOŘEL, „*Přátelské snešení stavův českých z března 1547 a jeho signatáři*”, in: Týž (ed.), *Stavovský odboj roku 1547. První krize habsburské monarchie*, Pardubice – Praha 1999, s. 81–124, zde s. 117.

9 E. MAUR – V. ŠTOREK, *K demografii*, s. 21–22, 25.

10 SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv. č. 4567, sign. VI R 3, kart. 593; František TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce II/3*, Jindřichův Hradec 1934, s. 134; *Ottův slovník naučný* 16, 1900, s. 1058. Měděncové se ve vrchnostenských službách objevovali i nadále – v červenci 1627 vystupoval Jan Měděnec z Ratibořic jako hejtman panství Dírná ležícího severně od slavatovského jindřichohradeckého panství; SOKA Jihlava, Archiv města Telč, inv. č. 269, kart. 4.

11 SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 121, sign. III A 4b, kart. 19.

12 *Ottův slovník naučný* 14, 1899, s. 1062.

cích.¹³ Po propuknutí stavovského povstání zůstal Vejtmiler telčským hejtmanem, ovšem stavovská vláda jej v roce 1619 vypověděla ze země.

Po Bílé hoře se Hynek Ladislav vrátil zpět do úřadu hejtmána telčského panství a začal se na tomto statku aktivně podílet na provádění protireformace.¹⁴ Jeho autority využil Vilém Slavata také na sousedním jindřichohradeckém panství. V létě 1622 ho jmenoval do komise, která se z příkazu velmože a jeho manželky podílela na přípravě procesu proti více než 50 jindřichohradeckým měšťanům obviněným z revolty proti své vrchnosti v letech 1618 až 1620.¹⁵ Vejtmilerovy aktivity související s katolickou obnovou slavatovského dominia záhy přesáhly hranice jím spravovaného panství a zasahovaly přílehlou část Jihlavského kraje. Již v březnu 1621 byl jmenován jedním ze dvou komisařů, jejichž úkolem bylo vyšetřit události, k nimž za stavovského povstání došlo na statku premonstrátského kláštera v Nové Říši poblíž Telče.¹⁶ V Jihlavě se na počátku února 1623 jako královský komisař podílel na převodu některých tamních kostelů využívaných luterány do rukou strahovského opata Kašpara Questenberga a o pět měsíců později i na slavnostním uvedení prvního královského hejtmána Jana Rudolfa Heidlera do města.¹⁷

Společně s vlivem postupně rostla i majetková základna telčského hejtmána. Mezi léty 1617 a 1626 Vejtmiler koupil několik pozemků a nemovitostí na telčském předměstí, na jejichž místě vybudoval hospodářský dvůr zvaný Záhumenný.¹⁸ V březnu 1626 koupil od Jiřího Jana Čížovského z Čížova statek Batelov ležící v Jihlavském kraji severně od jím spravovaného telčského panství, který o dva roky později ještě rozšířil.¹⁹ V dubnu 1628

13 Pavel Skála ze Zhoře ve svém líčení hovoří o „*hejtman[u] na Telči*“, jeho jméno ale nezná; Karel TIEFTRUNK (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623 II*, Praha 1866, s. 129; Josef JANÁČEK (ed.), *Pavel Skála ze Zhoře, Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře*, Praha 1984, s. 34.

14 František HRUBÝ (ed.), *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636 I*, Brno 1934, s. 322–324.

15 František TEPLÝ, *Účastenství Hradeckých na českém povstání a jak je Vilém Slavata potrestal*, Sborník Historického kroužku 19, 1918, s. 1–17, 140–156; 20, 1919, s. 56–77, 130–146; 21, 1920, s. 31–44, 72–96; Karel TRÍSKA, *Jindř. Hradec 1618–1620*, Časopis Společnosti přátel starožitností 58, 1950, s. 106–119, 170–179. Nověji Josef HRDLÍČKA, *Konflikt jindřichohradeckých měšťanů s Vilémem Slavatou v pamětech Jiříka ze Kře*, Jihočeský sborník historický 69–70, 2000–2001, s. 188–208.

16 Milada MUSILOVÁ, *Potrestání rebelů na klášterním zboží v Nové Říši po bitvě na Bílé hoře*, Vlastivědný věstník moravský 23, 1971, s. 37–43. Dále F. HRUBÝ (ed.), *Moravské korespondence a akta I*, s. 79–80.

17 Christian d'ELVERT, *Geschichte und Beschreibung der königlichen Kreis- und Bergstadt Iglau in Mähren*, Brünn 1850, s. 271, 274.

18 Josef RAMPULA, *Domy v Telči*, Telč 1999, s. 124, 283, 286.

19 Jiří BOŘECKÝ, *Batelov za pánů Vejtmilerů z Vejtmile v letech 1626–1665*, Vlastivědný sborník Vysočiny – oddíl věd společenských 11, 1998, s. 123–146; Jiří BOŘECKÝ – Pavel POLICAR, *Dějiny Batelova I*, Batelov 1998, s. 83–96. Patrně kvůli vojenským škodám se Vejtmiler pokusil na jaře 1633 batelovský statek prodat Vilému Slavatovi, ten to ale odmítl; SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 104, kniha č. 21, p. 253.

a posléze opět v srpnu 1631 Ferdinand II. potvrdil Vejtmilerovi starobylý rytířský stav a polepšil mu erb.²⁰

Druhé období, kdy Vejtmiler stál v čele správy telčského panství, skončilo na přelomu let 1629 a 1630. Dlouholetý hejtman byl tehdy spolu s hejtmanem jindřichohradeckého panství Adamem Lipovským z Lipovice nucen opustit vrchnostenské služby. Důvodem jejich propuštění nebylo vlastní defraudační chování a četné jiné prohřešky, jichž se oba úředníci v rámci své služby dopouštěli, ale skutečnost, že zprávy o jejich praktikách překročily hranice dominia a zásluhou majitele nedalekého panství Brtnice Rombalda Collalta doputovaly až k vídeňskému panovnickému dvoru, kde se rozšířily a staly se příčinou úpadku Slavatova dobrého jména („*zahanbení*“ a „*posměchu*“).²¹ Přestože Vejtmiler byl v květnu 1630 z čela správy telčského panství propuštěn (formálně na vlastní žádost), zásluhou skandálního chování svého nástupce Havla Gotthelfa z Freidenberku a evidentně i absence jiného vhodného kandidáta se do úřadu velmi brzy vrátil a setrval v něm až do poloviny čtyřicátých let 17. věku. V tomto již třetím období své hejtmanské služby, tedy mezi léty 1630 a 1645, Vejtmiler nejen znovu zaujal „tradiční“ místo v čele správy panství, ale v únoru 1632 jej velmož dokonce jmenoval vrchním hejtmanem celého slavatovského dominia.²²

Vejtmilerův význam ve správní hierarchii slavatovského dominia se v té době odvíjel především od jeho postavení v komunikační síti Viléma Slavaty. Její podobu je možné rekonstruovat ze Slavatovy korespondence dochované v originále, kopiích nebo konceptech. Právě formou konceptů se dochovaly velmožovy listy adresované od počátku dvacátých do začátku čtyřicátých let 17. století Hynku Ladislavu Vejtmilerovi z Vejtmile.²³ Naopak epistolografické prameny druhé strany komunikace, Hynka Ladislava, jsou zachovány v daleko v menší míře; jejich adresátem navíc nebyl Vilém Slavata, ale jeho nejstarší syn Adam Pavel (1603–1657).²⁴

Část komunikační sítě Viléma Slavaty, jež souvisela se správou vlastního dominia, zahrnovala ve druhé čtvrtině 17. století hejtmany panství Jindřichův Hradec a Telč. Kromě nejvyšších úředníků lokální správy do ní patřili úředníci z centrální správy, zejména re-

20 August von DOERR, *Der Adel der böhmischen Kronländer. Ein Verzeichniss derjenigen Wappenbriefe und Adelsdiplome*, Prag 1900, s. 93, 96.

21 Jiří KUBEŠ, *Vilém Slavata a jeho hejtmáni. K anatomii prestiže raně novověké šlechty*, *Historický obzor* 12, 2001, s. 70–75; Josef HRDLIČKA, *Mezi ctí a normou. Ke kultuře služby slavatovských hejtmánů okolo roku 1630*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*, České Budějovice 2006, s. 347–373.

22 J. HRDLIČKA, *Mezi ctí a normou*, s. 368.

23 SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 98, kniha č. 15; tamtéž, inv. č. 104, kniha č. 21; tamtéž, inv. č. 106, kniha č. 23.

24 Jde o 15 dopisů z období od února 1634 do dubna 1644 uložených v Archivu Národního muzea, Topografická sbírka, sign. F 229, kart. 182.

gent dominia a posléze i jeho vrchní hejtman. Ke třem nejdůležitějším úředníkům – oběma hejtmanům a regentovi – přibyl na počátku třicátých let 17. století ještě Slavatův zmíněný syn Adam Pavel, který se roku 1629 po nevydařeném manželství s Marií Markétou z Eggenberku natrvalo vrátil do Nové Bystřice a smysl života následně našel ve správě tohoto panství.²⁵ Na základě dochovaných konceptů je možné usuzovat, že v daleko menší míře Slavata korespondoval s hejtmany dalších panství, která se mu v pobělohorském desetiletí podařilo získat do trvalé (Košumberk)²⁶ či zástavní (Mělník)²⁷ držby a jež ležely v jiných částech království.

O důležitých záležitostech souvisejících se správou dominia Slavata ve zkoumaném období pravidelně komunikoval se čtyřmi osobami, které měly následně velmožovy požadavky, přání a příkazy tlumočit dalším úředníkům a služebníkům činným ve správě rodových panství. Naopak Vejtmiler byl jediným z vrchnostenských úředníků činných ve správě telčského panství, který pravidelně s velmožem písemně komunikoval a podával mu informace o dění na jím spravovaném panství. Tato činnost představovala očekávanou součást jeho služby, neboť velmož vyžadoval, aby jej jeho úředník pravidelně písemně informoval.²⁸ Slavata byl na jeho informacích prakticky závislý, i když měl možnosti si hejtmanem sdělované informace ověřovat.²⁹

Ve sledovaném období mezi počátkem třicátých a polovinou čtyřicátých let 17. století byl Vejtmiler klíčovou postavou v komunikaci mezi velmožem a ostatními osobami činnými ve správě telčského panství. Právě on ztělesňoval jediný komunikační kanál, kterým pravidelně proudily informace mezi Slavatou a jeho zaměstnanci na tomto panství. Hejtmana nebylo možné obejít, o což ostatně usiloval i sám Slavata. Když se v prosinci 1635 vypravil ovčák z hospodářského dvora Žateč poblíž Telče osobně za Slavatou do Vídně se svou žádostí týkající se dluhu vůči telčské důchodní pokladně, odkázal ho velmož na jeho představeného, od něhož si také písemně vyžádal stanovisko k ovčákově žádosti. Teprve poté, co ji od Vejtmilera obdržel, se v souladu s hejtmanovým doporučením rozhodl ov-

25 Josef HRDLIČKA, *Synové „velkých“ otců. Vídeňský dvůr očima Adama Pavla Slavaty*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*, České Budějovice 2003 (= *Opera historica* 10), s. 249–273.

26 Josef HRDLIČKA, *Zámek Košumberk a jeho slavatovští majitelé v první polovině 17. století*, in: Emil Voráček a kol. (edd.), *Luže v dějinách I. Od počátků středověku do konce 17. století*, Luže 2010, s. 81–95.

27 Petr KOPIČKA, *Správa velkostatku Mělník v 16. až 20. století (Diplomatická studie z dějin patrimoniální a hospodářské správy)*, *Porta Bohemica* 2, 2003, s. 24–78, zde s. 31–32.

28 V září 1636 se Slavata podívoval nad tím, jak je možné, že od hejtmana dlouho nedostal žádný dopis; SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 106, kniha č. 23, p. 675.

29 Josef HRDLIČKA, *Herrschaftliche Amtsträger als Klienten und Patrone im frühneuzeitlichen Böhmen? Kommunikation im Dominium der Herren von Neuhaus, Slawata und Tschernin (1550–1730)*, in: S. Brakensiek – H. Wunder (Hg.), *Ergebene Diener ihrer Herren?*, s. 145–163.

čákovi vyhovět.³⁰ Vejtmilerův komunikační monopol tak úzce souvisel s monopolem interpretačním, neboť právě na základě hejtmanových informací se velmož v konkrétních případech rozhodoval.

Skupina osob tvořících „hospodářskou“ část komunikační sítě Viléma Slavaty byla málo početná. Ve směru dovnitř – tedy vůči sobě navzájem – byla tato síť koncipována jako otevřená a přístupná. Slavata nejen pravidelně z centra monarchie psal všem zmiňovaným osobám, ale navíc jednotlivým komunikantům odesílal kopie dopisů, jež z Vídně či odjinud putovaly jejich „kolegům“ („*Co hejtmanu hradeckému píše, z příležitosti copie též vyrozumíte*“),³¹ případně jim v dopisech resumoval to, co psal jiným. Každá osoba tak měla být přesně informována o tom, jaké jsou její úkoly, a současně měla vědět, čím velmož pověřil dalšího účastníka této části komunikační sítě. Spolu s dopisy přicházejícími na jih Čech a Moravy od Slavaty z Vídně si pravidelně psali také zmiňovaní hejtmané a Adam Pavel.

Naznačený způsob komunikace nebyl dán pouze skutečností, že zmíněné čtyři osoby úřadovaly na třech slavatovských sídlech na pomezí jižních Čech a jižní Moravy (Jindřichův Hradec, Nová Bystřice a Telč) vzdálených navzájem mezi 20 a 40 km, ale také snahou vyhnout se případným komplikacím a kompetenčním sporům, které mohly vyplývat z někdy ne zcela jasného rozdělení „sfér vlivu“ i jednorázových úkolů, jimiž velmož své úředníky i svého syna pověřoval.³² Jestliže jedna osoba znala obsah toho, co si psali jiní dva aktéři komunikačního systému, mohla tato praxe sloužit také jako prostředek ověřování informací.³³ Zatímco směrem „dovnitř“ byla tato část komunikačního systému otevřená, směrem „ven“, vůči svému okolí, měla být naopak uzavřená. Přeposílané kopie byly určeny pouze očím „zasvěcených“ a neměly se dostat k nikomu jinému. V dubnu 1636 Slavata dokonce vybízel Vejtmilera, aby takové kopie spálil, aby se nedostaly nikomu do rukou.³⁴

Přestože Hynek Ladislav Vejtmiler dokázal ve svých rukou spojit povinnosti vrchního úředníka lokální správy i představitele správy centrální, pravidelné hospodářské povinnosti spojené s jejich výkonem netvoří v dochovaných konceptech dopisů nijak domi-

30 SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 106, kniha č. 23, p. 646–647, 649.

31 Tamtéž, inv. č. 104, kniha č. 21, p. 260.

32 Srov. dopis Hynka Ladislava Vejtmilera adresovaný v únoru 1634 Adamu Pavlu Slavatovi, v němž vrchní hejtman dominia ubezpečoval velmožova syna, že nebude zasahovat do jeho kompetencí týkajících se jindřichohradeckého panství; ANM Praha, Topografická sbírka, sign. F 229, kart. 182.

33 Srov. dopisy Viléma Slavaty adresované Hynku Ladislavu Vejtmilerovi z 31. 7. 1635, 28. 6. a 16. 7. 1636, v nichž se velmož touto cestou pokoušel ověřovat informace o škodách způsobených údajně nepříznivým počasím; SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 106, kniha č. 23, p. 637, 667–668.

34 „[...] i při této ordinarii některé copie vám odsílám, nepochybuji, že po přečtení ste je spálili, tak aby žádnému jinému do rukou se nedostaly“; tamtéž, p. 657.

nantní téma. Je zřejmé, že tyto úkoly nechával Slavata na hejtmanovi a do jeho kompetencí – vyjma nejrůznějších doporučení a dotazů týkajících se zejména úrody obilí, vaření piva či úhynu hospodářských zvířat – nijak nezasahoval. Nejdůležitějším hmatatelným a toužebně očekávaným důkazem hejtmanových schopností ve správě svěřeného panství byla v očích velmože pravidelně odesílaná finanční hotovost, které byl v centru monarchie vždy nedostatek. Proto se dopisy vyměňované mezi šlechticem a jeho úředníkem v blízkosti jarního svatojiřského a podzimního svatohavelského účetního termínu pokaždé točily okolo výše částky, kterou byl hejtman schopen odvést v hotovosti svému pánovi, jenž je potřeboval pro svou osobní potřebu nebo na splacení vlastních dluhů.³⁵ Pochvala, kterou Slavata v květnu 1635 adresoval Vejtmilerovi za to, že mu předtím poslal nad očekávání vysokou sumu, je výmluvným dokladem, že právě schopnost obstarat k jistému datu hotové peníze byla jedním z klíčových kritérií hejtmanovy prospěšnosti.³⁶

Vejtmilerovo postavení garanta vrchnostenské ekonomiky a její alespoň zdánlivé rentability se projevovalo rovněž jeho účastí v neformální skupině osob, která byla zodpovědná za pravidelné kontroly vrchnostenských účtů. Ty pravidelně s různým časovým odstupem od svého uzavření putovaly mezi Vídní a centry slavatovských panství na pomězi jižních Čech a jižní Moravy, kde je měly kontrolovat stejné osoby, o nichž byla před chvílí zmínka jako o aktérech „hospodářské“ části Slavatova komunikačního systému.

Oproti běžným záležitostem souvisejícím s hospodářským provozem telčského panství a správou poddaných na něm usedlých tvoří značnou část dochovaných konceptů mimořádné úkoly, jimiž velmož svého hejtmana a posléze vrchního hejtmana pověřoval. Šlo zejména o doručování dopisů nejrůznějšími osobám, které měl vyřídít sám Vejtmiler, nebo tím pověřit někoho jiného. Korespondence obsahuje rovněž pravidelné zprávy o zásobování Slavatova vídeňského obydlí, mimořádných nákupech vína (zejména v Dolních Rakousích), převozech peněžních částek do Vídně či dalších záležitostech. Je z ní patrné, že Slavata vnímal Vejtmilera jako osobu, na níž je možné se spolehnout a pověřit jí úkoly, které přesahovaly „běžný“, normativně vymezený rámec hejtmanových úředních povinností. Vejtmilerovy schopnosti kombinované s dosaženým postavením i s tím související rolí v komunikačním systému z něho udělaly osobu, na níž se Vilém Slavata ve třicátých letech 17. století vcelku pravidelně obracel s žádostí o vyjádření stanoviska či doporučení k nejrůznějším záležitostem, ať již se týkaly telčského panství, nebo jiných záležitostí za jeho hranicemi.³⁷ Neváhal ho přitom z centra monarchie informovat o důležitých událos-

35 Tamtéž, p. 626–627, 629–630, 632–633, 642–643, 657, 659, 678–679.

36 Tamtéž, p. 629–630. Obdobně R. ANDĚL, *Kristián Karel z Platz a Ehrenthalu*, s. 127; A. STEJSKAL, *Matyáš Fuch z Fuchýřova*, s. 28.

37 Šlo např. o kladné stanovisko hejtmana, k němuž se následně připojil i Slavata, k žádosti telčského děkana o poskytnutí úvěru z důchodů telčského panství na postavení nové stodoly na Štěpnickém předměstí v březnu 1630. V dubnu 1635 se Slavata na svého hejtmana obrátil s žádostí o stanovisko

tech v Markrabství moravském, které hejtman mohl využít, ať již šlo o informace o průtazích vojsk, nebo o usnesení moravských zemských sněmů. Naopak druhou stranou, poddanými žijícími v této části markrabství, byl Vejtmler vnímán jako významný prostředník, jehož prostřednictvím se bylo možné dostat až přímo k nejvyššímu kancléři. V dubnu a květnu 1635 tak Hynek Ladislav zprostředkoval žádost poddaných kláštera v Nové Říši o potvrzení jejich privilegií.³⁸

Hejtmanovo formální postavení v čele správy panství, role v komunikačním systému i pozice garanta vrchnostenské ekonomiky úzce souvisely s jeho odpovědností za klid na panství, v jehož čele stál. Po propuknutí stavovského povstání byla tato úloha ztížena přítomností vojáků na jím spravovaném panství, což se v následujících letech výrazným způsobem odrazilo v obsahu korespondence vedené mezi Vilémem Slavatou a osobami stojícími v čele správy jednotlivých panství i mezi jednotlivými správci navzájem. Na počátku třicátých let 17. století k tomu přispělo obnovení vojenských operací v centru Království českého, které Slavatu přimělo k reorganizaci obrany rodových panství. Její součástí se stala také nová Vejtmlerova role, jež souvisela nejen s obranou jím spravovaného telčského panství, ale celého Jihlavského kraje, na jehož území Telč ležela.³⁹ V únoru 1631 totiž Hynek Ladislav ke svému jménu poprvé připojil titul hejtmána Jihlavského kraje.⁴⁰ Z dochovaných pramenů není možné říci, jakou roli v jeho jmenování měl Vilém Slavata. Ve svých dopisech z prosince 1631 adresovaných Vejtmlerovi se totiž Slavata zmínil, že na jeho setrvání ve zmíněném úřadu měl eminentní zájem kardinál František z Dietrichštejna. Slavata se ho podle svých slov rozhodl respektovat, „*neb uznávám sám to, že osoby vaší v tom kraji jihlavským bude hrubě zapotřebí*“.⁴¹ V jeho rozhodnutí se nemusel odrážet výhradně respekt k Dietrichštejnově osobě. Zcela jistě v něm hrálo roli také vědomí prospěchu, které z nové Vejtmlerovy funkce mohl mít. Slavata si totiž musel být vědom možností, které v souvislosti s probíhajícími vojenskými operacemi skýtaly pravomoci krajských hejtmanů zejména při výběru vojenských komisařů, ovlivňování směrů průchodů císařských vojsk a místa přezimování císařských vojáků.⁴² Služeb svého hejt-

k dopisu dolnorakouského místodržícího Sejfrída Kryštofa Breunera (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 106, kniha č. 23, p. 625) a v červenci téhož roku o vyjádření k žádosti klarisek ze znojenského kláštera sv. Kláry a sv. Antonína (tamtéž, p. 634).

38 Tamtéž, p. 626–628.

39 K vývoji krajské správy na Moravě po Bílé hoře Bohuslav RIEGER, *Zřízení krajské v Čechách I*, Praha 1889, s. 243–249.

40 SOkA Jihlava, AM Telč, stará sign. L 290.

41 Slavatův dopis z 20. 12. 1631 opsaný v SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 98, kniha č. 15.

42 Ve stejné době, na počátku třicátých let 17. století, se krajským hejtmanem v Bechyňském kraji, kde ležela slavatovská panství Jindřichův Hradec a Nová Bystřice, stal Adam Pavel Slavata. Problematika obrany slavatovského dominia za třicetileté války si ještě vyžádá samostatnou pozornost.

mana se nicméně nemínil vzdát – přestože Hynek Ladislav byl jako jihlavský krajský hejtman doložen i v následujících letech 1632 a 1633, stál po tu dobu nadále v čele správy telčského panství.⁴³

S aktuální vojenskou situací mohlo ostatně souviset rovněž Vejtmilerovo jmenování do úřadu vrchního hejtmana dominia v únoru 1632. Tento úřad neměl ve správní struktuře slavatovských panství žádnou tradici, neboť v čele centrální správy stál již od doby posledních pánů z Hradce regent, jímž byl na počátku třicátých let 17. století Jan Unčovský z Rozenportu. Vrchní hejtman, poprvé uváděný právě roku 1632, byl zcela novým úřadem, jehož kompetence navíc nebyly zcela zřejmé – snad právě proto Vejtmiler již v únoru 1632 usiloval o vydání instrukce, která pravděpodobně měla vymezit hranice kompetencí mezi jeho novým a tradičním regentským úřadem.⁴⁴ Z korespondence mezi Slavatou a Vejtmilerem i Unčovským z března 1632 je přitom zřejmé, že nový vrchní hejtman se snažil ovlivňovat trasy průchodů císařských oddílů tak, aby se vyhnuly jindřichohradeckému a telčskému panství.⁴⁵ Je tak prozatím nezodpovězenou otázkou, zda jedním z důvodů vytvoření nového úřadu nebylo také zvýšení Vejtmilerovy autority při jednání s císařskými důstojníky i dalšími vojenskými autoritami.

Přestože se objevila nová oblast, v níž Vejtmiler díky své autoritě, jíž se patrně těšil v Jihlavském kraji, mohl být velmožovi prospěšný, Slavata vytýkal i nadále svému úředníkovi blíže nespecifikované „nedostatky“, s nimiž se v říjnu 1632 svěřil v dopise synu Adamu Pavlovi. V neznámé době předtím dokonce uvažoval o tom, že by Vejtmilera přesunul na místo jindřichohradeckého hejtmana a dosavadní držitel tohoto úřadu Václav Mathiades Dačický by dosedl místo něj do čela správy telčského panství. Výměnu ale zhatilo opětovné jmenování Vejtmilera hejtmanem Jihlavského kraje. I Slavata tak byl nucen uznat, „že v nynějším válečném běhu, vzláště při těch mnohých a častých durchcuzích lidu válečného, že mnohem užitečněji může nám a našim panstvím sloužiti, nežli kdyby na Hradci měl hejtmanem bejtí“. Obměkčit se ho snažil i sám Vejtmiler, který velmožovi slíbil, že se polepší.⁴⁶

V květnu 1633 po úmrtí nejvyššího písaře Markrabství moravského Jana Šťastného Podstatského z Prusinovic se Slavata dokonce snažil Vejtmilera prosadit do tohoto úřa-

43 Jako krajského hejtmana ho uvádějí písemnosti z července 1632 (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv. č. 4572, sign. VI R 8, kart. 616) a patrně ze září 1633 (SOKA Jihlava, AM Telč, inv. č. 274f, kart. 13).

44 J. HRDLIČKA, *Mezi ctí a normou*, s. 368–369.

45 SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 104, kniha č. 21, p. 233–236, 246–247, 258–259.

46 Tamtéž, inv. č. 130, sign. III C 2a, kart. 23.

du.⁴⁷ Podle svých slov obsažených v dopise adresovaném telčskému hejtmanovi neváhal při svém výstupu v císařské tajné radě reinterpretovat jen čtyři roky staré události z podzimu 1629, které skončily Vejtmilerovým nuceným odchodem ze Slavatovských služeb. V květnu 1633 se Slavata ani slovem nezmínil o nedostacích Vejtmilerovy služby, naopak napsal, že k jeho propuštění došlo „*skrze obvláštní navádění*“ Rombalda Collalta. O Vejtmilerových kvalitách měla členy tajné rady přesvědčit skutečnost, že jej telčský pán přijal zpět do úřadu a posléze dokonce povýšil na vrchního hejtmana dominia. Slavata přitom počítal s tím, že po nástupu do zmíněného úřadu by Vejtmiler musel z jeho služeb odejít. Hodlal jej ale využít jako svého agenta či informátora v jednom z nejvyšších úřadů moravské zemské správy a přímo mu nabízel, že by za to ze slavatovské pokladny dostával pravidelný roční plat.⁴⁸ Přestože se Vejtmiler nakonec písařem nestal, nadále se podílel na mnoha úředních jednáních v Jihlavském kraji.⁴⁹ Do moravské zemské správy pronikl až na konci svého života, když se roku 1644 stal dvorským sudím (hofrychtěrem).⁵⁰

Hynek Ladislav Vejtmiler se po nuceném odchodu z místa hejtmana na jaře 1630 dokázal velmi brzy vrátit na své původní místo. Přestože v jeho návratu pravděpodobně hrály důležitou roli vnější okolnosti (aféra jeho nástupce, absence vhodného kandidáta), budování vlastního neotřesitelného postavení již bylo hlavně jeho zásluhou. Vlastní důležitost a nepostradatelnost nebudoval výhradně prostředky souvisejícími s hospodářským chodem svěřeného panství, ale v mnohem širším poli působnosti, do něhož patřilo zejména postavení v komunikačním systému šlechty, ve vrchnostenské ekonomice nebo při ochraně panství před vojenským nebezpečím. O tom, že rovněž s prostředky verbální sebezprezentace dovedl Vejtmiler zacházet velmi dovedně, svědčí Slavatovy pochvaly, jichž se hejtmanovi dostalo například v červenci 1635 za ochranu „*nebohých poddaných*“ před vojenským nebezpečím nebo v prosinci téhož roku za to, že z vlastních prostředků koupil

47 Od roku 1538 byl úřad moravského nejvyššího písaře obsazován příslušníky nižší šlechty. K úřadu František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské I*, Brno 1900, s. 151–154; Richard HORNA, *K dějinám moravských úředníků*, Práce ze semináře českého práva na UK v Praze, Praha 1923, s. 47–48.

48 SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 104, kniha č. 21, p. 257–258. Údaj z práce František MATĚJEK, *Morava za třicetileté války*, Praha 1992, pozn. 270 na s. 468, že již v dubnu 1633 byl Vejtmiler jmenován nejvyšším písařem, je podle mého názoru mylný. Patrně se o něm v této době uvažovalo jako o kandidátovi na uprázdněné místo. Žádné písemnosti totiž nehovoří o tom, že by v této době úřad telčského hejtmana opustil. Jako nejvyššího písaře ho neuvádí ani Antonín BOČEK, *Přehled knížat a markrabat i jiných nejvyšších důstojníků zemských v Markrabství moravském*, Brno 1850.

49 O tom, že „[p]an z Vejtmile [...] má nyní v Moravě mnoho činiti“, psal v dubnu 1633 Slavata regentu Janu Unčovskému z Rozenportu; SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 104, kniha č. 21, p. 255–256. O Vejtmilerově účasti v blíže neznámé „*commisi v Jihlavě*“ v květnu 1633 tamtéž, p. 258–259.

50 A. BOČEK, *Přehled*. Ke kompetencím úřadu v předbělohorské době F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy I*, s. 149–150; R. HORNA, *K dějinám*, s. 48–50.

slad pro pivovary na telčském panství. Zatímco v prvním případě mu za to Slavata popřál božskou odplatu a přislíbil vlastní přízeň, ve druhém případě mu z Vídně poslal rakouské víno.⁵¹ Z Vejtmilerovy korespondence s dalším účastníkem komunikačního systému Adamem Pavlem Slavatou je zřejmé, že nedílnou součástí vlastní sebe prezentace bylo v této době rovněž zdůrazňování věrnosti projevující se respektem vůči stavovsky nadřazené osobě (od poloviny třicátých let 17. století Vejtmiler nazýval mladého Slavatu svým patronem).

Vztah Viléma Slavaty a jeho hejtmana Hynka Ladislava Vejtmilera prošel za bezmála třicet let složitým vývojem. Na jeho konci se mezi oběma muži vyvinul patrně osobnější vztah, který je možné označit jako důvěrný. První stopy takové kvality vzájemného poměru velmože a jeho úředníka se objevily v polovině třicátých let 17. století, kdy Slavata přeposlal Vejtmilerovi kopii části osobní korespondence s Jaroslavem Bořitou z Martinic týkající se možného Slavatova sňatku a informoval ho také o dění na císařském dvoře.⁵² V této době si Vejtmiler začal se svým zaměstnavatelem vyměňovat přání k Novému roku. Z dochovaných konceptů Slavatových listů je možné usuzovat, že Vejtmiler byl tehdy jediným úředníkem, jemuž velmož posílal kopie dopisů, které z Vídně odesílal svým politickým přátelům, zejména Jaroslavu Bořitovi z Martinic (1582–1649) a Adamu mladšímu z Valdštejna († 1638). Roku 1642 se Hynek Ladislav dokonce zařadil do úzkého okruhu osob, jimž velmož posílal rukopisné kvaterny svého *Historického spisování*.⁵³ V září 1642 pak svému hejtmanovi z poutě do Mariazell přivezl – zřejmě mariánský – obrázek.⁵⁴

Vejtmiler ale nebyl úředníkem, který by se za své služby spokojil pouze s pravidelně vypláceným služným. Jeho sebevědomí se projevovalo také tím, že cíleně usiloval o dosažení osobního prospěchu, k němuž mu měla napomoci právě jeho služba. Ještě před svým propuštěním na jaře 1630 se prostřednictvím Viléma Slavaty pokoušel získat místo pro svého nejmenovaného příbuzného, který se nakonec – ovšem bez Slavatova přičinění – uchytil ve službách Albrechta z Valdštejna. Výhody plynoucí ze služebního postavení u mocného nejvyššího kancléře se týkaly Vejtmilerovy osoby i jeho vlastního pozemkového majetku. Zatímco ve stížnosti, v níž mu v září 1629 odůvodňoval své rozhodnutí propustit ho ze svých služeb, se Slavata pohoršoval nad tím, že hejtman věnoval větší pozornost svému soukromému statku Batelov než správě telčského panství, ve třicátých letech mu naopak tyto privátní záležitosti toleroval a někdy mu při nich dokonce vycházel vstříc. Tak mu v lednu 1635 poslal ochranný list (*salva guardia*) nejen na telčské panství,

51 SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 106, kniha č. 23, p. 636, 649.

52 Tamtéž, p. 616–617, 651.

53 Tamtéž, inv. č. 98, kniha č. 15 (dopisy z 20. 9. a 28. 10. 1642). Srov. Josef JIREČEK (ed.), *Paměti nejvyššího kancléře Království českého Viléma hraběte Slavaty I*, Praha 1866, s. 5.

54 SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 98, kniha č. 15 (dopis z 20. 9. 1642).

ale i na batelovský statek.⁵⁵ Na podzim 1635 se Vejtmiler pokusil využít Slavatova vlivu k zisku jednoho z mnoha konfiskovaných domů v hlavním městě Království českého. Když Slavata projevil ochotu jeho žádosti vyhovět, přidal se k Hynku Ladislavovi s obdobnou prosbou i jeho bratr Jindřich Matyáš.⁵⁶

Svou urozenost stejně jako dlouholeté dominantní postavení na batelovském statku, jehož byl majitelem, i na telčském panství, jehož byl hejtmanem, projevoval Hynek Ladislav Vejtmiler tím, že se nezapojoval do sociálních vztahů mezi svými poddanými (v Batelově) ani měšťany a dalšími obyvateli v Telči. V období, kdy byl telčským hejtmanem a pro něž se současně dochovaly záznamy o křtech v nejstarší telčské matrice, se nestal kmotrem žádného potomka tamních městských či vesnických poddaných ani zámeckých zaměstnanců.⁵⁷ V roli kmotra nevystupoval ani na svém batelovském statku.⁵⁸ Je přitom otázkou, nakolik se ve zmíněném odstupu od sociálních vazeb projevila skutečnost, že se Hynek Ladislav nikdy neoženil. Jeho vlivu i snaze o zachování paměti naopak odpovídaly fundační aktivity, které jsou s jeho působením spjaty. Na batelovském statku šlo zejména o kostel sv. Barbory poblíž městečka, přestavený roku 1638, poškozený ale posléze švédskými vojáky. Na konci života, v lednu 1647, založil Vejtmiler nadaci pro batelovský farní kostel sv. Petra a Pavla ve výši 400 zlatých.⁵⁹ K sakrálním objektům směřovala jeho pozornost rovněž v Telči. Roku 1638 obstaral pro tamní farní kostel sv. Jakuba varhany a dal postavit kůr, na němž se dodnes dochoval jeho erb. Obdobný kůr byl jeho zásluhou vystavěn také v kostele Narození a nanebevzetí Panny Marie na telčském Starém Městě.⁶⁰ Právě v mariánském kostele na staroměstském předměstí chtěl být Vejtmiler podle své závěti pohřben. Z odkazu ve výši 500 zlatých u něho měla vyrůst kaple, o jejíž údržbu a vybavení se měli postarat jeho příbuzní. Z odkazu měly být pravidelně každý rok slouženy alespoň čtyři mše a chudí, podarovaní penězi z hejtmanovy pozůstalosti, měli svými modlitbami dopomoci spásy jeho duše. Stejně vysokou částku určenou na stavební úpravy odkázal rovněž farnímu kostelu v Batelově.⁶¹

55 Tamtéž, inv. č. 106, kniha č. 23, p. 615.

56 Dochované koncepty dopisů stejně jako Tomáš V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Praha 1882–1883 ale o žádném takovém zisku nehovoří. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 106, kniha č. 23, p. 639–640, 643–644, 646–647, 649–650, 658.

57 Z období od června 1635 do září 1637 a od ledna 1639 do dubna 1640 zachytila telčská matrika 141 křtů; MZA Brno, Matriky, sign. 6973.

58 Od prosince 1635 do konce roku 1647, v jehož průběhu Vejtmiler zemřel, je v batelovské matrice zapsáno 778 křtů; tamtéž, sign. 6185.

59 Gregor WOLNÝ, *Kirchliche Topographie von Mähren II. Abteilung, III. Band*, Brünn 1860, s. 24–25; J. BOŘECKÝ – P. POLICAR, *Dějiny Batelova I*, s. 152–153.

60 Alois HRUDIČKA, *Kostel Matky Boží a jiné církevní památky města Telče*, Telč 1899, s. 24, 41.

61 J. BOŘECKÝ, *Batelov*, s. 131–132.

Případ hejtmána telčského panství a vrchního hejtmána slavatovského dominia Hynka Ladislava Vejtmilera z Vejtmile představuje vrchnostenskou službu nikoli jako normativně vymezený poměr, ale jako proměnlivý vztah, na jehož budování se stejnou měrou podílely obě strany. Vejtmiler si velmi dobře uvědomoval potenciál své služby stejně jako její limity, které měl možnost poznat na vlastní kůži. Jeho dovedné zacházení s prostředky jejího budování muselo odpovídat představám a očekáváním velmože, který nebyl schopen kontrolovat jeho každodenní chování, ale požadoval od svého úředníka určitý způsob chování, který souvisel především s jeho vlastním prospěchem.

Zusammenfassung

Wilhelm Slavata und sein Hauptmann Hynek Ladislav Vejtmiler von Vejtmile

Der Beitrag versucht anhand des Wilhelm Slavata von Chlum und Koschemberg (1572–1652) sowie eines seiner Beamten, des Hynek Ladislav Vejtmiler von Vejtmile, die Qualität der Beziehung zwischen Adligem und Amtmann zu analysieren. Er geht dabei insbesondere von Slavatas in den dreißiger und in der ersten Hälfte der vierziger Jahre an Vejtmiler adressierte Korrespondenz aus, als Wilhelm Slavata praktisch ohne Unterbrechung am Wiener Hofe weilte, also entfernt von den Herrschaftsgütern des Adelsgeschlechts, und Hynek Ladislav das Amt des Hauptmanns der Herrschaft Telč in Südmähren inne hatte. Der Hauptmann als höchster Verwaltungsbeamter stand zwar an der Spitze der Verwaltung der gesamten Herrschaft und der darauf angesiedelten Untertanen, seine wirtschaftlichen Pflichten nehmen jedoch nur den kleineren Teil des Inhalts der erhaltenen Briefe ein. Die dominante Stellung des Hauptmann auf der von ihm verwalteten Herrschaft entsprang vor allem seiner Stellung im Kommunikationssystem Wilhelm Slavatas – der Hauptmann war die einzige Person auf der gesam-

ten Herrschaft, mit der der Adlige regelmäßig korrespondierte. Der Hauptmann stellte so für den Adligen praktisch die einzige Informationsquelle bezüglich des Geschehens auf den Herrschaftsgütern dar. Ein bedeutender Teil seiner Pflichten betraf die militärische Bedrohung des Herrschaftsgebietes, für das der Hauptmann verantwortlich war. Um Vejtmilers Autorität bei Verhandlungen mit kaiserlichen Soldaten zu stärken, zögerte Slavata nicht, ihm zum Amt des Bezirkshauptmanns zu verhelfen. Diesem oblag die Aufsicht über die Sicherheit des Bezirks. Wohl aus dem gleichen Grund ernannte er ihn im Februar 1632 zum Oberhauptmann des gesamten Slavata-Dominiums (unter gleichzeitiger Besetzung des Regentenamtes, des traditionellen Amtes der Zentralverwaltung des Dominiums). Der Beitrag geht ebenfalls auf die Äußerungen einer allmählichen Annäherung zwischen Wilhelm Slavata und seinem langjährigen Hauptmann und die Art und Weise der Repräsentationen Vejtmilers gegenüber seinem sozialen Umfeld ein.

Frederik FEDERMAYER

Wolfgang Mórócz z Beketfalvy (1575–1648). Spoločenský vzostup kariérneho úradníka v ranonovovekom Uhorsku

Abstract: *The study is an archontology and biography paper dealing with the emergence of the new aristocracy in the early Modern Age Hungary. It depicts the life of officer Wolfgang Mórócz, his family and social background, relations, development of his economic situation as well as his successful career as an officer, which elevated his family up to the ranks of the then aristocratic élites.*

Key words: *Hungary – archontology – 17 century – aristocracy – officer – Wolfgang Mórócz*

K aktuálnym trendom slovenskej historiografie patrí výskum spoločenských elit v habsburskom období. Raný novovek, nazývaný aj tzv. pomoháčskym obdobím, bol v uhorských dejinách zlomovou periodou, ktorá priniesla výrazné zmeny v takmer všetkých oblastiach spoločensko-politického života Uhorského kráľovstva. Jednou z týchto zmien bola aj postupná rodová obmena v najvyšších kruhoch uhorskej nobility a súčasný vznik novej, prohabsburskej aristokracie. Nové magnátske rody boli z veľkej väčšiny domáceho pôvodu.¹ Spočiatku pochádzali z radov strednej šľachty, od 17. storočia čoraz častejšie aj nižšej a kuriálnej šľachty, armalistov, či dokonca mešťanov. Najčastejším dôvodom postúpenia do magnátskeho stavu bola úspešná kariéra vo vojenských, alebo dvorských službách.

V pomoháčskom období sa v Uhorsku objavuje fenomén kariérnych úradníkov. Mnohí vzdelanci orientovali svoju kariéru na trvalú službu v stoličných, krajinských, či kráľovských úradoch. Niektorí z nich nadobudli významný spoločenský vplyv, stali sa piliermi habsburskej moci v krajine a nezriedka ich panovník za verné služby povýšil do

1 Bližší prehľad rodov, ktoré v rokoch 1526–1618 postúpili v Uhorsku do magnátskeho stavu, včetně dôvodov ich povýšenia, publikuje štúdia: Géza PÁLFFY, *Der Aufstieg der Familie Esterházy in die ungarische Aristokratie*, in: *Die Familie Esterházy in 17. und 18. Jahrhundert*, Eisenstadt 2009, s. 19–21.

barónskeho stavu. Nazdávame sa, že práve poznanie kariérnych príbehov spomínaných úradníkov by mal byť cieľom súčasného archontologicko-historického výskumu.²

V tejto štúdií približujeme biografiu Wolfganga Mórócza z Beketfalvy. Predstavujeme literárne pomerne neznámu osobnosť, ktorá však svojou úspešnou kariérou a rodinným životom bola priam modelovým príkladom spoločenského vzostupu uhorského kariérneho úradníka v 17. storočí. Náš probant pochádzal z pomerne skromných pomerov, svoj rod však postupne povzniesol až do kruhov najvyššej uhorskej šľachty. Jeho úradnícka kariéra je zaujímavá a osobitá tým, že bola orientovaná postupne do rôznych oblastí správy.

Rod Móróczovcov patril pôvodne k sedliackym rodom na panstve Bratislava (Prešporok).³ Jeho predkovia boli usadení na Žitnom ostrove v osade Beketfalva, ktorá patrila v rámci spomenutého panstva k privilegovanej Holickej stolici. Obyvatelia tejto stolice mali na základe kráľovského nariadenia isté kolektívne, samosprávne hospodárske a súdne privilégia a považovali sa za priamych poddaných kráľa.⁴ Medzi tzv. kráľovských sedliakov patrili aj Móróczovci, ako dokazuje zmienka z roku 1549, v ktorej sa spomína „*providus Georgius Morocz colonus regiae maiestatis in possessione Bekethfalwa*“.⁵ Príslušnosť k tomuto osobitnému sedliackemu stavu umožňovala jeho príslušníkom vymanit sa z tradičného nevoľníckeho postavenia vtedajších poddaných a slobodnejšie sa pohybovať vo vtedajšej spoločnosti. To využil Anton, syn Petra Mórócza, zakladateľ neskoršieho šľach-

2 Z štúdií, ktoré sa v poslednom období zaoberali kariérami uhorských kráľovských úradníkov, môžeme spomenúť: Lajos GECSÉNYI, *Egy kamarai tisztviselő a XVI. században*. Nagyváthy Ferenc, Turul 72, 1999, s. 77–83; István CSÍZI, *Egy nagyvívű hivatali karrier kezdetei a XVII. századi királyi Magyarországon*. Aszalay István naplója (1624–1631), Fons 12, 2005, s. 163–255; Tatjana GUSZAROVA, A „telhetetlen“ Ebeczky. Egy 17. századi kamarai hivatalnok karrierjének története, Levéltári közlemények 78, 2007, s. 73–97; Frederik FEDERMAYER, *Barónska vetva rodu Ruttkay-Vrútocký – genealógia a vývoj erbú*. Uhorské zemianstvo v habsburských službách, in: Miloš Kovačka – Eva Augustínová – Maroš Mačuha (edd.), *Zemianstvo na Slovensku v novoveku*, I., Martin 2009, s. 332–352; Frederik FEDERMAYER, *Leopold Peck (1560–1625) kincstárnok és családja*, in: Gábor Czoch (ed.), *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*, Pozsony 2005, s. 156–200.

3 Priezvisko rodu je maďarského pôvodu, vychádza z krstného mena Móric (Mauritius). V dobových prameňoch, ale aj v genealogickej literatúre, je písanie priezviska veľmi nejednotné (Mórocz, Morócz, Móricz), v tejto štúdií používame variant Mórócz. Miklós KÁZMÉR, *Régi magyar családnevek szótára*, Budapest 1993, s. 749–750; Béla KEMPELEN, *Magyar nemes családok VII*, Budapest 1913, s. 280; Iván NAGY, *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblakkal VII*, Pest 1860, s. 566; József KERÉKES, *A Beketfalvi Mórócz-család története*, Különlenyomat a História 1–2, 1931, s. 1–24.

4 Holicá stolica vznikla v roku 1466 z nariadenia panovníka Mateja Korvína a patrilo k nej okrem strediskovej dediny Holice (maď. Gelye, Egyházsgelle) aj 18 ďalších lokalít na Bratislavskom panstve. Bližšie o tejto samosprávnej sedliackej stolici: Leon SOKOLOVSKÝ, *Správa stredovekej dediny na Slovensku*, Bratislava 2002, s. 173–174.

5 Slovenský národný archív, Hodnoverné miesto Bratislavskej kapituly (ďalej SNA, HMBK), Autentický protokol č. 8, s. 29.

tického rodu Móróczovcov, ktorý v mladosti nadobudol vyššie vzdelanie.⁶ Po návrate zo škôl vstúpil do služieb svojho zemepána, bratislavského župana Mikuláša Salma, ako aj ďalšieho popredného šľachtica Erazma Einzinga. Obaja títo pôvodom ríšski šľachtici patrili k hlavným oporám vlády Ferdinanda I. v Uhorsku. Anton Mórócz sa cez postavenie ich služobníka vyčlenil zo svojho pôvodného, vidiecko-sedliackeho zázemia a dostal sa do prostredia vtedajšej šľachtickej sociéty v okolí panovníckeho dvora. Ako služobník sa osvedčil, jeho patróni ho za verné služby odmenili držbou pôdy. Spočiatku mu dali do zálohu Beczketházu, pustú usadlosť pri Beketfalve (1563), ako aj ďalšie menšie nehnuteľnosti v okolí.⁷ Neskôr mu priamo pomohli k zmene spoločenského postavenia, keď u kráľa sprostredkovali udelenie erbovej listiny. Armáles vydal panovník Maximilián II. vo Viedni dňa 25. júna 1572. Antonovi Móróczovi, ako aj jeho otcovi Petrovi, udelil erb a uhorský šľachtický stav. Erb tvoril modro-červene delený štít, v ktorom na zelenom trojvrší stojí doprava obrátený žeriav držíaci v pravej nohe kameň. Nad štítom je kolčia prilba s červeno-zlato-modrou točenicou. Klenot tvorí žeriav zo štítu. Prikrývadlá sú modro-zlaté a červeno-strieborné (obr. 1). Armáles vyhlásili 21. mája 1576 na kongregácii Bratislavskej stolice v Šamoríne, čím Móróczovcov aj oficiálne prijali do šľachtickej komunity tejto stolice.⁸

Treba poznamenať, že nobilitácia služobníkov a familiárov najvýznamnejších magnátov nebola vo vtedajšom Uhorsku ničím nezvyčajným a zapadala do všeobecného trendu spoločenskej emancipácie nešľachtických vrstiev v ranom novoveku. Počty nobilitovaných v pomoháčskom období rádovalo rástli. V 16. storočí len na Žitnom ostrove, popri veľkom množstve rodov drobnej kuriálnej šľachty, pôsobilo už aj niekoľko desiatok nových armalistických (novoštítnych) rodov. Veľká väčšina z nich mala len minimálny spoločenský vplyv, nedržala takmer žiaden nehnuteľný majetok a živila sa službou, remeslom, alebo dokonca žila naďalej sedliackych spôsobom života. Medzi tieto bezvýznamné armalistické rody sa mohli trvalo zaradiť aj Móróczovci. Nestalo sa tak, čo bola nepochybne zásluha osobnostných schopností a úspešnej kariéry Antona Mórócza a najmä jeho syna Wolfganga.

Na začiatku však Móróczovcom k výraznému spoločenskému postupu dopomohla priaznivá zhoda okolností. Ich rodná obec Beketfalva bola v 16. storočí len malou osadou, napriek tomu bola vlastnícky rozdelená. Väčšia časť, ku ktorej prináležalo niekoľko sedliackych usadlostí, patrila pod Bratislavské hradné panstvo, spravované stoličnými župa-

6 Neskôr sa spomína s prímienom *Literatus*. SNA, Hodnoverné miesto konventu v Hronskom Beňadiku, autentický protokol D, s. 332.

7 SNA, HMBK, autentický protokol č. 59, s. 20–22.

8 J. KERÉKES, *A Beketfalvi Mórócz-család története*, s. 2; Antal ÁLDÁSY, *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtáranak czímereslevelei 1200–1868*, Budapest 1904, s. 55–56; Éva NYULÁSZI-STRAUB, *Öt évszázad címerei*, Budapest 1999, s. 271, 380.

nmi. Menšia časť s malým sídlom (kúriou) bola šľachtickým majetkom. Patrila rodu Beketfalvayovcov, ktorí ho získali v roku 1496 donáciou od kráľa Vladislava I.⁹ Stalo sa ale, že práve v čase, keď sa Móróczovci vymanili zo sedliackeho stavu a získali erbovú listinu, šľachtický rod Beketfalvayovcov po meči vymrel. Uvoľnený majetok, ku ktorému patrila kúria v Beketfalve a ešte druhá šľachtická kúria v blízkej osade Bodófalva, bratislavský župan Mikuláš Salm v zastúpení kráľa daroval svojmu služobníkovi Antonovi Móróczovi. Ten sa potom majetkovo vyrovnal s šľachtickým rodom Naszuff, ktorý vyženil podiel po dcére posledného člena rodu Beketfalvay. Móróczovci následne získali kráľovské potvrdenie tejto držby (1578, 1584).¹⁰ Tým sa rod zaradil medzi majetnú nižšiu šľachtu a jeho pôvodne prázdny titulárny prídomek – *de Beketfalva* – sa zmenil na riadny šľachtický predikát.

K vzostupu Móróczovcov ešte výraznejšie prispela iná priaznivá okolnosť. Anton sa v mladosti oženil s šľachtickou dcérou Annou Besseney z Galanty. Jeho manželka mu nepriniesla žiadny významnejší majetkový prospech a spočiatku ani spoločenský postup. Anna však mala staršiu sestru Helenu, ktorá bola vdovou Beňadika Zerházyho (neskôr Esterhás, Esterházy), zemana zo Žitného ostrova. Išlo o priameho predka neskoršieho významného aristokratického rodu.¹¹ V čase Antonovej svadby (okolo roku 1565) patrili ešte Esterházyovci k spoločensky nevýrazným rodom, ktoré nevynikali z priemeru zemanov zo Žitného ostrova. Potom sa však okolnosti radikálne zmenili. Zásluhou obdivuhodnej kariéry Beňadikovho syna Františka († 1604) a vnuka Mikuláša († 1641) sa v priebehu dvoch generácií stali najbohatším a najvplyvnejším katolíckym magnátskym rodom Uhorska.¹² Na tomto rýchlom spoločenskom vzostupe Esterházyovcov okrajovo participovalo aj ich širšie príbuzenstvo, včetně Móróczovcov. František Esterházy si zobral za manželku sestru bratislavského podžupana Štefana Illésházyho, ktorý sa neskôr stal popredným magnátom a v rokoch 1608–1609 dokonca uhorským palatínom.¹³ Anton Mórócz tak po smrti svojho patróna, župana Mikuláša Salma, aj naďalej ostal cez svojich príbuzných v blízkosti society spoločensky dynamicky napredujúcich rodov novej uhorskej aristokracie. Neskôr z tohto príbuzenstva profitovali najmä jeho potomkovia (obr. 2).

9 SNA, HMBK, capsa 12, fasc. 2.

10 J. KERÉKES, *A Beketfalvi Mórócz-család története*, s. 2; SNA, HMBK, autentický protokol č. 21, s. 416, č. 28, s. 68–70; SNA, Ústredný pálfyovský archív (ďalej ÚPA), panstvo Bratislava, Elenchus generalis II., s. 416.

11 Ku genealógii Esterházyovcov okolo rokov 1550–1560 pozri: Archivum primatiale Esztergom, Hodnoverné miesto Ostrihomskej kapituly (ďalej APE, HMOK), autentický protokol č. 1, s. 37, 66.

12 Blížšie o spoločenskom vzostupe Esterházyovcov: G. PÁLFFY, *Der Aufstieg der Familie Esterházy*, s. 13–46.

13 Iván NAGY, *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblakkal V*, Pest 1859, s. 224–225.

Tento príbuzenský vzťah ovplyvnil aj záver kariéry Antona Mórócza. Keď v roku 1577 Štefan Illyésházy, vtedy podžupan Bratislavskej stolice, získal post radcu v Uhorskej komore, odstúpil z podžupanskej funkcie a prenechal ju svojmu švagrovi Františkovi Esterházymu. Ten zase zakrátko priviedol do stoličnej samosprávy svojho príbuzného Antona Mórócza, ktorý sa stal spočiatku prísažným prisediacim, následne bol zvolený za jedného zo štyroch stoličných slúžnych. V tandeme podžupan – slúžny zotrvalo potom toto rodinné duo počas takmer celých osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 16. storočia.¹⁴ Bol to ďalší príklad kvitnúceho nepotizmu v samospráve uhorských šľachtických stolíc.

O začlenenie Móróczovcov medzi šľachtickú elitu vtedajšieho Uhorska sa zaslúžil Antonov jediný syn. Wolfgang Mórócz sa narodil pravdepodobne v osade Beketfalva, niekedy okolo roku 1575.¹⁵ Výber jeho neobvyklého nemeckého krstného mena nepochybne súvisel s nemeckým prostredím okolo Salmovcov, v ktorom sa vtedy pohyboval jeho otec. Neskôr v bežnom a úradnom styku často používal aj domácu maďarskú podobu mena – Farkas. O Wolfgangovej mladosti nemáme takmer žiadne informácie. Je zrejmé, že musel získať vyššie vzdelanie. Školy, ktoré navštevoval, predbežne nepoznáme. Zo spomienok jeho suseda, rovesníka a neskoršieho kolegu z Uhorskej komory, Lukáša Vattaya z Vajavsvatty († 1655), však vieme, že mladí šľachtici z hornej časti Žitného ostrova študovali na mestských školách v Šamoríne a Bratislave (Prešporku).¹⁶ Keďže Wolfgang bol katolíkom, nevyklúčujeme, že neskôr odišiel na štúdium k jezuitom, najmä keď vieme, že títo vyučovali v rokoch 1588–1605 na kolégiách v Kláštore pod Znievom a v Šali.¹⁷ Po návrate zo štúdií a po smrti otca sa Wolfgang pohyboval na dvoroch svojich príbuzných Esterházyovcov a Illésházyovcov. Podľa neskoršej zmienky z roku 1609 vieme, že bol spoločne s ďalšími zemanmi zo Žitného ostrova Matúšom Andrásom z Paky a Štefanom Etyékym z Lehníc v službách palatína Štefana Illésházyho. Spomína sa aj ako jeho splnomocnenec (*homo palatinalis*).¹⁸

14 Archív mesta Bratislava, Mesto Bratislava (ďalej AMB, MB), Spisy, ladula 20, kart. 16, num. 14, 16; SNA, HMBK, autentický protokol č. 23, s. 19.

15 Cirkevné matriky sa z tohto obdobia nezachovali (resp. ešte sa ani nevedli), dátum však vieme odvodit' z dvoch neskorších, od seba nezávislých zdrojov o Wolfgangovom veku. AMB, MB, Spisy, kart. 22, ladula 17/I.; SNA, ÚPA, Panstvo Bratislava, chotárne písomnosti, A-II., Ladula 6, kart. 48, fasc. 1.

16 SNA, HMBK, Autentický protokol č. 41, s. 271–272.

17 Emil KRAPKA – Vojtech MIKULA (edd.), *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*, Cambridge, Canada 1900, s. 40–45.

18 SNA, HMBK, autentický protokol č. 50, s. 583.

Začiatky kariéry, regionálny stoličný a zemepánsky úradník

Svoju úradnícku kariéru začal Wolfgang Mórócz v šľachtickej samospráve Bratislavskej stolice ako stoličný slúžny horného okresu na Žitnom ostrove. Prvýkrát sa na poste slúžneho spomína v roku 1604.¹⁹ Predpokladáme preto, že mu post, podobne ako jeho otcovi, sprostredkoval príbuzný, bývalý podžupan František Esterházy. Je pozoruhodné, že pokiaľ Wolfgangov otec Anton na poste stoličného slúžneho svoju kariéru zakončil, jeho syn na tom istom poste svoju kariéru fakticky začínal. Svedčí to nielen o Wolfgangových schopnostiach, ale najmä o výraznom spoločenskom postupe Móróczovcov na prelome 16. a 17. storočia. Na volenom poste slúžneho, ktorý mal v príslušnom okrese na starosti daňové, vojenské, verejnosprávne a najmä súdne záležitosti, zotrval do roku 1616. V tomto roku uprostred funkčného obdobia na svoj post rezignoval a odišiel do zemepánskej správy.²⁰

V roku 1616 sa stal hospodárskym správcom na hradnom panstve Devín v Bratislavskej stolici (obr. 3). Do roku 1605 panstvo patrilo krajinskému sudcovi Štefanovi Báthorymu. Jeho smrťou sa však vlastnícke pomery na panstve výrazne skomplikovali. Panstvo v nepokojných časoch Bočkajovho povstania držal devínsky prefekt Michal Bay († 1606), ktorý bol aj jeho menšinovým spoluvlastníkom. Potom sa hradu zmocnil Bayov zať Ján Keglevič (Keglevich). Tento chorvátsky šľachtic s pochybným charakterom využil právne neisté pomery, dočasnú prítomnosť cisárskeho vojska na Devíne a odmietol majetkové nároky príbuzných z rodu Báthory, okrem iných aj Alžbety Báthoryovej z Čachtíc, sestry posledného majiteľa hradu. V roku 1609 sa mu podarilo získať od panovníka Mateja II. panstvo do dočasného zálohu, čím si svoju držbu aspoň načas legalizoval.²¹ Keglevič si uvedomoval vratkosť svojej držby Devína, a tak sa snažil panstvo čo najviac hospodársky využívať. To narazilo na veľkú nevôľu mešťanov mestečka Devína, ktorých privilégia odmietol rešpektovať. Za tejto situácie prišiel na panstvo Wolfgang Mórócz. Stal sa spočiatku provizorom (1616), neskôr povýšil na prefekta panstva (1619).²² Predpokladáme, že ho k prijatiu postu v zemepánskej správe presvedčili výhodnejšie finančné podmienky.

Zakrátko sa však ukázalo, že to možno nebol dobrý krok. Hneď v roku 1616 vznikla totiž na panstve vzbura. Využívajúc neprítomnosť majiteľa, prišli do Devína ozbrojenci susedného zemepána Siegfrieda Kollonicha a za pomoci prešporského šľachtica Juraja

19 SNA, HMBK, capsa 6, fasc. 15.

20 Štátny archív v Bratislave, Bratislavská župa I., Kongregačný (determinančný) protokol (1579–1617), s. 13, 21.

21 Jozef ŠÁTEK, *Vzbura poddaných v Devíne r. 1616*, Slovenská Bratislava 2–3, 1950, s. 87–93.

22 SNA, HMBK, autentický protokol č. 29, s. 893; č. 30, s. 228; capsa 26 et A, fasc. 2; APE, HMOK, autentický protokol č. 12, s. 592.

Kampera presvedčili miestnych mešťanov, aby sa vyzbrojili a zaútočili na hrad. Útok sa podaril a hrad bol vyplienený. Zakrátko však vzburu z nariadenia palatína potlačilo kráľovské vojsko a Keglevič sa na hrad mohol vrátiť. Kde bol v čase vzbury Wolfgang Mórócz, nevieme. Zo zachovaných dokumentov je však zrejmé, že neskôr sa veľmi aktívne podieľal na pomste svojho zemepána. S Devíččanmi sa kruto zaobchádzalo pri vypočúvaní, mnohí boli uväznení na hrade, kde niektorí zomreli. Mórócz sa tu ukázal ako nekompromisný úradník, ktorý pri obhajobe záujmov svojho pána využíval všetky dostupné prostriedky. Mešťania sa však nevzdali a podnikli právne kroky. Keďže Keglevič skutočne porušoval ich privilégia, nakoniec dosiahli čiastočný úspech, keď im v roku 1617 panovník potvrdil slobody v rozsahu, aké mali za Báthoryovcov.²³ Službu v týchto dramatických časoch však Keglevičovci vedeli oceniť a Móróczovi darovali za zásluhy vinice a dom v mestečku Rači.²⁴

V roku 1619 v Uhorsku vypuklo prihabsburské povstanie vedené sedmohradským kniežaťom Gabrielom Bethlenom. Jeho vojská rýchlo obsadili takmer celé kráľovstvo a v októbri 1619 aj hlavné mesto s celou Bratislavskou stolicou, včetně Devína. Povstanie Wolfganga zastihlo na poste devínskeho prefekta, nič bližšie však o jeho ďalších osudoch nevieme. Keďže z obdobia rokov 1619–1621, kedy bol región pod správou G. Bethlena, nie sú o jeho činnosti žiadne zmienky, dá sa predpokladať, že nepatril k prívržencom povstania a pravdepodobne sa stiahol z verejného života.

Situácia sa zmenila na jar roku 1622. Po podpísaní Mikulovského mieru sa povstalecké vojská stiahli z územia Bratislavskej stolicy. Keďže zároveň v januári zomrel aj podžupan Andrej Szászy, zvolal župan stoličnú kongragáciu, aby sa zvolili jej noví predstavitelia. Župan Štefan Pálffy bol jedným z mála uhorských magnátov, ktorý v uplynulých rokoch povstania ostal jednoznačne verný Habsburgovcom. Voľby pod jeho vedením mali do čela stolicy dosadiť predstaviteľov prohabsburskej šľachty, resp. jemu oddaných familiárov. Wolfgang sa vtedy opäť objavil na scéne. Župan ho postavil ako jedného z kandidátov na podžupana a šľachta zvolila práve jeho. Táto voľba istotne nebola náhodná, predpokladáme, že musel byť Pálffyho favoritom.²⁵ Dokladá to aj ďalšie obdobie, kedy ho opätovne potvrdzovali na poste podžupana celých 18 rokov.²⁶ Je zrejmé, že zblíženie medzi Wolf-

23 Bližšie o vz bure v Devíne a právnom zápase devínskych mešťanov o svoje práva: J. ŠÁTEK, *Vzbura poddaných v Devíne*, s. 97–107.

24 Neskôr Wolfgangov syn Štefan tento dom premenil na šľachtickú kúriu a v roku 1650 na ňu získal donáciu. SNA, HMBK, caps 5, fasc. 12.

25 O presadzovaní familiárov a služobníkov županov do volených funkcií v stoličnej správe bližšie pozri: Péter DOMINKOVITS, *Graf Ladislaus Esterházy, Obergespan des Komitats Ödenburg/Sopron*, in: *Die Familie Esterházy in 17. und 18. Jahrhundert*, Eisenstadt 2009, s. 161–178.

26 AMB, MB, Spisy, kart. 85, ladula 45/II; SNA, HMBK, autentický protokol č. 30, s. 526; č. 31, s. 84; č. 59, s. 22; SNA HMBK, caps 6, fasc. 10; caps 31, fasc. 13.

gangom Móróczom a županom Pálffym nastalo práve v období povstania. Neskôr boli označovaní za dobrých priateľov.²⁷ Wolfgangove výborné vzťahy k Pálffyovcom dokladajú aj jeho neskoršie majetkové akvizície, ktoré poväčšine pochádzali od tohto magnátskeho rodu.

Pôsobenie v celokrajinských úradoch a prienik do celouhorskej politiky

Na poste podžupana stál Wolfgang Mórócz v rokoch 1622–1639 na čele šľachtickej samosprávy Bratislavskej stolice a zároveň predsedal stoličnému súdu – sedrii. Jeho aktivity však zakrátko začali naberať nadregiónálny charakter a čoraz častejšie sa zapájal do celouhorskej politiky. Už krátko po zvolení za podžupana ho stolica vyslala na snem do Šoprone, kde ho zvolili za kráľovského komisára v Győri. Wolfgang bol presvedčeným katolíkom. Neskôr sa často zúčastňoval na rekatolizačnej činnosti nielen v Bratislavskej stolici, ale zastával tieto postoje na celouhorských snemoch. Doložená je tiež jeho bohatá korešpondencia s ostrihomským arcibiskupom Petrom Pázmánym.²⁸ O dobrých vzťahoch k tomuto najvyššiemu uhorskému katolíckemu prelátovi svedčí aj svadba Wolfgangovej dcéry Zuzany s arcibiskupovým osobným tajomníkom Jánom Törösom (1626).²⁹

Zlomom v kariére tohto nižšieho šľachtica z Beketfalvy bol nepochybne rok 1629. Vtedy zomrel krajinský podsudca Tomáš Györffy. Krajinský sudca barón Melchior Alaghy za jeho nástupcu vymenoval Wolfganga Móróczza. Krajinský sudca bol druhým najvyšším krajinským hodnostárom v Uhorsku. Zastupoval uhorského palatína, patril k najvyšším zemským sudcom. Pôsobnosť krajinského sudcu sa orientovala na východnú časť krajiny, preto post najčastejšie obsadzoval magnát z tohto vzdialeného regiónu Uhorska. Do uhorskej metropoly prichádzal krajinský sudca obvykle len na zasadania krajinských snemov a súdnych tabúľ. To zvyšovalo význam funkcie krajinského podsudcu (vice iudex curiae regiae) ako jeho priameho zástupcu, ktorý za neho trvalo rezidoval v Prešporku. Úlohou podsudcu bola administratívna príprava súdnych konaní, ako aj spoločensko-politické zastupovanie tohto krajinského hodnostára.³⁰ Post zabezpečoval automatickú

27 J. KERÉKES, *A Beketfalvi Mórócz-család története*, s. 4.

28 Tamtiež, s. 3–4; Zoltán FALLENBÜCHL, *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*, Budapest 2002, s. 204.

29 Štátny archív v Modre, Magistrát mesta Modry, Acta varia, inv. č. 1748, kart. 407.

30 Leon SOKOLOVSKÝ, *Prehľad dejín verejnej správy na území Slovenska II.*, Bratislava 1996, s. 17; Karel MALÝ – Florián SIVÁK, *Dejiny štátu a práva v Česko-Slovensku do roku 1918*, Bratislava 1992,

osobnú účasť na krajinských snemoch, ako aj miesto prísediaceho v najvyššom krajinskom súde – v kráľovskej súdnej tabuli.³¹ Wolfgang Mórócz bol na poste krajinského podsudcu v rokoch 1629–1639 zástupcom troch krajinských sudcov – Melchiora Alaghyho, Pavla Rákóczyho a Jána Drugetha, všetko magnátov z východnej časti Uhorska.³² Hoci aj naďalej ostal stoličným podžupanom, v hlavnom meste sídlil čoraz trvalejšie, preto si tu zadovážil vlastnú rezidenciu.

Vyvrcholenie kariéry v kráľovských službách

Kráľovská správa Uhorska v ranom novoveku bolo výrazne ovplyvnená tým, že panovnícky dvor nesídlil v krajine. Jediným ústredným úradom pôsobiacim na uhorskom území bola tak Uhorská komora, spravujúca finančno-ekonomické záležitosti krajiny. Jej jedinečnosť však zakrátko viedla k tomu, že postupne získavala ďalšie dôležité kompetencie v náboženských a politických záležitostiach, vojenstve, či správe erárnych majetkov.

Komora sídlila v Prešporku a v polovici 17. storočia mala okolo 40 zamestnancov. Na jej čele stála rada, ktorú tvorili prednosta a štyri radcovia vymenovaní panovníkom.³³ O personálne obsadenie týchto postov súťažili vplyvné skupiny najvyššej uhorskej politiky. Pokiaľ miesto prednostu zastával po roku 1608 vždy popredný magnát, posty radcov obsadzovali spravidla príslušníci strednej a nižšej šľachty. Obvykle išlo o zaslúžilých dlhoročných pracovníkov komory, nezriedka sa však stalo, že za komorského radcu vymenovali vplyvného šľachtica z regiónov, ktorý mal skúsenosti zo stoličnej, prípadne krajinskej správy. Vždy išlo o osobu, ktorá bola nominovaná istým záujmovým zoskupením magnátov, prípadne prelátov.

To bol prípad Wolfganga Mórócza, ktorého 26. mája 1640 vymenovali za komorského radcu. Predpokladáme, že do komory prišiel ako človek Pálffyovcov. Jeho menovanie totiž sprevádzala zaujímavá rošáda, ktorú zorganizoval Pavol Pálffy, ako prednosta Uhorskej komory, a jeho brat Štefan Pálffy, ako župan Bratislavskej stolice. Jeden z komorských radcov Imrich Ebeczky totiž musel komoru predčasne opustiť. Prišlo sa na jeho finančné podvody a nečestné spôsoby v kariérnom postupe. Ebeczky komoru opustil, avšak záro-

s. 209–210, 215.

31 Tatjana GUSZAROVA, *A 17. századi magyar országyűlésék résztvevői*, Levéltári közlemények 5, 2005, s. 114.

32 Zoltán FALLENBÜCHL, *Magyar ország föméltóságai*, Budapest 1988, s. 72.

33 István NAGY – Erzsébet KISS, *A Magyar Kamara és egyéb kincstári szervek*, Budapest 1995, s. 5–19.

veň ho zvolili na post podžupana Bratislavskej stolice. Wolfgang Mórócz ešte predtým podžupanský post uvoľnil a následne obsadil miesto po Ebeczkom v Uhorskej komore.³⁴ Ziskom postu komorského radcu sa Wolfgang zaradil k elite kráľovského úradníctva.³⁵ V Uhorskej komore pôsobil takmer deväť rokov, až kým mu staroba znemožnila ďalší výkon funkcie. S jeho pôsobením bol panovnícky dvor spokojný, čo dokazuje osobitná odmena vo výške 1 500 zl, ktorú získal v roku 1647.³⁶

V 17. storočí nemala Uhorská komora úradné pečatidlo. Dokumenty z jej činnosti overovali príslušní komorskí úradníci vlastnými úradnými pečaťami. Po nástupe na post radcu si aj Wolfgang nechal vyhotoviť takéto pečatidlo. Pečate ním otlačené sú zaujímavé z pohľadu heraldiky.³⁷ Wolfgang si totiž mierne upravil svoj rodový erb. Oproti pôvodnému stavu z erbovej listiny, ktorú získal jeho otec, si na svojom erbe zmenil prilbu – z kolčej na turnajskú a namiesto točnice začal používať šľachtickú korunku (obr. 4). Keďže pôvodný erb Móróczovcov sa dal ľahko zameniť s erbami mešťanov, je pravdepodobné, že tieto zmeny boli zámerné a mali vyjadrovať nadobudnutý spoločenský status rodu.

Na konci svojej kariéry už Wolfgang Mórócz skutočne patril k elite uhorskej nobility. Mohol on, alebo jeho potomkovia pomýšľať aj na povýšenie do magnátskeho (barónskeho) stavu? Nazdávame sa, že áno. V spoločenskom postavení, majetkovej držbe a v rodových prepojeniach totiž rod dosiahol tomu zodpovedajúce postavenie.

Majetkové pomery Móróczovcov

Ako hospodár bol Wolfgang Mórócz veľmi úspešný a svoje nehnuteľné statky niekoľkonásobne rozšíril. Treba tu navyše poznamenať, že na rozdiel od iných šľachtických zbo-

34 Bližšie o Imrichovi Ebeczkom: T. GUSZAROVA, A „telhetetlen“ Ebeczky, s.73–97; Z. FALLENBÜCHL, *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*, s. 84.

35 Štúdie o kariérach komorských radcov: Lajos GECSÉNYI, *A döntést előkészítő hivatalnoki elit összetételéről. A Magyar Kamara vezetői és tanácsosai a 16. században*, in: Mária Ormos (ed.), *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90 – születésnapjára*, Budapest 2003, s. 100–113; Frederik FEDERMAYER, *Lorantové z Inky, Portrét rodu z moravsko-uherského pomezí*, Časopis Národního Muzea – řada historická 178, č. 3-4, 2009, s. 106–121; Frederik FEDERMAYER, *Klement Literát Bezcenczy (a archontológia zástupcov palatínských miestodržiteľov)*, *Historický časopis* 59, č. 3, 2011, s. 493–513.

36 Z. FALLENBÜCHL, *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*, s. 204.

37 Štátny archív v Trnave, Magistrát mesta Trnavy, Dekréty Uhorskej komory, kart. 3.

hatlíkov tohto obdobia, ktorí získali majetky donáciou priamo od panovníka, on svoje majetky znásobil sám, vlastným dobrým hospodárením a kúpou.

Začínal len s malým majetkom v Beketfalve, ktorý zdedil po otcovi. Po matke nezdedil veľa, lebo majetky v Galante jeho matka dala ešte za svojho života do zálohu.³⁸ Jeho prvým významnejším ziskom bol dom v Rači, ktorý mu darovali devínski Keglevičovci. Potom už zväčšoval svoje majetky z vlastnej iniciatívy. Wolfgang postupne skupoval a bral do zálohu majetky na Žitnom ostrove, v okolí jeho rodového sídla. Išlo o menšie majetkové podiely, šľachtické statky a panstvá, napr. Vojka (1623), Grinava (1624), Sárosfalva/Blatná na Ostrove (1630, 1639), Kis Lucse/Malá Lúč (1631), Tökés (1635), vinice vo Vajnoroch (1636).³⁹ V roku 1632 získal od Pálffyovcov do zálohu aj zvyšné majetky v Beketfalve, včetně troch ďalších osád v susedstve.⁴⁰ Tým si vybudoval solídny majetkový komplex v centre Žitného ostrova, ktorý právne upevnil donáciou od panovníka Ferdinanda II.⁴¹ Radikálna zmena jeho majetkovej držby však nastala, keď mu Pálffyovci dali do zálohu dedinu Igram (1643), neskôr dokonca časti svojho hradného panstva Svätý Jur (1634, 1644).⁴² Tieto finančne náročné majetkové transakcie si mohol dovoliť po zisku postov podžupana a najmä krajinského podsudcu, ktoré mu museli prinášať nemalý peňažný efekt. Priaznivú majetkovú situáciu rodu od polovice 17. storočia zaznamenali aj dobové taxálne súpisy šľachty, ktoré Móróczovcov zaznamenali medzi majetnými šľachticmi (*nobiles bene possessionati*).⁴³

Wolfgangova činnosť v kráľovskom súdnictve a neskôr v Uhorskej komore si vyžadovala trvalú prítomnosť v uhorskej metropole a tým aj nutnosť zisku prešporskej rezidencie. I tu pomohli Pálffyovci, ktorí mu v roku 1633 darovali polovicu domu v centre mesta (pri františkánskom kláštore). Neskôr mu tiež darovali šľachtickú kúriu v Podhradí, ktorá stála neďaleko kostola sv. Mikuláša.⁴⁴ Spoločenský vzostup rodu si vyžadoval aj primeranú rezidenciu v ich pôvodnom rodovom sídle, centre ich žitnoostrovských majetkov. V Beketfalve totiž Wolfgang obýval len starú kúriu po Beketfalvayovcov. Išlo pravdepodobne o gotickú jednoblokovú stavbu, ktorá už istotne nevyhovovala dobovým štandar-

38 APE, HMOK, autentický protokol č. 10, s. 849; č. 12, s. 536; J. KERÉKES, *A Beketfalvi Mórócz-család története*, s. 3.

39 APE, HMOK, autentický protokol č. 14, s. 53; č. 15, s. 160, 461; SNA, ÚPA, panstvo Bratislava, ladula 6, capsa 5, fasc. 2; J. KERÉKES, *A Beketfalvi Mórócz-család története*, s. 3.

40 SNA, ÚPA, panstvo Bratislava, ladula 3, capsa 1, fasc. 5.

41 APE, HMOK, capsa 6, fasc. 3.

42 SNA, ÚPA, panstvo Svätý Jur, ladula 4, fasc. 1; SNA, HMBK, autentický protokol č. 30, s. 364; č. 32, s. 406; č. 33, s. 20, 128; č. 37, s. 25.

43 Pozri napríklad súpis Bratislavskej stolice z roku 1699, alebo Nitrianskej stolice z roku 1669.

44 Na túto kúriu získali Wolfgang v roku 1644 a jeho syn Štefan v roku 1664 kráľovské donácie. Frederik FEDERMAYER, *Rody starého Prešporka*, Bratislava 2003, s. 119; SNA, ÚPA, panstvo Bratislava, inv. č. 6, fasc. 3, Generalis elenchus II., s. 176; SNA, HMBK, capsa 26, fasc. 3.

tom bývania a reprezentácie. Wolfgang sa teda podujal na výstavbu novej rezidencie, ktorá by zodpovedajúco prezentovala jeho osobu. Išlo o rozsiahly projekt, stavbu zakončil až jeho syn v druhej polovici 17. storočia. Keďže Móróczovská rezidencia sa nezachovala do dnešných čias, predstavu o objekte máme len zo zachovaných dobových máp.⁴⁵ Najlepšie je zobrazená na mape Adama Hankóczyho z poslednej tretiny 18. storočia, teda už v období, kedy nepatrila rodu a postupne pustla (obr. 5).⁴⁶ Rezidencia je označená ako *Castell[um]* a je zrejme, že išlo o honosné sídlo s štvorkrídlovou dispozíciou, s troma vnútornými dvormi a hospodárskymi budovami na okolí. Sídlo bolo porovnateľné s podobnými stavbami vyššej šľachty v Uhorsku. Predpokladáme, že kaštieľ bol postavený v neskororenesančnom slohu, pričom bol aj náležite opevnený, troma veľkými baštami na nárožiach. Nevylučujeme, že v čase svojho vzniku bol opevnený aj zemným valom, či vodnou priekopou. Bolo by to logické vzhľadom na aktuálne osmanské nebezpečenstvo v oblasti, po tom, ako v rokoch 1663–1685 padla blízka pevnosť Nové Zámky do rúk Turkov.

Napriek tomu, že Beketfalva bola vždy len malou osadou, rezidencia Móróczovcov z nej urobila známe sídlo v širšom regióne okolo uhorského hlavného mesta. Stalo sa to aj tým, že počas 17. storočia bol tamojší kaštieľ sídlom podžupana Bratislavskej stolice celkovo až 54 rokov (pozri archontológiu v prílohe). Význam Beketfalvy v tomto období potvrdzuje aj mapa Uhorska od ríšskeho autora Georga M. Vischera z roku 1685, ktorý na zobrazení Žitného ostrova okrem cisárskych pevností a väčších sídiel zakreslil aj túto osadu.⁴⁷

Rodinné prepojenia Móróczovcov

Prienik rodu medzi elitu uhorskej nobility je doložitelný aj z jeho rodinných väzieb. Pokiaľ boli Móróczovci len drobným armalistickým rodom, ich príbuzenské zväzky ostávali v okruhu nie príliš významnej nižšej šľachty. O viac-menej náhodnom príbuzenskom prepojení na vtedy ešte neznámych Esterházyovcov sme už písali vyššie. Je zrejme, že tento príbuzenský vzťah im ale neskôr pootvoril dvere k rodom z vyššej šľachty. Domnieva-

45 Po majetkovom úpadku Wolfgangových potomkov v polovici 18. storočia sa ich rodová rezidencia v Beketfalve dostala do iných rúk. Často striedala majiteľov, držali ju napr. Esterházyovci, Schlossbergovci a následne Bacsákovci. Kaštieľ nakoniec úplne spustol a koncom 18. storočia ho zbúrali. SNA, ÚPA, panstvo Bratislava, inv. č. 69, fasc. 12, Generalis elenchus II., s. 420–433; SNA, HMBK, autentický protokol č. 80, s. 97.

46 SNA, ÚPA, panstvo Bratislava, Zbierka máp, inv. č. 123c.

47 Péter PÜSPÖKY NAGY, *A Csallóköz neveiről*, Poszony 1991, s. 148.

me sa, že rozhodujúci vplyv pri akceptácii Móróczovcov medzi vyššou šľachtou mal Wolfgangov úspešný spoločensko-majetkový vzostup a najmä dosiahnuté postavenie na konci kariéry. Poukazuje na to aj výber jeho manželiek a životných partnerov jeho detí. Na začiatku kariéry si Wolfgang zobral za manželku ešte nevestu zo spoločensky nevýznamného zemianskeho rodu z Komárňanskej stolice, na konci kariéry sa stala jeho druhou manželkou už dcéra vysokého kráľovského úradníka z Prešporka. Jeho deti si už mohli vyberať partnerov z ešte vyšších kruhov, priamo medzi aristokraciou. Wolfgangov syn a dedič Štefan si zobral za manželku dcéru uhorského podpalatína baróna Leonarda Amadeho, dcéra Alžbeta sa vydala za baróna Alexandra Esterházyho, ktorý bol synovcom uhorského palatína grófa Mikuláša Esterházyho.⁴⁸ Ďalšia Wolfgangova dcéra Zuzana, ktorá však pomerne mladá zomrela, sa vydala za Jána Törösa, tajomníka a palatína prediastov ostrihomského arcibiskupa. Aj tento Wolfgangov zať neskôr postúpil medzi aristokraciu. Panovník ho povýšil za baróna (1646) a dokonca ho vymenoval za radcu Uhorskej komory, takže sa stal Wolfgangovým kolegom.⁴⁹ Za zmienku tiež stojí tretia Wolfgangova dcéra Katarína Klára, ktorú otec umiestnil do kláštora. Stala sa mníškou prešporského kláštora klarisiek, ktorý bol v 17. storočí prestížnym ústavom najmä pre dcéry z popredných uhorských šľachtických a aristokratických rodín.⁵⁰

V súvislosti s rodinnými vzťahmi Móróczovcov treba upozorniť, že ich zatiaľ jediná publikovaná genealogická tabuľka je neúplná a obsahuje viacero omylov.⁵¹ Preto v prílohe publikujeme textovú tabuľku najbližšej rodiny Wolfganga Mórócza.

Spoločenský vzostup rodu

Móróczov úspešný kariérny príbeh ho zaradil v štyridsiatych rokoch 17. storočia k najvplyvnejším kráľovským úradníkom v krajine. Keď v roku 1645 zomrel jeho príbuzný

48 Obe manželstvá poukazujú na pretrvávajúcu naviazanosť Móróczovcov na Esterházyovcov, resp. na okruh aristokracie okolo palatína Mikuláša Esterházyho.

49 Z. FALLENBÜCHL, *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*, s. 331; János ILLÉSSY – Béla PETTKÓ, *A királyi könyvek 1527–1867*, Budapest 1895, s. 223.

50 Kristína STANČIAKOVÁ, *Genealogický výskum bratislavských klarisiek v druhej polovici 17. storočia*, Slovenská archivistika 41, 2006, č. 2, s. 63. Autorka považuje Katarínu Kláru Móróczovú za dve rôzne osoby, pričom Klára by mala byť Wolfgangovou vnučkou. V tejto súvislosti treba spomenúť, že iná Wolfgangova vnučka Magda Kolumba († po 1716) sa stala tiež mníškou a neskôr bola abatišou klariského kláštora v Trnave. Štátny archív v Bratislave, Mariánska provincia františkánov, kart. 27, ladu-la 30, fasc. 3.

51 J. KERÉKES, *A Beketfalvi Móróc-család története*, príloha s genealogickou tabuľkou.

a patrón, uhorský palatín Mikuláš Esterházy, mohlo by sa zdať, že Móróczov vplyv bude postupne klesať. Opak bol však pravdou. Na jeseň roku 1646 bol zvolený nový palatín Ján Draškovič (Draskovich), ktorý si za svojho podpalatína vybral práve Wolfganga Móróczza.⁵² Výber bol istotne politicky dohodnutý, ale zo strany nového palatína tiež pragmatický. Ján Draškovič pochádzal až z Chorvátska a pre riadenie svojho úradu v uhorskej metropole potreboval skúseného úradníka. Tu mohol Wolfgang ponúknuť nielen dlhoročnú prax zo svojho pôsobenia na poste krajinského podsudcu, ale aj vynikajúce kontakty na mieste prešporskú šľachtickú a úradnícku komunitu. Dôležité bolo tiež, že Wolfgang ostal aj naďalej radcom Uhorskej komory, čím sa stal priamym kontaktom palatína na tento významný kráľovský úrad.

Prelom rokov 1646/47 bol vrcholom Wolfgangovej kariéry. Zhodou okolností v tomto období vyhotovoval ríšsky rytec Elias Wideman kolekciu portrétov najvýznamnejších hodnostárov, úradníkov a vojenských veliteľov Uhorska. Do svojho výberu zaradil aj Wolfganga Móróczza, práve v čase, keď zastával podpalatínsku hodnosť. Takto sa nám dodnes zachovala jeho relatívne veľmi verná podoba. Rytina vznikla v zime roku 1646 a zachytila už prekvapivo starobou veľmi poznačeného muža (obr. 6).⁵³ Wolfgang mal už vyše 70 rokov. Zdá sa, že práve staroba obmedzila jeho ďalšiu kariéru. O pár mesiacov sa totiž podpalatínskemu postu vzdal a utiahol sa do svojej prešporskej rezidencie.⁵⁴ Tu ešte 27. júna 1648 vystupoval ako najstarší svedok v chotárnom spore na Bratislavskom panstve a následne 10. júla 1648 spísal v rodnej maďarčine svoj testament. Zomrel krátko nato.⁵⁵ Podľa jeho osobného prania zo závetu ho pravdepodobne pochovali do rodinnej krypty vo farskom kostole v Holiciach.⁵⁶

Záverom by sme chceli vyjadriť niekoľko poznámok k možnosti povýšenia Wolfganga Móróczza do barónskeho stavu. Nazdávame sa, že ako podpalatín mal k nemu veľmi blízko. Ak by pre starobu (pravdepodobný zlý zdravotný stav) neodstúpil a vykonával by post dlhšie obdobie, mohol reálne takúto milosť od panovníka očakávať. V polovici 17. storočia už baronáty pre vyšších kráľovských a krajinských úradníkov, napríklad pre radcov Uhorskej komory, neboli žiadnou výnimkou. Dokonca máme priamo príklady pri oso-

52 Z. FALLENBÜCHL, *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*, s. 80, 205; Andreas LEHOTZKY, *Stemmatografia nobilium familiarum regni Hungariae I.*, Posonium 1798, s. 177.

53 György RÓZSA, *Elias Wideman rézmeszet-sorozata és a Wesztfáliai béke*, *Művészettörténeti értesítő* 55, 2006, č. 2, s. 272.

54 Na prešporskom sneme v 1647 pôsobí už nový podpalatín Štefan Ordódy a Wolfgang Mórócz sa nespomína ani medzi jeho účastníkmi. T. GUSZAROVA, *A 17. századi magyar országgyűlésnek résztvevői*, s. 118.

55 Presný dátum nepoznáme, matriky Bratislavy zo 17. storočia sa nezachovali.

56 SNA, Archív Bratislavskej kapituly, caps 64, fasc. 3; SNA, HMBK, autentický protokol č. 39, s. 264–266; SNA, ÚPA, panstvo Bratislava, A II., ladula 6, kart. 48, fasc. 1.

bách, ktoré zastávali podpalatínsky post. Wolfgangov predchodca Leonard Amade sa až počas svojho života stal barónom a Wolfgangovi nástupcovia na tomto poste Valentín Szenthe, či Ján Pinnyey, ktorí pochádzali dokonca z menej urodzených rodov ako on, získali barónsky titul tiež počas svojej úradníckej kariéry.⁵⁷

Osudy Wolfgangových potomkov

Pokračovanie rodu ostalo na jeho dvoch synov. Ich otec ako presvedčený katolík poslal oboch mládencov na štúdiá k jezuitom. Študovali v Trnave, kde od roku 1616 pôsobilo jezuitské kolégium so školou vynikajúcej úrovne. Starší z bratov Štefan sa tam pripravoval na svetskú kariéru, mladší František na kariéru duchovného. Tento absolvoval aj Trnavskú univerzitu, vstúpil do Spoločnosti Ježišovej a stal sa jezuitským pedagógom.⁵⁸ Rozdielne nasmerovanie kariér oboch synov bolo od Wolfganga veľmi racionálne, pretože zabránilo deleniu majetkov a zároveň zabezpečilo Móróczovcom priamy kontakt na jezuitov, ktorí sa v tom období stávali významným hráčom v politickom vývoji Uhorska.

Na otcov spoločenský vzostup nadviazal jeho syn Štefan. Dalo by sa povedať, že kráčaľ v „otcových šlapajách“, zastával totiž tie isté úrady. Stal sa dlhoročným podžupanom Bratislavskej stolice, potom krajinským podsudcom a prisediacim kráľovskej súdnej tabule. Patril k oddaným zástancam politiky viedenského dvora, dokonca sa zúčastnil súdov s účastníkmi Wesselényiho sprisahania.⁵⁹ Rozmnožil tiež rodové majetky. Chýbala mu však skutočná kariérna dravosť jeho otca. Nazdávame sa, že za svoje postavenie a posty vďačil priamo ešte otcovi, alebo spoločenskému kapitálu, ktorý mu otec zanechal. Sám však nedokázal získať ďalší vyšší post v kráľovskej správe. Azda aj preto ani on nepostúpil na stavovskom rebríčku a nezískal barónsky titul, hoci fakticky sa medzi aristokraciou neustále pohyboval a bol s ňou aj rodinne previazaný. Ďalšia generácia rodu už nebola tak úspešná. Nedokázala sa presadiť v celokrajinskom meradle a sústredila sa preto len na stoličnú správu, kde ešte ťažila zo spoločenského kapitálu predkov. Navyše jeden z vnukov Wolfganga nezodpovedným štýlom života uvrhol rod do dlhových, čo spôsobilo pomerne rýchly majetkový úpadok rodu. Počas prvej polovice 18. storočia Móróczovci prišli takmer o všetky rodové majetky. V tomto období už boli členovia rodu odkázaní najmä

57 J. ILLÉSSY – B. PETTKÓ, *A királyi könyvek 1527–1867*, s. 15, 170, 208.

58 SNA, HMBK, autentický protokol č. 41, s. 88; č. 43, s. 310; Attila ZSOLDOS, *Matricula universitatis Tyrnaviensis*, Budapest 1990, s. 198, 205, 211.

59 J. KERÉKES, *A Beketfalvi Mórócz-család története*, s. 23.

na vojenskú službu, ktorá ako jediná dokázala členov rodu ako tak zachrániť od úplnej chudoby a následnej spoločenskej hanby. Viacerí Móróczovci boli vo vojenskom remesle veľmi úspešní – napr. Štefan († 1747), husársky kapitán a neskôr radca Uhorskej miestodržiteľskej rady, Jozef († 1769), kapitán Bratislavského hradu, či Karol († 1790), cisársky podplukovník.⁶⁰ Za osobitnú zmienku stojí Imrich Mórócz († 1758), pôvodne tajomník uhorského palatína Mikuláša Pálffyho, ktorý neskôr slúžil ako vojak, stal sa podmaršalom a majiteľom husárskeho pluku.⁶¹ Ani on však nedokázal prekonať majetkový úpadok rodu. Posledné zmienky o rode Mórócz z Beketfalvy pochádzajú z polovice 19. storočia, kde sa ich poslední členovia strácajú v uhorskom veľkomeste Pešti.⁶²

60 Tamtiež, s. 15–22.

61 Vyznamenal sa napríklad ako jeden z veliteľov ľahkej jazdy v slávnej bitke pri Kolíne (1757), kde rakúske vojsko porazilo pruského kráľa Fridricha II. Veľkého. V literatúre sa dokonca podmaršál Imrich Mórócz často spomína ako barón, žiadny hodnoverný prameň však zisk tohto titulu zatiaľ nepotvrdil. Simon MILLAR, *Kolín 1757, První porážka Fridricha Velikého*, Praha 2007, s. 40; Gerald SCHLAG, „*Unser Leben und Blut für die Königin*“. *Das Husaren-regiment Fürst Paul A. Esterházy 1741–1763*, Eisenstadt 1999, s. 103.

62 Výskum k štúdiu bol podporený grantom VEGA *Úradníctvo na Slovensku v rokoch 1526–1848* (V-10-028-00).

PRÍLOHY:

I. Kariérna biografia Wolfganga Mórócza

- 1575 cca: narodený pravdepodobne v Beketfalve
- 1595: štúdium (Šamorín, Prešporok, Šala ?)
- 1600 >: pôsobenia na dvoroch Esterházyovcov a Illésházyovcov
- 1604 – 1616: slúžny (*judex nobilium*) Bratislavskej stolice
- 1607 – 1619: viackrát menovaný do funkcie kráľovho splnomocnenca (*homo regius*)
- 1609 – 1636: viackrát menovaný do funkcie palatínovho splnomocnenca (*homo palatinalis*)
- 1616 – 1619 >: hospodársky správca (*provisor, prefectus*) na panstve Devín
- 1622: kráľovský komisár v Győri
- 1622 – 1639: podžupan (*vicecomes*) Bratislavskej stolice
- 1622 – 1646: osobná účasť na štyroch krajinských snemoch v Šoproni a Prešporoku
- 1629 – 1639: krajinský podsudca (*viceiudex curiae regiae*)
- 1640 – 1648: radca Uhorskej komory (*Camara Hungarica consiliarius*)
- 1646 – 1647: podpalatín (*vicepalatinus regni Hungariae*)
- 1648, 7. 7. >: zomrel krátko po, miesto neznáme, pochovaný v kostole sv. Petra a Pavla v Holiciach

II. Genealógia najbližšej rodiny Wolfganga Mórócza

A. MÓRÓCZ Peter, * cca 1510, † po 1592, kráľovský sedliak z Beketfalvy, adresát erbovej listiny (1572), potomok: B1.

B1. MÓRÓCZ Anton, * cca 1545, † po 1594, slúžny Bratislavskej stolice, adresát erbovej listiny (1572), manželka: Anna BESSENYEY z Galanty († po 1618), dcéra Juraja Besse-nyeya, potomkovia: C1. – C4.

C1. MÓRÓCZ Wolfgang, * 1575, † 1648, podžupan Bratislavskej stolice, radca Uhorskej komory, uhorský podpalatín, manželky: I. Žofia KÁLMÁR, II. Katarína SZILVA († po

1644), dcéra Michala Szilvu († 1654), kráľovského hlavného tridsiatnika v Prešporku (Bratislave) a Zuzany Schmuggerovej, potomkovia: D1. – D5.

C2. MÓRÓCZ Katarína, doložená 1578, † po 1604, manželia: I. Tomáš KISS, II. Michal ALFÖLDY

C3. MÓRÓCZ Anna, doložená 1578

C4. MÓRÓCZ Zuzana, doložená 1578

D1. MÓRÓCZ Štefan, * cca 1610, † 1683, podžupan Bratislavskej stolice, zástupca krajinského sudcu a prisediaci kráľovskej súdnej tabule, manželky: I. Alžbeta VITÁLY z Dolnej Sásy /de Alszász/, II. barónka Zuzana AMADE z Vrakúňa /de Wárkony/ († po 1663), dcéra baróna Leonarda Amadeho († 1647), uhorského podpalatína a Uršuly Götzelovej, III. Kristína KEREKES zo Svätého Jura /de Szentgyörgy/, dcéra Andreja Kerekesa († 1668) kráľovského protonotára a radcu Uhorskej komory a Anny Hederváryovej, potomkovia: šľachtický rod Mórócz z Beketfalvy

D2. MÓRÓCZ František, * cca 1620, † po 1671, jezuita, pedagóg

D3. MÓRÓCZ Zuzana, * cca 1605–1610, † 1630, pochovaná v kostole v Holiciach (Egyházasgelle), manžel: Ján TÖRÖS († 1652), palatín arcibiskupských predialistov, tajomník kardínála Petra Pázmánya (svadbu mali 15. 2. 1626 v Šamoríne)

D4. MÓRÓCZ Katarína, doložená 1657, † po 1685, mniška v kláštore klarisiek v Prešporku (Bratislave)

D5. MÓRÓCZ Alžbeta, doložená 1659, † po 1689, manžel: barón Alexander ESTERHÁZY z Galanty a Zvolena († 1679).

III. Archontológia podžupanov Bratislavskej stolice v 17. storočí

1600–1608: Michael Amade de Wárkon († okolo 1608)

1608–1611: Joannes Olgyay de Eadem Olgya († 1611)

1611–1621: Stephanus Amade de Wárkon († pred 26. X. 1622)

1621–1622: Andreas Szászy de Alszász († 20. I. 1622)

1622–1639: Wolfgangus Mórócz de Beketfalva († 1648)

1639–1645: Emericus Ebeczky de Eadem Ebeczk († 1657)

1646–1676: Stephanus Mórócz de Beketfalva († 1683)

1676–1680: Michael Kürtössy († 1685)

1680–1682: Valentinus Szenthe († 1699)

1682–1683: Joannes Mednyánszky de Eadem Medne († okolo 1683)

1684–1693: Paulus Orbán de Felső Atrak († 20. VII. 1712)

1693–1696, 1698: Leonardus Mórócz de Beketfalva († pred 1716)

1696–1697, 1698–1700 >: Stephanus Dobsa de Korompa († 1706)

IV. Archontológia uhorských krajinských podsudcov v rokoch 1600–1683

< 1600–1607: Thomas Vizkelethy de Szeptencz Ujfalu († 1612)

< 1612–1617: Joannes Madocsányi de Horócz († 1619)

1619–1620 >: Joannes Sándor de Szlavnicza († 1624)

< 1624–1625: Casparus Trsztyánszky de Nádas et Szavcsina († 1630)

1626–1629: Thomas Györffy († 1629)

1629–1639: Wolfgangus Mórócz de Beketfalva († 1648)

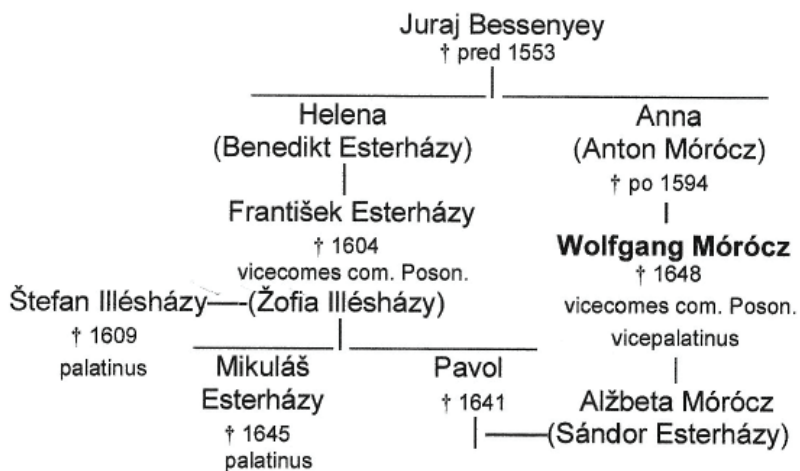
< 1646–1647: Ladislaus Kereszthúry de Kis Kereszthúr († post 1665)

1650–1651 >: Stephanus Aszalay de Fony († 1656)

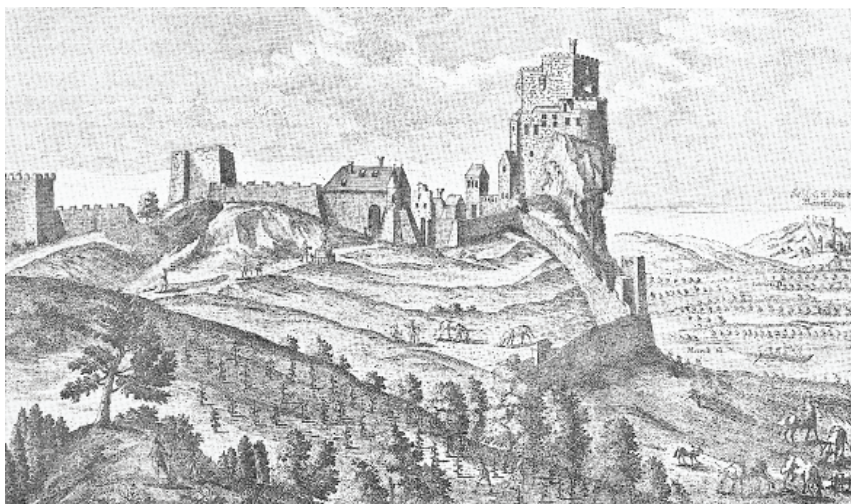
1656–1683: Stephanus Mórócz de Beketfalva († 1683)



Obr. 1: Pôvodný erb rodu Mórócz z roku 1572 (kresba autor)



Obr. 2: Príbuzenské prepojenie Móróczovcov na rody Esterházy a Illyésházy



Obr. 3: Hrad Devín na dobovej rytine (repro autor)



Obr. 4: Erbová pečať Wolfganga Mórócza, komorského radcu (1644, foto autor)

Zusammenfassung

Wolfgang Mórócz von Beketfalva (1575–1648).

Der gesellschaftliche Aufstieg eines Karrierebeamten im frühneuzeitlichen Ungarn

Hierbei handelt es sich um einen Beitrag zu Forschungen hinsichtlich der Problematik der Entstehung eines neuen, prohabsburgischen Adels im frühneuzeitlichen Ungarn. Er stellt die Lebensgeschichte, die familiären Hintergründe und die Karriere des Wolfgang Mórócz von Beketfalva vor, eines Karrierebeamten, der einen bemerkenswerten gesellschaftlichen Aufstieg verzeichnen und sein Geblüt in der Elite des damaligen ungarischen Adels etablieren konnte. Das Geschlecht der Mórócz' entstammte den Reihen der privilegierten königlichen Bauern von der Schüttinsel. Im letzten Drittel des 16. Jahrhunderts erwarb die Familie Wappenurkunde (1572) und Adelsstand durch Kauf eines kleineren Adelsbesitzes in der Siedlung Beketfalva.

Die Karriere des Wolfgang selbst ist dadurch interessant, dass er in verschiedenen Bereichen der Amtsverwaltung tätig war – als Gespanschaftsbeamter, landesfürstlicher Verwalter, Beisitzer des königlichen Gerichts und letztendlich als hoher königlicher Beamter im höchsten wirtschaftlich-finanziellen Amt des Königreichs, d.h. in der Ungarischen Kammer. Den Höhepunkt seiner Karriere stellte der Posten des Unterpalatin dar. Die Studie stellt den Vermögensaufstieg des Geschlechts und dessen verwandtschaftliche Beziehungen mit den vordersten ungarischen Aristokratengeschlechtern dar. Sie enthält ebenfalls die Genealogie der nächsten Verwandten Wolfgang Mórócz'.

Jan KILIÁN

Krupští bergmistři, horní inspektoři a páni Šternberkové

Abstract: *The bureaucratic apparatus of Krupka in the early Modern Age, a mining town on the foothills of the Ore Mountains, has so far attracted little or superficial attention of professional papers. This is even more true of the Baroque period, when the town was held by the Sternbergs. This paper can not contain a comprehensive presentation of the issue and remains a partial probe into the situation at the turn of the 17th and 18th century and the relations between the community, the aristocrats and their officers on the grounds of disputes in the domains of mining and municipal privileges.*

Key words: 17 century – Krupka – mining officers – the Sternbergs – Johann Friedrich of Nievenheim – Franz Mathes Plattlich

V pozdně středověkých a předbělohorských Čechách držela prim v těžbě důležitého a žádaného kovu – cínu – dvě města, Horní Slavkov¹ a severočeská Krupka, nejstarší z horních lokalit krušnohorského revíru.² Její největší rozkvět spadá do druhé poloviny 15. století, kdy se po neklidném období husitských válek etabluje ve významné hornicko-obchodní středisko s četnými privilegii, mj. právem várečným či právem na pořádání jarmarků, a ve skutečné město s řadou cechů a bohatnoucích obyvatel. Jenomže již další století přineslo pokles výnosnosti zdejších horních děl a naopak nadbytek cínu z Anglie a z amerických dolů. Ačkoli do poloviny 16. století vzniklo v krušnohorském pásmu nemalé množství nových horních měst a městeček, úpadek byl nezastravitelný a nepomohla tu ani snaha císaře Rudolfa II. a jeho úřadů, snažících se zvýšit atraktivitu těchto lokalit povyšováním na královská horní města.³ V Krupce důlní činnost

1 Viz např. Jiří MAJER, *Těžba cínu ve Slavkovském lese v 16. století*, Praha 1969 a Pavel BERAN a kol., *Královské horní město Horní Slavkov*, Sokolov 2001.

2 K historii města Hermann HALLWICH, *Geschichte der Bergstadt Graupen in Böhmen*, Prag 1868; Rudolf BERVIC – Květoslava KOCOURKOVÁ, *Krupka. Půl tisíciletí horního města*, Krupka 1978; Ludomír KOCOURKOVÝ – Květoslava KOCOURKOVÁ – Karel VILÍM, *Krupka z cínu zrozená*, Krupka 2005. Případně též Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III*, Praha 1998, s. 223–230, k nejstarší historii pak August MÜLLER (ed.), *Quellen- und Urkundenbuch des Bezirkes Teplitz-Schönau bis zum Jahre 1500*, Prag 1929 a k nejstarší horní knize Jiří WOLF, *Horní kniha města Krupky z let 1512–1533 (1535)*, Archivní časopis 57, 2007, s. 21–24.

3 Srovnej Jiří MAJER, *Lesní cínové doly na českosaském pomezí v 16. a na počátku 17. století*, Sborník Národního technického muzea, sv. 4, Praha 1965, s. 132–194 a Petr JANCÁREK, *Města českého Krušnohoří v předbělohorské době*, Ústí nad Labem 1971.

za Rudolfovy vlády postupně utichá a místní obyvatelé přecházejí na alternativní způsob obživy. Z někdejšího horního města se tak stává řemeslnicko-zemědělské sídliště. Nikoli ovšem bezvýznamné, jelikož v oblasti nadále patřilo k populačně nejsilnějším lokalitám, zůstalo důležitým tržním centrem, ozdobilo se pozdě renesančními architektonickými skvosty⁴ a někteří z představitelů krupské honorace si ekonomicky a kulturně nezašli s úspěšnými kolegy z mnohem větších královských měst. O to tíže Krupka nesla událost z roku 1616, kdy se císař Matyáš rozhodl město a jeho majetek věnovat Adamovi ze Šternberka.

Bechyňský a odnedávna i libochovický pán, stojící na počátku nového majetkového vzestupu svého rodu, byl tehdy již osmým rokem nejvyšším českým purkrabím a do českých dějin vstoupil jako onen umírněný katolický úředník, který místo odmítnutí nejvyššího kancléře podepsal Rudolfův Majestát. Jeho postoj jej dle všeho na počátku stavovského povstání uchránil před defenestrační lapálií kolegů Slavaty a Martinice, věrnost habsburskému rodu a samospasitelné víře mu zase vzápětí přinesla nemalé zisky, byť se z nich již dlouho netěšil. Adam ze Šternberka zemřel necelé tři roky po bělohorské bitvě. Jelikož téměř současně zahynul i jeho nejstarší syn z prvního manželství a další byli nezletilí, stala se na několik let krupskou vrchností ovdovělá purkraběnka Marie Maxmiliána z Hohenzollern-Sigmaringen. Po ní Krupku a jiné majetky převzal její syn František Karel Matyáš ze Šternberka (1612–1648), od mládí kráčeující v otcových stopách. Kariéra dvorního maršálka a nejvyššího českého sudího se však zastavila již v jeho šestatřiceti letech po výstřelu švédského vojáka při obléhání Prahy na sklonku třicetileté války. Vážnému poranění paže mladý hrabě vbrzku podlehl. S manželkou Ludmilou Kateřinou Benignou Kavkovou z Říčan ale i tak stihl dát vedle dvou dcer život čtyřem synům, takže se šternberský rozrod zdál být biologicky zajištěn. V Krupce nicméně po celý svůj vdovský úděl, což bez jednoho roku představovalo celé čtvrtstoletí, vládla paní Šternberková z Říčan († 1672). Po ní město zdědil prostřední ze tří žijících synů, Jan Norbert, od něhož Krupku roku 1677 koupila jeho švagrová Klára Bernardina z Maltzanu, manželka Václava Vojtěcha ze Šternberka.⁵

Jelikož hlavní část tohoto příspěvku se bude věnovat právě tomuto Šternberkovi a jeho úředníkům, není možné se u něj nezastavit blíže. Václav Vojtěch (1643–1708) společně se svým mladším bratrem Janem Norbertem studoval na pražské univerzitě a oba také

4 Jde zvláště o kostel sv. Anny ve stylu saské renesance s půvabnou hřbitovní bránou a mimořádnou dekorativní mříží. Samostatně Franz BROSCHE, *Geschichte der St. Anna-Kirche der Bergstadt Graupen bei Teplitz – Schönau*, Graupen 1935.

5 Ke Šternberkům František PALACKÝ – Zdeněk STERNBERG, *Dějiny rodu Sternbergů. Geschichte der Familie Sternberg*, Moravský Beroun 2001; Roman SEJK, *Urozenost, majetek a moc. (Šternberkové v 16. a 17. století)*, Středočeský sborník historický 28–29, 2002–2003, s. 3–54 či Václav SCHULZ (ed.), *Korrespondence hraběte Václava Jiřího Holického ze Šternberka*, Praha 1898.

byli zachyceni na známé škrétové tezi z roku 1661.⁶ To je ostatně také rok, kdy se mladí Šternberkové dočkali povýšení, respektive juristicky korektně restituování do říšského hraběcího stavu. Poté se vydali na kavalírskou cestu po Evropě, při níž během skoro tří let procestovali jižní a severní Nizozemí, Anglii, Francii a Itálii, kde na Václava Vojtěcha a jeho architektonické cítění velmi zapůsobil Řím a tamní předměstské vily.⁷ Po návratu nastoupil veleúspěšnou kariéru, která přes posty císařského tajného rady, komorníka a královského místopředsedy vedla až do úřadů nejvyššího zemského sudího, hofmistra a českého dvorního maršálka. Jeho hraběcímu titulu dodal ještě větší lesk získání Řádu zlatého rouna. Byl majitelem mnoha českých panství a statků, mj. Zelené Hory u Nepomuka, Drnholce, Klecan, Libochovic,⁸ Budyně nad Ohří či Horažďovic. Na řadě z těchto míst si vybudoval nesmrtelný pomník v podobě prvotřídních staveb, ať už se jedná o zelenohorský zámek i nepomucký poutní kostel, o zámek horažďovický nebo o podíl na dostavbě nádherné kaple Zjevení Páně ve Smiřicích, náležejících jeho nezletilým příbuzným. A na prvním místě nelze neuvést nádhernou rezidenci v pražské Tróji, kterou si nechal podle plánů Giovanni Domenica Orsioho a Jeana Baptisty Matheye postavit v letech 1679–1685 jako své letní sídlo na místě starší usedlosti. Současně byl při zámku, jehož vnitřní výzdoba je ukázkovou apoteózou vládnoucího rodu Habsburků, vybudován rozsáhlý hospodářský areál a o něco později velkolepá francouzská zahrada a ve svahu kaple sv. Kláry, patronky Šternberkovy choti.⁹ Dále byl tento barokní velmož stavitelem rodového paláce na Hradčanech, vybudovaného v letech 1697–1707 a dnes sloužícího sbírkám Národní galerie.¹⁰ Biologickou tragédií jeho rodové větve však bylo, že se jemu i jeho oběma bratrům rodily převážně dcery¹¹. Chlapců se dočkal pouze Jan Norbert, z nich první ale zemřel ještě nezletilý, zatímco druhý, již otec dvou dcer, se utopil i se svou chotí v pouhých sedmadvaceti letech ve vodách bavorského Innu. Klára Bernardina z Maltzanu všechny tyto Šternberky přežila, svého manžela o jedenáct let. Krupku prodala dva roky po jeho smrti Františku Karlovi, hraběti Clary-Aldringenovi, majiteli nedalekých Teplic.¹²

6 Naposledy publikována ve výstavním katalogu Lenka STOLÁROVÁ – Vít VLNAS (red.), *Karel Škréta 1610–1674. Doba a dílo*, Praha 2010, s. 383. Srovnej též Petra ZELENKOVÁ, „Vidi stellas undecim...“: *Šternberské alegorie na grafických listech podle Karla Škréty*, *Umění* 54, č. 4, 2006, s. 327–342.

7 Cestu podrobně představila Martina KULÍKOVÁ, *Cesty bratří ze Šternberka a jejich cestovní deníky*, Praha 2001 (diplomová práce Katedry pomocných věd historických a archivního studia FF UK).

8 Libochovice, tehdy právě vyhořelé, Šternberk záhy prodal Gundakarovi z Ditrichštejna.

9 Mojmír HORYNA – Karel NEUBERT, *Zámek Trója u Prahy. Stručná historie*, Litomyšl – Praha 2000.

10 Ladislav DANIEL, *Šternberský palác na Hradčanech. Funkce – struktura – výzdoba*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (red.), *Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby* (=Documenta Pragensia 28), 2009, s. 159–170.

11 Třetí z bratrů, Ignác Karel († 1700), císařský tajný rada, komorník a prezident apelačního soudu, byl ženatý dvakrát, ale zplodil pouze dvě dcery.

12 Clary-Aldringenové přes bohatství svého rodinného archivu (nebo možná právě proto) nepatří k právě frekventovaným tématům. Zatím alespoň Helena SMÍŠKOVÁ, *Rodinný archiv Clary-Aldrin-*

Důlní regres v cínovém městě na úpatí Komáří hůrky pokračoval po celou dobu téměř stoleté vlády Šternberků, kterou orámovaly třicetiletá válka, morové epidemie, několik požárů a vleklé spory o městská práva. Jen pojednání o nich by vydalo na samostatnou studii, zde však budiž řečeno pouze tolik, že Krupka byla za svou aktivitu v době stavovského povstání, kdy se vykoupila z poddanství a stala se krátce svobodným městem, potrestána nejvyšším purkrabím Šternberkem odebráním privilegií i městské pečeti. Jejich navrácení se dočkala až v devadesátých letech 17. století. Po celý tento čas ale místní představitelé v boji se svou vrchností za obecní práva – navzdory perzekucím, trestům i věznění – neumdlévají. Hlavními postavami jejich zápasu byli ve třicátých letech bergmistr Michel Stüeler,¹³ mimochodem autor mimořádně zajímavých pamětí,¹⁴ a v osmdesátých a devadesátých letech městský písař Johann Michael Weiner,¹⁵ autor obsáhlé kroniky.¹⁶ Byl to také právě Weiner, kdo do Krupky nakonec přivezl skutečně překvapivý císařský reces, který překonal i veškerá krupská očekávání, když prohlásil veškeré kroky několika generací Šternberků za v podstatě protiprávní a městu přislíbil konfirmaci všech privilegií a nastolení právního stavu z roku 1616.¹⁷ Posléze se Weiner vydal do Prahy, aby nechal tento reces zapsat do zemských desek. To se ale povedlo až po dalších zásazích roku 1696. A v tomto roce také Weiner přivezl do Krupky ona krátce po Bílé hoře městu zabavená privilegia. Jen stará městská pečeť se nenašla, takže se musela nechat zhotovit nová.¹⁸ Současně se Krupským podařilo dosáhnout zrušení úřadu inspektora vrchního úřadu, resp. hraběcího rychtáře (1695), kontrolního orgánu zavedeného nově a svévolně Šternberky a představeného místním bergmistrům i radním.

V bergmistrovském úřadě se během šternberské vlády vystříдалo celkem deset mužů (viz tabulka 1), přičemž Adam Petschner ze Schönfeldu byl na nějaký čas bergmistrem posledním. Jeho nástupce byl jmenován až za Clary-Aldringenů.

genů, Archivní časopis 55, 2005, s. 117–127 a pochopitelně i příslušné pasáže bohužel již zastaralých tepleckých dějin: Hermann HALLWICH, *Töplitz. Eine deutschböhmisches Stadtgeschichte*, Leipzig 1886.

- 13 Ke Stüelerovi dosud nejpodrobněji Rudolf KNOTT, *Michel Stüeler. Ein Lebens- und Sittenbild aus der Zeit des dreißigjährigen Krieges*, Teplitz – Schönau 1903.
- 14 Dochovaly se pouze v opise Rudolfa Knotta – Státní okresní archiv (dále SOKA) Teplice, Archiv města (dále AM) Krupky, inv. č. 1663, kniha 785. Viz také Jan KILIÁN, „Gott wird sie straffen.“ *Vojáci v pamětech Michela Stüelera z Krupky (1629–1649)*, in: *Historie – otázky – problémy* 3, 2011, č. 1, s. 115–122. Autor rovněž připravuje edici tohoto unikátního narativního pramene.
- 15 Johann Michael Weiner (1642–1726) je poprvé doložen jako krupský měšťan roku 1672, kdy byl faktorem a obchodníkem. Městským syndikem se stal o čtyři roky později. V krupském kostele sv. Anny se dochoval jak jeho náhrobní kámen, tak náhrobník jeho otce Michaela.
- 16 SOKA Teplice, AM Krupky, inv. č. 56, kniha 1. K tomu Jan KILIÁN, *Barokní krupské kroniky*, články v tisku.
- 17 SOKA Teplice, AM Krupky, inv. č. 49, Videň, 24. 7. 1691.
- 18 H. HALLWICH, *Geschichte*, s. 225.

Tabulka 1: *Krupští bergmistři za šternberské vlády*¹⁹

Období	Jméno
1608–1624	Mathes Schwartz
1624–1626	Adam Lorentz
1626–1630	Mathes Kohlschietter
1630–1633	Valten Hüebel
1633–1637	Michel Stüeler
1637–1666	Michael Petzolt
1666–1671	Lorentz Rauhe
1671–1676	Barthel Steudel
1676–1685	Johann Georg Zillicher
1685–1693	Adam Petschner ze Schönfeldu

Povinnosti krupského bergmistra poznáváme mj. z patnáctibodové instrukce, již vydal Václav Vojtěch ze Šternberka roku 1692. Předně se měl ve všem řídit přísahou složenou na královský horní řád, měl být zbožný, vést čestný život, být dobrým příkladem svým podřízeným a veškerému hornictvu, i v pití měl být umírněný a vyvarovat se špatných společníků, odvracet od sebe nectnosti. S pílí měl hledět na to, aby byl hornictvu a milostivě vrchnosti k užitku a potřebě a předcházet všem možným škodám, dále být nápomocen každému, kdo jej vyhledá v záležitosti kompetentní jeho úřadu. V sobotu v osm hodin ráno měl být v úřadě, shlédnout vyúčtování všech šichtmistrů, uvážit činnost horních zařízení a popřemýšlet o zlepšeních do budoucna. Se svým, vrchností ustanoveným, platem se měl spokojit a nevyžadovat nic navíc, neměl povolovat, natož provozovat nějaké postranní obchody. Každý den ať je na horách a dohlíží (pokud tomu nebrání nějaký vážný důvod) na doly a tavrny, trestá nepořádnosti. Pokud zjistí něco, co přísluší pod jeho úřad a mohlo by znamenat újmu, které on sám přitom nemůže zabránit, nechť to neprodleně oznámí a předá správci vrchního úřadu. Kdyby se nechoval, jak náleží, nechť je z úřadu sesazen.²⁰ Stejného data je rovněž instrukce pro zmíněného správce vrchního úřa-

19 Následující seznam pochází z Weinerovy kroniky. SOkA Teplice, AM Krupky, inv. č. 56, kniha 1, fol. 102–104. Je možné, že zde uvedená data si do budoucna vyžádají korekci.

20 SOkA Teplice, AM Krupky, inv. č. 58, kniha 3, fol. 74–75.

du, který měl obecně bránit zájmy své vrchnosti, především v horních záležitostech. Ovšem hned v prvním bodě instrukce se mluví o potírání nekatolických živlů.²¹ V jednom z následujících pak o přebírání kvartálních vyúčtování od šichtmistrů a o jejich kontrole. Pokud by správce shledal nějakou nepravost, měl ji potrestat.²² Tehdejší roční plat vrchního úředního správce, odsouhlasený Václavem Vojtěchem ze Šternberka, činil 300 zlatých, bergmistra 122 zlatých 40 krejcarů. Ostatní horní úředníci pobírali výrazně méně.²³

Když v roce 1676 Jan Norbert ze Šternberka zavítal do Krupky, městskou radu prostě jen jmenoval, aniž by předtím byla zvolena, a navíc dosadil „hraběcího rychtáře“, který měl dohlížet na veškeré krupské finanční záležitosti, obnovovat řemesla a účastnit se jednání cechů. Šlo tedy o jakousi obdobu císařského (královského) rychtáře v královských městech.²⁴ Nadto Šternberk jmenoval ještě druhého městského rychtáře, kterému dal do kompetence obyvatele předměstí a místní části zvané Grund. Toho o tři roky později město z vlastní vůle sesadilo a úřad zase sjednotilo pro celou obec. Počátkem března 1680 se v Krupce objevil už nový majitel Václav Vojtěch ze Šternberka osobně, bylo totiž zapotřebí znovu obnovit městskou radu, momentálně neúplnou. Po volbě ale hrabě dlouho otálel s potvrzením a nakonec si sám povolal jednotlivé volitele a dlouze s nimi vyjednával. Ke změně názoru je ale nepřiměl. Přesto poté předložil vlastní seznam osob, které si představoval v krupském úřadu. Nechyběl ani hraběcí rychtář. Město se bránilo suplikou, po níž měl hrabě vybuchnout zlostí a spěšně odjet. Krupští zůstali bez obnovené rady a museli se obrátit na císaře. Nebyla ale vhodná doba – na venkově zuřilo povstání a v zemi mor, který vypukl i v Krupce.²⁵ Nakonec byla městská rada obnovena v srpnu, a to hraběcím sekretářem Václavem Pompejusem, když zbývající krupští měšťané (údajně pouhých 15 osob) souhlasili se Šternberkovým seznamem, jenž nyní, když nic jiného, alespoň vynechával post hraběcího rychtáře.²⁶

21 S ohledem na blízkost hranice s luteránským Saskem byla tato problematika palčivá po celé sledované období, nekatolíci se v menší míře vyskytovali i v samotné Krupce, především však v blízkých horských vsích (Cínovec, Fojtovice aj.). Evangelíkem byl i horní přísežný a gegenhandler Johann Gründig († 1693), který přitom Šternberkům vykonal velmi platné služby. Pohřben byl ale v Geisingu. V této době ostatně musel krupský vrchnostenský úředník Plattlich nejednou zasahovat proti cínoveckým jinověrcům. SOKA Teplice, AM Krupky, inv. č. 58, kniha 3, fol. 144 a 380–381.

22 Tamtéž, fol. 73–74.

23 Tamtéž, fol. 79.

24 K těmto úředníkům nejnověji mj. David NOVOTNÝ, *Královští rychtáři ve věnných městech v předbělohorském období na příkladu Chrušimí, Vysokého Mýta a Poličky*, *Paginae historiae* 16, 2008, s. 49–101 a Marie BISINGEROVÁ, *Úřad královského rychtáře v Kutné Hoře a jeho písemnosti*, Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie, 61, 2007, s. 81–86.

25 Srovnej Jiří WOLF, *Mor na Teplickou v roce 1680 ve zprávách oseckých cisterciáků*, *Historická demografie* 27, 2003, s. 250–256.

26 H. HALLWICH, *Geschichte*, s. 209–217.

Šternberk ovšem snahu o větší kontrolu neposlušného města nevzdal. Dne 5. ledna 1684 tak dorazil do Krupky vrchnostenský plnomocník aneb coby tzv. inspektor vrchního úřadu Johann Friedrich z Nievenheimu. Rytíř Nievenheim prý zavedl ostrou „*inkvizici*“ a vyptával se na mnoho věcí, primárně z oblasti hornictví. Poté odjel zase do Prahy. Vrátil se ovšem již 30. března a přivezl s sebou hornický zvon, který nikdo nechtěl přijmout. Nakonec byl zvon zavěšen na radnici. Nievenheim přivezl také nové míry, které pro Krupské znamenaly navýšení odváděného desátku, z čehož měl údajně vzniknout značný „*tumult*“. Místní horníci Nievenheimovi museli složit přísahu. Inspektor rovněž obnovil městskou radu a předložil jí šestnáct bodů, které radní odmítli. Dosáhl pouze toho, že dosud rozštěpené krupské měšťanstvo se proti němu sjednotilo. Nievenheim se rovněž vyptával na různé krupské kupní kontrakty, na práva k vesnicím a lovu zvěře v okolních lesích, požadoval městskou pečeť. Městu předložil dalších osmnáct bodů, z nichž většina se týkala hornictví, mj. požadavku, aby každých pět nebo šest důlních děl mělo svého šichtmistra. V červenci poslal bergmistr Zillicher na Nievenheimův příkaz čtyři horníky do zahrady u pily místního měšťana Christiana Witzschela, aby tam vykopali základy pro tavníru. Jakmile se to Witzschel dověděl, přišel na místo a požadoval zastavení prací, dokud by se nesešla celá obec. Při jejím zasedání pak byl proti stavbě vznesen všeobecný protest, o čemž bergmistr obratem informoval hraběte, který se měl vyjádřit, že by nejraději všechny Krupské zavřel.²⁷

Počátkem srpna (1684) krupští horníci vezli cín z jednoho místního dolu pro nedostatek vody do Mohelnice,²⁸ aby jej tam tavili. Nievenheim ovšem s ozbrojeným lidem násilně cín zabavil a odeslal jej do Cínovce. Krupští se proti tomu chtěli bránit, než se ale shromáždili, dověděli se, že cín už je v Cínovci. Tady jej prý hodlal Nievenheim dát zvážit a vzít z něj desátek. Jenomže Krupští byli informováni, že jej se silným konvojem odeslal do Prahy. Zoufalí horníci si na něj chtěli počkat v Dubí, ale konvoj zvolil jinou cestu, a to přes Hrob, Duchcov a Bílinu. Krupským se jej pak podařilo dostihnout až v jedné vsi za Bílinou. Nievenheim včas zmizel a bergmistr Hans Georg Zillicher horníkům v převzetí cínu nebránil, za což si pochvalu u nadřízených rozhodně nevysloužil, vážnější dohru ale tato pozoruhodná událost neměla. Místní kronikář si ovšem poznamenal, že v tomto roce i jinak bylo s Nievenheimem mnoho střetů a sporů a že jak cizím, tak místním byly odebrány téměř všechny doly. Např. v říjnu si Krupští u krajských hejtmanů na Nievenheima stěžovali kvůli jeho údajné hrozbě, že z Krupky udělá pouhou ves, a dále

27 SOkA Teplice, AM Krupky, inv. č. 56, kniha 1, fol. 178–180.

28 Lokalita na česko-saské hranici, německy Müglitz. Česká část se po druhé světové válce zařadila mezi zmizelé obce.

kvůli tomu, že horníkům odnímal násilím nejlepší doly a prodával je jiným, což bylo proti hornímu řádu. Stěžovali si i na výši desátku.²⁹

V dubnu 1685 byl za horního písaře přijat Mates Franz Plattlich z Ústí nad Labem a ubytován u jednoho krupského měšťana. Tento magistr práv a bakalář filozofie³⁰ se stal bez nadsázky Nievenheimovou pravou rukou. Inspektor mu záhy důvěřoval natolik, že jej na řadu důležitých jednání posílal místo sebe. V Krupce se Plattlich přitom hned po třech měsících svého pobytu uvedl zraněním místního lazebníka šavlí.³¹ Bergmistru Zillicherovi byly odebrány všechny horní knihy a předány novému hornímu písaři. Ještě rovněž v dubnu si Nievenheim otevřel horní úřad v Tischlerovském domě v sousedním Bohosudově a někdy v té době také pro svou vrchnost koupil mohelnickou tavírnu.³²

Onoho jara zavítala do blízkých teplických lázní skutečná majitelka Krupky, Klára Bernardina Šternberková z Maltzanu. Zillicher měl být kvůli značným finančním nedostatkům, přesahujícím 2 000 zlatých,³³ z místa bergmistra odvolán, ale jeho vyhlédnutý nástupce nechtěl úřad přijmout. Nabídnutý plat se mu zdál patrně příliš malý. Zillicher byl přesto odvolán, a to už po hraběncině odjezdu z Teplic. Na podzim se pak při jednání městští představitelé usnesli, že nad městem otevřou dědičnou štolu, protože všichni jednotlivci s dolováním ustali a Krupka by tak mohla přijít o statut horního města. Do města proto zavítal i Šternberk se svou chotí a s městskými představiteli o těchto horních záležitostech jednal. Asi také tehdy jmenoval hrabě novým bergmistrem Adama Petschnera ze Schönfeldu.³⁴ Toho vedle běžných starostí po několik let zaměstnávala marná snaha o uvedení do Zillicherova domu. Jistě, Nievenheim po návratu od svého chleboďárce z Prahy koncem srpna 1686 oznámil, že dům i veškerý Zillicherův majetek má být odhadnut a Petschner prosazoval umístění cedule o prodeji na dům, jenomže krupský purkmistrovský úřad tyto požadavky vytrvale zamítal. Neuspěl ani sám Šternberk, který do Krupky přijel vzápětí a kvůli této věci jednal s radními. Dověděl se od nich, že bez vědomí obce nemohou Zillicherův dům vydat. Zajímavé ovšem je, že měl hrabě ve věci nedoplatku bývalého bergmistra oznámit, že co mu tento nebude schopen splatit, má mu odsloužit.³⁵ V jeho případě se tedy nemuselo jednat o skutečného defraudanta, ale možná jen o člověka, který se dopustil chyby či chyb v účetnictví. Možná i proto nacházel zastá-

29 SOKA Teplice, AM Krupky, inv. č. 56, kniha 1, fol. 181–182.

30 SOKA Teplice, AM Krupky, inv. č. 58, kniha 3 – pamětní kniha, úvodní strana.

31 Nedlouho poté Plattlich odcestoval k vrchnosti do Prahy, ovšem nezastihl ji tam. Byl potahován k výslechu, ale nedostavil se a neodpověděl ani na lazebníkův stížný list, takže záležitost byla postoupena krajským hejtmanům. SOKA Teplice, AM Krupky, inv. č. 56, kniha 1, fol. 188.

32 Tamtéž, fol. 186.

33 Konkrétně 2 299 zlatých (tamtéž, fol. 194).

34 Podle H. HALLWICH, *Geschichte*, s. 222 došlo ke jmenování 8. 11. 1685.

35 SOKA Teplice, AM Krupky, inv. č. 56, kniha 1, fol. 194–196.

ní u městských představitelů, ačkoli se vzdal měšťanského práva a rada vyslovila souhlas k prodeji jeho domu. Ten se ovšem neuskutečnil, protože Zillicher v Krupce zůstal. A nejenom to. Když o pouhých pár let později městský písař Weiner vedl ve Vídni zdlouhavá jednání, byl to právě Zillicher, kdo mu do habsburské metropole přivezl nemalou finanční injekci ve výši 200 zlatých!³⁶

Mezitím pokračovaly Nievenheimovy (resp. Šternberkovy) spory s Krupskými, zvláště kvůli stavbě nové tavrny, kterou si přijel prohlédnout i krajský hejtman. Zápisy v soudobé krupské kronice nejsou tehdy skoro o ničem jiném. Inspektor ale mj. chtěl rovněž zaplatit za nový důlní zvon, který visel na radnici. Když jej posléze požadoval nazpět, dostal od radních za odpověď, že na zvon přispěli i někteří z místních, takže s tím nemohou souhlasit. I tato záležitost se táhla, Nievenheim si kvůli ní stěžoval na Krupské u litoměřického krajského úřadu.³⁷ Krupští pak byli nespokojeni s inspektorem i kvůli tomu, že oproti hraběcímu slibu vybíral z cínu místo polovičního desátek celý a že důlní dozorce, prakticky ze všech dolů, nechal proti jejich vůli podepsat jistý dokument, jenž jim přečetl Plattlich. Signovat měl odmítnout jediný dozorce. V červenci 1687 se ale od krajského hejtmána dočkali Krupští na své stížnosti nepřívětivé odpovědi. Zaznívala z ní jasná hrozba, že pokud se budou chovat takto proti své vrchnosti, která má příbuzné a přátele v nejvyšších kruzích, mohou být označeni za rebely a jako takoví potrestáni, a to i na hrdle. Hejtman si vyslechl také Nievenheima, který měl na Krupské, alespoň podle jejich vyjádření, naházet mnohaletou špínu. Místní mu to sice vrátili, ale příliš s tím nepochodili. Ostatně stejně jako Nievenheim se vyjadřoval i horní písař Plattlich a pár dalších. Když Krupští přeci jen dokázali kontrovat, měl inspektor prohlásit, že není bohem ani andělem a že se může snadno mýlit. Jeden z měšťanů si na něj dokonce stěžoval i ve věci vaření piva, snad že mu neumožnil uvařit si půl várky, ale neuspěl. Pak už nikdo další nechtěl vystoupit, což údajně Nievenheim komentoval, že předtím měli Krupští „*plné huby řeč*“ a teď jsou ticho. Alespoň že dal krajský hejtman za pravdu Krupským ve věci Zillicherova domu.³⁸ Když neuspěli u krajského hejtmána, vznesli místní své stížnosti na Nievenheima na pražský místodržitelství úřad. Téměř současně ale dostali z hlavního města království zprávu od svého agenta, který byl informován svým vídeňským kolegou, že Šternberk vede ve Vídni proti Krupským „*Hauptaction*“.³⁹ Spory se vršily a napětí vyostřovalo, situaci zrovna nepomohlo, když Nievenheim v listopadu nechal uvěznit všechny zdejší dlužníky a nehodlal je propustit, dokud by nesložili alespoň polovinu dlužné částky.

36 Tamtéž, fol. 215 a 218. Zillicher zemřel roku 1699.

37 Tamtéž, fol. 196 a 198.

38 Tamtéž, fol. 201–202.

39 Tamtéž, fol. 203.

V březnu následujícího roku (1688) obdržel inspektor protest proti novostavbě měděné huti ve Witzschelově zahradě a proti zacházení s vodou. Stížnost jej měla značně rozhněvat. Pozval si k sobě tři krupské předáky a ukázal jim hraběcí příkaz, že se má ve stavbě oné huti pokračovat. Za další tři dny pak společně s Plattlichem odjel v této věci ke krajskému úřadu, přičemž s sebou, aby snáze dosáhl svého, vezl mnoho darů v podobě výrobků z mědi. V červnu se snažil o vyřízení této věci i u českých místodržících sám Šternberk.⁴⁰ Hrabě pak jel v polovině července kolem Krupky do Berlína ve služební záležitosti a místní mu chtěli dodat žádost ohledně obnovy městské rady, ale nepodařilo se jim ho zastihnout. Koncem srpna se Šternberk vracel stejnou cestou a přespal tentokrát v Nievenheimově domě. Druhého dne tam dostal supliku ohledně radní obnovy a již zmiňovaného obecního dolu. Nato hrabě povolal radní k sobě a odpověděl jim, že onu obnovu zvaží, hned teď že se přirozeně vykonat nemůže. Současně ovšem následovaly i výčitky, že jsou vůči němu neposlušní a brání se jeho nařízením. Pokud šlo o obnovení dolu, měl Šternberk prohlásit, že když už přes sto let nekutají, poptá se nejprve u nejvyššího mincmistra, zda jsou ještě vůbec horníky a horním městem. Nato odjel. Teprve v polovině října si k sobě Nievenheim povolal jednoho z purkmistrů a dva radní, kterým sdělil hraběcí vůli ohledně radní obnovy: neprovede ji prý dříve, dokud Krupští ze všech služeb nepropustí angažovaného městského písaře Michaela Weinerja. Pár dní po poradě sdělila krupská delegace Nievenheimovi, že obec nevidí žádný důvod, proč by měla Weinerja propouštět, s jeho službami je spokojena a ve svých privilegiích má, že tento úřad si může osazovat, kým chce. Rádi by tedy věděli, proč jej mají sesadit. Rozhodným postojem si svého písaře Krupští uhájili a to se jim mělo vbrzku mnohonásobně vyplatit.

Na jaře 1689 zaslal Nievenheim zdejšímu purkmistrovskému úřadu psaní, že je Šternberkovým příkazem, aby se Franz Mathes Plattlich stal v Krupce prokurátorem. Mělo se tak stát 21. března, kdy se Plattlich společně s jedním šichtmistrem a mědipísařem objevil na radnici. Radní věc uvážili a jmenování odmítli s odvoláním, že i to je proti jejich privilegiím, v nichž se praví, že před jejich soudci nemá mít nikdo přednost. Nievenheim si pochopitelně ihned Šternberkovi do Vídně na neposlušnost Krupských postěžoval. Hrabě sice zareagoval, ale ani jeho další příkaz ve věci Plattlicha nebyl splněn. Na druhou stranu tak ani Krupští nemohli očekávat vyplnění své žádosti o obnovu městské rady. Zahraníčněpolitická situace onoho roku, v němž se rozhořel konflikt s Francií a došlo k požáru Prahy,⁴¹ ale přinesla změnu a krátkodobé uklidnění poměrů. O svatodušních svátcích

40 I tento spor se ovšem táhl po mnoho dalších měsíců.

41 K tomu Jana KOPEČKOVÁ, „*Francouzský*“ požár Prahy v roce 1689 a jeho pozadí, in: Josef Hrdlička – Pavel Král (red.), *Celostátní studentská vědecká konference Historie 2000, České Budějovice 2001*, s. 97–123.

byl Nievenheim pozván vrchností do Prahy a zřejmě napomenut, aby nyní nechal Krupské v klidu.⁴² Ke zlepšení inspektorových vztahů s měšťanstvem přesto nedošlo – když posléze poslal k purkmistrovi Christianu Jungmeisterovi svého šichtmistra se žádostí, že by chtěl narazit vědro cizího piva, dostal odpověď jak jinak než zápornou.

Hned počátkem nového roku do Krupky zavítal Václav Vojtěch ze Šternberka a obnovil zdejší radu. Dosadil ovšem osoby, které si Krupští nezvolili, čímž vyvolal bouři nevole. Krupští se rozhodli opět se odvolat až do Vídně a učinili sbírku na výdaje svých delegovaných, jimiž se stali písař Michael Weiner a kantor Carl Gieringer. Ti odjeli v půlce února, do Vídně dorazili 5. března. Poté zde postupně předali významným úředníkům, mj. nejvyššímu kancléři Františku Oldřichu Kinskému, svůj memoriál. Gieringer již v polovině dubna z Vídně odjel, asi kvůli šetření nákladů, možná i kvůli nemoci,⁴³ Weiner zůstal. Ze svého města neměl dlouho žádné zprávy a docházely mu peníze. Hned třikrát se za ním ale do konce roku vypravil někdo z Krupských a přivezl další vybrané finance. V srpnu ve Vídni skončil tamější krupský agent von Weingarten a Weiner požádal o pomoc Wilhelma Strausse, který se následovně stal severočeskému městu agentem novým. Weiner se počátkem roku 1691 vrátil do Krupky, aby se do Vídně na jeho konci znovu vypravil a tentokrát už přivezl výše uvedený, pro Krupské radostný císařský reces.⁴⁴

Toho už se nedožil Johann Friedrich z Nievenheimu, jenž zemřel v noci 27. září 1691. Pohřben byl rovněž v noci o dva dny později v krupském špitálním kostele sv. Ducha, když mu na poslední cestu zazvonil zvon, který sem sám nechal opatřit a zavěsit.⁴⁵ Hrabě ze Šternberka v jeho osobě ztratil spolehlivého a výkonného úředníka, kterému nebylo zatěžko trávit značnou část roku na cestách, především mezi Krupkou, Prahou, Vídní a krajským úřadem. Nievenheimův bohosudovský dům také nejednou posloužil jako přístřeší a kancelář při návštěvách na severu jak Václavu Vojtěchovi, tak i jeho bratru Ignáci Karlovi.⁴⁶ Inspektorovu absenci si místní kronikář, písař Weiner, snad nikdy neopomněl zaznamenat, i když se jednalo o nepřítomnost privátního charakteru, jako v případě, když byl pryč přes tři týdny a zařizoval si věci kolem pozůstalosti po své ženě. O jejich dětech či vůbec domácnosti nemáme mnoho zpráv, víme však, že její součástí byla čeledě a že svého zesnulvího pacholka nechal Nievenheim pohřbít na hřbitově předměstského kostela sv. Prokopa. Sám se ale nejvíce orientoval na špitální kostelík sv. Ducha, který krátce před

42 SOKA Teplice, AM Krupky, inv. č. 56, kniha 1, fol. 212–213.

43 Gieringer se vrátil z cesty nemocen a zanedlouho zemřel.

44 SOKA Teplice, AM Krupky, inv. č. 56, kniha 1, fol. 214. Viz také H. HALLWICH, *Geschichte*, s. 224–225.

45 SOKA Teplice, AM Krupky, inv. č. 56, kniha 1, fol. 216. Informaci o Nievenheimově úmrtí přináší rovněž pamětní kniha – tamtéž, inv. č. 58, kniha 3, fol. 57.

46 Ignác Karel ze Šternberka měl podle Weinerja pobývat i na krupské faře a místním přislíbit, že bude městu u svého bratra patronem.

svou smrtí nadal částkou 300 zlatých. Dle mínění krupského historiografa Hermanna Hallwicha tak učinil proto, aby se aspoň na smrtelné posteli usmířil s městem, se kterým byl tolik let v neustálém nepřátelství.⁴⁷

Na uprázdněné Nievenheimovo místo dosadil Václav Vojtěch ze Šternberka Mathese Franze Plattlicha, a to ve funkci správce horního úřadu, resp. vrchního horního úřadu. Jako takový úspěšně pokračoval v linii nastolené svým předchůdcem a nenávisť Krupských vůči vlastní osobě nadále stupňoval. Ta musela dosáhnout svého vrcholu v březnu 1694, když Plattlich do purkmistrovského úřadu poslal svého šichtmistra a horního přísežného ve věci zajištění vlastního pohodlného obydlí, s výhrůžkou, že v opačném případě se zabydlí na jiném panství a Krupské si bude povolávat na jednání tam. Přesto dostal za odpověď, že Krupští ještě nikdy žádnému úředníkovi obydlí nezajišťovali.⁴⁸ Zde tedy jistě spatřujeme jeden z důvodů, proč byla na počátku dalšího roku ze Šternberkova pověření v ruinách místního hradu Plattlichem zahájena výstavba nové, dodnes stojící úřednické budovy. Dokončena byla během dvou let a Krupským se do budoucna stala skutečným trnem v oku. Nic na tom neměnil fakt, že součástí již uvedeného císařského recesu a dodatků k němu bylo zrušení úřadu inspektora vrchního úřadu, takže se Plattlich z Nievenheimovy funkce dlouho netěšil. Někdejší horní písař se totiž nově stal horním správcem, který Krupským nikdy nezapomněl, o jakou titulaturu jej připravili. Naschvály a urážky byly i v dalších letech skoro na denním pořádku. Faktem ale je, že se za Plattlicha opět pomalu rozvíjela těžba a že se na sklonku 17. století přeci jen objevily slušné výdobytky z cínových rud. A to od smrti Adama Petschnera (22. dubna 1693)⁴⁹ nebyl jmenován žádný bergmistr a dokonce i další obnova magistrátu po roce 1698 proběhla až po osmi letech. V důsledku okolností a zvláště úmrtí veškerých blízkých mužských příbuzných neměl Václav Vojtěch ze Šternberka na nějaké spory s Krupkou čas a v té tak nastal relativní klid. Dokonce se zdálo, že bylo obnoveno patronátní právo města nad farou. Navíc Šternberkem roku 1698 obnovená rada přísahu vykonala na instrukci královských měst.⁵⁰ O navrácení privilegií a zhotovení nové pečeti pak již byla řeč.

Plattlich se v Krupce dožil změny vrchnosti šternberské na clary-aldringenskou. Už jen stručně na závěr budiž zmíněno, že i teplický hrabě chtěl mít důkladnou kontrolu nad děním v obci, takže roku 1713 poslal do města svého sekretáře Fröhlicha ve funkci „aktuária dědičné vrchnosti“, což byla znovu v podstatě obdoba šternberského hraběcího rychtáře, který měl předsedat jednáním městské rady a dohlížet na události v Krupce.

47 H. HALLWICH, *Geschichte*, s. 224.

48 SOKA Teplice, AM Krupky, inv. č. 56, kniha 1, fol. 225.

49 Petschner byl pohřben u kostela sv. Anny 24. 4. 1693. Bergmistrovský úřad měl zastávat 7 let a 8 měsíců. SOKA Teplice, AM Krupky, inv. č. 58, kniha 3, fol. 144.

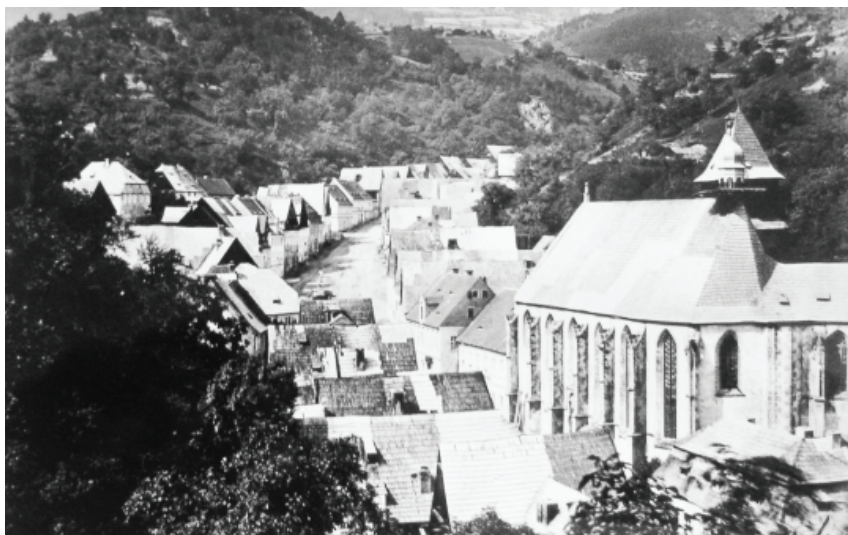
50 H. HALLWICH, *Geschichte*, s. 226–228.

Obec se pochopitelně ozvala a v ní na prvním místě Johann Joseph Jungmeister, městský písař, zdatný pokračovatel Michaela Weinera.⁵¹ Na rozdíl od něho ale ztratil Jungmeister své místo a stal se terčem hraběcí perzekuce.⁵² Byl i vězněn, stejně jako celá řada dalších krupských měšťanů. Spory byly podobné těm se Šternberky, jen se ještě rozšířily o staré nesrovnalosti ohledně výčepu v několika blízkých vsích a především ve věci honebního práva v krupských lesích. Spor nebyl ukončen ani výnosem císaře Karla VI. ve prospěch města, František Karel Clary-Aldringen záhy vyvolal nový a ten se vlekl další léta.⁵³

51 Tamtéž, s. 234.

52 SOKA Teplice, AM Krupky, spisy, inv. č. 457, kart. 26, spor František Karel Clary-Aldringen versus J. J. Jungmeister, 1713–1715.

53 H. HALLWICH, *Geschichte*, s. 228 a dále.



Obr. 1: *Historické jádro Krupky na snímku z poslední čtvrtiny 19. století.
Foto: Regionální muzeum v Teplicích.*



Obr. 2: *Špitální kostelík sv. Ducha v Krupce.
Foto: Jan Kilián, 2011.*



Obr. 3: *Bývalý úřednický dům na krupském hradě.
Foto: Jan Kilián, 2011.*

Zusammenfassung

Die Bergmeister von Krupka, Berginspektoren und die Herren von Sternberg

Die Studie befasst sich mit den gegenseitigen Beziehungen zwischen der erzgebirgischen Bergstadt Krupka (Graupen), derer sternbergscher Obrigkeit und den diese vertretenden Beamten, insbesondere zurzeit des ausgehenden 17. Jahrhunderts. Damals waren die Sternberger neu ernannte Berginspektoren, ausgestattet mit Kompetenzen kaiserlicher Gerichtsschulzen für die königlichen Städte. Erster Berginspektor wurde in den Jahren 1684–1691 Ritter Johann Friedrich von Nievenheim, der dank seiner kompromisslosen Haltung und seiner absoluten Loyalität gegenüber der Obrigkeit bald den Hass der Mehrheit der städtischen Bevölkerung auf sich zog. Es ging dabei vor allem um einen Generationsstreit in Sachen städtischer Privilegien und Bergbaukompetenzen, wobei Nievenheim unpopuläre Schritte der Obrigkeit verkörperte, so z. B. die Erhöhung des Zehnten bei Zinn oder bei der Er-

richtung einer neuen Schmelze. Zur rechten Hand des Inspektors wurde der juristisch gebildete Oberschreiber Franz Mathes Plattlich. Nach Nievenheims Tod setzte er dessen Arbeit erfolgreich fort und errichtete in den Ruinen der Burg von Krupka ein Amtshaus. Die Bürger Krupkas erlangten jedoch zu jener Zeit, ihrer Obrigkeit zum Trotz und vor allem dank des Syndikus Michael Weiner, beim Kaiser und den Wiener Ämtern eine Bestätigung ihrer Rechte und Freiheiten und die Annullierung der illegalen Schritte des sternbergschen Geschlechts gegen die Stadt, einschließlich der Aufhebung der genannten amtlichen Kontrollfunktion. Die wichtigsten Quellen für Erkenntnisse über jene Ereignisse sind eine im Original erhaltene Chronik und ein Gedenkbuch, erstere aus der Hand Weiners, zweiteres aus der Hand Plattlichs.

Václav KAPSA

Hofmusicí a lokajové. K postavení hudebníka na šlechtickém dvoře v Čechách první poloviny 18. století¹

Abstract: *The starting point of the study is the division of private Kapellen maintained by Bohemian aristocracy into those consisting of servants ('servant orchestras') as opposed to ensembles featuring professional musicians ('independent orchestras') introduced by Helfert in his book on music at the court of Count Questenberg in Jaroměřice. The status of a musician in a nobleman's service is exemplified by three Kapellen from Bohemia in the 1720s; attention is paid especially to the origin of the musicians, their salaries and their positions in the hierarchy of court employees. While the private band of Count Franz Anton Sporck was a typical servant ensemble, counts Wenzel Morzin and Franz Joseph Czernin employed professional musicians more extensively. Some of these occupied rather high posts with salaries comparable to that of the Hofmeister. In the case of Morzin's orchestra, we can identify both groups of professional 'Hofmusicí' and musicians among his lackeys. In the example of Czernin's music, it was possible to follow a transformation of an 'independent' into a 'servant ensemble' motivated by the count's effort to cut the expenses.*

Key words: 18th-century music – musicians – Kapellen – courts – servants

Přestože hudebníci a hudební soubory ve službách šlechty nebyly ničím výjimečným ani dříve, až 18. století je možno označit za dobu největšího rozkvětu šlechtických kapel v českých zemích. Jistou vlnu zvýšeného zájmu šlechticů o zakládání či rozšiřování kapel lze vytušit zejména v druhé a třetí dekádě 18. století, kdy se období relativního klidu a prosperity protíná s přílivem nového hudebního stylu přicházejícího zpoza Alp, mnozí barokní kavalíři již disponují dobudovanými paláci či zámky a těm hudbymilovným zároveň stále ještě zbývají peníze na další, tentokrát nehmotné kulturní investice. Ačkoli šlechtické kapely ve službách různých rodů a na různých místech českých zemí rozkvétaly po celé 18. století, jednalo se obvykle o květy nemající dlouhého trvání. Jejich existence měla často jen epizodický charakter, neboť se přímo odvíjela od zájmu, možnosti a životních peripetií jejich majitele. Postupně pak vedly jak stylové změny, tak úsporné tendence k transformaci kapel obsazených smyčcovými i dechovými nástroji do podoby dechových harmonií (tj. ansámblů sestávajících pouze z dechových

1 Vznik této studie byl podpořen výzkumným záměrem AV0Z90580513.

nástrojů obsazených po dvou, typicky hobojů, fagotů a lesních rohů, později i klarinetů ad.), kterou pak následoval jejich definitivní zánik. Na přelomu 18. a 19. století připomínaly nedávno minulou slavnou éru šlechtických kapel až na ojedinělé výjimky dosud přetrvávajících souborů již jen poněkud lítostivé literární reflexe.²

Oddíl věnovaný hudební kultuře šlechty či šlechtickým kapelám bývá obligátní součástí pojednání o dějinách hudby v českých zemích 17. a 18. století, jedná se o téma, dalo by se říci, tradiční a nepominutelné. Kritickou rozpravu o této problematice zahájil Vladimír Helfert, jehož průkopnická monografie o hudbě v Jaroměřicích za hraběte Jana Adama z Questenbergu je ostatně zakládající prací české hudební barokistiky.³ Od té doby se zdejší šlechtickým kapelám věnovala celá řada hudebních historiků, vznikly mnohé dílčí studie a formulovány byly i zobecňující závěry a hodnocení.⁴ Zároveň však ve zpracování tohoto širokého tématu zůstávají značné mezery a nerovnoměrnosti. K nejvýznamnějším problémům patří to, že stávající obraz je stále založen převážně na studiu moravských kapel.⁵ Právě moravské kapely se také dočkaly systematických souhrnných pojednání.⁶ Stýskal-li si však už Helfert na nedostatek srovnávacího materiálu pro svoji studii o Jaroměřicích a další hudební historikové na nedostatečné zpracování šlechtických kapel v Čechách či absenci pojednání o hudbě v pražských šlechtických palácích, zůstávají jejich slova do jisté míry platná dodnes. Hudba u hraběte Jana Adama z Questenbergu, kardinála Wolfganga Hannibala Schrattenbacha či hraběte Františka Antonína Rottala s výraznou orientací na domácí operní produkce přitom představuje spíše výjimky než typické příklady soukromých šlechtických kapel první poloviny 18. století.⁷

-
- 2 Johann Ferdinand von SCHÖNFELD, *Jahrbuch der Tonkunst von Wien und Prag*, Wien 1796, s. 105–106, 142; Bohumír Jan DLABAČ, *Allgemeines historisches Künstlerlexikon*, Praha 1815, díl II, sl. 42; *Allgemeine musikalische Zeitung* 2, 1800, č. 30, sl. 520–521.
 - 3 Vladimír HELFERT, *Hudební barok na českých zámcích. Jaroměřice za hraběte Jana Adama z Questenberku* († 1752), Praha 1916; TÝŽ, *Hudba na Jaroměřickém zámku. František Míča 1696–1745*, Praha 1924.
 - 4 Srov. zejména odpovídající pasáže kapitol Jiřího SEHNALA a Zdeňky PILKOVÉ v kolektivní práci *Hudba v českých dějinách*, Praha 1989², zvl. s. 173–175 a 241–243. Muzeum Kroměřížska uspořádalo k problematice šlechtických kapel v roce 1989 samostatné sympozium s názvem *Hudba a zámecké kultury v 18. století*, většina příspěvků vyšla ve sborníku *Studie Muzea Kroměřížska '91*, Kroměříž 1992. Viz též heslo „zámecká hudební kultura“ v Petr MACEK (ed.), *Slovník české hudební kultury*, Praha 1997, s. 1017–1018 a studii Tomislav VOLEK, *České zámecké kapely 18. století a evropský hudební kontext*, *Hudební věda* 34, 1997, č. 4, s. 404–410.
 - 5 K tomu viz Jiří SEHNAL, *Vztah české barokní šlechty k hudbě a hudebníkům*, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvorech barokní šlechty (1600–1750)*, České Budějovice 1996 (= *Opera historica* 5), s. 535–547.
 - 6 Jiří SEHNAL, *Die adeligen Musikkapellen im 17. und 18. Jahrhundert in Mähren*, in: Otto Biba – David Wyn Jones (edd.), *Studies in Music History. Presented to H. C. Robbins Landon on his 70th Birthday*, London 1996, s. 195–217, 266–269; nejnověji pak Jiří SEHNAL – Jiří VYSLOUŽIL, *Dějiny hudby na Moravě*, Brno 2001, s. 89–107.
 - 7 Četné nové poznatky o hudbě na zmíněných moravských dvorech přinesly v poslední době v řadě svých prací zejména Jana Perutková a Jana Spáčilová.

Bádání začasté dospělo „pouze“ k evidenci kapel či jednotlivých hudebníků ve službách toho kterého šlechtice, naopak existence řady kapel tradičně uváděných v různých literárních zdrojích zatím nebyla jinak doložena a jiné zase dosud nebyly zdokumentovány.⁸ Tento stav padá na vrub obtížné pramenné situaci, kdy údaje o hudebnících bývají nahodile rozptýleny ve správních a hospodářských pramenech, zpravidla matrikách a nejrůznějších účtech, zatímco hudební prameny se často nedochovaly vůbec. Postavení hudebníků ve službě jako takové bylo u nás tematizováno a důkladněji zkoumáno jen v jednotlivých případech týkajících se obvykle skladatelů či významných virtuosů (Pavel Josef Vejvanovský, Heinrich Ignaz Franz Biber, František Antonín Míča, Jan Václav Stich-Punto ad.), či v souvislosti s problémem české hudební emigrace.⁹ Pochopitelně, i pro zkoumání tohoto aspektu dané problematiky je limitujícím faktorem množství a charakter dochovaných pramenů: Jen zcela ojediněle jsou k dispozici například prameny osobní povahy poodhalující vnitřní svět hudebníka ve šlechtických službách, jako je tomu například u autobiografie Františka Bendy či deníku lokaje a hudebníka Hanse Komendy.¹⁰ Konečně, ani obecně historické bádání o šlechtických dvorech, bouřlivě se rozvíjející v posledních desetiletích, nepřineslo k našemu tématu mnoho nového, zatímco rovněž relevantní výzkum problematiky šlechtického služebnictva je u nás teprve v počátcích.¹¹

Vladimír Helfert ve své výše zmíněné práci rozlišuje kapely služebnické (nazývá je také nesamostatné či livrejované) sestávající ze sloužících a kapely samostatné, jež tvořili profesionální hudebníci, kteří byli najati právě jako hudebníci a hudba patřila k jejich hlav-

-
- 8 Nic není známo například o kapele pražského arcibiskupa Antonína Petra Příchovského hraběte z Příchovic, kterou staví na přední místo B. J. DLABAČ, *Allgemeines historisches Künstlerlexikon*.
- 9 Jiří SEHNAL, *Pavel Vejvanovský and the Kroměříž music collection: perspectives on seventeenth-century music in Moravia*, Olomouc 2008; Jana PERUTKOVÁ, *František Antonín Míča ve službách hraběte Questenberga a italská opera v Jaroměřicích*, Praha 2011; TÁŽ, *Die Musikkultur von Schloss Jarmeritz und František Václav Míča (1694–1744)*, Studien zur Musikwissenschaft 44, 1995, s. 83–112. K české hudební emigraci zejména Tomislav VOLEK, *Čtyři studie k dějinám české hudby 18. století: III. K problému české hudební emigrace v 18. století*, in: *Miscellanea musicologica* 6, 1958, s. 95–117; k příběhu hornisty Jana Václava Sticha-Punta TÝŽ, *Mansfeldští a thunovští kornisté*, in: *Minulost a přítomnost lesního rohu. 300 let lesního rohu v Čechách*, Brno 1984, s. 36–43; o hobojistovi Janu Ventovi Zdeněk ŠESTÁK, *Musica antiqua Citolibensis. Nouze již odešla, velká radost jest k nám přišla...*, Cítoliby – Louny 2009, s. 118–120. Ze zahraniční literatury srov. zejména Christoph-Hellmut MAHLING, *Herkunft und Sozialstatus des höfischen Orchestermusikers im 18. und frühen 19. Jahrhundert in Deutschland*, in: Walter Salmen (Hg.), *Der Sozialstatus des Berufsmusikers vom 17. bis 19. Jahrhundert*, Kassel etc. 1971, s. 103–136.
- 10 František BENDA, *Vlastní životopis, jež pro své děti a potomky roku 1763 napsal František Benda, královský pruský koncertní mistr*, Jaroslav Čeleda (ed. a přel.), Praha 1939²; Eduard MAUR, *Na návštěvě v rodné zemi. Ze vzpomínek Hanse Komendy (1716–1776), českého lokaje a muzikanta ve Vestfálsku*, in: *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Studia historica*, sv. 49, Praha 2001, s. 57–66.
- 11 Eduard MAUR, *Šlechtic a jeho sluha v barokní Praze. Několik poznámek na okraj opomíjené problematiky*, in: Kateřina Jiřová – Olga Fejtová (edd.), *V komnatách paláců – v ulicích měst. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám*, Praha 2007, s. 259–272.

ním úkolům.¹² V českých zemích dle Helferta zcela převažovaly méně nákladné kapely prvního typu, zatímco příkladem samostatných kapel mu byly zejména kapely při německých knížecích či panovnických dvorech; k jejich znakům patřila mimo jiné i častá přítomnost italských instrumentalistů či zpěváků.¹³ Tato Helfertova typologie kapel se v české hudebněvědné literatuře ujala a je i výchozím bodem tohoto příspěvku, neboť se bezprostředně vztahuje k mé hlavní otázce po postavení hudebníků u šlechtického dvora.

Helfert postavil proti služebnickým kapelám české šlechty samostatné kapely německých suverénů zejména proto, že neměl k dispozici dostatek srovnávacího materiálu z českých zemí. Jeho srovnání tak do určité míry není korektní: Na dvorní kapelu suverénního – i když třeba menšího – panovnického dvora, reprezentující mimo osoby šlechtice i jeho majestát, byly z povahy věci kladeny jiné nároky než na kapelu soukromou, což se mohlo projevit na jejím složení a rozvinutější či hierarchizovanější struktuře; existovaly ostatně i kapely svázané spíše s dotyčným úřadem než s osobou jej zastávající. Velké dvorní kapely však samozřejmě byly vzorem, který byl na menších dvorech dle možností, zájmu i finančních prostředků napodobován. Existovaly však i v Čechách samostatné kapely sestávající z profesionálních hudebníků? Vždyť ani služebnické kapely nebyly specifickým českých zemí, i když snad právě zde doznaly velké obliby; přinejmenším někteří (například) němečtí či polští šlechticové také drželi soukromé kapely sestávající zcela či převážně ze sloužících.¹⁴ A pokud byli u zdejších šlechtických dvorů zaměstnání profesionální hudebníci, jaké postavení v jejich hierarchii zastávali?

Nebylo by právě prozíravé pokoušet se zobecňovat více či méně náhodně dochovaná svědectví pramenů či hledat umělé analogie za složité a nejisté pramenné situace, jaká je v tomto terénu pravidlem. Mým cílem také není problematizovat to, co bylo dosud o vývoji či o typologii šlechtických kapel napsáno, a neusiluji zde ani o – sotva možné – úplné a vyčerpávající pohledy na konkrétní ansámby. Konečně, i komparace většího počtu kapel a dvorů té doby by byla nutně značně nahodilá, a to jak pro neuspokojivý aktuální stav bádání a pramenné základny, tak vzhledem k možné proměnlivosti šlechtického dvora v závislosti na aktuálním životním stylu či situaci pána.¹⁵ Hodlám tedy spíše uvést konkrétní příklady dokumentující postavení hudebníků v rámci aristokratického služebnic-

12 V. HELFERT, *Hudební barok*, s. 95–99.

13 Nejnovější souhrnnou prací o německých dvorních kapelách 18. století je nedávno vydaná kniha Samantha OWENS – Barbara M. REUL – Janice B. STOCKIGT (edd.), *Music at German Courts, 1715–1760. Changing Artistic Priorities*, Woodbridge 2011.

14 Jejich existenci v Německu dokládá například Matthesonův výrok uvedený níže, viz pozn. 25.

15 Viz Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 238–241. Příklad černínské dvora dokládá, že právě hudba mohla být jedním z prvních cílů redukci motivovaných snahou ušetřit, viz Petra VOKÁČOVÁ, *Příběhy o hrdé pokoře. Aristokracie českých zemí a císařský dvůr v době vrcholného baroka*, disertační práce, Brno 2007, s. 390, a níže v této studii.

ta, příklady, kterých je zvláště z Čech dané doby zatím k dispozici jen pomálu. Terénem mi přitom budou dvě české šlechtické kapely, které alespoň do jisté míry sestávaly z profesionálních hudebníků a které dobou své existence tvoří protějšek domácí kapele hraběte Františka Antonína Šporka. Ta, poskytujíc vhodný příklad služebnické kapely, bude půdou pro stručnou úvodní sondu.

Služebnickou kapelou se rozumí ansámbl sestávající především ze služebnictva majícího primárně nejrůznější jiné úkoly. Snad nejčastěji nalezneme hudebníky zařazené mezi lokaji, odtud též také časté označení livrejovaná či dokonce lokajská kapela, na hudbě se však dle možností mohl podílet další personál dvora a příležitostně i místní hudebníci. Jen málokdy známe v případě těchto ansámbľů jejich složení, neboť je často velmi obtížné až nemožné jednotlivé hudebníky právě jako hudebníky identifikovat v pramenech.

Je tomu tak i v případě domácí kapely hraběte Františka Antonína Šporka, kterou ovšem není možné spojovat s italskými operisty, již pod Šporkovou záštitou zahájili roku 1724 operní představení na Kuksu a v Praze.¹⁶ Určitou představu o jeho služebnictvu můžeme získat ze seznamu z roku 1735, v němž však nejsou uvedena jména, nýbrž jen funkce a roční plat.¹⁷ Služebnictvo je uvedeno ve dvou skupinách – „*Hoffbedinte*“ a „*Wirtschafts Beambte und andere Bedinte*“, zahrnující osobní sloužící v prvním a lidi spjaté se správou panství v druhém případě. Hudebnické funkce nalezneme pouze v druhé skupině, zcela na konci za kominíkem jsou zde uvedeni kantor a varhaník (s platy 26 a 30 zl), to byli ovšem hudebníci působící na místě v Lysé. Členové kapely by pravděpodobně byli hlavně v první skupině, v níž jsou specifikovány pozice hofmistra (plat 150 zl), komorníka (50 zl), stolníka a personálu kuchyně, největší skupinu však tvoří nespecifikovaní *Hoffbedinte* s platy od 20 do 40 zl; celkem je zde uvedeno 26 osob. Výše platů je relativně nízká.¹⁸ Jménem známe jen minimum Šporkových hudebníků. Jsou to oba hornisté Václav Svída a Petr Röhlig, kteří byli legendárními aktéry zavedení lesního rohu do Čech, či myslivec a harfista Ferdinandi, o jehož záhadném skonu se zmiňuje ve svých vzpomínkách Rakov-

16 Není-li uvedeno jinak, čerpám zde ze studie Jiří BERKOVEC, *František Antonín Šporck a jeho kapela*, *Hudební věda* 25, 1989, č. 1, s. 32–42. K italské opeře v Praze viz zejména Daniel E. FREEMAN, *The opera theater of Count Franz Anton von Sporck in Prague*, New York 1992.

17 *Bekandtnuss Formulare pro Adminiculari von denen Beambten und Bedienten*, Národní archiv (dále jen NA) Praha, Sběrka rukopisů A, inv. č. 493, sign. 62 A 23, kopiář korespondence a dalších písemností Františka Antonína Šporka z let 1733–1736, nefol., ke konci.

18 Seznam pochází již z poměrně pozdní doby, nelze tedy vůbec vyloučit, že například kolem roku 1720 bychom skupinu profesionálních hudebníků tvořících Šporkovu kapelu našli. Výše platů však můžeme-li alespoň usuzovat na základě analogie s jinými dvory, zůstávala víceméně konstantní, srov. Aleš VALENTA, *Lesk a bída barokní aristokracie*, České Budějovice 2011, passim.

ský.¹⁹ Jediným dosud známým profesionálním hudebníkem u Šporkova dvora byl trubač Johann Ernst Carl Reichel působící v hraběcích službách v letech 1716–1722 a označený v propouštěcím listě jako *Hoff- und Feldtrompeter*; zda měl Špork v té době mezi svými sloužícími další profesionální hudebníky, nevíme.²⁰

Hrabě se evidentně spoléhal převážně na hudební dovednosti svých poddaných, snad především těch pocházejících z Valkeřic na panství Konojedy. Můžeme-li totiž identifikovat jména několika dalších sloužících, kteří se na hudbě u Šporkova dvora patrně podíleli, je to na základě seznamu hudebně nadaných valkeřických dětí, který nechal hrabě vypracovat roku 1710 za účelem podchycení jejich talentu, jenž měl být dále rozvíjen s cílem rozšiřování řad hudebně vzdělaného služebnictva.²¹ Je dobře známo, jak bylo pro obě strany výhodné, když poddaní ovládali hru na hudební nástroj. Hudební gramotnost byla dovedností, kterou vrchnost vítala a vyžadovala a která později často byla i podmínkou pro přijetí do služby. Například na valdštejských panstvích platila již od konce 17. století nařízení, že nikdo se nesmí jít vyučit řemeslu, pokud není obeznámen s hudbou.²² Mimo jiné právě poptávka po hudebně vzdělaném služebnictvu nakonec vyústila do přebytku hudebníků, jenž lze u nás sledovat v druhé polovině 18. století a jenž byl spolu s nedostatkem adekvátního uplatnění v rodné zemi jedním z motorů jejich silné migrace.²³ O tom, že hudební vzdělání významně rozšiřovalo možnosti uplatnění nižších vrstev, rovněž jistě není třeba pochybovat.

Z Valkeřic pocházel i Šporkův úředník a pozdější hofmistr Tobiáš Antonín Seeman, jenž byl nejdříve hraběcím kapelníkem. Vývoj kariéry od kapelníka k hofmistrovi můžeme sledovat častěji, například v případě Karla Weltze na dvoře Tomáše Vinciguerry Collalta a jeho potomků; jindy byli vynikající hudebníci zařazeni u dvora jako komorníci (František Antonín Míča, Heinrich Ignaz Franz Biber, černínský Wenzel Kozák, jenž bude

19 Ferdinand RAKOVSKÝ, *Krátké vypravování o životě Jeho Excelence pana Františka Antonína hraběte ze Šporků*, přel. Václav Mentberger, ed. Arnošt Back, Kuks 1938, s. 51–53; oba hornisté jsou pravidelně zmiňováni v četné šporkovské literatuře, obecněji k tomuto tématu viz zvl. Horace FITZPATRICK, *The Horn and Horn-Playing and the Austro-Bohemian Tradition from 1680 to 1830*, London 1970.

20 NA Praha, Sbirka rukopisů A, inv. č. 480, sign. 62 A 10, kopiář korespondence a dalších písemností Františka Antonína Šporka z let 1721–1728, fol. 749–750. K polním trubačům srov. zejména Jirí SEHNAL, *Trubači a hra na přirozenou trumpetu na Moravě v 17. a 18. století*, Časopis Moravského muzea, vědy společenské, 73, 1988, s. 175–207; 74, 1989, s. 225–268.

21 J. BERKOVEC, *František Antonín Špork*, s. 39; seznam otiskl Emil PERTHEN – Florian BÖHM, *Culturgeschichtlicher Entwicklungsgang der Gemeinde Algersdorf*, Algersdorf 1897, s. 199, cit. dle Berkovce.

22 Eva MIKANOVÁ, *Hudební instituce na Mladoboleslavsku v 17. a 18. století*, in: Příspěvky k dějinám české hudby III, Praha 1976, s. 41–122, zde s. 48, 85–86.

23 K neobvykle velkému počtu hudebníků žijících tehdy v Praze viz Tomislav VOLEK, *Hudebníci Starého a Nového města pražského v roce 1770*, in: *Miscellanea musicologica* 1, 1965, s. 43–49.

zmíněn níže, a další).²⁴ Kapelník musel, vedle hudebního talentu a školení, zajisté splňovat řadu podobných kvalifikačních předpokladů jako hofmistr, obě funkce vyžadovaly především organizační schopnosti. Schopný *Capellmeister* a úředník stojící v čele kapely byl jistě předním kandidátem na uvolněné místo hofmistra stojícího v čele dvora, v případě služebnických kapel tak je zcela logické, že obě funkce mohly postupně splynout v jednu. Pracovní zatížení takového hofmistra ovšem muselo být značné a hudba v něm byla nepochybně jen jednou z mnoha různorodých položek. To ale platilo o většině členů služebnických kapel, nelze si tedy dělat velké iluze o jejich kvalitě. Své pochybnosti v tomto směru vyslovil již roku 1725 skladatel a teoretik Johann Mattheson, jehož výrok zároveň dokládá, že ani v severním Německu nebyly služebnické kapely ničím výjimečným: „*Téměř každý Grand Seigneur en diminutif a každý vesnický vladař chce u sebe mít k službám hned pár houslí, hobojů, loveckých rohů atd., avšak tak, aby [hráči] zároveň nosili po celý rok livrej, pucovali boty, pudrovali paruky, stáli za kočárem, a požívali služné i stravu lokajů; přitom se má jednat o lepší hudebníky, než jsou všichni Kunstpfeifer [hudebníci zaměstnávání městem]. Tu si člověk říká, jestli takoví sloužící vůbec něco pořádného mohou umět?*“²⁵

Podruhé se na cestě za hudebníky ve šlechtických službách zastavme u virtuosů „*Pána hraběte z Morcynu*“, jak se o nich psalo v *Pražských poštovských novinách* v roce 1728.²⁶ Hrabě Václav Morzin je zapsán v dějinách hudby jako dedikant osmé sbírky koncertů Antonia Vivaldiho, která obsahuje i slavné Čtvero ročních dob. V dedikaci Vivaldi chválí jak virtuozy hraběcího orchestru, tak „ *vynikající chápání hudby*“, jímž vládne sama Jeho jasnost. O hudebních schopnostech hraběte dnes nic konkrétního nevíme, zato složení jeho orchestru se za pomoci nejrůznějších stop dochovaných v dobové literatuře, matrikách a účetních dokladech podařilo rekonstruovat téměř v úplnosti a poskytuje tak vhodnou půdu pro sledování hudebníků v rámci šlechtického dvora.²⁷ Tentokrát můžeme sledovat obě kategorie hudebníků, které jsou zmíněny v titulu této studie: Zatímco jedni

24 Theodora STRAKOVÁ, *Hudebníci na collaltovském panství v 18. století*, Časopis Moravského musea, Vědy společenské 51, 1966, s. 231–268; J. PERUTKOVÁ, *František Antonín Míča*, s. 113.

25 Johann MATTHESON, *Critica Musica* II, Hamburg 1725, s. 169–170: „*fast jeder Grand Seigneur en diminutif, und jeder Dorff-Herrscher gleich ein Paar Violons, Hautbois, Cors de Chasse etc. zur Aufwartung um sich haben will, doch so, daß sie zugleich eine voll-jährige Livrey tragen, Schuputzen, Perüken pudern, hinter der Kutsche stehen, und Laquaieren Besoldung so wohl, als Bewirthing, geniessen; dabey beßere Musicanten agiren sollen, als alle Kunst-Pfeiffer. Da betrachte mir ein Mensch, ob solche Bediente wohl was rechtes wissen können?*“

26 Cit. dle Jiří BERKOVEC, *Musicalia v pražském periodickém tisku 18. století*, Praha 1989, č. 14, s. 47.

27 Více k tomuto tématu viz Václav KAPSA, *Hudebníci hraběte Morzina. Příspěvek k dějinám šlechtických kapel v Čechách v době baroka*, Praha 2010.

byli zařazeni jako lokajové, druzí byli skutečnými „dvorními hudebníky“ – tak je alespoň označil malostranský lékárník *Od černého orla* Jakub Glasser v účtu předloženém morzinské pokladně v roce 1723, na jehož konci je samostatný oddíl věnovaný právě jen osmi „*hochgrafl[ichen] Wentzl Morzinischen Herren Hoffmusicis*“ a jimi odebraným lékům za uplynulé tři roky.²⁸

Informace o Morzinově domácnosti je třeba čerpat z více zdrojů. Služebnictvo podléhající hofmistřovi nalezneme v seznamech platů „*der Herrn Schlossofficiren und anderen Hoffbedienten*“, které se zachovaly v účtech důchodní pokladny morzinského panství Nový Kuncberk (Křinec), kam je hofmistr Ambrosius Hantke předkládal k proplacení. V roce 1724 je zde uvedeno celkem 51 osob, vedle hofmistra v seznamu nalezneme lesmistra, lékárníka, komorníka, stolníka, malíře, správce pražského paláce, personál kuchyně, myslivce, sedm lokajů, pražského zahradníka, běhouna, dále tři kočí a tři předjezdce, osm lidí obsluhujících stáj a psy, pražskou a křineckou klíčnici, pomocnice v kuchyni, pradleny a další.²⁹ Pouze jeden z lokajů je označen jako hudebník, totiž basista („*Bassist*“) Karel Motejl. O tom, že i někteří z ostatních lokajů byli hudebníky, víme z jiných zdrojů – krejčí a ševci se totiž ve svých účtech nestarali o zavedenou nomenklaturu služebnictva a označovali osoby tak, jak je skutečně chápali, píší tedy zpravidla o kalhotách pro nového valdhornistu či o botách určených fagotistovi. Mezi lokaji tak nacházíme dva hornisty, hobojistu, fagotistu a basistu. Takové obsazení se již blíží dechovým harmoniím, které přijdou do módy zanedlouho poté.³⁰ Oba hornisté (tehdy se ostatně nacházející snad na každém dvoře) přitom zřejmě byli s to zastat též hru na housle, a jistě by tak byli s to sestavit se zbylými hudebníky funkční ansámbl schopný hrát i hudbu k poslechu či k tanci. Všichni tito hudebníci pocházejí z Morzinových panství, z Křince, Lomnice nad Popelkou či z Vrchlabí.

Na radě dvorů by podobná kapela, doplněná případně ještě dalšími sloužícími, jistě dostačovala běžným nárokům hudebního provozu. Ne tak u Morzina. K pěti hudebníkům mezi lokaji tak musíme v roce 1724 připočítat dalších deset profesionálních instrumentalistů. O jejich postavení u dvora jsme však důkladněji informováni jen díky účetní knize, kterou si v letech 1724–1729 sám hrabě vlastnoručně vedl.³¹ Každý měsíc v ní hrabě eviduje příjem 2000 zl z hlavní pokladny, které pak používá pro vlastní potřebu a vedení

28 Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Zámorsk, Velkostatek (dále jen Vs) Vrchlabí, kart. 199; viz též V. KAPSA, *Hudebníci hraběte Morzina*, s. 67–69.

29 SOA Praha, Vs Křinec, inv. č. 1137, kart. 346, fol. 804–805. I když jsou někteří zde uvedení lidé svojí funkcí vázání k místu a budově, nejedná se o hospodářský personál novokuncberského panství, za jehož platy zodpovídal hejtman; jím předkládané seznamy platů se dochovaly tamtéž.

30 K roku 1759 je dechová harmonie doložena například ve službách Nostitzů, srov. Jitka LUDVOVÁ, *Hudba v rodu Nostitzů*, *Hudební věda* 23, 1986, č. 2, s. 144–166, zvl. s. 147.

31 SOA Zámorsk, Rodinný archiv (dále jen RA) Černín-Morzin, inv. č. 332, kart. 144.

dvora. Částí těchto peněz dále disponuje hofmistr, který se stará o zásobování (obvykle 716 zl 40 kr měsíčně „zur Hoffhaltung“) a později i o výplatu většiny služebnictva, jak jsme viděli výše (kvartálně kolem 550 zl). Jiné své zaměstnance však vyplácí osobně sám hrabě: Patřila k nim pážata, osobní kočí Valentin, dvorní kaplan, básník a – zejména – hudebníci. Tato skupina poskytuje výrazně odlišný obraz než lokajové: Jedná se obvykle o svobodné hudebníky, často pražské měšťany, profesionální instrumentalisty a skladatele.³² Není zcela zřejmé, zda vůbec a do jaké míry se odlišovaly hudební úkoly obou skupin hudebníků, ve dvou případech ostatně můžeme sledovat jistý „kariérní postup“ hudebníka začínajícího původně jako lokaj. Co se však lišilo výrazně, byly platy příslušníků obou skupin.

Zatímco roční plat lokajů byl 25 zl a patřil v kontextu dvora k těm nízkým, platy ostatních hudebníků naopak patřily k nejvyšším. Jestliže dvorní lékárník Mauritius Beyer, malíř Gottfried Tauchen, stolník Paul Krey či básník P. Joseph Barisien pobírali 100 zl ročně, roční plat ředitele kapely Melchiora Hlavy byl 400 zl, dva další hudebníci – houslista Pelikán a fagotista Möser – dostávali po 300 zl a violoncellista Komárek 250 zl. Oba skladatelé byli placeni hůře, byli však alespoň samostatně honorováni za dodané kompozice; například Reichenauer tak vedle služného 130 zl obdržel roku 1724 za skladby 50 zl. Konečně, pravidelně honorován byl i „Maestro di Musica in Italia“ Antonio Vivaldi, jehož roční plat dělal 528 zl.³³ Platy těchto hudebníků tak jsou zcela srovnatelné s platy vysokých zámeckých úředníků: Dle prvně zmíněného seznamu byl roční plat hofmistra 250 zl. Nelze ovšem vyloučit, že tito úředníci neměli ještě další příjmy, například Václav Schmetzius uvedený tamtéž jako lesmistr s platem 200 zl pobíral jako inspektor dalších 100 zl ročně z pokladny panství Kounice.³⁴ Informování nejsme ani o deputátu, představujícím nepochybně součást odměn zaměstnanců dvora. Naznačené platové poměry však tyto položky pravděpodobně výrazně nezmění. Shrňme-li informace o prostředcích vynakládaných na Morzinovu domácnost v polovině dvacátých let, pak můžeme konstatovat, že za hudbu a hudebníky utrácel hrabě přes 12 % výdajů vynaložených na udržení dvora.

Neváhal-li hrabě Morzin vydávat relativně značné sumy za nejlepší dostupné hudebníky, pochopitelně stál i o zhodnocování vlastních sil. To můžeme sledovat v případě dvou Morzinových poddaných, Pavla Vančury a Františka Jiráka. První z nich se do našeho zorného pole dostává v roce 1718 prostřednictvím ševcova účtu za boty „vor den Toffl Teters Puben Pawel Wantzura“. O dva roky později poslal hrabě Vančuru do Dráždan, kde se chlapec rok učil u tamního hudebníka a pozdějšího „ředitele“ tzv. Malé polské kapely

32 Seznam hudebníků v roce 1724 viz V. KAPSA, *Hudebníci hraběte Morzina*, s. 83, srov. také tamtéž s. 64–65.

33 Přehled platů hudebníků viz tamtéž, s. 86–91.

34 SOA Zámorsk, Vs Vrchlábí, kart. 304, fol. 14.

Heinricha Schultze. Dle Schulzova vyúčtování zaplatil Morzin za Vančurovo školení 341 zl, z toho 300 zl „*vor Information, Kost, Zimmer und Beth*“, zbytek pak za různé materiální výdaje od punčoch, kalhot či zimní čepice až po hoboj a kord. Vančura pak byl jako hobojista zařazen mezi lokaje a v roce 1728 se dočkal i zvýšení platu, který však ani po zdvojnásobení na 50 zl nebyl nijak závratný.³⁵

Zajímavější a také úspěšnější vývoj měla kariéra Františka Jiráňka, který se jako Morzinův poddaný narodil v Lomnici nad Popelkou v roce 1698. U hraběcího dvora byl zařazen nejdříve jako páže. V letech 1724–1726 mu však hrabě poukazoval peníze do Benátek, a je tedy evidentní, že Jiránek v té době v Benátkách pobýval. Jistě se zde setkal s Vivaldim a pravděpodobně u něj i studoval hudbu, což naznačují i v téže době navýšené Morzinovy platby tomuto skladateli. Po návratu do Prahy zde založil rodinu a působil nadále jako houslista v Morzinově kapele. Po úmrtí hraběte se Jiráňkova stopa na několik let ztrácí, aby se opět vynořila v soukromé kapele hraběte Brühla v Drážďanech, kde jako ceněný houslista a skladatel žil až do roku 1778. Jeho skladby přes jejich některé novější rysy jasně prozrazují dávnou fascinaci Vivaldiho stylem a jsou nejpádňjším důkazem jeho velmi blízkého kontaktu s tímto mistrem.³⁶

Jestliže nadaní poddaní mohli profitovat ze získaného hudebního školení a praxe v kapele jim otvírala dobré možnosti uplatnění (pokud se ovšem ze služby a poddanství dokázali vymanit), pak profesionální hudebníci byli naopak pro kapelu získáváni zejména pro své zkušenosti a kontakty. Nejvýznamnějšími z nich byli „ředitelé“ kapel, v případě čistě instrumentálních ansámbľů vlastně koncertní mistři, instrumentalisté, kteří měli na starosti vedení a organizaci orchestru a často i obstarávání repertoáru; můžeme je označit i jako jakési hudební podnikatele. Morzinovu kapelu vedl před Melchiorem Hlavou jistý František Forstmayer (Forstmeyer), zastavme se tedy u něj a jeho prostřednictvím navštívme i kapelu a dvůr hraběte Františka Josefa Černína, kde po odchodu od Morzina Forstmayer ve stejné funkci nakrátko zakotvil.³⁷

Z dochovaných účtů je možno vytušit rozvoj kapely hraběte Františka Josefa směřující k její jisté „profesionalizaci“, která proběhla v rozmezí let 1718–1721. Nejdříve se v účtech

35 SOA Zámorsk, Vs Vrchlabí, kart. 196, viz též V. KAPSA, *Hudebníci hraběte Morzina*, s. 99–100.

36 Více o Jiráňkovi viz V. KAPSA, *Hudebníci hraběte Morzina*, s. 110–119. První nahrávku jeho koncertů a symfonií vydalo nakladatelství Supraphon: František JIRÁNEK, *Concertos & sinfonias*, Praha 2010, SU 4039-2.

37 O kapele Františka Josefa Černína psal zatím podrobněji pouze T. VOLEK, *České zámecké kapely*, s. 406–407.

co „*director musices*“ objevuje jistý Wenzel Kozák (Kosaque, Cosaque).³⁸ Nic bližšího o něm není známo, nepochybně však byl zdatným houslistou a zdá se, že alespoň příležitostně také komponoval instrumentální hudbu, alespoň v březnu 1721 mu hofmistr vyplatil na rozkaz hraběte 12 dukátů „*vor ein S[eine]r Excell[enz] dedicirte musicalische partie*“; tehdy byl Kozák zařazen jako komorník.³⁹ Hrabě však zřejmě hledal pro svoji domácí kapelu reprezentativnější vedení. Počátkem dvacátých let patrně krátce vykonával tuto funkci hobojista Johann Friedrich Tietz (Titz, Ditz), který nepochybně disponoval hojnými zkušenostmi, jak vyplývá z jeho žádosti o místo hobojisty na kůru svatovítské katedrály v roce 1717 – s následníkem toskánského trůnu Gianem Gastonem Medicejským byl v Římě a Florencii, poté sloužil postupně u knížete Adama Františka ze Schwarzenberku a hraběte Jana Arnošta z Thun-Hohensteinu.⁴⁰ Pro rok 1720 sice účetní prameny od Černínů nejsou k dispozici, jako „*musices director*“ je však Tietz zmíněn v účtu z ledna 1721 a jeho kvitance a „*Auszügly*“ prozrazují, že se až do února toho roku staral o najímání cizích hudebníků a nákup nástrojů.⁴¹ Černínovy představy o vedení kapely však zřejmě naplnil až již zmíněný František Forstmayer, přijatý v témže roce. Jako houslista jistě lépe splňoval předpoklady pro vedení kapely než hobojista Tietz a i jeho předchozí kariéra ospravedlňuje Černínovu volbu. Od roku 1718 je Forstmayer doložen ve službě hraběti Václavu Morzinovi, předtím působil deset let v soukromé kapele císařského místodržícího, knížete Karla Philippa Falcko-Neuburského, v Innsbrucku, kde byl jeho kapelníkem z Olomouce pocházející gambista a skladatel Gottfried Finger.⁴²

V roce 1721 nalezneme v seznamech Černínova hofštátu nejméně sedm hudebníků, pět z nich je tak přitom výslovně označeno, je tedy zřejmé, že hudba byla jejich jediným či alespoň hlavním úkolem. Podobně jako u Morzina byli tito hudebníci opět dobře zaplacení, a to i v kontextu celkově vyšších platů na černínském dvoře, ve srovnání s Morzinovým nepochybně okázalejším. Svým platem 450 zl dominují hofmistr Jacob Todt a sekretář Johann Christoph Jäutsch, hned dva hudebníci však mají jen o málo menší plat (400 zl). Jeho výše nepřekvapí u Forstmayera, částka se ostatně rovná platu morzinského Melchiora Hlavy (zdá se tedy, že jde snad o obvyklou výši platu „ředitele kapely“). Stejně

38 SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Černínů z Chudenic, složka účtů z roku 1718, provizorní uložení kart. 362, fol. 221r; tamtéž, Černínská hlavní pokladna, kart. 23, fol. 212r.

39 Tamtéž, RA Černínů z Chudenic, měsíční účet výdajů dvora z března 1721, provizorní uložení kart. 362, fol. 372r.

40 Antonín PODLAHA, *Catalogus collectionis operum artis musicae quae in bibliotheca capituli metropolitani pragensis asservatur*, Praha 1926, s. XVII.

41 SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Černínů z Chudenic, provizorní uložení kart. 362, leden 1721, fol. 367r, únor 1721, fol. 345, 356.

42 V. KAPSA, *Hudebníci hraběte Morzina*, s. 73–75; Walter SENN, *Musik und Theater am Hof zu Innsbruck. Geschichte der Hofkapelle vom 15. Jahrhundert bis zu deren Auflösung im Jahre 1748*, Innsbruck 1954, s. 313–314, 333.

vysoký plat však pobíral i fagotista Johann Jacob Fridrich; opět podobně jako v morzinské kapele, fagotista byl evidentně velmi důležitým členem ansámblu.⁴³ Hobojista Tietz měl slušný plat 200 zl, následovali oba hornisté (150 zl) a violoncellista („*Bassetl-Spieler*“) Caspar Christeli (100 zl). Jestliže hornista Mathias Živný byl především hudebníkem, jeho kolega Johannes Palma je nejčastěji označován jako myslivec („*Hoffjäger*“). Splynutí funkcí hornisty a myslivce bylo tehdy obvyklé, že byl však i Palma hornistou, je zřejmé mimo jiné z toho, že vedle peněz na „*Pulverschroth und bley*“ (duben 1721) či „*vor 2 von Seiner Excellenz bestellte Flinten*“ (duben 1722) mu byly proplaceny i dva lesní rohy, které pro hraběcí dvůr nakoupil v roce 1718 za 36 zl.⁴⁴ Dřívější vedoucí Černínovy kapely Wenzel Kozák byl zařazen jako komorník či „*Erster Aufwärter*“ s platem 150 zl. Zda k hudbě náležel ještě někdo z Černínova „hofštátu“ čítajícího 21 resp. 26 osob, či z ostatních sloužících (celý dvůr v té době měl více než 100 zaměstnanců), není zřejmé.

Skupině sedmi „*Hoffstads Musicis*“ Františka Josefa Černína můžeme počtem i postavením jejích členů v rámci hierarchie služebnictva zcela připodobnit „*dvorní hudebníky*“ hraběte Václava Morzina, kterých bylo počátkem dvacátých let rovněž sedm či osm. Jejich počet však vůbec neodpovídá hojně citovanému údaji, že hraběte Černína doprovázela kapela o čtyřiaadvaceti členech.⁴⁵ Nelze samozřejmě vyloučit, že členy kapely byli podobně jako u Morzina rovněž lokajové či další sloužící, ostatně i černínští hudebníci měli žáky, obstarávali nástroje a byli placeni za lekce dávané pravděpodobně dětem Černínových zaměstnanců či poddaných.⁴⁶ Jiným vysvětlením této diskrepance je také častěji doložené příležitostné najímání cizích výpomocí do černínské kapely. Roku 1721 tak byli externí hudebníci najati nejméně v pěti případech, vícekrát mezi nimi byli i instrumen-

43 Vysoké ocenění fagotistů v obou kapelách lze vysvětlit tím, že se jednalo o velmi kvalitní hudebníky. Černínský fagotista Johann Jacob Fridrich (též uváděn jako Friedrich a Friederich) se stal na sklonku roku 1725 členem dvorní kapely ve Vídni, kde zemřel v roce 1741 stár 50 let, viz Ludwig von KÖCHEL, *Die kaiserliche Hof-Musikkapelle in Wien von 1543 bis 1867*, Wien 1869, s. 79, 84. Podobně morzinský fagotista Antonín Möser našel po rozpuštění kapely místo v drážďanské dvorní kapele, viz V. KAPSA, *Hudebníci hraběte Morzina*, s. 105–110. Zatím není zřejmé, zda šlo o pouhou shodu okolností, či zda se fagot v Čechách tehdy těšil zvláštní oblibě, i když tomu by nasvědčovaly i dochované virtuózní fagotové koncerty Morzínových skladatelů.

44 SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Černínů z Chudenic, provizorní uložení kart. 362, fol. 65.

45 Tento údaj uvádí bez konkrétního odkazu na zdroj František TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce*, díl I, sv. 4, Jindřichův Hradec 1936, s. 35, po něm Jan MUK, *Z hudební minulosti Jindřichova Hradce*, zvl. otisk z Ohlasu od Nežárky, 1940, s. 10–11, dále Otto Placht a další.

46 Například hobojsa Johann Friedrich Tietz předložil v dubnu 1722 pokladně účet za hobojské strojky a nástroje nakoupené v uplynulém roce „*vor mich undt meinen Scholarn*“. Srov. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Černínů z Chudenic, provizorní uložení kart. 363, fol. 129.

talisté od Morzina či z jiných šlechtických kapel; celkový počet hudebníků tak v některých případech dosahoval a ojediněle i přesáhl zmiňovaný čtyřladvacetičlenný orchestr.⁴⁷

Najímání hudebníků i obstarávání repertoáru organizoval do značné míry právě ředitel kapely. Když na jaře roku 1722 – bezprostředně před svojí smrtí – prodal Forstmayer Černínům 84 partií a koncertů za 252 zl (jedna skladba po 3 zl), jednalo se pravděpodobně o celý jeho archiv.⁴⁸ Uvolněné místo ředitele černínské kapely v dalších letech zaplněno nebylo.⁴⁹ Bylo by svůdné interpretovat to tak, že se tak již projevil jistý útlum v provozu kapely, který vyústil až v její redukci v polovině dvacátých let.⁵⁰ Stejně dobře to však mohlo být tak, že žádného ředitele hudby již nebylo zapotřebí. Kapela byla vybudována, repertoár zabezpečen, povinnosti bývalého koncertního mistra jistě výtečně zastal komorník Kozák a možná i ještě nedávno tak působivé sólové koncerty, reprezentující nový styl přibývší do Čech z Itálie v prvních desetiletích 18. století, již nebyly pro posluchače ničím překvapivým. Je jisté, že snaha Františka Josefa Černína po úsporných opatřeních vyústila mimo jiné v omezení hudebního provozu a v propuštění většiny jeho „Hofstaatsmusicanten“. V druhé polovině dvacátých let 18. století tak v seznamu zaměstnanců Černínova dvora nacházíme z hudebníků pouze dva hornisty (blíže neznámí Anton Zobelitzky a Carl Anton Buda). Kromě nich jsou zde však uvedeni i tři na nástroje hrající mladíci („Hoboisten Jung“, „Waldhornisten Jungen“), což naznačuje, že dříve profesionální kapela byla – či alespoň měla být – transformována na služebnícký ansámbl, jaký byl popsán výše na příkladu kapely Černínova souseda Františka Antonína Šporka.⁵¹

Chceme-li závěrem odpovědět na některé otázky položené v úvodu této studie, pokusme se zároveň na základě provedených sond načrtnout jisté, dosud spíše jen hypotetické tendence vývoje šlechtických kapel a postavení hudebníků na šlechtických dvorech v Čechách první poloviny 18. století. Je patrné, že k nejvýraznějšímu rozkvětu domácích kapel došlo zejména v období kolem roku 1720. V té době se i v Čechách můžeme setkat se

47 Jeden z dokumentů dokládajících mimořádně velké obsazení instrumentálního ansámblu popisuje a komentuje ve své studii T. VOLEK, *České zámecké kapely*, s. 406–407.

48 SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Černínů z Chudenic, provizorní uložení kart. 363, fol. 140. Odprodej patrně souvisel s tušeným Forstmayerovým úmrtím, zbytek jeho platu za měsíc duben byl již vyplacen „nach dessen absterbung seinen Erben“, tamtéž, fol. 156v.

49 Žádný ředitel hudby již není uveden ve specifikaci platů Černínova hofštátu za druhý kvartál roku 1722, tamtéž, fol. 231 ad. Žádného nového hudebníka nenalezneme ani v seznamu zaměstnanců dvora z roku 1724, viz tamtéž, fol. 385 ad.

50 O redukci kapely na osm členů, k níž mělo dojít v roce 1727, se zmiňuje František TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce*, díl I, sv. 4, Jindřichův Hradec 1936, s. 78.

51 Viz *Tabella* zaměstnanců dvora z roku 1727, SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Černínů z Chudenic, provizorní uložení kart. 347, fol. 484–488; za upozornění na tento pramen děkuji Petru Mafovi.

šlechtickými kapelami, jaké Helfert označoval jako samostatné, tedy s kapelami sestávajícími z profesionálních hudebníků. Jejich členové stáli v platové hierarchii šlechtického služebnictva obvykle poměrně vysoko, zejména plat ředitele kapely byl srovnatelný s platem hofmistra a dalších výše postavených zámeckých úředníků. Osud kapely Františka Josefa Černína je zcela typický v jejím krátkém trvání, zároveň bylo v tomto případě možno vytyčit rychlý přerod samostatné kapely v kapelu služebnickou. Mizivé stopy, jaké tyto soubory po sobě v pramenech zanechaly, vedou k ostražitosti. Je dost dobře představitelné, že například i takový hrabě Špork mohl v příznivé době kolem roku 1720 přechodně zaměstnávat profesionální hudebníky podobně jako hrabě Černín. A pokud by se nedochovala ona jediná osobní účetní kniha hraběte Morzina, o složení jeho kapely v době jejího největšího rozkvětu v polovině dvacátých let bychom nevěděli téměř nic.

Šporkův hofmistr Seeman začínal jako hudebník a stal se úředníkem; taková kariéra zámeckého sloužícího patřila nepochybně k těm nejobvyklejším. Velmi často – mnohdy aniž o tom víme – také můžeme v pramenech narazit na úředníky, kteří se jako více či méně příležitostní a zdatní hudebníci podíleli na hudbě u šlechtických dvorů. Přesto však – třebaže jen nakrátko a spíše výjimečně – existovaly v barokních Čechách též šlechtické dvory, na nichž nalezneme hudebníky zaměstnané právě jen jako hudebníky. Jejich profese jim po určitou dobu přinášela poměrně dobré materiální zabezpečení, avšak tato existence byla zpravidla velmi nejistá. Obě kapely, které jsme sledovali, neměly dlouhého trvání a jejich kdysi dobře honorovaní členové si obvykle dříve či později museli hledat nové zaměstnání, jež nacházeli často až za hranicemi své rodné země.

Zusammenfassung

Hofmusiker und Lakaien. Über die Stellung eines Musikers an einem böhmischen Adelshof in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts

Adelskapellen gehören zu den traditionellen Themen der böhmischen Musikbarockistik. Während das bestehende Bild vor allem auf Untersuchungen mährischer Kapellen beruht, sind im Dienste des in Böhmen niedergelassenen Adels stehende Musikensembles bislang noch nicht systematisch durchforscht worden, insbesondere da nur wenige Quellen erhalten blieben oder ungenügend ausgewertet wurden. Ausgangspunkt der Studien ist die Einteilung von Adelskapellen in Bediensteten- (zusammengestellt aus der Dienerschaft) und selbstständige Kapellen (zusammengesetzt aus Berufsmusikern), die Vladimír Helfert in seiner Monographie über die Musik am Hofe des Grafen Questenberg in Jaroměřice einführte. Das Ziel der Studie besteht in einer Skizzierung der Stellung eines Musikers im Dienste der böhmischen Aristokratie mithilfe dreier auf die Musiker im Dienste der Grafen Franz Anton Sporck, Wenzel Morzin und Franz Josef Tschernin ausgerichteter Sonden.

Sporcks Hauskapelle war ein typisches Bedienstetenensemble, dessen Mitglieder neben dem musizieren auch andere Aufgaben versahen. Nur wenige Musiker sind namentlich bekannt. Sie stammten für gewöhnlich aus den Reihen der Untertanen Sporcks. Insgesamt war die Entlohnung der Dienerschaft Sporcks verhältnismäßig niedrig. Als Kapellmeister begann auch der spätere Hofmeister Sporcks, Seeman, dessen berufliche Entwicklung eine der typischen Karrieren eines Schlossmusikers und Beamten jener Zeit darstellte.

Graf Morzin und seine Kapelle sind der Musikgeschichte insbesondere mittels der Dedikation der achten Konzertsammlung Antonio Vivaldis bekannt. Der Graf beschäftigte Berufsmusiker, die überwiegend gut bezahlt waren; die Entlohnung des Kapell-

meisters befand sich auf dem gleichen Niveau wie die des Hofmeisters. Mitglieder der Kapelle waren überwiegend freie Personen, oft Prager Bürger. Musiker sind auch unter den Lakaien zu finden, die für gewöhnlich aus den gräflichen Herrschaftsgütern stammende Untertanen waren. Morzin war stets bemüht, die Qualifikation seiner Musiker zu steigern. Seinen Pagen, den Geiger und späteren Komponisten Franz Jiránek schickte er für zwei Jahre nach Venedig, der Oboist Paul Vančura wurde zur Schulung nach Dresden entsandt.

Am Beispiel der Musik am Hofe Franz Josef Tschernins war es möglich, den allmählichen Aufbau einer Berufskapelle zu erahnen, gefolgt von der Transformation des Ensembles in eine Bedienstetenkapelle, der allem Anschein nach Sparmaßnahmen zugrunde lagen. Eine bedeutende Rolle spielte der erfahrene Kapelldirektor, der sich auch um die Anmietung fremder Aushilfsmusiker und das Repertoire kümmerte. Die Kapelle hatte mindestens sieben bezahlte Mitglieder, die Höhe der Entlohnung war mit der der Kapelle Morzins vergleichbar.

Adelskapellen waren in der Regel nicht von langem Bestand. Ihre Geschicke waren an das Interesse und die aktuellen Möglichkeiten ihrer Besitzer geknüpft. Zumindest während ihrer Blütezeit in den 20er Jahren des 18. Jahrhunderts sind im Dienste des böhmischen Adels auch Berufsmusiker anzutreffen. Obwohl einige von ihnen in der Entlohnungshierarchie der Adelsdienerschaft weit oben standen, handelte es sich doch für gewöhnlich um eine recht unsichere Existenz. Die meisten von ihnen mussten sich früher oder später eine neue Arbeitsstelle suchen, oft jenseits der Grenze ihres Heimatlandes.

Ivana FIALOVÁ

Úradnícky aparát na cisárskych panstvách Holíč a Šaštín v druhej polovici 18. storočia

Abstract: *The study deals with the mode of operation of the imperial estates of Holíč and Šaštín in the second half of the 18th century. It focuses on the composition of the administration of both the estates and details individual clerks' competences, their duties as well as their rewards for their service.*

Key words: *18 century – the Habsburgs – feudal estate – Holíč – Šaštín – officers – salaries*

Panstvá Holíč a Šaštín, rozprestierajúce sa v strednej a severnej časti Záhoria, sa v priebehu prvej polovice 18. storočia stali rodinnými majetkami cisársko-kráľovskej rodiny Habsburgovcov. Od posledného mužského potomka šľachtického rodu Coborovcov, ktorá bola predchádzajúcim majiteľom týchto panstiev, od Jozefa Cobora, ich odkúpil František Štefan Lotrinský.¹ Preberanie panstiev bolo zložitým a dlhotrvajúcim procesom. Už v roku 1736 osobitný splnomocnenec F. Š. Lotrinského František Jozef de Toussaint² prevzal niektoré časti týchto majetkov do držby svojho pána, ale k definitívnemu prevzatiu oboch panstiev prišlo až 30. januára 1749.³ V tomto čase patrilo k Šaštínskemu panstvu 12 sídiel, a to mestečko Šaštín a dediny Borský Peter, Borský Mikuláš, Brodské, Čáry, Dojč, Koválov, Kuklov, Kúty, Smolinské, Stráže a Štefanov. Admini-

1 Jeho najnovšiu biografiu napísala Renate Zedinger. Renate ZEDINGER, *Franz Stephan von Lothringen (1708–1765)*, Wien 2008, 375 s.

2 František Jozef de Toussaint bol tajným kabinetným sekretárom a finančným radcom Františka Štefana Lotrinského. Renate ZEDINGER, *Franz Stephan von Lothringen und sein Kreis unter besonderer Berücksichtigung der Tätigkeiten im Gebiet der heutigen Slowakai*, in: Zlatá a strieborná cesta Františka Štefana Lotrinského po stredoslovenských bankských mestách, Banská Štiavnica 2001, s. 21. Životnej dráhe Františka Jozefa Toussainta sa venovala tiež R. Zedinger. Renate ZEDINGER, *Les Lorrains à la Cour de Vienne. Innovations culturelles, économiques et scientifiques (1745–1765)*, Lotharingia 9, 1999, s. 121–136. Keď v roku 1762 František Jozef Toussaint po dlhotrvajúcej ťažkej chorobe zomrel, nariadili z Viedne oznámiť túto smutnú správu na celom území Šaštínského panstva. Slovenský národný archív Bratislava (ďalej len SNA Bratislava), Panstvo Šaštín, inv. č. 273, šk. 3.

3 Skutočný finančný obnos zaplatený za obe panstvá nie je presne známy. Ako kúpna cena sa v neskoršom výkaze ročných výnosov uvádzal za panstvo Holíč 1 192 979 zl 40 gr a za panstvo Šaštín s Borským Mikulášom, Borským Petrom a Kuklovom 844 802 zl 10 gr. Hans Leo MIKOLETZKY, *Holics und Sassin, die beiden Mustergüter des Kaisers Franz I. Stephan*, Mitteilungen des österreichischen Stabsarchiv 14, 1961, s. 192–193.

stratívne panstvo spadalo do obvodu dvoch stolíc, do Nitrianskej a Bratislavskej stolice.⁴ Dediny Borský Mikuláš, Borský Peter a Kuklov, ktoré boli pôvodne súčasťou panstva Ostrý Kameň, patrili do Bratislavskej stolice, ostatných deväť sídiel do Nitrianskej. Panstvo Holíč tvorili mestečká Holíč, Gbely a Radošovce a 14 dedín: Kátov, Kopčany, Letničie, Lopašov, Močidlany, Oreské, Petrova Ves, Radimov, Trnovec, Unín, Vidovany, Vieska, Vlčkovany a Vrádište. Celé Holíčske panstvo administratívne spadalo do obvodu Nitrianskej stolice. Celková rozloha oboch panstiev sa pohybovala okolo 500 štvorcových kilometrov, rozsah panskej pôdy tvoril necelú polovicu výmery (23 700 hektárov).⁵

Panstvá Holíč a Šaštín poskytli cisárovi priestor na uskutočňovanie teoretických poznatkov z oblasti hospodárstva v praxi. Boli tu zavedené mnohé reformy a inovácie, ktoré pozdvihli zanedbané a zadlžené majetky a spravili z nich efektívne fungujúce hospodárske celky.⁶ O dôležitosti, ktorú obom panstvám pripisoval František Štefan, svedčí tá skutočnosť, že ich výslovne spomenul vo svojom testamente spísanom v roku 1751, pričom nepovažoval za potrebné v dodatkoch dopísať ďalšie majetky, ktoré nadobudol do svojej smrti v roku 1765.⁷ Cisár si bol dobre vedomý, že ekonomické výsledky dosiahnuté na oboch panstvách by mohli byť dobrým základom pre zaopatrenie jeho rodiny, trval preto na ich nepredajnosti. Panstvá Holíč a Šaštín ostali vo vlastníctve Habsburgovcov až do ich konfiškácie Československou republikou v roku 1921.⁸

Po prechode panstiev Holíč a Šaštín do rúk cisársko-kráľovskej rodiny boli obe panstvá zaradené do centrálnej správy cisárskych majetkov, ktorej hlavným orgánom bolo v 18. storočí riaditeľstvo cisárskych majetkov vo Viedni. Jemu podliehali aj iné habsburské panstvá na Morave a v Rakúsku.⁹ Vývoj správy oboch panstiev bol počas celej druhej polovice 18. storočia úzko prepojený, preto je v niektorých rokoch ťažké určiť, do akej miery boli tieto hospodárske celky v oblasti administratívy samostatné. V roku 1764 boli dokonca obe panstvá spojené do jedného administratívneho celku a podriadené Hlavné-

4 K tomuto rozdeleniu Záhoria prišlo v priebehu formovania organizačnej štruktúry Uhorského kráľovstva ešte v stredoveku. Záhorie patrilo do Moravského kniežatstva a súčasťou územia Slovenska sa stalo potom, keď sa ustálila hranica Uhorska na rieke Morava. Nebolo ho možné priradiť k Bratislavskej stolici, pretože by sa z nej stal nezvládnuteľný celok. Prikročilo sa teda k umelému rozdeleniu Záhoria medzi Bratislavskú a Nitriansku stolicu. Vincent SEDLÁK, *Zrod Nitrianskej župy*, in: Nitra v slovenských dejinách, Martin 2002, s. 160–164.

5 Ivan MRVA, *Panstvá Holíč a Šaštín vo vlastníctve F. Š. Lotrinského (Od hospodárskeho rozvratu k ekonomickej prosperite)*, in: Zlatá a strieborná cesta, s. 80.

6 Dejinám Šaštínskeho panstva sa venujeme vo svojej dizertačnej práci. Ivana Fialová, *Šaštínske panstvo ako cisársko-kráľovský majetok v druhej polovici 18. a na začiatku 19. storočia* (rkp.), Trnava 2009.

7 H. L. MIKOLETZKY, *Holics und Sassin*, s. 190–191.

8 R. ZEDINGER, *Franz Stephan von Lothringen*, s. 227.

9 Išlo o moravské panstvá Hodonín a Pavlovice a panstvá v Rakúsku: Schlosshof, Eckartschau, Essling, Mannersdorf, Leiben, Pöggstall, Oberanna, Gutenbrunn, Laxenburg a Jösendorf. František SEDLÁK – Juraj ŽUDEL – František PÁLKO, *Sprievodca po archívnych fondoch*, 1, Bratislava 1964, s. 274.

mu hospodárskemu úradu („*Wirtschafts Oberamt*“), ktorého sídlo bolo spočiatku v Strážach, neskôr v Gbeloch a od roku 1780 v Holíči.¹⁰ Na jeho čele stál tzv. „*Oberamtmann*“.¹¹ Tento úrad bol zrušený v roku 1787, keď prišlo k reorganizácii oboch panstiev, počas ktorej bol pre každé panstvo zriadený samostatný úrad správcu. Okrem toho od konca 18. storočia začali vznikať v organizačnej štruktúre správy cisárskych majetkov nižšie zložky centrálnej, resp. oblastnej správy panstiev, ktorými boli inšpektoráty. Tým podliehali správy panstiev v určitej geografickej oblasti. Pre správy panstiev Holíč, Šaštín, Hodonín a Pavlovice bol zriadený inšpektorát v Holíči, ktorý sa neskôr presídlil do Hodonína.¹² Zriaďovanie inšpektorátov nebolo len špecifikom správy cisárskych majetkov, na sklonku 18. storočia môžeme pozorovať ich vznik aj na iných panstvách, a to nielen na Slovensku, resp. v Uhorsku, ale i v susedných Čechách a na Morave. Cieľom vlastníkov panstiev bolo týmto spôsobom zintenzívniť kontrolu nad svojimi majetkami, podrobiť úradníkov priamejšiemu dozoru a zefektívniť komunikáciu medzi úradníkmi a zemepánom, resp. ústrednou správou. Ako príklad možno uviesť, že v roku 1799 zriadil Štefan II. Ilešházi pre svoje panstvá inšpektorát so sídlom v Dubnici¹³, v roku 1787 knieža Alojz I. Jozef Lichtenštajn ustanovil inšpektoráty nad svojimi rozsiahlymi majetkami v Čechách a na Morave.¹⁴

Personálne obsadenie hlavných hospodárskych úradov na panstvách Holíč a Šaštín v druhej polovici 18. storočia

V našom príspevku sa pokúsime o rekonštrukciu správy panstiev Holíč a Šaštín v rokoch 1749–1800, pričom sa sústredíme na vybraných vyšších úradníkov, ktorí stáli na čele

10 I. MRVA, *Panstvá Holíč a Šaštín*, s. 81, 88.

11 S týmto termínom označujúcim hlavného úradníka správy feudálneho panstva sme sa na iných domíniách na území Slovenska doposiaľ nestretli. Paralelu by sme mohli hľadať v susedných Čechách, kde je typickejšie používanie tohto pomenovania, a to predovšetkým od polovice 18. storočia. Táto skutočnosť súvisela s nariadením cisárovnej Márie Terézie z roku 1749, ktorým vyhradila titul hajtmána (s výnimkou najvyšších verejnosprávnych úradníkov) len vojenským dôstojníkom a predstaveným panstva, nositeľ tzv. patrimonialnej správy, mal v nasledujúcom období titul hlavný úradník alebo len úradník, či pán hlavný (Herr Oberamtmann, Herr Amtmann). Pozri: Jindřich OBRŠLÍK, *Správa a ekonomika břeclavského panství a velkostatku od poloviny 18. století do roku 1848*, Jižní Morava 39, 2003, s. 21.

12 František SEDLÁK, *K základným otázkam archívnych fondov rodov a panstiev II. časť*, Slovenská archivistika 1, 1966, s. 207.

13 Juraj FOJTÍK, *Vývoj hospodárskej správy a účtovného systému na Trenčianskom panstve v 17. – 19. storočí*, Agrikultúra 6, 1967, s. 212.

14 Bližšie pozri: J. OBRŠLÍK, *Správa a ekonomika břeclavského panství*, s. 23.

jednotlivých hospodárskych úradov. Najvyšším úradníkom na oboch panstvách bol počas celého sledovaného obdobia správca, s výnimkou spomenutej existencie „Hlavného hospodárskeho úradu“. Jemu patril hlavný dozor, riadenie, organizovanie hospodárenia a právna ochrana panstva. Medzi popredných úradníkov patril ďalej pokladník, ktorý evidoval všetky peňažné príjmy a výdavky panstva a viedol o nich finančné účty. Oblasť živočíšnej výroby spadala do kompetencie polkorába, ktorý sa staral o chov jednotlivých druhov hospodárskych zvierat v panských majeroch a ovčiarniach, o pasienky a lúky a zároveň kontroloval aj stav panských budov a podnikov. O obilnú produkciu na panstvách sa staral obilník, ktorý opatroval obilné sýpkky, stodoly, obilné jamy, dozeral spolu s ostatnými úradníkmi na priebeh poľnohospodárskych prác, na používanie správnych poľnohospodárskych mier, na zvoz obilia z polí, vydával obilie alebo iné plodiny na rôzne účely, o čom tiež viedol starostlivé záznamy. V druhej polovici 18. storočia sa zvýšená pozornosť začala venovať lesom a ich ochrane, čo sa prejavilo vydaním tereziánskeho lesného poriadku v roku 1769. S tým súvisel aj vznik lesných úradov na panstvách a vývoj niektorých funkcií lesníckeho personálu (napr. lesný inšpektor, lesník, polesný, na niektorých panstvách však zamestnávali lesnícky personál už v predchádzajúcom období).¹⁵ Do kompetencie lesníckeho personálu patrila starostlivosť o lesné porasty, o lesnú zver, ako aj usporadúvanie poľovačiek. Na čele lesníckeho personálu stál na panstvách Holíč a Šaštín hlavný lesník, táto funkcia bola spoločná pre obe panstvá počas celého sledovaného obdobia. Podobnú štruktúru správy môžeme v druhej polovici 18. storočia pozorovať aj na iných feudálnych panstvách na Slovensku, napr. na Trenčianskom panstve Ilešháziocov¹⁶ alebo Bojnicksom panstve Pálfiocov.¹⁷ Treba však upozorniť aj na to, že v administratíve oboch cisárskych panstiev sa za Habsburgovcov uplatňovali rakúske a české vzory, a to najmä na nižšej úrovni správy. Panstvá neboli členené na dištrikty, do kompetencie dvorského spadala len bezprostredná správa majera. Ostatnú agendu, ktorá patrila do výkonu tejto funkcie, vykonávali na Holíčskom a Šaštínskom panstve tzv. panskí fojti, ustanovení pre každú dedinu.¹⁸ Práve v ich existencii môžeme badať výrazný vplyv západných, hlavne českých vzorov.¹⁹

15 Bližšie pozri: František SEDLÁK, *Návrh vývinu správy feudálnych panstiev na Slovensku od polovice 16. do polovice 19. storočia*, Historické štúdie 10, 1965, s. 59–82.

16 J. FOJTÍK, *Vývoj hospodárskej správy*, s. 211.

17 Monika KOTIANOVÁ, *Inštrukcia pre provizora Bojnického panstva z polovice 18. storočia*, Studia Historica Tyrnaviensia 3, 2003, s. 288–289.

18 František SEDLÁK – Marta MELNÍKOVÁ, *Rod Habsburg. Cisárske panstvo Šaštín (1643) 1728–1918*, Inventár, Bratislava 1975, s. 4.

19 Marta MELNÍKOVÁ, *Správa poddanských obcí a jej písomnosti v období neskorého feudalizmu*, Slovenská archivistika 22, 1987, č. 1, s. 74.

Personálne obsadenie hospodárskych úradov na oboch panstvách sme rekonštruovali na základe údajov účtovných materiálov a rôznych správ zasielaných riaditeľstvu cisárskych majetkov do Viedne. Doposiaľ sú však naše poznatky o konkrétnych osobách úradníkov v niektorých rokoch medzerovité. Keďže sa úradníci v priebehu druhej polovice 18. storočia na jednotlivých postoch často menili, pre lepšiu prehľadnosť uvádzame obsadenie hospodárskych úradov na panstvách Holíč a Šaštín v tabuľkách č. 1a – 1e.

Tabuľka č. 1a – 1e: Obsadenie hospodárskych úradov na panstvách Holíč a Šaštín v rokoch 1749–1800

1a

Správca Holíč	Správca Šaštín
Jakub Kovačič (1749–1750)	František Pacovský (1751–1762)
František Pacovský (1751–1753, 1756–1774)	Václav Smejkal (1765–1766)
Juraj Fridrich Prokeš (1754–1755)	
Ján Giersig (hlavný úradník, 1775–1778)	
Augustín Križan (hlavný úradník, 1780–1782)	
Michael Eberl (hlavný úradník, 1783)	
Matej Pekarek (hlavný úradník, 1784–1786)	
Izidor Jozef Theyer (1787–1789)	Matej Kraupa (1787–1800)
Jozef Adalbert Ast (1790–1800)	
Ján Gallina (1800)	

1b

Pokladník Holíč	Pokladník Šaštín
Ignác Krebs (1749–1760)	Ignác Krebs (1751–1756)
Ján Michal Nechuta (1762–1767)	Ján LeDuc (1762–1774)
Augustín Križan (1769–1780)	
Leopold Prandstetter (1780–1784)	
Anton Weissenbeck (1784–1787)	
Jozef Adalbert Ast (1788–1789)	
Anton Biehalek (1790–1800)	

1c

Polkoráb Holíč	Polkoráb Šaštín
Karol Benedikt Dworžák (1750–1757)	Juraj Strženek (1756–1767)
Anton Jozef Zailler (1760–1761)	František Karol Tománek (1768–1772)
František Anton Vietorin (1761–1763)	Václav Michal Holásek (1773–1775)
Michael Eberl (1764–1780)	Izidor Jozef Štajer (1776–1782)
Ján Gallina (1781–1787)	
Karol Minárik (1787)	
Jozef Jakub Pokorný (1788–1798)	

1d

Obilník Holíč	Obilník Šaštín
Rupprecht (1749–1757)	Rupprecht (1749–1753)
Ján Strzenek (1757–1761)	Ján František Jünger (1754–1757)
Augustín Križan (1762–1767)	Augustín Križan (1758–1761)
polkoráb Michael Eberl (1771–1777)	Ján František Jünger (1766)
Ján Fuch (1778–1784)	František Friedel (1767)
F. Gretler (1784–1787)	polkoráb František Karol Tománek (1768–1774)
Anton Biehalek (1787–1789)	Izidor Jozef Štajer (1782)
Jozef Funk (1790–1798)	
Haack (1799–1800)	

1e

Hlavný lesník
Schubert (1750)
Ján Krátky (1781–1800)

Z údajov v tabuľkách vyplýva, že v prvých rokoch po definitívnom prebratí panstiev Holíč a Šaštín do rúk cisára boli tieto administratívne úzko prepojené, a to prostredníctvom osoby správcu, pokladníka a tiež obilníka. Súviselo to zrejme s potrebou konsolidácie pomerov na novozískaných panstvách a tiež s nutnosťou vybudovať nový úradnícky aparát, ktorý by zvládol účinne riadiť jednotlivé úseky hospodárstva. Úradníci boli počas svojej služby poverovaní rôznymi funkciami nielen v rámci jedného konkrétneho panstva. Bolo obvyklou praxou, že do úradníckeho aparátu Šaštínskeho panstva boli často dosadzovaní aj úradníci z panstva Holíč a naopak, v tomto smere sa potvrdilo aj úzke prepojenie s moravskými panstvami Hodonín a Pavlovice. Ako príklad výmeny úradníkov medzi panstvami Holíč a Šaštín môže slúžiť Augustín Križan, ktorý pôsobil najprv ako strážca izieb v kaštieli Belveder v Strážach na panstve Šaštín, v rokoch 1758–1761 ako obilník na panstve Šaštín, minimálne v rokoch 1762–1767 zastával rovnakú funkciu na panstve Holíč, kde v nasledujúcom období rokov 1769–1780 pôsobil vo funkcii pokladníka. Najvyšší post hlavného úradníka (spoločný pre obe panstvá) dosiahol v priebehu roku 1780 a zotrval na tejto pozícii do roku 1782. Pri jeho osobe tiež môžeme pozorovať kariérny postup až do najvyššej úradníckej pozície.

Bližšie personálne údaje o osobách jednotlivých úradníkov nám poskytujú služobnostné tabuľky, ktoré sa však pre skúmané panstvá zachovali až z 19. storočia. Obsahujú údaje o mieste narodenia, o veku (v čase vyhotovenia tabuľky), o vzdelaní (neplatí to však pri každej tabuľke) a jazykových znalostiach, zachytávajú tiež kariérny postup úradníkov. Niektoré údaje z nich možno použiť retrospektívne pre 18. storočie. Napr. o postave Antona Biehalka, pokladníka na panstve Holíč z konca 18. storočia, uvádza služobnostná

tabuľka z 20. júla 1807 nasledujúce informácie: v čase jej vyhotovenia mal Biehalek 46 rokov, narodil sa teda pravdepodobne v roku 1761, a to v Šebetove v olomouckom okrese. Od októbra 1783 do októbra 1784 pôsobil ako vedúci účtov pivovaru v Kopčanoch, od novembra 1784 do marca 1787 pracoval vo viedenskej učtárni, od apríla 1787 do apríla 1790 ako obilník v Holíči a od mája 1790 sa stal pokladníkom na tomto panstve.²⁰ Podrobnejšie informácie máme ešte o hlavnom lesníkovi Jánovi Krátkom, ktorý sa narodil v Křinci v Čechách asi v roku 1740. Pracoval štyri roky ako lesník na panstve Šaštín, potom dva roky ako revírny lesník v Kútoch na tom istom panstve, dvanásť rokov ako hlavný lesník na panstve Eckartsau a od 1. januára 1781 sa stal hlavným lesníkom pre panstvá Holíč a Šaštín.²¹ Podobné údaje o ďalších úradníkoch uvedených v tabuľke sa nám zatiaľ nepodarilo pri archívnom výskume objaviť, avšak, ak by sme hľadali paralely s nasledujúcim vývojom v prvej polovici 19. storočia, dalo by sa teoreticky predpokladať, že väčšia časť týchto úradníkov nepochádzala z domáceho prostredia, ale zo západnej časti monarchie, teda z Českých dedičných krajín a z Rakúska. Považujeme to za špecifikum týchto dvoch slovenských panstiev. Totiž, z prvej polovice 19. storočia máme údaje o mieste narodenia 24 úradníkov Holíčskeho panstva, a len pri 6 z nich môžeme konštatovať, že pochádzali z domáceho slovenského prostredia (z nich iba 3 z územia samotného panstva Holíč). Ostatných 18 úradníkov sa narodilo v niektorej z Českých dedičných krajín alebo na území Rakúska. Jedným z dôvodov tohto stavu mohla byť geografická blízkosť panstiev Holíč a Šaštín k susednej Morave a tiež k Rakúsku, ako aj fakt, že všetky ostatné rodné majetky Habsburgovcov ležali v západnej časti monarchie a je preto možné sa domnievať, že práve v ich správe získavali neskorší úradníci Holíčskeho a Šaštínskeho panstva svoje prvé pracovné skúsenosti. Našu domnienku však potvrdí, príp. vyvráti až ďalší výskum. Pre porovnanie môžeme uviesť, že na iných panstvách, ležiacich na území Slovenska, sa uplatňovali predovšetkým úradníci pochádzajúci z domáceho prostredia, napr. na Hrádocko-likavskom panstve, ktoré patrilo kráľovskej komore, pôsobili v úradníckych funkciách najmä zemanovia z Liptova, príp. okolitých stolíc.²²

Na panstvách Holíč a Šaštín boli založené jedny z prvých manufaktúr na území Slovenska. Konkrétne išlo o manufaktúru na výrobu kartúnu v Šaštíne, ktorej vznik odborná literatúra kladie do roku 1736²³ a manufaktúru na výrobu majoliky a kameniny v Ho-

20 V tejto funkcii zotrval až do roku 1812. SNA Bratislava, Panstvo Holíč, Osobné záležitosti úradníkov, pisárov a praktikantov 1784–1830, fond sa spracováva, Dienst – Standes – Tabelle. Gesamtter Beamten, Schreiber – und – Praktikanten 1807, bez signatúry.

21 Tamže.

22 Peter VÍTEK – Slavko CHURÝ – Andrej ŠUBA, *Z minulosti Liptovského hrádku*, Liptovský Mikuláš 2006, s. 141–160.

23 Je však otázne, či hneď v prvom roku, v ktorom sa rozbehol proces preberania panstva do rúk cisársko-kráľovskej rodiny, mohlo prísť aj k založeniu takého významného podniku? V dokumente

líči, ktorej počiatky siahajú do 40. rokov 18. storočia.²⁴ Aký podiel mali úradníci zamestnaní v týchto podnikoch na samotnej správe panstva a či vôbec boli do nej nejakým spôsobom integrovaní, nám zatiaľ nie je známe. Z doterajších poznatkov sa nedajú v súčasnosti vyvodiť definitívne závery. Táto problematika si vyžaduje podrobný archívny výskum. Prikláňame sa však k názoru, že akékoľvek angažovanie sa fabrických úradníkov, čo sa týka kartúinky v Šaštíne, v správe Šaštínskeho panstva je nepravdepodobné, tento priemyselný podnik bol totiž už v roku 1754 predaný spoločnosti rakúskych obchodníkov.²⁵ Panstvo Šaštín ostalo v mnohých ohľadoch materiálou základňou manufaktúry a zdrojom pracovných síl, avšak do vývoja jej správy už nemohlo nijakým spôsobom zasahovať, čo platilo samozrejme aj v opačnom smere. Čo sa týka holičskej majolíkovej fabriky, tá až do svojho zániku ostala vo vlastníctve cisárskej rodiny. Nepodliehala však panstvu, mala svoje vlastné vedenie, ktorého nadriadeným orgánom bolo tiež riaditeľstvo cisárskych majetkov vo Viedni. Predstaviteľom správy manufaktúry bol správca, ktorý stál na jej čele, jeho podriadeným úradníkom bol inšpektor (kontrolór), ďalšími vedúcimi boli vedúci výroby, okrem nich to bol modelársky majster a vo fabrike pracoval aj osobitný pisár.²⁶ Akým spôsobom spolupracovala správa panstva so správou manufaktúry, ako sa navzájom ovplyvňovali a či vôbec, odhalí ďalší výskum. Nateraz vieme len povedať, že neskorší pokladník Holičského panstva, Florián Peschke, pôsobil vo viacerých funkciách správy holičskej manufaktúry.²⁷

z 24. 1. 1800 sa nachádza údaj o tom, že cisár ju nechal vybudovať v rokoch 1737–1740. SNA Bratislava, Panstvo Šaštín, inv. č. 394, šk. 111.

24 Bližšie pozri: Radoslav RAGAČ a kol., *Zlatý vek cisárskej rezidencie v Holiči v období Františka Štefana I. Lotrinského*, Skalica 2010, s. 68–69.

25 V roku 1754 predal splnomocnenec barón F. J. Toussaint šaštínsku kartúinku spoločnosti rakúskych obchodníkov za 280 000 zl a 1000 dukátov spolu so všetkými privilégiami a slobodami. Kupci sa museli zaviazat, že budú naďalej používať titul Cisársko-kráľovská kartúinka v Šaštíne, že nepríde k spojeniu tohto podniku so schwechatskou kartúinkou, ani k jeho zrušeniu. Kúpnu sumu spolu s 5 % úrokmi boli povinní zaplatiť v šiestich ročných splátkach, 1000 dukátov hneď po prevzatí podniku. Za nájom budovy, dielni, lúk na bielenie tkanín a rybníkov boli povinní platiť panstvu ročný nájom 1000 zl. Anton ŠPIESZ, *Manufaktúrne obdobie na Slovensku 1725–1825*, Bratislava 1961, s. 33–34.

26 Ivan MRVA, *Riaditeľstvo cisárskych majetkov Viedeň – učtáreň*, Inventár, Bratislava 1982, s. 8–9.

27 Florián Peschke bol dlhoročným pokladníkom na panstve Holič. Narodil sa asi v roku 1764 v Raufene v Hornom Sliezsku. Mal humanitné vzdelanie, ovládal nemecký, latinský a slovenský jazyk. Od novembra 1785 do apríla 1787 pracoval ako praktikant v úrade obilníka a polkorába na panstve Pavlovic, od novembra 1787 do apríla 1790 ako pisár v úrade pokladníka v Holiči, od mája 1790 do februára 1793 ako pisár v úrade správcu v Holiči, od marca 1793 do júna 1794 ako kontrolór v manufaktúre na výrobu majoliky a kameniny v Holiči, od júla 1794 do apríla 1796 pracoval na nižších pozíciách v sklade, ktorý mala táto manufaktúra zriadený vo Viedni, od mája 1796 do júna 1805 bol správcom tejto manufaktúry a následne od júla 1805 do júla 1808 správcom jej viedenského skladu a od augusta 1808 sa opäť stal správcom holičskej manufaktúry a v júni 1813 pokladníkom v Holiči. V tejto funkcii zotrval až do roku 1835. Florián Peschke zomrel 20. 10. 1835. SNA Bratislava, Panstvo Holič, fond sa spracováva, Všeobecné záležitosti – Zamestnanci panstva 1752–1830, Dienst Tabelle des auf der k. k. familie herrschaft Holitsch angestellten Amts und Jagerey Personals 1. 1. 1827.

Pracovná náplň úradníkov na panstvách Holíč a Šaštín v druhej polovici 18. storočia

Postavenie úradníkov na panstvách Holíč a Šaštín bolo ovplyvňované a podrobne upravené inštrukciami a nariadeniami zo strany centrálnej správy – viedenského riaditeľstva. Na ich základe si dokážeme urobiť predstavu o náplni ich práce a čiastočne aj o tom, akými pravidlami sa musel riadiť ich osobný život, nariadenia centrálnej správy totiž vytyčovali zvyčajne určité mantinely, v ktorých sa úradníci museli pohybovať.

Kompetencie jednotlivých úradníkov obvykle vymedzovali majitelia panstiev prostredníctvom inštrukcií, čo bol jav charakteristický nielen pre územie Slovenska, ale aj pre okolité krajiny. Z druhej polovice 18. storočia poznáme pre panstvá Holíč a Šaštín dve inštrukcie. Jedna je adresovaná holíčskemu správcovi J. F. Prokešovi a pochádza z 1. novembra 1755, jej vydavateľom bol už niekoľkokrát spomínaný F. J. Toussaint. Obsahuje 99 bodov upravujúcich vedenie rôznych odvetví hospodárstva na panstve a špecifikuje povinnosti jednotlivých úradníkov.²⁸ V prípade inštrukcie pre správcu panstiev Holíč a Šaštín F. Pacovského ide skôr o koncept inštrukcie, resp. nezachovalo sa nám jej plné znenie (iba 37 bodov), nie je v nej uvedené meno vydavateľa, ani miesto a čas vyhotovenia, iba na dolnom okraji prvej strany je poznámka, že ide o inštrukciu z roku 1753.²⁹ Za vydavateľa tejto inštrukcie pokladáme rovnako F. J. Toussainta, a to z dôvodu, že jej znenie sa až na malé odchýlky zhoduje so znením príslušných bodov inštrukcie z roku 1755.

Inštrukcia vymedzovala právomoci správcu v oblasti súdnictva a predovšetkým sa sústreďovala na úpravu vedenia účtov a iných administratívnych písomností, ako aj na kontrolu vyúčtovaní obecnej samosprávy a vzťahu úradníkov ku kňazom a k cirkevným záležitostiam. Okrem toho upravovala vedenie jednotlivých úsekov hospodárstva na panstve (pestovanie obilnín, chov dobytky, lesné hospodárstvo, rybníkárstvo). Podľa inštrukcie mal viesť správca spolu so všetkými jemu podriadenými úradníkmi znamenitý spôsob života, a tak dávať dobrý príklad poddaným. Správca sa spolu s úradníkmi a v súlade s duchovnými, zákonmi krajiny a starými zvykmi musel podieľať na vedení cirkevných účtov, každoročne si vypočítať vyúčtovania, prešetriť kostolné príjmy a výdavky. Na uschovanie kostolných účtov a finančnej hotovosti bolo nariadené vyhotoviť železnú truhlicu s tromi kľúčmi, z ktorých jeden opatroval správca, druhý farár a tretí jeden zo starších kostolníkov a žiadny z nich ju nesmel otvoriť bez prítomnosti ostatných dvoch. Kostolné

28 SNA Bratislava, Panstvo Holíč, fond sa spracováva, Instruktion für den h. Georg. Frantz Prokeß Verwalter der Kays. Hungarischen herrschaft Holics, bez signatúry.

29 Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Posch-Akten, Jüngere Serie, kart. 18, Instruktion für Herr Franz Paczowsky Verwalter deren kays. Herrschaften Hollics, Sassin und Czoborische Antheil.

peniaze sa síce nemali nechať „mŕtvo“ ležať, ale tiež sa nesmeli požičať poddaným alebo cudzím osobám bez súhlasu vydavateľa inštrukcie, bolo potrebné dávať veľký pozor na to, aby u poddaných nenarastali dlhy, čo by u nich viedlo k zlému hospodáreniu a zároveň k veľkej škode panstva. Úlohou polkorába a dvorského bolo každý rok prezrieť poddaným prenajaté panské pozemky a posúdiť, ako sú obhospodarované, podľa zisteného stavu sa zaoberať nápravou situácie tak, aby nebolo poškodzované ani panstvo, ani poddaní. Pri nívkách (týmto termínom sa na panstvách Holíč a Šaštín označovali kopanice) malo byť majiteľom vydané vysvedčenie, akým spôsobom, v akej hodnote alebo na základe akých podmienok prešli od panstva na poddaných. Bolo potrebné starostlivo dbať o to, aby sa pozemky podľa ľubovôle ich užívateľa nemenili, nezmenšovali, nepredávali, bez úradného vedomia a súhlasu sa nemohlo uskutočniť žiadne scudzenie pozemkov. Avšak v nevyhnutnom prípade pri zmene pozemkov mal správca dohliadať na to, aby nikto nebol ani v najmenšom ukrátený, výsledné dojednania mali byť pri nedostatku pozemkových kníh zaznamenané aspoň do úradných protokolov. Každý rok mal byť spísaný tzv. Mannschaftbuch, ktorý by obsahoval údaje o obyvateľoch mestečiek a dedín (tieto súpisy obyvateľstva sa zrejme vyhotovovali v západnej časti monarchie, v Uhorsku boli ich ekvivalentom urbáre, na rozdiel od urbárov však tieto súpisy obsahujú cenné údaje k demografii obyvateľstva).³⁰ Úradníci sa mali pravidelne stretávať na hospodárskych poradách, počas ktorých sa prerokúvali aktuálne problémy pri vedení jednotlivých úsekov hospodárstva. Podľa inštrukcie sa mali konať striedavo raz v Holíči a raz v Šaštíne za prítomnosti richtárov, fojtov a iných ľudí ráno o ôsmej (nie je uvedený deň, obvykle to bolo v sobotu alebo v nedeľu), ak sa však nedostavili z nepodstatnej príčiny, hrozila im pokuta 30 d. Na porade zodpovední úradníci oznámili, čo sa za uplynulý týždeň vykonalo alebo nevykonalo v im podliehajúcim hospodárskom odvetví, urobil sa plán na nasledujúci týždeň, ktorý potom krátko a zrozumiteľne zaprotokolovali.³¹ Čo sa týka vedenia účtov, pokladník bol povinný vyhotovovať mesačné výkazy po uplynutí každého mesiaca najneskôr do 8 dní, inak mu hrozila pokuta 2 zl a celoročné vyúčtovanie do 6 týždňov po uplynutí roka. Svoje mesačné vyúčtovania predkladal správcovi, ktorý ich musel starostlivo revidovať a ak mal nejaké poznámky ako vylepšiť účtovanie, mal s nimi oboznámiť pokladníka. Aby úradníci načas odovzdávali svoje mesačné vyúčtovania a navzájom sa

30 Doposiaľ poznáme len jeden Mannschaftbuch z roku 1760 vyhotovený pre panstvo Šaštín. SNA Bratislava, Panstvo Šaštín, inv. č. 788, šk. 432.

31 Konanie hospodárskych porad bolo bežné aj na iných panstvách na Slovensku. Pozri: J. FOJTÍK, *Vývoj hospodárskej správy*, s. 211; M. KOTIANOVÁ, *Inštrukcia pre provizora*, s. 294. Hospodárske porady s rovnakou obsahovou náplňou sa tiež uskutočňovali aj na feudálnych domíniách v Čechách a na Morave. Pozri: Václav ČERNÝ, *Hospodárske inštrukcie. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV. – XIX. století*, Praha 1930, s. 58–59.

na seba neodvolávali, mali rovnako polkoráb i obilník doručiť do 4 dní po uplynutí každého mesiaca pokladníkovi svoju správu o tom, čo sa v oblasti ich pôsobnosti predalo alebo kúpilo, aby aj on mohol načas vyhotoviť celkové mesačné zúčtovanie. Inak hrozila nedbanlivým úradníkom taktiež pokuta 2 zl.³² Nariaďovalo sa, aby všetci hlavní predstavitelia jednotlivých hospodárskych odvetví tak, ako to bolo zvykom na iných panstvách, pravidelne uskutočňovali tzv. konferenciu v prítomnosti správcu, kde sa prejednávali všetky príjmy a výdavky, predkladali sa k tomu patričné potvrdenia a správca opäť kontroloval, či úradníci správne uviedli všetky položky. Jeden exemplár vyúčtovania sa mal zaslať do viedenskej učtárne, druhý ostával v kancelárii správcu. Inštrukcia obsahuje aj ustanovenia o rozvrhnutí kontribúcie na poddanské obyvateľstvo.

Úlohou správcu bolo dbať o to, aby pri tomto rozdeľovaní neboli poškodzovaní tí najchudobnejší poddaní. Rovnako richtári v každej dedine mali dohliadať na to, aby kontribúcia bola rozdelená rovnomerne medzi jednotlivých obyvateľov. Na panstvách mali každoročne kontrolovať obecné účty, posúdiť, či boli uhradené len nevyhnutné pohľadávky, v opačnom prípade mal byť zodpovedný predstavený obce potrestaný pokutou. Toto obecné vyúčtovanie mali každoročne verejne vyhlásiť v kancelárii správcu každého panstva za prítomnosti celej obce, aby ľudia vedeli, ako sa hospodárilo s ich peniazmi. Vedenie hospodárskych inventárov mal podľa inštrukcie v kompetencii polkoráb, ktorý bol do nich povinný zaznamenať všetky stavby a ich zariadenie, nachádzajúce sa na panských pozemkoch.

Ďalšie práva a povinnosti, ktoré prináležali jednotlivým úradníkom na panstvách Holíč a Šaštín upravovali nariadenia riaditeľstva cisárskych majetkov vo Viedni, ktoré reagovali na konkrétnu situáciu na panstvách. Adresované boli správcovi konkrétneho panstva. Korešpondencia medzi Viedňou a panstvami bola veľmi čulá, centrálna správa obvykle odpovedala na ich hlásenia v priebehu niekoľkých dní, čo umožňovalo efektívne riešiť vzniknuté problémy.

Úradníkom i nižším služobníkmi na oboch panstvách bolo napr. podľa nariadenia z roku 1796 prísne zakázané obchodovať s vínom, obilím alebo inými komoditami, a to im samým, ako aj v spolku s druhými osobami alebo pod menom manželky. Zároveň im bolo zakázané vlastniť alebo užívať bez výslovného dovolenia viedenského riaditeľstva nejakú pôdu, lúky a vinice na panstve, v prípade porušenia tohto zákazu im hrozilo pre-

32 Na dodržiavanie termínov pri odovzdávaní vyúčtovaní sa kládol veľký dôraz aj v nasledujúcom období a zvyšovali sa sankcie za neplnenie si tejto povinnosti. Už v roku 1757 upozorňoval barón Tausaint úradníkov na panstve Šaštín, že ak nebudú podľa nariadenia zasielať do viedenskej učtárne svoje mesačné výkazy, hrozí im suspendovanie a prepustenie zo služby. SNA Bratislava, Panstvo Šaštín, inv. č. 273, šk. 2. Meškание pri odovzdávaní mesačných výkazov bolo bežné ešte na začiatku 19. storočia, kedy opäť riaditeľstvo vo Viedni upozorňovalo úradníkov na Šaštínskom panstve, aby dodržiavali stanovenú dobu zasielania účtovných dokladov. Tamže, inv. č. 276, šk. 4.

pustenie zo služby.³³ Úradníci na panstve sa často nesprávali podľa predstáv vienského riaditeľstva a snažili sa aspoň nejakým spôsobom využiť svoje postavenie. Preto v januári 1798 bolo vydané nariadenie pre panstvá Holíč, Šaštín, Hodonín a Pavlovice, ktoré zakazovalo posielť súkromné listy v úradných poštových zásielkach spolu s úradnými záležitosťami. Ak by bol takýto list v budúcnosti nájdený na cisársko-kráľovskom poštovom úrade, spoluzodpovednosť za to mal niesť správca príslušného panstva a odosielateľ mal byť pokutovaný zo strany poštového úradu, pričom mal očakávať ešte prísnejšie potrestanie zo strany riaditeľstva.³⁴ Ako oveľa vážnejšie sa zdajú byť previnenia úradníkov, čo sa týka pracovnej disciplíny a svojvoľného prijímania praktikantov a pisárov do jednotlivých úradov na panstvách. Podľa nariadenia vienského riaditeľstva z augusta 1798 úradníci opúšťali svoje miesta bez dovolenia, neplnili si svoje povinnosti a bez najmenšieho požiadania sa vzdávali z určených miest nielen cez deň, ale aj v noci. Tieto neprístojnosti boli prísne zakázané a každý prípad vzdialenia sa z pracovnej pozície bez povolenia mal byť potrestaný: za každý takýto deň mala byť dotyčnému zaúčtovaná strata bežného príjmu. Toto nariadenie platilo rovnako pre obe panstvá.³⁵ O rok neskôr, v novembri 1799, konštatovali vo Viedni, že na mnohých cisárskych panstvách sa nachádzajú úradnícki pisári a praktikanti, o ktorých riaditeľstvo nemá žiadne informácie a nemôže uveriť, že úradníci prijímajú týchto ľudí podľa svojej ľubovôle, bez vyššieho dovolenia. Ďalej sa v správe píše, že riaditeľstvu nemôže byť ľahostajná skutočnosť, že hocikomu je prenechávaný dozor nad úradovaním. Z tohto dôvodu mali byť všetci pisári a praktikanti prijatí bez dovolenia prepustení a úradníci obzvlášť prísne vzatí na zodpovednosť. V budúcnosti mali pri výbere postupovať s obozretnosťou a ustanovovať praktikantov a pisárov s povolením od riaditeľstva, udať pri nich ich krstné meno a priezvisko, vek a vierovyznanie, štúdium a jazykové znalosti, miesto ich predchádzajúceho pobytu.³⁶

Platové podmienky úradníkov na panstvách Holíč a Šaštín v druhej polovici 18. storočia

Úradníci a iní zamestnanci panstva dostávali za vykonanú prácu náležitú odmenu. Jej výška súvisela s náročnosťou ich povolania a tiež s mierou zodpovednosti za správne ve-

33 Tamže, inv. č. 274, šk. 3.

34 SNA Bratislava, Panstvo Holíč, Všeobecné administratívne záležitosti – Nariadenia riaditeľstva 1748–1830, fond sa spracováva, bez signatúry.

35 SNA Bratislava, Panstvo Šaštín, inv. č. 284, šk. 13.

36 SNA Bratislava, fond Panstvo Holíč, Osobné záležitosti úradníkov, pisárov a praktikantov 1784–1830, fond sa spracováva, bez signatúry.

denie panstva. Okrem stáleho ročného platu, ktorý sa skladal z peňažnej hotovosti a naturálií (pozri vybraný príklad v tabuľke č. 2), dostávali akcidencie za vyhotovenie zmlúv a predaj rôznych druhov komodít. Ich výmeru poznáme z roku 1793 pre úradníkov na Holíčskom panstve, ale predpokladáme, že rovnako platila aj pre úradníkov na susednom panstve Šaštín.³⁷ Akcidencie boli bežnou súčasťou odmien aj na iných feudálnych veľkostatkoch, napr. v Čechách ich vyplácali zamestnancom všetkých komorských panstiev, čo dokladá súpis komorských zamestnancov a ich plátov z roku 1741.³⁸

Tabuľka č. 2: Ročný plat úradníkov panstva Holíč podľa platovej tabuľky z roku 1787
s uvedením povoleného počtu chovaných zvierat³⁹

	Správca	Pokladník	Polkoráb	Obilník	Hlavný lesník
Peňažná hotovosť¹ (zl/gr)	552	560	442	312	334zl. 30gr.
Pšenica (merica)	10	8	6	10	15
Raž (merica)	36	30	24	30	30
Ovos (merica)	-	-	-	90	120
Seno (siaha)	-	-	-	2,5	3
Slama (kopa)	-	-	-	2	4
Drevo (siaha)	24	24	24	15	10
Povolený počet chovaných zvierat					
Kone	-	-	-	2	3
Kravy	-	-	-	2	2
Chovné ošípané	1	- ²	1	1	1
Kanččky	4	-	4	3	4

Poznámky k tabuľke:

¹ Do peňažnej hotovosti bol okrem ročného platu zarátaný aj istý obnos na opravu kočov, na pokrytie kancelárskych potrieb, na vydržiavanie pisára, pohostenie cudzích návšteví a tiež náhrada za možnosť chovania kravy. Napr. správca podľa platovej tabuľky z roku 1787 dostával ročný plat 350 zl, okrem toho 12 zl na opravu koča, 140 zl ako náhradu za chov kravy a 50 zl na pohostenie cudzích návšteví.

² Pokladník namiesto chovania ošípaných dostával finančnú náhradu vo výške 20 zl.

37 Za uzavretie zmluvy v hodnote do 100 zl patrilo správcovi 20 gr a pisárovi 10 gr, v hodnote od 100 do 300 zl správcovi 40 gr, pisárovi 20 gr, v hodnote 300 – 1000 zl správcovi 1 zl 20 gr, pisárovi 40 gr a v hodnote 1000 – 3000 zl správcovi 3 zl a pisárovi 1 zl. Za vyhotovenie pasu dostával správca aj pisár 5 gr. Polkorábovi náležal z každého 1 zl za predané naturálie 1 gr, od 1000 predaných tehál 10 gr a od 1 siahy predaného stavebného kameňa 1,5 gr. Od jednej každej predanej merice obilia pripadol 1 gr obilníkovi a kontrolórovi, ktorí sa o neho delili. 3,75 gr od 1 voza urbárskeho dreva a raždia si delili hlavný lesník s lesníkom z príslušného revíru v pomere 2,25 : 1,5. Od predaného kmeňového dreva z 1 zl pripadlo 7 gr hlavnému lesníkovi a lesníkovi z príslušného revíru, ktorí si ich delili na polovicu. SNA Bratislava, Panstvo Šaštín, inv. č. 287, šk. 17.

38 Tereza SIGLOVÁ, *Struktúra a platy zamestnanců komorního panství Pardubice v roce 1741*, Východočeský sborník historický 8, 1999, s. 100.

39 SNA, Bratislava, Panstvo Holíč, Všeobecné záležitosti – zamestnanci panstva 1752–1830, fond sa spracováva, bez signatúry.

Pre porovnanie platových podmienok úradníkov na cisárskom panstve Holíč so situáciou na iných feudálnych domíniách môžeme uviesť, že napr. provizor (správca) Bojnického panstva dostal v roku 1752 za 8 mesiacov služby 274 zl 99 d.⁴⁰ Neporovnateľne vyššie boli platy zamestnancov komorského panstva Pardubice v Čechách. V roku 1741 vyplatili hlavnému úradníkovi tohto panstva Jánovi Františkovi Brandlsteinovi fixný plat 801 zl 30 gr, okrem toho dostal deputát v peňažnej hodnote 907 zl a vo forme akcidencií a iných vedľajších príjmov ďalších 990 zl (celková suma 2698 zl 30 gr). Z tohto platu musel platiť pisára, vydržiavať služobného koňa a paholka. Pardubickému polkorábovi Jánovi Karolovi Holffeldovi prináležal fixný plat 472 zl, deputát v hodnote 437 zl 10 gr a akcidencie spolu s vedľajšími príjmami vo výške 79 zl 35 gr (celková suma 988 zl 45 gr). Na záver ešte môžeme porovnať plat hlavného lesníka panstiev Holíč a Šaštín s platom hlavného predstaviteľa lesníckeho oddelenia panstva Pardubice, forstmajstra Antona von Ottenfelda. V roku 1741 mu bol vyplatený fixný plat 435 zl 39 gr, deputát v hodnote 311 zl 48 gr a akcidencie s vedľajšími príjmami 125 zl 20 gr (celková suma 872 zl 47 gr). Táto výška odmien sa zrejme odvíjala od faktu, že Pardubické panstvo bolo v rámci komorských statkov svojou rozlohou najväčšie a najvýnosnejšie.⁴¹ Aby sme však mohli jednoznačne určiť, či platy úradníkov cisárskych panstiev boli nízke, priemerné, štandardné, či nebudaj vysoké, je potrebné získať ešte mnoho údajov na komparáciu aj z ďalších slovenských (resp. uhorských) a českých (príp. moravských) panstiev.

Úradníkom a zamestnancom panstiev Holíč a Šaštín prináležali aj diéty, z ktorých hradili výdavky spojené s cestou mimo obvod panstva v služobných záležitostiach. Ich výmeru poznáme z roku 1808, podľa ktorej sa vyplácali vo forme diét správcovi a pokladníkovi 3 zl, pisárovi 1 zl 30 gr, kontrolórovi 2 zl 30 gr, fiškálovi spolu s pisárom 5 zl, hlavnému lesníkovi 3 zl, lesníkovi a adjunktovi 1 zl 30 gr a lesníckemu mláďencovi 1 zl.⁴² Zamestnanci panstiev každoročne za svedomito odvedenú prácu a za vynaložené úsilie na zabezpečenie riadneho fungovania panstva dostávali mimoriadne príplatky, napr. pre zamestnancov Holíčskeho panstva predstavovali za rok 1801 sumu vo výške 1542 zl; v roku 1802 vyplatili zamestnancom panstva Šaštín vo forme príplatkov sumu 550 zl (z toho správcovi 100 zl, pokladníkovi 50 zl, kontrolórovi 80 zl, hlavnému lesníkovi 100 zl, pisárovi 20 zl).⁴³ Viedenské riaditeľstvo tiež podporovalo vzdelávanie detí úradníkov na panstvách, čo dosvedčujú mnohé prípady pririeknutia finančných príspevkov na výchovu týchto detí, správy o tom sa nám však zachovali vo väčšej miere až z 19. storočia.

40 M. KOTIANOVÁ, *Inštrukcia pre provizora*, s. 291.

41 T. SIGLOVÁ, *Struktúra a platy zamestnanců*, s. 106, 110.

42 SNA Bratislava, fond Panstvo Šaštín, inv. č. 284, šk. 14.

43 Tamže, inv. č. 283, šk. 12.

Dôležitým krokom pre zabezpečenie istej životnej úrovne úradníkov na dôchodku, ich vdov a detí bolo zriadenie penzijného fondu pre cisárske panstvá v roku 1792.⁴⁴ Autorom návrhu na zriadenie tohto fondu bol Albert Edlen von Mayer, riaditeľ cisárskych majetkov. Zásady, na základe ktorých mal fond fungovať, sa v nasledujúcich rokoch uviedli do praxe. Možno konštatovať, že išlo o moderný systém sociálneho zabezpečenia. V zachovaných archívnych materiáloch sa nachádzajú viaceré záznamy o príspevkoch na výchovu pre nedospelé deti panských úradníkov. Napr. v roku 1799 zomrela vdova po správcovi z Pavloviec, ktorá žila spolu s dvoma synmi Františkom a Rudolfom v Strážach na Šaštínskom panstve. Na základe rozhodnutia riaditeľstva vo Viedni im udelili výchovný príspevok 200 zl ročne, vyplácaný do dosiahnutia dospelosti, pomocou ktorého im mala byť zabezpečená dobrá kresťanská výchova a patričná starostlivosť.⁴⁵

Úlohou úradníkov na cisárskych panstvách Holíč a Šaštín bolo predovšetkým zabezpečiť plynulý chod hospodárstva. Ich práva a povinnosti boli jasne definované zo strany viedenského riaditeľstva ako nadriadeného orgánu centrálnej správy. Pokiaľ úradníci rešpektovali vrchnostenské nariadenia bola im zabezpečená životná úroveň, zodpovedajúca ich postaveniu v spoločnosti.

44 Tamže, inv. č. 286, šk. 16.

45 Tamže, inv. č. 285, šk. 15.

Zusammenfassung

Der Beamtenapparat auf den kaiserlichen Herrschaften Holič und Šaštín in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts

Nachdem die Herrschaftsgüter Holič und Šaštín im Laufe der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts in das Eigentum der Habsburger übergegangen waren, wurden sie der Zentralverwaltung der kaiserlichen Besitztümer unterstellt, dessen Hauptorgan die Direktion der Familienherrschaften in Wien war. Die Entwicklung der Verwaltung beider Güter war während der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts eng verknüpft, 1764 wurde die Verwaltung sogar in einer Administrationseinheit vereinigt und dem Hauptwirtschaftsamt unterstellt. 1787 kam es zu einer Reorganisation der Verwaltung – für jedes Herrschaftsgut wurde ein selbstständiges Verwaltungamt errichtet. Die Verwaltung der Herrschaftsgüter war im Verlaufe des 18. Jahrhunderts verhältnismäßig differenziert, die Beamten wurden während ihrer Dienstzeit mit den verschiedensten Funktionen betraut, und dies nicht nur im Rahmen eines einzigen Herrschaftsgutes. Es war üblich, in den Beamtenapparat der Herrschaft Šaštín auch Beamte der Herrschaft Holič einzusetzen und umgekehrt. Auch eine enge Verknüpfung mit der Verwaltung der benachbarten mährischen Herrschaftsgüter Hodonín und Pavlovice wurde bestätigt.

Die Stellung der Beamten auf den Herrschaftsgütern wurde von Instruktionen und Anordnungen seitens der Wiener Direktion beeinflusst und de-

tailliert geregelt. Darin wurden für die Beamten der Inhalt ihrer Arbeit und auch Regeln für ihr Privatleben festgelegt. Diese Anordnungen steckten also bestimmte Grenzen ab, innerhalb derer sich Beamte zu bewegen hatten. Für ihre Arbeit wurden Beamte entsprechend entlohnt. Die Höhe der Entlohnung stand mit den beruflichen Anforderungen und dem Maß an Verantwortung für die ordnungsgemäße Führung der Herrschaft im Zusammenhang. Neben einem festen Jahresgehalt (zusammengesetzt aus Bargeld und Naturalien) wurden an sie Gebühren für die Ausfertigung von Verträgen und den Verkauf der verschiedensten Handelsartikel ausgezahlt. Ebenso standen ihnen Diäten für Ausgaben zu, die bei Dienstreisen außerhalb der Herrschaftsgüter notwendig wurden. Alljährlich wurden Sonderzuschläge für gewissenhafte Arbeit ausgezahlt. Die Wiener Direktion unterstützte die Ausbildung von Beamtenkindern auf dem Herrschaftsgut. Davon zeugen zahlreiche Belege, vor allem aus dem 19. Jahrhundert stammend, über die Zuerkennung finanzieller Zuschüsse für die Erziehung jener Kinder. Ein wichtiger Schritt für die Absicherung eines entsprechenden Lebensniveaus der Beamten in Ruhestand, deren Witwen und Kinder war die Errichtung eines Pensionsfonds für kaiserliche Herrschaftsgüter im Jahre 1792.

Marie MACKOVÁ

Úředník liechtensteinských panství druhé poloviny 18. století. Na příkladu panství Lanškroun z inspektorátu Moravská Třebová

Abstract: *The officer classes of the Liechtensteins' dominions of the second half of the 18th century were classified into several mutually permeable types. The administrator of each dominion exercised relatively large competences; in spite of that, he or she was still far from being the ruler. The period in question witnessed the core of the officers' work shift from power-based administration towards the use of predominant economic instruments. The state's interventions with the system grew more numerous as it defended its own interests.*

Key words: *officer – the Liechtensteins – 18 century – Lanškroun*

Postavení úředníka ve šlechtických službách se vždy odvíjelo od postojů a názorů „jeho“ šlechtice. A to dokonce i v tom případě, že rozsah pozemkového majetku konkrétního šlechtice byl tak velký, že nestačila jednoduchá správa panství podřízená přímo konkrétnímu vlastníkovi, ale bylo třeba vytvořit další správní rovinu vloženou mezi tyto dva články. Přesto ve druhé polovině 18. století je možné pozorovat i vzrůstající moc vnějších vlivů, prostupujících do tohoto prostředí. Byla to doba, kdy se sice ještě v principu neměnily úkoly úředníků patrimonální správy, ale rozhodně se měnilo pořadí jejich důležitosti. A případ od případu zřejmě i způsoby jejich řešení.

Příkladem velkého šlechtického majetkového komplexu v habsburské monarchii druhé poloviny 18. století bylo dominium Liechtensteinů. Jeho pevné základy položil v době pobělohorské dnes téměř legendární Karel a jeho poněkud méně vzpomínaný bratr Maximilián.¹ V roce 1806 pak došlo ke vzniku suverénního knížectví a v 19. století následovalo další rozšíření majetku. Pro tento majetkový komplex bylo charakteristické, že netvořil souvislé území. Rozpadal se do několika územních celků, které ležely v sedmi různých

1 Zatím poslední práce týkající se pozemkového majetku rodu Ondřej HORÁK, *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním. Příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století*, Praha 2010 se věnuje historii vzniku tohoto majetkového komplexu sice jenom velmi rámcově, včetně přehledné tabulky jeho růstu. Je v ní však shrnuta existující nepočtená literatura týkající se tématu.

zemích habsburské monarchie. Přitom počty panství, případně další konkrétnější identifikační údaje byly poměrně proměnlivé, protože jednotlivé správní celky byly podle potřeby slučovány či přeskupovány.² Při stoupajících požadavcích na efektivitu a výnosy a souběžném vzniku stále složitějších vztahů jednotlivých panství vůči vlastníkovi a zároveň stále větší nutnosti komunikovat i se státními úřady se přímo vnucovala situace vytvoření účinného a výkonného správního mezičlánku, který naopak se zmiňovanou variabilitou panství jako základního správního celku nesouvisel. Ten měl převzít odpovědnost jak za dílčí řešení problémů, tak za kontakty se státem a zároveň racionálně zprostředkovat komunikaci jednotlivých panství s vladařem, resp. jeho centrálními úřady. Kromě toho samozřejmě plnil úlohu kontrolního a dohlížecího systému. Tím se poněkud proměnilo postavení jednotlivých úředníků v celém systému, byť jich alespoň v první fázi nepřibýlo.

Šlechtici, o kterých je třeba v této souvislosti uvažovat, byli v případě Liechtensteinů vždy muži v čele rodu, na místě vladaře. Zatímco Josef Wenzel Lorenz (1696–1772), jenž se dostal do čela rodu v roce 1748, byl ještě pravým barokním kavalírem, kterého víc než správa rodového majetku zajímala dvorská a vojenská služba a k jakýmkoliv správním změnám se neodhodlal,³ jeho nástupce, synovec Franz Josef I. (1726–1781) už přece jenom uvažoval poněkud jinak.⁴ I on byl sice především aktivním diplomatem a do dneška je připomínán například jeho podíl na diplomatickém zajištění sňatku Petra Leopolda, tedy pozdějšího císaře Leopolda II., s Marií Ludovikou Bourbon-Parma, ale při správě rodového majetku byl prvním, kdo svěřil dílčí správu do rukou zvláště ustanoveného úředníka – inspektora – a tím nastartoval změnu celého správního systému i změnu postavení jednotlivých úředníků v něm. V roce 1772 se totiž po smrti Terezie Savojsko-Carignanské rozené Liechtensteinové do rodového komplexu vrátilo tzv. savojské dědictví.⁵ Vzhledem k ostatnímu se jednalo o poněkud odlehlá středočeská panství. Pro jejich bezprostřední správu zřídil vladař první inspektorát. Mezičlánek, který stavěl jednoho z vrchních úředníků panství zároveň na vyšší pozici. Měl především komunikovat s centrálními úřady domény, případně samotným vládnoucím knížetem, a se státními úřady českého království. Dostal i dohlížecí pravomoc a také větší odměnu. Zároveň však zůstal i kon-

2 Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA Brno), F 30 Lichtenštejnská ústřední účtárna Bučovice 1580–1924 (dále jen F 30), kn. č. 144.

3 Gerald SCHÖPFER, *Klar und Fest. Geschichte des Hauses Liechtenstein*, Riegersburg 1996², s. 72–78.

4 Tamtéž, s. 89–90.

5 Marie Terezie Anna Felicitas (1694–1772) byla provdána za Emanuela Savojsko-Carignanského (1687–1729). Přežila jak svého manžela, tak jediného syna, který se dožil dospělosti, ale potomky po sobě nezanechal. Podrobněji o tom např. Gianni OLIVA, *I Savoia, Novecento anni di una dinastia*, Milano 2008, s. 353, tab. 8; Pavel JUŘÍK, *Moravská dominia Liechtensteinů a Dietrichsteinů*, Praha 2009, s. 60; G. SCHÖPFER, *Klar und Fest*, s. 213.

krétním správcem jednoho z panství a počet nižších úředníků, které měl k dispozici také nestoupl.⁶ Správní útvar byl sice označován jako Černokostelecký inspektorát, ale inspektorem nemusel být nutně vrchní z panství Kostelec nad Černými lesy. Do funkce byl jmenován vždy konkrétní úředník, místo jeho služby se inspektorským povinnostem nemuselo přizpůsobovat.

Protože se systém zřejmě osvědčil, další z vladařů už neváhal a inspektoráty v roce 1787 zřídil pro veškerá panství v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v obou rakouských zemích. Tím minimálně až do roku 1814⁷ byly lehce pozměněny vztahy „šlechtice a jeho úředníků“ v liechtensteinském majetkovém komplexu. V zásadě se členily do dvou linií: Úřednictvo stojící na dohled vládnoucímu knížeti a úřednictvo sloužící mimo jeho přímý dosah. Takto rozdělené úřednictvo však nebylo ve stejné pozici, protože na dohled vládnoucímu knížeti mohlo být jak úřednictvo části centrálních úřadů, tak úřednictvo těch panství, která sloužila jako rezidence. Naopak mimo přímý osobní vliv vladaře stálo úřednictvo těch centrálních úřadů, které byly umístěny na nerezidenčních panstvích (např. ústřední účtárna v Bučovicích) a úřednictvo všech nerezidenčních panství. Přitom všechny tyto skupiny byly navzájem prostupné. Podle osobních dispozic, příznivě se utvářejících kontaktů a jistě také příslušné dávky štěstí bylo možné ze subalterního místa kdesi na pomezí postoupit třeba až do některého z vídeňských centrálních úřadů.

Už na konci 18. století byli totiž Liechtensteinové považováni za stabilního zaměstnavatele, se kterým je možné spojit nejenom základní životní zajištění, ale i kariéru. Taková kariéra mohla samozřejmě končit na místě správce velmi odlehlého panství i u mužů, kterým nechyběly osobní ani odborné schopnosti k práci. Přitom na úřednických místech už v tomto období pracovala drtivá většina mužů bez predikátu. Následující století je jednoznačně pojmenovalo jako občanského původu. Zřejmě právě v průběhu druhé polo-

6 O struktuře inspektorátů liechtensteinského dominia v jejich vývoji Karel BEDNAŘÍK – Věra HAVELKOVÁ – Jarmila RAKUŠANOVÁ, *Velkostatek Kostelec nad Černými lesy 1558–1935*, archivní inventář, Praha 1960; Jindřich OBRŠLÍK – Vladimír VOLDÁN, *Lichtenštejnská dvorní kancelář (1492) 1514–1926*, archivní inventář, Brno 1960; Metoděj ZEMEK a kol., *Lichtenštejnská ústřední účtárna Bučovice 1580–1924*, archivní inventář, Brno 1957; Jan ŘEZNÍČEK, *Lichtenštejnský inspektorát Moravská Třebová (1620) 1785–1844*, archivní inventář, Brno 1961; Jan ŘEZNÍČEK, *Lichtenštejnský inspektorát Wilfersdorf (1335) 1764–1813*, archivní inventář, Brno 1961; Marie MACKOVÁ, *Zapomenutý starosta. Adalbert Kölbl von Geysing*, Ústí nad Orlicí 1999, s. 17–24. Částečně i Marie MACKOVÁ, *Manželka správce panství. Příklad Josefy Riederové*, in: Jiří Malík a kol. (edd.), *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*, Brno 2008, s. 208–220.

7 Výjimku tvořilo panství Lanškroun, které leželo v Čechách, zatímco zbytek inspektorátu Moravská Třebová patřil na Moravu. Inspektoři tu měli ztíženou situaci, protože bylo třeba komunikovat se státní správou ve dvou zemích zároveň, s brněnským i pražským guberniem. Proto bylo panství Lanškroun minimálně od roku 1808 převedeno do kompetence inspektorátu v Kostelci nad Černými lesy. Ani to nebylo ideální pro velkou vzdálenost středočeské enklávy a Lanškrounska ležícího v severní oblasti českomoravského pomezí. Po další reformě vnitřní správy bylo panství Lanškroun opět přiřazeno k územně souvisejícím moravským statkům, konkrétně k inspekčnímu okresu Zábřeh. MZA Brno, F 30, kart. 334, zaměstnanci 1808–1825.

viny 18. století byly v liechtensteinských službách položeny základy skutečných úřednických dynastií, které je ve službách stejného zaměstnavatele možné nalézt ještě v první polovině 20. století. To bylo způsobeno několika souběžnými faktory: Jednak dlouhodobou ekonomickou stabilitou velkého zaměstnavatele, který byl schopen dvě století průběžně vytvářet určitý počet obecně zaměstnaneckých a zvláště úřednických míst v prakticky totožném zeměpisném prostoru, a za druhé nepochybně odpozorovaným modelem kariéry v rodině, který byl důležitý především ve starší době, ale jistě ho nelze podceňovat ani později. A následně už nepochybně sehrálo své i vypěstované vědomí příslušnosti k určité socioprofesionální skupině společnosti. Ta mohla přerůst i v jistý druh exkluzivní sociální ohraničenosti, který ovšem nebyl vlastní pouze soukromým úředníkům, ale vyskytoval se ve specifickém provedení prakticky u všech typů úředníků působících mimo správní centra a velkoměsta.

Právě správci panství, případně inspektoři, se jeví jako velmi zajímavá část liechtensteinského úřednictva konce 18. století. Je to vlastně onen vrchní z lidových písniček, „pán, který rozkazuje robotám“, nezřídka dokonce fixovaný kolektivní pamětí jako strašidlo, duch, který po smrti nenalézá pokoje. Vysvětlit, proč se takové strašidlo usadilo v lidovém vyprávění mezi bezhlavé rytíře, bludné mnichy a bílé či černé paní,⁸ nebo v širším smyslu dokonce do společnosti vodníků, rusalek a podobných, se pokoušela řada badatelů.⁹ Komplikované jsou úvahy o vyrovnání se s bytím a nebytím na tomto světě. Naopak zdánlivě jednoduchou, ale možná velmi reálnou, se jeví myšlenka o potřebnosti vyrovnání se s polaritou velké moci za života a naprosté bezmoci po smrti. Možná jde o docela prosté odvěké hledání spravedlnosti a pravdy. Každopádně v kolektivní paměti českých zemí se vrchní, zlý vrchní či jinak pojmenované strašidlo tohoto typu vyskytuje na řadě míst a v některých případech má i zcela konkrétní jméno, které je možné ztotožnit s živým předobrazem. Většinou ne starším než z druhé poloviny 17. století.¹⁰

V literatuře 19. století bývala stejná postava podstatně méně barvitá. Téměř konstantně vybavovaná bílou parukou s copem, odpuzující servilností vůči vlastním nadřazeným a pravidelně velmi nebystrými pomocníky. Zatímco písňová zkratka může být odrazem individuálního názoru a podoba strašidla se také mění s osobou vypravěče, literární zpra-

8 Což jsou klasické příklady tzv. revenantů, tedy zemřelých, kteří po smrti nenalézají pokoje a vrací se mezi živé, znovu se objevují.

9 Tématu se věnoval už Bohuslav BALBÍN, v novodobém vydání např. *Krásy a bohatství české země*, Praha 1986. Dále sběratelé lidové slovesnosti 19. století jak z českého, tak z německého kulturního okruhu. Novější soupisy a encyklopedie strašidel se většinou omezují na popis, nad příčinami nehlobají.

10 Pokus o rekapitulaci problematiky vzniku a rozšíření tohoto typu strašidla Marie MACKOVÁ, *Tajemství správce Riedera, Pověsti a fakta z Lanškrounska*, Lanškroun 2010, s. 7–33. Tam také další literatura k tématu.

cování je pravidelně formálním konstruktem, ve kterém je příslušný úředník použit, aniž by mu byla dána šance se bránit.¹¹

Realita byla poněkud jiná. Protože tito muži byli od centrální vladařské moci hodně vzdáleni, měli – jako viditelní a velmi reální zástupci svého zaměstnavatele – k dispozici na jedné straně poměrně velkou moc vůči svému okolí a to okolí bylo v drtivé většině případů jim podřízené: Ať už přímo služebně, nebo formou poddanské závislosti na vrchnosti, v jejíž službách stáli. Na druhou stranu vůči svému šlechtickému zaměstnavateli měli značnou odpovědnost. Přitom ta ekonomická, která se zdá být nejdůležitější, byla ve skutečnosti poměrně důkladně kontrolována nadřízenými úřady a případně samostatné nápady v tomto směru musely buď zcela souznít s linií zadanou vladařem a jeho centrálními úřady, nebo pro ně musel správce nejprve získat souhlas. K plnění všech těchto úkolů měli k ruce ve sledovaném období jenom velmi málo dalších úředníků, na menších panstvích pouze tři, na větších, případně na inspektorátu, pět, maximálně sedm.¹² Další personál byl považován za zaměstnance, čeledí, případně domácí služebnictvo. Ti všichni svým počtem mnohonásobně převyšovali počty úředníků. Odpovědnost za všechna rozhodnutí, za všechny další úředníky (snad s dílčími výjimkami lesní správy) a za všechny zaměstnance však nesl vrchní osobně. Jak směrem dolů, tak vůči nadřízeným úřadům, případně přímo vůči vladaři.

S ohledem na rozlehlost liechtensteinského majetkového komplexu, vzdálenosti a rychlost přenosu informací zůstávala v rukou správců panství téměř veškerá rozhodovací pravomoc týkající se klidu a pořádku na panství. Ovšem i odpovědnost za svá rozhodnutí, což například v neklidné době lokálních poddanských bouří znamenalo čas od času nejenom rozhodnout o zásahu silou, ale i nutnost jej zorganizovat improvizovaně z toho, co bylo na místě při ruce. Vojenský zásah státní moci totiž přicházel jenom zcela výjimečně, při dlouhodobých problémech, když se věc nepodařilo vyřešit jinak, každopádně však vždycky se značným časovým odstupem. Pro řešení byl vždy kompetentní správce pan-

11 K nejslavnějším literárním postavám tohoto typu patří vrchní z Lucerny Aloise Jiráska. Ani nemá konkrétní jméno a v příběhu, který může oscilovat někde mezi lidovou písničkou a snem letní noci, má být zosobněním nikoliv padoucha velkého formátu, ale vypočítavého zla, hledícího si především vlastního prospěchu.

12 Například v rámci moravskotřebovského inspektorátu byla úřednictvem nejlépe vybavena panství Lanškroun, kde kromě vrchního na úřednických místech působili důchodní, purkrabí, obroční, listovní a dva správci dvorů, a Branná. Tam vedle správce měl samostatnou agendu důchodní, purkrabí musel zároveň zvládat práci i obročního, mezi úředníky ovšem patřil i správce hamru, kontrolor hamru a písař sklárny. Panství Moravská Třebová mělo pět úředníků. Kromě správce ještě důchodního, purkrabího, obročního a hospodářského pojezdného. V Zábřehu byli kromě správce ještě důchodní, purkrabí a obroční. V Rudě nad Moravou kromě správce pouze důchodní a purkrabí. Je zajímavé, že na žádném z těchto panství, ani jako příslušný k inspektorátu, nepůsobil justiciář. O to větší nároky byly kladeny na správce panství. MZA Brno, F 32 Lichtenštejnský inspektorát Moravská Třebová (dále jen F 32), kart. 7, sign. 59, Tabela služného a deputátů 1787.

ství, protože liechtensteinské centrální úřady a vladař byli v drtivě většině případů velmi daleko – prostorově a tím i časově. Přitom správce panství nebyl vybaven žádným regulárním mocenským nástrojem. Pověstní a literárně tolikrát zobrazení drábové byli mizerně placeni a velmi nepočtenou skupinou mužů. Pokud tedy některá vesnice na panství vyvolala rebelii, očekávalo se, že si s ní pokud možno vrchní poradí sám a přitom tak, aby nepobouřil ještě víc a nevznikly ztráty větší, než bylo nezbytně nutné. Mimo jiné i za to byl takový úředník svým šlechticem placen.

Přitom ve druhé polovině 18. století nebyl liechtensteinský úředník ve správě panství placen v poměru k prostředí venkovských měst, kde převážně působil, vůbec špatně. Platy správců se sice navzájem lišily podle velikosti a důležitosti spravovaného panství, ale každopádně mnohonásobně překračovaly roční příjmy nejenom jiných zaměstnanců správy panství, ale i příjmy většiny ostatní lidí. Ve zmiňovaném moravskotřebovském inspektorátu se roční příjmy vrchních pohybovaly mezi 1 046 zl až 1 722 zl celkově, částka tedy zahrnuje peněžní i přepočtenou naturální složku platu.¹³ Přičemž vzájemný poměr finančního a naturálního vyrovnání byl dost různý: Jestliže vrchní v Branné měl deputát přepočtený na 722 zl a peněžní příjem činil 324 zl, pak lanškrounský vrchní měl deputát přepočítaný na 622 zl a v penězích dostával 1 100 zl. Nejvyrovnanější byl v tomto smyslu příjem vrchního ze Zábřehu, který měl deputát přepočítaný na 623 zl a v penězích dostával 668 zl. Jenom pro srovnání je možné uvést, že druhým nejlépe placeným úředníkem po vrchním byl všude důchodní, jehož příjem činil zhruba dvě třetiny příjmu vrchního.¹⁴ Nejhuře placení byli písaři a obroční, pokud vůbec ve správě panství byli na úřednických místech zaměstnání. Rozdíl od platů správce se pro ně měřil vždy na celý řád. S ohledem na to, že ve stejných rodinách bylo třeba například služce v domácnosti zaplatit za rok v řádech desítek zlatých, šlo nepochybně o příjmy v regionech více než slušné.¹⁵ Hmotné zabezpečení správců panství se navíc neodvíjelo vždy výhradně od jejich příjmů od zaměstnavatele. Svou roli mohlo sehrát dědictví, věno a jiné podobné přísuny peněz, v jejichž důsledku se postavení konkrétních mužů ve stejném nebo srovnatelném úřadě dále diferencovalo. A přehlédnout nelze ani počet dětí, které se dožily dospělosti, protože čím jich bylo více, tím větší náklady rodina vrchního měla. Obecně lze konstatovat, že ve druhé polovině 18. století se majetek správců nerezidenčních panství liechtensteinského majetkového komplexu dal počítat v řádech tisíců, téměř nikdy desetitisíců zlatých.

13 Tamtéž.

14 Jedinou výjimku aktuálně tvořil důchodní z Moravské Třebové, jehož příjem dokonce převyšoval příjem vrchního. Zřejmě mu tím způsobem byla hrazena práce vyplývající z činnosti inspektorátu. Tamtéž.

15 Státní oblastní archiv Zámrsk (dále jen SOA Zámrsk), Velkostatek Lanškroun (dále jen Vs Lanškroun), kart. 306, fasc. 4/1931.

Je třeba připustit, že právě v této době se už v poddanských městech začali objevovat jednotlivci, jejichž majetek i roční příjmy mohly výrazně překračovat příjmy správců panství. Při posuzování celkového majetku už vůbec správci panství nemuseli být nutně těmi nejbohatšími. Bylo to dáno tím, že obvykle neměli žádný nemovitý majetek. Neinvestovali do domů, protože měli pravidelně k dispozici služební byty. Nekupovali pole ani jiné pozemky, protože běžné potraviny téměř pravidelně dostávali jako naturální složku platu. Nemovitost jako majetková záloha pro ně nebyla příliš zajímavá, protože mohli být kdykoliv přeloženi a s ohledem na zeměpisné rozložení liechtensteinského majetku to mohlo být i velmi daleko. Prostředky vkládali pravidelně do reprezentace vlastní osoby, úřadu a prostřednictvím toho i zaměstnavatele, což od nich bylo v úměrném rozsahu požadováno. Investovali samozřejmě i do alespoň přiměřeně pohodlného života vlastní rodiny a zaměstnavatel jim v tom prokazatelně nebránil. Zdá se, že docela obvyklá byla chůva k malým dětem, kuchařka i služka na hrubou práci, případně místo ní mužský sluha, který zároveň obstarával koně a povozy. Někdy je k nim ovšem přiřazován i písař, který byl evidentně považován za osobního sekretáře vrchního, ale byl placen z jeho osobních prostředků, nikoliv z peněz vrchnosti. V pozůstalostních soupisech se pravidelně objevují předměty považované za luxusní. Nejednalo se jenom o zlaté šperky, stříbrné domácí náčiní všeho druhu a mnohočetné porcelánové servisy, ale i obrazy (ne však vlastní portréty), intarzovaný, ale především polstrovaný nábytek, zrcadla a prosklené skříně. A také v kontextu venkovských měst neobyčejně bohatá garderoba. To vše neskrývané a příjemně využívané.¹⁶

Je patrné, že role správců panství se v průběhu druhé poloviny 18. století do jisté míry měnila. Nikoliv v principu, ale v praktickém dopadu. Jedním z důvodů byly nepochybně stále častější zásahy státu do chodu panství a především do doposud téměř výhradního vztahu mezi vrchností a poddanými. Správce panství tak musel být nejenom schopným důsledně obhájit zájmy zaměstnavatele, ale také tyto zájmy sladit s požadavky stále vlivnějšího státu. Že se na počátku této doby v důsledku státního nařízení povinně změnilo označování soukromého úředníka stojícího v čele každého panství bylo jenom formální drobností, která nic faktického neproměňovala.¹⁷

Na již zmiňovaném lanškrounském panství z moravskotřebovského inspektorátu je možné demonstrovat proměnu povinností vrchního v průběhu druhé poloviny 18. století podle toho, čemu museli během svého úředního působení věnovat největší pozornost,

16 SOA Zámorsk, Vs Lanškroun, kart. 276, fasc. 1/505; kart. 277, fasc. 1/682; kart. 306, fasc. 4/1931; kart. 331, fasc. 4/4993.

17 V důsledku postátnění krajské správy v roce 1751, kdy se v regionech pevně etabloval úředník nazvaný krajský hejtman, přestalo být z císařského nařízení označení hejtman užíváno pro nejvyššího úředníka na panství.

případně toho, co po nich na delší dobu zůstalo v životě panství, případně této oblasti obecně i poté, co panství přestala existovat. V této době se na místě vrchního vystřídali tři muži.

Po polovině padesátých let se stal vrchním Johann Georg Rieder (asi 1721 – 19. března 1785). Do Lanškrouna byl přeložen ze Žďánic někdy těsně před rokem 1752 jako hospodářský pojezdny. Nejpozději v roce 1759 se stal vrchním a v této funkci pracoval až do své smrti, tedy celých 26 let. V této době se dost podstatným způsobem měnilo využívání robotních povinností zdejších poddaných. Základní krok směrem k relucii sice učinil už Riederův předchůdce, ale na něj zbylo v novém systému zajistit veškeré potřebné práce. Protože peší robota byla kompletně reluována, musela být ta zbylá potažní čas od času na peší přeměněna. Vrchní musel přesvědčit poddané nejenom z horské části panství, kde si obyvatelé museli téměř vždy hledat i jiný druh obživy než bylo zemědělství, že práce pro vrchnost za mzdu by pro ně mohla být zajímavá. Podobně se musel pokusit o zvýšení efektivity robotní práce, především v exponovaných obdobích například žní nebo seno-seče. V tom patrně moc úspěšný nebyl, i když nabízel dokonce i speciální prémie za včasné ukončení prací. Některé poddanské povinnosti (např. předení panského lnu) v této době rušila centrální správa liechtensteinských panství a převáděla je na paušální platy všude. Některé stejným způsobem změnil v rámci panství přímo vrchní. Nejzajímavější, i když pro poddané asi ne nejdůležitější, bylo převedení starobylé povinnosti místních poddaných odvádět vrchnosti sušené houby, jalovcové bobule, lesní kmín, divoký chmel, lískové oříšky a proutí na peněžní plat. Celkové zatížení zdejších poddaných nebylo vysoké, ale změny, které do jejich zaběhaného života tento vrchní udělal, se nesetkaly s pochopením. Naopak. Na konci března 1775 se vzbouřili poddaní z Dolní Dobrouče, vytáhli směrem k Lanškrounu a cestou k sobě více či méně dobrovolně připoutávali sedláky z další vesnic na panství. Zdaleka se však nezapojili všichni. Nicméně nespokojený houf byl dost velký nato, aby se odvážil zaútočit přímo na správu panství sídlící na lanškrounském zámku. Nastala přesně ta situace, ve které si musel vrchní poradit sám. Státní i liechtensteinské centrální úřady byly příliš daleko, aby cokoliv vyřešily za něj. Zakročil v souladu s očekáváním. Za pomoci lesního personálu staženého z celého panství, ozbrojených úředníků i aktivní podpory pánů z místního střeleckého spolku zlikvidoval alespoň první vlnu odporu některých zdejších poddaných. Následující dva roky ovšem musel neustále řešit neklid na panství a teprve v poslední fázi, v roce 1777, dostal vojenskou asistenci v počtu 50 mužů. Jakmile dorazila, postavil se jí osobně do čela a tímto způsobem definitivně obnovil klid a pořádek. Je však příznačné, že před tím, než byla situace po téměř dvou letech vyřešena silou, došlo jak ze strany liechtensteinské centrální správy, tak krajského úřadu v Chrudimi ke kontrole zdejších robotních povinností a byla schválena

verze, jejíž principy zůstaly následně platné až do roku 1848.¹⁸ Jinak řečeno nutnost umět zorganizovat a účelně použít hrubou sílu k prosazení zájmů vrchnosti začala být povolena střídána stále rostoucím vlivem úředního zásahu a důsledného prosazení aktuálních právních norem. Ovšem bylo o tom potřeba přesvědčit i zdejší poddané, kterým občas činilo problém dobrat se odpovídajícího výkladu císařských i vrchnostenských nařízení, aniž by v tom byla přímo jejich zlá vůle.

Nástupce Johanna Georga Riedera ve funkci správce lanškrounského panství byl Peter Prause.¹⁹ Jeho působení nebylo dlouhé, zemřel už v roce 1789, ale během necelých čtyřech let musel jménem vlastního zaměstnavatele pro potřeby státu zvládnout práce na soupisech Josefského katastru, včetně uzavření nových smluv s poddanými, které vyžadoval berní a urbaniální patent.²⁰ Kromě toho od svého předchůdce zdědil problém využití robotní práce a její efektivitu, resp. hledání pro vrchnost toho nejvýhodnějšího stavu v situaci, kdy stát uplatňoval svá opatření chránící schopnost poddaných především platit státní daně.²¹ Peter Prause už k tomu nemusel užívat vojenskou asistenci ani hrubou sílu zaměstnaneckého aparátu panství. Naopak musel být stále zdatnějším úředníkem nejenom vůči vlastnímu zaměstnavateli, ale i vůči státu, jehož požadavky na něj z titulu pracovního postavení dopadaly stále častěji a rozsáhleji.

Dalším v řadě správců lanškrounského panství byl Franz Johann Rieder (asi 1750 – 13. března 1800).²² Ačkoliv nelze vyloučit ani jinou rovinu, zatím se zdá, že jeho hlavním úkolem bylo povznést ekonomiku panství v souladu s dobovými trendy. Prakticky neřešil problematiku robot. Zato parceloval panské dvory dosud provozované ve vlastní režii vrchnosti a na této půdě usazoval rolníky jako samostatné nájemce. Za jeho působení vzniklo na panství několik nových vesnic. Byla to doba, kdy Liechtensteinové konečně povolili těm poddanským městům, která o to měla zájem, přeměnu na municipální ochranná, čímž je propustila ze svého výhradního správního dohledu. V souladu s nařízením císařského patentu také některá města panství zřizovala částečně regulovaný magistrát, ovšem vrchní byl nadále nezastupitelný při obnovách městských rad. Lanškrounské pan-

18 Selskými nepokoji na lanškrounském panství se – při absenci písemnosti z velkostatku – především na základě písemností liechtensteinské ústřední účtárny v Bučovicích zabýval Mojžíš KREJČIŘÍK, *Poddanské poměry na Lanškrounsku a Ústecku v polovině 17. a v 18. století*, Ústí nad Orlicí 1983.

19 Státní okresní archiv Ústí nad Orlicí, Mezifondová sbírka kronik, kn. č. 152, s. 168.

20 Národní archiv Praha, Josefský katastr, kart. 590, inv. č. 1435, město Lanškroun. Signaturu 1435 měly tyto písemnosti i podle evidence Českého zemského archivu. Marie MACKOVÁ, *Lanškroun ve světle Josefského katastru*, Sborník prací východočeských archivů 13, 2009, s. 163–181. Tam také další informační zdroje.

21 M. KREJČIŘÍK, *Poddanské poměry*.

22 O Franzi Johannu Riederovi podrobněji M. MACKOVÁ, *Manželka správce panství a TÁŽ, Liechtensteinské úřednictvo v českých zemích v 19. století* v chystaném sborníku z mezinárodní konference Knížecí rod Liechtensteinů v historii země Koruny české, která proběhla v listopadu 2010 v Olomouci.

ství této doby žilo v klidu: Poddaní nebyli nepokojní a koaliční a napoleonské války začaly až na samém konci života Franze Johanna Riedera a zatím region ani jeho osobu přímo nezasáhly. Zaměstnavatel od něj vyžadoval především ekonomické přemýšlení a jeho praktickou aplikaci, správní rutinu a zběhlost ve vyřizování delegované státní pravomoci. Osobní statečnost se zbraní v ruce ani při organizování jakýchkoliv větších akcí tohoto typu nemusel nikdy prokazovat. Možná je příznačné, že pravděpodobně ani neměl žádnou osobní zbraň. Ani v jeho závěti ani v dražených věcech z jeho pozůstalosti totiž žádná není. Neodkázal nic podobného svému jedinému vnukovi, ani nic podobného neprodávala jeho vdova. Jeho důležitost pro zaměstnavatele i pro jeho blízké spočívala v jiných hodnotách. Byl schopen zřídit natolik funkční soud, že přetrval až do roku 1850,²³ ale nebyl nucen právo a pořádek obhajovat se zbraní v ruce jako jeho předchůdce a jmenovec. K takové proměně významu úředníka v liechtensteinských službách nebylo potřeba ani celé půlstoletí.

Každý správce panství v liechtensteinských službách druhé poloviny 18. století byl typem úředníka, který byl „svému šlechtici“, tedy aktuálnímu vladaři liechtensteinského domu, neobyčejně vzdálený. Ačkoliv pro ekonomicky výhodné a obecně stabilní fungování celého dominia měli právě tito muži naprosto zásadní význam, pokud z místa vrchního nepostoupili někam blíž k centru správy, pak se vladaři prakticky neměli šanci přiblížit. Pokud pracoval na odlehlém místě domény (ale v kontextu tohoto majetkového komplexu mnohdy i odlehlém místě monarchie) dobře, bylo to pokládáno za samozřejmé – ostatně byl za to placen. Když se mu povedlo vlastní obratností a rázností zlikvidovat neklidné poddané, zřejmě za to nedostal ani žádnou zvláštní finanční či jinak materiální odměnu, ale pravděpodobně ani žádné nemateriální ocenění, třeba ve formě pochvalného dopisu některého z vyšších úředníků. Patřilo to přece k jeho, byť mezním, ale povinností. Naopak, pokud chtěl část robotních povinností reluovat, aby zefektivnil výnosy panství jím spravovaného, musel si vyžádat souhlas nadřízených. Zvýšené nároky na správní erudici a ekonomické výsledky byly v postupujícím 18. století dány částečně změnou postojů státu jak k patrimoniální správě, tak k poddaným. Částečně je ovšem lze přičíst na konto těch liechtensteinských vladařů, kteří aktuálně celou doménou vládli. Jiný byl přístup k úředníkům od těch, kteří byli v první řadě dvořany a vojáky, jiný od těch, kteří sice byli také vojáky, ale jejich vzdělání i osobní ambice je zavedly víc k ekonomice a systému správy. Všichni svorně však své správce panství považovali za sice nezastupi-

23 To se mu povedlo během velmi krátkého působení na místě správce panství Ruda nad Moravou. Květoslava HAUBERTOVÁ – Jan HAUBERT, *Velkostatek Ruda nad Moravou (1521) 1537–1926*, archivní inventář, Janovice u Rýmařova 1967.

telné, ale nijak blízké zaměstnance. V takto velkém majetkovém komplexu byla vzdálenost úředníka a jeho šlechtice opravdu velká.

Zusammenfassung

*Ein Beamter der Liechtensteiner Herrschaftsgüter der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts
(Am Beispiel der Herrschaft Lanškroun aus dem Inspektorat Moravská Třebová)*

Die Stellung eines Beamten im Dienste des Adels hing stets vom Standpunkt und der Meinung „seines“ Adligen ab. Die Aufgaben eines Beamten der Patrimonialverwaltung änderten sich im Prinzip nicht, die Reihenfolge ihrer Wichtigkeit und die Art und Weise ihrer Erfüllung jedoch sehr wohl.

Ein Beispiel eines großen Komplexes adligen Besitztums in der Habsburger Monarchie der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts war das Dominium derer zu Liechtenstein. Es bestand aus keinem zusammenhängenden Gebiet. Seine Beamtschaft gliederte sich in zwei Linien: Beamte in Sichtweite des herrschenden Fürsten und Beamte, die außerhalb seines direkten Zugriffs dienten. Unter den Beamten sind die Verwalter der Herrschaftsgüter interessant. Sie befanden sich in sehr weiter Entfernung von der zentralen herrschaftlichen Gewalt und hatten gegenüber ihrem Umfeld selbst eine relativ große Macht inne. Gegenüber ihrem Arbeitgeber trugen sie jedoch eine sehr hohe Verantwortung. In den Händen der herrschaftlichen Verwalter konzentrierten sich nahezu sämtliche Kompetenzen zur Schaffung von Ruhe und Ordnung auf den Herrschaftsgütern. Die Entlohnung der Verwalter unterschied sich je nach Größe und Wichtigkeit der verwalteten Herrschaft, waren aber nicht eben niedrig. Dennoch zählten die Verwalter nicht notwendigerweise zu den Reichsten der Region. Für ge-

wöhnlich besaßen sie kein unbewegliches Eigentum. Eine Immobilie als Vermögensanlage war für sie uninteressant, konnten sie doch jederzeit versetzt werden. Ihre Mittel investierten sie regelmäßig in Repräsentationszwecke und in ein zumindest angemessen bequemes Leben ihrer eigenen Familie.

Ein jeder herrschaftliche Verwalter in Liechtensteiner Diensten war während der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts von „seinem Adligen“, also dem aktuellen Herrscher des Hauses Liechtenstein, ungewöhnlich weit entfernt. Obwohl gerade eben diese Männer für ein ordnungsgemäßes Funktionieren des gesamten Dominiums von grundlegender Bedeutung waren, hatten sie praktisch keine Chance, ihrem Herrscher näher zu kommen, sofern sie in ihrem Amt nicht dem Verwaltungszentrum näher rückten. Eine Veränderung der Haltung des Staates gegenüber der Patrimonialverwaltung und den Untertanen im fortschreitenden 18. Jahrhundert lag erhöhten Anforderungen an Verwaltungserudition und Wirtschaftsergebnisse zugrunde. Zum Teil ist dies den Liechtensteiner Herrschern zuzuschreiben. Alle hielten zwar ihre herrschaftlichen Verwalter für unersetzbar, jedoch ihnen nicht besonders nahe stehende Angestellte. In einem so ausgedehnten Komplex von Besitztümern war die Entfernung zwischen einem Beamten und seinem Adligen wirklich sehr groß.

Eduard MAUR

Angelo Soliman – černý otrok, komorník, svobodný zednář a muzejní exponát¹

Abstract: *Angelo Soliman (c. 1721–1796), born in sub-Saharan Africa and enslaved as a child, was sold to a Sicilian family. He entered in the service of Prince J. G. Lobkowitz, from 1753 he lived in Vienna, where he was chamberlain in the household of Prince Liechtenstein. A freemason, he had enjoyed a distinguished career in the enlightened circles of the capital. Nevertheless, he was post-humously displayed in a museum as a half-naked “savage”.*

Key words: *Angelo Soliman – 18 century – Vienna – „Court Moor“ – Freemasson*

Hofmohren, afričtí služebníci kupovaní na trzích s otroky ve středomořských přístavech, se stali módním doprovodem evropských panovníků a šlechty zejména v 18. století.² Známi ovšem byli již mnohem dříve. Po staletí plnili – podobně jako „trpaslíci“ nebo pokřtěné Turkyňe – funkci kuriózního příslušenství královského, knížecího či aristokratického dvora, jakési dekorace, někdy i funkci hračky pro urozené děti. Byli svým způsobem exotickým „sběratelským předmětem“, dokládajícím výjimečné postavení svých pánů v rámci stavovské společnosti. V 18. století navíc začali ztělesňovat typ dobrého, nezkaženého divocha, jehož si vysnili osvícenci. Většinou skončili jako prostí sloužící, několik jich však udělalo pozoruhodnou kariéru.

Svého „černouška“ měla madame Dubarry stejně jako Marie Antoinetta, s černošským chlapcem si v dětství hrávali i pozdější pruský král Fridrich II. a jeho sestra Vilemína, černý sluha také tvořil stálý doprovod Charlese Josepha knížete de Ligne, častého návštěv-

1 Tato stať vznikla v rámci výzkumného záměru MŠMT ČR MSM 0021620827 *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes*, jehož nositelem je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

2 Weygo Comte RULT de COLLENBERG, *Haus- und Hofmohren des 18. Jahrhunderts in Europa*, in: Gotthardt Frühsorge – Rainer Gruenter – Beatrix Freifrau WOLFF METTERNICH (Hg.), *Gesinde im 18. Jahrhundert*, Hamburg 1995, s. 264–280; Wilhelm A. BAUER, *Angelo Soliman, der hochfürstliche Mohr. Ein exotisches Kapitel Alt Wien*, herausgegeben und eingeleitet von Monika Firla-Ferkl, Berlin 1993², úvod, s. 7–14; Veronica BUCKLEY, *Afrikaner an den Höfen Europas: Biographien und Bilder*, in: Philip Blom – Wolfgang Kos (Hg.), *Angelo Soliman, Ein Afrikaner in Wien*, Wien 2011, s. 49–66. Poslední publikace je katalogem vídeňské výstavy, konané ve Wien Museum ve dnech 29. 9. 2011 – 29. 1. 2012. Dále cituji jen jako *Katalog* s odkazem na stránku nebo číslo exponátu.

níka našich Teplic. Se svými „mouřeníny“ se páni s oblibou dávali vypoodobnit, v Čechách například Marie Gabriela hraběnka Lažanská, rozená Černínová, na známém portrétu od Filipa Kristiána Bentuma, umístěném na zámku v Manětíně.³ Většina černých sluhů dávno upadla v zapomnění, část z nich asi ani nežila dlouho, neboť jim v chladném 18. století příliš nesvědčilo drsné středoevropské klima. Jen několik z nich udělalo nebyvalou kariéru a vzbudilo zájem historiků. Snad nejznámějším z nich byl Abraham Petrovič Hannibal (kolem 1696–1781),⁴ praděd ruského básníka Alexandra S. Puškina, původem z Eritreje nebo Kamerunu, koupený jako chlapec v Konstantinopoli ruským vyslancem pro cara Petra I. Pařížské školení hrazené carem mu otevřelo cestu ke kariéře v armádě, takže zemřel jako vážený šlechtic, jehož potomci jsou dnes spřízněni dokonce i s britskou královskou rodinou.⁵ Méně šťastný byl osud jiného Afričana, Antona Wilhelma Amo (kol. 1703 – po 1753), německého filozofa původem z dnešní Ghany, soukromého docenta na univerzitách v Halle a Wittenbergu, kde roku 1734 promoval. Amo pro rasistické předsudky svých kolegů nakonec opustil Německo, vrátil se do Afriky a tam neznámo kdy zemřel.⁶ Nejbizarnější však byl osud dalšího z „úspěšných“ dvorních mouřenínů, lobkovického a lichtenštejnského sloužícího Angela Solimana.⁷

Solimanovy životní osudy dodnes zůstávají z velké části zahaleny mlžným oparem. Většina jeho životních dat totiž pochází z biografické črty, kterou 11 let po jeho smrti napsala vídeňská spisovatelka Karoline Pichlerová, zřejmě bez použití archivního materiálu,

-
- 3 Reprodukci přináší např. Vít VLNAS (ed.), *Sláva barokní Čechie: Umění, kultura a společnost 17. a 18. století*, Praha 2001, s. 347. Hrabě Kolovrat Novohradský (dosud blíže neurčený) dal dokonce zhotovit grafický list s podobou svého dlouholetého věrného služebníka Marokánce Josefa Raiskeho († Vídeň 1775). Walter SAUER – Andrea WIEBBECK, *Sklaven, Freie, Fremde. Wiener „Mohren“ des 17. und 18. Jahrhunderts*, in: Walter SAUER (Hg.), *Vom Soliman zu Omofuma: Afrikanische Diaspora in Österreich – 17. bis 20. Jahrhundert*, Wien – Innsbruck – Bosen 2007, s. 32 a 45; *Katalog*, č. 4.1.4.
 - 4 Dieudonné GNAMMANKOU, *Abraham Hanibal, L' aieul noire de Pouschkine*, Paris 1996; Hugh BARNES, *The Stolen Prince: Gannibal, Adopted Son of Peter the Great, Great-Grandfather of Alexander Pushkin, and Europe's First Black Intellectual*, New York 2006.
 - 5 Zmíněn by mohl být i Juan de Pareja, španělský malíř, původně africký sluha a později přítel velkého Velasqueze. Elisabeth BORTON de TREVIÑO, *Der Freund des Malers*, Weinheim 2003.
 - 6 Získal jej darem Anton Ulrich vévoda z Braunschweigu, Lüneburgu a Wolfenbüttelu od nizozemské západoindické společnosti, dal jej pokřtít a spolu se svým synem Augustem Wilhelmem ho systematicky podporoval. Amo přednášel jako soukromý docent, publikoval řadu odborných pojednání, mimo jiné *De iure Maurorum in Europa*. Burchard BRENTJES, *Anton Wilhelm Amo, Der schwarze Philosoph in Halle*, Leipzig 1976; Jacob Emmanuel MABE, *Anton Wilhelm Amo interkulturell gelesen*, Nordhausen 2007.
 - 7 Základní práci o Angelu Solimanovi je biografie Wilhelma A. Bauera z roku 1922 (viz výše pozn. 2). Její druhé vydání z roku 1993 doplnila Monika Firla-Ferkl cenným úvodem a edicí první Angelovy biografie od Karoline Pichlerové z roku 1808. Zájemce o obrazové přílohy však musí použít první vydání, neboť ve druhém jsou reprodukovány velmi nekvalitně. V našem textu se odkazuje ke druhému vydání, v případě ilustrací však k prvnímu. Důkladné zpracování životopisu podává Walter SAUER, *Angelo Soliman, Mythos und Wirklichkeit*, in: Týž (Hg.), *Vom Soliman zu Omofuma*, s. 59–96. Sauer tu zejména přesvědčivě vyvrací některé nekritické hypotézy M. Firla-Ferkl. Nejnovější poznatky shrnuje a rozšiřuje *Katalog* (viz výše pozn. 2).

jen na základě toho, co se ve vídeňské společnosti o Angelovi Solimanovi vědělo, zejména co bylo známo z vyprávění jeho samotného. Lze tedy jen obtížně rozlišit, co je v jejím textu skutečnost, co výmysly nebo mylné představy samotného Angela Solimana, co fámy, které se o něm ve Vídni šířily, a konečně co literární fabulace autorky.⁸



Obr. 1: Angelo Soliman, grafický list (mezzotinta) Johanna Georga Haida

(převzato z http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/77/Angelo_Soliman.jpg)

Podle sdělení Karoliny Pichlerové se Angelo Soliman, vlastním jménem Mmadi Make, měl narodit v severní Africe v zemi Pangusitlang jako syn místního krále kmene Magni Famori a jeho ženy Fatimy. Uvedené místo ani kmen se nepodařilo spolehlivě určit, snad

⁸ Pichlerová napsala Angelův životopis z popudu francouzského abolicionisty biskupa Henri Grégoira, který po nevelké úpravě její text zařadil do své knihy *De la littérature des Nègres* z roku 1808. Později vyšel i samostatně. Solimanova životní data, o něž se stať K. Pichlerové opírala, shromáždila na objednávku H. Grégoira blíže neznámá Vídeňanka Eleonore Flies.

šlo o etnikum Kanuri⁹ v severovýchodní Nigérii. V jeho sousedství se v 18. století rozkládala říše Wandalá, kde v letech 1742/43–1760 skutečně vládl král jménem Mmadi Make, jehož jméno si náš Angelo zřejmě přisvojil.¹⁰ Věrohodnější je jiná Solimanova vzpomínka z dětství, že jeho lid uctíval hvězdy a že on sám byl obřezán, tedy muslim. Zmíněný fakt by naznačoval jeho příslušnost k vyšší vrstvě daného etnika. Zda však byl opravdu královským synem, nevíme a asi to nikdy nezjistíme.¹¹

Když mu bylo asi sedm let, měla být jeho ves přepadena a on prodán do otroctví. Žil pak kdesi v severní Africe u svého pána, který ho asi jako desetiletého odvezl do Messiny a prodal bližší neznámé markýze. Ta ho zahrnovala mateřskou péči, zejména v době těžké nemoci, a také ho dala, jak bylo v takových případech obvyklé, pokřtít, a to jménem Angelo Soliman. V Messině se pak jeho životní dráha zkrížila s osudy muže, který měl pro jeho další kariéru rozhodující význam. Byl jím český šlechtic Jan Jiří Kristián kníže Lobkovic, zakladatel hořínské (mělnické) knížecí větve lobkovického rodu.

Jan Jiří Kristián kníže z Lobkovic (1686–1753) se dostal na Sicílii v souvislosti s habsburskou velmocenskou politikou. Působil v letech 1729–1732 jako vysoký důstojník („*generalfeldwachmeister*“) v Království neapolském, tehdy ještě habsburském, a roku 1732 se stal guvernérem Sicílie. V této funkci hájil v následujícím roce sedm měsíců Messinu před Španěly, nakonec musel kapitulovat. Je pravděpodobné, že právě v této těžké době poznal malého Angela a přemluvil jeho paní, aby mu svého malého afrického sluhu postoupila.¹²

Podle Karoliny Pichlerové bral pak kníže mladého Afričana na všechna svá další působišť. K nim patřilo zejména Milánsko, kde Lobkovic působil jako guvernér v letech 1734–1739, dále Sedmíhradsko, poté Čechy, kde se čerstvý polní maršál a rytíř Řádu zlatého rouna stal na čas zemským velitelem. Významně se podílel na obraně země v počátcích války o dědictví rakouské, následně se pak účastnil bojů v jižních Čechách, u Prahy, v Horní Falci, u Trutnova (Horní Ždár) a také (v letech 1743–1746) opět v severní Itálii. Svou kariéru zakončil jako zemský velitel v Uhrách; zemřel 4. října 1753.

Podle vyprávění Pichlerové dbal Lobkovicův starý hofmistr o Angeloovo vzdělání a obstaral mu mj. učitele, zřejmě vynikajícího, neboť prý malého Afričana za 17 dní naučil

9 Starší literatura počínaje W. Bauerem uvažovala o etniku Galla ve východní Africe. Naposledy ještě Gerald SCHÖPFER, *Klar und fest. Geschichte des Hauses Liechtenstein*, Riegersburg 1996², s. 79. Všechny dosavadní pokusy o identifikaci odmítá W. SAUER, *Angelo*, s. 65–66. Viz i *Katalog* s. 67–80.

10 Nesouhlasí ostatně ani jméno matky. Jméno Mmadi Make znamená Mmadi (tj. Mohamad), syn (matky) Make.

11 M. FIRLA-FERKL v úvodu k W. A. BAUER, *Angelo Soliman*, s. 14–19.

12 W. A. BAUER, *Angelo Soliman*, s. 36–39. K Lobkovicovi viz Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich*, XV, Wien 1866, s. 342–345 a Stanislav KAŠÍK – Petr MAŠEK – Marie MŽYKOVÁ, *Lobkovicové – dějiny a genealogie rodu*, České Budějovice 2002, s. 42–43. Ve starších pracích včetně Wurzbacha se uvádí rok úmrtí J. J. K. z Lobkovic 1755.

německy. Jako generálův sluha prý Angelo statečně bojoval po boku svého pána, sloužil mu jako posel a jednou prý mu i zachránil život, když ho zraněného vynesl z bojiště. Údajně osvědčil i velitelské schopnosti, takže prý mu maršál Lacy nabídl velení roty, ač Angelo neměl důstojnickou hodnost. Když pak Angelo odmítl, obdaroval ho Lacy alespoň skvostnou tureckou šavlí. Nevěrohodnost tohoto dojemného vyprávění je patrná na první pohled, už jen proto, že Franz Moritz hrabě Lacy se stal maršálem až roku 1766, takže sotva mohl Angelovi za jeho působení u Lobkovic nabízet kompanii. Také tureckou šavli získal Angelo, jak dále uvidíme, jiným způsobem. Na druhé straně však víme, že později Lacy se Solimanem skutečně udržoval přátelské styky. V dopise z roku 1761, který se nám náhodou dochoval, ho alespoň několikrát oslovuje „*mein lieber Angelo*“ a ujišťuje ho, že by mu splnil jakékoli přání, pokud by to záviselo jen na jeho vůli.¹³

Spolehlivých údajů o Angelově službě u Lobkovic je dosud známo velmi málo. Autor základní monografie o Solimanovi Wilhelm A. Bauer, pátrající v lobkovickém rodinném archivu, nenašel nic, objevil však alespoň zajímavé prameny ikonografické. Na zámku v Hoříně mu ukázali obraz koně vedeného černým sluhou, malovaný pro Jana Jiřího Kristiána Lobkovic roku 1732. Obraz, který podle rodové tradice měl představovat Angela, přinejmenším dokládá Lobkovicou slabost pro africké služebníky za doby jeho italského pobytu,¹⁴ či alespoň – podobně jako další, o něco starší „hořínský“ obraz afrického sluhy,¹⁵ pomáhajícího do sedla vojáku v brnění – , zájem o černé sluhy v Lobkovicově rodu.

Poněkud více informací o Angelu Solimanovi se nám dostává po roce 1753, kdy po smrti Jana Jiřího Kristiána z Lobkovic přešel Angelo Soliman do služby k pražskému rodákovi Josefu Václavu knížeti z Lichtenštejna, nejbohatšímu aristokratu Moravy.¹⁶ Lichtenštejn se na rozdíl od Lobkovic proslavil nejen jako voják, ale i v diplomatických službách.¹⁷ Poté, co se zúčastnil bojů s Turky v letech 1716–1718 a války o polské

13 Monika FIRLA, „*Segen, Segen, Segen auf Dich, guter Mann!*“: Angelo Soliman und seine Freunde Graf Franz Moritz von Lacy, Ignaz von Born, Johann Anton Mertens und Ferenc Kazinczy, Wien 2003², s. 15.

14 W. A. BAUER, *Angelo Soliman*, s. 39–40. Zde i reprodukce obrazu. Ten se do Hořína mohl dostat nejspíše až na samém sklonku generálova života či spíše až po jeho smrti. Jan Jiří Kristián totiž zemřel 4. 10. 1753 a Hořín získali Lobkovicové svatbou jeho syna Augusta Antonína Josefa s Marií Josefou Ludmilou Černínovou z Chudenic, která se konala 16. 9. 1753, tedy tři neděle před generálovou smrtí.

15 *Katalog*, č. 3.3.5.

16 W. A. BAUER, *Angelo Soliman*, s. 42. K lichtenštejnským statkům na Moravě, v Čechách, v Rakouském Slezsku a v Dolních Rakousích srovnej mapu in: Evelin OBERHAMMER (Hg.), „*Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel*“. *Das Fürstenhaus Liechtenstein in der frühen Neuzeit*, Wien – München 1990, s. 35.

17 Bližší informace o něm přináší výstavní katalog Reinhold BAUMSTARK (Hg.), *Josef Wenzel von Liechtenstein, Fürst und Diplomat im Europa des 18. Jahrhunderts*, Einsiedeln 1990, zvl. úvodní stať Volker PRESS, *Fürst Joseph Wenzl von Liechtenstein (1696–1772), Ein Aristokrat zwischen Armee, Kaiserhof und Fürstenhaus* (tamtéž, s. 10–23).

nástupnictví na Rýně, působil jako vyslanec v Berlíně (1735–1737) a v Paříži (1737–1741).¹⁸ Za války o rakouské dědictví se opět vrátil do armády, účastnil se bojů v Čechách, v Bavorsku a posléze v letech 1745–1746 – nyní již v hodnosti polního maršála – jako vrchní velitel rakouského vojska v Itálii. Proslavil se také jako úspěšný reorganizátor rakouské artilerie a roku 1753 vystřídal zemřelého Lobkovicve ve funkci zemského velitele v Uhrách. O šest let později pro zdravotní potíže vojenskou službu opustil. Byl ale i nadále čas od času pověřován významnými politickými úkoly: Roku 1760 vedl poselstvo, které přivezlo z Itálie Josefovou nevěstu Isabellu Parmskou,¹⁹ roku 1764 se zúčastnil ve Frankfurtu nad Mohanem jako volební vyslanec korunovace Josefa II. římským králem a konečně zastupoval i Josefova bratra Leopolda v jednání o španělskou nevěstu.

Do rukou tohoto aristokrata přešla po Lobkovicově smrti nejen vojenská správa Uher, ale i jeho sloužící Angelo Soliman. Podle Karoliny Pichlerové se tak stalo na základě Lobkovicova testamentu, spíše však převzetím části Lobkovicova úředního aparátu či snad v důsledku jakéhosi Angelova předchozího slibu. Není totiž nic známo o tom, že by Jan Jiří Kristián z Lobkovic vůbec nějaký testament sepsal.

Ve službě u Josefa Václava z Lichtenštejna Angelo zůstal do roku 1768. Písemných svědectví o jeho působení v lichtenštejnských palácích mnoho není. Starší literatura znala od doby Bauerových archivních výzkumů jen zmínky účetní povahy, dnes zčásti rozmnožené, z nichž vyplývá, že Angelo nastoupil do služby u knížete jako komorník roku 1754, a to s relativně vysokým platem. „*Knížecí mouřenín*“ Angelo Soliman také doprovázel svého pána roku 1760 do Parmy a roku 1764 do Frankfurtu, vždy v novém orientálním oděvu, jehož součástí byla i turecká šavle. V účtech je uváděn vždy jako komorník, novější literatura někdy (ale bez řádných dokladů) uvádí, že u Lichtenštejnova dvora zastával od roku 1764 odpovědnou funkci prvního komorníka, který řídil činnost ostatních služebníků.²⁰ Prameny není doloženo ani tvrzení Karoliny Pichlerové, že prý si jako důvěrník knížete získal vděk mnoha lidí tím, že předával pánovi četné žádosti o pomoc a doprovázel je svými přímluvami. Bezpečnější informace o tom, jak konkrétně vypadal

18 Jeho druhou misí, za níž si získal obdiv francouzské dvorské společnosti svou duchaplností i nádherou svého vystupování, dodnes připomínají dva portréty od francouzského dvorního malíře Hyacintha Rigauda, na nichž Lichtenštejn okázale vypíná hrud' ozdobenou právě získaným Řádem zlatého rouna. Viz E. OBERHAMMER (Hg.), „*Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel*“, obr. příl. 14 za s. 48, nebo výše zmíněný katalog.

19 Lichtenštejnův příchod do Parmy přibližuje obraz anonymního autora, existuje i Meytensův obraz příjezdu Isabely do Vídně. V početném průvodu se na obou obrazech objevuje, i když nezřetelně, i náš Angelo. Naposledy publikováno in *Katalog*, s. 20, 22, 98.

20 Erich SOMMERAUER, *Angelo Soliman: An exotic Viennese Personality in the Times of Wolfgang Amadeus Mozart*, in: Johanna Holaubek – Hana Navrátilová – Wolf B. Oerter (Hg.), *Egypt and Austria II, Proceedings of the Prague Symposium, October 5th to 7th 2005*, Praha 2006, s. 123–127, zde 124.

vztah mezi oběma muži, nemáme. V každém případě měla služba u Lichtenštejna poněkud jiný charakter než u Lobkovic.

Jan Jiří Kristián z Lobkovic po kratičkém pokusu o církevní kariéru²¹ a několika letech působení v čele italských provincií Habsburků strávil svůj život ve vojsku.²² Pokud Angelo za jeho života poznal Čechy, pak nejspíš jako voják. Naproti tomu Josef Václav z Lichtenštejna krátce po Angelově nástupu do služby zanechal vojenské kariéry a věnoval se péči o svá panství i náročným kulturním zálibám. Ve službě Lichtenštejnům se tedy Angelovi nabízely daleko rozmanitější a hlavně „civilnější“ možnosti uplatnění než u jeho prvního pána.

Důvěrný vztah mezi Angelem a jeho novým zaměstnavatelem nám spíše než archivní dokumenty naznačují alespoň prameny ikonografické, dokládající výrazný zájem knížete o africké služebníky. Především je to Lichtenštejnův jezdecký portrét od Petra van Roy z doby kolem roku 1730, kdy Soliman ještě trávil svá dětská léta na Sicílii.²³ Dále pak je třeba připomenout známý Canalettovův obraz zahrady Lichtenštejnského paláce v Rossau před branami Vídně, na němž je zachycen spolu s Josefem Václavem knížetem z Lichtenštejna i mladý africký sluha.²⁴ V něm je někdy spatřován přímo Angelo Soliman, otázkou je, zda právem.²⁵ Canaletto totiž obraz asi maloval za svého pobytu ve Vídni v letech 1758–1760, kdy mělo být Angelovi téměř čtyřicet let, zatímco africký sluha vypodobněný na zmíněném plátnu je zobrazen jako dítě. V každé případě však oba obrazy dokládají zálibu knížete v černých služebnících. Pádnějším důkazem těsného vztahu knížete k Solimanovi, ale i Solimanova poměrně respektovaného postavení v lichtenštejském prostředí, by mohl být dnes ztracený Angelův portrét, jehož autorem byl jihlavský malíř Johann Nepomuk Steiner (1725–1793), působící od šedesátých let jako dvorní malíř ve Vídni, kam ho pozval kníže Václav Antonín z Kounic.²⁶ Portrét předváděl Angela v orientálním úbo-

21 Svou kariéru sice zahájil roku 1702 jako kanovník v Salzburku, ale záhy úřad opustil a roku 1707 vstoupil do armády, v níž působil až do konce života. Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 506, 878.

22 Základem jeho příjmů byl podle smlouvy, kterou uzavřel roku 1723 se svým starším bratrem, finanční fideikomis ve výši 230 000 zl, z něhož mu plynul roční úrok 12 000 zl. P. MAŤA, *Svět*, s. 734, pozn. 3. Roku 1722 sice získal dědictvím statek Jezeří a Nové Sedlo u Bíliny, ale jen v zastoupení svého nezletilého syna Karla Adama, který pak statek prodal roku 1752 Ferdinandu Filipu Josefovi z roudnické větve. Teprve jeho další syn August Antonín Josef sňatkem s hraběnkou Marií Černínovou z Chudenic vytvořil dodnes existující základnu pozemkového majetku mělnické větve v Čechách.

23 Reprodukci přináší E. OBERHAMMER (Hg.), *„Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel“*, s. 220.

24 Reprodukce se nachází např. tamtéž, obr. příl. č. 1 za str. 48 nebo *Katalog*, s. 4.2.1.

25 Viz výše pozn. 4. W. Sauer vysvětluje rozpor tím, že buď Canaletto použil pro zdůraznění stavovského rozdílu dobové schéma „velký pán – malý sluha“, ale nevylučuje ani, že Angelo byl malého vzrůstu (W. SAUER, *Angelo*, s. 62), což ovšem Angelova jiná zobrazení nepotvrzují.

26 O Steinerovi podrobně pojednává diplomová práce Sylvie RAPOSOVÁ, *Johann Nepomuk Steiner (1725–1793)*, FF MU Brno 1997. Za možnost seznámit se s jejími závěry děkuji Pavlu Pumperovi z Brna. Obraz musel vzniknout mezi rokem 1759, kdy se Steiner vrátil z dlouholetého italského po-

ru, s bílým turbanem na hlavě. Vznikl asi krátce po Steinerově příchodu do Vídně a dnes je znám jen z reprodukce v podobě grafického listu (mezzotinty) Johanna Geорга Haida (1710–1776).²⁷ Lze se ptát, zda obraz od ceněného autora, který portrétoval samotného knížete Kounice, básníka Metastasia a další významné vídeňské osobnosti, si vskutku objednal sám Angelo Soliman, nebo spíše jeho pán; druhá, pravděpodobnější možnost by naznačovala přinejmenším významné místo afrického služebníka na lichtenštejnském dvoře. Jednoznačná odpověď neexistuje, skutečností totiž je, že Steiner podle Raposové běžně portrétoval i měšťany moravských měst, stejně jako vrchnostenské zaměstnance, například Kounicova štolmistra Riedla.

Dobrou sociální pozici Angela Solimana v šedesátých letech naznačuje i jeho sňatek, uzavřený v roce 1768 ve svatoštepánském dómu. Jeho vyvolenou se stala Magdalena, 34letá vdova po Antonu Christianovi, sekretáři hraběnky Harrachové. Podle rodinné tradice byla nevěsta sestrou pozdějšího napoleonského maršála François-Christophe Kellermana, vévody z Valmy, který v té době již byl vysokým důstojníkem francouzské královské armády. Svědky byli Lichtenštejnův sekretář F. M. Gottwald a univerzitní mistr šermíř jménem K. Freiheit.²⁸ Angelo Soliman při svatebním obřadu od přísáhl, že není nevolný („*mancipium*“), zřejmě tedy během své služby – snad již při křtu – dosáhl osobní svobody.²⁹ Také další rodinné vztahy potvrzují Solimanovu dobrou pozici. Kmotrem jeho jediného dítěte, dcery Josefíny, narozené roku 1772, byl (v zastoupení) baron Josef Bender, známý směnárník a ředitel divadla U Korutanské brány, proslulý tím, že divadlu věnoval veškerý svůj majetek. A dcera sama se později, už po otcově smrti, provdala za barona Ernsta von Feuchtersleben.

Sňatek, tajený před knížetem, se stal Solimanovi osudným. Jakmile se totiž o něm Josef Václav Lichtenštejn dozvěděl, Solimana okamžitě propustil ze svých služeb. Od roku 1768 pak žil Soliman se svou rodinou jako soukromník ve vlastním domku se zahradou na vídeňském předměstí Weissgerber. Podle Karoliny Pichlerové měl v té době pěstovat intenzivní styky s předními (bohužel nejmenovanými) vzdělanci Vídně a věnoval velké úsilí vzdělání své dcery. Z čeho vlastně žil, není jasné. Pokoušel se sice investovat do kobalto-

bytu do Jihlavy, a rokem 1770, kdy byla nabízena ke koupi jeho reprodukce. Roku 1777 byl obraz vystaven ve vídeňské Akademii. Z výkladu S. Raposové a W. Sauera vyplývá, že zřejmě vznikl v šedesátých letech. S. RAPOSOVÁ, *Johann Nepomuk Steiner*, s. 11, 71, 147. W. SAUER, *Angelo*, s. 62, vidí objednavatele jednoznačně v Lichtenštejnovi a podává zajímavé vysvětlení ideového záměru objednávky.

27 Viz např. <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/77/Angelo_Soliman.jpg> [cit. 2011-01-01].

28 W. A. BAUER, *Angelo Soliman*, s. 55–58; W. SAUER, *Angelo*, s. 71–75.

29 Otrokem zřejmě nebyl již při vstupu do služby, protože si mohl vybrat zaměstnavatele a dostal plat. V matričním záznamu je dokonce označen jako „*nobilis dominus*“. Srov. *Katalog*, č. 4.3.5, s. 192–193.

vých dolů ve štyrském Schladmingu, ale neúspěšně,³⁰ takže není divu, že jeho dům skončil roku 1783 v exekuci. V té době však již byl Angelo opět v lichtenštejnských službách. Roku 1773, krátce po smrti knížete Josefa Václava, ho přijal zpět na lichtenštejnský dvůr synovec a dědic zemřelého knížete František Josef (1726–1781) a údajně ho pověřil dohledem nad vzděláním svého čtrnáctiletého syna Aloise Josefa (1759–1805). Bezpečně to doloženo není, ale úctyhodný doživotní plat ve výši 600 zl ročně novou funkci nepřímou potvrzuje, stejně jako označení „*Hofmeister beim Fürst Liechtenstein*“, pod kterým je Soliman uveden v soupisu majitelů vídeňských domů z roku 1779. V pramenech lichtenštejnské proveniencce z té doby byl ovšem Angelo uváděn jako komorník, což se ale s dozorem nad výchovou mladého knížete nevyklučuje. Aktivní službu Angelo ukončil roku 1783, poté trávil čas jako lichtenštejnský penzista v lichtenštejnském domě v Herrengasse a později v domu na rohu Freyungu a ulice Tiefer Graben. Zde 21. listopadu 1796 zemřel, bezprostředně poté, co ho porazila na ulici mrtvice. Komise, která sepisovala jeho pozůstalost, nezjistila prakticky žádný majetek, jen dluhy.³¹

Haidova mezzotinta naznačuje, že v době jejího vzniku projevoval náš africký sluha značné sebevědomí a těšil se jistému respektu. V latinském textu pod portrétem je představen jako „*Angelus Solimanus, Regiae Numidarum gentis nepos, decora facie, ingenio validus, os humerosque Jugurthae similis...*, *fidelis principium familiaris*“. Text dále uvádí, že je všem milý v Africe, na Sicílii, ve Francii, v Anglii, Francích i Rakousku, čímž máme nepřímou doloženo, že v doprovodu svého pána navštívil i další země, konkrétně Anglii a Francii. Tomu by odpovídalo i tvrzení Pichlerové, že prý mluvil plynule italsky, francouzsky a německy a domluvil se i latinsky, česky a anglicky.³² Ověřit Angelovy jazykové znalosti se ale dosud nepodařilo, až na to, že jediný jeho dochovaný dopis (1792) je skutečně psán dobrou němčinou, zatímco své votum do protokolu zednářské lóže na rozdíl od ostatních spolubratří zapsal Angelo francouzsky.

Karolina Pichlerová ovšem žádné Angelovy přátele konkrétně nejmenuje, a pokud jde o jednotlivé vědní obory, zmiňuje se jen o jeho zálibě v historii, o Angelově znamenité číselné paměti a o jeho pověsti vynikajícího hráče šachů a karet.³³ Z těchto údajů někteří autoři usuzují na jeho matematické nadání.

Přátelské styky s významnými vídeňskými učiteli a umělci zřejmě přivedly počátkem osmdesátých let našeho Angela do prestižní vídeňské zednářské lóže „Zur wahren Ein-

30 Alfred WEIß, *Angelo Soliman: Der hochfürstliche Mohr als Gewerke beim Schladminger Kobalterzbau*, Da schau her, Die Kulturzeitschrift aus Österreichs Mitte 24, 2003, Heft 1, s. 3–5; W. SAUER, *Angelo*, s. 70–71.

31 W. A. BAUER, *Angelo Soliman*, s. 58–70.

32 Tamtéž, s. 72–75.

33 Tamtéž, s. 54.

tracht“, založené roku 1781, která sdružovala čelné příslušníky vídeňské kulturní elity včetně Josefa Haydna, Aloise Blumauera nebo Josefa von Sonnenfels a na svých schůzkách často hostila i Mozarta, který byl členem jiné vídeňské lóže.³⁴ Angelo do ní přestoupil jen několik týdnů po založení z jiné, „neřádné“ lóže. Hned na počátku získal mezi zednáři významné postavení, takže se na něho obraceli někteří jedinci s uctivými žádostmi o podporu svého přijetí do lóže. Například právník a pozdější univerzitní profesor Johann Anton Mertens svůj dopis Solimanovi podepisuje výrazem „*Ihr aufrichtiger Freund und Diener*“ a slibuje, že přimluve nikdy nezklame a že využije každé příležitosti k tomu, aby mu poskytl svou protislužbu.³⁵

Významnější ovšem bylo Angelovo přátelství se známým mineralogem Ignácem rytířem Bornem, proslaveným u nás zejména svými zásluhami o organizaci české osvětské vědy. Právě na Solimanovo doporučení byl Born přijat do lóže, což naznačuje jejich starší známost. Když pak Born stanul v jejím čele a přeměnil ji ve významné centrum osvětské vědy, dostal se díky jemu do vedení lóže také Soliman, nejdříve jako „*frater terribilis*“, přezkušující nové členy, a později jako viceceremoniář. Uvádí se, že pomohl Bornovi zavést do programu lóže pravidelné čtení vědeckých rozprav, které se pak rozšířilo v zednářských lóžích po celé Evropě.³⁶ Jako zednářský pseudonym si Angelo měl zvolit jméno numidského krále Massinissy, což potvrzuje jeho zálibu v antické historii a spolu s textem na zmíněném portrétu snad i to, že se považoval (nebo byl ostatními pokládán) za potomka králů starověké Numidie. Zda šlo o vědomou mystifikaci, jež měla vylepšit Angelovu reputaci, nebo o skutečný sebeklam, dnes už asi ne zjistíme.

Mezi významnými soudobými vzdělanci našel Angelo i dalšího přítele, známého maďarského básníka Ference Kazinczyho, s nímž udržoval styky od roku 1786. Právě v jeho pozůstalosti se dochoval jediný Angelův dopis. Pochází z roku 1792 a Angelo v něm děkuje za zaslání láhve „*tokajské esence*“. Zajímavější je ale to, co se z dopisu dozvídáme mimochodem: Angelo sebevědomě tituluje maďarského šlechtice „*hochverehrter Freund*“

34 K vídeňskému zednářství doby josefínské jako celku a zvláště k lóži U pravé svornosti viz Edith ROSENSTRAUCH-KÖNIGSBERG, *Freimaurerei im Josephinischen Wien*, Wien 1975; Heinz SCHULLER, *Die St. Johannis-Freimaurerlogge „Zur wahren Eintracht“*. Die Mitglieder der Wiener Elite-Logge 1781–1785, Genealogisches Jahrbuch 1782–1785, Neustadt/Aisch 1992, s. 5–41; Hans Josef IRMEN (Hg.), *Die Protokolle der Wiener Freimaurerlogge „Zur wahren Eintracht (1781–1785)“*, Frankfurt am Main 1994; Hans WAGNER, *Freimaurerei um Joseph II. Die Loge Zur wahren Eintracht, Ausstellungskatalog des Österreichischen Freimaurermuseums Schloss Rosenau b. Zwettl*, Wien 1980. K Solimanovu působení v lóži více W. SAUER, *Angelo*, s. 75–77.

35 M. FIRLA, *Segen*, s. 29.

36 Monika FIRLO, *Angelo Soliman und seine Freunde im Adel und der geistigen Elite*, in: <<http://www.bpb.de/themen/G67MG5.html>> [cit. 2010-12-10]; Pasquale Artaria, majitel firmy, která distribuovala vydání Solimanova mezzozintového portrétu, byl rovněž zednář. E. SOMMERAUER, *Angelo Soliman*, s. 125.

a „*lieber Bruder Kazinczy*“, ujišťuje ho svým respektem a přátelstvím a zároveň také odhaluje něco ze svých názorů na dobové poměry.³⁷ Pozdější Kazinczyho uznalá slova na adresu zemřelého Angela v textu z roku 1809 považuje Monika Firla za náznak toho, že Soliman snad i mohl intervenovat roku 1794 ve prospěch básníka po jeho zatčení v procesu s tzv. uherskými jakobíny; tato domněnka však postrádá hlubší oporu v pramenech.³⁸ O společenském postavení našeho Afričana v době josefínské něco vypovídá i existence jeho siluety od známého pařížského výrobce siluet Françoise Gonorda, který za své návštěvy Vídně roku 1780 portrétoval zdejší významné osobnosti.³⁹

Mozartovo zednářství, jeho styky s Bornovou lóží a Mozartova *Kouzelná flétna* vedou některé autory k tomu, že píše i o Angelově příteli Mozartovi,⁴⁰ případně i o Solimanově přátelství s Haydnem, a dokonce uvažují o tom, že stárnoucí Afričan se stal předlohou pro Sarastrova služebníka Monostata v Mozartově „zednářské“ opeře (Max Pirker, Jan Assman),⁴¹ případně i pro Bassa Selima v *Únosu ze serailu*.⁴² Ovšem hrubý a lstivý Monostatos rozhodně není sympatická postava, ani jinak nevíme nic konkrétního o vztahu Angela a Mozarta, případně Haydna, takže je lepší vyvarovat se příliš jednoznačných soudů. Podle Pichlerové projevoval náklonnost k Angelovi i sám císař Josef II., který se prý s ním běžně procházel v přátelské rozmluvě po Vídni, zavěšen do jeho ramene.⁴³ Ani o jejich vztahu, jeho intenzitě a charakteru však nelze říci nic bližšího. Zřejmé je jen to, že Angelo Soliman byl důležitou osobou vídeňského zednářského hnutí josefínské doby a že se s naprostou samozřejmostí pohyboval a byl přijímán v kruzích vídeňských kulturních elit jako rovnocenný partner. Tím spíše ovšem překvapí to, co následovalo bezprostředně po jeho smrti.

37 Zřejmě pod dojmem nastupující pojosefínské reakce i své nevalné finanční situace píše s jistou závisťou, že Kazinczy díky svému pozemkovému vlastnictví může podobně jako Cicero, „*Vater der Wohlredenheit Roms*“, sedět ve svém Tusculanu a přijímat návštěvy přátel, a dodává resignovaně, že on, Soliman, žije poměrně klidně a chladnokrevně pozoruje vzdálen velkého světa současné proměny státu.

38 Kazinczy byl roku 1794 odsouzen k smrti, trest mu však byl roku 1795 změněn na časově neomezený žalář až do „*napravení*“. Propuštěn byl roku 1801. C. v. WURZBACH, *Biographisches Lexicon*, XI, s. 101.

39 Celkem se dochovaly tři Solimanovy siluety, z toho jedna od Gonorda. Vesměs byly šířeny v zednářském prostředí. W. SAUER, *Angelo*, s. 63. Podle K. Pichlerové Angelo konal ve stáří také mnoho cest, zčásti ve svých, zčásti v knížecích záležitostech, přičemž ho všude srdečně vítali a vzpomínali na jeho dobré skutky. Zvláštní přízní prý ho vyznamenal arcivévoda Ferdinand, místodržící v Milánsku. Tyto informace však prozatím nebyly nikým ověřeny. Doložena je jen jeho cesta do Košic roku 1787. W. SAUER, *Angelo*, s. 78.

40 Viz např. Paul NETTL, *Angelo Soliman – Friend of Mozart*, Phylon 7, 1946, č. 1, s. 41–46.

41 K Pirkerovi srov. W. A. BAUER, *Angelo Soliman*, s. 80, k Assmanovi E. SOMMERAUER, *Angelo Soliman*, s. 125.

42 <http://en.wikipedia.org/wiki/Angelo_Soliman> [cit. 2011-01-01]. Podobně G. SCHÖPFER, *Klar und fest*, s. 80. Týž autor přebírá i tvrzení Brigitte Sokopové, že Angelo byl možná předobrazem černochoha Solimana v Musilově díle *Muž bez vlastností* (1930).

43 W. A. BAUER, *Angelo Soliman*, s. 54.

Soliman se totiž stal podivnou obětí tehdejšího zaujetí pro vědu – stal se muzejním exponátem. Jeho kůže byla preparována a odborně vycpána, načež byla vystavena veřejnosti v budově dvorní bibliotéky v c. k. kabinetu přírodnin, zárodku dnešního vídeňského Přírodněhistorického muzea. Tehdejší správce sbírky abbé Simon Eberle, rovněž zednář, chápal kabinet jako spektakulární záležitost a v expozici uplatňoval systém tzv. dioramat, předvádějící poutavě jednotlivé výseky přírody podle zemí.⁴⁴ Ten údajně získal souhlas Angelovy rodiny s preparací těla zesnulého. Zoufalé dopisy Angelovy dcery, marně se snažící o vydání otcových ostatků a posléze jen jeho kůže, však dokládají, že celá operace proběhla proti vůli rodiny, respektive Angelovy jediné dcery. Eberle přitom měl jen tlumočit přání samotného císaře Františka II.⁴⁵ Zda byl iniciátorem celé akce skutečně císař, nebo zda šlo spíše o iniciativu některých přírodovědců či lékařů, kryjících se císařovým jménem, nejspíše samotného Eberla, asi již nezjistíme. Druhá varianta bude pravděpodobnější. V každém případě právě osvícenská věda svou snahou po racionálním třídění živých bytostí na základě jejich fyzických znaků významně přispěla ke studiu lidských ras a zrodu „moderních“ rasových teorií.⁴⁶ Německá antropoložka Monika Firla, která se v poslední době Solimanem systematicky zabývá, na základě několika nepřímých důkazů dokonce vehementně prosazuje domněnku, že s preparací vyslovil na konci svého života souhlas sám Soliman, kterého prý někdo z jeho zednářských přátel z řad přírodovědců přesvědčil o vědecké prospěšnosti takového řešení.⁴⁷ Pro svou hypotézu však našla pochopení jen u části historiků.⁴⁸ V každém případě stál za celou akcí současný přírodovědný zájem. Ten dal ostatně vzniknout ještě dalšímu exponátu připomínajícímu zemřelého Solimana, totiž jeho posmrtně zhotovené bustě, která byla spolu s bustami několika dalších Afričanů uložena v anatomických sbírkách vídeňské lékařské fakulty, odkud se po čase dostala do muzea v Badenu u Vídně.⁴⁹

44 Christa RIEDEL-DORN, *The Natural History Collections in Vienna's Naturhistorisches Museum*, in: Comité international de ICOM pour les musées et collections de sciences naturelles, Cahiers d'étude 9, 1999, s. 3–6, zde s. 3.

45 W. A. BAUER, *Angelo Soliman*, s. 84–86.

46 Ivo BUDIL, *Intelektuální zdroje moderní rasové teorie*, in: Ivo Budil – Marta Ulrychová (edd.), II. antropologické sympozium (Nečtiny 4. – 5. 7. 2002), Dobrá Voda u Pelhřimova s. d., s. 40–57. Srov. též Ivo BUDIL, *Od prvotního jazyka k rase*, Praha 2002.

47 Argumentuje především tím, že i Eberle a jeho pomocník a nástupce abbé Andreas Stütz byli zednáři, sleduje však zároveň širší kontext praxe vystavování "vycpaných" osob i přírodovědecké názory z Bornova okruhu. Monika FIRLA, *Verkörpert uns Soliman; Oder: Hat er seine haut selbst gespendet; Eine Provokation zu „Station Corpus“*, Wien 2003; též on-line na <http://www.tanzhotel.at/Deutsch/Angelo_Soliman/Firla.htm> [cit. 2011-12-02].

48 Výklad M. Firlý přesvědčivě vyvrací W. SAUER, *Angelo*, s. 79–84.

49 Monika FIRLA, *Die Afrikanerbüsten im Rolettmuseum Baden bei Wien. Eine österreichisch-baden-württembergische Sammlung. Mit einem Gutachten zur Büste Angelo Solimans von Marie Terschler-Nicola, Georg Ernst Franzke und Vera M. F. Hammer*, Tribus 48, 1999, s. 67–103. Ke zhotovení busty zřejmě sloužila nejen Thallerem snátá posmrtná maska, ale i skelet Solimanovy lebky, soudě alespoň

Ve vídeňském dvorním kabinetu přírodnin byla vitrína se Solimanovým tělem vystavena jako součást expozice tropického pralesa, ovšem jihoamerického. Spolu s Anjelem tu mohli návštěvníci obdivovat i tapíra a další exotická zvířata a ptáky, ale také preparované sedmileté africké děvče, které císař získal jako dar od neapolské královny. Angelo stál ve vitrině nakročen, byl svlečený, pouze se sukénkou z pštroších per a s korunou z téhož materiálu, ozdoben na rukou a na nohou šňůrami skleněných perel a na prsou mušlovým náhrdelníkem, tedy tak, jak byly představováni „divoši“ na rytinách doprovázejících dobové cestopisy nebo na alegorických zobrazeních Afriky. Kabinet však vlastnil ještě dva další posmrtně preparované Afričany, z nichž jeden v jiném dioramatu vedl na dlouhé šňůře velblouda, či snad dokonce na něm jel. Vystavení exotického „divocha“ samo o sobě zřejmě v dané době nevyvolávalo mezi vzdělanci nesouhlas, s podobnými exponáty se tehdy bylo možno setkat i v Paříži nebo Turíně, ostatně ani později tomu dlouho nebylo jinak. Jak uvádí Monika Firla, ještě roku 1888 nabízeli ke koupi pro muzejní účely „*vycpaného černoča*“ na světové výstavě v Barceloně.⁵⁰ Vídeňskou veřejnost ovšem pobuřoval fakt, že v dvorní knihovně byly vystaveny ostatky známé a vážené osobnosti. Ze zásadních důvodů se pak stavěla proti církvi, marně ale podporovala snahy Solimanovy dcery o vydání částí otcova těla.⁵¹ Teprve roku 1806 byl Soliman v rámci přestavby sbírek spolu s ostatními podobnými „exponáty“ z iniciativy nového ředitele Carla von Schreibera uložen na půdě Hofbibliothek.⁵² Odpočívající preparované Afričany však čekala ještě další rána, snad ale osvobozující. Za revoluce roku 1848 totiž dopadla na střechu knihovny střela vyslaná Windischgraetzovými dělostřelci a v nastalém požáru pozůstatky Solimana i ostatních Afričanů vzaly za své.

K tématu Angelo Soliman, zejména k Afričanovu posmrtnému osudu, se po celé 19. století objevovaly články ve vídeňském tisku, obvykle dosti kritické k císařově „vědecké“ iniciativě. Byl okrajově zmiňován i v některých odborných studiích a slovnících, avšak vesměs šlo buď o poznatky přebírané od Karoliny Pichlerové, nebo o nepřiliš věrohodné

podle výše zmíněné korespondence jeho dcery, která žádala nejdříve vrácení těla a kůže a pak už jen kůže. Příslušné dokumenty viz *Katalog*, č. 5.2.1. – 5.2.5.

50 M. FIRLA, *Einleitung*, s. 22.

51 Vídeňská konsistoř odmítala vystavení nahého těla obecně a navíc kritizovala vystavení vycpaného „*mouřenína*“ jako rarity „*ve společnosti jiných zvířat*“, jež mělo sloužit jen nemístnému uspokojení zvědavosti publika. Zvláště důrazně upozorňovala na fakt, že vystavená kůže umožňuje zemřelého poznat a představuje ho současníkům téměř jako živého a že zdejší publikum, které z větší části zemřelého znalo a cenilo si ho pro jeho dobré vlastnosti, sdílí bolestné představy jeho dcery. Walter SAUER, *Angelo Soliman*, in: <<http://www.sadocc.at/angelo-soliman.shtm>> [2011-01-01].

52 Nového ředitele k tomu vedlo nejen humánní citění a snaha vyjít vstříc kritice ze strany veřejnosti, ale i zásadní přestavba sbírek, kterou Schreiber prosadil a která spočívala v odstranění Eberlových „*dioramat*“ a v systematickém utřídění exponátů.

vtipy vyprávěné mezi Vídeňany.⁵³ Teprve roku 1922 se Angelovi dostalo první vědecké monografie. Její autor Wilhelm A. Bauer, editor a popularizátor vědy,⁵⁴ vyšel ze staré biografické črty Karoliny Pichlerové, pokusil se ji však konfrontovat s archivními prameny a také s ikonografickým materiálem. Poté hlubší zájem o afrického sluhu nadlouho opět téměř utichl. Znovu ožil od devadesátých let v souvislosti se současnými etnickými problémy Evropy, konfrontované s masovým přistěhovalectvím. Roku 1993 připravila Monika Firla druhé, doplněné vydání Bauerovy biografie, jejíž text rozšířila a zčásti i korigovala obsáhlým úvodem shrnujícím novější poznatky a zpřístupnila v ní i článek Karoliny Pichlerové. Objevila se i řada dílčích studií a brožur, které rozšířily znalosti o poslední fázi Solimanova života, zejména o jeho stycích s příslušníky vídeňských kulturních elit.⁵⁵ Z autorů je možno vedle Moniky Firla a Ericha Sommerauera jmenovat především Waltera Sauera.⁵⁶ K Solimanovi se hlásí jako svému předchůdci i afroameričtí zednáři. Osud Angela Solimana se také stal tématem disertací a diplomních prací⁵⁷ i námětem výstav uspořádané v Badenu u Vídně v roce 2004⁵⁸ a zaujal i autory několika dramát.⁵⁹ Roku 2006 dokonce vydala rakouská pošta známku s jeho portrétem. Jako kritický příspěvek k oslavám rakouského milenia roku 1996 dokonce dávala jedna avantgardní baletní sku-

53 Tuto literaturu eviduje W. A. Bauer a její přehled podává i Monika FIRLO, *Angelo Soliman in der Wiener Gesellschaft vom 18. bis 20. Jahrhundert*, in: Gerhard Höpp (Hg.), *Fremde Erfahrungen: Asiaten und Afrikaner in Deutschland, Österreich und Schweiz bis 1945*, Berlin 1996, s. 69–96.

54 Viz výše pozn. 2.

55 Monika FIRLA, *Bemerkungen zu zwei kontroversen Punkten in der Biographie Angelo Solimans (um 1721–1796)*, *Aufklärung – Vormärz – Revolution: Jahrbuch der Internationalen Forschungsstelle Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa von 1770–1850 an der Universität Innsbruck 18–19*, 1998–1999, s. 25–39; Monika FIRLA – Hermann FORKL, *Neue Details zur Biographie von Angelo Soliman (um 1721–1796)*, *Études Germano-Africaines* 14, 1996, s. 119–136.

56 Walter SAUER (Hg.), *Das afrikanische Wien. Ein Führer zu Bieber, Malangatana, Soliman*, Wien 1996; TÝŽ, *Angelo Soliman*. Srov. i Hanno BASCHNEGGER, *Im Schatten der Aufklärung: Angelo Soliman in Wien*, in: Herbert Lachmayer (Hg.), *Mozart. Experiment Aufklärung im Wien des ausgehenden 18. Jahrhunderts*, Ostfildern 2006, s. 283–291; Iris WIGGER – Katrin KLEIN, *Bruder Mohr Angelo Soliman und der Rassismus der Aufklärung. Rassismus als Leichenschändung*, in: Wulf D. Hund (Hg.), *Entfremdete Körper*, Bielefeld 2009, s. 81 n.

57 Wiktoria Elisabeth MORITZ, *Kommunikationsobjekt Angelo Soliman (1721–1796): eine historische Diskursanalyse*, diplomová práce, Universität Wien 2006; Gergely PETERFY, *Orpheus és Massinissa: Kazinczy Ferenc és Angelo Soliman*, disertační práce, Miskolcs 2007. Práce vyšla tiskem a je přístupná on-line na <<http://www.scribd.com/doc/18285742/Peterfy-Gergely-ORPHEUS-ES-MASSINISSA>> [cit. 2011-12-02], bohužel bez cizojazyčného resumé. Vznik další disertace signalizuje E. SOMME-RAUER, *Angelo*, s. 127.

58 Monika FIRLA, *Angelo Soliman – Ein Wiener Afrikaner im 18. Jahrhundert. Ausstellungskatalog*, Baden bei Wien 2004.

59 V nejstarším z nich (Fritz von Herzmanowsky-Orlando, 1961) se jen mihne připomínka Solimanova konce, v novějších, protirasisticky zaměřených dramatech *Soliman* od Ludwiga Felse (1991) a *Angelo Soliman oder schwarze Bekanntschaft* (1981–1983) od Conny Hanse Mayera (1983) je už našemu Afričanovi přidělena hlavní role. M. FIRLO in: W. A. BAUER, *Angelo Soliman*, s. 24. Conny Hanes MEYER, *Angelo Soliman oder Die schwarze Bekanntschaft (1981–1983)*, Wien 1983.

pina taneční představení Angelo*Soliman od Berta Gstettnera, v němž byla podána Afričanova autentická historie s využitím Gluckových baletních pantomim a Mozartovy hudby.⁶⁰ Nejnověji zaujal náš hrdina Výmarsko-berlínskou multikulturální skupinu, která slavila v nedávné době v Americe úspěch s performancí *The Blackamoor Angel*.⁶¹

Angelo Soliman se stal díky probuzenému zájmu natolik populární, že se ho zmocnila i komerce, jak dokládá například Kaiserstraßenfest, slavnost pořádaná každoročně ve vinařské obci Draßenhofen, ležící na opačné straně hranic proti našemu Mikulovu.⁶² Angelo Soliman se však dostává i do zajímavých souvislostí vědecké etiky, konkrétně do diskusí o morálním právu vystavovat egyptské mumie na veřejnosti.⁶³ Tyto úvahy ovšem již nepatří do tematiky tohoto příspěvku.

Zde mohu jen konstatovat, že s nemalým zaujetím pro osobu proslulého Afričana, se kterým se můžeme setkat v Rakousku a do jisté míry i v jiných zemích, dokonce i v Americe, kontrastuje zjevný nezájem nebo přinejmenším neinformovanost české veřejnosti a většiny českých historiků. Přitom Soliman měl úzké vztahy k českým zemím. Uměl česky a jistě pobýval i v Čechách a na Moravě, ať již v Lobkovicových službách jako voják, nebo ve službě knížat z Lichtenštejna, především na jejich oblíbených jihomoravských sídlech. Avšak ani zahraniční badatelé s výjimkou Wilhelma A. Bauera se vlastně dosud nepokusili využít důkladněji našich archivů, kde by se snad ještě mohlo něco najít zejména k Solimanově službě u Lobkovic, o níž vlastně stále nemáme k dispozici jiné informace než ty, jež přinesla prastará, nepříliš důvěryhodná biografie od Karoliny Pichlerové. Ale ani o Solimanovi ve službě u Josefa Václava Lichtenštejna vlastně nevíme téměř nic. Osudy nešťastného Afričana tak zůstávají nedopsanou kapitolou z kulturních dějin českých zemí v 18. století. Tento příspěvek, který shrnuje výsledky zahraniční literatury a částečně je doplňuje a koriguje na základě českých prací, které zahraniční bádání z ja-

60 Kurier 13. 7. 1996; Wiener Zeitung 14. 7. 1996.

61 Metroland 33, Nr. 48, 9. 12. 2010, citováno podle <<http://metroland.tyPend.com>> [cit. 2011-01-01]. Souborně shrnuje ohlasy na Solimana *Katalog*, s. 211–225.

62 V srpnu se zde po dva dni každoročně slaví památka staré císařské silnice z Vídně do Brna, a to tím způsobem, že vinné sklepy ve zdejší Kellergasse na čas dostávají jména starých zájezdních hospod vybudovaných na této cestě a zároveň jsou "zasvěceny" jedné z významných osobností, které obcí v minulosti projízděly. Mezi jednotlivými čísly programu v roce 2010 nechyběly audience u Josefa II. se slavnostním naříznutím Josefova dortu nebo tanec císařovny Sisi na Mozartovu *Malou noční hudbu*, na počest vášnivého lovce Jana Sobieského se podával kančí guláš, zatímco Napoleon byl uctěn Auzsterlitz-Semmeln a Waterloo-Chili. Mezi významnými osobnostmi, které prošly ve slavnostním průvodu obcí a kterým byly věnovány jednotlivé sklepy, nechyběli vedle císaře Nerona, Rudolfa II., Marie Terezie, Napoleona nebo cara Alexandra a dalších panovníků a aristokratů ani Giacomo Casanova, Wolfgang A. Mozart a samozřejmě náš Angelo Soliman v obleku střiženém podle Haidova portrétu. Jezdívá prý tudy se svým pánem na lobkovicke zámky v Lednici a Valticích. <<http://www.kaiserstrasse.nanet.at/kaiserstrassenfest/festprogramm/index.html>> [cit. 2011-01-01].

63 Wilfried SEIPL, *Mummies and ethics in the museum*, in: Konrad Spindler et alii (eds.), *Human mummies: a global survey of their status and the techniques of conservation*, Wien 1996, s. 3–6.

zykových důvodů nevzalo v úvahu, je míněn jako pobídka pro ty, kteří by se o napsání takové kapitoly chtěli pokusit.

Zusammenfassung

Angelo Soliman – ein schwarzer Sklave, Kammerdiener, Freimaurer und Museumsexponat

Soliman, geboren um 1721 in Afrika, wurde als Kinderklave nach Sizilien verkauft und kam als Diener, Soldat und enger Vertrauter in Dienst des Fürsten Johann Georg von Lobkowitz. Ab 1754 lebte er in Wien im Hofstaat der Fürsten Liechtenstein als Hofmohr. Er war Kammerdiener, vielleicht auch Erzieher des Fürstensohns, vor allem aber ein exotisches „prunkstück“ für höfische Representation. Er lebte auch einige Jahre als Privatier in der Vorstadt. Als Freimaurer verkehrte Soliman mit bedeutenden Wissenschaftlern, Künstlern, vor allem mit Ignaz Born, Ferenc Kazinczy, aber auch mit Sonnenfels, Mozart usw. Seine Geschichte ist Teil der Wiener Stadtmythologie geworden, nicht zuletzt

durch die Präparierung seiner Leiche für das kaiserliche Naturalienkabinett, wo dieser Mann mit außergewöhnlichen Karriere im aufgeklärten Wien als halbnacter „Wilder“ presentiert wurde. Der Verfasser setzt für den tschechischen Leser die Ergebnisse der ausländischen Literatur zusammen, die sich mit Angelo Soliman vor allem in der letzten Zeit - im Zusammenhang mit dem aktuellen Problem der Immigrantintegration in Europa - intensiv beschäftigt, ergänzt sie um einige Details aus der tschechischen Literatur und macht auf die Möglichkeiten eines weiteren Studiums der Solimanproblematik in den tschechischen Archiven aufmerksam.

Diana DUCHOŇOVÁ

Detstvo a mladosť uhorského aristokrata. Spomienky palatína Pavla Esterházyho vo svetle jeho denníkových záznamov¹

Abstract: *This paper deals with Palatine Paul Esterhazy's diary written as an adult's reflection of the childhood and youth. Paul Esterhazy belonged among the most prominent figures of Hungary in the early Modern Age period as he managed to draw on the successful policies pursued by his father, Nikolaus Esterhazy. He too was awarded the rank of the Palatine, the supreme regional administration, and held the office for 32 years. The author of this study focuses on his childhood on his father's farmstead and his studies in Trnava described in vivid detail in his memoirs. As a consequence of the demise of his two elder siblings, he was forced to yield to the interests of the family's policies and to refrain from his spiritual career. He had to marry his niece Ursula Esterhazy, the heir of the Thurzos' property. In his memoirs Paul also reminisces about another reason for the change of his position in the family's hierarchy, namely the battle with the Turks near Vozokany, where four young family members died. Paul Esterhazy's reminiscences of his childhood and youth can be interpreted as an effort to support the memory of the family and dynasty and to accent his predestination to become the head of the Esterhazy dynasty.*

Key words: Paul Esterházy – 17 century – diary – family memory – upbringing – wedding strategies

Jednou z foriem reprezentácie aristokracie bolo vytváranie jej vlastných dejín, ktoré slúžilo na identifikáciu rodu v spoločnosti. K jej prejavom patrilo aj vytváranie genealógií, ktoré sa vyžadovali od najvýznamnejších aristokratov, pričom mali siahať čo najďalej do minulosti. Táto tendencia stála aj na pozadí nadmerného vyznávania kultu predkov v 17. storočí.² Výsledkom tejto snahy bolo vypracovanie rôznych, často fiktívnych rodových genealógií, ktoré siahali k biblickej, antickej či uhorskej dynastickej mytológii. Z roku 1670 pochádza genealógia rodu Esterházy, ktorú vytvoril Tobias Sadler počas života Pavla Esterházyho. Vykresľuje predkov už od 10. storočia, ide ale samozrej-

1 Príspevok vznikol v rámci grantu VEGA č. 2/0133/10 pod názvom *Šľachtický dvor – mocensko-politická, správna a kultúrna entita v ranom novoveku*.

2 Géza GALAVICS, *Die frühen Porträts der Familie Esterházy. Typen, Funktion, Bedeutung – eine Auswahl (Ein Forschungsbericht)*, in: Rudolf Kropf – Gerald Schlag (Hg.), *Adelige Hofhaltung im österreichisch-ungarischen Grenzraum (von Ende des 16. bis zum Anfangs des 19. Jahrhunderts)*, Eisenstadt 1998, s. 115.

me o fiktívnu genealógiu, ktorá sa zakladá na mýtoch, do rodokmeňu bol zaradený napríklad aj kráľ Hunov Atila alebo dokonca povestný valašský vojvoda Vlad Tepes zvaný Dracul. Malo sa tým poukázať na starobylosť predkov, pretože Esterházyovci boli v prvej polovici 17. storočia považovaní medzi uhorskými aristokratmi za *homines novi*.³ Veľká časť rodovej pamäte tiež prežila v rôznych memoároch, denníkoch a pamätiach, ktoré aj keď neboli primárne určené pre verejnosť, zaznamenávali pre ich tvorcov veľmi dôležité okamihy a udalosti každodenného života, predovšetkým dôležité politické rozhodnutia či opisy vojnových ťažení.⁴

Medzi tieto pramene môžeme zaradiť spomienky palatína Pavla Esterházyho, ktoré vznikli v jeho neskoršom veku ako reflexia spomienok na detstvo a mladosť. Osobnosť kniežata Pavla Esterházyho (1635–1713) formovala nielen uhorskú politiku, ale vďaka osobitnému záujmu o umenie (predovšetkým hudbu, o čom svedčí aj jeho dielo *Harmonia celestis*) aj kultúrnu atmosféru nastupujúcej uhorskej barokovej aristokracie.

Esterházyovci patrili k najstarším a istý čas aj najvýznamnejším a najbohatším rodom v Uhorsku. Vzišli z radov nižšej šľachty, pôvodom z Bratislavskej stolice. O vzostup rodu do radov aristokracie sa postaral Mikuláš Esterházy v prvej polovici 17. storočia a to fakticky v priebehu jedného desaťročia.⁵ Jeho syn Pavol pokračoval vo zveľadovaní rodového majetku, bol hlavným županom Šopronskej stolice (1652–1713), neskôr hlavným kráľovským dvormajstrom (1661–1681) a dolnouhorským a banským hlavným kapitánom (1668–1681). Vrcholom jeho kariéry bolo nadobudnutie funkcie palatína (1681–1713)

3 Magyar Országos Levéltár (ďalej len MOL), P 125, Esterházy Pál nádor iratai, 4751 db. László BERÉNYI, *Domini de Salomon-Watha dicti Zerház de Genere Salomon. Der Ursprung der Familie Esterházy und ihre frühzeitliche Geschichte*, in: Jakob Perschy – Harald Prickler (Hg.), *Die Fürsten Esterhazy. Magnaten, Diplomaten & Mäzene*, Eisenstadt – Wien 1995 (Ausstellungskatalog), s. 20.

4 K rodovej pamäti Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007; Petr MAŤA, *Svět české aristokracie 1500–1700*, Praha 2004, s. 88–109; Marie KOLDINSKÁ, *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha – Litomyšl 2001, s. 5–7; Werner RÖSENER (Hg.) *Adelige und bürgerliche Erinnerungskulturen des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit*, Göttingen 2000; Werner RÖSENER, *Aspekte der adeligen Erinnerungskultur im Mittelalter*, in: Günter Oesterle (Hg.), *Erinnerung, Gedächtnis, Wissen. Studien zur kulturwissenschaftlichen Gedächtnisforschung*, Göttingen 2005, s. 405–427.

5 Mikuláš Esterházy sa premyslenou politikou podpory Habsburgovcov v Uhorsku a vďaka dvom veľmi výhodným manželstvám (Uršula Dersffyová, Kristína Nyáryová) veľmi rýchlo zaradil medzi najbohatšie a najvýznamnejšie osobnosti danej doby. V roku 1613 získal barónsky titul a jeho hviezda rástla ďalej najmä počas povstania Gabriela Bethlena. Vrchol dosiahol v roku 1625, keď bol uhorským snemom zvolený za palatína. Ako predstaviteľ katolíckeho politického krídla orientoval svoju (a tým aj uhorskú) politiku na Viedeň a zasiahol do rekatolizácie krajiny. K vzostupu rodu Esterházy pozri: Géza PÁLFFY, *Der Aufstieg der Familiae Esterházy in die ungarische Aristokratie*, in: Wolfgang Güntler – Rudolf Kropf (Hg.), *Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert*, Eisenstadt 2009, s. 13–46; Géza PÁLFFY, *Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján. Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése*, Századok 143, 2009, č. 4, s. 853–882. K jeho politike pozri István HILLER, *Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645*, Wien – Köln – Weimar 1992.

a v roku 1687 získal kniežacieho titulu.⁶ Neobyčajne sa mu darilo aj pri zabezpečení potomstva, s dvomi manželkami mal spolu 26 potomkov. S prvou manželkou, Uršulou Esterházyovou, bol ženatý 30 rokov (1652–1682) a splodil s ňou 19 detí, s druhou, Evou Thökölyovou, sa im počas 31 ročného manželstva (1682–1713) narodilo sedem potomkov. Ani nie po desaťročnom zväzku sa ich manželstvo ocitlo v troskách. Manželia sa obviňovali vzájomnými pokusmi o zabitie (napríklad podaním jedu do jedla), alebo cudzoložstvom.⁷ Ich posledný spoločný potomok sa narodil desať rokov po uzavretí manželstva v roku 1692, pravdepodobne zvyšných 21 rokov nežili spoločným životom. Ich zväzok skončil až Pavlovou smrťou, ktorý zomrel ako 78 ročný v roku 1713.

Pavol svojimi spomienkami nadviazal na tradíciu písania denníkov, ktoré bolo u Esterházyovcov veľmi rozšírené. Zachovali sa nám napríklad zápisky jeho starého otca, podžupana Bratislavskej stolicy Františka Esterházyho, denník Pavlovej matky Kristíny Nyáryovej, alebo jeho strýka Daniela Esterházyho. O živote rodu v 17. storočí hovoria aj zápisky ľudí, ktorí žili na ich dvore, ich pamäte sa nám zachovali vo forme denníkov, alebo denníkových záznamov v kalendároch.⁸

Denník Pavla Esterházyho je chronologicky vymedzený rokmi 1635–1653 a zachytáva obdobie jeho detstva, dospievania a sobáša. Na originálnom dokumente je síce uvedený názov denník, ale po obsahovej stránke skôr ide o spomienky Pavla na jeho detstvo. Pôvodný denník, ktorý si Pavol viedol, sa nám nezachoval. Pavol ho pravdepodobne v dospelom veku prepísal vo forme spomienok, pričom využil pri jeho koncipovaní aj iné zdroje, pre obdobie detstva denník matky, alebo spomienky rodinných príslušníkov.

Pavol začína svoju osobnú výpoveď svojím narodením resp. krstínami a zdôraznil, že pri narodení mal všetky zuby (podľa spomienok rodičov a vychovávateľov). Už ako pár mesačného ho zobral ukázať Mikuláš Esterházy aj na zasadnutie krajinského snemu do Bratislavy. Tieto, pre bádatela zdanlivo bezvýznamné udalosti, mali pre Pavla hodnotu pri preukázaní jeho sily a vitality (zuby) ako aj dynastickej predurčenosti (prítomnosť na sneme ako dieťaťa).⁹ O to dôležitejšie bolo stavať na týchto symboloch, pretože samotný Pavol nebol primárne určený na úlohu pokračovateľa politických tradícií rodu, ako jeho bratia Štefan († 1641) a Ladislav († 1652). Je síce možné, aby dieťa pri narodení malo zuby,

6 Zoltán FALLENBÜCHL, *Állami (királyi és császári) tisztviselők a 17. századi Magyarországon*, Budapest 2002, s. 90–91.

7 Za Pavlovu milenku sa považuje napríklad Alžbeta Rákócziová. Katalin PÉTER, *Házasság a régi Magyarországon*, Budapest 2008, s. 129–130.

8 János ESTERHÁZY, *Az Esterházy család oldalgainak leírásához tartozó oklevéltár*, I.-IV., Budapest 1901, s. 178–212.

9 Okrem toho podľa starej uhorskej povery sa z takéhoto dieťaťa stane táltoš. MOL, P 125, Esterházy Pál nádor iratai, IV. Vegyes iratok, 4752 db., 701 cs., Családi krónikák, Pál nádor naplója, fol. 3 a Emma IVÁNYI (ed.), *Pál Esterházy: Mars Hungaricus*, Budapest 1989, s. 305, 508.

ale s istotou vieme povedať, že Pavla otec na zasadnutie snemu zobrať nemohol. Pavol sa narodil 7. septembra 1635 a krajinský snem zasadal od 30. novembra 1634 do 15. februára 1635.

Denníkové spracovanie Pavlovho detstva poukazuje na spôsob výchovy, ktorá sa aj v prípade palatínových potomkov nelíšila od zaužívaných zvyklostí tej doby. V najmladšom veku chlapci vyrastali spoločne s dievčatami.¹⁰ Prakticky už v tomto období sa vytvára v rámci dvora sa aj „dvor detí“, ktorý pozostával z dojok, neskôr pestúnok a ďalšieho služobníctva.¹¹ Okolo veku štyroch až piatich rokov boli chlapci oddelení od dievčat, a zároveň aj matiek. Od tohto okamihu nastupuje tzv. plánovaná výchova resp. vzdelávanie. V tomto období sa rozšíril ich dvor o deti ostatných rodinných príslušníkov, hlavne deti palatínových súrodencov, ktoré sa takto stávali súčasťou širšej rodiny palatína. Tento model výchovy vidno aj v testamente, ktorý spísal Mikuláš po svadbe s Kristínou Nyáryovou. Vyjadril sa nasledovným spôsobom, že ak by sa Kristíne narodil po jeho smrti syn, do štyroch, maximálne piatich rokov ho mala vychovávať sama, ale potom (a hlavne keby sa znovu vydala) mala odovzdať syna na výchovu palatínovým bratom Danielovi a Pavlovi. Ak by sa narodila dcéra, mala zostať až do doby svojho vydaja pri matke.¹² Pavol mal byť vychovávaný – podobne ako jeho brat Ladislav – spoločne s Danielovým synom, pravdepodobne Adamom (* 1631), a Pavlovým synom Alexandrom (* 1636). Finančné krytie jeho štúdií nemalo do veku 10 rokov prekročiť sumu 600 zl. Tieto peniaze mali pokryť náklady na obdobie štyroch rokov, pritom sa z nich vyplácali peniaze na ošatenie pre preceptorov a učňov a rôzne drobné výdavky.¹³ Oproti ostatným súrodencom však Mikuláš odporúčal, aby sa v Trnave vzdelával len do 12. rokov, potom mal prejsť do Viedne a tu navštevovať školu aspoň do svojich 21 rokov.¹⁴

Pri všetkých deťoch palatína bol uplatňovaný rovnaký model vzdelávania: Do 16. rokov života sa mali vzdelávať v Trnave a následne tri či štyri roky mali študovať vo Viedni. Tu mali zároveň nadobúdať aj praktické zručnosti návštevami cisárskeho dvora.¹⁵ Na dvo-

10 MOL, P 108, Repositorium 4 (ďalej len R 4), Végrendeletek és a végrehajtásukkal kapcsolatos iratok, fasc. E, No. 35, 14. 3. 1625, Nové Zámky a Judit FEJES, *Az Esterházyak házassági politikája 1645 után*, in: Katalin PÉTER (Szerk.), *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. „Adott Isten hozzánk való szertetéből egy fraucimmerecskét nekünk“, Budapest 1996, s. 120. Správanie dojok bolo na dvore M. Esterházyho taktiež upravené príkazmi, najviac sa zakazovala konzumácia alkoholických nápojov. Pozri aj Lajos MERÉNYI, *Eszterházy Miklós levelei Nyári Krisztinához 1624–1639*, in: *Történelmi Társaság és Befejező Közlemény*, 1900, s. 295 a ďalšie.

11 Katalin PÉTER, *A gyermek és a gyermekkor a történetírásban*, in: *Táz* (Szerk.), *Gyermek a kora újkori Magyarországon*, s. 39.

12 MOL, P 108, R 4, Végrendeletek és a végrehajtásukkal kapcsolatos iratok, fasc. E., No. 35, testament M. Esterházyho, 14. 3. 1625, Nové Zámky, pag. 6.

13 Tamtiež, No. 37, testament M. Esterházyho, 14. 8. 1641, Šintava, fol. 94a.

14 Tamtiež, fol. 94b.

15 Tamtiež.

roch deti vyučovali školmajstri, výučba bola menej viazaná školskými pravidlami, ale viac sa orientovala na životné a praktické skúsenosti. Deti sa učili rôznym zručnostiam potrebným pre život šľachtica, ako jazde, narábaniu so zbraňou alebo tancu.¹⁶ Svedectvom premyslenej a dôslednej výchovy zo strany palatína je skutočnosť, že prvý školmajster, Štefan Váczi, sa pri synovi Štefanovi uvádza už v čase, keď mal len dva roky!¹⁷

Pokiaľ aristokratickí potomkovia navštevovali kolégiá a univerzity, obvyčajne nebývali v konviktoch, ale mali prenajaté domy, kde malo dieťa prakticky svoj vlastný dvor, ktorý sa o neho staral. Na čele tejto mikrospoločnosti stál dvormajster, prefekt, obvykle príslušník kléru, ktorý mal na starosti predovšetkým morálnu výchovu.¹⁸ Ďalším členom bol preceptor, služobníctvo a napokon deti. Pred cestou sa vyhotovili inštrukcie pre synov, prefekta (dvormajstra) a ďalších služobníkov, ktoré obsahovali základné normy správania sa počas štúdia.¹⁹

Z Pavlovho denníka poznáme viacerých preceptorov, ktorí mali na starosť jeho výchovu: Jána Bornemiszu, Jána Thordayho a pátra Františka Koneczkého.²⁰ Bornemisza dlho v službách palatína nezotrval, pre nevhodné správanie musel odísť. Stalo sa totiž to, že Pavol si chcel dať z granátových jabĺk, ktoré dostal od strýka. Bornemisza vyšiel nahnevany zo svojej komôrky a svoju autoritu sa snažil preukázať tým, že rozlomil jedno jablko a spolu so šupkou ho natlačil lyžicou do Pavlových úst. Pritom mu vylomil jeden zub a vedľajší, ktorý sa mu tiež hýbal, vytĺkol kladivom. Nahnevany Mikuláš okamžite nariadil kapitánovi Žigmundovi Eörsimu, aby preceptora vyhodil z dvora.²¹ Telesné tresty detí v žiadnom prípade neboli na palatínovom dvore akceptované. Ďalší preceptor je známy až z čias jeho štúdií v Trnave. Pavol ešte spomína vo svojom denníku aj na istého preceptora Očka (Oczka), pôvodcom z Moravy, ktorý ho často trestal bitkou.²²

16 Sándor TAKÁTS, *Régi idők, régi emberek*, Budapest 1922, s. 41.

17 MOL, P 123, Miklós nádor iratai (1622–1645), III. gazdasági iratok, 4694 db., fol. 19, 35, 73, 111 a 148; tiež Lilla TOMPOS, *Az Esterházyak számadásai és textilszámlái a XVII. századból*, Budapest 2000, s. 32, 40, 56, 69 a 84.

18 Sprievod dvoch detí Adama Batthyányho, Krištofa a Pavla, ktoré išli na štúdiá k jezuitom do Šopronu, tvorilo minimálne 13 ľudí: Dvormajster, praepceptor, dvaja učni, kuchár, jeden šafár, koniar, predjazdec, zbrojnoš a ďalší. Spočiatku bývali v prenajatom dome, neskôr Adam na tento účel zakúpil dom. István FAZEKAS, *Batthyány I. Ádám és gyermekei*, in: K. Péter (Szerk.), *Gyermek a kora újkori Magyarországon*, s. 94 a Sándor TAKÁTS, *Régi magyarország jókedve*, Budapest 2002, s. 200.

19 Mathis LEIBETSEDER, *Die Kavaliertour. Adlige Erziehungsreisen im 17. und 18. Jahrhundert*, Köln – Weimar – Wien 2004, s. 39.

20 MOL, P 123, Miklós nádor iratai (1622–1645), I. Személyi iratok, a), 4683 db., list Jána Thordaya Mikulášovi Esterházymu, 29. 3. 1644, Eisenstadt.

21 MOL, P 125, Esterházy Pál nádor iratai, IV. Vegyes iratok, 4752 db., 701 cs., Családi krónikák, Pál nádor naplója, pag. 6-7 a E. IVÁNYI (ed.), *Pál Esterházy: Mars Hungaricus*, s. 306.

22 MOL, P 125, Esterházy Pál nádor iratai, IV. Vegyes iratok, 4752 db., 701 cs., Családi krónikák, Pál nádor naplója, fol. 54 a E. IVÁNYI (ed.), *Pál Esterházy: Mars Hungaricus*, s. 314. Ide pravdepodobne o slezijskeho šľachtica Juraja Oczka.

Najväčšia pozornosť pri výchove detí na dvore sa venovala najstaršiemu synovi, Štefanovi. Pri jeho výchove sa malo postupovať podľa inštrukcií a napomínaní, ktoré napísal jeho otec, Mikuláš Esterházy. Je možné, že sa neskôr inštrukciami riadili aj pri výchove ostatných potomkov, čiže aj Pavla. Tie boli postavené do troch základných rovín: Duchovnej, morálnej a vzdelanostnej a vďaka nim sa mali ovládať základné postuláty, ktoré predstavovali ideál dvorského správania nielen na uhorských, ale aj zahraničných dvoroch. Deti mali mať predovšetkým na zreteli Božiu bázeň a lásku a vyhýbať sa bezbožnostiam. Z morálnych vlastností mala byť dodržiavaná mravnosť, miernosť, pokora a poslušnosť, zo všetkých na prvom mieste ale mala byť predovšetkým skromnosť. Žiaden potomok sa nemal chváliť otcovým menom ani majetkom, ale mal sa správať tak, ako keby bol synom najnižšieho šľachtica, nesmel pohrdáť ľuďmi, ale naopak, vážiť si všetky stavy.²³ Striedmosť mal dodržiavať aj v jedle a pití, aby nemal kvôli prejedaniu zdravotné ťažkosti.²⁴ Palatín sa v inštrukcii vyjadril aj k voľnému času syna. V čase voľna, aj keby sa zabával tri či štyri hodiny, mal zvyšný čas tráviť konverzáciou (čiže rozhovorom a rozvíjaním kontaktov), alebo čítať príbehy, či písať krátke epištoly.²⁵ Mal sa vyvarovať bitkám s učňami, prípadné konflikty mal nahlásiť preceptorovi.²⁶ Na koni mohol vyjsť von dva až trikrát týždenne, a to buď na prechádzku, alebo zo zábavy.²⁷ Ako recept na dobré manželstvo odporúčal synovi dodržiavať nasledovné vlastnosti a činnosti: Modlitbu, múdrosť, ľudskosť, miernosť, toleranciu, zatajovanie a pretváрку, striedmu lásku, primeranú čestnosť, náležitú pravdu, aby navzájom znášali útrapy života. Neodporúčal dávať úplne najavo svoje city, lebo to považoval za škodlivé. Za rizikové považoval odcudzenie sa manželke, preto odporúčal – či z povinnosti alebo z lásky – „*precvičovať telesnú ale aj svetskú lásku*“, lebo inak spôsobí obidvom stranám „*nudu a nuda zase pohrdanie a pohrdanie zatratenie*“.²⁸

Obdobie štúdií na jezuitskom kolégiu v Trnave, ktorá sa v prvej polovici 17. storočia stala centrom katolíckej kultúry a vzdelanosti v západnom Uhorsku a bola zároveň miestom mecenáckych aktivít jeho otca (univerzita, univerzitný kostol), je zachytené takisto vo

23 MOL, Esterházy család zólyomi ágának levéltára, P 1290, Esterházy családtagok, 13. cs., 41. tétel, Esterházy Miklós nádor, inštrukcia pre Štefana 6. 7. 1632, Lackenbach, pag. 3.

24 MOL, P 108, R 60, Gazdasági és ügyviteli utasítások, fasc. A, No. 1, Instrukcio Comitiss Nicolai Esterházy..., 18. 10. 1634, Eisenstadt, pag. 7; MOL, P 1290, 13. cs., 41., Esterházy Miklós nádor, inštrukcia pre Štefana 6. 7. 1632, Lackenbach, pag. 4.

25 MOL, P 108, R 60, Gazdasági és ügyviteli utasítások, fasc. A, No. 5, inštrukcia pre Štefana Esterházyho, b. r., 17. bod, pag. 5; M. LEIBETSEDER, *Die Kavaliertour*, s. 39–40.

26 MOL, P 108, R 60, Gazdasági és ügyviteli utasítások, Fasc. A, No. 5, inštrukcia pre Štefana Esterházyho, b. r., 20. bod, pag. 6.

27 Tamtiež, No. 1, Instrukcio Comitiss Nicolai Esterházy..., 18. 10. 1634, Eisenstadt, pag. 9.

28 MOL, P 108, R 60, 16152 db., 370 cs., fasc. A, 1639 inštrukcia, pag. 5. Podrobnejšie pozri Diana DUCHONOVÁ, „*Napomínam Ťa z otcovskej lásky...*“ *Koncept výchovy a vzdelávania na dvore palatína Mikuláša Esterházyho v prvej polovici 17. storočia*, Forum Historiae 10, 2010, č. 2, <http://www.forum-historiae.sk/main/texty_2_2010/duchonova.pdf> [cit. 2011-12-02].

viacerých spomienkach. V Trnave Pavol študoval spolu so svojimi bratrancami Alexandrom, Jurajom, Mikulášom a Michalom. Vystupoval vo viacerých divadelných školských predstaveniach, ktoré organizovali miestni jezuiti. Stvárnil napríklad postavu kráľa Joasa pri príležitosti korunovácie panovníka Ferdinanda IV. (16. júna 1647), ale zahral si (aj vďaka subtilnej postave) ženskú úlohu – sv. Juditu alebo sv. Katarínu.²⁹ Okrem povinností spojenými so vzdelávaním nemal odopreté ani radovánky a trochu bezstarostný chlapčenský život. Chodil sa v sprievode ďalších mladých šľachticov kúpať do rieky Dudváh v neďalekom Zavare. Tanečné zábavy sa zase konali v Cíferi u príbuzných jeho matky.³⁰ Mladí aristokrati nachádzali rozptýlenie aj počas poľovačiek v blízkom okolí Trnavy, najmä v neďalekom Ružindole. Veľmi časté boli poľovačky na zajace, počas ktorých niekedy dochádzalo k zraneniam. Počas jednej poľovačky s bratom Ladislavom Pavla zhodil kôň, na druhý deň sa stala nehoda Jánovi Majtényimu, neskoršiemu kráľovskému personálov, ktorý pôsobil na dvore Ladislava Esterházyho. Podľa Pavla mal zvláštneho tureckého koňa, ktorý ho zhodil a začal mu hrýzť rameno, napokon napadol aj ostatné kone a všetci museli pred ním utekať. O tri dni sa znova vybrali na poľovačku na zajace, počas ktorej zase spadol z koňa opitý truksas Adama Batthyányho menom Vöcsei tak nešťastným spôsobom, že si on a aj jeho kôň zlomili väzy.³¹

Počas štúdia v Trnave sa Pavol prvýkrát oženil. „Vyvolenou“ sa stala jeho neter, dcéra brata Štefana a nevlastnej sestry Alžbety, Uršuľa. Pavol sa od detstva túžil stať duchovným a jeho sobáš bol vlastne reakciou na nepredvídané okolnosti, hlavne smrť dvoch starších súrodencov, Štefana a Ladislava, v bitke pri Veľkých Vozokanoch. Návrh, aby si zobral za ženu svoju neter, vyslovil, podľa Pavlových slov, ako prvý jeho strýko Wolfgang s odôvodnením, že je to pre dobro a pozdvihnutie celého rodu. Až po troch týždňoch neustáleho presviedčania a naliehania napokon súhlasil so sobášom, ale doslovne uviedol, že „*napokon teda spáchal tú svadbu*.“³² Uršuľa Esterházyová, ako dedička thurzovských majetkov, sa zdržiavala na hrade vo Forchtensteine a prakticky bola pod neustálym dozorom. Aby súhlasila so sobášom, mal jej Pavol dvoriť „*peknými slovami, lichôtkami a darmi*“. Počítalo sa aj s námietkami iných aristokratov, najmä Adama Batthyányho.³³

29 MOL, P 125, Esterházy Pál nádor iratai, IV. Vegyes iratok, 4752 db., 701 cs., Családi krónikák, Pál nádor naplója, fol. 44–45 a E. IVÁNYI (ed.), *Pál Esterházy: Mars Hungaricus*, s. 312, podobne tiež Zsigmond BUBICS – Lajos MERÉNYI, *Herceg Esterházy Pál nádor*, Budapest 1895, s. 85–86.

30 Cífer patril v 17. storočí Nyáryovcom.

31 MOL, P 125, Esterházy Pál nádor iratai, IV. Vegyes iratok, 4752 db., 701 cs., Családi krónikák, Pál nádor naplója, fol. 59, 66–67.

32 Tamtiež, pag. 60; tiež E. IVÁNYI (ed.), *Pál Esterházy: Mars Hungaricus*, s. 313 a 315–316.

33 MOL, P 124, Esterházy László gróf iratai, list Františka Esterházyho Ladislavovi Esterházymu, 1651, Forchtenstein, list č. 187, 4674 db.

Pavol spočiatku nebol vôbec tejto myšlienke naklonený. Podľa jeho slov ju začal mať rád ako ženu, až keď ho raz ráno navštívila v jeho spálni a v spánku ho pobozkala a objala.³⁴ O celej udalosti nevedel nikto, okrem prítomnej slúžky Marianky.³⁵ Ich svadba mohla byť ohrozená aj inými nápadníkmi, o ktorých by kvôli výške vena (300 000 zl) nebola núdza. Aj preto bola pod stálym dozorom. Rodina nemohla dovoliť, aby sa vydala za niekoho iného než člena rodu. Podobne ako v prípade sobáša jej rodičov Štefana a Alžbety Thurzovej išlo o to, aby obrovský majetok zostal v rukách Esterházyovcov.³⁶ Spomínaná svadba bola napadnuteľná, pretože síce mladomanželia mali pápežské povolenie, ale chýbal im súhlas od panovníka Ferdinanda III., o ktorý ani nepožiadali. Obrad prebehol takmer v tajnosti, 21. októbra 1652 medzi štvrtou a piatou hodinou poobede iba v prítomnosti troch svedkov, Štefana Kolozváryho, Juraja Kürtösyho a Wolfganga Esterházyho. Prirodzene išlo iba o formálny sobáš, svadba spojená s hostinou za prítomnosti hostí sa konala až 7. februára roku 1655.³⁷ Uršula nemala ani potrebný vek na sobáš, v čase svadby mala len 11 rokov. Legitimitu svadby napadol napríklad v roku 1655 František Nádasdy, avšak už v čase, keď mal pár aj panovnícke povolenie. Aj kvôli nízkemu veku nevesty bolo manželstvo „konzumované“ až o tri roky.³⁸

Pavol svoj zámer zobrať si Uršulu za ženu v denníku obhajoval tým, že tak robí v záujme zachovania rodu. Legitimitu tomuto spojeniu mala dať zachytená spomienka, podľa ktorej údajne, keď ležala na smrteľnej posteli Pavlova teta Alžbeta, nechala si k sebe privolať dcéru Uršulu. Tu prítomný misionár z Talianska, istý františkánsky páter menom Stracz, pri pohľade na deti povedal, že Pavol si zoberie za ženu práve Uršulu. Dokonca sa mu teta posmrtno zjavila v tmavofialových zamatových šatách, v ktorých ležala vystretá na márach. Keď upozornil na ňu prítomnú dojkú, tá vraj od strachu takmer odpadla. Duch Alžbety k nemu pristúpil a dal mu ruku malej Uršuli do ruky a následne zmizol.³⁹

V Pavlovom denníku sa odráža plán rodovej politiky, ktorý pripravoval jeho otec. Jeho synovia sa mali v zmysle rodového prepojenia medzi dvoma významnými aristokratickými rodinami v Zadunajsku oženiť s dcérami zadunajského hlavného kapitána Adama Batthyányho. Tie plány boli sčasti aj realizované, keď si Mikulášov syn Ladislav zobral za manželku Adamovu dcéru Eleonóru. Svadba palatínovho syna Ladislava bola napláno-

34 MOL, P 125, Esterházy Pál nádor iratai, IV. Vegyes iratok, 4752 db., 701 cs., Családi krónikák, Pál nádor naplója, fol. 64 a E. IVÁNYI (ed.), *Pál Esterházy: Mars Hungaricus*, s. 315–316.

35 MOL, P 125, Esterházy Pál nádor iratai, IV. Vegyes iratok, 4752 db., 701 cs., Családi krónikák, Pál nádor naplója, pag. 64–65 a P. ESTERHÁZY, *Mars Hungaricus*, s. 315

36 Pozri tiež J. FEJES, *Az Esterházyak házassági politikája 1645 után*, s. 137.

37 E. IVÁNYI (ed.), *Pál Esterházy: Mars Hungaricus*, s. 516; J. ESTERHÁZY, *Az Esterházy család oldalágainak leírásához tartozó oklevéltár*, s. 215.

38 J. FEJES, *Az Esterházyak házassági politikája 1645 után*, s. 156.

39 MOL, P 125, Esterházy Pál nádor iratai, IV. Vegyes iratok, 4752 db., 701 cs., Családi krónikák, Pál nádor naplója, pag. 24–25 a E. IVÁNYI (ed.), *Pál Esterházy: Mars Hungaricus*, s. 309.

vaná Mikulášom Esterházym a Adamom Batthyánym ešte na prelome 30. a 40. rokov 17. storočia.⁴⁰ Po vzájomnej dohode obidvoch rodín nasledovala návšteva budúceho partnera v sprievode rodiny. Ladislav sa vybral v októbri roku 1649 na pytačky do Rechnitzu v sprievode brata Pavla, aby sa u Adama Batthyányho uchádzal o ruku jeho dcéry Eleonóry. V Rechnitzi sa budúci manželia hneď aj zasnúbili podaním si ruky a výmenou obrúčok. Po dohode odišiel sprievod Esterházyovcov spolu s Batthyánym do Schlainingu, kde sa niekoľko dní oslavovalo a tancovalo. Od budúceho svokra dostal Ladislav, ale aj jeho brat Pavol, po jednom tureckom žrebcovi. Evidentne sa v Rechnitzi bujaro oslavovalo, pretože Ladislav pri návrate do Lackenbachu v podnapitom stave spadol z koňa a museli ho viezť na voze.⁴¹

Posledným okruhom spomienok, ktorému Pavol venoval v denníku priester, bolo jeho vnímanie smrti a údaje o pohreboch v rámci rodiny. Kontakt so smrťou bol pre deti v minulosti úplne prirodzenou záležitosťou, hoci, podľa Pavla, ju v neskoršou období prežíval oveľa hlbšie.⁴² Smrť bola vo všeobecnosti vnímaná ako prirodzená súčasť života, ako naplnenie Božej vôle, hlavne pri úmrtí malých detí.⁴³ Napriek tomu bola pociťovaná veľmi bolestne, hlavne keď sa jednalo o hlavu rodiny, alebo dediča a pokračovateľa rodu. Pavol napríklad opisuje, ako ťažko znášal smrť manželky jeho otec Mikuláš Esterházy. Údajne sa na tri dni zatvoril vo svojich komnatách a neprijímal návštevy. Nikto sa k nemu neodvážil vojsť, až napokon Pavlova teta Judita Rumyová za koláč a cukor presvedčila Pavla, aby k nemu vošiel.⁴⁴ Je možné, že aj táto predurčenosť, aby práve on navštívil smútiaceho otca, mala byť zdôvodnením významu Pavla medzi deťmi pri nárokoch na pozície v rámci rodu.

Veľkým zásahom do života rodu Esterházyovcov bola bitka pri Veľkých Vozokanoch, ktorá sa odohrala dňa 26. augusta v roku 1652. Pavol ju vo svojom denníku podrobne opisuje.⁴⁵ Pri strete uhorských vojsk vedených Adamom Forgáchom s tureckým vojskom

40 MOL, P 1315, Batthyány család levéltára, Missiles, list č. 12551, list Mikuláša Esterházyho Adamovi Batthyánymu, l. 1. 1641.

41 MOL, P 125, Esterházy Pál nádor iratai, IV. Vegyes iratok, 4752 db., 701 cs., Családi krónikák, Pál nádor naplója, pag. 49–51; tiež E. IVÁNYI (ed.), *Pál Esterházy: Mars Hungaricus*, s. 313.

42 MOL, P 125, Esterházy Pál nádor iratai, IV. Vegyes iratok, 4752 db., 701 cs., Családi krónikák, Pál nádor naplója, pag. 23; E. IVÁNYI (ed.), *Pál Esterházy: Mars Hungaricus*, s. 309.

43 Po smrti dcéry Magdalény napísal v liste palatín Mikuláš Esterházy Eve Poppelovej z Lobkovic: „Keby sme mohli, hlboko by sme smútili kvôli jej smrti, ale keďže sme zvyknutí na takého a horšie návštevy Boha, musíme to brať ako jeho vôľu.“ MOL, Batthyány család körmendi levéltára, Missiles 1527–1700, 40. cim, 4808 db., list Mikuláša Esterházyho Eve Poppelovej, 26. 5. 1627, Lackenbach.

44 MOL, P 125, Esterházy Pál nádor iratai, IV. Vegyes iratok, 4752 db., 701 cs., Családi krónikák, Pál nádor naplója, pag. 13–14; tiež E. IVÁNYI (ed.), *Pál Esterházy: Mars Hungaricus*, s. 307.

45 MOL, Esterházy család tatai ága, P 197, Familiaria, Korešpondencia, fol. 37; Eva VRABCOVÁ – Rastislav PETROVIČ (edd.), *Sereď dejiny mesta, Sereď 2002*, s. 59. Podrobnejšie o bitke pri Vozokanoch pozri Ottó CSÁMPAI, *Négy Esterházy egy hullása: a vezekényi csata, 1652*, Budapest 2007 a Zsuzsan-

pod velením ostrihomského bega Kara Mustafu zomreli štyria predstavitelia rodu Esterházy. Okrem Pavlovho brata, 26 ročného Ladislava, zomreli aj jeho traja bratrance len 27 ročný Tomáš, 24 ročný Gašpar (synovia strýka Daniela) a 35 ročný František (syn strýka Pavla). Ladislav Esterházy obdržal v auguste na hrade v Šintave list od novozámockého generála Adama Forgácha, v ktorom ho prosil, aby prišiel do Nových Zámok, lebo sa beg Mustafa, ktorého prezývali aj ako lúpežný beg (*rabló bég*), spolu so svojimi oddielmi chystal získať územie v okolí hradu Gýmeš. Počas bitky Ladislava spolu s Jánom Esterházym, jeho učňom Marcim a asi 20 jazdcami Turci vytlačili k potoku, kde v zablatenom teréne Ladislav spadol z koňa a po krátkom boji, kde utŕžil nespočetné množstvo rán, zomrel podvečer medzi šiestou až siedmou hodinou.⁴⁶ Františka Turci stáli, Tomášovi sa stala osudnou rana z pušky a Gašpar zomrel na početné rezné a bodné poranenia kopijou.⁴⁷ Až na druhý deň našli pozostatky padlých Esterházyovcov spolu so 45 členmi ich sprievodu. Podľa Pavlových zápisov boli už ich mŕtvolý orabované Turkami, iba Ladislav mal na sebe nohavice, spodné nohavice a košeľu.⁴⁸ Pochovali ich v rodinnej hrobke v Trnave, pričom sa pri výbere termínu pohrebu riadili určitou numerickou symbolikou. Ladislav Esterházy sa narodil 31. decembra roku 1626, zomrel dňa 26. augusta ako 26 ročný a termín pohrebu preto stanovili na 26. novembra roku 1652. Pavol Esterházy v denníku napísal, že pohreb sa uskutočnil až 20. marca 1653. Pravdepodobne sa rozlúčka s pozostalými konala 26. novembra 1652 a samotný pohreb bol až 20. marca nasledujúceho roku kvôli komplikovanosti príprav, keďže sa rátaťo s veľkým počtom účastníkov.⁴⁹

Vozokanská bitka bola akousi rodovou traumou, a aj preto sa stala ikonografickým námetom viacerých umeleckých predmetov určených na zachovanie rodovej pamäte. Samotné bojisko zdobí dodnes pamätník s erbovým symbolom Esterházyovcov, ktorý vznikol začiatkom 18. storočia. Práve Pavol a ostatní príslušníci rodu stáli za vznikom a udržiavaním spomienky na túto udalosť a hrdinskú smrť predkov a príbuzných. Pri príležitosti ukončenia Pavlových štúdií na druhé výročie bitky v roku 1654 bola vyhotovená

na J. ÚJVÁRY, „*De valamiq ez világ fennáll, mindennek szép koronája fennáll*“. *A vezekényi csata és Esterházy László halála*, *Hadtörténeti Közlemények* 119, 2006, č. 4, s. 943–972.

46 Pavol Hoffmann spomína až 18 rán. Országos Széchényi Könyvtár (Krajinská Széchényiho knižnica), *Kézirattár* (Zbierka rukopisov), *Régi Magyar Könyvtár* I 868, *Pohrebná reč Pavla Hoffmana*, 1653, Viedeň, s. 22.

47 Tamtiež, s. 18.

48 MOL, P 125, Esterházy Pál nádor iratai, IV. Vegyes iratok, 4752 db., 701 cs., *Családi krónikák*, Pál nádor naplója, pag. 78–79; E. IVÁNYI (ed.), *Pál Esterházy: Mars Hungaricus*, s. 317–318.

49 Zsuzsanna J. ÚJVÁRY, *Esterházy László temetési költsége*, in: Ibolya Maczák (ed.), „Fényes palotákban, ékes kőfalokban“: tanulmányok az Esterházy családról, Budapest 2009, s. 11.

augsburským majstrom Filipom Jakubom Drentwettom pamätná ozdobná misa o priere jedného metra, ktorá vyobrazovala práve smrť Ladislava.⁵⁰

Spomienky Pavla Esterházyho predstavovali memoárové zachytenie detstva a mladosti s myšlienkou podporiť rodovú a dynastickú pamäť ako aj jeho predurčenosť k postaveniu hlavy esterházyovského rodu. Pavol prežil detstvo v úzadí svojich súrodencov a predpokladala sa u neho skôr duchovná než politická kariéra. Napriek tomu bol podobne ako jeho otec zvolený za palatína a sa stal jednou z najvýraznejších osobností Uhorska druhej polovice 17. storočia. V uhorskom prostredí nie je bežné zachovanie denníkov z aristokratického prostredia, ktoré by zachytávali detstvo a mladosť aristokratov. Aj preto je Pavlov denník významným, aj keď stále nedoceneným prameňom odzrkadľujúcim každodenné peripetie jednotlivca, ako aj jeho vnímanie doby a prostredia, ktoré formovalo a ovplyvňovalo jeho život či rozhodnutia.

50 András SZILÁGYI, *Die Esterházy-Schatzkammer: Kunstwerke aus fünf Jahrhunderten*, Katalog der gemeinsamen Ausstellung des Kunstgewerbemuseums, Budapest und der Esterházy Privatstiftung, Eisenstadt im Budapester Kunstgewerbemuseum, Budapest 2006 – 2007, s. 96–97.

Zusammenfassung

Kindheit und Jugend eines ungarischen Aristokraten im Lichte der Memoiren Paul Esterházy

Die Memoiren des Palatins Paul Esterházy halten seine Kindheit und seine Jugend fest, ihr Ziel besteht im Erhalt des Stammes- und dynastischen Gedächtnisses. Sie halten den Zeitraum der Jahre 1635–1653 fest, als Paul heranwuchs, erwachsen wurde und heiratete. Die Memoiren entstanden in seinen Erwachsenenjahren durch Umschrift eines älteren Tagebuchs, wobei Paul bei deren Konzipierung auch andere Quellen verwandte, so z. B. das Tagebuch seiner Mutter und Erinnerungen Familienangehöriger.

Die Memoiren reflektieren die Art und Weise seiner Erziehung, die ganz den Gepflogenheiten der damaligen Zeit angepasst war. Seine Studienzeit im Jesuitenkolleg in Türnau (Trnava) wurde nicht nur als Abfolge von Pflichten eines studierenden Adligen dargestellt, sondern auch mit allen Unterhaltlichkeiten wie Jagdausflüge, Bade- oder Tanzvergünstigungen in Cífer bei Verwandten seiner Mutter Christina Nyáry.

Während seines Studiums in Türnau heiratete Paul zum ersten Mal. Seine Frau wurde seine Nichte Ursula, die Tochter seines Bruders Stefan und seiner Stiefschwester Elisabeth. Paul verteidigt in seinen Memoiren die Heirat als ein Interesse des

Stammeserhalts. In seiner Erinnerungen spiegelt sich der die Stammespolitik betreffende Plan seines Vaters Nikolaus wider. Die Söhne sollten zwei bedeutende Aristokratengeschlechter Oberungarns vereinen und sich deshalb mit den Töchtern Adam Batthyány vermählen. Dieser Plan wurde zum Teil verwirklicht, als Nikolaus Sohn Ladislaus Adams Tochter Eleonore ehelicht.

Paul gibt in seinen Memoiren auch dem Tod und den Begräbnissen einzelner Familienmitglieder Raum, denn die Schlacht gegen die Türken bei Velké Vozokany (1652), in der vier junge Esterházyer ihr Leben lassen mussten, stellte einen großen Einschnitt in seinem Leben dar. Diese Schlacht wurde einerseits zu einem Familientrauma, sie machte es jedoch andererseits Paul möglich, sein Leben vollständig zu verändern. Da er nicht der älteste Sohn seines Vaters war, war für ihn eher eine geistliche als eine politische Karriere vorgesehen. Nach dem tragischen Tod seines Bruders Ladislaus wurde er jedoch zum neuen Haupt der Familie und seinem Vater gleich zum Palatin erwählt. Im Laufe seines Lebens wurde er zu einer der markantesten Persönlichkeiten des 17. Jahrhunderts im Königreich Ungarn.

Jiří HRBEK

Hledat a nalézat: Barokní Valdštejnové a jejich informační síť

Abstract: This article deals with the information network linking the members of the House of Waldstein, a top aristocratic dynasty in the society of the early Modern Age. It focuses on the formation of an intelligence network within the Habsburg monarchy in the 17th and 18th centuries, while the special social position occupied by the Waldsteins enabled them to make use not only the publicly available resources (news-papers), but also a network of personal relations with agents in Central Europe's key strategic spots.

Key words: history of communication – nobility – the Waldsteins – news nets – history of journalism – post

Pro raně novověkou společnost platila přísná sociální stratifikace, která se odrážela v různém přístupu k informacím: Čím výše se pohybujeme směrem k vrcholu společenské pyramidy, tím větší byla informovanost raně novověkého člověka. Vedle omezení sociálních však působila také omezení geografická spojená s nedokonalou infrastrukturou ve střední Evropě 16. až 18. století, která ztěžovala přenos zpráv na větší vzdálenosti. Předmoderní jedinec se tak musel naučit žít s tajemstvím a potlačit zvědavost, smířit se s určitými tabu, ať už se jednalo o oblast víry, v níž tridentský koncil upevnil dogmata tam, kde lidský rozum nestačí na pochopení Božího tajemství, nebo o oblast politickou, která na rozdíl od některých italských či říšských měst nebyla v habsburské monarchii ani v nejmenším věcí veřejnou.¹ Nejvíce informací měl pochopitelně panovník a lidé v jeho bezprostřední blízkosti, vídeňský dvůr se stával pravým tržištěm informací, místem výměny a díky velkému množství událostí a lidí, kteří věděli, jak s nimi naložit, také zdrojem zpráv pro celou Evropu. Tzv. *arcana imperii* (státní tajemství)² a jejich znalost byla výsadou panovníků a jejich nejbližšího okolí, ne náhodou označovaného v prostoru habsburské monarchie jako tajná rada či konference. I česká aristokracie 17. a 18.

1 Dále Brendan DOOLEY – Sabrina A. BARO (ed.), *The Politics of Information in Early Modern Europe*, Routledge 2001. Na spojení mezi mocí a věděním upozornil již Max Weber (srov. Johannes WINCKELMANN (Hg.), *Max Weber: Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1972, s. 541 an [kapitola Sociologie panství]).

2 Dále Michael BEHNEN, *Arcana – Haec sunt ratio status*, *Zeitschrift für historische Forschung* 14, 1987, s. 129–196.

století udržovala pevné vztahy k vídeňskému dvoru. Buď byla u něj přímo angažována, nebo získávala informace prostřednictvím neformálních sociálních vazeb, ať už klientelně-patronátních, příbuzenských či úřední cestou po linii česká dvorská kancelář – pražské místodržitelství. Od přístupu k informacím se potom odvíjela exkluzivita společenského postavení i politický vliv; v důsledku se v nedemokratickém šíření zpráv odrážel politický systém budovaný sice na stavovských základech, ale přijímající ve střední Evropě rysy dvorského absolutismu.³ Není divu, že konec tohoto politického systému je spojen s rozšířením přístupu k informacím především díky zvyšující se čtenářské gramotnosti na konci 18. století a se vznikem nového typu veřejnosti. Ten souvisí s osvícenským optimismem, že každý člověk dokáže chápat všechny souvislosti a správně vyhodnotit rozumem obdržené informace.⁴

I. Veřejné zdroje informací

Vcelku lze rozdělit cesty, jakými čeští aristokraté získávali informace, na veřejné a soukromé. K jejich ilustraci poslouží příklad rodu Valdštejnů, který ve sledovaném období zaujímal pravidelně přední místa v rámci dvorské i zemské hierarchie. Zatímco v 17. století dokázali dlouhodobě, po čtyři generace, obsazovat špičku dvorských úřadů, následující století znamenalo nástup členů tohoto starobylého rodu do významných zemských funkcí. Současně můžeme pozorovat kariéry Valdštejnů ve vysokých patrech církevní hierarchie a v neposlední řadě také v armádě. Již samo umístění jednotlivých členů spojených příbuzenskými vazbami s předními rody monarchie (Harrachové, Černínové, Vratislavové z Mitrovic) a vědomím příslušnosti k dané sociální skupině se stalo základem pro rozsáhlou informační síť, do které byly zapleteny i osoby dále příbuzensky spřízněné, s nimiž udržovali intenzivní korespondenci, přičemž ani fyzická vzdálenost nebyla překážkou (dopisy Antonie Sibyly Sapieha z Polska její příbuzné Anně Kateřině z Valdštejna, Maxmiliána z Valdštejna synovi Ferdinandu Arnoštovi z Řezna, Karla Ferdinanda z Valdštejna Ferdinandu Bonaventurovi z Harrachu posílané z Anglie). Na následujících řádcích mého článku bude však pozornost věnována především vazbám na nerovnorodé osoby, jež sice nezaujímal přední místo na stupních společenské hierarchie, jejich přístup k důležitým informacím tím však nemusel být omezen. Hlavní důraz přitom bude kladen na komunikační síť bohaté hrádecké linie rodu (podle Komorního Hrádku vypínajícího se

3 Srovnání středoevropského (habsburského) a francouzského dvorského mechanismu přináší například Jeroen DUINDAM, *Vienna and Versailles. The Courts of Europe's Dynastic Rivals, 1550-1780*, Cambridge 2003.

4 Srov. Jürgen HABERMAS, *Strukturální přeměna veřejnosti*, Praha 2002.

nad řekou Sázavou), jejíž členové mohli využívat vedle soukromé korespondence se stejně urozenými přáteli také veřejné zdroje informací, obstarávat si ručně psané či tištěné noviny, zaměstnávat zpravodajce-novelanty nebo dokonce platit si agenty. Chudší větve rodu, nazvané podle původních sídel žehušická a rožďalovická (Waldstein-Arnau), nedisponovaly nutnými finančními prostředky pro budování tak rozsáhlého zpravodajského systému, přesto lze i přes nesrovnatelně horší dochování pramenů k jejich dějinám předpokládat přinejmenším obstarávání soudobých novin.

Touha získat nezávislé a neutrální zprávy se objevuje u české šlechty minimálně od 16. století.⁵ Na rozdíl od tendenční letákové literatury,⁶ jež zažívala svůj první rozkvět v době reformace a druhý potom v období třicetileté války, hledali aristokraté přístup k pokud možno objektivním informacím za účelem lepší orientace v politickém (a do značné míry i společenském) prostoru střední Evropy.

Přístup k informacím pak zprostředkovávali především italsí obchodníci, kteří měli rozvětvenou síť vazeb po celé Evropě, na zprávy bylo pohlíženo jako na druh zboží. Největší zájem byl pochopitelně o novinky od panovnického dvora a také o aktuální vývoj na turecké frontě. Italsí kupci se stávali prvními profesionálními novelanty, neboť u nich se hromadily informace z celé Evropy, které zpracovávali do ručně psaných novin. Ty ale bývaly neosobní povahy a s postupujícím rozšiřováním knižtisku se postupně stávaly anachronismem. Na rozdíl od tendenčních letáků, vydávaných ve službách politické či náboženské propagandy, totiž stále více začínaly vycházet „objektivní“ popisy slavnostních událostí (v českém prostředí například korunovační popisy)⁷ a také tištěná periodika.

5 Historiografie věnovala dosud pozornost šlechtickým informačním sítím především pro období 16. a počátku 17. století. Srov. Zdeněk ŠIMEČEK, *Osmanská expanze v českém zpravodajství 16. a na počátku 17. století*, in: *Osmanská moc ve střední a jihovýchodní Evropě v 16.–17. století II.*, Praha 1977, s. 310–373 (například pro pražské arcibiskupy); Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA a kol., *Dvory velmožů s erbem růže*, Praha 1997, s. 162–165 (pro pány z Hradce); Zdeněk VYBÍRAL, *Politická komunikace aristokratické společnosti na počátku novověku*, České Budějovice 2005, s. 270–280 (pro Karla staršího ze Žerotína); Zsuzsa BARBARICS, *Die Sammlungen handschriftlicher Zeitungen in Mittel- und Südostmitteleuropa in der Frühen Neuzeit*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*, České Budějovice 2006 (= *Opera historica* 11), s. 219–244. Také Kateřina PRAŽÁKOVÁ, *Obraz livonské války v psaných novinách rožmberského zpravodajství*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, České Budějovice 2007 (= *Opera historica* 12), s. 13–32; TÁŽ, *Das kommunikative Bild Ostmitteleuropas und des osmanischen Reichs in der Zeitungssammlung der letzten Rosenberger*, in: *Frühneuzeit-Info* 21, 2010, s. 180–197.

6 Srov. Hans-Joachim KÖHLER (Hg.), *Flugschriften als Massenmedium der Reformationszeit*, Stuttgart 1981; Adolf LAUBE (Hg.), *Flugschriften gegen die Reformation*, Berlin 1997. Nejnověji o této problematice Jana HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky*, Praha 2010.

7 V tomto případě se jednalo o nepřímou propagandu, kdy panovník nechtěl svou slávu založit na explicitní oslavě své osoby, ale prostřednictvím popisu slavností s ním spojených (korunovace, vjezdy do měst, holdování stavů, průvody). Z rozsáhlé literatury k tomu srov. Jutta SCHUMANN, *Die andere Sonne. Kaiserbild und Medienstrategien im Zeitalter Leopolds I.*, Berlin 2003. Podobným způsobem ale postupovaly i některé další instituce (jezuitské koleje, univerzity...).

Trhu s novinami⁸ pochopitelně prospívalo omezení cenzury a relativně svobodná politická diskuze, také proto se prvními evropskými centry obchodu s tímto novým zbožím staly Spojené provincie a také Anglie,⁹ kde byly roku 1702 na londýnské Fleet Street vydávány první noviny „moderního“ stříhu nazvané *Daily Courant*.¹⁰ Pro české území však měly rozhodující význam noviny vydávané v Říši¹¹ a také noviny severoitalské, ať už byly psány jakýmkoli jazykem. Politická dezintegrace prostoru dnešního Německa a severní Itálie nahrávala podobně jako v případě relativně volných nizozemských a anglických poměrů rozvoji novinářství, a tak většina velkých říšských nebo severoitalských měst nabízel své noviny, z nichž ty nejoblíbenější pocházely z Lipska, Augšpurku, Frankfurtu nad Mohanem, Lince,¹² Říma¹³ nebo Benátek.

V prostoru habsburské monarchie byla vydávána několikera periodika, z nichž nejvýznamnější bylo oficiální dvorské médium *Wiener(isches) Diarium*, jež vycházelo od roku 1703.¹⁴ Na jeho stránkách se objevovaly informace především od vídeňského dvora (úmrtí významných dvořanů, popisy slavností apod.), většinou však bez jakékoli reflexe či dokonce komentářů. Navíc všichni věděli o pečlivé cenzuře, které jsou tyto noviny podrobovány. Exempláře těchto novin z druhé poloviny 18. století nacházíme dnes také ve

-
- 8 O počátcích celoevropského trhu s informacemi dále Peter BURKE, *Společnost a vědění. Od Gutenbergova k Diderotovi*, Praha 2007, s. 167–198.
- 9 Mnohé z možností studia raně novověkých novin ukázala Sonja SCHULTHEIß-HEINZ, *Politik in der europäischen Publizistik. Eine historische Inhaltsanalyse von Zeitungen des 17. Jahrhunderts*, Wiesbaden 2004. Autorka zde analyzuje srovnávacím způsobem tři klíčová periodika západní Evropy: norimberské noviny *Teutsche Kriegs-Kurier*, *London Gazette* a *Pariser Gazette*.
- 10 O počátcích novin v Evropě F. DAHL, *Amsterdam – Earliest Newspaper Centre of Western Europe*, *Het Boek* 25, 1939, s. 160–197; F. DAHL, *Les Premiers Journaux en français*, in: Týž (ed.), *Début de la presse française*, Göteborg–Paris 1951, s. 1–15. O počátcích anglického tisku například Karl SCHWEIZER – Jeremy BLACK (eds.), *Politics and the press in Hanoverian Britain*, Lewiston 1989; Jeremy BLACK, *English press in the eighteenth century*, London 1987; James SUTHERLAND, *Restoration newspaper and its development*, Cambridge 2004.
- 11 Většina z nich vycházela jednou týdně a s obvyklým nákladem 200 až 300 kusů. O šíření novin na území Říše v 17. století dále Elger BLÜHM, *Fragen zum Thema Zeitung und Gesellschaft im 17. Jahrhundert*, in: Týž (Hg.), *Presse und Geschichte*, München 1977, s. 54–60; Elger BLÜHM, *Die ältesten Zeitungen und das Volk*, in: Peter Blickle – Wolfgang Brückner – Dieter Breuer (Hg.), *Literatur und Volk im 17. Jahrhundert*, Wiesbaden 1982, s. 741–752.
- 12 V tomto případě lze odkázat na studii Zdeňka ŠIMEČKA, *Linz und die Nachrichtenvermittlung nach Böhmen vom 15. bis zum 17. Jahrhundert*, in: *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz* 1969, Linz 1970, s. 269–290.
- 13 Mario INFELISE, *Roman Avvisi: information and politics in the seventeenth century*, in: Giovanni Vittorio Signorotto – Maria Antonietta Visceglia (eds.), *Court and Politics in Papal Rome (1492–1700)*, Cambridge 2002, s. 212–228.
- 14 K němu dále Helmut W. LANG, *Der Wiener Hof zur Zeit Leopold I. und die öffentliche Meinung*, in: August Buck – Georg Kauffmann – Blake Lee Spahr – Conrad Wiedemann (Hg.), *Europäische Hofkultur im 16. und 17. Jahrhundert III.*, Hamburg 1981, s. 601–605 nebo Wolfgang DUCHKOWITSCH, *Absolutismus und Zeitung. Die Strategie der absolutistischen Kommunikationspolitik und ihre Wirkung auf die Wiener Zeitungen 1621–1757*, Dissertationsarbeit Universität Wien 1979.

valdštejnské rodové knihovně,¹⁵ uložené nejdříve na zámku v Duchcově a na počátku 20. století převezené do Mnichova Hradiště.¹⁶ Bezpečně ale víme, že například Jan Josef z Valdštejna četl *Wiener Diarium*, nazývané v účtech jako „*městské noviny*“ („*Stadtzeitung*“), již roku 1719, kdy za ně platil ročně svému vídeňskému novelantovi Christianu Josefu Fischerovi 15 zl. Valdštejnové podobně jako ostatní čeští aristokrati však využívali hojně říšských novin, a to nejen vzhledem k poloze rodových panství ležících převážně v severních Čechách, ale také k jejich výše zmíněné kvalitě. Zejména se jednalo o velmi drahé *Leipziger Zeitung*, vycházející od poloviny 17. století, které prokazatelně četl již roku 1662 císařský diplomat Karel Ferdinand z Valdštejna.¹⁷ Dalším periodikem na duchcovském zámku byly francouzsky psané hanavské noviny, doložené na konci 17. století také u Lobkoviců,¹⁸ blíže nespecifikované noviny italské i proslulá *Acta eruditorum*, která se zachovala ve valdštejnské rodové knihovně v kontinuální řadě z let 1682 až 1747.¹⁹ Z let 1726 až 1731, kdy končí souvislá řada účtů, je doložen nákup česky psaných Rosenmüllerových novin, jež vycházely od února 1719.²⁰ Spolu s náklady na dopravu se tak celková položka za noviny vyšplhala na 91 zl. jen za první čtvrtletí roku 1720.²¹ Podobným způsobem jako duchcovští Valdštejnové postupovala i většina dalších českých aristokratických rodů: Přední šlechtici Čech a Moravy si obstarávali noviny z Říše, z Holandska, z Anglie či dokonce z „nepřátelské“ Francie. Olomoucký biskup Karel II. z Lichtenštejna-Castelcornu odebíral noviny z Bruselu, první ministr Leopolda I. Václav Eusebius z Lob-

15 *Wienerisches Diarium* z let 1755 až 1775 pod signaturou 19.3.1. až 19.5. (číslo 5077–5095).

16 K vývoji valdštejnské rodové knihovny a k jejímu obsahu dále Adolf PATERA, *Bohemica různých knihoven I. Waldštejnská knihovna duchcovská*, Sborník historického kroužku 14, 1913, s. 89–95, 209–215; Luboš ANTONÍN, *Zámecká knihovna Mnichovo Hradiště*, XIX. kongres mezinárodní asociace bibliofilů, Praha 1995; TÝŽ, *Bibliotheca Hermetica ze zámku Mnichovo Hradiště*, Starožitnosti a užité umění 7–8/1997, s. 23–26; TÝŽ, *Kircheriana v zámecké knihovně Mnichovo Hradiště*, Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků 15, 1998, s. 346–356. Za možnost studovat katalog této jedinečné knihovny děkuji PhDr. Petru Maškovi; za studium konkrétních svazků potom Ing. Soně Švábové. K dalším valdštejnským knižním sbírkám srov. Bohumír LIFKA, *Valdštejnská knihovna ze zámku v Doksech*, in: Vědecké informace ZK ČSAV – Supplementum 2, 1968, s. 30–54; Jana CHADIMOVÁ, *Bibliofilství litoměřického biskupa Emanuela Arnošta z Valdštejna (1716–1789) a jeho knihovna*, in: Sborník k 80. narozeninám Mirjam Bohatcové, Praha 1999, s. 69–91.

17 Österreichisches Staatsarchiv (dále jen ÖStA) Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále jen AVA), Familienarchiv (dále jen FA) Harrach, kart. 312, Karel Ferdinand Ferdinandu Bonaventurovi z Harrachu 6. 10. 1662. Stály ročně 36 zl. a 28 kr.

18 Zdeněk ŠIMEČEK, *Rozšíření novin v českých zemích v 17. a na počátku 18. století*, Československý časopis historický 27, 1979, s. 540–572, zde s. 542 an.

19 Uložena pod signaturou 4.1.1. a 4.2.1. (číslo 185–225).

20 Srov. Zdeněk ŠIMEČEK, *Proměny novinářství v českých zemích a Rosenmüllerovy noviny (1719–1727)*, Český časopis historický 89, 1991, s. 48–64.

21 Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Praha, Rodinný archiv (dále jen RA) Valdštejnů, inv. č. 3811, sign. IV-27/I, kart. 97, fol. 154 an.

kovic upřednostňoval holandské noviny a po jeho potomcích zbyly v lobkovické rodové knihovně noviny anglické.²²

Klíčovým nástrojem pro budování komunikační sítě raně novověkých aristokratů byla pošta, která postupně nahrazovala ad hoc vysílané posly a stále více konkurovala formanské dopravě, jež přicházela o dominantní postavení v oblasti logistiky a celkem pochopitelně se snažila prostřednictvím cechovních organizací bránit rozvoji pošty.²³ Vytvoření pravidelného spojení mezi evropskými centry a jejich navázání na centra středoevropská (Vídeň, Linec, Praha, Brno, Cheb) nebylo rychlým ani jednoduchým procesem. Ačkoli si význam takové sítě uvědomoval už Ferdinand I., zůstávalo vytvoření poštovní trasy dlouho závislé na aktuálních potřebách dvora či habsburské armády (např. v době třicetileté války). Také frekvence spojení a rozmístění poštovních stanic se odvíjely od momentální potřeby a s tím spojené ochoty dvorské či české komory platit místní poštmistry.²⁴ Rychlost, s jakou byly na příkaz panovníka poštovní trasy obnovovány, však ukazuje, že i v době, kdy erár nehodlal platit poštovní úředníky, zůstávali poštmistři na svých stanovištích a nechávali se najímat místními šlechtici, kterým zprostředkovali kontakt s důležitými centry monarchie. Stejně i poštovní dostavníky dál fungovaly jako veřejná doprava, kterou nezřídka používali také vrchnostenští a nižší zemští úředníci, ve stanicích pak sloužili poštovní koně jako příprěže pro šlechtické kočáry.²⁵ Přestože si mnozí stěžovali komoře na neproplacené služby, je nutno podotknout, že řada pošt mistrů díky svému rozhledu a trhu s informacemi slušně zbohatla: Správce pražské pošty (*Prager Postverwalter*) Johann Kaspar Icking si mohl dovolit půjčit Arnoštu Josefovi z Valdštejna částku 7000 zl., přičemž předmětem pozůstalostního řízení po tomto šlechtici byla zhruba polovina (4000 zl.).²⁶ Pošta měla ale ještě jeden velmi důležitý úkol: Vedle kupců, kteří zahrnovali šlechtické transakce na velkou vzdálenost do svých úvěrových operací, měla zprostřed-

22 Srov. Z. ŠIMEČEK, *Rozšíření novin, zvláště tabulka C* na s. 566–567.

23 Dále Jan HÁJEK – Miloslav KRIEGER, *Merkantilismus a vývoj poštovní organizace v Čechách*, in: Sborník Poštovního muzea 1987, s. 58–76. Nověji Pavel ČTVRTNÍK – Jan GALUŠKA – Patricia TOŠNEROVÁ, *Poštovníctví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Liberec 2008.

24 František ROUBÍK, *K vývoji poštovníctví v Čechách v 16. – 18. století*, Sborník Archivu Ministerstva vnitra 10, 1937, s. 164–302. Také Milan HLAVÁČKA, *Cestování v éře dostavníku*, Praha 1996, s. 52–79. O fungování pošty v Říši Wolfgang BEHRINGER, *Im Zeichen des Merkur. Reichspost und Kommunikationsrevolution in der Frühen Neuzeit*, Göttingen 2002.

25 Výjimečně použil i šlechtic poštovní dostavník, například roku 1719 František Josef z Valdštejna při přejímání panství Třebíč, kdy jel z Vídně přes Mikulov a Pohořelice do Brna. Stejně tak i komisaři vyslaní moravským zemským hejtmanem na Třebíč, aby dohlédli na hladké převzetí. SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3272, sign. I-24/20, kart. 24, fol. 1.

26 Soupis pozůstalostních dluhů Arnošta Josefa z Valdštejna v SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3365, sign. II-2/V/5, kart. 30, fol. 29–33. Kvitance na 7000 zl. půjčených od Ickinga se nacházela v dobrovickém zámeckém archivu roku 1706 (dále Soupis valdštejnských archiválií na zámku v Dobrovici, SOA Praha, Velkostatek (dále jen Vs) Křivoklát, inv. č. 3402, sign. NA 5152). K osobám pošt mistrů dále Pavel ČTVRTNÍK, *Dědičné pošty a poštmistři*, in: Sborník Poštovního muzea 1982, s. 135–152.

kovávat kredit šlechticům na cestách. Tato otázka stála dosud v pozadí badatelského zájmu,²⁷ ačkoli se o síti bankéřů a poštou poslaných peněz na „*vexl a kontravexl*“ dozvídáme mnohé například z vydaných dopisů Zuzany Černínové z Harasova jejímu synovi Humprechtu Janu Černínovi z Chudenic.²⁸ Tak také Maxmilián z Valdštejna během své mise k říšskému sněmu do Řezna roku 1653 dostával peníze poštou prostřednictvím směnky, jež mu byla na místě proplacena.²⁹ Jednalo se tehdy o nemalou částku 1000 kop grošů, která zároveň ukazuje na důvěru, jíž se tato instituce ve šlechtické společnosti těšila. O padesát let později, v dubnu 1700, poslal Karel Ferdinand z Valdštejna svému synovi Karlu Arnoštovi na diplomatickou misi do Paříže poštou dokonce 12000 zl.³⁰ Sama pošta ale nebyla zrovna levnou záležitostí: Pasovský kanovník Albrecht Leopold z Valdštejna zůstal dlužen tamějšímu poštmistřovi 130 zl., které byly převedeny jako pasivum do dědického řízení.³¹

Poštmistři, jejichž kontakty v rámci vlastního stavu často výrazně přesahovaly hranice Českého království, se stávali důležitým zdrojem informací pro nejbližší okolí, pro šlechtice v kraji, zejména pokud tito byli z nějakého důvodu, například kvůli nemoci, vázání na svém venkovském statku. Duchcovští a částečně i mnichovohradišští Valdštejnové kupovali noviny většinou přímo v Říši. Výhodou bylo právě fungování poštovního spojení podél Labe trvale od roku 1664, jelikož zájem na něm měla i saská strana.³² Jan Josef z Valdštejna využíval přímo v Sasku k obstarávání říšských novin zpravodaje Johanna Christopha Reichela, jenž je posílal na Duchcov přes ústeckého poštmitra Böhma.³³ Kromě novin obstarávali poštmistři pro své šlechtice také knihy, nebo jim alespoň poskytovali seznamy knižních novinek: Roku 1722 přiložil pražský poštovní úředník Johann Peter von Nell k dopisu Janu Josefu z Valdštejna soupis v holandském Haagu nově vydaných *Pasquil-Bücher*, o které by tento aristokrat mohl mít zájem.³⁴

27 Srov. Jiří KUBEŠ, *Kavalířské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, habilitační práce FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2011, s. 224–226.

28 Např. Zdeněk KALISTA (ed.), *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941, s. 142–143. O poukazování peněz do zahraničí během šlechtických cest (pro 16. století) dále Petr VOREL, *Úvěr, peníze a finanční transakce české a moravské aristokracie při cestách do zahraničí v polovině 16. století*, Český časopis historický 96, 1998, s. 754–778.

29 SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 2803, sign XVI-Q, kn. 16, 13. 2. 1653, Maxmilián svému synovi Ferdinandu Arnoštovi z Valdštejna.

30 SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3536, sign III-4/II-10, kart. 52, fol. 33, 10. 4. 1700.

31 SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3173, sign I-19/9, kart. 19, fol. 56.

32 Srov. F. ROUBÍK, *K vývoji poštovníctví v Čechách*, s. 216. První pokusy o zřízení této trati jsou datovány již v 16. století – dále Miroslav POLIŠENSKÝ, *Poštovní spoje a poštovní stanice v českých zemích v letech 1526–1620*, in: Sborník Poštovního muzea 1982, s. 113–134, zde s. 120–121.

33 SOA Praha, Vs Křivoklát, inv. č. 1440, sign. SA U 6, fol. 76.

34 „PS: ich schließe anbey eine Pasquil-Bücher List, welche in Haag zu verkaufen, empfehle ich auch zu beharrender hochgräflichen Gnaden.“ Tamtéž, fol. 102–103.

Touha po stále nových informacích byla spojena s jistým vzrušením, které můžeme pozorovat nejen u šlechticů, ale i u jejich služebníků a informátorů: Příjezd poštovního dostavníku tak budil očekávání nových zpráv, dopisů, ale také císařských reskriptů či místodržitelských nařízení. Zejména Jan Josef z Valdštejna proslul svou nedočkavostí na odpovědi na vlastní dopisy, které rozesílal v hojném počtu po celé střední Evropě.³⁵ A jak postupovala jeho nemoc a s ní klesala možnost osobních kontaktů se společností, stávala se právě pošta jedním z mála pojetek mezi hrabětem a okolním světem. Frekvence dopisů potom prozrazuje intenzitu vztahu mezi korespondenty, neboť v průběhu desetiletí docházelo k jejím výkyvům.³⁶ Odjezd nebo příjezd příští pošty se stal zároveň i časovým měřítkem, záchytným bodem a pevně stanoveným termínem, do něhož se muselo to či ono stihnout, zjistit nebo zařídit tak, aby mohla pošta o splnění nebo nesplnění daného úkolu přivést Valdštejnovi zprávu: Agent Jan Josef Mattheides ze Závětic se svému pánovi 15. listopadu 1721 velmi omlouval, protože nedokázal vyplnit jeho přání a ve Vídni zjistit podrobnosti ohledně hraběte Štěpána Kinského a zároveň sliboval, že „*se vynasnaží získat a poslat Jeho Excelenci příslušné dokumenty o jeho místě tajného rady hned příští poštou*“.³⁷ Nejbližší poštovní den („*Posttag*“) byl tak často označován jako nejbližší den, kdy se mohly věci hnout kupředu, kdy se mohlo něco významného stát, kdy mohl dotyčný šlechtic vyvíjet potřebnou aktivitu. Samotné slovo „pošta“ bylo někdy užíváno jako synonymum pro „dopis“.³⁸ Ačkoli i nadále existovali soukromí kurýři i organizovaní formani, pošta a její zaměstnanci zaujali na začátku 18. století pevné místo v myšlenkovém světě české aristokracie.³⁹ Jejich práce přispívala rozhodujícím způsobem k „demokratickému“ přístupu k informacím na vymezeném teritoriu, protože poštovní služby si mohli zaplatit každý bez rozdílu stavovské příslušnosti. Jedním dechem je ale třeba připome-

35 „*weilen nun einige posttag von demselben nichts zu erfahren gewesen, leben war hierüber allerdings in sorgen und Kummer, hoffen [wir] aber mit heutigen noch ankommender post etwas zu vernehmen*“.
Jan Josef z Valdštejna Josefu Lotharovi z Königsegg, 31. 8. 1722, SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3466, sign. II-20-XI, kart. 47, fol. 45–46.

36 Na frekvenci měl pochopitelně vliv zdravotní stav pisatelů, vzdálenost apod. Srov. Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009, s. 292 an.

37 „*was die geheimbe Rathstelle des Graf Stephan Kinsky anbelanget, solche ist aus der abschriftlichen Quitting hierbey gnädig zu ersehen, wie solche resolviret worden und werde ich zu der künftigen Post die Listae zuwegen zu bringen mich bemühen, und Eu[er] excellenz] einsenden*“.
SOA Praha, Vs Křivoklát, inv. č. 452, sign SA F 27, fol. 103–104.

38 „*Ich habe leicht abnehmen können, daß diese Post nicht gar angenehm wäre.*“ – SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3536, sign III-4/II-10, kart. 52, fol. 249, sekretář Neuerer Karlu Arnoštovi z Valdštejna 23. 10. 1704.

39 Úvahy o zřízení nového poštovního spojení zaujímaly přední místo mezi dalšími informacemi v polovině roku 1722 v korespondenci agenta Mattheida ze Závětic Janu Josefovi z Valdštejna. SOA Praha, Vs Křivoklát, inv. č. 452, sign. SA F 27, například fol. 193–194, 27. 5. 1722.

nout, že se v případě místních poštmistrů dlouho mísily prvky veřejné služby a polosoukromého vztahu k místní honoraci.

II. Soukromé zdroje informací

Hojné využívání sítě soukromých kontaktů, díky nimž se šlechtic dozvídal unikátní informace, ostatním nedostupné, vycházelo z vědomí nedostatečnosti veřejných zdrojů, z fungující cenzury a tendenčnosti oficiálních médií a zároveň z touhy nebýt jen pouhým konzumentem dění okolo, ale aktivně do něj zasahovat. Informační náskok před konkurenty pak zpravidla vedl ke včasné reakci na vnější podněty, k rychlé orientaci v problému a tím k dosažení soukromého cíle. Většina šlechticů udržovala soukromou korespondenci na několika úrovních, jež odpovídaly sociální stratifikaci v habsburské monarchii. Pouze vyvolená skupinka nejbližších důvěrníků se mohla chlubit kontakty přímo s císařem. Jednalo se zpravidla o panovníkovy přátele z mládí, s nimiž monarcha diskutoval o umění a vlastních zálibách (případ Františka Augustina z Valdštejna), nebo o nejvyšší dvorské hodnostáře či státní úředníky, jež žádal Habsburk o radu (například Karel Ferdinand z Valdštejna).⁴⁰ Druhou skupinu tvořili příbuzní a přátelé, zastávající přední místa v rámci úřednické hierarchie raně novověké monarchie. Pěstování korespondenčních styků s těmito „rovnorodými“ jedinci rozmístěnými na strategických pozicích státní či zemské správy umožňovalo získávat důvěrné a pravdivé informace, ale také případnou podporu pro dosahování vlastních cílů. Rovněž někteří vysoce postavení Valdštejnové vykonávali roli „informačních center“ pro spřízněnou šlechtu, jindy naopak dychtili po zprávách, které jim přinášeli jejich příbuzní a přátelé u dvora, významné je v tomto smyslu několikagenerační napojení na rod Harrachů. Valdštejnové udržovali vědomě v rámci česko-rakouské šlechtické společnosti komplikovanou sociální síť, jež pro ně měla nezanedbatelný informační potenciál.

Třetí rovinu zpravodajských zdrojů představovali agenti, zpravidla osoby nižších stavů, jejichž význam spočíval v profesionálních kvalitách a osobní erudici či v jejich umístění na některém z exponovaných míst státní či zemské správy. Výsadnímu postavení v rámci sítě agentů se těšili ti, kteří byli přítomni přímo u dvora, ale také jedinci pohybující se v české dvorské kanceláři ve Vídni, na zemské úrovni u apelačního soudu, české komory⁴¹ nebo v úřadu desek zemských. Šlechtic si takového agenta najal a ten ho pravidelně zpra-

40 Dále Petr MAŤA – Stefan SIENELL, *Die Privatkorrespondenzen Kaiser Leopolds I.*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (Hg.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie* (16. – 18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch, Wien – München 2004, s. 837–848.

41 Srov. Michaela BURLÁNKOVÁ, *Pražský agent Ferdinanda Jana Verdugo ve druhé půli 17. století*, bakalářská práce FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2010.

voval o novinkách na příslušném místě, přičemž činil aristokrat v osobní korespondenci s tímto agentem jednotlivé informační objednávky, tedy psal mu, oč se má zajímat přednostně. Velmi ceněné byly vazby přímo na úředníky významných úřadů (viz dále). Stávalo se, že daný aristokrat dopomohl některému právníkovi, vzdělanému měšťanovi nebo nižšímu šlechtici k určitému místu v zemské, popř. centrální správě, a ten se stával posléze jeho věrným informátorem. V takovém případě pak příslušné pouto vytvářel vztah zaměstnanec a zároveň vztah patronálně-klientelní, jelikož úředník se cítil být šlechtici zavázán. Na rozdíl od prostých novelantů, jejichž úkolem bylo pouze posílat pravdivé zprávy, měli tito agenti daleko širší pole působnosti a podstatně vyšší plat: Jejich úkolem bylo totiž nejen příslušné záležitosti sledovat, ale také do nich vstupovat a ovlivňovat je ve prospěch svého pána. Roku 1720 definoval Jan Josef z Valdštejna činnost takových agentů následovně: „*Svěřil jsem mu [myšlen Jan Josef Mattheides ze Závětic] obzvláštní důvěru a přijal jsem ho za svého úředníka a agenta, aby vše a každé zvlášť, nynější i budoucí záležitosti, které u dotčené české dvorské kanceláře mám a později mít budu, podle [...] sdělení instrukce [...] dle svých nejlepších schopností pilně a svědomitě na tomto místě zřídil a uspíšil a se mnou ve stálé korespondenci byl.*“⁴² Množství zachovaných smluv ukazujících na zaměstnanec-poměr odkrývá pečlivě budování zpravodajské sítě: Roku 1719 uzavřel Jan Josef kontrakt s Georgem Thomasem Schickerem, agentem u dvorské kanceláře, a roku 1724 s Johannem Heinrichem Schmidtem pohybujícím se u české dvorské kanceláře, jehož služby později využíval také jeho synovec František Arnošt, který se hodlal ucházet o komornický klíč.⁴³ Schmidt rozdával na všechny strany dárky a peníze, kterými budoucí mnichovohradištský pán žádal o přízeň a přimluvu.⁴⁴ Na rozdíl od jeho mladšího bratra Františka Josefa Jiřího nevíme, kdy byl komorníkem jmenován. Snadné to ale nebylo, ačkoli neváhal použít nemalé finanční prostředky (roku 1728 1000 dukátů, které ale sám označil pouze za „*císařské polechtání*“⁴⁵). Podobná akce vyžadovala aktivi-

42 „*Demnach Ich mein besonderes Vertrauen zu Herrn Johann Joseph Matthaides von Zawietitz, geschwohnen Agenten bei der hochlöblichen königlichen Hofkanzlei gesetzt habe und selbst zu meinem Anwalt und Agenten dergestalt an- und aufgenommen, daß er alle und jede, jetzig und künftige Anliegenheiten und Verrichtungen, welche ich bei der vorberührten königlichen böhmischen Hofkanzlei habe und ferners hin haben werde, nach dem Ihm [...] erteilenden Instruktion seinem besten Vermögen nach gehörigen Ort fleißig, embsig verrichten und sollicitiren auch mit mir beständig die Correspondenz pflegen sollte.*“ SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3437, sign. II-18-XIX, kart. 45, z Duchcova I. 8. 1720.

43 Agentu se stejným jménem využíval ve Vídni také vzdálený příbuzný Františka Arnošta z Valdštejna, o generaci mladší litoměřický biskup Emanuel Arnošt. Zde se jednalo o tutěž osobu, se mi zatím nepodařilo zjistit.

44 „*den Herrn Widmann hat der Graf durch den Agenten Schmied 100 ducaten verehren lassen...*“ Zpravodaj Chuchelský Janu Josefovi z Valdštejna o činnosti jeho synovce ve Vídni. Tamtéž, fol. 220–221, 26. 3. 1729.

45 „*unter denen Hern Praetendenten einige considerable offerta gemacht hätten, so wären sie der unvorgreiflicher Meinung, daß die von unseren herrn Vettern Leopold Grafes von Waldstein Excell[enz] in meinem Nahmen in die kayserliche Chatouille offerirte 1000 Ducaten nicht nur zulänglich seyn dörften,*

zaci sítě agentů, kteří prostřednictvím úplatků i vlastních kontaktů s jinými agenty⁴⁶ vyvíjeli horečnou činnost.

Celkem běžné bylo, že si dotyčný šlechtic jistil spolehlivost poskytovaných informací hned na několika frontách a vytvářel paralelní zpravodajské sítě: Pražský arcibiskup Jan Bedřich z Valdštejna, který se na konci 17. století dostal do choulostivého postavení, když proti císařským nárokům bránil církevní imunity,⁴⁷ udržoval vedle standardní sítě agentů – roku 1669 angažoval například ve Vídni činného Ferdinanda Möraga z Mörentalu, aby ho zastupoval v právních záležitostech u centrálních úřadů s platem 75 zl. a bonifikací dalších výloh,⁴⁸ – paralelní síť důvěrníků shodných s neformální skupinou jeho zpovědníků. V tomto případě se jednalo převážně o osoby duchovní, dokázal těžit ze svého výsadního postavení v rámci katolické hierarchie. Zároveň však požíval značného vlivu jako bohatý český aristokrat. Mezi důvěrníky vyniká světem protřelý Burgundčan Antidius Dunod,⁴⁹ Valdštejnův blízký přítel, jenž se zároveň pohyboval ve službách arcibiskupova staršího bratra, císařského diplomata a dvořana Karla Ferdinanda z Valdštejna.⁵⁰

Případné výpadky ve spojení s informátory měly být co nejrychleji odstraněny: Jakmile některý z agentů onemocněl, nebo se ocitl mimo místo svého stálého působení, měl být okamžitě nahrazen.⁵¹ Schopní agenti se přitom nehledali lehce, o čemž svědčí dlouhá výpovědní lhůta trvající zpravidla čtvrt roku, jež se vyskytuje ve smlouvách uzavíraných s těmito zvláštními zaměstnanci. Ujednaný plat se přitom pohyboval mezi 50 až 100 zl.

sondern noch mehr, als das alterum tantum erfordert werden möchte“. SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3366, sign. II-3/VI/1-3, kart. 31, fol. 234–235, 27. 6. 1728.

46 O kontaktech mezi agenty víme jen velmi málo. Např. vazby valdštejnského Johanna Georga Neuerera na agenta vévodkyně z Arenberku (jedná se patrně o Marii Terezií, rozenou z Herbersteinu, druhou manželku Filipa Karla Františka z Arenberku) jménem Ofner, který působil u dvorské komory, jsou doloženy v SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52, fol. 11, 27. 1. 1700 Neuerer Karlu Arnoštovi z Valdštejna.

47 O tomto sporu nejnověji Jiří M. HAVLÍK, *Jan Bedřich z Valdštejna a jeho spory o daně na turecké války (1682-1694)*, dizertace Pedagogické fakulty UK, Praha 2008; shrnutí TÝŽ, *Spor českého duchovenstva o imunity církve. K politickým aktivitám pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna*, Český časopis historický 107, 2009, s. 769–796.

48 SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3759, sign. IV-19/III/39, kart. 89, fol. 640–641.

49 Stručně o něm Jiří M. HAVLÍK, *Zpovědníci pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna (1642–1694)*, in: Ivana Čornejová – Hedvika Kuchařová – Kateřina Valentová (edd.), *Locus pietatis et vitae*, Praha 2008, s. 393–404. Dunod byl také autorem hojně opisované relace o smrti arcibiskupa Valdštejna, který podle něj zemřel jako světec (Antidius DUNOD, *Relatio mortis Celsissimi Principis Friderici e Comitibus a Waldstein, Archiepiscopi Pragensis*) uložené například v SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 2423, sign. II-M2, kn. 2.

50 O vazbě na Karla Ferdinanda z Valdštejna SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3567, sign. III-12/1, kart. 60.

51 Srov. dopis Jana Josefa z Valdštejna dvorskému agentu Neuberkovi, aby zastoupil valdštejnského agenta Albrechta, který nemohl vykonávat svou činnost. SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3459, sign. II-20-IV, kart. 47, fol. 6.

ročně,⁵² někdy byl doplněn také o naturálie z valdštejnského hospodaření: Doktor práv a agent Šupík (Ignác František Schupich) dostával ročně kromě 75 zl. také máslo, strych pšenice a na Velikonoce mladého beránka.⁵³ Výše odměny se odvíjela od několika faktorů: Především si šlechtic cenil pravidelnosti posílaných zpráv a jejich úplnosti, tedy toho, jak dotyčný agent plnil jeho zadání. Výše byli honorováni také ti, kteří zaujíмали geograficky, popř. sociálně exkluzivní pozice. Pro ty obvyklé mzdové rozmezí neplatilo: Ve Vídni pracující Mattheides ze Závětic obdržel za půl roku (1. srpna 1723 až 31. března 1724) 113 zl.; dvorský agent Anton Ferdinand Rüdler dostal za své služby od začátku roku 1722 do konce září 1723 zhruba 262 zl. Právě Rüdler poskytoval Valdštejnovi mnoho choulostivých informací, které nesvěřil ani papíru a vezl je osobně na Duchcov.⁵⁴ Řada informátorů si přitom byla dobře vědoma vlastní ceny a své služby šlechticům nabízela: Císařský dvorní pošt mistr Konrad von Franzenau, který chtěl za jednu tajnou zprávu z Vídně 30 kop grošů,⁵⁵ poslal Janu Josefovi z Valdštejna kompletní ceník poskytovaných služeb i s „bezplatnou“ ukázkou své práce. Iniciativa k vytvoření zaměstnaneckého vztahu tak nemusela vycházet pouze od šlechticů, ale také od samotných agentů. K výše uvedenému příkladu je ale třeba poznamenat, že právě o Janu Josefovi z Valdštejna se vědělo, že „ráčí být velikým milovníkem obzvláštních novinek“.⁵⁶

Zvláštní kategorií hraběcích informátorů byly osoby, s nimiž udržoval šlechtic reciproční zpravodajský vztah. Přitom se nemuselo jednat o rovnorodé šlechtice, ale například o vojáky či císařské vyslance nižšího řádu (tzv. envoyé, pozorovatelé), kteří si kromě oficiální korespondence s vídeňskými úřady paralelně dopisovali také s několika významnými šlechtici zastávajícími v hierarchii centrálních nebo zemských úřadů důležité místo. Na oplátku jim tito šlechtici posílali novinky z monarchie. Reciproční vztah vyžadoval odpovědi, takže šlechtic musel vyřizovat do odjezdu další pošty velké množství korespondence. Řada z takto udržovaných kontaktů přitom nemusela být pro šlechtice životně dů-

52 Jan Josef z Valdštejna platil roku 1722 vídeňskému agentovi jménem Albrecht 50 zl. ročně, pražskému koncipistovi Františku Xaveru Grossovi 45 zl., agent u české dvorské kanceláře Johann Heinrich Schmidt pak pobíral 41 zl. (SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3456, sign. II-20-I, kart. 47).

53 SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3759, sign. IV-19/III/39, kart 89, smlouva z 1. 1. 1729.

54 Například o jakémsi španělském spiknutí roku 1722. O Rüdlerově cestě píše jiný vídeňský agent Šimonek: „... ,wovon die particularia der nacher Dux abgehende Herr Hofagent Rüdler ungezweifelt beyzubringen wissen würd“. SOA Praha, Vs Křivoklát, inv. č. 445, sign. SA F 31, fol. 16–17, 16. 6. 1722.

55 „demnach [ist] mir wissend, daß Eu[er] Ex[cellenz] mit ein und anderen allhier in Correspondenz stehen, und ein hoher liebhaber besonderer neuigkeiten sich gnädig zu sein belieben lassen, als unternehme mich hiermit meine geheimbe zeitung von hier für eine Prob in untertänigkeit beyzuschliessen, so für Excellenz daran ein gnädigener belieben tragen solten, so soll diese Posttäglichen punctual eingeschickte werden, die jährliche Bestallung, daß er wird mir von allen meinen anderen hohen correspondentzen a 30 ss bezahlet, ich empfehle mich zu hohen gnaden“. SOA Praha, Vs Křivoklát, inv. č. 1440, sign. SA U 6, fol. 106–107.

56 „... ein hoher liebhaber besonderer neuigkeiten sich gnädig zu sein belieben ließ“ – tamtéž.

ležitá, ani se nemuselo jednat o poskytování informací, jež by se valdštejnských záležitostí přímo dotýkaly. Důvodem, proč někteří šlechtici udržovali tak rozsáhlou korespondenční síť, byla patrně pouhá zvědavost: S císařským proviantmistrem v jižní Itálii Leopoldem Klötzelem rozebíral Jan Josef z Valdštejna v letech 1721–1722 dopodrobna osmanský zájem o Maltu. Je pochopitelné, že se preference jednotlivých Valdštejnů lišily podle zaměření jejich kariéry, podnikání či zájmů. Litoměřický biskup Emanuel Arnošt z Valdštejna si platil v Římě agenta jménem Paloni, zakladatel hornolitvínovské manufaktury na sukno Jan Josef z Valdštejna sondařoval prodejní možnosti pomocí svých obchodních kontaktů až v Hamburku a ve Spojených provinciích. Ve jménu prodeje severočeského sukna navázal Valdštejn přes některé své vídeňské agenty kontakt s tajemným Heinrichem Wispienem, jehož sestra Jeanne byla provdána za majitele manufaktury v Cáchách Johanna Petera Dormanna, jenž měl zase dobré vztahy s příbuznými v Holandsku. Kromě zasílání pravidelných informací se podnikavý Valdštejn snažil využít tyto kontakty také k nákupu kvalitní španělské vlny, která měla být dovážena z Extramadury přes císaři nakloněné Portugalsko do Amsterdamu a odtud dále přes Hamburk po Labi až do Ústí. Dne 9. dubna 1729 poslala Jeanne Dormannová vzorky vytožené vlny a cenu. Ještě téhož měsíce pak došla do Čech první zásilka španělské (resp. portugalské) suroviny, z níž mohlo být vyrobeno jemnější sukno než z vlny české nebo uherské. Na celé transakci, která v sobě měla kus pašeráckého rizika, se podíleli také někteří císařští agenti v říšských městech, přes něž vzácný materiál putoval. Kontakty s Wispienem navíc pokračovaly a Jan Josef z Valdštejna od něj dokonce požadoval, aby mu poslal do Čech některého ze svých synovců, který by byl schopen vést hornolitvínovskou manufakturu. Bohužel marně.⁵⁷ Vývoz hornolitvínovských produktů přes Sasko měl pro přežití manufaktury klíčový význam a ekonomicky prozíravý Valdštejn si to dobře uvědomoval. V cestě vytvoření plynulého obchodního spojení však stály dvě překážky, které se snažil s pomocí svých saských agentů postupně eliminovat, a to nespavné Labe a celní zábrany z obou stran hranice. Vrcholem jeho organizačního umu bylo dosažení jeho příbuzného Leopolda Viléma z Valdštejna z rožďalovické linie rodu do funkce hofmistra arcivévodkyně Marie Josefy, tou dobou manželky saského kurfiřta a polského krále Augusta II. Silného. Od roku 1728 tak měl v Drážďanech kontakt nad jiné významný, jenž stál na vrcholu pečlivě budované korespondenční sítě.⁵⁸ Tito dva Valdštejnové tak prohloubili

57 Srov. Johann RICHTER, *Materialien zur Geschichte der Duxer Manufaktur*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 71, 1933, s. 119–145, 228–251, zde s. 234–235. O odbytových potížích valdštejnské manufaktury také Herman FREUDENBERGER, *The Waldstein Woolen Mill. Entrepreneurship in Eighteenth-Century Bohemia*, Boston 1963, s. 41 an.

58 Jejich vzájemné dopisy jsou klíčovým pramenem nejen ve věcech obchodních, ale také pro oblast politiky a záležitosti uvnitř valdštejnského rodu. SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3436, sign. II-18-XVIII, kart. 45.

oboustranně výhodnou spolupráci, kterou můžeme sledovat minimálně od roku 1719, kdy se Leopold Vilém stal s pomocí svého vlivnějšího a bohatšího příbuzného královským hejtmanem na Starém Městě pražském.

Nemuselo se ale jednat pouze o najaté agenty. Jejich úkoly mohli podle hraběcího zadání plnit také vrchnostenští úředníci vysílání podle potřeby na exponovaná místa monarchie, nebo naopak – pokud dotyčný Valdštejn dlel delší dobu mimo své statky – jako kontroloři (inspektoři) na valdštejnská panství. Jejich nespornou předností byla loajalita k jednomu šlechtici, kterou z pochopitelných důvodů u běžných agentů nebylo možné očekávat, protože jejich čistě pekuniární zájmy je často stavěly do služeb šlechticů, kteří mohli vést proti sobě soudní spor a v takovém případě záleželo jen na tom, kdo zaplatil více. Vrchnostenští úředníci měli své loajality zacíleny jediným směrem, podávání pravdivých informací a horlivé zastávání valdštejnských zájmů tak bylo nedílnou součástí jejich věrnosti a od toho se odvíjela hraběcí přízeň vyjadřovaná občas velmi štědrými dary či finanční odměnou.

Přechod mezi funkcí agenta a vrchnostenského úředníka byl velmi plynulý a u většiny případů těžko postižitelný: Agent Jan Michael Ham, který posílal Janu Josefovi zprávy z Prahy, byl zároveň správcem zdejšího Valdštejnského paláce.⁵⁹ Dokonce se mu podařilo dostat se do malostranské městské rady a svou konšelskou funkci zastával prokazatelně v letech 1723 a 1724.⁶⁰ Vzhledem k mezerovitému dochování pramenů městské provenience Menšího Města pražského z té doby⁶¹ dokážeme pouze spekulovat o celkové délce Hamova radního angažmá i o způsobu, jakým se do něj dostal: V úvahu přichází například jeho prosazení Leopoldem Vilémem z Valdštejna, staroměstským hejtmanem, jehož votum bylo rozhodující pro obsazování rad všech tří pražských měst.⁶² Sociální propojení šlechtické (palácové) sféry se sférou městskou dosud unikalo pozornosti badatelů.

59 K problematice správců pražských šlechtických domů Jiří KUBEŠ, *Jan Libra ze Soběnova: rožmberský hospodář v Praze a jeho každodenní život (1604–1609)*, Pražský sborník historický 31, 2000, s. 93–148. Také M. BURIÁNKOVÁ, *Pražský agent*, s. 30–36.

60 Doložen podpisem k 10. 10. 1724 na dopisu, který poslala malostranská městská rada české komoře ohledně vedení odpadních vod z komorního domu na Malé Straně. Je zvláštní, že ještě na konci dvacátých let 18. století zůstala malostranská městská rada identická s tou, která je podepsána roku 1724 s jedinou výjimkou, a tou je právě Jan Michael Ham. Archiv hlavního města Prahy (dále jen AHMP), Sbirka rukopisů, Městské knihy – Malá Strana, inv. č. 132, Kniha památná (1660–1793), fol. 431.

61 Systematicky se dosud nikdo nevěnoval obnovování malostranských městských rad na počátku 18. století. Pro dobu předchozí Petra BÍŠKOVÁ, *Městské rady na Malé Straně v letech 1547–1650*, diplomová práce katedry PVH FF UK, Praha 2003. Po roce 1628 dostala Malá Strana privilegium, aby obnovování její rady náleželo přímo císaři, resp. místodržícím, a nikoli podkomořímu. Srov. Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Úřad podkomořský v Čechách*, Časopis Musea Království českého 51, 1877, s. 3–31, 239–271, 437–458, 557–580; 52, 1878, s. 14–43, zde 51, s. 563.

62 O jeho pravomocích vzhledem k městské samosprávě dále František ROUBÍK, *Královští hejtmané v městech pražských v letech 1547 až 1785*, in: Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy 7, 1933, s. 121–188.

Přítom ze zachované korespondence víme, že Hamův případ nebyl ve dvacátých letech 18. století nijak ojedinělý.⁶³ Ham byl skutečně prodlouženou rukou svého pána v českém hlavním městě, zjišťoval pro něj podmínky inkolátního řízení pro Josefa Viléma z Fürstenberku,⁶⁴ který se měl stát chotěm Valdštejnovy dcery, vyjednával lepší rozvržení daní pro poddanská města Nové Strašecí a Unhošť, jež trvala na autonomním postavení v rámci křivoklátského panství, nebo mu posílal potřebné informace o průběhu císařské korunovační návštěvy v Čechách roku 1723.⁶⁵

Dalším příkladem agenta-úředníka je Johann Georg Neuerer, hlavní informační zdroj pro hraběte Karla Arnošta z Valdštejna pobývajících dlouhodobě u dvora ve Vídni. Začínal jako správce dobrovického panství, později povýšil do funkce hraběcího sekretáře a také geografický rozsah jeho zpravodajské činnosti se rozšířil: V době, kdy byl jeho pán na diplomatické misi v Portugalsku a v následném francouzském zajetí (v letech 1700 až 1704), jej pravidelně informoval nejen o dění na jeho českých statcích, ale také o středoevropské politice včetně intrik u vídeňského dvora.⁶⁶ Valdštejn si Neuerera velmi vážil. O původu tohoto úředníka však není mnoho známo a jedinou indicií je jeho testament sepsaný na počátku roku 1714, v němž děkuje Janu Adamu z Questenberka, že mu dal kdysi svobodu, a odkazuje mu 100 zl.⁶⁷

Kariérní postup ve valdštejnských službách ale mohl vést i obráceným směrem: Z věrného agenta se mohl stát vrchnostenský úředník. Taková byla například kariéra Johanna Mayera z Oberschellanku, který sehrál významnou úlohu při koupi panství Křivoklát od české komory Arnoštem Josefem z Valdštejna roku 1685. Zámožný Valdštejn ho jmenoval svým osobním sekretářem a inspektorem celé domény, což znamenalo kontrolovat hospodaření jednotlivých panství a řešit konflikty se sousedy i se státní správou – v roce 1698 například odvrátil hrozící exekuci na nižborské panství. Mayer strávil ve valdštejn-

63 Srov. SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3436, sign. II-18-XVIII, kart. 45, fol. 35–36, 23. 5. 1723: „*Was schließlichen des Hams Agentiae belanget, da erachtete ich unvorgrifflich, daß die von demselben überkommene Ratsverwandtenstelle mit sothaner Ganzwohl kompatibel sein und ihr keine Verhindernuß machen werde, allermassen denen Ratsverwandten unverwehret ist nebst der Ratmannsstelle auch einige Agentien zu versehen, gleichwie der Herr Landtscheritz [myšlen Johann Georg Landscheritz, purkmistrem již roku 1713, AHMP, Sbíрка rukopisů, Městské knihy – Malá Strana, inv. č. 1627, Kniha dekretací (1710–1720), fol. 156 – pozn. J. H.], der schon durch viele Jahr ein Mitglied des Magistrats ist, je und allerzeit des Herrn Grafen von Kaunitz Angelegenheiten besorgen hat und er Herrn Ham keine Difficultät machen wird auch wehrenden Burgermeisterambt (in dem er des Tages leichtlich ein paar Stunden abkommen kann) denen haltenden Conferentien beizuwohnen.*“

64 Podobně sledoval a urychloval nobilitační řízení svého pána Jeronýma Colloreda jeho vídeňský agent Jan Oktavián Sachs. Srov. Lenka MARŠÁLKOVÁ, *Hrabě Jeroným Colloredo a jeho vídeňští agenti ve 20. letech 18. století*, in: *Historie 2008: Sborník prací ze 14. celostátní studentské vědecké konference konané dne 5. a 6. března 2009 v Hradci Králové, Ústí nad Orlicí 2009*, s. 103–135, zde s. 113 an.

65 SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3455, sign. II-19-XVII, kart. 46.

66 Zprávy jsou uloženy tamtéž, inv. č. 3536, sign. III-4/II-10, kart. 52.

67 Tamtéž, sign. III-4/II-8, kart. 52, fol. 351–356.

ských službách dohromady 26 let, oženil se s Veronikou Globicovou z Bučina, dcerou zemského měřiče a pražského měšťana,⁶⁸ a byl povýšen do rytířského stavu. Po smrti arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna spravoval dvojpanství Duchcov – Horní Litvínov pro arcibiskupova prasynovce, malého Jana Josefa. Hrabě na Mayera nezapomněl ani ve svém testamentu a přiznal mu roční rentu 1000 zl. a 100 dukátů navíc jednorázově jako upomínku na zesnulého pána.⁶⁹

Jan Josef z Valdštejna byl díky pečlivě vybudované zpravodajské síti velmi nebezpečný protivník. Množství soudních sporů, které vedl, vyžadovalo nejen přesné a pravidelné informace zprostředkované agenty, kteří lobbvali za svého zaměstnavatele, ale také učené právníky. V Praze si zřídil neoficiální skupinu tzv. „*Rechtsfreunde*“, kolegium přátel z řad právníků organizované agentem Hamem a Leopoldem Vilémem z Valdštejna. Skupina se scházela v pravidelných intervalech buď u některého člena doma, nebo nejčastěji ve Valdštejnském paláci na Malé Straně. Jejím úkolem bylo odpovídat na zadání Jana Josefa z Valdštejna, který ji zahrnoval právními problémy od konfliktů s poddanskými městy a šlechtickými sousedy až po potíže uvnitř valdštejnské rodiny. Členy tohoto kolegia byli věhlasní právníci, kterým vévodil Václav Xaver Neumann z Puchholze, hlavní postava pražského právního života té doby,⁷⁰ jehož služby ale nebyly vůbec levné. Za bezproblémové rozdělení dědictví Valdštejnových synovců Františka Arnošta a Františka Josefa Jiřího, díky němuž došlo k oddělení mnichovohradištské a duchcovské větve rodu na dalších dvě stě let, obdržel v roce 1727 jednorázově 1500 zl. Neumann byl pro šlechtického zadavatele neobyčejně cenný hlavně díky zběhlosti v procesních záležitostech; sám sepsal traktát proti zneužívání procesních institucí, v němž nepochybně čerpal z vlastní bohaté zkušenosti.⁷¹ Mezi Valdštejnovými „právními přáteli“ však nacházíme i další velká jména; patřil k nim například Václav Jan Kriegelstein ze Sternfeldu,⁷² apelační rada Jan František Turba⁷³ či přísežný zemský advokát v Čechách František Vilém Sonntag, jehož služby

68 Dále Eva BÍLKOVÁ, *Samuel Globic z Bučina a zeměměřictví v Čechách v 2. polovině 17. století*, *Historická geografie* 32, 2003, s. 31–61.

69 Závět datovaná 25. 6. 1708 je v SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3364, sign. II-2/IV/2, kart. 30.

70 O něm například Pavel PREISS, *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha – Litomyšl 2003, s. 100 an.

71 Dále Jiří KLABOUC, *Staré české soudnictví. Jak se dříve soudívalo*, Praha 1967, s. 297 an.; Václav Xaver NEUMANN Z PUCHHOLZE, *Tractatus iuridico-practici de abusibus quibusdam praxeos Boemiae*, Praha 1731.

72 O něm dále Valentin URFUS, *Václav Jan Kriegelstein ze Sternfeldu – „barokní“ právník ze západních Čech a spoluvůrce pokusu o revisi zemského zřízení na počátku 18. století*, *Minulost západočeského kraje* 23, 1987, s. 103–112.

73 Srov. Valentin URFUS, *Rektor pražské univerzity Jan Jindřich Turba a jeho rodina*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 24, 1984, s. 41–53.

„zdědil“ Jan Josef po svém tchánovi Karlu Arnoštovi z Valdštejna.⁷⁴ Také díky jejich činnosti se Janu Josefovi z Valdštejna dařilo vyhrávat jeden soudní proces za druhým, i když spravedlnost vždy nestála na jeho straně. Podobné kolegium si vydržoval Jan Josef z Valdštejna také v Brně, patřili do něj například zemští advokáti Kryštof Vilém Nadeler nebo Jan Michael Fuxsteiner.⁷⁵ Ti měli zastupovat Valdštejnovy zájmy v záležitostech týkajících se moravského seniorátního panství Třebíč, které kvůli nevyjasněnému právnímu statusu zaměstnávalo rodinné právníky od doby, kdy svou nejasně formulovanou závěť odkázala Kateřina Žerotínská z Valdštejna potomkům Adama mladšího z Valdštejna.⁷⁶

Výše zmíněné angažování apelačního rady Turby v rámci Valdštejnova poradního kolegia ukazuje na jeden významný, avšak dosud v literatuře téměř nezpracovaný fakt, totiž že aristokraté platili jako své agenty přímo zemské úředníky. Ti jim pak byli pochopitelně příznivě nakloněni a zasahovali do jejich příj, jež ovlivňovali ve prospěch svého zaměstnavatele. Provázání mezi soukromými osobami a zemskými, tedy veřejnými úředníky, které bychom dnes označili jako korupci, bylo – zdá se – poměrně častou záležitostí. Nejvýznamnější čeští aristokrati měli „své lidi“ například v české dvorské kanceláři, v úřadu desek zemských a především v apelačním soudu, který získával po Bílé hoře rychle na důležitosti.⁷⁷ K tomuto „privatizování“ nižších pater zemské byrokracie docházelo v důsledku některých procesních změn, které přineslo Obnovené zřízení zemské, především zlistinění soudního řízení. Potíž ale mohla být v tom, že příslušný úředník často fungoval ve službách několika aristokratických „zaměstnavatelů“ najednou. Ať už tedy poskytoval dotyčným šlechticům pouze informace o tom, v jakém stádiu jsou u příslušného úřadu jejich kauzy, nebo přímo jejich spory ovlivňoval, vždy platilo, že mohl upřednostňovat jednoho svého chlebodárce před druhým, zkreslovat poskytované informace v zájmu jiného svého „zaměstnavatele“, nebo dokonce jednoho ve jménu druhého dlouhodobě klamat. Například veřejný notář a registrátor apelačního soudu Jiří Polet z Lilienfelsu pracoval okolo poloviny 17. století prokazatelně pro Václava Eusebia z Lobkovic, Michala

74 Sonntag vyřizoval pro Valdštejna například jeho spor s Janem Václavem a Františkem Karlem Vančurovými z Řehnic. K tomu prameny v SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3049, sign. I-9/28, kart. 9.

75 „zu ihrem mährischen Anwalt [...], um die [...] Excellenz tam active, quam passive angehen und respectu der im Markgraftum Mähren liegenden waldsteinischen Senioratherrschaft Trebitsch künftighin hervorbrechenmögliche Rechts- und andere Anliegenheiten zu vertreten“. SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3759, sign. IV-19/III/39, kart. 89, fol. 622–623. O funkci zemských advokátů srov. Valentin UR-FUS, *Brněnský zemský advokát a česká kodifikace městského práva na konci 17. století*, Jižní Morava 18, 1982, s. 32–38; Filip KOMÁREK, *Moravští zemští advokáti v druhé polovině 17. století a jejich knihovny*, diplomová práce FF MU, Brno 2008.

76 O tomto dědictví dále Tomáš KNOZ, *Državy Karla staršího ze Žerotína po Bílé hoře*, Brno 2001, s. 107–166.

77 Dále Josef C. AUERSPERG, *Geschichte des königlichen böhmischen Appellationsgerichtes I-II*, Prag 1805.

Osvalda z Thunu i pána na Komorním Hrádku Jana Viktorína z Valdštejna,⁷⁸ přičemž dva posledně jmenovaní mezi sebou neměli zrovna nepřátelštější vztahy.

Možnost angažovat zemské úředníky ve svých službách byla podmíněna nejen dostatečným majetkem, ale i vlastním významným postavením v rámci stavovské nebo politické hierarchie. Jako prezident komerčního kolegia měl Jan Josef z Valdštejna vliv také na obsazení některých orgánů státní správy, například pražského ungeltu, odkud dostával za příslušné finanční sumy spolehlivé informace o množství zboží, které překročilo hranice českých zemí. Touto cestou řešil fatální nedostatek přesných informací o ekonomické situaci země, pro niž neexistovaly v předstatistickém a předosvícenském období žádné souvislé řady číselných údajů, které by sloužily jako argument pro případné zlepšovací návrhy posílané do Vídně. Paralelně se skupinou právních odborníků tak vytvořil i zárodek korespondenční sítě ekonomických expertů své doby, mezi něž patřili jeho podřízení z komerčního kolegia (podkomoří Václav Arnošt Markvart z Hrádku, apelační rada Vilém Matyáš z Glauchova aj.), mistr váhy (*Waagmeister*) pražského ungeltu František Josef Dollenstein, s nímž udržoval styky minimálně od roku 1711 a roku 1727 ho doporučil do komerčního kolegia,⁷⁹ externím spolupracovníkem pak byl Jan Kryštof Bořek,⁸⁰ s nímž vedl Valdštejn v průběhu dvacátých let 18. století velmi zajímavou korespondenci na nejrůznější hospodářská témata. Přitom platila zásada formulovaná později Adamem Smithem, že starost o vlastní ekonomický prospěch, ve Valdštejnově případě především o hornolitvínovskou manufakturu, vede k hospodářské prosperitě celku. Společným jmenovatelem Bořkových a Valdštejnových úvah bylo totiž překonání odbytové krize, která dlouhodobě sužovala ekonomické prostředí českých zemí a brzdila rozvoj dalšího manu-fakturního podnikání.

V průběhu sledovaného století, tedy zhruba let 1640 až 1740, vytvářeli Valdštejnové pečlivě informační síť, která jim umožňovala vědět více než ostatní a tím zvyšovat vlastní ekonomické možnosti i stavovskou prestiž. Kontakty odpovídaly jejich výsadnímu postavení u dvora, v zemské správě i v hospodářském životě Českého království. Soukromými zpravodajskými vazbami řešili akutní nedostatek spolehlivých, veřejně dostupných informací. Dlouhé trvání a rozvětvení rodu je zvýhodňovalo oproti ostatním, zpravodajská síť se dědila a částečně i sdílela mezi jednotlivými členy. A protože existovali jedinci jako Jan Josef z Valdštejna, kteří ji dokázali obdivuhodně rozvinout a maximálně využít všechny

78 Z. ŠIMEČEK, *Rozšíření novin*, s. 547. Souhrn šlechtických abonentů ukazuje tabulka C na s. 566–567.

79 SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3443, sign. II-19-V, kart. 46, fol. 1–5, 11. 11. 1727.

80 O něm zejména Valentin URFUS, *Český merkantilista Jan Kryštof Bořek a jeho sbírka*, Časopis Národního muzea 140, 1971, s. 71–83.

její možnosti, přerostl její význam hranice jednoho šlechtického rodu, neboť se stala fenoménem s celospolečenským dopadem.

Zusammenfassung

Suchen und finden: Die Barocken Waldsteine und deren Informationsnetz

Das Kommunikationsnetz der frühen Neuzeit sah sich aus mehreren Gründen zugleich mit Einschränkungen konfrontiert: Neben technologischen Schwierigkeiten gab es auch mentale Barrieren bei der Verbreitung von Informationen, die aus diesem Grund nicht schnell, genau und nicht „demokratisch“ waren. Gesellschaftlich bedeutendere Personen wussten so mehr als alle anderen. Sie verstanden es nicht nur öffentliche Kommunikationsmittel zu nutzen, sondern ließen auch ein weitläufiges Netz persönlicher Informationsquellen errichten. Zu den öffentlich zugänglichen, wenn auch verhältnismäßig teuren Medien, gehörten insbesondere Zeitungen. Neben den Wiener oder Prager Zeitungen ließ sich die böhmische Aristokratie mittels der Post auch mit Reichszeitungen oder sogar englischen und französischen beliefern. Noch wichtiger waren jedoch im untersuchten Zeitraum des 17. und der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts, also in einer Zeit, die der Entstehung einer modernen bürgerlichen Öffentlichkeit voranging, bezahlte Informatoren, Novellanten, die ihre Zelte in den wichtigsten Zentren der mitteleuropäischen Politik aufgeschlagen hatten und mehreren Adligen gleichzeitig handgeschriebene Zeitungen zusandten. Diese kommer-

ziellen Beziehungen, die eine gegenseitig verknüpfte Handelskette mit Informationen entstehen ließen, ergänzten die persönlichen Verbindungen der einzelnen Adligen mit deren Agenten oder sogar den Beamten der Landes- und Zentralämter. Hier wurde das Angestelltenverhältnis oft durch ein schirmherrschaftlich-klienteles Verhältnis gestärkt, diese Menschen überschritten ihre Agenten-Position und beeinflussten die Angelegenheiten des entsprechenden Adligen (insbesondere Rechtsfälle) direkt. Ein besonderes Kapitel bildete sodann das soziale Netz gleichstämmiger Personen, aristokratischer Verwandter, da deren Korrespondenz unter anderem auch eine Informationsfunktion erfüllte.

Der Artikel demonstriert alle angegebenen Tatsachen am Beispiel des Aristokratengeschlechts Waldstein, dass im untersuchten Zeitraum vordere Plätze in der Landes- und höfischen Hierarchie einnahm und für dessen einzelne Mitglieder aufgrund der Vielzahl wirtschaftlicher, politischer und kultureller Aktivitäten genaue Informationen zu einer Notwendigkeit wurden. Der rechtzeitige Zugang zu zuverlässigen Nachrichten erhöhte so das soziale Kapital der einzelnen Waldsteine sowie das der gesamten Familie.

Rostislav SMÍŠEK

Komunikační síť knížete Ferdinanda ze Schwarzenberku na přelomu 17. a 18. století

Abstract: *This study attempts to reconstruct the communication network established by Prince Ferdinand of Schwarzenberg in the last third of the 17th century and the early 18th century. The author analysed the aristocrat's preserved personal correspondence and diary entries from 1687–1688 and 1696–1697 in order to outline the hierarchy of a particular nobleman's informants, the content of mutual communication and the intents underlying the exchange of information. The peculiar features of contacts established by Ferdinand of Schwarzberg include the fact that they stretched across all social layers of the early Modern Age society: from the subjects up to members of several ruling dynasties throughout Europe.*

Key words: *Ferdinand of Schwarzenberg – 17th century – Czech nobility – communication nets – correspondence – social interaction*

S těžejní místo v životě raně novověkých šlechticů patřilo komunikaci.¹ Přístup k informacím symbolizoval v očích urozených jedinců předmoderní doby nezbytný odrazový můstek pro úspěšné zahájení a následné vykonávání veřejné kariéry. Vznešená osoba nesměla v žádném případě vůči svému okolí vystupovat pasivně, ale musela se aktivně zapojovat do vzájemné výměny zpráv. Hlavní motivaci k vedení komunikace představovala touha po získávání novinek a vytvoření si ucelenějšího obrazu o aktuálním dění v různých částech habsburské monarchie i evropského kontinentu.² Přenos informací od jedince nebo skupiny k jiným tvořil nezbytný základ sociálních interakcí.

1 K významu komunikace v očích raně novověkých šlechticů blíže Niklas LUHMANN, *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft*, Frankfurt am Main 1980, s. 72–161; Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Symbolische Kommunikation in der Vormoderne. Begriffe – Thesen – Forschungsperspektiven*, Zeitschrift für historische Forschung (dále jen ZHF) 31, 2004, s. 489–527. Přítomná studie vychází v rámci projektu Grantové agentury České republiky č. 404/09/P151.

2 Horst PÖTTKER, *Brauchen wir noch (Kommunikations-)Geschichte? Plädoyer für ein altes Fach mit neuem Zuschnitt*, in: Klaus Arnold – Markus Behmer – Bernd Semrad (Hg.), *Kommunikationsgeschichte, Positionen und Werkzeuge. Ein diskursives Hand- und Lehrbuch*, Berlin 2008, s. 19–44; Wolfgang BEHRINGER, *Das Netzwerk der Netzwerke. Raumportionierung und Medienrevolution in der Frühen Neuzeit*, in: Johannes Arndt – Esther-Beate Körber (Hg.), *Das Mediensystem im Alten Reich der Frühen Neuzeit (1600–1750)*, Göttingen 2010, s. 39–58.

Význam komunikace proto nespočíval pouze ve výměně informací, ale také v různých formách vazeb mezi korespondenty. Jestliže chtěl šlechtic se ctí obhájit své společenské postavení, musel neustále vstupovat do mnohovrstevných vztahů a komunikovat s urozenými jedinci i s ostatními složkami raně novověké společnosti.³ Během těchto setkání bylo třeba přesně dodržovat zažitě vzorce chování, v nichž se odrážel sociální statut urozenice. Právě vzájemná interakce, zejména se sobě rovnými, probíhala na několika neformálních úrovních. Šlo o rovinu pokrevního i nepokrevního příbuzenství nebo o zájmově utvořené skupiny, které vnitřně spojovala pouta vzájemné prospěšnosti. Těmto formám kontaktu odpovídají v současném vědeckém diskursu kategorie dobrého přátelství a patronátu.⁴ Zakládaly se na vzájemné důvěře, jež měla pro fungování celého systému zásadní význam, a určitých etických pilířích. Instituce patronátu a dobrého přátelství představovaly nezbytnou součást životního stylu nejurozenější vrstvy raně novověké společnosti. Tyto nestabilní vztahy podléhaly společenským a politickým proměnám. Proto bylo nutné je neustále rozvíjet a upevňovat.⁵

Zajímavé svědectví o šíři komunikační sítě šlechticů na sklonku 17. a počátku 18. století nabízí korespondence Ferdinanda ze Schwarzenberku.⁶ Dochovaná pramenná základ-

- 3 Heiko DROSTE, *Patronage in der Frühen Neuzeit – Institutionen und Kulturform*, ZHF 30, 2003, s. 555–590, zde s. 577–578; Felicitas BECKER, *Netzwerke vs. Gesamtgesellschaft: ein Gegensatz? Anregungen für Verflechtungsgeschichte*, *Geschichte und Gesellschaft* 30, 2004, s. 314–324, zde s. 315–316; Birgit EMICH – Nicole REINHARDT – Hillard von THIESEN – Christian WIELAND, *Stand und Perspektiven der Patronageforschung. Zugleich eine Antwort auf Heiko Droste*, ZHF 32, 2005, s. 233–265.
- 4 Wolfgang REINHARD, *Freunde und Kreaturen. „Verflechtung“ als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Römische Oligarchie um 1600*, München 1979; Stefan BRAKENSIEK – Heide WUNDER (Hg.), *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Köln – Weimar – Wien 2005; Heike DÜSELDER – Olga WECKENBROCK – Siegrid WESTPHAL (Hg.), *Adel und Umwelt. Horizonte adeliger Existenz in der Frühen Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 2008.
- 5 B. EMICH – N. REINHARDT – H. von THIESEN – Ch. WIELAND, *Stand und Perspektiven*, s. 242–243.
- 6 Ferdinand ze Schwarzenberku se narodil 23. 5. 1652. V roce 1668 obdržel od Leopolda I. komornické klíče. Roku 1675 se stal členem zemské vlády v Dolních Rakousích a o dvě léta později říšským dvorním radou. Po jmenování Karla Ferdinanda z Valdštejna nejvyšším hofmistrem Marie Eleonory Gonzagové, vdovy po Ferdinandovi III., nastoupil na jeho místo a roku 1678 získal úřad nejvyššího štolmistra nevládní matky Leopolda I. Od 8. 2. 1685 působil v úřadu nejvyššího dvorního maršálka. Vrchol jeho kariéry však znamenalo jmenování nejvyšším hofmistrem císařovny Eleonory Magdaleny Falcko-Neuburské roku 1692, jímž setrval až do své smrti 22. 10. 1703. Adam WOLF, *Fürst Ferdinand von Schwarzenberg. 1652–1703*, in: Týž (Hg.), *Geschichtliche Bilder aus Oesterreich II. Aus dem Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung (1648–1792)*, Wien 1880, s. 146–197; Karl zu SCHWARZENBERG, *Geschichte des reichsständischen Hauses Schwarzenberg I*, Neustadt an der Aisch 1963, s. 143–164; Rostislav SMÍŠEK, „Dvorská“ kariéra očima knížete Ferdinanda ze Schwarzenberku, *Jihočeský sborník historický* 73, 2004, s. 94–120; Týž, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009; Týž, *Ferdinand Schwarzenberg. une carrière de courtisan*, in: Olivier Chaline (ed.), *Les Schwarzenberg : une famille dans l’histoire de l’Europe XVIe – XXIe siècles*, Paris 2011 (v tisku).

na čítá 10 obsáhlých fasciklů dopisů od přibližně 500 odesílatelů.⁷ Proto poskytuje dostatečnou heuristickou oporu pro vytyčení alespoň základních kategorií při stanovení vzájemných vztahů k jednotlivcům různého sociálního postavení, s kterými kníže ze Schwarzenberku udržoval písemný styk. Zmiňovaný soubor epistolografie je o to cennější, že vedle došlých listů osob, s nimiž si urozenec dopisoval, obsahuje též velké množství vlastních konceptů, jimiž odpovídal na získané informace. Právě prostřednictvím studia osobní korespondence lze poznat, jakým způsobem se utvářel a hierarchizoval okruh komunikantů konkrétního urozeného jedince, co tvořilo náplň vzájemných dopisů, popřípadě s jakým záměrem si předávali informace. Díky hojně zachovaným konceptům vlastních dopisů Ferdinanda ze Schwarzenberku lze také v některých případech zjistit, jak reagoval na přijaté zprávy a jaké stanovisko zaujal k získaným datům.⁸

Význam kvalitní komunikační sítě a sociálních kontaktů pro budoucí veřejnou kariéru Ferdinanda ze Schwarzenberku si plně uvědomoval již jeho otec Jan Adolf. Sám mu také zprostředkoval první komunikační partnery. V instrukci adresované vychovateli svého syna Janu Adamu Weberovi 6. září 1672 výslovně doporučil, aby potomek během pobytu v Salzburgu často navštěvoval dvůr tamního arcibiskupa Maxmiliána Gandolfa z Kuenburku a navázal známost s členy jeho domácnosti.⁹ Také v průběhu vzdělávací cesty po Apeninském poloostrově, Francii a Římsko-německé říši ve druhé polovině šedesátých let 17. století vypracoval pro Ferdinanda ze Schwarzenberku jmenný seznam osob, které měl při svém několikaletém putování navštívit.¹⁰ Sám pak tyto urozené jedince a vlivné duchovní oslovil s žádostí, zda by je potomek mohl osobně navštívit, „*gehorsamen respect und aufwartung bezeigen*“.¹¹ Současně prosil, aby „*gedachten meinen sohn in dero gnaden und protection auf: und anzunehmen*“.¹²

7 Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Třeboň, pracoviště Český Krumlov, Rodinný archiv (dále jen RA) Schwarzenberků, fasc. 402–411. Srov. Anton MÖRATH, *Archivalien des fürstlich schwarzenbergischen Zentralarchivs in Krumau für die neuere Geschichte Österreichs*, in: *Archivalien zur neueren Geschichte Österreichs I*, Wien 1913, s. 12–27, zde s. 22–24.

8 K tomu Uwe NEDDERMEYER, *Von der Handschrift zu gedruckten Buch. Schriftlichkeit und Leseinteresse im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. Quantitative und qualitative Aspekte*, Wiesbaden 1998; Petr ZIMA, *K antropologii komunikace mluvené a psané*, Lidé města 7, 2002, s. 89–94.

9 O tom *Instruction und Erinnerung, nach welcher der Ehrwürdiger Pater Joannes Adamus Weber sich bey dem von Ihme unterfangener belehrung meines Sohns zurichten und zuverhalten*, bod 10. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 398.

10 Srov. například dopisy hofmistra Ferdinanda ze Schwarzenberku Lucase Ferrariho Janu Adolfovi ze Schwarzenberku z 20. 9. a 5. 10. 1669. Tamtéž.

11 Koncept listu Jana Adolfa ze Schwarzenberku kardinálu Bedřichu Hessensko-Darmstadtskému, který dlouhodobě pobýval v Římě, z 20. 9. 1668. Tamtéž.

12 Tamtéž.

Již v průběhu kavalírské cesty po západní Evropě Ferdinand ze Schwarzenberku plně pochopil význam společenských kontaktů.¹³ Ty dále rozvíjel během kariéry v zemské správě Dolních Rakous i u císařského dvora ve Vídni. Od šedesátých let 17. století až do své smrti 22. října 1703 postupně navázal písemný styk s více než 500 šlechtici, duchovními a dalšími neurozenými osobami z různých koutů Evropy. Charakteristickým rysem těchto kontaktů je skutečnost, že se táhly napříč téměř všemi sociálními strukturami raně novověké společnosti – od poddaných až po příslušníky vládnoucích dynastií.¹⁴ Z obsáhlé skupiny několika set komunikantů Ferdinanda ze Schwarzenberku se však vydělovala úzce ohraničená skupina jedinců, kterých si šlechtic nadměru vážil a věnoval jim zvýšenou pozornost. O této skutečnosti svědčí vedle dochované korespondence především pečlivě sestavené seznamy omezeného okruhu osob, jimž s dostatečným předstihem zasílal blahopřání k vánočním svátkům a Novému roku.¹⁵ Jejich počet se v časovém rozmezí let 1685 až 1703, z nichž se tyto soupisy dochovaly, pohyboval od 15 urozenců v roce 1685 do 48 jedinců roku 1699.¹⁶

Na první pohled by se mohlo zdát, že po obsahové stránce zahrnovaly tyto písemnosti pouhé zdvořilostní fráze, kterými pisatel vyjadřoval zájem o zdraví druhé osoby, přál boží ochranu, zdraví a životní štěstí.¹⁷ Že však nešlo v očích Ferdinanda ze Schwarzenberku o okrajovou záležitost, dokládají dochované soupisy i tisíce vánočních a novoročních přání, jež na sklonku 17. století sám rozeslal a zejména obdržel od jedinců různého společenského postavení. Raně novověký člověk nevnímal blahopřání k Vánocům a Novému roku tak formálně, jak lze z jejich hojného výskytu v pozůstalostech šlechticů z českých a rakouských zemí v současné době předpokládat.¹⁸ Posláním těchto distinktivně stylizovaných písemností bylo pozdravit, připomenout se adresátovi a vyjádřit určitou

13 O tom množství francouzsky psaných dopisů Ferdinanda ze Schwarzenberku otci Janu Adolfovi z šedesátých let 17. století. Tamtéž.

14 Mark HENGERER, *Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Eine Kommunikationsgeschichte der Macht in der Vormoderne*, Konstanz 2004, s. 369–423; R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 324–445.

15 Mark HENGERER, *Amtsträger als Klienten und Patrone? Anmerkungen zu einem Forschungskonzept*, in: S. Brakensiek – H. Wunder (Hg.), *Ergebene Diener*, s. 45–78, zde s. 65.

16 V SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 405 se dochovalo celkem 16 soupisů těchto osob z let 1685, 1686, 1687, 1689, 1690, 1691, 1692, 1693, 1695, 1696, 1697, 1699, 1700, 1701, 1702, 1703. K významu studia nejrůznějších seznamů a soupisů metodologicky Peter BURKE, *Žebráci, šarlatáni, papežové. Historická antropologie raně novověké Itálie. Eseje o vnímání a komunikaci*, Praha 2007, s. 47–64 a především Umberto ECO, *Bludiště seznamů*, Praha 2009.

17 K tomu velmi podnětně Vanessa DE CRUZ, *Missivas mensangeras. La carta de la Edad Moderna en la historiografía española*, *Revista de Historiografía* 3, 2005, s. 48–54; TÁŽ, *Korespondence Anny z Ditrichštejna, agentky a informatorky své rodiny na madridském dvoře*, in: Václav Bůžek (ed.), *Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků*, České Budějovice 2009, s. 127–156, zde s. 128–129.

18 Gotthardt FRÜHSORGE (Hg.), *Julius Bernard von Rohr, Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft der Privat Personen*, Leipzig 1989, s. 322–332; B. EMICH – N. REINHARDT – H. von THIESSEN – Ch. WIELAND, *Stand und Perspektiven* s. 242–243.

náklonnost vůči němu. Pozdravení a ujištění o přátelské náklonnosti rovněž vyžadovalo bezprostřední zdvořilou odpověď, která vycházela z obecně uznávaných vzorců dobrého chování, s ubezpečením o vzájemnosti takového pouta. Jestliže se odesílatel po jisté době nedočkal uspokojivé odezvy, dával najevo své rozladění a dožadoval se nápravy. V krajním případě mohl dokonce přerušit písemný styk.¹⁹ Pokud se na druhou stranu vzájemná výměna vánočních a novoročních přání odehrávala v mezích očekávaného způsobu jednání a probíhala v delším časovém horizontu, většinou vedla k prohlubování a upevnování oboustranného přátelského vztahu.²⁰

Míru intenzity vztahu Ferdinanda ze Schwarzenberku k jednotlivým osobám, které mu zasílaly přání k vánočním svátkům a Novému roku, zřetelně odrážejí rovněž vlastoruční marginální komentáře šlechtice na těchto písemnostech. Záleželo především na společenském postavení a mocenském významu komunikanta v očích knížete ze Schwarzenberku. V případě vybraných kurfiřtů, vévodů, markrabat, landkrabat a knížat Římsko-německé říše, arcibiskupů, biskupů, velmistra Řádu německých rytířů, abatyší, opatů, vysokých hodnostářů císařského dvora a představitelů stavovských orgánů jednotlivých zemí podunajské monarchie či Římsko-německé říše opatřil došlá psaní poznámkou „*ist vorgewunschen worden*“ nebo „*ist schon gewünscht*“.²¹ Na kvalitativně nižší úrovni stály urozené osoby, jež Ferdinandovi ze Schwarzenberku sice poslaly přání. On se však na základě doručeného listu rozhodl, zda na ně písemně zareaguje. V naprosté většině případů za blahopřání poděkoval, o čemž svědčí přípis „*respondetur*“, případně „*eigenhändig beantwortet worden*“ na okrajích jednotlivých dopisů. U schwarzenberských vrchnostenských úředníků, méně významných a vlivných jedinců často odsunul odpověď až na pozdější dobu s poznámkou „*mit gelegenheit respondetur*“ či „*occasionaliter respondetur*“.²² O různém mocenském a společenském významu konkrétních korespondentů v myšlení knížete ze Schwarzenberku svědčí také skutečnost, že ne vždy odpověděl na přijaté blahopřání. V mnoha případech – většinou u neurozených osob – tyto písemnosti opatřil souslovím

19 Nenaplnění obecně uznávaných vzorců chování stálo s největší pravděpodobností za přerušením písemného styku Ferdinanda ze Schwarzenberku s bavorským kurfiřtem Maxmiliánem II. Emmanuelem na přelomu let 1686 a 1687. O tom více soupisy novoročních přání z výše uvedených let i naprotá absence jakékoliv vzájemné korespondence po roce 1687. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 405.

20 Václav BŮŽEK, „*Páni a přátelé*“ v *myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku*, Český časopis historický 100, 2002, s. 229–264, zde s. 240–241; TÝŽ, „*Gute Freundschaft*“ – *Informelle Kommunikation in der frühneuzeitlicher Gesellschaft der böhmischen Länder*, in: S. Brakensiek – H. Wunder (Hg.), *Ergebnisse Diener*, s. 79–96, zde s. 91–92.

21 Blíže ke konkrétním korespondentům z této početné skupiny osob srov. níže.

22 O tom svědčí například řada novoročních přání Martina Bedřicha Pruskauera z Freienfelsu, knížecího komisaře Ferdinanda ze Schwarzenberku a od roku 1693 nejvyššího zemského písaře v Markrabství moravském, z let 1683–1695. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 409.

„wirdt nit beandtwerthet“, „non respondetur“ nebo „non responsum est“ a dále se jimi nezabýval.²³ Z toho vysvítá, že ne vždy se Ferdinandovi ze Schwarzenberku podařilo naplnit uznávané vzorce dobrého chování a vybočil ze zaběhnutého rituálu smluvního jednání.

Dochované soupisy adresátů přání k vánočním svátkům a Novému roku však neměly pro Ferdinanda ze Schwarzenberku pouze praktický význam. Stranou pozornosti nelze nechat ani jejich referenční funkci.²⁴ Jednotlivé výčty osob totiž vykazují určitou ustálenou hierarchii, jež se v časovém horizontu téměř 20 let – 1685 až 1703 – příliš nezměnila. Takto strukturované záznamy totiž odrážejí vztah knížete ze Schwarzenberku k zapsaným jedincům, kteří se nacházeli na různém společenském žebříčku. Na základě toho je možné odvodit sociální význam a mocenské postavení těchto osob v očích Ferdinanda ze Schwarzenberku.²⁵ Studium výše zmiňovaných písemností však nabízí pouze úzce ohraničený pohled jednoho typu historického pramene na danou problematiku. Neméně barvitý obraz poskytuje dochovaná osobní korespondence syna Jana Adolfa ze Schwarzenberku se svými komunikanty a v některých případech i jeho deník z let 1686–1688 a 1696–1697.²⁶ Právě kombinace všech tří druhů písemných pramenů nabízí mnohem ucelenější podobu komunikační sítě konkrétního šlechtice v poslední třetině 17. a na počátku 18. století.

Na úvod každého soupisu vánočních a novoročních přání Ferdinand ze Schwarzenberku vždy uváděl v hierarchickém pořadí členy kolegia kurfiřtů Římsko-německé říše – markraběte braniborského, arcibiskupy mohučského s trevírským, falckraběte rýnského.²⁷ Zvláštní místo mezi nimi zaujímal braniborský vládce Bedřich Vilém a jeho nástupce Bedřich III.²⁸ Kromě toho, že kníže ze Schwarzenberku oba urozence zapsal k příslušným

23 Srov. například novoroční přání Štěpána Ludvíka Rosendorna, zaměstnance úřadu desk zemských v Praze, Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 19. 12. 1687, blíže nedatovaná psaní Adama Teodora Verhaera, vrchnostenského úředníka na panství Gimborn, z počátku ledna 1685 a 1687, nebo list blíže neurčeného Jana Jakuba Weinzierla z 11. 12. 1689. Tamtéž, fasc. 410 a 411.

24 U. ECO, *Bludiště seznamů*, s. 49, 113.

25 H. DROSTE, *Die Erziehung eines Klienten*, s. 24–25.

26 Rostislav SMÍŠEK, *Deník Ferdinanda ze Schwarzenberku jako pramen historického bádání. Příspěvek k poznání mobility císařského dvora na sklonku 17. století*, in: Jiří Kubeš (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.–18. století*, Pardubice 2007, s. 129–161; Rostislav SMÍŠEK – Jean BÉRENGER (edd.), *Der Wiener Hof von Innen. Das Tagebuch Ferdinands zu Schwarzenberg aus den Jahren 1686–1688 und 1696–1697*, České Budějovice 2012 (v tisku).

27 Pouze v soupisech z let 1686 a 1687 se na prvním místě místo markraběte braniborského objevuje jméno bavorského kurfiřta Maxmiliána II. Emmanuela. Protože se v pozůstalosti Ferdinanda ze Schwarzenberku nedochovala žádná korespondence s tímto urozeným jedincem, nelze určit, proč s ním mladý kníže neudržel v následujících letech žádný písemný styk. Již v seznamu osob, kterým syn Jana Adolfa ze Schwarzenberku zaslal roku 1687 novoroční přání, se však u jména bavorského kurfiřta objevuje marginální poznámka „ist nicht vorgewunschen worden“. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 405.

28 Bruno GLOGER, *Friedrich Wilhelm – Kurfürst von Brandenburg*, Berlin 1985; Werner SCHMIDT, *Friedrich I. Kurfürst von Brandenburg König in Preußen*, München 2004.

rokům symbolicky na prvním místě, poutal Schwarzenberky k Hohenzollernům úzký nadgenerační vztah. Pevné základy mu položil již Ferdinandův děd Adam ze Schwarzenberku, který patřil v první půli 17. století k blízkým rádcům Jiřího Viléma Braniborského.²⁹ Ačkoliv jeho syn Jan Adolf ze Schwarzenberku nepokračoval ve šlépějích svého otce a vstoupil do služeb arciknížete Leopolda Viléma, i nadále udržoval úzký písemný styk s berlínským dvorem.³⁰ Jak si Ferdinand ze Schwarzenberku zaznamenal do svého deníku v lednu 1697, hájil zájmy braniborského kurfiřta u císařského dvora ve Vídni od poloviny 17. století do své smrti na počátku osmdesátých let především Jan Adolf ze Schwarzenberku. Na oplátku držel vládce Braniborské marky ochrannou ruku nad schwarzenberskými statky v této zemi – Gimbornem a Neustadtem.³¹

Na promyšlený postup svých předků navázal rovněž Ferdinand ze Schwarzenberku. Desetiletími prověřený a oboustranně výhodný vztah vnímal jako závazek rodu do budoucna: „...also ich auch dergleichen pro me ac successoribus meis, uti ein aviticum bonum et hereditatem, von dem herrn curfürsten den mediante ipso erwinden wolte, undt meine bitte dahin gestelt haben wolte“.³² Podle mínění braniborského rezidenta ve Vídni Mikuláše Bartoloměje Michaela z Danckelmannu bylo třeba zachovávat a neustále prohlubovat „ein weitere guete verstendnus undt armonie zwischen den cuhrfürstlichen hauß undt der Schwarzenbergischen familie“.³³ Že se takový krok skutečně zdařil, svědčí dochovaná korespondence Bedřicha III. Braniborského, koncepty listů Ferdinanda ze Schwarzenberku i pravidelná blahopřání kurfiřta k vánočním svátkům a Novému roku.³⁴ Nejvyšší hofmistr panovnice se rovněž čas od času snažil vymoci vyslanci markraběte braniborského v metropoli habsburského soustátí audienci u Leopolda I., nebo svojí přímlovou u císařského páru zajistit kladné vyřízení rozličných záležitostí ve prospěch Braniborska.³⁵

29 Ulrich KOBER, *Der Favorit als „Factotum“ Graf Adam von Schwarzenberg als Oberkämmerer und Direktor des Geheimen Rates unter Kurfürst Georg Wilhelm von Brandenburg*, in: Michael Kaiser – Andreas Pečar (Hg.), *Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten in der Frühen Neuzeit*, Berlin 2003, s. 231–252; TÝŽ, *Eine Karriere im Krieg. Graf Adam von Schwarzenberg und die kurbrandenburgische Politik von 1619 bis 1641*, Berlin 2004.

30 SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 322; A. MÖRATH, *Archivalien*, s. 15.

31 O tom zápisky v deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku ze 14. 1. a 25. 3. 1697. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, Sběrka rukopisů č. 21 (158), sign. 19 červená, s. 755–759, 959–962. Srov. Franz Josef BURGHARDT, *Die Anfänge der schwarzenbergischen Herrschaft Gimborn-Neustadt 1610–1624*, Beiträge zur Oberbergischen Geschichte 9, 2007, s. 33–44.

32 SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, Sběrka rukopisů č. 21 (158), sign. 19 červená, s. 756.

33 Tamtéž. Srov. zápisy v deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku z 25. 3., 12. a 13. 4. 1697. Tamtéž, s. 960–961, 1003–1006.

34 Tamtéž, RA Schwarzenberků, fasc. 405.

35 O tom například zápis v deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku z 25. 3. 1697. Tamtéž, Sběrka rukopisů č. 21 (158), sign. 19 červená, s. 959–960. Srov. R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 521–522, pozn. 1950.

Také s dalšími členy kolegia kurfiřtů Římsko-německé říše – mohučskými arcibiskupy Anselmem Františkem z Ingelheimu a jeho nástupcem Lotharem Františkem ze Schönbornu, trevírským arcibiskupem Janem Hugem z Orsbecku a rýnskými falckrabaty Filipem Vilémem a Janem Vilémem vedl Ferdinand ze Schwarzenberku hojnou korespondenci.³⁶ Protože se propracoval do nejvyšších úřadů císařského dvora, představoval v jejich očích vlivného dvorského hodnostáře, který dokázal úspěšně hájit zájmy těchto osob v tomto výlučném sociálním prostředí a ovlivňovat některá rozhodnutí panovníka.³⁷ Pokud cestoval některý z jejich služebníků do metropole habsburského soustátí, vždy žádali Ferdinanda ze Schwarzenberku o pomoc a „*besondere protection*“.³⁸ Synovi Jana Adolfa ze Schwarzenberku naopak slibovali podporu při správě schwarzenberských statků v Římsko-německé říši, v rozličných sporech a záštitu knížete na říšském sněmu.³⁹ Záležitosti soukromého charakteru Ferdinand ze Schwarzenberku probíral pouze s rýnskými falckrabaty.⁴⁰

Korespondence Ferdinanda ze Schwarzenberku vedená s příslušníky kolegia kurfiřtů Římsko-německé říše v sobě nesla symbolické poselství, jež bylo určeno okolí knížete i dalším generacím. Možnost přímo komunikovat se členy nejvýznamnějších a nejmoc-

36 SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 409 a 411. S Lotharem Františkem ze Schönbornu navíc Ferdinand ze Schwarzenberku udržoval písemný kontakt ještě před jeho zvolením kurfiřtem v Mohuči v roce 1695. Poté, co se stal roku 1694 koadjuktorem mohučského arcibiskupství, „*cum spe futurae successionis*“, v dopise z 25. 9. 1694 poděkoval knížeti ze Schwarzenberku za přímluvu, díky níž získal přízeň císařovny. Jak se prý dozvěděl z dopisu svého bratra Jana Ervína ze Schönbornu, který v té době pobýval ve Vídni, nejvyšší hofmistr Eleonory Magdaleny Falcko-Neuburské šířil o duchovním v okolí panovnického páru veskrze příznivý obraz. Protože mu syn Jana Adolfa ze Schwarzenberku údajně již dříve několikrát účinně pomohl, Lothar František ze Schönbornu vyjádřil velký dík a jako protislužbu přislíbil podporu při řešení říšských záležitostí Schwarzenberků. Tamtéž, fasc. 410. Srov. také koncepty listů Ferdinanda ze Schwarzenberku Lotharu Františkovi ze Schönbornu z 22. a 26. 9. 1694. Tamtéž.

37 Srov. dopis Jana Viléma Falcko-Neuburského Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 6. 6. 1691, v němž mu vylíčil průběh vlastní svatby s Annou Marií Louisou de' Medici. Současně chtěl znát názor císařského páru na uzavřený sňatek. Kníže ze Schwarzenberku mladému falckraběti v listě z 8. 6. 1691 po blahopřání a sdělil, že Leopold I. i Eleonora Magdalena Falcko-Neuburská vyjádřili velké potěšení nad zmiňovaným manželským spojením. Tamtéž, fasc. 409.

38 K tomu například list Lothara Františka ze Schönbornu Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 24. 5. 1700, Jana Viléma Falcko-Neuburského knížeti ze Schwarzenberku z 26. 1. 1695 a koncept listu knížete ze Schwarzenberku mohučskému kurfiřtovi z 18. 7. 1703. Tamtéž, fasc. 409 a 411.

39 Psaní Filipa Viléma Falcko-Neuburského Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 18. 6. 1687 a Lothara Františka ze Schönbornu knížeti ze Schwarzenberku z 24. 5. 1700. Tamtéž.

40 V dopise z 6. 4. 1690 se Filip Vilém Falcko-Neuburský otevřeně rozepsal o výhodách možného sňatku dcery Doroty Žofie s Eduardem II. Farnese, který se uskutečnil 17. 9. 1690 v Parmě. Tamtéž. Srov. Barbara SCHILDT-SPECKER, *La Serenissima Sposa. Die Hochzeit der Dorothea von Pfalz-Neuburg und ihre Reise nach Parma im Jahr 1690*, in: Jörg Engelbrecht – Stephan Laux (Hg.), *Landes- und Reichsgeschichte. Festschrift für Hansgeorg Molitor zum 65. Geburtstag*, Bielefeld 2004, s. 221–259. V podobném duchu se nese také list Filipa Viléma Falcko-Neuburského z 18. 6. 1687 a koncept psaní Ferdinanda ze Schwarzenberku z 3. 7. 1687. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 409.

nějších vládnoucích rodů této geografické oblasti a bez vědomí třetí osoby jim sdělovat vlastní stanoviska jej vyzdvihovala nad ostatní urozence a sloužila jako viditelný ukazatel společenského postavení velmože.⁴¹ Výmluvné svědectví o této skutečnosti podává proměna označení braniborského kurfiřta v seznamech adresátů vánočních a novoročních přání Ferdinanda ze Schwarzenberku po roce 1701. Jakmile se Bedřich III. Braniborský stal 17. ledna 1701 pruským králem, již jej kníže ze Schwarzenberku dále neuváděl jako „*Churfürsten von Brandenburg*“. Z hlediska sociální hierarchie začal používat společensky mnohem prestižnější oslovení „*Ihro Mayestätt der könig in Preussen*“.⁴² Raně novověká společnost dobře věděla, s jakými osobami Ferdinand ze Schwarzenberku udržoval písemný styk. Pokud s nimi hodlal (ne)urozený jedinec navázat písemný či osobní kontakt, jako prostředník se nabízel právě kníže ze Schwarzenberku.

Nezastupitelné místo v komunikační síti Ferdinanda ze Schwarzenberku rovněž připadlo vysokým hodnostářům katolické církve – kardinálům, arcibiskupům, biskupům, abatyším a opatům klášterů a velmistru Řádu německých rytířů. Přání k vánočním svátkům a Novému roku zaslal ve sledovaném období kníže celkem 21 nositelům výše zmiňovaných úřadů. Na vrcholku pomyslné pyramidy této skupiny jedinců, hned po kurfiřtech Římsko-německé říše, stáli arcibiskupové v Salzburgu Maxmilián Gandolf z Kuenburku a od roku 1687 jeho nástupce Jan Arnošt z Thunu a Hohensteinu.⁴³ Ačkoliv se v pozůstalosti knížete ze Schwarzenberku dochoval jen nepatrný zlomek vzájemné korespondence, v níž Jan Arnošt z Thunu a Hohensteinu žádal šlechtice o podporu při vyřizování různých záležitostí jeho služebníků ve Vídni, zajímavé svědectví o oboustranném vztahu nabízejí listy Frobenia Ferdinanda z Fürstenberku.⁴⁴ Když se pro svého bratra Filipa Karla z Fürstenberku snažil v polovině devadesátých let 17. století získat kanonikát v Salzburgu, oslovil právě Ferdinanda ze Schwarzenberku kvůli jeho „blízké známosti“ s

41 Petr MAŤA, *Aristokratisches Prestige und der böhmische Adel (1500–1700)*, Frühneuzeit-Info 10, 1999, s. 43–52.

42 Soupisy adresátů novoročních přání Ferdinanda ze Schwarzenberku z let 1702 a 1703. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 405.

43 *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* XXVI, Herzberg 2006, sl. 812–823; Roswitha JUFFINGER – Christoph BRANDHUBER, *Johann Ernst Graf von Thun (1643–1709)*, in: Roswitha Juffinger (Hg.), *Fürsterzbischof Guidobald Graf von Thun. Ein Bauherr für die Zukunft*, Salzburg 2008, s. 50–52.

44 V dopise z 8. 7. 1690 požádal Ferdinanda ze Schwarzenberku, zda by nepomohl jeho dvornímu radovi, „*meinem kuchen: und fischmeister, lieben und getreuen*“ Jeremiáši Mayrhoferovi z Koburgu a Angeru, který mířil do Vídne k jednání s dvorskou komorou kvůli převzetí dědictví po zemřelém otci. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 410. O dva roky dříve Jan Arnošt z Thunu a Hohensteinu vydal doporučení pro Zikmunda Karla di Castel-Barco, jenž měl jménem arcibiskupa v metropoli habsburského soustátí oficiálně převzít z rukou Leopolda I. císařské léno. Tamtéž.

tamním arcibiskupem.⁴⁵ Kníže ze Schwarzenberku svého komunikanta nezklamal a prostřednictvím několika dopisů požádal Jana Arnošta z Thunu a Hohensteinu o přátelskou pomoc.⁴⁶

Po arcibiskupovi v Salzburgu následovali v hierarchickém pořadí pražští arcibiskupové Jan Bedřich z Valdštejna s Janem Josefem Breunerem a olomoucký biskup Karel II. z Lichtenštejnu-Castelkorna. Zatímco s prvními dvěma jmenovanými si Ferdinand ze Schwarzenberku pravidelně vyměňoval pouze vánoční a novoroční přání,⁴⁷ v případě třetího duchovního šlo s největší pravděpodobností o nějaký bližší osobní vztah, neboť s jeho nástupcem Karlem III. Josefem Lotrinským již kníže ze Schwarzenberku žádný písemný kontakt neudržel. Přestože se v pozůstalosti syna Jana Adolfa ze Schwarzenberku vzájemná korespondence – kromě přání k Vánocům a Novému roku – nedochovala, o čilém písemném styku svědčí dopis arcibiskupova bratrance Františka Karla z Lichtenštejnu-Castelkorna z 26. září 1695. V něm nejvyššímu hofmistrovi císařovny oznámil úmrtí svého příbuzného. Současně podotkl, že *„das jederzeit eine gute correspondenz zwischen euer fürstlichen gnaden und diesen verstorbenen meinen herren vetter gepflegen worden“*.⁴⁸

Rovněž s dalšími adresáty vánočních a novoročních přání Ferdinanda ze Schwarzenberku – biskupy v Lavantu, Lublani, Münsteru, Paderbornu, Pasově, Raabu a Wormsu – se v pozůstalosti šlechtice nedochovala žádná korespondence.⁴⁹ Z toho důvodu nelze říci nic bližšího o jeho vztahu k výše uvedeným duchovním. Naopak k biskupům z Augšpurku, Bamberku, Eichstättu, Kostnice a Würzburgu vázalo knížete ze Schwarzenberku úzké teritoriální pouto a s tím spojené společné politické zájmy. Stejně jako Schwarzenberkové totiž patřili do franckého nebo švábského říšského kraje.⁵⁰ Jak naznačili ve svých listech Markvard Rudolf z Rodtu, biskup v Kostnici v letech 1689–1704, a Jan Filip z Greiffenclau, biskup ve Würzburgu v letech 1699–1719, mělo slovo Ferdinanda ze Schwarzenberku

45 Listy Frobenia Ferdinanda z Fürstenberku Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 6. 3. 1694 a Ferdinanda ze Schwarzenberku arcibiskupovi v Salzburgu z 1. 4. 1694. Tamtéž, fasc. 406. K tomu blíže Johann RIEDL, *Salzburg's Domherren. Von 1510–1806*, Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 7, 1867, s. 122–278, zde s. 127; Esteban MAUERER, *Südwestdeutscher Reichsadel im 17. und 18. Jahrhundert. Geld, Reputation, Karriere: Das Haus Fürstenberg*, Göttingen 2001, s. 108–113.

46 O tom koncepty listů Ferdinanda ze Schwarzenberku Janu Arnoštovi z Thunu a Hohensteinu z 20. 3. a 1. 4. 1694. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 406.

47 Tamtéž, fasc. 409.

48 Tamtéž, fasc. 408. Srov. také koncept kondolence Ferdinanda ze Schwarzenberku Františku Karlovi z Lichtenštejnu-Castelkorna z 15. 10. 1695. Tamtéž.

49 Srov. tamtéž, fasc. 408, 409 a 411.

50 Winfried DOTZAUER, *Die deutschen Reichskreise (1383–1806). Geschichte und Aktenedition*, Stuttgart 1998, s. 81–149; Johannes BURKHARDT – Wolfgang WÜST, *Einleitung: Forschungen, Fakten und Fragen zu süddeutschen Reichskreisen. Eine landes- und reichshistorische Perspektive*, in: Wolfgang Wüst (Hg.), *Reichskreis und Territorium: Die Herrschaft über Herrschaft? Supraterritoriale Tendenzen in Politik, Kultur, Wirtschaft und Gesellschaft*, Stuttgart 2000, s. 1–23.

u císařského dvora ve Vídni velkou váhu. Svou přímluvou údajně dokázal ovlivnit četná politická rozhodnutí Leopolda I. ve prospěch obou svrchu zmiňovaných říšských krajů.⁵¹ I z těchto důvodů tvořily hlavní náplň korespondence biskupů zasílané Ferdinandovi ze Schwarzenberku žádosti o pomoc při získání audience u panovníka⁵² a četná doporučení pro osoby, které v jejich službách mířily do metropole habsburského soustátí.⁵³ Stranou pozornosti však nezůstávaly ani církevní záležitosti, zejména obsazování církevních prebend ve Frankách a Švábsku, neboť císař vystupoval v myšlení duchovních jako „*sumus ac supremus advocatus, protector ac defensor der reichstifften*“.⁵⁴ Naopak kníže ze Schwarzenberku zasílal svým komunikantům zprávy o každodenním životě v sídelním městě císaře a leckdy neváhal komentovat politické dění v různých koutech Evropy.⁵⁵

Z podobných důvodů jako u biskupů z Augšpurku, Bamberku, Eichstättu, Kostnice a Würzburgu udržoval Ferdinand ze Schwarzenberku pravidelný písemný styk s opatem benediktinského kláštera v Kemptenu Rupertem z Bodmanu,⁵⁶ abatyšemi švábského kláštera v Buchau am Federsee⁵⁷ a velmistrem Řádu německých rytířů Františkem Ludvíkem

51 Listy Markvarda Rudolfa z Rodtu Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 31. 7. 1694 a Jana Filipa z Greiffenclau z 13. 3. 1701. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 406 a 411.

52 O tom například dopis Jana Filipa z Greiffenclau Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 26. 5. 1701, v němž se snažil získat audienci u Leopolda I. pro svého nejvyššího komorníka Kryštofa Arnošta z Fuchsenu. Tamtéž, fasc. 411.

53 Srov. list Jana Gottfrieda z Guttenu, biskupa ve Würzburgu v letech 1684–1698, Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 6. 6. 1690. Prostřednictvím něho žádal o poskytnutí pomoci svému dvornímu radovi Janu Konrádovi z Tastungu a Janu Jiřimu Caesarovi, kteří se s jakýmsi memoriálem vydali do Vídně. Tamtéž. O tom, že Ferdinand ze Schwarzenberku splnil přání duchovního, setkal se s nimi a zajistil jim přístup k císařskému dvoru, svědčí koncept dopisu šlechtice adresovaného biskupovi ve Würzburgu z 22. 12. 1690. Tamtéž.

54 Psaní Markvarda Rudolfa z Rodtu Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 19. 7. 1694. Tamtéž, fasc. 406. Srov. například velké množství dopisů obou urozených jedinců z let 1694–1697, které se týkají obsazení místa kanovníka kapitulního kostela v Kostnici. O uprázdněný úřad se ucházeli Johann Kašpar Siber, profesor teologie v Innsbrucku, a hrabě Petr Filip z Berlepschu. Papež Innocenc XII. nakonec po několikaletém zdoluhavém jednání upřednostnil v polovině roku 1697 druhého jmenovaného. Tamtéž a zápisy v deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku ze 14. 6. a 25. 8. 1697. Tamtéž, Sbirka rukopisů č. 21 (158), sign. 19 červená, s. 1140–1142, 1304. K tomu také Konstantin MAIER, *Das Domkapitel von Konstanz und seine Wahlkapitulationen. Ein Beitrag zur Geschichte von Hochstift und Diözese in der Neuzeit*, Stuttgart 1990, s. 205–206; E. MAUERER, *Südwestdeutscher Reichsadel*, s. 118–119.

55 O tom dopis Markvarda Rudolfa z Rodtu Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 29. 4. 1697, v němž mu poděkoval za podrobnou zprávu o dění u císařského dvora a připojil vlastní postřehy k jednáním ohledně nástupnické otázky po smrti španělského krále Karla II. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 406.

56 Rupert z Bodmanu stál v čele kláštera v Kemptenu v letech 1678–1728. *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* XXIII, Herzberg 2004, sl. 105–107.

57 V letech 1666–1692 byla abatýši kláštera Marie Terezie ze Sulzu, v letech 1692–1693 následovala Marie Františka z Waldburgu a Zeilu. Na ní navázala Marie Terezie z Montfortu, která zemřela roku 1742. Bernhard THEIL, *Das Bistum Konstanz IV. Das (freiweltliche) Damenstift Buchau am Federsee*, Berlin – New York 1994, s. 237–240.

Falcko-Neuburským.⁵⁸ Ke konventu v Buchau am Federsee navíc Schwarzenberky pou-
taly již od 16. století osobní a příbuzenské vazby. Již v letech 1556–1594 zde působila
v úřadu abatyše Marie Jakoba ze Schwarzenberku.⁵⁹ V 17. a 18. století navázaly na její čin-
nost příslušnice spřízněných šlechtických rodů – hrabat z Montfortu a ze Sulzu.⁶⁰ Také
v tomto případě se svrchu uvedení duchovní snažili využít vlivu Ferdinanda ze Schwar-
zenberku na císařský pár a prosazovat prostřednictvím vysokého dvorského hodnostáře
vlastní i zemské zájmy ve Vídni.⁶¹

Zvláštní místo mezi korespondenty Ferdinanda ze Schwarzenberku z řad duchovních
zaujímal papežský nuncius ve Vídni Francesco Buonvisi a biskup v Gurku Jan z Goëssu,
neboť šlo o členy kolegia kardinálů.⁶² V případě obou vlivných církevních hodnostářů
navázal Ferdinand ze Schwarzenberku na komunikační kanály vytvořené svým otcem Ja-
nem Adolfem.⁶³ Jak naznačují poznámky v deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku i vzá-
jemné dopisy, patřil Francesco Buonvisi k pravidelným návštěvníkům schwarzenberské-
ho paláce ve Vídni.⁶⁴ Poté, co se na sklonku roku 1689 vrátil ze své diplomatické mise do
Říma, v listech adresovaných knížeti ze Schwarzenberku vzpomínal na přátelská setkání.
Současně vyjadřoval naději, že se v budoucnu opět společně shledají a on bude moci opět

58 Ferdinand ze Schwarzenberku navíc udržoval písemný kontakt s Františkem Ludvíkem Falcko-Neuburským ještě v období před jeho zvolení velmistrem Řádu německých rytířů v květnu 1694. O tom například jeho dopis knížeti ze Schwarzenberku z 9. 12. 1692, v němž mu poděkoval za opakované prosazování jeho záležitostí u císařského dvora ve Vídni. Za to se cítil Ferdinandovi ze Schwarzenberku „zu sonderbahrer obligation verbinden“ a doufal, že mu prokázanou laskavost bude moci v blízké budoucnosti oplátit. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 405. Srov. *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* XVI, Herzberg 1999, sl. 1231–1237.

59 B. THEIL, *Das Bistum Konstanz* IV, s. 232–233.

60 Tamtéž.

61 O tom list Ruperta z Bodmanu Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 3. 6. 1698, v němž výslovně zmínil, že mu kníže ze Schwarzenberku již několikrát pomohl v různých záležitostech. Proto prosil, zda by nepředal císařovně přiložený memoriál jeho sestry Marie Jakoby z Bodmanu, abatyše kláštera cisterciáček v bádensko-württemberském Waldu, a nepřipojil svoji přímluvu. SOA Třeboň, pacoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 408. Srov. Maren KUHN-REHFUS, *Das Bistum Konstanz* III. *Das Zisterzienserinnenkloster Wald*, Berlin – New York 1992. V podobném duchu se nese rovněž dopis Františka Ludvíka Falcko-Neuburského Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 18. 8. 1694. SOA Třeboň, pacoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 405.

62 Francesco Buonvisi byl papežským nunciem ve Vídni v letech 1675–1689. Anna M. TRIVELLINI, *Il cardinale Francesco Buonvisi. Nunzio a Vienna (1675–1689)*, Firenze 1958; Donato SQUICCIARINI, *Nunzi apostolici a Vienna*, Città del Vaticano 1998, s. 141–146. Jan z Goëssu se stal biskupem v Gurku roku 1675. Kardinálem jej jmenoval papež Inocenc XI. 2. 9. 1686. Jakob OBERSTEINER, *Die Bischöfe von Gurk. 1072–1822*, Klagenfurt 1969, s. 404–419.

63 O tom koncept listu Ferdinanda ze Schwarzenberku Janovi z Goëssu z 23. 12. 1689 a dopis Francesca Buonvisiho Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 2. 11. 1689. SOA Třeboň, pacoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 405 a 407.

64 Zápis v deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku ze 7. 2. 1697 a koncept psaní knížete ze Schwarzenberku Francescu Buonvisimu z 15. 12. 1689. Tamtéž, fasc. 405 a tamtéž, Sbirka rukopisů č. 21 (158), sign. 19 červená, s. 856–857.

navštívit metropoli habsburského soustátí. Proto prosil syna Jana Adolfa ze Schwarzenberku, aby ho pravidelně informoval o tamním dění.⁶⁵ Ferdinand ze Schwarzenberku naopak našel ve Francescu Buonvisim vlivného přímluvce u papežského dvora.⁶⁶

Jako ochránce schwarzenberských zájmů v Římě vystupoval rovněž kardinál Jan z Goëssu. Čas od času intervenoval u papeže ohledně získání některé z církevních prebend ve prospěch známých knížete ze Schwarzenberku.⁶⁷ Pokud někdo z nich putoval v rámci kavalerické cesty na Apeninský poloostrov, neváhal šlechtic vlivného duchovního oslovit s žádostí o ochranu a pomoc.⁶⁸ Syn Jana Adolfa ze Schwarzenberku si dobře uvědomoval mocenské postavení a „*potente handt*“ Jana z Goëssu v metropoli papežského státu. Ve svých listech proto vyjadřoval velký dík za „*cooperation*“ a „*meinem hauß zutragende hohe affection*“.⁶⁹

Soupis adresátů vánočních a novoročních přání z řad duchovních může vypovídat o samotné osobnosti Ferdinanda ze Schwarzenberku i o jeho sociálním postavení. Z hlediska prezentace vlastní osoby na veřejnosti bylo nezbytně nutné udržovat pravidelný písemný styk s významnými jedinci sklonku 17. a počátku 18. století, vlivné církevní hodnostáře nevyjímaje. Také to patřilo k distinktivním znakům společenského postavení jednoho z nejvyšších úředníků císařského dvora a říšského knížete. V očích společnosti habsburského soustátí si proto systematicky budoval příznivý obraz šlechtice, který se vyznačoval těsnými vazbami k vysoce postaveným jedincům v hierarchii katolické církve, patřil k horlivým a věrným stoupencům papežské politiky u vídeňského dvora a v Římsko-německé říši.⁷⁰

65 Například list Francesca Buonvisiho Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 2. 11. 1689. Tamtéž. Srov. koncept psaní knížete ze Schwarzenberku kardinálu Buonvisimu z 2. 12. 1689. Tamtéž.

66 Koncept listu Ferdinanda ze Schwarzenberku Francescu Buonvisimu z 15. 12. 1689. Tamtéž.

67 Dne 21. 11. 1694 žádal Ferdinand ze Schwarzenberku Jana z Goëssu, zda by se přimluvil u papeže ve prospěch syna Martina Bedřicha Pruskauera z Freienfelsu. Ten se ucházel o uprázdněné místo kanovníka kapituly v Olomouci a Vratislavi. Tamtéž, fasc. 407. Mnohem čilejší korespondence se mezi oběma jedinci rozproudila roku 1695, kdy kníže ze Schwarzenberku prosil kardinála Goësse o pomoc při získání místa tajného komorníka papeže pro Filipa Karla z Fürstenberku. O tom list Filipa Karla z Fürstenberku Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 26. 6. 1695, koncept psaní knížete ze Schwarzenberku Janu z Goëssu z 16. 7. 1695 a blíže nedatovaný dopis Leopolda I. kardinálu Goëssovi ze září 1695. Tamtéž, fasc. 406.

68 V dopise z 23. 12. 1689 se Ferdinand ze Schwarzenberku obrátil na Jana z Goëssu s prosbou, zda by se neujal synů ansbašského tajného rady Jakuba Jana Forstnera, kteří hodlali navštívit metropoli papežského státu. Tamtéž, fasc. 407. O pět let později – 21. 11. 1694 – žádal o stejnou službu ve prospěch potomka nejvyššího zemského písaře v Markrabství moravském a svého bývalého služebníka Martina Bedřicha Pruskauera z Freienfelsu. Tamtéž.

69 List Ferdinanda ze Schwarzenberku Janu z Goëssu z 16. 7. 1695. Tamtéž.

70 Relace papežského nuncia ve Vídni Andrey Santa Croce papežskému stolci z 27. 12. 1698. Archivio Segreto Vaticano, Segretario di Stato – Germania, sign. 235, fol. 1003. Srov. dopis Ferdinanda ze Schwarzenberku papeži Inocenci XI. z 16. 12. 1683. Archivio Segreto Vaticano, Segretario Stato dei Principi, sign. 110, fol. 137. Srov. R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 429–433.

Třetí, v očích Ferdinanda ze Schwarzenberku kvalitativně nižší okruh adresátů přání k Vánocům a Novému roku tvořili vybraní vévodové, markrabata a knížata Římsko-německé říše.⁷¹ Ačkoliv tuto skupinu osob tvořilo téměř 30 urozených jedinců, syn Jana Adolfa ze Schwarzenberku udržoval pravidelný písemný styk pouze s Bedřichem VII. Magnusem a Karlem Gustavem z Badenu-Durlachu. Oba bratři zpravovali Ferdinanda ze Schwarzenberku o průběhu války o nástupnictví v Rýnské Falci v letech 1688–1697.⁷² Kníže ze Schwarzenberku jim naopak zprostředkoval novinky o bojích císařské armády v Uhrách⁷³ a každodenním životě u císařského dvora.⁷⁴ Jen výjimečně pronikly na stránky dopisů informace o připravovaných sňatcích jejich potomků.⁷⁵ S ostatními vévody a markrabaty kníže ze Schwarzenberku udržoval pouze příležitostný písemný kontakt, který se zpravidla omezoval jen na oznámení o chystané svatbě či úmrtí některého z rodinných příslušníků.⁷⁶ Stranou pozornosti nezůstávaly ani žádosti o intervenci Ferdinanda ze Schwarzenberku u císaře v různých záležitostech.⁷⁷ Mezi synem Jana Adolfa ze Schwarzenberku a výše uvedenými šlechtici se v poslední třetině 17. století vyvinulo pouto, jež urození jedinci z Římsko-německé říše označovali termínem „*freundschaft*“⁷⁸ nebo

71 V případě příslušníků vévodských rodů šlo o Jana Bedřicha Braniborsko-Ansbašského, jeho ženu Eleonoru Erdmundu Sasko-Eisenašskou a syna Viléma Bedřicha, Kristiána Augusta Falcko-Sulzbašského, Bedřicha Šlesvicko-Holštýnského, Bedřicha Karla a Eberharda Ludvíka Württemberského, Leopolda Eberharda Württembersko-Mömpelgarského, Sylvia II. Bedřicha Württembersko-Oelského. Do skupiny markrabat Římsko-německé říše lze zařadit Bedřicha VII. Magnuse a Karla Gustava z Badenu-Durlachu, Kristiána Arnošta Braniborsko-Bayreuthského. SOA Třeboň, pacoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 405.

72 Tamtéž, fasc. 403 a 405. Srov. Max PLASSMANN, *Indirekt kaiserlich? Die Kriegführung und -finanzierung von Reichskreisen und Assoziationen (1648–1740)*, in: Peter Rauscher (Hg.), *Kriegführung und Staatsfinanzen. Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740*, Münster 2010, s. 515–541, zde s. 526–529.

73 Srov. například koncepty listů Ferdinanda ze Schwarzenberku Karlu Gustavovi z Badenu-Durlachu z 3. a 17. 3. 1689. SOA Třeboň, pacoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 403.

74 Dne 20. 2. 1689 se Ferdinand ze Schwarzenberku podrobně rozepsal o průběhu zasedání tajné konference, která se zabývala připravovanou audiencí poselstva tureckého sultána. Právě to mířilo do metropole habsburského soustátí. Tamtéž.

75 O tom listy Bedřicha VII. Magnuse z Badenu-Durlachu ze 7. 5. 1697 o chystané svatbě své dcery Johany Alžběty s Eberhardem IV. Ludvíkem Württemberským a 20. 6. 1701 o sňatku Kateřiny z Badenu-Durlachu s Janem Bedřicha z Leiningenu-Hartenburku. Tamtéž, fasc. 405.

76 Srov. dopisy Jana Bedřicha Braniborsko-Ansbašského Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 6. 11. 1692 a Leopolda Eberharda Württembersko-Mömpelgarského z 2. 6. 1699. Tamtéž, fasc. 405 a 411.

77 Například Sylvius II. Bedřich Württembersko-Oelský požádal Ferdinanda ze Schwarzenberku v psaní ze 4. 2. 1690 o pomoc při získání audience u císaře pro svého vyslance Gottfrieda ze Schmettau. Tamtéž, fasc. 411. O tom také list Kristiána Eberharda z Ostfrieslandu knížeti ze Schwarzenberku z 30. 12. 1687. Tamtéž, fasc. 409.

78 Dopis Karla Gustava z Badenu-Durlachu Ferdinandovi ze Schwarzenberku ze 4. 1. 1689 a psaní Bedřicha VII. Magnuse z Badenu-Durlachu z 23. 5. 1699. Tamtéž, fasc. 403 a 405. Srov. listy Bedřicha Šlesvicko-Holštýnského z 11. 12. 1686 a Jana Bedřicha Braniborsko-Ansbašského z 24. 7. 1684. Tamtéž, fasc. 405 a 407.

„*amitie*“.⁷⁹ Tato skutečnost se odrážela i ve vzájemném oslovení, kdy svého korespondenta ve Vídni nazývali „*hochgeborner fürst, freundlich geliebter herr oheimb*“.⁸⁰

V případě skupiny knížat Ferdinand ze Schwarzenberku rozlišoval mezi starobylými knížecími rody Římsko-německé říše⁸¹ a „novými knížaty“, která pocházela z českých, rakouských a uherských zemí a do knížecího stavu byla povýšena až v průběhu 17. století.⁸² Prvně jmenované uváděl v soupisech adresátů vánočních a novoročních přání vždy před „novými knížaty“. Pravidelný písemný styk však syn Jana Adolfa ze Schwarzenberku udržoval pouze s Lichtenštejnými a Lobkovici. Nezbytnou součástí oboustranné výměny informací s Antonínem Floriánem a Maxmiliánem II. z Lichtenštejnu tvořily záležitosti soukromého charakteru, jež se týkaly životních cyklů příslušníků obou šlechtických rodů.⁸³ Antonín Florián z Lichtenštejnu navíc s Ferdinandem ze Schwarzenberku probíral vlastní kariérní vyhlídky a úspěchy.⁸⁴ Nemalou část dochované vzájemné korespondence rovněž tvoří zprávy z Lichtenštejnovy diplomatické mise u papežského dvora v letech 1689 až 1694.⁸⁵ Hlavní místo mezi nimi zaujímaly osobní postřehy císařského vyslance z papežských konkláve roku 1689 a 1691.⁸⁶ Stranou pozornosti knížete z Lichtenštejnu

79 Listy Bedřicha Karla Württemberského Ferdinandovi ze Schwarzenberku ze 14. 5. 1695 a Viléma Bedřicha Braniborsko-Ansbašského z 19. 9. 1694. Tamtéž, fasc. 405 a 411.

80 Tamtéž.

81 Jan Jiří II. z Anhaltu-Dessau, Frobenius Ferdinand z Fürstenberku, Bedřicha Vilém z Hohenzollernu-Hechingenu, Meinrad II. Karel z Hohenzollernu-Sigmaringenu, Marie Klára z Hohenzollernu-Sigmaringenu, rozená z Bergu-s-Heerenbergu, Jindřich z Nassau-Dillenburku, František Bernhard a František Alexandr z Nassau-Hadamaru, Kristián Eberhard z Ostfrieslandu. Tamtéž, fasc. 405.

82 Jan Ferdinand z Auersperku, Pavel Esterházy, Antonín Florián a Maxmilián II. z Lichtenštejnu, Ferdinand August z Lobkovic. Tamtéž, fasc. 405. Srov. Walter HEINEMEYER (Hg.), *Vom Reichsfürstenstande*, Köln – Ulm 1987; Harry SCHLIP, *Die neuen Fürsten. Zur Erhebung in den Reichsfürstenstand und zur Aufnahme in den Reichsfürstenrat im 17. Jahrhundert*, in: Volker Press – Dietmar Willoweit (Hg.), *Liechtenstein – Fürstliches Haus und staatliche Ordnung. Geschichtliche Grundlagen und moderne Perspektiven*, Vaduz – München – Wien 1988², s. 249–292.

83 Dne 25. 9. 1688 oznámil Maxmilián II. z Lichtenštejnu Ferdinandovi ze Schwarzenberku úmrtí jeho matky Alžběty Sidonie z Lichtenštejnu, rozené ze Salmu-Reifferscheidu. SOA Třeboň, pacoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 408. O pět roků později – 10. 10. 1693 – Antonín Florián z Lichtenštejnu s hrdotí sdělil knížeti ze Schwarzenberku, že se mu narodil syn Antonín Ignác. Tamtéž.

84 Dne 28. 2. 1693 Ferdinand ze Schwarzenberku důvěrně napsal svému korespondentovi, že se císař rozhodl jmenovat Antonína Floriána z Lichtenštejnu nejvyšším hofmistrem svého syna, pozdějšího císaře Karla VI. Tamtéž. V dopise ze 17. 3. 1691 kníže z Lichtenštejnu upozornil Ferdinanda ze Schwarzenberku, že jej Leopold I. konečně ustanovil řádným vyslancem u papežského stolce. Současně zdůraznil nemalý podíl knížete ze Schwarzenberku na tomto politickém kroku. Tamtéž, fasc. 402.

85 Michael HÖRRMANN, *Fürst Anton Florian von Liechtenstein (1656–1721)*, in: V. Press – D. Willoweit (Hg.), *Liechtenstein*, s. 189–209; Elisabeth GARMS-CORNIDES, *Scene e attori della rappresentazione imperiale a Roma nell'ultimo Seicento*, in: Gianvittorio Signorotto – Maria Antonietta Visceglia (a cura di), *La corte di Roma tra Cinque e Seicento*. „Teatro“ della politica Europea, Roma 1998, s. 509–535.

86 Například v listě z 12. 6. 1691 Antonín Florián z Lichtenštejnu podotkl, že předchozí den byl „*in Conclave sehr grosse motus*“. Výsledkem horečnatých jednání byla volba kardinála Antonia Pignatelli-

nezůstaly ani komentáře k barokním performancím, které se téměř každodenně konaly v městě nad Tiberou.⁸⁷ Mezi oběma urozenci však proudila i důvěrnější sdělení, jež Antonín Florián z Lichtenštejnu nechtěl svěřit papíru. Jako prostředníka ústních vzkazů využíval sekretáře Françoise de Chassignet.⁸⁸

Také u Ferdinanda Augusta z Lobkovic se hlavní náplní dochovaných listů staly především zprávy o úmrtí rodinných příslušníků.⁸⁹ V květnu 1697 požádali kníže z Lobkovic s manželkou Ferdinanda ze Schwarzenberku, zda by se jejich syn Jan Antonín mohl vydat na vzdělávací cestu po západní Evropě společně s potomkem knížete ze Schwarzenberku Adamem Františkem. Ferdinand ze Schwarzenberku se však proti zamýšlenému záměru ohradil s tím, že by mezi urozenými mladíky mohlo dojít k rozmíškám a případnému vypuknutí vzájemné nevraživosti. V žádném případě si nepřál narušit přátelský vztah, který mezi Lobkovici a Schwarzenberky dlouhodobě panoval.⁹⁰ Četnější oboustranná korespondence se rozproutila až v průběhu jednání knížete ze Schwarzenberku o ruku dcery Ferdinanda Augusta z Lobkovic Eleonory Alžběty pro svého jediného syna Adama Františka na sklonku devadesátých let 17. století.⁹¹

Zvláštní skupinu osob, jimž Ferdinand ze Schwarzenberku rovněž s předstihem zasílal vánoční a novoroční přání, tvořili šlechtici, kteří dlouhodobě působili ve stavovských orgánech jednotlivých územních celků podunajské monarchie či franckého a švábského říšského kraje.⁹² Důležitou roli v zájmu urozence o navázání kontaktu s těmito osobami hrál především rozsáhlý pozemkový majetek Schwarzenberků, jenž se rozprostíral v ně-

ho papežem Innocencem XII., „*weillen er solcher ein herr von grosser pietet undt experienz, so nach seinen in Pohlen, Wienn undt verschiedenen andern höfften lobwürdigst abgehalten nunciaturen, auch hier alle hohe ämbter durchgangen undt allzeit gögen dem hochlöblichsten erzhausß von Österreich ein particulare veneration gezeugt.*“ SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 402. K tomu také reakce Ferdinanda ze Schwarzenberku z 22. 7. 1691. Tamtéž.

87 O tom dopis Antonína Floriána z Lichtenštejnu Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 29. 10. 1689. V něm se věnoval slavnostní kavalkádě, která se uskutečnila o šest dnů dříve. Tamtéž. Dne 21. 6. 1692 diplomat popsal slavnosti, které se v Římě uskutečnily u příležitosti dobytí Velkého Varadínu císařskými vojsky. Tamtéž. Srov. Rostislav SMÍŠEK, *Antonín Florián z Lichtenštejnu a Řím. Sebe prezentace císařského vyslance na sklonku 17. století*, in: *Knížecí rod Liechtensteinů v historii zemí Koruny české*, Praha 2012 (v tisku).

88 Psaní Antonína Floriána z Lichtenštejnu Ferdinandovi ze Schwarzenberku ze 17. 3. 1692. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 402.

89 O tom list Ferdinanda Augusta z Lobkovic Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 10. 1. 1698, v němž mu oznámil smrt svého bratra Františka Viléma. Tamtéž, fasc. 408. O tři roky později – 23. 8. 1701 – se kníže z Lobkovic rozepsal o posledních dnech manželky Marie Anny, rozené markraběnky Bádensko-Bádenské. Tamtéž.

90 Zápis v deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku z 10. 5. 1697. Tamtéž, Sbirka rukopisů č. 21 (158), sign. 19 červená, s. 1058–1060.

91 Tamtéž, RA Schwarzenberků, fasc. 418 a 441.

92 Peter Claus HARTMANN, *Zur Bedeutung der Reichskreise für Kaiser und Reich im 18. Jahrhundert*, in: Winfried Dotzauer – Wolfgang Kleiber – Michael Matheus – Karl-Heinz Spiess (Hg.), *Landesgeschichte und Reichsgeschichte. Festschrift für Alois Gerlich zum 70. Geburtstag*, Stuttgart 1995,

kolika zemích mnohonárodnostního státu pod vládou Habsburků i na území Římsko-německé říše. Z toho důvodu se Ferdinand ze Schwarzenberku musel živě zajímat o tamní veřejné dění a hledat vlivné jedince, kteří by účinně hájili a prosazovali jeho zájmy v těchto geografických oblastech.⁹³

Zářným příkladem takového postupu jsou nejvyšší zemští úředníci Království českého, jež se v seznamech vánočních a novoročních přání šlechtice objevují od počátku devadesátých let 17. věku.⁹⁴ Ne náhodou upřel kníže ze Schwarzenberku svou pozornost právě k těmto osobám a snažil se využít jejich politického vlivu. V devadesátých letech 17. století totiž vrcholil vleklý soudní spor mezi Ferdinandem ze Schwarzenberku a Františkou Polyxenou z Paaru, rozenou ze Švamberku, o panství Třeboň. To Jan Adolf ze Schwarzenberku obdržel roku 1660 darem od arciknížete Leopolda Viléma, který ho získal jako konfiskát po účastníkovi českého stavovského povstání Petrovi ze Švamberku. Na svrchu zmínovaný majetek si však činil již ve dvacátých a třicátých letech 17. věku nárok Petrův bratr Adam, jenž se stavovské rebelie nezúčastnil, neboť v té době absolvoval vzdělávací cestu po západní Evropě. Ačkoliv zemřel bez dědiců, jedna z jeho neterí – Františka Polyxena – si začala činit nárok na třeboňské panství. Schwarzenberkové sice nakonec mnohaletou při vyhráli, avšak museli vyplatit svým oponentům závratné odstupné ve výši 250 000 zl.⁹⁵

Jak vypovídají dochované deníkové záznamy Ferdinanda ze Schwarzenberku z ledna a února 1697, stárnoucí kníže se snažil s pomocí nejvyššího hofmistra císaře Ferdinanda Bonaventury z Harrachu a nejvyššího kancléře Království českého Františka Oldřicha Kinského účinně ovlivňovat nejvyšší zemské úředníky, kteří se měli podílet na konečném rozhodnutí mnohaletého sporu.⁹⁶ Někteří z nich, jako například nejvyšší purkrabí Adolf

s. 305–319, zde s. 305–306; M. HENGERER, *Kaiserhof und Adel*, s. 381; R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 401–417.

93 Srov. Karl zu SCHWARZENBERG, *Schwarzenbergisches Ortsnamenbuch*, Schwarzenbergischer Almanach 33, 1962, s. 149–280.

94 Mezi nimi lze zaznamenat Adolfa Vratislava ze Šternberku, v letech 1685–1703 nejvyššího purkrabího, Václava Norberta Oktaviána Kinského, v letech 1690–1696 nejvyššího zemského sudího a 1696–1704 nejvyššího komorníka, Jana Jiřího Jáchyma Slavatu z Chlumu a Košumberku, v letech 1685–1688 nejvyššího zemského sudího a 1688–1689 nejvyššího zemského hofmistra, Karla Maxmiliána Lažanského z Bukové, v letech 1688–1695 dvorského sudího. František PALACKÝ, *Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků*, in: Jaroslav Charvát (ed.), *Dílo Františka Palackého I*, Praha 1941, s. 323–417, zde s. 391–395.

95 K. zu SCHWARZENBERG, *Geschichte*, s. 121–122, 145. Srov. také množství zápisků v deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku z let 1696–1697 a stručné shrnutí průběhu procesu *Pro memoria, waß in der paarischer sach den 9ten undt 10ten januar anno 1697 passiret*, které je součástí deníkového záznamu knížete z 12. 1. 1697. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, Sběrka rukopisů č. 21 (158), sign. 19 červená, s. 740–747.

96 O tom například zápisy v deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku ze 7., 11. – 13. a 23. 1., 2., 5. a 9. 2., 6. a 29. 3. 1697. Tamtéž, s. 725–726, 740–747, 751–755, 779–780, 835–838, 849–850, 864, 907–908, 969–970.

Vratislav ze Šternberku, osobně či písemně informovali Schwarzenberka o průběhu procesu a ujišťovali jej o své neochvějné podpoře.⁹⁷ Podobným způsobem postupoval také nejvyšší dvorský sudí Karel Maxmilián Lažanský z Bukové. V dopise z 28. května 1695 Anně Alžbětě Lažanské z Bukové, rozené ze Spankova, dokonce Ferdinand ze Schwarzenberku otevřeně prohlásil, že její nedávno zesnulý manžel patřil k mocenským oporám knížete v Království českém.⁹⁸

Zatímco zápisky v osobním deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku naznačují, že se vzájemný vztah knížete s nejvyššími úředníky Království české odehrával spíše v úřední rovině, dochovaná korespondence s Karlem Maxmiliánem Lažanským z Bukové a Adolfem Vratislavem ze Šternberku naznačuje mnohem užší vazbu. Častou náplň dopisů těchto urozců tvoří poznámky o vlastním neutěšeném zdravotním stavu.⁹⁹ Ve vzájemných listech samozřejmě nemohly chybět rodinné záležitosti – oznámení o sňatku či úmrtí rodinných příslušníků.¹⁰⁰ Výrazem bližšího pouta může být i pozvání Ferdinanda ze Schwarzenberku na svatbu Marie Karolíny ze Šternberku s Janem Antonínem II. z Eggenberku na sklonku roku 1692. Nejvyšší hofmistr císařovny však musel vzhledem k úřednímu zaneprázdnění u vídeňského dvora a vleklým zdravotním potížím odřeknout svou účast.¹⁰¹ Na počátku osmdesátých let 17. století dokonce Adolf Vratislav ze Šternberku s pomocí knížete ze Schwarzenberku hledal vhodného ženicha pro dceru Marii Josefu.¹⁰² Ferdinand ze Schwarzenberku navíc sloužil jako jeden z důležitých kanálů prezentace a pronikání synů nejvyšších úředníků Království českého k císařskému dvoru ve Vídni.¹⁰³ Jak nazna-

97 Srov. zápis v deníku Ferdinanda ze Schwarzenberku z 2. 2. 1697. Tamtéž, s. 837–838.

98 Tamtéž, RA Schwarzenberků, fasc. 408.

99 Například v dopise z 19. 12. 1685 si Adolf Vratislav ze Šternberku hořce postěžoval na velkou slabost, která ho před několika dny přepadla. Podle osobního svědectví nebyl schopen téměř žádného pohybu a prý nedokázal ani podepsat písaři nadiktované psaní. Tamtéž, fasc. 410. V podobných intencích se nese také dopis Adolfa Vratislava ze Šternberku z 18. 12. 1686. Tamtéž.

100 Dne 2. 3. 1703 Adolf Vratislav ze Šternberku oznámil Ferdinandovi ze Schwarzenberku úmrtí své ženy Anny Lucie, rozené Slavatové z Chlumu a Košumberku. Tamtéž. O čtyři roky dříve – 24. 1. 1699 – kondoloval kníže ze Schwarzenberku nejvyššímu purkrabímu Království českého ke smrti jeho dcery Marie Eleonory. Tamtéž. K tomu také srov. následující poznámka. V dopise ze 17. 5. 1695 oznámila knížeti ze Schwarzenberku Anna Alžběta Lažanská z Bukové, rozená ze Spankova, úmrtí svého manžela Karla Maxmiliána Lažanského z Bukové. Současně prohlásila, že Ferdinand ze Schwarzenberku „*alle zeit meines seeligen herrn ein besonderer patron gewesen*“. Proto prosila za sebe i své děti nejvyššího hofmistra císařovny o ochranu. Tamtéž, fasc. 408.

101 Koncept listu Ferdinanda ze Schwarzenberku Adolfu Vratislavovi ze Šternberku z 20. 4. 1692. Tamtéž. Srov. také dopis Jana Seifrieda z Eggenberku knížeti ze Schwarzenberku z 20. 3. 1692. Tamtéž, fasc. 410.

102 Volba nakonec padla na Jiřího Adama z Martinic „*in ansehung seines vornehmen hauses, selbsteigener qualitäten undt das er einer jeden dame würdig ist.*“ Psaní Adolfa Vratislava ze Šternberku Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 8. 3. 1687. Tamtéž. K tomu také reakce knížete ze Schwarzenberku z 13. 3. 1687. Tamtéž.

103 O tom například dopisy Karla Maxmiliána Lažanského z Bukové z roku 1693, kdy se snažil pro svého syna Václava Josefa získat úřad komorníka císaře. Tamtéž, fasc. 408. V podobném duchu se nese

čil Karel Maxmilián Lažanský z Bukové, „*ohne sonderbahren hohen patrocinio euer fürstlichen gnaden nit wohl erfolgen kan*“.¹⁰⁴ Vysoký dvorský hodnostář zde proto vystupoval v roli mocného patrona, jenž zprostředkovával těmto jedincům přímé spojení s panovníckým dvorem.

Nemalou zpravodajskou úlohu v komunikační síti Ferdinanda ze Schwarzenberku hráli rovněž jeho příbuzní. Na prvním místě je třeba zmínit tchána Jana Ludvíka ze Sulzu, s nímž vedl bohatou korespondenci již od jednání o ruku jeho dcery v polovině sedmdesátých let 17. století do smrti landkraběte 21. srpna 1687.¹⁰⁵ Charakteristickým rysem listů dvou příbuzných byl rozbor záležitostí soukromého charakteru, poskytování informací o vlastním neutěšeném zdravotním stavu¹⁰⁶ a nemocech Marie Anny ze Sulzu a dětí.¹⁰⁷ Ferdinand ze Schwarzenberku s Janem Ludvíkem ze Sulzu rovněž otevřeně probíral zamýšlené kariéřní kroky i vlastní politickou činnost u císařského dvora.¹⁰⁸ Stranou pozor-

rovněž list Bohuslava Arnošta Blanchovského z Domšic z 10. 12. 1696. V něm požádal knížete ze Schwarzenberku, aby svou přímluvou pomohl jeho dceři k místu dvorní dámy císařovny Eleonory Magdaleny Falcko-Neuburské. Tamtéž, fasc. 405.

104 List Karla Maxmiliána Lažanského z Bukové Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 27. 2. 1695. Tamtéž, fasc. 408. Tamtéž. Srov. R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 407–408.

105 SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 399. Srov. Rostislav SMÍŠEK, *Šlechtic a sňatek ve druhé polovině 17. století. Sňatkové strategie Jana Adolfa a Ferdinanda ze Schwarzenberku*, *Folia historica bohemia* 24, 2009, č. 1, s. 167–198; TÝŽ, *Die Heiratsstrategien der Fürsten zu Schwarzenberg 1600–1750*, in: Ronald G. Asch – Václav Bůžek – Volker Trügenberger (Hg.), *Der Adel in Südwestdeutschland und Böhmen vom Ende des Mittelalters bis zum frühen 19. Jahrhundert*, Stuttgart 2012 (v tisku).

106 Dne 8. 7. 1684 Ferdinand ze Schwarzenberku adresoval Janu Ludvíkovi ze Sulzu list, v němž si stěžoval na křeče a koliku. Díky přetrvávajícím ostrým bolestem se mu na mysl vkrádaly myšlenky o možném brzkém úmrtí. Proto žádal svého tchána, aby „*in casu mortis die tutelam der kinder undt der güter so in diese richtige nicht abzuschlagen, dann dennen anderen herrschafften muese ich propter leges municipales andere tutores stellen*“. Jan Ludvík ze Sulzu měl převzít ochranu především nad říšskými statky Schwarzenberků „*als verbo et opere meines hauß pater, protector et benefactor*“. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 399. O sedm dnů později – 15. 7. 1684 – již Ferdinand ze Schwarzenberku oznámil svému komunikantovi zlepšení zdravotního stavu a podrobně se rozepsal o způsobu léčby. Tamtéž. Srov. také koncept psaní knížete ze Schwarzenberku z 1. 8. 1684. Tamtéž.

107 O tom například rozsáhlé koncepty psaní Ferdinanda ze Schwarzenberku Janu Ludvíkovi ze Sulzu ze 17. 11. 1683 a 20. 4. 1684, kde rozebírali nemoc manželky knížete ze Schwarzenberku. Kvůli ní musela upustit od plánované návštěvy svého otce v Kleggau. Na radu lékařů raději zamířila kvůli příznivějšímu ovzduší do Prahy. Tamtéž. Jan Ludvík ze Sulzu se naopak ve svých listech velmi strachoval o zdraví dcery a prosil Boha o brzké uzdravení. Srov. jeho dopisy z 11. a 24. 5. a 24. 6. 1684. Tamtéž.

108 V polovině listopadu 1683 kníže ze Schwarzenberku oznámil svému tchánovi, že jej císař, který kvůli tureckému obléhání Vídne pobýval v Linci, v blízké budoucnosti jmenuje svým tajným radou. Protože Ferdinand ze Schwarzenberku v té době pobýval s ženou a dětmi v Třeboni kvůli převzetí panství po zesnulém otci, začal vážně přemýšlet o brzké cestě k císařskému dvoru. Koncept dopisu Ferdinanda ze Schwarzenberku Janu Ludvíkovi ze Sulzu ze 17. 11. 1683. Tamtéž. Do Lince mladý kníže dorazil až počátkem prosince 1684. Vídeňský biskup a důvěrník Leopolda I. Emmerich Sinelli mu prý důvěrně sdělil, že během několika dnů by měl být ustanoven tajným radou. O tom koncept listu Ferdinanda ze Schwarzenberku ze 4. 12. 1683. Tamtéž.

nosti nenechával ani zprávy o každodenním životě u císařského dvora,¹⁰⁹ činnosti vyslanců Leopolda I. v různých evropských metropolích¹¹⁰ a politické situaci v jednotlivých částech Evropy.¹¹¹ Jan Ludvík ze Sulzu svého zetě zpravoval o dění v Římsko-německé říši, zejména o bojích s vojsky francouzského krále Ludvíka XIV.¹¹² Landkrabě také čas od času požádal Ferdinanda ze Schwarzenberku o pomoc při získání místa v císařském vojsku pro některého ze svých známých.¹¹³

Neméně intenzivní kontakt jako s Janem Ludvíkem ze Sulzu udržoval kníže ze Schwarzenberku se svými švagry Frobeniem Ferdinandem z Fürstenberku, Janem Kristiánem z Eggenberku a jeho bratrem Janem Seifriedem.¹¹⁴ Rovněž v jejich očích vystupoval jako vlivný přímluvce u císařského dvora, který svým doporučením dokázal získat Leopolda I., Eleonoru Magdalenu Falcko-Neuburskou a další vysoké dvorské hodnostáře na jejich stranu.¹¹⁵ Šlechtici si také navzájem vyměňovali dary, zasílali nejrůznější předměty a do-

109 Počátkem prosince 1683 se Ferdinand ze Schwarzenberku rozepsal „*wie die Publica als nuhn gestanden*“. K císařskému dvoru údajně dorazil Ferdinand z Ditrichštejna, kterého Leopold I. jmenoval svým nejvyšším hofmistrem. Na 14. 12. 1683 prý bylo naplánováno uvedení nejvyššího dvorského hodnostáře do jeho úřadu. Slavnostní přísahu měl složit do rukou nejvyššího komorníka panovníka Gundakara z Ditrichštejna. Koncepty listů Ferdinanda ze Schwarzenberku Janu Ludvíkovi ze Sulzu ze 4. a 13. 12. 1683. Tamtéž. K tomu také Rostislav SMÍŠEK, *Knihy poznámek Ferdinanda z Ditrichštejna z let 1683–1697. Kritická edice*, in: V. Bůžek (ed.), *Šlechta raného novověku*, s. 307–398, zde s. 312–314, 347–348.

110 V konceptu listu ze 17. 11. 1683 se Ferdinand ze Schwarzenberku zamyslel na diplomatickou misi Jana Kryštofa Zierowského ze Zierowa a Šebestiána z Blumbergu, kteří mířili ke dvoru ruského cara do Moskvy. Nijak nezastíral, že oba „*sehr guete undt erfarnie kayserliche ministri sein, fürnemblich der erste, qui summam laudem spatío 8 annorum in Polonia a domino suo ac Rege obtenuit*“. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 402. V roce 1684 se Jan Ludvík ze Sulzu živě zajímal o zahraniční cestu Františka Antonína Berky z Dubé do Dánska a Švédska. O tom dopisy landkraběte ze Sulzu Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 30. 3., 11. 5. a 24. 6. 1684. Srov. Ludwig BITTNER – Lothar GROß (Hg.), *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem westphälischen Frieden (1648)*. I. 1648–1715, Oldenburg – Berlin 1936, s. 133, 157, 161, 165.

111 V letech 1683–1684 například Ferdinand ze Schwarzenberku s Janem Ludvíkem ze Sulzu pozorně sledovali vývoj politických událostí v Lotrinsku, Polsku a Uhrách. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 402.

112 O tom například listy Jana Ludvíka ze Sulzu Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 11. a 24. 5. 1684. Tamtéž. Stranou pozornosti však landkrabě ze Sulzu neponechal ani zasedání stavů franckého a švábského říšského kraje, v nichž Schwarzenberkové vlastnili rozsáhlý pozemkový majetek. Psaní Jana Ludvíka ze Sulzu knížeti ze Schwarzenberku z 24. 5. a 24. 6. 1684. Tamtéž.

113 Dne 19. 1. 1686 poprosil svého zetě o doporučení pro hraběte Karla Egona z Fürstenberku, který se ucházel o jeden z regimentů císařského vojska. Tamtéž, fasc. 410.

114 Tamtéž, fasc. 403, 406. Gerhard B. MARAUSCHEK, *Die Fürsten zu Eggenberg 1568 bis 1717*, Graz 1968, s. 142–144 (disertační práce); Markéta KORYCHOVÁ, *Personální složení dvora Jana Kristiána z Eggenberku a jeho manželky Marie Arnoštky v Českém Krumlově mezi léty 1665–1719*, Jihočeský sborník historický 69–70, 2000–2001, s. 30–51; E. MAUERER, *Südwestdeutscher Reichsadel*.

115 K tomu list Jana Seifrieda z Eggenberku Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 31. 7. 1690, v němž poprosil svého příbuzného o doporučení pro Michaela Františka Stänetera ze Stänau, bývalého hofmistra knížete z Auersperku. Ten se ucházel o blíže nejmenovaný úřad u císařského dvora. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 406. Srov. také list mladšího Eggenberka z 23. 8. 1698, v němž prosil knížete ze Schwarzenberku o podporu Františka Adama z Blaggay při jeho ná-

poručovali služebníky.¹¹⁶ Stranou pozornosti nezůstala ani reflexe životních cyklů členů všech tří urozených rodů¹¹⁷ či sourozeneckého sporu obou Eggenberků o majetek v Gra-dišce roku 1691.¹¹⁸ Frobenius Ferdinand z Fürstenberku s bratrem Karlem Egonem navíc v letech 1694 až 1698 podávali Ferdinandovi ze Schwarzenberku podrobné zprávy o průběhu války o nástupnictví v Rýnské Falci, kde bojovali s vojsky Ludvíka XIV.¹¹⁹ Korespondence s Karlem Egonem z Fürstenberku, jež se nesla spíše ve formálním duchu, postupně přerostla od poloviny devadesátých let 17. století v důvěrnou výměnu zpráv. K tomu bezesporu napomohl sňatek mladého Fürstenberka s dcerou Ferdinanda ze Schwarzenberku Marií Františkou počátkem února 1699.¹²⁰ Jak naznačují dosavadní výzkumy, patřil Ferdinand ze Schwarzenberku k nejvlivnějším přímluvcům Eggenberků a především Fürstenberků u císařského dvora ve Vídni.¹²¹ Kníže ze Schwarzenberku si na druhou stranu uvědomoval mocenské postavení Fürstenberků v Římsko-německé říši a katolické církvi. Proto jim neváhal vyjít vstříc a sděloval, „*daß ich gern all mein dis ohrts habendes pouvoir oder credit zu dero oder dero houses vergnugen emploiren werde*“.¹²²

vstěvě Vídne. Tamtéž. V případě Fürstenberků je třeba zmínit rozsáhlou korespondenci Frobenia Ferdinanda z Fürstenberku s Ferdinandem ze Schwarzenberku z let 1694–1696, kdy se snažili získat pro Filipa Karla z Fürstenberku kanonikáty v Salzburgu a Štrasburku. Z ní vysvítá, že se kníže ze Schwarzenberku obrátil s žádostí o pomoc na Leopolda I., nejvyšší dvorské úředníky, kardinála Jana z Goëssu a salcburského arcibiskupa Jana Arnošta z Thunu a Hohensteinu. Tamtéž.

116 Dne 2. července 1698 doporučil Ferdinand ze Schwarzenberku do služeb Jana Seifrieda z Eggenberku jako dvorního kaplana Josefa Jana Johannessera „*aus Tyrol, von gar guthen leüthen gebürtig*“. Tamtéž. V dopise z 3. 6. 1694 adresovaném Ferdinandovi ze Schwarzenberku Frobenius Ferdinand z Fürstenberku podotkl, že knížeti společně s listem poslal blíže nejmenovaný dar. Tamtéž.

117 Dne 17. 11. 1691 se Jan Kristián z Eggenberku zmínil o blíže nejmenované nemoci jeho manželky Marie Arnoštky z Eggenberku, rozené ze Schwarzenberku. Protože kvůli přetrvávajícím bolestem nemohla psát, na krátkou dobu přerušila písemný kontakt se svým bratrem Ferdinandem ze Schwarzenberku. Tamtéž. Zdravotní problémy své ženy – sestry Marie Anny ze Schwarzenberku, rozené ze Sulzu – rozebíral v dopise adresovaném 11. 9. 1690 knížeti ze Schwarzenberku rovněž Frobenius Ferdinand z Fürstenberku. Tamtéž.

118 O tom dopisy Jana Kristiána z Eggenberku Ferdinandovi ze Schwarzenberku z 24. 8. a 8. 9. 1691. Srov. koncepty listů Ferdinanda ze Schwarzenberku Janu Kristiánovi z Eggenberku z 2. a 14. 9. 1691. Tamtéž.

119 Kromě osobní korespondence obou urozenců se v pozůstalosti Ferdinanda ze Schwarzenberku dochovala také nejrůznější „*Diaria, was bey hiesiger armée passiert, sambt unserer ordre de bataille*“. Tamtéž, fasc. 403.

120 K. zu SCHWARZENBERG, *Geschichte*, s. 151; R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 219–220. Projevem bližšího vzájemného vztahu obou urozenců může být i skutečnost, že se Karel Egon z Fürstenberku aktivně podílel na hledání vhodné nevěsty pro jediného syna Ferdinanda ze Schwarzenberku Adama Františka. Když se mladý Schwarzenberk ucházel v letech 1697 a 1698 o ruku Marie Arnoštky Františky z Rietberku, Karel Egon z Fürstenberku neváhal na stránkách svých listů otevřeně vyjádřit svá subjektivní – leckdy i negativně zabarvená – mínění o uvažovaném sňatku. K tomu více SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 415 a R. SMÍŠEK, *Die Heiratsstrategien*.

121 E. MAUERER, *Südwestdeutscher Reichsadel*, s. 109; R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr*, s. 329–330.

122 Koncept listu Ferdinanda ze Schwarzenberku Frobeniovi Ferdinandovi z Fürstenberku z 26. 11. 1695. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 406.

Kníže ze Schwarzenberku si již od počátku sedmdesátých let 17. století systematicky budoval široce rozvětvenou komunikační síť, která zasahovala do mnoha koutů evropského kontinentu. K takovému kroku jej vedla nutnost udržovat si jasné povědomí o politickém a kulturním dění v rozličných mocenských centrech. Tato skutečnost se stala ještě naléhavější poté, co pronikl do nejvyšších úřadů císařského dvora. Jádrem komunikační sítě ovšem tvořily urozené osoby z prostředí Římsko-německé říše. Ferdinand ze Schwarzenberku musel s těmito jedinci udržovat písemný kontakt již jen z toho důvodu, že pocházel ze starobylého říšského šlechtického rodu. Protože vlastnil rozsáhlý pozemkový majetek ve Frankách a Švábsku, byl nucen se živě zajímat o tamní politické dění.¹²³ S mnohými říšskými urozenými rody jej navíc poutaly příbuzenské vazby. V myšlení šlechtických rodů z českých a rakouských zemí to neslo určitou pečeť exkluzivity a společenské prestiže.¹²⁴ Kníže ze Schwarzenberku si tuto výhodu oproti jiným urozeným rodům usedlým v Čechách, na Moravě a v Rakousích uvědomoval a často ji zdůrazňoval. Jak prohlásil, „*unsere vota und sessions in Imperii circulis*“, spříznění a pravidelný písemný styk s tamními příslušníky říšských šlechtických rodů mu měly dodat v očích současníků tolik potřebný společenský lesk a poodhalit postavení hlavy schwarzenberského rodu uvnitř raně novověké společnosti.¹²⁵

Postavení Ferdinanda ze Schwarzenberku v rámci pestré škály sociálních vztahů zásadním způsobem ovlivnilo pevné zakotvení šlechtice u vídeňského dvora a zisk jednoho z nejvyšších dvorských úřadů. Analýza dochované korespondence jednotlivých komunikantů rovněž vypovídá o tom, do jaké míry byl mocensky atraktivní pro ostatní urozené osoby, aby s ním navázaly písemný kontakt. Také on měl co nabídnout. Již jen to, že si dopisovali se šlechticem, který stál na vrcholu hierarchie císařského dvora, jim mohlo dodat v očích soudobých pozorovatelů určitý společenský lesk. Ferdinand ze Schwarzenberku vystupoval vůči naprosté většině z nich jako mocný ochránce jejich vlastních zájmů a vlivný přímluvce u panovnického dvora. Prostřednictvím něho mohli ovlivnit ve svůj prospěch mínění Leopolda I. i dalších členů císařské rodiny.

123 Johannes ARNDT, *Monarch oder der „bloße Edelmann“? Der deutsche Kleinpöpotat im 18. Jahrhundert*, in: Ronald G. Asch – Johannes Arndt – Matthias Schnettger (Hg.), *Die frühneuzeitliche Monarchie und ihr Erbe. Festschrift für Heinz Duchhardt zum 60. Geburtstag*, Münster – New York – München – Berlin 2003, s. 59–90.

124 K tomu podnětně Sylvia SCHRAUT, *Das Haus Schönborn. Eine Familienbiographie. Katholischer Reichsadel 1640–1840*, Paderborn – München – Wien – Zürich 2005, s. 76, 79.

125 O tom list Ferdinanda ze Schwarzenberku Ignáci Barattimu z 20. 7. 1697. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, RA Schwarzenberků, fasc. 418. K tomu teoreticky Jean-Marie MOEGLIN, *Dynastisches Bewußtsein und Geschichtsschreibung. Zum Selbstverständnis der Wittelsbacher, Habsburger und Hohenzollern im Spätmittelalter*, *Historische Zeitschrift* 256, 1993, s. 593–635.

Zusammenfassung

Das Kommunikationsnetz des Fürsten Ferdinand zu Schwarzenberg an der Wende des 17. zum 18. Jahrhundert

Der Autor der vorliegenden Studie ist bemüht, die Kommunikationsform Ferdinands zu Schwarzenberg an der Wende des 17. zum 18. Jahrhundert zu skizzieren, die Intensität der gegenseitigen Beziehung zwischen Absender und Empfänger anzudeuten und den Gehalt konkreter Informationskanäle zu erkennen. Den Kern des Kommunikationsnetzes dieses Adligen, das in viele Winkel Europas reichte, bildeten erlauchte Persönlichkeiten aus dem Umfeld des Heiligen Römischen Reiches. Fürst zu Schwarzenberg musste mit diesen Personen bereits aus jenem Grunde schriftlichen Kontakt unterhalten, da er von altherwürdigem Reichsadel abstammte. Da er in Franken und Schwaben große Ländereien besaß, war er gezwungen, sich lebhaft für das dortige politische Geschehen zu interessieren. Mit vielen reichsadligen Familien verbanden ihn überdies zahlreiche Verwandtschaftsbeziehungen.

Die räumliche Topographie im Rahmen einer bunten Skala sozialer Beziehungen wurde auf grund-

legende Weise von der festen Verankerung Ferdinands zu Schwarzenberg am Wiener Hofe sowie durch die Erlangung eines der höchsten Hofämter beeinflusst. Die Analyse der erhalten gebliebenen Korrespondenz der einzelnen Kommunikanten lässt ebenfalls Aussagen darüber zu, inwieweit seine Machtposition anderen erlauchten Persönlichkeiten attraktiv erschien, um mit ihm Schriftverkehr anzuknüpfen. Er hatte einiges zu bieten. Bereits die Tatsache, mit einem Adligen, der in der Hierarchie des kaiserlichen Hofes ganz oben stand, in Schriftwechsel zu stehen, konnte ihnen in den Augen zeitgenössischer Beobachter beträchtlichen gesellschaftlichen Glanz verleihen. Ferdinand zu Schwarzenberg trat der überwiegenden Mehrheit seiner Korrespondenzpartner als mächtiger Beschützer derer Interessen und einflussreicher Fürsprecher am Herrscherhofe entgegen. Mittels seiner Person konnten sie Einfluss nehmen auf die Ansichten Leopolds I. und anderer Mitglieder der kaiserlichen Familie.

Kristina SWIDEROVÁ

Adam František a Eleonora Amálie ze Schwarzenberku. Příčiny a průběh jejich manželské krize v letech 1710–1722

Abstract: *This study reconstructs the progress of Adam Franz and Eleonore Amalia of Schwarzenberg's marriage crisis from 1710–1722. Combining sources of a personal nature and some so far rather neglected sources of official nature sheds light upon the causes of the prolonged dispute which represented a real threat to the Schwarzenbergs' of having no male progeny and attempts to present a more realistic account of the solution to this crisis, which has so far been traditionally ascribed to a chance meeting of both disunited spouses over the grave of St. John of Nepomuk. It touches not only upon the noble family's life which is set in broader social coordinates, but also the origination of the family's legend.*

Key words: Adam Franz of Schwarzenberg – Eleonore Amalia of Schwarzenberg – Czech nobility – 18th century – married life conflicts

Případ manželského rozkolu Adama Františka a Eleonory Amálie ze Schwarzenberku¹ je mezi odbornou i laickou veřejností alespoň v hrubých obrysech znám. Probíhal mezi lety 1710 a 1722 a obecně se má za to, že jeho příčinou byla neschopnost Eleonory Amálie porodit mužského potomka² a že byl ukončen takřka zázračným usmířením během náhodného setkání nad hrobem sv. Jana Nepomuckého v pražské svatovítské katedrále. Manželský smír byl korunován narozením kýženého dědice a sv. Jan Nepomucký byl od té doby Schwarzenberky vnímán jako patron a ochránce, který jejich rod zachránil před vymřením po meči.³

V české historiografii se k problematice manželských sporů přistupuje velmi zdrženlivě. Ačkoliv nesváry mezi manžely dozajista nebyly – vzhledem ke způsobu uzavírání sňat-

1 Pro odlehčení textu jsou v přítomné studii na některých místech uváděna pouze první křestní jména obou manželů, tj. Adam a Eleonora. Děje se tak pouze v místech, kde není možná záměna se jmény dalších osob.

2 Naposledy Václav BŮŽEK a kolektiv, *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 507. Ke konfliktu mezi schwarzenberskými manžely srov. také Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 559.

3 Srov. Jan Křtitel VOTKA, *Sv. Jan Nepomucký a knížecí rod Švarcenberský. Články historicko-apologické*, Praha 1887, s. 54–55.

ků v aristokratické společnosti – něčím výjimečným,⁴ je pro české prostředí známa pouze hrstka případů, z nichž byl navíc jen málokterý podroben soustavnějšímu výzkumu. Pokud se tak stalo, jedná se převážně o výzkum spojený s obdobím 15. až 17. století.⁵ Pro 18. století se badatelé většinou omezují na stručný popis konkrétní aféry, aniž by se však zabývali detailnější analýzou příčin, potažmo důsledků.⁶ V rovině dohadů tedy zatím zůstávají odpovědi na tak důležité otázky, jakými je mechanismus řešení nesouladu manželského páru v rámci rodiny a jejího nejbližšího okolí, které se obvykle na zažehnávání krize podílelo, či způsob, jakým šlechtická společnost přijímala zprávu o rozpadu manželství některého ze svých členů, jak přistupovala k nevěře, odluce nebo dokonce rozvodu. Velmi málo se ví o genezi jednotlivých rozkolů a jejich vznik bývá obvykle odůvodněn nevěrou jednoho z partnerů, popřípadě neschopností konkrétního svazku naplnit dynastické poslání, to jest zajistit rodu přinejmenším jednoho pokračovatele v mužské linii.⁷ Přitom nevěra, pokud k ní vůbec skutečně došlo, už sama musela být projevem určité disharmonie mezi šlechtickými manžely a výrazem nespokojenosti v životě se zákonným partnerem. Velmi málo pozornosti je věnováno jednotlivým aktérům, jejich povahám, názorům a předchozím životním zkušenostem, které bezpochyby u dotyčného jedince ovlivňovaly schopnost a chuť či nechuť žít v manželství. Ne vždy je takový přístup vzhledem ke stavu pramenné základny možný. Může se ale stát, že se v honbě za dopisy a deníky přímých účastníků krize opomene řada dalších pramenů: Korespondence šlechticů s hofmistry a hejtmany, úřední akta a účetní doklady, které mohou skrývat překvapivě relevantní informace a dodat příběhu na plastičnosti. Tuto studii je nutno chápat jako studii případovou, která si neklade za cíl vyjádřit se ke všem výše nastíněným tématům. Je prvním výstupem rozsáhlejšího výzkumu manželské krize Adama Františka a Eleonory Amálie ze Schwarzenberku, jenž má především představit jednotlivé účastníky a ukázat, jak velmi se může lišit tradice od skutečnosti, kterou sami příslušníci schwarzenber-

4 K principům uzavírání sňatkových aliancí srov. Silke LESEMANN, *Liebe und Strategie. Adelige Ehen im 18. Jahrhundert*, Historische Anthropologie 8, Heft 2, 2000, s. 189–207.

5 Přehled afér tohoto období nejnověji přinesla Pavla POSPÍŠILOVÁ, „...dass er sie also tractiert, wie es auf eine adelige Dama sich gehört...“ *Spor mezi Jaroslavem Bernardem z Martinic a jeho ženou Klárou Rozálií v letech 1675–1676*, in: Radmila Pavlíčková – Jiří Kubeš (edd.), *Šlechtic mezi realitou a normou. Miscellanea ze studentských prací k dějinám raného novověku*, Olomouc 2008, s. 95–121, zde s. 95–100.

6 Kromě literatury uvedené v poznámce č. 1 lze jako příklad uvést rozpad manželství Ferdinanda Leopolda Šporka a Apolonie Rozálie Vratislavové z Mitrovic na přelomu 17. a 18. století, k tomu srov. Pavel PREISS, *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha – Litomyšl 2003, s. 94–100.

7 Trauma z neplodnosti a jeho dopadu na rodinu se věnuje mj. britský a francouzský výzkum: Charles W. INGRAO – Andrew THOMAS, *Piety and Power. The Empress-Consort of The High Baroque*, in: Clarissa Campbell Orr (ed.), *Queenship in Europe 1660–1815*, Cambridge 2004, s. 107–130, dále Pierre DARMON, *Trials by Impotence. Virility and Marriage in Pre-Revolutionary France*, London 1985.

ského rodu ve snaze uchovat obraz ctností svých předků ochotně zamlžili a která posléze takto pokřivená vrostla do historického bádání.

Adam František se narodil roku 1680 v Linci jako druhorozený syn knížete Ferdinanda ze Schwarzenberku a Marie Anny ze Sulzu. Adamův starší bratr Adolf Ludvík ale v roce 1690 v pouhých 14 letech zemřel a Adam František se stal korunním princem. Dostalo se mu patřičného vzdělání završeného kavalířskou cestu, jejímiž hlavními cíli byla města Paříž a Řím.⁸ Na Adama Františka se jako na budoucího vladaře soustředila velká pozornost ve věci výběru manželky: Již roku 1697 se objevily plány na sňatek s členkou rodu Rietberků, později se do hledáčku dostali také Bentheimové a Arenberkové.⁹ Adam František vzal ovšem záhy věci do svých rukou a tajně, bez vědomí rodičů, dal manželský slib i prsten hraběnke Marii Karolíně Althannové, s níž se seznámil během pobytu v Římě. Na žádost Ferdinanda ze Schwarzenberku však císař Leopold I. prohlásil dne 7. července 1701 tento sňatek za neplatný, prsteny i dopisy obou snoubenců byly zničeny a Adamovi byla uložena pokuta ve výši 40 000 zlatých.¹⁰ Mladý ženich nadále nedostal šanci jakýmkoliv způsobem ovlivnit výběr své nastávající. Celé záležitosti se ujal jeho otec a volba zakrátko padla na devatenáctiletou Eleonoru Amálii z Lobkovic, dceru vládnoucího lobkovického knížete a vévody zaháňského Ferdinanda Augusta a jeho druhé manželky Marie Anny markraběnky z Baden-Badenu. Eleonora Amálie se narodila 20. června 1682 ve Vídni¹¹ a v době sňatku byla dvorní dámou Vilemíny Amálie Brunšvicko-Lüneburské, manželky římského krále Josefa I.¹² Co se prestiže týče, jednalo se pro Schwarzenberky po předchozím skandálu o výhodný sňatek. Lobkovicové se řadili mezi přední českou šlechtu, navíc nevěstin otec, Ferdinand August, byl tehdy nejvyšším hofmistrem zmíněné římské královny¹³ a kromě severočeských statků vlastnil i říšské panství Neustadt an der

8 Srov. Státní oblastní archiv v Třeboni (dále SOA), odd. Český Krumlov, Rodinný archiv schwarzenberské primogenitury (dále RAS), fasc. 416. Srov. také Adolph BERGER, *Das Fürstenhaus Schwarzenberg*, Wien 1866, s. 129.

9 SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 416; A. BERGER, *Das Fürstenhaus*, s. 130.

10 SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 416.

11 Poměrně často se lze setkat s názorem, že Eleonora Amálie se narodila v Mělníce. Podle ověřeného výpisu z matriky kostela sv. Michaela ve Vídni se Eleonora narodila a byla pokřtěna právě v této vídeňské farnosti. Srov. SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, listiny, zásuvka č. 28, ověřený opis matričního záznamu pořízený 10. 7. 1924.

12 Jednalo se pouze o titulární funkci, neboť Eleonora Amálie byla do hofštátu královny Amálie Vilemíny přijata v den své svatby. Srov. dopis Amálie Brunšvicko-Lüneburské Ferdinandu Augustovi z Lobkovic ze dne 13. 12. 1701. SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, fasc. 418.

13 Srov. Tomáš FOLTÝN, *Ferdinand August z Lobkovic (1655–1715). K jeho funkci hlavního komisaře na říšském sněmu v Řezně (1692–1698)*, in: Jiří Kubeš (ed.), *Vyšší šlechta v českých zemích v období baroka (1650–1750)*. Biogramy vybraných šlechticů a edice typických pramenů, Pardubice 2007, s. 53–72, zde s. 62.

Waldnaab s právem hlasu na sněmu v Řezně.¹⁴ Námluvy proběhly relativně rychle, sňatek Adama Františka s Eleonorou Amálií se odehrál ve Vídni dne 13. prosince 1701. V roce 1703 se Adam František po smrti svého otce Ferdinanda stal vládnoucím schwarzenberským knížetem. Vrcholem jeho kariéry se stalo dosažení pozice nejvyššího štolby císaře Josefa I. a posléze i Karla VI. Ten Adama v roce 1720 jmenoval také nejvyšším maršálkem.

Manželství Adama Františka s Eleonorou Amálií probíhalo zprvu klidně. V dochované korespondenci z prvních let manželství Eleonora popisovala především zážitky z různých společenských událostí a zmiňovala se o oblíbě, které se těšila u svého tchána.¹⁵ Přesto se vše nevyvíjelo zcela ideálně, neboť Eleonora během devíti let povila pouze jedinou dceru. Minimálně jednou také potratila, takže na určité problémy s plodností usuzovat lze.¹⁶ Podle všeho ale rozchod s těmito obtížemi nesouvisel, popřípadě hrál marginální roli. Ferdinand August se dokonce později vyjádřil, že Adam František ke své manželce nikdy žádnou vášní nehořel a záminku k rozchodu by si časem tak jako tak našel.¹⁷

Podle verze Adama Františka, která se tradovala v následujících generacích schwarzenberské rodiny a do určité míry Adamovo jednání ospravedlňovala, byla důvodem rozchodu Eleonořina nevěra. Eleonora se měla dopustit cizoložství během návštěvy u svého otce v Neustadtu an der Waldnaab s francouzským důstojníkem St. Louistem¹⁸ v prvních měsících roku 1710. Udání se k Adamu Františkovi doneslo skrze jednoho ze sloužících, jehož jméno ale Adam nikdy nevyzradil a později svou výpověď několikrát změnil. Eleonořin otec si byl jist, že Adama musel informovat někdo, kdo Eleonoru do Neustadtu doprovázel a kdo věděl, že během jejího pobytu důstojník St. Louis lobkovickou rezidencí skutečně navštívil. Mezi hlavní podezřelé se zařadil Eleonořin komorník Michael de Bosch a komorná Otýlie. I přes reálný základ ale považoval Ferdinand August zprávu o samotné nevěře od prvního okamžiku za sprostou lež a mimo jiné i útok proti vlastní

14 Srov. Heinrich ASCHERL, *Geschichte der Stadt und Herrschaft Neustadt an der Waldnaab*, Neustadt an der Waldnaab 1982.

15 SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 441, dopis Eleonory Amálie ze Schwarzenberku otcí ze 4. 1. 1702: „...nous allons chez le vieux Prince, lequel me fait beaucoup de caresse“.

16 Marie Anna se narodila 25. 12. 1706. O Eleonořině dalším těhotenství a následném potratu se ve své korespondenci zmiňuje v prosinci 1709 Ferdinand August z Lobkovic. SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 441.

17 Srov. dopisy Ferdinanda Augusta z Lobkovic Arnoštu Windischgraetzovi z 2. a 16. 8. 1710. Tamtéž: „...hat der Fürst weder vor noch nach der Heirat eine Affection gegen meiner Tochter gezeigt, also ist ihm so viel leichter, dass er diesen guten Prætext hat, sie zu abandoniren“.

18 Celé či skutečné jméno tohoto muže zůstává záhadou. Nikdo z aktérů zainteresovaných na manželské krizi schwarzenberského páru jej nikdy nenazval jinak a dokonce jediný dochovaný dopis tohoto důstojníka adresovaný Ferdinandu Augustovi z Lobkovic je signován rovněž pouze „St. Louis“. Tamtéž.

osobě, protože nařčení z nevěry v sobě implicitně obsahovalo domněnku, že není schopen svou dceru ve vlastním domě uhlídat.¹⁹

Nelze přesně na den určit, kdy se Adam František s Eleonorou Amálií rozešli. Muselo se tak stát během dubna 1710, protože 1. května 1710 dorazila Eleonora zpět ke svému otci do Neustadtu. V reakci na podezření z nevěry totiž Adam František Eleonoře zakázal pobyt na všech svých statcích a okamžitě s ní přerušil veškeré osobní kontakty. Už dva dny po svém příjezdu Eleonora žádala lobkovického hofmistra Jana Melchiora Bitsche, aby ve Vídni vyzvedl její šaty a poslal je do Neustadtu po poslu z Augsburgu, neboť zejména Ferdinand August realisticky usoudil, že celá záležitost hned tak neskončí.²⁰

Lobkovický hofmistr Jan Melchior Bitsch byl tedy do manželské krize schwarzenberských manželů vtažen hned na samém počátku a na další léta se stal jednou z ústředních postav. Podle všeho strávil Bitsch v lobkovických službách velmi dlouhou dobu, během níž se mu podařilo získat si důvěru nejen Ferdinanda Augusta, ale i Eleonory Amálie a některých jejích dalších sourozenců, pokud lze soudit z čilého korespondenčního styku mezi Bitschem a členy lobkovické rodiny. Tato korespondence je dnes cenným pramenem umožňujícím nahlédnout do zákulisí lobkovicko-schwarzenberské aliance, byť jen z pohledu jedné strany.²¹ V době, kdy vypukly Eleonořiny manželské nesnáze, již Jan Melchior Bitsch nepůsobil jako klasický knížecí hofmistr, ale spíše jako samostatný agent trvale sídlící ve Vídni. Vzhledem k tomu, že lobkovický kníže pobýval na sklonku svého života v hlavním městě monarchie již jen zřídka, byl hofmistr Bitsch doslova jeho pravou rukou. Na hofmistrova bedra přenášel řadu úkolů úředního i soukromého charakteru.

Právě z korespondence mezi Ferdinandem Augustem z Lobkovic a Janem Melchiorem Bitschem je možné vyčíst, že skutečnou příčinou rozchodu schwarzenberského knížecího páru nebyla manželčina nevěra, nýbrž věc mnohem prozaičtější – peníze. A že kořeny sporu je nutné hledat poněkud hlouběji v čase: Podle svatební smlouvy mělo být Eleonoře při sňatku vyplaceno věno ve výši 20 000 zl, přičemž 15 000 představovalo nejvyšší možnou věnnou částku povolenou pravidly lobkovického fideikomisu. Ferdinand August

19 Tamtéž, dopisy Ferdinanda Augusta z Lobkovic hofmistru Bitschovi z 2., 5., 16., 27. a 30. 7. a z 9. 8. 1710. Srov. také dopis Ferdinanda Augusta z Lobkovic Arnoštu Windischgraetzovi z 12. 12. 1710, tamtéž.

20 Tamtéž, dopis Ferdinanda Augusta z Lobkovic hofmistru Bitschovi ze dne 3. 5. 1710.

21 Pro léta 1710–1712 se dochovalo 46 dopisů Eleonory Amálie ze Schwarzenberku adresovaných hofmistru Bitschovi. Dopisů Ferdinanda Augusta z Lobkovic z Lobkovic z Lobkovic hofmistra Bitsche se pro stejné období dochovalo dokonce 122. Originály dopisů se nacházejí v Rodinném archivu Lobkoviců rodnických. V rodinném archivu schwarzenberské primogenitury jsou uloženy jejich úplné či částečné opisy. Kromě Eleonory Amálie a Ferdinanda Augusta udržoval s Bitschem písemný styk i Jan Kristián z Lobkovic. Srov. SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 441.

částku z otcovské lásky navýšil o 5 000 zl.²² Ve skutečnosti ale došlo k vyplacení pouhých 3 000 zl v okamžiku podpisu smlouvy s tím, že zbytek nevěsta obdrží v pravidelných splátkách, z nichž ovšem nedorazila ani jediná, což bylo Adamovi trnem v oku. Pět let po Eleonořině sňatku s Adamem Františkem se Eleonořin otec oženil s Adamovou sestrou Marií Louisou. Adam své sestře pojistil věno ve výši 18 000 zl²³ a větší část částky vyplatil krátce po podpisu svatební smlouvy. Učinil tak patrně v naději, že se recipročně dočká vyplacení věna své manželky. Bohužel se přepočítal. Ferdinand August se k vyplacení dlužné částky neměl a vztahy tchána a zetě postupně ochládaly. V březnu a dubnu 1710 byly už napjaté k prasknutí.²⁴ Sama Eleonora situaci zhoršovala svým nákladným životem s rozrůstající se řadou věřitelů, neboť lehkovážné hospodaření se podle jejího manžela neslučovalo s vážností a důstojností knížecího rodu.²⁵ Lze se domnívat, že dluhy samotné by Adam nejspíš ještě přešel, protože bez pasivního kapitálu se obešel málokterý šlechtic, ale v kombinaci s ne právě vřelými city mezi manžely a s nevyplaceným věnem se staly nepřekonatelnou překážkou. Po následujících deset let kladl Adam František vyplacení věna a splacení dluhů jako prakticky jedinou podmínku usmíření. Musel si ovšem být jist, že tato podmínka byla pro Lobkovice jen obtížně splnitelná. Adam dobře věděl, jak velkou finanční zátěž představuje úřad nejvyššího hofmistra císařovny a že Ferdinand August v nedávné době významně investoval do svých říšských panství. Dva roky po Eleonoře Amálii se navíc vdala její mladší sestra, což pro lobkovickou pokladnu znamenalo další nemalé výdaje.²⁶

První rok odloučení od manžela strávila Eleonora se svým otcem. Doprovázela jej na cestách po českých i říšských panstvích a zoufale se snažila přimět Adama Františka, aby ji nechal vrátit se alespoň na některý ze svých statků, když už ne přímo k sobě. Eleonořiny možnosti byly značně omezené a ona si toho byla vědoma, jak prozrazuje rostoucí patos v její korespondenci. V dubnu roku 1711 ze zoufalství napsala, že by byla ochotná žít jako obyčejná selka a snášet jakákoliv utrpení, jen kdyby se mohla vrátit.²⁷ Adam František její přání záhy bezděky vyplnil. Zatímco Eleonora Amálie se svým otcem rozhazova-

22 Srov. svatební smlouvu Eleonory Amálie z Lobkovic a Adama Františka ze Schwarzenberku sepsanou ve Vídni dne 13. 12. 1701. SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 418.

23 Srov. svatební smlouvu Ferdinanda Augusta z Lobkovic a Marie Louisy ze Schwarzenberku ze dne 30. 10. 1706. SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 414.

24 V dopisech hofmistru Bitschovi si Ferdinand August stěžuje na lačnost po penězích a nepřátelské, až opovrhlivé chování svého zetě. SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 441.

25 Srov. koncepty instrukcí Adama Františka ze Schwarzenberku hofmistru Leserovi z léta roku 1711. Tamtéž.

26 Marie Louisa z Lobkovic se roku 1703 provdala za Anselma Františka Thurn-Taxise.

27 SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 441, dopis Eleonory Amálie ze Schwarzenberku Janu Václavovi Vratislavovi z Mitrovic ze dne 30. 4. 1711: „...also seien Sie so gnädig und machen doch, dass er mir vorher auf ein Gut erlaubt, ja sol es in ein Bauernhaus sein, so wäre ich mit allem zufrieden“.

li sítě mezi svými více či méně vlivnými přáteli, kteří jim měli být nápomocni ve věci obnovení Eleonořina manželského života, začal Adam koncem roku 1710 skutečně uvažovat o tom, že své ženě poskytne některé z menších panství. Držel ale pečlivě v tajnosti, které přesně by to mělo být, a nechával lobkovickou stranu v nejistotě. Ferdinand August nepředpokládal, že by se novým sídlem jeho dcery stala rezidence v Hluboké nad Vltavou či v Třeboni, ani některé ze schwarzenberských severočeských panství, ze kterého byly snadno dosažitelné lobkovické državy, a obával se, že Adam bude chtít svou manželku poslat do Štýrska, což by se rovnalo exilu.²⁸

Zatímco Adam František nechával prostor pro dohady, začal pro Eleonoru za pomoci svého hofmistra připravovat zámek Chřešřovice. Sídlo se nacházelo v malé jihočeské vsi obklopené hustými lesy a celá oblast tehdy vynikala vcelku vysokou kriminalitou. Chřešřovický zámek, fara i kostel byly počátkem 18. století opakovaně rabovány a podle soudobých zpráv se nejednalo o příliš bezpečné místo.²⁹ Původně se měla Eleonora na Chřešřovice nastěhovat v říjnu roku 1710. Tehdy nechal Adam sestavit seznam nábytku, který měl být do Chřešřovic převezen z Hluboké a z Třeboně, a na 7. října stanovil začátek stěhování.³⁰ Ačkoliv příslušní hejtmani jeho rozkazu vyhověli a nábytek včas odeslali, musel Adam svůj rozkaz o den později opět odvolat. Podle zprávy hofmistra Lesera, který Chřešřovice osobně navštívil, byl zámek v naprosto dezolátním stavu a zcela neobyvatelný. Nábytek se musel vrátit zpět do svých původních destinací, kde měl čekat na příští termín stěhování. Ten byl stanoven na začátek prosince. Ani po dvou měsících oprav se však situace příliš nezlepšila. Protivínský hejtman Záhorka knížete 10. prosince 1710 informoval, že na Chřešřovicích stále chybí okna, zámky, není kde ustájit koně...³¹

Ačkoliv Adam František zdaleka nebyl na Eleonořin pobyt nachystán, vydal během zimy a jara několikrát příkaz k jejímu příjezdu. Ferdinand August ale očividně od svého zetě nic dobrého nečekal a odmítal Eleonoru pustit. Nic nenaznačovalo tomu, že by se kníže ze Schwarzenberku hodlal v dohledné době s Eleonorou usmířit a navíc dosud nepadla přesná informace o místě, kam by se měla odebrat. Lobkovic neměl sebemenší zájem na tom, nechat svou dceru vsadit do žaláře či ji nechat k smrti umučit někde ve vyhnanství, jak její budoucí sídlo nazýval.³² Byl skálopevně přesvědčen, že zbavit se

28 Srov. dopisy Ferdinanda Augusta z Lobkovic Arnoštu Bedřichu Windischgraetzovi z 12. 7. a 2. 8. 1710. Tamtéž.

29 SOA Třeboň, Velkostatek (dále Vs) Chřešřovice, inv. č. 121, kart. 82.

30 Seznam nábytku sestavil 4. 10. 1710 schwarzenberský hofmistr Leser. Srov. SOA v Třeboni, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 441.

31 Tamtéž.

32 „...lasse ich mein Tochter weder in ein exilium führen noch in ein Gefängnis legen.“ Srov. dopis Ferdinanda Augusta z Lobkovic hofmistru Bitschovi z 22. 12. 1710. Tamtéž.

Eleonory nadobro by přišlo Adamovi vhod,³³ stejně jako jej podezříval z naplánování celé aféry a následného rozchodu, aby mohl víceméně legálně spočinout v náruči některé ze svých milenek.³⁴ Nevraživost mezi lobkovickým a schwarzenberským knížetem se neustále stupňovala a naděje na usmíření mizela v nedohlednu. Ferdinand August ale nakonec musel pod tíhou Eleonořiných proseb a na rady svých přátel kapitulovat a nechat Eleonoru odjet, aby další průtahy ještě nezhoršily vztek a zášť Adama Františka, bylo-li to vůbec možné.

Eleonora na Chřešřtovice nakonec přijela 10. července 1711. Tentýž den dorazili i sloužící, které Adam František pro potřeby své ženy vyčlenil z vídeňského personálu, a přivezli s sebou nejnnutnější potřeby a část zásob. Eleonořin nový hořstát čítal 23 osob a v jeho čele stál bývalý Eleonořin komorník, nyní hofmistr Michael de Bosch. Na tuto pozici jej de facto prosadil Eleonořin otec, který přes všechny pochybnosti o Boschově charakteru dal přednost tomu, aby Eleonora měla v novém, cizím prostředí alespoň jednu známou tvář. V hořstátu se podle seznamu dále nacházelo i šest komorných či spíše dvorních dam, kuchyňský písař, dva kuchaři, čtyři lokajové, kočí a další nižší personál. Přestože hmotným vybavením Adam František svou manželku nezaopatřil úplně špatně,³⁵ byl pro Eleonoru pobyt na Chřešřtovicích nepřetržitým sledem nejrůznějších nepříjemností od prvního dne až po ten poslední, kdy po třech měsících dne 21. října 1711 přesídlila na zámek Hluboká nad Vltavou.

Přes veškeré opravy a stavební úpravy nebyly Chřešřtovice ani zdaleka komfortním panským sídlem. Celým zámekem se šířil zápach a při dešti do obytných místností zatékalo.³⁶ Až do konce září zde nefungovala žádná kamna a jediným zdrojem tepla byla otevřená pec v kuchyni.³⁷ Podle zpráv chřešřtovicického správce Maxmiliána Khernera téměř nefungovalo ani zásobování jídlem. Ačkoliv se kuchyňský písař František Printz i hofmistr Michael de Bosch snažili soustavně komunikovat s hejtmany sousedních panství, kterým

33 Strach z fyzické likvidace mohl být v Lobkovicově případě podpořen vlastní zkušeností z minulosti. Existuje podezření, že Ferdinand August plánoval vraždu své druhé manželky Marie Anny Bádenské. Srov. P. MAŤA, *Svět*, s. 558–559.

34 „*Mann und Weib gehören zusammen, will er [Adam František] in dem Hurenleben continuiren, so mag er es tun, Gott wird ihn schon strafen.*“ Srov. dopis Ferdinanda Augusta z Lobkovic hofmistru Bitschovi z 6. 12. 1710. SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 441. Tamtéž, dopis z 28. 6. 1710: „...*so lang er selbst [Adam František] die Galanterien mit anderen im Kopf hat, wird er sie [Eleonoru Amálii] nimmer mehr zu sich nehmen.*“

35 Srov. nedatovaný seznam členů Eleonořina hořstátu a seznam chřešřtovicického mobiliáře ze 4. 10. 1710. Tamtéž.

36 Srov. dopisy Eleonory Amálie ze Schwarzenberku hofmistru Bitschovi z července a srpna 1711. Tamtéž.

37 „...*und solche Kälten, dass ich starr bin, dann kann man in kein Zimmer heizen, ich kann wohl sagen, dass ich kein warmen Fuss noch Hand den ganzen Tag habe.*“ Tamtéž, dopis Eleonory Amálie ze Schwarzenberku hofmistru Bitschovi ze dne 22. 9. 1711.

Adam František výslovně nařídil vzdát se části svých zásob ve prospěch Chřešřovic, a ačkoliv neustále opakovali a urgovali objednávky, jen málokdy dorazilo to, co objednali, a jen výjimečně v dostatečném množství. Maso, ovoce, sýry i víno tak byly permanentně nedostatkovým zbožím. Ne že by Eleonora strádala hladu, vybírat si ale nemohla. Jakýkoliv strážník navíc byl pro chřešřovickou kuchyni zátěží. Po osmidenní návštěvě drahonického hejtmána Václava Záhorky, který Eleonoru Amálii navštívil spolu se svou sestrou, si kuchyňský písař posteskl: „*Zaplat' Pán Bůh, že už odjeli. Bývali by snad náš ubohý malý sklep dočista vyjedli!*“³⁸

Drahonický hejtmán a otec, který na Chřešřovicích strávil necelý jeden den na začátku září, byli jedinými návštěvami, které Eleonora během tří měsíců přijala. Ferdinanda Augusta přiměla k cestě za dcerou zejména zvědavost. Chtěl se přesvědčit, zdali je její sídlo opravdu tak strašné, jak líčila ve svých psaních. Jelikož její slova nepovažoval za „*svaté evangelium*“³⁹ a počítal s jistou nadsázkou, byl realitou zaskočen. Do doby, než Eleonora koncem října 1711 Chřešřovice opustila, se obával nejen o její zdraví, ale i o její život, který riskovala pobyt v tak nechráněném místě, kam mohl kdykoliv kdokoliv vlézt nízko položenými okny, jež nebylo možné pořádně zavřít.⁴⁰ I když se tyto nejčernější obavy nakonec ukázaly jako zbytečné, pobyt na Chřešřovicích Eleonoře v žádném případě neprospěl. Po celou dobu trpěla soustavnými bolestmi hlavy, nespavostí, melancholií, špatným zažíváním, kašlem a naplno u ní v této době také propuklo onemocnění slinivky, se kterým se pak potýkala až do konce života.

Problematický až konfliktní byl také vztah Eleonory Amálie s novopečeným hofmistrem Michaellem de Boschem. Vedle běžných povinností zajištění chodu chřešřovické domácnosti měl Bosch za úkol pečlivě sledovat Eleonořino chování a zejména kontrolovat její poštu. V případě jakýchkoliv prohřešků byl povinen okamžitě informovat Adama Františka. Patrně oprávněně si tedy Eleonora stěžovala na pronásledování. Ovšem ani Bosch nezůstával se stížnostmi pozadu a vzájemné antipatie koncem chřešřovického pobytu vyústily v otevřený střet. Bosch Eleonoru nazval jen zdánlivě milostivou kněžnou, která nemá v hlavě nic než zlé úklady a která jej za všechny jeho věrné služby neumí odměnit jinak než terorem a naschvály.⁴¹ Boschova pozice nebyla jednoduchá, podle všeho

38 Tamtéž: „...*ich danke Gott, dass selbter nacher Haus gangen, sonsten hatte er meinen kleinen armen Keller bald leer gemacht.*“

39 „...*dass ich kann zu ihr kommen, um zu sehen, ob sie dann so übel logirt ist und der Ort so ungesund, dann ihre Worte sind nicht alle Zeit ein Evangelium*“. Tamtéž, dopis Ferdinanda Augusta z Lobkovic hofmistru Bitschovi ze dne 19. 8. 1711.

40 Srov. tamtéž, dopis Ferdinanda Augusta z Lobkovic hofmistru Bitschovi ze dne 5. 9. 1711.

41 „...*meine nur auf den äusserlichen Schein gnädigste Fürstin und Frau für die Belohnung meiner so treuen Dienst, mich auf alle Weg und Weis zu verfolgen und zu mortificiren, dass ich unmöglich ausstehen kann.*“ Tamtéž, dopis Michaela Bosche Ferdinandu Augustovi z Lobkovic z 24. 10. 1711.

příliš nevycházel ani s Adamem Františkem, a ve schwarzenberských službách nebyl spokojen. Svou naději zcela paradoxně spatřoval v Eleonořině otci, který měl být jednak schopen Eleonoru zkrotit a jeho živobytí tak ulehčit a jednak doufal v jeho podporu ve věci získání místa poštovního ředitele v jednom z říšských měst, které si vyhlédl a kam se chystal odejít.⁴² Eleonoře pochopitelně nebyly Boschovy snahy dostat se do přízně jejího otce po chuti a snažila se je všemožně překazit. Svého hofmistra vinila z defraudace a z toho, že jí svými podvody se směnkami ještě více uškodil u manžela, který byl na její finanční záležitosti už beztak dost citlivý.

První instancí, ke které se Eleonora během manželské krize obracela se svými přáními, smutky i intrikami, byl již několikrát zmíněný lobkovický hofmistr Jan Melchior Bitsch. Svou trvalou přítomností ve Vídni, kde většinu času trávil i Adam František, a napojením na další osoby, byl Bitsch pro naprosto izolovanou Eleonoru cenným informátorem. A nejen to. Eleonora se skrze Bitsche snažila s řadou lidí manipulovat a ovlivňovat tak dění týkající se jejich záležitostí. Po skončení „chřeštovického exilu“ se sice zlepšilo Eleonořino hmotné zabezpečení, na jejím odloučení od okolního světa se ale nezměnilo téměř nic. Pokud nechtěla, aby bylo její jméno ve šlechtické společnosti zapomenuto, zůstávala i nadále odkázaná na Bitschovy služby. Eleonora pověřovala Bitsche osobním jednáním s lidmi, o nichž se domnívala, že by jí mohli pomoci dostat se ze svízelné situace, a mimo jiné jej využívala i pro spojení s osobami, s nimiž jí Adam František zakázal přímý kontakt.⁴³ Ztráta kohokoliv, kdo byl ochoten za Eleonoru ztratit dobré slovo, se v jejích očích rovnala katastrofě, proto nepromeškala jedinou možnost, kdy dotyčného mohla poprosit o nějakou službu, či se mu alespoň připomenout. V Eleonořiných dopisech se tak ukrývá pozoruhodně rozsáhlá síť osob, které se na kněžnino přání měly slovy či skutky zasazovat v její prospěch.

V principu lze Eleonořiny „přímluvce“ rozdělit do tří kategorií: Za prvé na ty, kteří ji měli udržet v přízni otce, jehož nezištná podpora pro ni coby pro zavrženou manželkou byla nenahraditelná. Za druhé na ty, kteří měli jednat přímo s Adamem Františkem a přimět jej změnit názor. A za poslední na ty, kteří měli působit na některé vlivné přímluvce z předchozích dvou kategorií a podněcovat je v jejich aktivitách v Eleonořin prospěch. Skupina asi dvaceti přímluvců, které je možné v korespondenci napočítat, je značně nesusoudá. Otcovu milost vůči Eleonoře měla podněcovat řada zejména rodinných příslušníků, mimo jiné bratr Jan Kristián či nevlastní matka Marie Louisa, a v neposlední řadě

42 Místo poštovního ředitele v Norimberku, Augsburgu či Řezně měl Lobkovic Michaelu Boschovi zajistit skrze své přátelství s Evženem Alexandrem Thurn-Taxisem, který byl v letech 1676–1714 generálním poštovním (Generalpostmeister) císařské říšské pošty a španělského Nizozemí. Tamtéž, dopis Michaela Bosche Ferdinandu Augustovi z Lobkovic ze dne 14. 11. 1711.

43 Toto se týká především hraběnky Nosticové, jejíž bližší identifikace bude předmětem dalšího výzkumu.

také hofmistr Jan Melchior Bitsch. Srdce svého otce se ale Eleonora snažila obměkčit i pomocí doksanského preláta a zejména pak skrze tamější premonstrátku a proslulou vizionářku Maxmiliánu Zásmuckou ze Zásmuk.⁴⁴ S touto řádovou sestrou pojil Lobkovice důvěrný vztah a ve svých rozhovorech a dopisech se zabývali především duchovními tématy. Eleonořina náklonnost k Maxmiliáně byla naopak spíše pragmatického rázu – primární bylo řešení Eleonořiných manželských nesnází a posílení vlivu na Ferdinanda Augusta.

Kategorie přímluvců, jejichž úkolem bylo působit na Adama Františka, obsahovala několik významných osobností. Jednou z nich byl hrabě Jan Václav Vratislav z Mítrovic, nejvyšší kancléř Království českého a přítel Adama Františka. K tomuto muži upínala Eleonora veškeré své naděje na ukončení sporu,⁴⁵ neboť věřila, že tento muž je svým politickým i osobním vlivem schopen Adamovi vše vysvětlit a přimět jej k rozumu. K Eleonořině smůle zemřel hrabě Vratislav už v prosinci 1712. Dalším významným mužem byl hrabě Arnošt Bedřich Windischgraetz, předseda říšské dvorské rady,⁴⁶ a opomenout nelze ani bývalého schwarzenberského hofmistra a Adamova vychovatele Ignáce Barattiho. Do schwarzenberských služeb přišel Baratti v roce 1677 na doporučení hraběte Karla Jindřicha Metternicha a Adama tak znal odmalička. V době Adamovy manželské krize byl již penzionován, zůstával s ním ale v poměrně těsném kontaktu. Konec svého života trávil ve Vídni a kníže jej v jeho domě často navštěvoval.⁴⁷ I Baratti měl být podle Ferdinanda Augusta a Eleonory schopen zvrátit Adamovo rozhodnutí o vyhnání své manželky, a stál proto v centru jejich zájmu. Jako s jedním z mála nevedli Eleonora a její otec s Barattim žádnou písemnou komunikaci. Kontakt udržovali vesměs skrze lobkovického hofmistra Bitsche, který si v případě potřeby s Barattim sjednával osobní schůzky.⁴⁸ Eleonořině pozornosti se nevyhnul vídeňský biskup František Ferdinand Rummel, ani treboňský pro-

44 K osobě Maxmiliány Zásmucké ze Zásmuk (1655–1718) více P. MAŤA, *Svět*, s. 106. Maxmiliániny zásahy do manželských rozkolů byly začátkem 18. století poměrně časté. Tamtéž, s. 558–559.

45 Srov. 14 dopisů Eleonory Amálie z Lobkovic Janu Václavovi Vratislavovi z Mítrovic z roku 1711. SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 441.

46 Srov. 17 dopisů Ferdinanda Augusta z Lobkovic Arnoštu Bedřichu Windischgraetzovi z let 1710–1712. Tamtéž.

47 K postavě Ignáce Barattiho viz SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fondové oddělení F. P. d., sign. F.P.d/8, kart. 8.

48 Zřídka s Barattim jednal přímo Ferdinand August z Lobkovic. Srov. dopis Eleonory Amálie z Lobkovic hofmistru Bitschovi ze dne 26. 4. 1712. SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 441.

bošt, který se u Adama těšil vážnosti a autoritě.⁴⁹ Přes počáteční antipatie se lobkovická strana snažila využít i vážnosti Adamovy tety Marie Arnoštky z Eggenberku.⁵⁰

Zbylé přímluvce, kteří nebyli v přímém kontaktu ani s Ferdinandem Augustem ani s Adamem Františkem, Eleonora pro znásobení účinku často vzájemně řetězila a snažila se tak zajistit, aby věci byly neustále v pohybu a nestalo se, že někdo zapomene. Linie nejčastěji vycházela od hofmistra Bitsche a dále se nejrůzněji větvila: Jan Melchior Bitsch dostal kupříkladu za úkol promluvit si s hraběnkou Nosticovou, jež měla navštívit hraběnkou Šlikovou⁵¹ a poprosit ji, aby se za Eleonoru přimluvila u svého bratra Jana Václava Vratislava z Mitrovic, který za ni měl posléze zase orodovat přímo u jejího manžela.⁵² Eleonora vedla v patrnosti, kde se konkrétní přímluvce aktuálně nacházel a s kým tedy mohl jednat, a snažila se využít všech situací, kdy mohla jeho aktivita přinést obzvláštní prospěch. Když Marie Louisa, manželka jejího otce a sestra jejího manžela v jedné osobě, čekala v létě roku 1710 své první dítě, snažili se jí Eleonora spolu se svým otcem využít k obměkčení Adama s tím, že ženě v naději nelze odepřít žádné přání.⁵³ Eleonořina korespondence se velmi často pohybovala na hraně citového vydírání. Je však otázkou, nakolik byla taková taktika ve šlechtické komunikaci běžná, protože se s ní lze setkat i u dalších aktérů: Přání, aby byla z hofštátu jeho dcery vyloučena jedna z dvorních dam pro důvodné podezření z intrik a pomluv, podpořil Ferdinand August podmínkou, že dokud se tak nestane, nehodlá on plnit své manželské povinnosti. Strategie se ukázala velmi účinnou a do měsíce bylo jeho přání vyhověno.⁵⁴

Kloubení formalit se žoviálností, slovní kličky a emotivní vyjádření jsou pro korespondenční válku provázející krizi schwarzenberských manželů příznačné. Každý ze zainteresovaných pisatelů ale vždy zachoval alespoň natolik chladnou hlavu, aby věděl, co si ke komu může dovolit, a nepřekročil meze slušeného chování. Nespornou výhodou je, že se

49 Během necelých dvanácti let manželského rozkolu Eleonory Amálie a Adama Františka ze Schwarzenberku se na postu třeboňského probošta vystřídali Karel Pusch z Grünwaldu, Antonín Tichý a Vojtěch Václav Prechtl. Srov. Jaroslav KADLEC, *Klášter augustiniánských kanovníků v Třeboni*, Praha 2004, s. 191–194 a 302–304.

50 V prvních letech přičítal Ferdinand August i jeho dcera kněžně z Eggenberku podíl na Adamově zpuštění a jeho rozchodu s manželkou. SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 441, dopis Ferdinanda Augusta z Lobkovic hofmistru Bitschovi ze dne 5. 9. 1711: „*Die Eggenberg allein ist schuldig, dass er [Adam František] sie [Eleonoru Amálii] nicht zu sich nimmt...*“

51 Marie Josefa Šliková, rozená Vratislavová z Mitrovic (1676–1737), manželka generálního válečného komisaře Leopolda Antonína Josefa Šlika z Pasounu a Holíče. Srov. Otakar VINAŘ, *Pět století Šliků*, Praha 1998.

52 SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 441, dopis Eleonory Amálie ze Schwarzenberku hofmistru Bitschovi ze dne 9. 1. 1711. Podobné řetězení se vyskytuje na více místech.

53 Tamtéž, dopis Ferdinanda Augusta z Lobkovic hofmistru Bitschovi z 27. 8. 1710.

54 „...er [otec] werde meinem Herrn schreiben, dass er nicht zur Fürstin komme, bis die Seinsheim aus dem Haus“. Tamtéž, dopis Eleonory Amálie ze Schwarzenberku hofmistru Bitschovi z 8. 12. 1711. Tamtéž, dopis ze 16. 1. 1712: „*Was anlangt die Fräule von Seinsheim, die ist weg...*“

tak jedna událost objevuje v korespondenci vícekrát, lze ji sledovat z několika úhlů pohledu a dozvědět se více o způsobu formální a neformální komunikace ve šlechtickém prostředí i o užívaných lexikálních prostředcích barokní němčiny: Měsíční apanáž, kterou se Adam František rozhodl posílat své manželce v době, kdy v počátcích krize zůstávala u svého otce, Ferdinand August diplomaticky komentoval v dopise Bedřichu Arnoštu Windischgraetzovi slovy, že částka to sice není malá, ale že jde o princip a že tímto způsobem manželské problémy řešit nelze.⁵⁵ V dopise hofmistru Bitschovi celou situaci shrnul mnohem lakoničtěji: „*Já mu [Adamu Františkovi] na jeho peníze seru. Pořád mám dost, abych své dceři mohl dát aspoň kus chleba a nenechal ji umučit k smrti.*“⁵⁶

Ne všem přímluvcům bylo zatahování do osobních problémů Eleonory Amálie zcela po chuti. Vedle Jana Václava Vratislava z Mitrovic, jemuž byla účast na manželském sporu proti mysli a snažil se balancovat mezi lobkovickou a schwarzenberskou stranou, své obavy nejexplicitněji vyjádřila Maxmiliána Zásmucká: „*...kdož by byl tak dětinský, aby se do vašich věcí plet a divných hlav míchal, zachovej Pán Bůh, s takovýma věcmi je těžko, s velikými pány musí člověk každý slovo na váhu vzít, dřív než ho z úst vypustí, a rozvážit, co z něho může pojit, aby všudež dobře bylo.*“ Schwarzenberské kněžny se jí ale nakonec očividně zželelo a dále napsala: „*Je těžko se mezi takové matanice míchat, já to přece pro ni učiním, nemám co ztratit, když jsem v milosti a nemilosti, jedna věc je, nic na to nedbám, přece jí v tom posloužím.*“⁵⁷

Žádná ze zainteresovaných osob a žádný z prostředků nátlaku však nakonec nedokázal to, po čem Eleonora po celé desetiletí manželského odloučení prahla. Vše bylo po celou dobu výlučně v režii Adama Františka. On sám určoval, kde Eleonora bude. Stanovoval, kolik prostředků bude mít k dispozici. Peněz pro vlastní potřebu se dočkala až po pěti letech odloučení, do té doby měl její hořstát rozpočet pouze na nejnужnější provoz.⁵⁸ Reguloval a skrze své úředníky hlídal, s kým si bude psát, koho bude moci navštívit a kdo navštíví jí. Pouze na jeho rozhodnutí záviselo, kdy a na jak dlouho Eleonora uvidí svou

55 „*...glaub keineswegs, dass mir seine Proffusion in Zulegung der 12 fl zur Unterhaltung meiner Tochter consoliren kann, wann dabei die grosse Verachtung ihrer Person, consequenter meiner und der ganzen Familiae dadurch öffentlich verspüren kann*“. Tamtéž, dopis Ferdinanda Augusta z Lobkovic Arnoštu Windischgraetzovi ze 3. 10. 1710.

56 „*...und ich scheiss ihm auf seine 12 fl Unterhalt, wann er sie dabei zu Tod will mortificiren. Gottlob habe ich noch so viel, dass ich meiner Tochter ein Stuck Brot geben kann*“. Tamtéž, dopis Ferdinanda Augusta hofmistru Bitschovi ze dne 3. 12. 1710.

57 Národní archiv (dále NA) v Praze, Premonstráti Strahov, kart. 2483, nedatovaný list Maxmiliány Zásmucké. Za laskavé poskytnutí informací ke korespondenci Maxmiliány Zásmucké s Eleonorou Amálií ze Schwarzenberku děkuji dr. Petru Maťovi.

58 Počínaje příjezdem na Chřešřovice dostávala Eleonora na provoz své domácnosti čtvrtletně 2 000 zlatých. Reskript vydaný Adamem Františkem 4. 9. 1715 jí přiřkl měsíční apanáž ve výši 100 zlatých na osobní výdaje. Srov. SOA Třeboň, Vs Hluboká nad Vltavou, účetní knihy z let 1711–1722. Srov. také SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 441.

jedinou dceru. Paradoxně se Eleonora mohla nejvíce radovat v morový rok 1713, kdy Adam František kvůli rychle se šířící epidemii poslal tehdy sedmiletou Marii Annu z Vídně na Hlubokou nad Vltavou, kde po boku své matky strávila více než půl roku od začátku dubna do konce listopadu.⁵⁹ Pevně v rukou měl Adam František i průběh veškerých osobních setkání se svou manželkou, který se podle všeho odvíjel od aktuálního stavu jeho mysli. Z Eleonořiných dopisů vyplývá, že tu a tam k ní byl během svých návštěv na Hluboké velmi laskavý a milý a došlo i na intimní styk. Naději na možné těhotenství si pak Eleonora do poslední chvíle hýčkala, neboť právě tudy vedla nejkratší cesta zpět po bok jejího manžela.⁶⁰ Jindy ale, neměl-li Adam náladu, ještě před svým příjezdem prostřednictvím zvláštního posla zakázal Eleonoře po dobu jeho pobytu na Hluboké vycházet ze svých pokojů, popřípadě s ní alespoň odmítl stolovat.⁶¹

Situace mezi manžely se výrazně zlepšila v roce 1715, tedy zhruba v polovině doby trvání rozkolu. Tehdy se rýsovala reálná naděje na vyplacení dlužné částky Eleonořina věna a vztah schwarzenberského páru byl v této době velmi dobrý. Adam František strávil v roce 1715 na Hluboké nad Vltavou téměř třikrát více času než v předchozím roce⁶² a Eleonora také začala dostávat zmíněnou apanáž. Slibný vývoj ale zhatila smrt Eleonořina otce v prosinci téhož roku, která pohřbila i veškeré nadějně vyhlídky. Nový vládnoucí lobkovický kníže, Eleonořin bratr Filip Hyacint, vyplacení zbytku věna rezolutně odmítl, což vzbudilo novou vlnu Adamovy nevole vůči choti, jakkoliv už nenabyla takových rozměrů, jakých dosahovala v prvních letech po rozchodu. Neposlal Eleonoru do dalšího vyhnanství a dokonce ani nenařídil žádné finanční restrikce. Ačkoliv Adam František Ferdinanda Augusta příliš v lásce neměl – a silná averze byla vzájemná – chápal, že je Eleonora smrtí svého otce zdcená, neboť v něm ztratila největšího zastávce a oporu. I Eleonora sama pochopila, jak moc se její situace otcovou smrtí změnila, a po několika marných pokusech přimět bratra k vyplacení věna pomocí sítě přímluvců, kterou předtím upředla kolem Ferdinanda Augusta, se časem odhodlala k poměrně radikálnímu činu.

59 Tamtéž.

60 O možném těhotenství po návštěvě Adama Františka se Eleonora výslovně zmínila v dopisech Maximiliáně Zámucké datovaných 13. 11. 1712 a 14. 12. 1415. NA v Praze, Premonstráti Strahov, kart. 2483.

61 „...*mein Herr mir in der Nacht einen reitenden Boten geschickt, wodurch er mir geschrieben, zwar sonst ganz höflich, aber mir befohlen, nicht aus dem Zimmer zu gehen*“. SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 441, dopis Eleonory Amálie ze Schwarzenberku hofmistru Bitschovi ze dne 8. 12. 1711.

62 V roce 1715 strávil Adam František na Hluboké nad Vltavou celkem 28 dní. V roce 1714 jen 10 dní a o rok dříve dokonce pouhých 6 dní. Údaje vychází jednak z účetních výtahů, v nichž se nachází záznamy o pobytu kněžny a knížete, a jednak ze zjištění míst, odkud vycházely reskripty vydávané Adamem Františkem. Oba postupy byly vzájemně konfrontovány a jejich výsledky souhlasí. V neposlední řadě se o návštěvách svého manžela v korespondenci více či méně podrobně rozepisovala Eleonora Amálie. SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 420, 421, 425, 426, 441 a 442.

Rozhodla se domoci finančního narovnání soudní cestou, což se jí podle rozsudku Komorního soudu Království českého vydaného dne 8. února 1721 také podařilo.⁶³

Celkové usmíření bylo ale nejpravděpodobněji spíše souhrou několika různých okolností. Vedle zadostiučinění pramenícího z vítězství v soudním sporu o dlužné věno a vedle faktoru času, který během let zmírnil rozbourané city, je nutné vzít do úvahy ještě dvě další události. První z nich bylo získání eggenberského dědictví v roce 1719. Jednalo se o řadu především jihočeských panství, které Adamovi odkázala jeho teta Marie Arnoštka z Eggenberku.⁶⁴ Na jednu stranu tímto způsobem Adam získal velmi slušnou finanční základnu a stal se majitelem největší pozemkové držby v Čechách. Na druhou stranu byl očitým svědkem zániku významného šlechtického rodu v důsledku bezdětnosti. Podobný osud mohl brzy stihnout i schwarzenberský dům, neboť Adamovi bylo v této době již 39, jeho manželce 37 let a stále měli pouze jedinou dceru. Bylo nabíledni, že šance získat legitimního mužského potomka prudce klesaly každým rokem. Prekérní situace ve schwarzenberské rodině poutala pozornost širokých aristokratických kruhů o to víc, že v generaci Adama Františka se žádný další mužský dědic nevyskytoval.⁶⁵

Druhou událostí, která hrála významnou roli v procesu usmíření a bezpochyby přímo ovlivnila vztah mezi znesvářenými manžely, byla svatba jejich dcery Marie Anny. Tu si coby svou nevěstu vyhlédl Ludvík Jiří Bádenský. Svatební přípravy se konaly počátkem roku 1721 a zčásti probíhaly na Eleonořině sídle v Hluboké nad Vltavou, přestože oba snoubenci trávili nejvíce času ve Vídni.⁶⁶ Zařizování všeho potřebného si vyžádalo užší komunikaci rodičů nevěsty a pro Eleonoru navíc znamenalo i zesílení kontaktu s dalšími členy šlechtické společnosti, který v uplynulých letech postrádala. Zásnuby a následná svatba vlily Eleonoře do žil novou krev a spolu s ní i notnou dávku sebevědomí. Je možné, že tento výhodný sňatek zčásti považovala za svou zásluhu, neboť ji s bádenskými makrabaty pojilo blízké pokrevní pouto.⁶⁷

Rok 1721 se nesl ve znamení velmi dobrých vztahů mezi Eleonorou Amálií a Adamem Františkem. Přestože stále žili odděleně, vídali se mnohem častěji než dříve a dokonce se

63 Originál rozsudku je uložen v SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, listiny, zásuvka č. 28. Filip Hyacint z Lobkovic měl své sestře vyplatit částku 17 000 zlatých a uhradit soudní výlohy ve stanovené lhůtě šesti týdnů.

64 K dědictví podrobně Jiří ZÁLOHA, *Eggenberské dědictví v Čechách*, JSH 32, 1969, s. 10–14. Srov. také testamenty a kodexy Jana Kristiána a Marie Arnoštky z Eggenberku z let 1696, 1710 a 1717, SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RA Eggenberků, sign. III 1S Nr. 9 a Nr. 14.

65 Dospělosti se kromě Adama dožily pouze čtyři jeho sestry. Marie Františka provdaná Fürstenberková (1677–1731), Marie Anna provdaná Šternberková (1688–1757), Marie Louisa provdaná Lobkovicová (1689–1739) a Marie Johana provdaná Libštejnská z Kolovrat (1692–1744).

66 Ludvík Vilém Bádenský přijel na Hlubokou 25. 2. 1721. Svatba se konala o necelý měsíc později 21. 3. 1721. SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 444.

67 Z tohoto rodu pocházela Eleonořina matka Marie Anna Bádenská (1655–1701), která zemřela pouhé tři měsíce před sňatkem Eleonory Amálie s Adamem Františkem.

po mnoha letech začali znovu společně účastnit loveckých zábav.⁶⁸ Početí Josefa Adama tudíž mohlo být cílenou snahou, ale stejně tak i dílem náhody během jedné z chviliek, kdy byl Adam František své manželce obzvláště milostivě nakloněn. Den, kterým skončil Eleonořin desetiletý pobyt na Hluboké a kdy jí bylo dovoleno sdílet se svým manželem novou schwarzenberskou rezidenci v Českém Krumlově a vídeňský palác, leží rovných devět měsíců před narozením druhého – a posledního – potomka tohoto manželského páru.⁶⁹ Eleonoře bylo v té době 41 let a není proto divu, že Schwarzenberkové tuto událost obestřeli legendou o zásahu vyšších sil. Obliba Jana Nepomuckého byla od poloviny 17. století v českých zemích na vzestupu a ve dvacátých letech 18. věku vrcholila snaha o jeho svatořečení. Schwarzenberkové kanonizaci mohutně podporovali a zázračné usmíření vleklého sváru, které vedle záchranu mocného rodu před jistým zánikem reprezentovalo i ukázkové řešení manželské rozepře v duchu barokní zbožnosti, se v jejich rodině stalo nosným pilířem nepomucenského kultu.⁷⁰

Bez povšimnutí by neměla zůstat skutečnost, že v žádné fázi bezmála dvanáctiletého manželského odloučení nepadla ani na jedné ze znesvářených stran žádná zmínka o formální rozluce nebo o rozvodu. Přestože byla ve hře otázka nevěry, ať už domnělé či opravdu vykonané, a přestože došlo k několikanásobnému hrubému porušení manželského práva, nepřicházelo soudní řešení manželské krize v úvahu. Svým průběhem se schwarzenberský rozkol poněkud vymyká tezi o sílící emancipaci urozených dam, s níž přišel Josef Janáček a kterou později potvrdili další badatelé.⁷¹ Podle této teorie od renesance neustále rostlo sebevědomí šlechtičen spojené s touhou po svobodě a volnosti, což ve svém důsledku zapříčinilo nárůst manželských konfliktů.⁷² Eleonora Amálie byla naopak živoucím důkazem patriarchálního modelu, který očividně přinejmenším v části šlechtické společnosti přetrvával a mohl se zakládat na nedostatku vlastních finančních prostředků ženy, popřípadě na jejích specifických povahových dispozicích.⁷³ V době svého

68 Při pobytu na Hluboké byla v té době tradičním centrem loveckých zábav Schwarzenberků Dříteň. Společná návštěva knížecího páru je zaznamenána v červenci a prosinci 1721. Srov. SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 441, účetní výtahy panství Dříteň.

69 Eleonora na Hluboké strávila více než 10 let, od 21. 10. 1711 do 26. 2. 1722. Korunní princ Josef Adam se narodil 15. 12. 1722 v Českém Krumlově. SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 446.

70 K Janu Nepomuckému nejvíce Vít VLNAS, *Jan Nepomucký. Česká Legenda*, Praha 1993. Schwarzenberkové podporovali kanonizační proces Jana Nepomuckého finančně i skutky. Již čtyři roky před prohlášením za svatého nechali Nepomukovi zasvětit kapli, do níž začala v budoucnu být ukládána jejich srdce. Srov. Anna KUBÍKOVÁ, *Hrobka schwarzenberských knížecích srdcí v českokrumlovském kostele sv. Víta*, Obnovená tradice 24, 2001, s. 52–54. Srov. také SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 419.

71 P. MAŤA, *Svět*, s. 555–559, P. POSPÍŠILOVÁ, „...dass er sie also tractiret, wie es auf eine adelige Dama sich gehört...“, s. 121.

72 Josef JANÁČEK, *Ženy české renesance*, Praha 1987, s. 5–21.

73 Dva případy diametrálně odlišného postupu urozených žen ve vztahu k fyzickému násilí ze strany jejich manželů přibližuje Pavla POSPÍŠILOVÁ, *Násilí ve šlechtických manželstvích v období baroka*:

nedobrovolného odloučení od Adama Františka byla zcela závislou, podřizující se, žadonicí manželkou, která v sobě i navzdory neohleduplnému zacházení dokázala vykřesat pozoruhodně láskyplné city. K radosti jí po určitém čase postačil pohled na manželův rukopis⁷⁴ a představa shledání v ní budila rozechvění: „*Bůh je mi svědkem, že jej [Adama Františka] nekonečně miluji. Nikdy bych tomu nebyla věřila, ale nyní mohu přísahat, že při pouhém pomyslení na to, že jej znovu uvidím, jsem zcela bez sebe radostí. Víím, že budu muset ještě leccos vystát, vše chci ale trpělivě snášet, jen když Pán Bůh dá a usmíříme se.*“⁷⁵

Očividná teatralita a jistá dávka patosu mohly být reakcí na bezvýchodnost a bezútěšnost postavení, v němž se nacházela, popřípadě prostředkem, kterým se snažila udržet si přízeň těch několika málo osob, se kterými byla v kontaktu. Jsou ale i dokladem toho, jakou představu měla Eleonora o manželském soužití a jaké postavení přisuzovala vdané ženě. V jistém smyslu měla štěstí v neštěstí, že se po odloučení od manžela mohla alespoň na čas vrátit pod ochranná křídla svého otce, který zdaleka nebyl povinen svou vdanou dceru dále živit. Žena po svatbě přestala být součástí své původní rodiny a stala se součástí rodiny svého manžela jak po právní, tak po ekonomické stránce.⁷⁶ Ferdinand August otcovskou lásku vůči Eleonoře demonstroval vícekrát, nejhmatatelněji dobrovolným navýšením jejího věna nad rámec povinností a posléze zastáním i snahami zmírnit Eleonoriho neštěstí. Zůstává ovšem předmětem dalšího výzkumu, zdali právě otcovská láska a rodičovský vliv nebyly jedním z faktorů, který už beztak vleklou roztržku ještě prodlužovaly a zhoršovaly. Teprve budoucí bádání také snad ukáže, jak a jestli vůbec se přestáté útrapy podepsaly na dalším společném životě obou manželů, který po zbylých deset let svého trvání přinejmenším navenek působil idylicky a šlechtické společnosti napříště neposkytl skandální námět k hovoru.

Causa Karla Adama z Mansfeldu, Theatrum historiae 8, 2011, s. 63–97. Marie Terezie z Ditrichštejna, manželka Karla Adama z Mansfeldu, se podle všeho nechala svým manželem utýrat k smrti, aniž by podnikla jakékoliv kroky na svou obranu. Zemřela za podezřelých okolností v roce 1658. Klára Rozálie rozená z Kounic naopak po fyzickém napadení manželem Jaroslavem Bernardem z Martinic v roce 1675 svého muže opustila. Geneze manželského nesváru ve druhém jmenovaném případě byla navíc spojená s nespokojeností Kláry Rozálie s výší osobní apanáže, kterou jí Jaroslav Bernard poskytoval a která jí podle jejího názoru neumožňovala vést takový životní styl, jakému uvykla před sňatkem.

74 „...so ist es mir doch ein Vergnügung meines Herrn Zeilen und Handschrift zu sehen“. SOA Třeboň, odd. Český Krumlov, RAS, fasc. 441, nedatovaný dopis Eleonory Amálie ze Schwarzenberku hofmistru Bitschovi.

75 Tamtéž: „...und mein Gott zum Zeugen, dass ich ihm gewiss undendlichen lieb und hab es nie selbst so glaubt, aber ich kann schwören, wann ich mich gedenke, dass ich ihn wieder sehen werde, so bin ich auesser mich für Vergnügung, wann ich gleich vielleicht ein ziemliches noch werde müssen ausstehen, will ich alles mit Geduld übertragen, wann nur Gott seine Gnad gibt, dass er wieder gut mit mich wird“.

76 Uzavřením sňatku a vyplacením věna byla žena tak zvaně vybyta, srov. Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené právo a Zřízení zemské dědičného Království českého*, Praha 1888, s. 439–440 (článek P.II a P.III). K právním úpravám postavení vdané ženy srov. také Anděla KOZÁKOVÁ, *Postavení ženy v českém právu zemském*, Praha 1926 a Jan KAPRAS, *Manželské právo majetkové*, Praha 1908.

Zusammenfassung

*Adam Franz und Eleonore Amalia von Schwarzenberg.
Ursachen und Verlauf ihrer ehelichen Krise in den Jahren 1710–1722*

Die fast zwölf Jahre lang anhaltende Zwietracht der Eheleute Adam Franz von Schwarzenberg und Eleonore Amalia, geborene von Lobkowitz, stellt für historische Forschungen ein überaus interessantes Thema dar. Über den Streit, der aufgrund seiner Bedeutsamkeit, denn er hätte das Ende der Schwarzenberg-Dynastie bedeuten können, einst die Aufmerksamkeit weitester Kreise der erlauchten Gesellschaft auf sich gezogen hatte, gibt es eine bemerkenswert große Anzahl von Quellen. Nicht nur solche persönlichen Charakters, wie z. B. die Korrespondenz der direkt Beteiligten, sondern auch amtlichen Charakters – Reskripte, an Hauptmänner und Hofmeister adressierte Schriftstücke oder auch Gerichtsakten. Deren gegenseitige Verknüpfung ermöglichte es, Einblick zu nehmen in eine Geschichte höchst menschlichen Charakters, aufgebaut auf Geldgier, Intrigen, Zorn und Untreue. Neben den Hauptprotagonisten schaltete sich in den Streit im Laufe der Jahre ein breitgefächertes Netz weiterer Personen ein, die an der Beilegung der Streitigkeit in irgendeiner Weise Anteil hatten. Dazu gehörten Mitglieder der Familien Schwarzenberg und

Lobkowitz, deren Beamtschaft, Personen mit politischem Einfluss sowie Personen geistlichen Standes. Sie alle hinterließen Zeugnis von der Genese der Krise einer der mächtigsten und reichsten Aristokratenfamilien der Habsburgermonarchie, über die Mechanismen deren Beilegung, über zeitgenössische Vorstellungen ehelichen Zusammenlebens sowie über die Realität des Alltagslebens von damals.

Wohl aufgrund seines banalen Charakters wurde diese Geschichte mit glücklichem Ende in der historischen Tradition später in eine Legende transformiert, in der die Taten menschlicher Leidenschaft durch das Eingreifen eines Heiligen überdeckt wurden. Besagte Legende ließ die wirkliche Ehe von Adam Franz von Schwarzenberg und Eleonore Amalia von Schwarzenberg, die ihren ersten und einzigen männlichen Nachkommen erst in recht fortgeschrittenem Alter, nach vielen Jahren von Unstimmigkeit und Zwietracht zur Welt brachten, allmählich in Vergessenheit geraten und erschuf aus jener Zwietracht einen der Grundpfeiler für den Nepomuk-Kult derer zu Schwarzenberg.

Martin KRUMMHOLZ

Gallasovský hofmistr Johann Heinrich Dienebier (1677–1748)

Abstract: *The newly collected information sheds light upon the social origins and ties of Johann Heinrich Dienebier (1677–1748) and makes us familiar with his 27 years of service for Johann Wenzel Gallas (1671–1719), an important and wealthy aristocrat in the Habsburg monarchy. This information enables us to acknowledge the erudition and designing genius of this creative (and so far marginalised) building copyist (Bauschreiber) of the Prague Castle.*

Key words: *Johann Heinrich Dienebier – officer – 18 century – Johann Wenzel Gallas – baroque architecture – Prague*

Johann Heinrich (dále Jan Jindřich) Dienebier je historikům umění dobře známou osobností, a to v souvislosti se svým dlouholetým působením ve funkci stavebního písaře Pražského hradu, kterou vykonával od roku 1722 až do své smrti.¹ Do agendy stavebního písaře spadala péče nejen o rozlehlý areál samotného Hradu, ale rovněž o všechny ostatní komorní objekty v Praze, jejím okolí i celém království. Přísloušnou byla Dienebierova píle a pečlivost, přičemž se zdá, že řadu aktivit inicioval dobrovolně a nad rámec svých úředních povinností. Obrovské zásluhy mu potom náleží, co se týče vlastního hradního stavebního úřadu, který reorganizoval a uvedl do příkladného stavu. S Dienebierovým charakteristickým rukopisem [obr. 1] se tak lze setkat na značném množství plánového a písemného materiálu pocházejícího z doby před polovinou 18. století. Často totiž nadepisoval, doplňoval či korigoval starší plány a stavební dokumentaci jednotlivých budov. Na úkolech evidenčního ale i projekčního charakteru spolupracoval s celou řadou předních architektů (Tomáš Haffenecker, František Maxmilián Kaňka, Kilián Ignác Dienzenhofer ad.), z nichž ho nejtěsnější vazby pojily právě s Haffeneckerem.

1 K Dienebierovi zejména Milada VILÍMKOVÁ, *Stavitelé paláců a chrámů: Kryštof a Kilián Ignác Dienzenhoferové*, Praha 1986, s. 163–173, 187–190. Autorka však mylně uvádí (188) jako rok Dienebierova nástupu do hradní funkce rok 1720! Z Vilímkové vychází Pavel VLČEK (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 133. Dienebier pak často figuruje v cenných, z odborného hlediska ovšem těžko využitelných titulech Antonína Novotného (Antonín NOVOTNÝ, *Praha v květu baroka. 1700–1718*, Praha 1949; TÝŽ, *Z Prahy doznívajících baroka. 1730–1740*, Praha 1947; TÝŽ, *Zle, matičko, zle čili Praha 1741–1757*, Praha 2003; TÝŽ, *Život na Pražském hradě z dějů z kolika století*, Praha 2001).

Společně mj. v letech 1727–1729 vypracovali stavební zaměření a popisy všech kostelů a far na českých komorních panstvích. Z titulu své funkce přicházel Dienebier do styku rovněž s řadou dalších předních umělců. Klíčovou pak byla jeho úloha při významných dvorských událostech, především při obou pražských královských korunovacích v letech 1723 a 1743, kdy stavební písař uplatnil kromě praktických zkušeností a odborné erudice rovněž svůj výjimečný organizační a logistický talent. Dienebier zvládl tyto náročné úkoly na výbornou a byl také po zásluze odměněn.

Iniciativní přístup a množství dochovaných autografů vedlo historiky umění k dohadům nad potenciální Dienebierovou vlastní projekční činností, k nimž svádí množství dochovaného materiálu, přestože je mnohdy zjevné, že je stavební písař v první řadě autorem nezvykle detailních přípisů a komentářů.² Díky nedávným zjištěním lze tyto dohady ozřejmit, na danou otázku částečně odpovědět a komplexněji vykreslit profil Dienebierovy pozoruhodné osobnosti.

Thunovský vrchnostenský písař dolního zámku v Benešově nad Ploučnicí, pan Jiří František Dienebier (Dönebieher, Tünnebieher, Tinepier) se 23. listopadu 1671 oženil s ctnostnou pannou Annou Marií Porschovou, s níž pak 19. srpna 1677 pokřtili svého třetího (?) syna Jana Jindřicha Dienebiera, kterému byl kmotrem thunovský vrchnostenský písař z Jílového David Hänel a svědky Michal Hübel, obchodník z Hřenska, a paní Zuzana Hofmanová, manželka vrchnostenského písaře z Malé Veleně.³ Křestní zápis nejstaršího syna Jana Jiřího – pozdějšího měšťana a řemenářského mistra v České Lípě – narozeného roku 1673 se nepodařilo dohledat.⁴ Nanejvýš reprezentativní sestavu kmotrů se pak mohl pyšnit druhorozený (?) syn Jan František, neboť u benešovské křtitelnice se 16. prosince 1674 sešli písař z Malé Veleně Jiří Antonín Hofman, thunovský purkrabí Mates Hänel, benešovský papírník pan Jindřich Sendör, urozená paní Kateřina, manželka valdštejského vrchního hejtmána Friedricha Eichnerera z Eichenfelsu, a urozená paní Dorota Kateřina Rippelová, žena císařského výběrčího cla a daní ve Hřensku.⁵ Je evidentní, že dienebierovské děti měly úřednickou dráhu doslova vloženu do vínku!

Jejich otec byl od roku 1702 hejtmánem maltéžského panství Horní Libchava u České Lípy, kde se dle všeho znovu oženil a také tu po „14 letech ve funkci“ v lednu 1717 ve věku

2 M. VILÍMKOVÁ, *Stavitelé*, s. 172–173, 189.

3 Státní oblastní archiv v Litoměřicích (dále SOA Litoměřice), Sbirka matrik, Farní úřad Benešov nad Ploučnicí, kniha 2, nepaginováno.

4 22. června 1751 v Lípě ve věku 78 let zemřel měšťan a uzdařský mistr Jan Jiří Dienebier (SOA Litoměřice, Sbirka matrik, Farní úřad Česká Lípa, kniha 6, fol. 228); Dne 5. září 1753 zemřela vdova po předchozím, Anna Marie, ve věku 72 let (tamtéž, fol. 276).

5 SOA Litoměřice, Sbirka matrik, Farní úřad Benešov nad Ploučnicí, kniha 2, nepaginováno.

74 let zemřel.⁶ Z fragmentů korespondence Jana Jindřicha Dienebiera (zejména s gallasovským hejtmánem Platzem) vyplývá, že svého otce v Libchavě pravidelně navštěvoval a udržoval zřejmě dobré kontakty i se svými sourozenci. Ti se vesměs usadili v České Lípě a archivní prameny nám částečně ozřejmují jejich identitu: Byli to řemenářský mistr a měšťan Jan Jiří Dienebier (1673–1751), Kateřina Fassoltová, Alžběta Schützová, Barbo-ra Rossmeslová, Regina Levinová (z druhého otceva manželství), dále pak Jan Křištof Dienebier (jehož dcera Rosina žila v Úštěku), Rosalie Vondráčková z Hodkovic a Anna Doro-ta Herbatová (z druhého otceva manželství), manželka pivovarnického mistra a měš-ťana na Novém Městě pražském.⁷

Starší bratr Jan František Dienebier (1674–1754) – zmiňovaný již v souvislosti s velko-lepým křtem – si zvolil dráhu duchovního. Na studium jezuitského gymnázia v Jičíně (kde mohl ostatně studovat i Jan Jindřich!) navázala filozofie, teologie a práva na pražské uni-verzitě, kterou absolvoval ve svých 24 letech. Vyjma počátečního půl roku ve Falknově pak věnoval svůj celý život duchovní správě na gallasovském libereckém panství. Po pri-micích 24. května 1699 v libereckém kostele sv. Kříže se stal tamtéž kaplanem; následo-vala tři léta (1704–1707) farářování v Horním Vítkově (Ober Wittig). V březnu 1707 byl Jan František Dienebier [obr. 2] ustaven čtvrtým farářem v Rochlicích u Liberce, kde byl za jeho 47leté správy mj. přebudován tamní kostel, slavnostně znovu vysvěcený 24. červ-na 1752.⁸ V gallasovských službách zakotvil i Jan Jindřich Dienebier.

Z konceptu z 1. června 1720, stvrzujícího jeho setrvání v dosavadní funkci, se dozví-dáme, že Dienebier sloužil zemřelému hraběti Janu Václavu Gallasovi (1671–1719) po-ctivě a věrně 26 let, a to i na mnoha „*nebezpečných*“ cestách.⁹ O okolnostech Dienebiero-va vstupu do služeb tohoto posléze významného habsburského diplomata zatím nevíme nic bližšího.¹⁰ Předpokládané datum (1693/1694), odvozené z oněch „26 let“ připadá na období krátce po Gallasově návratu z kavalírské cesty a počátků jeho působení ve funkci

6 „*begraben worden Herr Georg Frantz Dienbier, der Grandpriorischen Herrschaft Ober[iebich] gewesner Hauptmann: dessen alter 74 Jahr. hat vor seinem End gebeicht communiciret und Letzte öhlung empfan-gen. Ist gegen 14 Jahr hauptmann alhier gewesen.*“ (SOA Litoměřice, Sbíрка matrik, Farní úřad Lib-chava, kniha L 43/1, pag. 670, 2. 1. 1717). Rok a půl předtím zemřela ve věku 45 let jeho druhá (?) žena (tamtéž, pag. 663, 29. 10. 1715), která je co by svědek křtů zdejšími matrikami uváděna nejméně od roku 1705.

7 Národní archiv Praha (dále NA Praha), Archiv pražského arcibiskupství I, inv. č. 4327, sign. E 15 – Testamenta, kart. 3023, testament Jana Františka Dienebiera (9. 3. 1754).

8 SOA Litoměřice, Sbíрка matrik, Farní úřad Česká Lípa.

9 SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, Historická sbírka Clam-Gallasů (dále HS Clam-Gallas), inv. č. 449, kart. 108.

10 K Janu Václavu Gallasovi viz Martin KRUMMHOLZ, *Gallasové (1634–1757)*, in: týž (ed.), *Clam-Gallasův palác. Johann Bernhard Fischer von Erlach. Architektura, výzdoba, život rezidence*, Pra-ha 2007, s. 11–30.

císařského komorníka.¹¹ Lze tedy předpokládat, že mladý Dienebier strávil svá první léta po boku o pár let staršího hraběte ve Vídni.¹²

Výjimečné Dienebierovy osobní kvality a nezbytnou vzájemnou důvěru dokládá skutečnost, že patřil až do Gallasovy smrti mezi nejbližší osobní úředníky hraběte; nejpozději od roku 1702 je titulován jako hofmistr Jana Václava. Dienebierova spolehlivost a pečlivost patrná z dochované korespondence, účtů, soupisů a jím vedených inventářů byla zcela mimořádnou a v pravém smyslu slova k nezaplacení. Nezištnost tohoto rozeného úředníka zřejmě umocňoval i fakt, že se neoženil a neměl vlastní potomky, což eliminovalo případná pokušení, kterým panský a vrchnostenský personál mnohdy nedokázal odolat. To ostatně Jan Václav Gallas pocítil těsně před angažováním Dienebiera téměř na vlastní kůži: Na počátku roku 1694 byl totiž v Praze souzen v Lipsku zadržený gallasovský pražský správce (*hausmeister*) Kristian Stephanides, který pomocí padělaného hraběcího pečetidla zfalšoval směnky v celkové výši 28 000 zl.¹³ Nekalé praktiky se pak týkaly i Dienebierova kolegy a bezprostředního nadřízeného, gallasovského vrchního hejtmana Kristiána Karla Platze z Ehrenthalu (1663–1722), jenž byl pověřen dohledem nad veškerými hraběcími majetky (panství Frýdlant, Liberec, od roku 1704 Grabštejn).¹⁴ Značnou část dochované Dienebierovy korespondence tvoří právě dopisy Platzovi, kterému z Prahy, Vídně či zahraničí sděloval místní novinky a tlumočil hraběcí intence. Platzův vliv kulminoval v obdobích zahraničních diplomatických misí Jana Václava Gallase (1704–1719), během nichž hraběte fakticky zastupoval. Ke vztahu Dienebiera a Platze, kterého hofmistr oslovoval „*patron*“, se ještě vrátíme.

Úspěšnou kariéru Jana Václava Gallase podpořily oba jeho sňatky uzavřené postupně (1700, 1716) s oběma (jedinými) dcerami nejvyššího císařského štolmistra hraběte Filipa Zikmunda z Dietrichsteina (1651–1716), jehož majetek Gallas dílem vyženil a dílem následně zdědil. Právě ve výstavném Dietrichsteinském (později Lobkovickém) paláci Jan Václav během svých vídeňských pobytů bydlel, a to dle všeho už za života svého tchána.¹⁵ Tento a pražský gallasovský palác byly tedy působišti Dienebiera, který ve funkci hofmis-

11 Skutečným císařským komorníkem byl Jan Václav Gallas jmenován 25. 7. 1694 (SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 1557, kart. 443).

12 To je ovšem hypotéza, kterou dosud nebylo možné ověřit.

13 Ke kauze Stephanides blíže NA Praha, Nová manipulace, sign. G 19 / 16, kart. 204.

14 K Platzovi: Rudolf ANDĚL, *Kristián Karel z Platz a Ehrenthalu v čele správy gallasovských statků (1690–1722)*, in: Marie Vojtíšková (ed.), *Sborník příspěvků k době poddanského povstání r. 1680 v severních Čechách*, Praha 1980, s. 123–139; Martin KRUMMHOLZ, „*Seiner Zeith haben Sr: Excell in Englandt aufn Landt in einem Hauss gewohnet*“. *Gallasové a Slezsko. Interregionální souvislosti architektury počátku 18. století*, in: Andrzej Koziel (ed.), *Wokol Karkonoszy i Gór Izerskich. Sztuka baroku na ślasko-czesko-luzyckim pograniczu* (sborník příspěvků konference, v tisku).

15 K vídeňskému Dietrichsteinskému (později Lobkovickému) paláci: *LOBKOWITZPLATZ 2 – Geschichte eines Hauses*, Wien – Köln – Weimar 1991.

tra pečoval o hraběcí domácnost a zajišťoval veškeré záležitosti týkající se jednotlivých obydlí. Z dopisů adresovaných Dienebierem do Čech Platzovi je zřejmé, že v období před odjezdem do Anglie, kde Jan Václav působil jako císařský vyslanec v letech 1705–1711, pobývali hrabě a jeho hofmistr převážně ve Vídni. Vedle datovaných a lokalizovaných Dienebierových dopisů máme k dispozici i množství dalších autografů, jejichž autorství je zřejmé z grafologického hlediska i obsahového kontextu. Jde buď o koncepty a průvodní dopisy, často se vztahující k mobiliím či dalším položkám zasílaným z Čech do Vídně, nebo naopak z míst Gallasova diplomatického působení do střední Evropy. V Londýně Dienebierovi připadla klíčová role ve věci zařizování a vybavování pronajatého *Leicester House*. Takový úkol vyžadoval dobrou orientaci v podobných úkonech a předpokládal intenzivní kontakt s místními obchodníky, řemeslníky a umělci. Anglie a Nizozemí patřily od druhé poloviny 17. století k předním importérům dobově oblíbeného orientálního zboží; v obou zemích se pak tento východní artikl poměrně zdatně imitoval. Díky progresivnímu preindustriálnímu vývoji, čilé výrobě i obchodu byly Anglie s Nizozemím rovněž významnými exportéry rozmanitého artiklu mechanické a technické povahy (hodiny, barometry, dalekohledy, kompas, dveřní zámky, okna atd.). Víme, že hrabě Gallas z Londýna zasílal žádané prvky interiérového vybavení pro tehdy budované vídeňské rezidence prince Evžena Savojského.¹⁶ Bylo by s podivem, kdyby se sám těmito nejnovějšími trendy neinspiroval a neuplatnil je i při vybavování vlastních sídel. Tuto domněnku ostatně prameny potvrzují: Gallas si ze své anglické mise dovezl kromě množství obrazů rovněž další předměty umělecké a uměleckořemeslné povahy.¹⁷ Vedle žánrových obrazů a pláten zachycujících královská sídla, slavnostní výjevy a přední reprezentanty anglického politického života, zasílal hofmistr Dienebier do Čech i monumentální obrazy na kontinentu obdivovaných anglických loveckých psů. S hraběcí bagáží pak bylo do Čech na podzim 1711 přepravováno též 34 živých loveckých psů.¹⁸ List přiložený Dienebierem k hraběcím zavazadlům transportovaným zřejmě roku 1711, obsahuje detailní popis zasílaného „*kabinetu*“, v němž se mj. nacházel „*model*“ schodiště pro pražský Gallasův palác a dále Dienebierovi náležící „*model postele*“ („*Model Vor Einer stiegen, wie solche in dem Prag Hauß gemacht werden solle*“; „*Ein Model von Einem beth, so mier Gehörrig*“).¹⁹ Nakolik již tehdy Dienebierův zájem o problematiku architektury přesahoval rámec jeho

16 Tématu se opakovaně věnovala Ulrike Seeger, naposledy: Ulrike SEEGER, *Městský palác prince Evžena ve Vídni jako možný zdroj pro Jana Václava hraběte Gallase*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), *Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby*, Praha 2009 (= Documenta Pragensia XXVIII), s. 109–124.

17 Martin KRUMMHOLZ, *Obrazová sbírka Jana Václava Gallase*, *Umění* 53, 2005, s. 273–285.

18 *Specification Der auss Englandt, mit der Pagage kommenden Hunden*, SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 1468, kart. 418.

19 Tamtéž.

předepsaných pracovních povinností, vylpne z pozdějšího podílu na budování pražského Gallasova paláce a projektování platzovského sídla v Horním Vítkově.

V zimě 1711/1712 se Jan Václav Gallas vrátil do Vídně, kde se snažil zorientovat za zcela změněných poměrů po nečekaném úmrtí Josefa I. a nástupu Karla VI. Ambiciozní hrabě si tehdy prožil téměř rok nejistoty ohledně svých dalších perspektiv. Dienebier, na jehož bedrech spočívala koordinace a následná kontrola transportu veškerých hraběcích mobilii z Anglie do Čech resp. do Vídně, svého pána následoval a se soucitem pak líčil útrapy jeho života v prostředí bigotního habsburského dvora. Jednou z kompenzací nemalých londýnských výdajů bylo Gallasovo jmenování hofmistrem arcivévodkyně Marie Alžběty. Z Dienebierových slov však vyplývá, že hrabě zjevně nesdílel náboženské zánění této zbožné dámy.²⁰ „Nepříjemnosti“ pak způsobila i další „kompenzace“ – udělení post nejvyššího českého maršálka. Záhy po Gallasově návratu do Vídně se totiž z Prahy ozval požadavek po maršálkově přítomnosti v zemské metropoli a výkonu z této funkce plynoucích úředních povinností. Případně přesídlení do Prahy svätaznalého hraběte Gallase rozhodně nanadchávalo, nota bene v situaci, kdy se starý rodový palác na Starém Městě nalézal v havarijním stavu. Bylo to tedy paradoxně reálné riziko návratu do provinční Prahy, jež zapříčinilo vybudování jednoho z nejskvělejších středoevropských paláců!²¹ Nedlouho po zahájení zásadní přestavby pražského paláce podle projektu vídeňského architekta Johanna Bernharda Fischera z Erlachu bylo u dvora rozhodnuto o Gallasově vyslání do Říma.²² Na Dienebierových bedrech tak znovu spočinula veškerá logistika a náročné přípravy Gallasovy další vyslanecké mise. Ve srovnání s Anglií ovšem římské prostředí kladlo nesrovnatelně vyšší reprezentativní nároky, a to jak po kvantitativní, tak po kvalitativní stránce. Zejména v letech sporů o španělské dědictví se totiž habsburská rivalita s Francií promítala i do, oběma stranami akcentované, propagandy využívající všech forem a možností vizuální reprezentace.²³ Císařský vyslanec v žádném případě nemohl zůstat ve stínu svého francouzského kolegy a protivníka. Nádherymilov-

20 „... frühe umb 9 Uhr müssen S[eine]r Excell[enz] schon bey Hoff sein, und biess 12. od[er] 1 Uhr zu Mittag in den Kirchen herumb gehn, und alletag 3 Messen hörren, bieß umb 2 müsten sie bey d[er] Taffel auff warthen, so dan können sie zu Hauß speißen, und umb 3. müssen sie wied[er] bey hoff sein, In die Vesper, und Bethstunden gehn, und bieß Umb 10 Uhr abents in den dienst stöhn. Ich höre auch daß S[eine]r Ex[cellenz] sich Plej in die schuch geben lassen, damit in den Wohlfarthe gehn, die Spiezig Stainer nicht so in die Füße stechn. Item daß selbe öfters ganz abgemath und müde nacher Hauß kommn, und zu erbarmen wehren, wie sie öfters außsehe.“ Dienebierův dopis Platzovi z Vídně (5. 1. 1713), SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 445, kart. 104.

21 Ke stavební historii Gallasova paláce dosud nejpodrobněji: Martin KRUMMHOLZ, *Stavební historie a osudy Clam-Gallasova paláce*, Pražský sborník historický 35, 2007, s. 155–223.

22 Österreichisches Staatsarchiv (dále jen ÖStA) Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Staatsabteilungen, Rom, Korrespondenz, kart. 93.

23 K tomuto tématu recentně: Friedrich POLLERROSS, *Die Kunst der Diplomatie. Auf den Spuren des kaiserlichen Botschafters Leopold Joseph Graf von Lamberg (1653–1706)*, Petersberg 2010.

ný hrabě Gallas dokázal těmto požadavkům dostat natolik, že mu posléze bylo vídeňskými depešemi nařizováno nenápadně (!) omezit přílišné výdaje a více myslet na císařovu pokladnu.²⁴ Kromě finančních záležitostí pak bylo třeba předem řešit i otázky organizační, které do značné míry souvisely s nesmírně komplikovanými pravidly římského ceremoniálu. V prostředí Věčného města, kde se prostupovaly jak církevní tak nejrůznější světské hierarchie, to neměla barokní etiketa vůbec snadné.

Prvním římským obydlím hraběte Gallase byl proslulý palác Odescalchi [obr. 3] na Piazza Santi Apostoli vystavěný podle projektu G. L. Berniniho. Lze předpokládat, že se Dienebier opět podílel na zařizování a úpravách tohoto pronajatého sídla. K nejokázalejším projevům barokní pompy náležely vedle oficiálních vyslaneckých vjezdů do Říma a parádních konvojů doprovázejících ambasadory na pravidelné veřejné audience k papeži rovněž festivity pořádané u příležitosti významných svátků a událostí. V prvním roce Gallasovy mise byly nejvýznamnějšími počiny tohoto druhu oslavy narozenin císařovny Alžběty Kristýny 28. srpna a jmenin císaře Karla VI. 4. listopadu 1714. Za tímto účelem byl vyslancův palác náležitě vyzdoben a celé náměstí slavnostně osvětleno. Palácovému průčelí byla představena provizorní tribuna, proti níž byla při zahradní zdi paláce Colonnů zbudována efemerní architektura v podobě barokního pavilonu proměnlivšího se během závěrečného ohňostroje v apoteózu císařské slávy. O podobě těchto oslav, jejichž nedílnou součástí byly koncerty, bály a bankety, jsme informováni jak z dobového tisku,²⁵ tak z tištěného popisu obsahujícího též čtyři vyobrazení.²⁶ Ze zmiňovaných textů se dozvídáme, že klíčovou úlohu jakéhosi impresária celé této podívané sehrál právě Gallasův „*peritissimo Intendente Enrico Dienebier da Praga*“. V nezpracované části gallasovského rodinného archivu se ostatně podařilo nalézt kresbu zmiňovaného pavilonu [obr. 4], jež nejspíše byla předlohou tištěnému titulu, nadepsanou Dienebierovou rukou: „*Rjß von den fewer werck so A[n]no 1714 auff dem Plaz St. Apostoli in Rom gemacht worden*“.²⁷ Aktivní podíl Jana Jindřicha Dienebiera na organizaci spektaklu podmiňovala dobrá znalost tohoto typu festivit a běžné praxe jejich přípravy. Zároveň musel navázat úzké osobní

24 ÖStA Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Staatsabteilungen, Rom, Korrespondenz, kart. 103, dopis adresovaný Gallasovi z Vídně 21. 1. 1719.

25 Viz bibliografii v kompendiu Marcella Faggiola: Marcello FAGIOLO (ed.), *Corpus delle feste a Roma 2. Il Settecento e l'ottocento*, Roma 1997, s. 32.

26 Podívaná byla zveřejněna osmistránkovým tištěným popisem obsahujícím čtyři vyobrazení (pavilon, tribuna a dvakrát slavnostní hostina): *Relazioni Dalle sontuosa Festa celebrata nel felicissimo giorno Natalizio della Sacra Cesarea Real Cattolica Maestá D' Elisabetta Cristina Imperadrice E nel giorno Festivo del Glorioso Nome della Sacra Cesarea Real Cattolica Maestá di Carlo Sesto Imperadore e terzo Ré Cattolico dall' Illustrissimo ed Eccellentissimo Signor Conte Giovanni Vincislao di Galasso Ambasciador Cesareocattolico in Roma*, Roma (Paolo Komarek) 1714.

27 Z Gallasovy korespondence (ÖStA Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Staatsabteilungen, Rom, Korrespondenz, kart. 94) vyplývá, že do Vídně byly zaslány rovněž kresby znázorňující zbudovanou efemerní architekturu a celý spektakl. Dnes se však ve složkách nenalézají a dohledat se je nepodařilo.

kontakty s předními římskými umělci a řemeslníky, s tím, že císařský ambasador obvykle zaměstnával ty nejlepší a nejvyhlášenější z nich.²⁸ Je tedy evidentní, odkud Dienebier čerpal zkušenosti pro své známé pozdější angažmá koordinátora příprav pražských korunovacích v letech 1723 a 1743!

Nevíme, kdy přesně se Jan Jinřich Dienebier vrátil z Itálie do střední Evropy; dochované písemné prameny zde jeho opětovnou přítomnost zaznamenávají nejpozději v únoru 1716. Z kontextu níže pojednaných skutečností vyplývá, že důvodem Dienebierova návratu do Vídně resp. do Prahy bylo zejména budování pražského Gallasova paláce, které na místě vedl stavitel Tomáš Haffenecker.²⁹ Dienebier jednak pravidelně a důkladně informoval hraběte i hejtmana Platze o průběhu zdejších stavebních prací a všech nezbytných jednáních. V dubnu 1717 pak mimo to zařizoval ekvipáž a provizorní obydlí Gallasova syna Filipa Josefa (1703–1757), jenž s otcem nepobýval v Itálii. Tento byt byl dle detailních instrukcí Jana Václava vybudován v protilehlém tzv. Agrikolovském domě (zvaném též *U zlaté ovce*), kde bydlel rovněž gallasovský agent a pokladník Martin Antonín Paumann (1666? – 1742). Taktéž v dubnu pak Dienebier Platzovi sděluje, že se má brzy s hraběcí bagáží znovu odebrat do Itálie, kam by mj. rád odvezl i „*portrét hraběte*“, který má u sebe jeho (Dienebierův) bratr.³⁰ V případě, že Dienebier na jaře 1717 skutečně podruhé odcestoval na jih, nezdržel se tam příliš, neboť je zanedlouho opět doložen v Praze a Vídni, kde zajišťuje vše potřebné ohledně postupující pražské stavby. Dne 18. února 1718 tak s Johannem Bernhardem Fischerem z Erlachu ve Vídni jménem hraběte spolupodepisují smlouvu na parkety do prostor piana nobile pražského paláce, a to s dvorním truhlářem Georgem Ingerem [obr. 5]. Studium nedávno objevených fragmentů původní plánové dokumentace Gallasova paláce pak prokázalo Dienebierův aktivní podíl na vlastním projektování této stavby a jeho čilou spolupráci s Fischerem z Erlachu.³¹ Dienebier totiž řadu Fischerových návrhů a skic překresloval a doplňoval nezbytnými údaji a popiskami. Z celého dochovaného konvolutu jsou nejzajímavějšími (a umělecky nejhodnotnějšími) Fischerovy velkoformátové variantní návrhy vnitřní výzdoby [obr. 6]

28 V době Gallasova pobytu již nežil Carlo Fontana (1634/1638 – 1714), hojně zaměstnávaný jeho předchůdci ve funkci (mj. Martinic, Lamberg). V Římě pak už tehdy nepůsobil ani Filippo Juvarra. Architektem zmiňovaných gallasovských festivit byl dnes nepříliš známý Giulio Contini.

29 M. KRUMMHOLZ, *Stavební historie a osudy Clam-Gallasova paláce*.

30 V létě 1716 odcestoval Jan Václav Gallas z Říma a do Itálie se vrátil až po téměř ročním pobytu ve Vídni resp. Čechách. Zmiňovaný obraz hodlal Dienebier darovat jistému „*kupci z Verony*“, jenž o něho před třemi lety (1714) pečoval během jeho onemocnění v Itálii (?), SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 445, kart. 104.

31 Kresby byly vystaveny a dosud pouze částečně publikovány během výstavy v Clam-Gallasově paláci na přelomu let 2006 a 2007. Autor na toto téma v současné době dokončuje komplexní studii.

hlavního schodiště a reprezentačních prostor.³² Ty jsou mj. unikátním dokladem pracovního postupu a komunikace všech účastníků procesu výstavby. Po obsahové i formální stránce je totiž zjevné, že tyto Fischerovy kresby byly (hofmistrem ?) doručeny hraběti (do Itálie?), jehož stanoviska pak Dienebier do návrhů zanesl [obr. 6 a 7] a následně tlumočil (ve Vídni?) architektovi. Kromě bezprostřední spolupráce s Fischerem z Erlachu a Tomášem Haffeneckerem přišel Dienebier v této době do styku i s řadou dalších umělců a řemeslníků, v čele se sochařem Matyášem Bernardem Braunem, štukatérem Santinem Bussim a kameníkem Dominikem Antonínem Rappou. V souvislosti s původními nerealizovanými interiérovými návrhy Fischera z Erlachu, jichž se stal Dienebier prostředníkem, stojí za zmínku projektovaná „anglická“ výsuvná okna představující ve střední Evropě počátku 18. století naprosté unikum.³³ Zřejmě se nejednalo o jedinou „anglickou“ komponentu zamýšlených palácových adaptací, neboť jsme již výše zmínili návrh schodiště pro Gallasovo obydlí, dovezený koncem roku 1711 z Londýna.

Současně s výstavbou pražského paláce probíhalo budování venkovského sídla gallasovského vrchního hejtmana Platze z Ehrethalu, jež bylo zahájeno na jaře 1716 v Horním Vítkově – obci náležící původně k libereckému panství a nalézající se při samé zemské hranici.³⁴ Dochovaný materiál dokumentuje proměnu původního projektu, jehož autorem je na základě stylové analýzy kreseb jednoznačně Jan Jindřich Dienebier.³⁵ Tato skutečnost je dalším důkazem, že již na počátku 18. století byl gallasovský hofmistr vnímán (jistě nejenom Platzem) jako člověk znalý a zkušený v záležitostech architektury a projektování. Prvotní nerealizované Dienebierovy návrhy jsou svrchovaně zajímavými, a to jak po formální stránce, tak množstvím údajů obsažených v připojené legendě. Neméně zajímavým je ovšem vlastní architektonický kontext prozrazující Dienebierovu inspiraci anglickou architekturou [obr. 8], kterou znal z autopsie díky svého tamního pobytu („*dům na anglickém venkově, v němž hrabě Gallas svého času pobýval*“). Z podoby průčelí původně navrhované vítkovské stavby [obr. 9] je dále evidentní souvislost s právě budovaným pražským gallasovským palácem. Nakonec se však ukázalo, že počáteční velkolepý projekt překračoval Platzovy finanční možnosti i jeho potřeby, takže byl ve Vítkově realizován jen poměrně jednoduchý, samostatně stojící panský dům s mansardovou střechou a mělkým středovým rizalitem.³⁶

32 Dochovaly se velkoformátové variantní návrhy výzdoby prostor hlavního schodiště, vstupního sálu, audienčního pokoje a parádní ložnice.

33 K počátkům "anglických" výsuvných oken viz: Hentie LOUW, *A constructional history of the sash-window, c. 1670 – c. 1725*, in: *Architectural history* 41, 1998, s. 82–130; resp. 42, 1999, s. 173–239.

34 Právě zde byl v letech 1704–1707 farářem Dienebierův bratr Jiří František.

35 SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 3154, kart. 740.

36 M. KRUMMHOLZ, „*Seiner Zeith haben Sr: Excell in Englandt aufn Landt in einem Hauss gewohmet*“.

Po té co Jan Václav Gallas nečekaně zemřel v létě 1719 v Neapoli, kde se krátce předtím ujal funkce habsburského místokrále, setrval Dienebier ve službách ovdovělé Marie Ernestiny rozené Dietrichsteinové. Ta na počátku června 1720 – se zdůrazněním četných zásluh – stvrdila jeho stávající pozici a plat 500 zl. ročně, dále pak zdarma byt a stravu a také k ruce jednoho pomocného písaře. Za každý den pracovní cesty měl Dienebier nárok na 1 zl. 30 kr. Pro případ, že by už službu nemohl dále vykonávat, mu byly přislíbeny doživotní penze a viktuálie.³⁷ Kromě koordinace ustávajících prací na pražském paláci se intenzivně věnoval především inventarizaci majetku zemřelého hraběte, a to jak ve Vídni, tak i v Praze. V souvislosti s následným úmrtím jednoročního Františka Karla Gallase (1720) a druhým sňatkem Marie Ernestiny (1721) vznikly krátce po sobě ještě dva další souhrnné soupisy gallasovských mobilii resp. projekty jejich dělení. Vzhledem k nám již známým Dienebierovým výtvarným sklonům lze předpokládat právě jeho autorství v případě ilustrací některých těchto inventářů [obr. 10]. Na inventarizaci se kromě něho podílel i hofmistr mladého Filipa Josefa Gallase Michael Kreissinger z Eckerfelsu a věhlasný právník Václav Neumann z Puchholzu.³⁸ Ještě v květnu 1721 působil Dienebier ve službách hraběnky (mj. i ve Vídni) a svou péči věnoval – stejně jako hejtman Platz – kromě gallasovských statků také jejímu otcovskému severočeskému panství Šluknov.³⁹ Nejasná zmínka o Dienebierových „*předchozích věrných službách*“ při královském Důchodním úřadě (1722) pak nevyklučuje jakési kratší intermezzo mezi Dienebierovým „gallasovským“ a „hradním“ obdobím.⁴⁰

Na základě císařské rezoluce z května 1722 byl Jan Jindřich Dienebier jmenován stavebním písařem Pražského hradu, do jehož gesce spadala péče o veškeré české komorní nemovitosti (slovy císařského reskriptu: „*Besorgung Unserer sämtlichen Hof: ziwil: Lust: und Landgebäude*“). Tento úřad, jenž podléhal vídeňskému generálnímu stavebnímu řediteli, administroval po smrti Johanna Balthasara Seilera Martin Leopold Gürther, za asistence Johanna Georga Nonnenmachera. Dienebier do funkce nastoupil 1. července 1722 po složení kauce 3000 zl. Přiřčen mu byl roční plat 700 zl. a 14 zl. na kancelářské výdaje, dále pak deputát, otop, pár služebních koní, píce a další příslušné akcidence.⁴¹ Celkový rozpočet pražského stavebního úřadu tehdy činil 8 000 zl. ročně. Písař, který měl být

37 „... dann in Ansehung, das derselbte durch 26. Jahr bey meinen seelig[en] Herrn Ehegemahl, sowohl In verschieden gefährlich Rejßen, alß sonsten Trew: und ersprüßliche Dienste geleistet“ (SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 449, kart. 108, koncept datovaný 1. 6. 1720).

38 Kupříkladu tamtéž, inv. č. 1464, kart. 418.

39 Tamtéž, inv. č. 445, kart. 104.

40 Zmínka pochází z konceptů korespondence týkající se udělení místa stavebního písaře. Viz odkazy níže.

41 Relevantní korespondence: NA Praha, Česká komora (dále ČK), inv. č. 4107, sign. 1722/ VI/ b/ 61; 1722/ VII/ d/ 18; 1722/ VIII/ a/ 18.

v kanceláři přítomen denně mezi 8–10 hodinou, byl povinen zasílat do Vídně týdenní výkazy („*wochentliche Zettel*“) a provádět každoroční vizitace a inventury. Jeho podřízení (řemeslníci, polír, dozorce okapů, hlídač příkopu, podkoní ad.) pak měli předepsanu úřední přítomnost mezi 8–12 a 14–16 hodinou. Společně měli zabezpečit správu hradních budov, jejich případné opravy, nákup materiálu a zásobování dřevem. Z blízkých objektů byl výslovně předepsán dozor nad stájem, okrasnou zahradou, ovocným sadem, Stromovkou, mlýnem v Bubenči a vltavskou štolou.

Do gesce pražského stavebního úřadu ovšem spadaly také všechny komorní stavby v království. Počtu těchto nemovitostí je úměrné množství dochovaného písemného a plánového materiálu, jenž by si jistě zaslouhoval důkladnější katalog. Z četných staveb, kterými se Dienebier intenzivně zabýval, lze jen namátkově zmínit staroměstskou mincovnu (1740), hradčanský císařský špitál (1733–1737),⁴² zámek v Králově Dvoře [obr. 11] u Berouna (1743).⁴³ Přestože je – oproti gallasovským počátkům – tato etapa Dienebierova života poměrně známou,⁴⁴ stála by – zejména s přihlédnutím k nově zjištěným skutečnostem – za systematické zpracování,⁴⁵ neboť nadále již nelze pochybovat o Dienebierově vlastní projekční činnosti, výtvarném talentu a naprosto výjimečných zahraničních (přínejmenším anglických a římských) zkušenostech. Nový pražský stavební písař měl k výkonu své funkce zcela jedinečné předpoklady, k nimž se navíc přidružily nebývalá pracovní pile a důslednost.

Všechny tyto kvality a schopnosti dokázal Dienebier záhy zúročit během příprav pražské královské korunovace v létě 1723.⁴⁶ Vcelku zanedbané prostory Pražského hradu (a jeho okolí) bylo nutné prohlédnout, zabezpečit a upravit tak, aby se podařilo ubytovat celý panovnický dvůr a řadu vzácných hostů, a to adekvátně jejich společenskému postavení. Zároveň bylo třeba myslet na rozmanité potřeby císaře, jeho rodiny a dvořanů, a to v nejšířší škále, počínaje ceremoniálními a úředními povinnostmi, přes obligátní hudební a divadelní akce až po jízdu na koni a lovecké vyjížďky do blízkého či vzdálenějšího okolí. Bylo zbudováno množství provizorních staveb sloužících jako provozní zázemí a jeviště jednotlivých aktů tohoto velkolepého barokního divadla. V souvislosti s naprosto nepostačující ubytovací kapacitou Hradu musel i sám stavební písař uvolnit vlastní obydlí – služební byt „č. 8“ nalézající se v koutě druhého hradního nádvoří v blízkosti pozdější kaple sv. Kříže – a dočasně pobývat v „*Knitlichově bytě*“ v domě „*vedle kapitul-*

42 M. VILÍMKOVÁ, *Stavitelé*, s. 166.

43 NA Praha, ČK, inv. č. 7373, sign. 1743/XII/ e.

44 Viz úvodní poznámka.

45 Obrovské množství nevytěženého materiálu uchovává především Archivu Pražského hradu.

46 Ke korunovaci: Štěpán VÁCHA – Irena VESELÁ – Vít VLNAS – Petra VOKÁČOVÁ, *Karel IV. a Alžběta Kristýna: Česká korunovace 1723*, Praha 2009.

ního děkana“.⁴⁷ Vzhledem k výše zmiňovaným zkušenostem s organizováním obdobných spektaklů v Římě obstál Dienebier na výbornou a jeho zásluhy byly posléze uznány a oceněny.⁴⁸ V souvislosti s analogickým úkolem o dvacet let později (pražská korunovace 12. května 1743) ocenila Marie Terezie mimořádné schopnosti, zásluhy i píli svého čino-rodého úředníka, jemuž v prosinci 1743 darovala 1000 zl. a zlatý řetěz.⁴⁹

Z titulu své funkce se Dienebier stýkal s množstvím předních umělců a řemeslníků, se kterými ho ostatně často pojily i velmi přátelské kontakty. Také v této oblasti ovšem navázal na své předchozí působení v gallasovských službách, kdy se formovaly jeho úzké vztahy se sochařem Matyášem Bernardem Braunem (1684–1738), kameníkem Antonínem Dominikem Rappou (1685?–1738) a především stavitelem Tomášem Haffeneckerem (1669–1730). Haffenecker, jenž po smrti Alliprandiho (1720) zastával post chebského pevnostního stavitele, častěji zaskakoval za nemocného dvorního zednického mistra Giacomu Antonia Canevalleho, jehož pak roku 1727 ve funkci vystřídal, a to zřejmě díky podpoře Dienebiera.⁵⁰ Stavební písař tehdy před dvorním stavebním ředitelem hrabětem Althannem vyzdvihoval Haffeneckerovu píli oproti (dle jeho úsudku) méně usilovnému Františku Maxmiliánu Kaňkovi.⁵¹ Ostatně obdobně Dienebier intervenoval i za Josefa Löfflera (Löfflera), jenž získal místo dvorního tesařského mistra v roce 1729,⁵² a za Haffeneckerova nástupce (1732) ve funkci dvorního zednického mistra – Jakuba Schedla (Schödel).⁵³ Oba zmiňovaní byli úzkými spolupracovníky Haffeneckera; pracovali mj. i na Gallasově paláci. Do let 1727–1729 pak spadá v úvodu zmiňovaná dokumentace a revize stavu sakrálních a farních objektů [obr. 12] českých komorních panství (Brandýs, Přerov, Poděbrady, Kolín, Pardubice, Smrkovice, Králův Dvůr, Točnick, Zbiroh, Mirošov), jež byla velkým společným úkolem Haffeneckera a Dienebiera.⁵⁴ Přirozené prolínání profesních a osobních kontaktů ilustruje kmotrovství a svědectví při křtech Haffeneckerových dětí. V případě jeho synů Martina Františka Jindřicha (9. listopadu 1722), Josefa Ignáce (6. listopadu 1727) a Kajetána Martina (12. listopadu 1729) tak narazíme na Dienebiera a gallasovského pokladníka Martina Antonína Paumanna.⁵⁵ Neméně vřelé vztahy pojily Di-

47 Seznamy nájemníků obývajících volný byt (1723, 1730, 1746) jsou v Archivu Pražského hradu (dále APH), Dvorský stavební úřad (Hofbauamt, dále jen HBA), inv. č. 2080, 2083 a 2086, kart. 107.

48 22. 1. 1730 byl Dienebierovi zvýšen roční plat o 100 zl. a příspěvek na kancelářské potřeby navýšeny o 40 zl. (NA Praha, ČK, inv. č. 2972, sign. 1739/ I/ a/ 4; APH, HBA, inv. č. 2416, kart. 117.

49 NA Praha, ČK, inv. č. 4326, sign. 1743/XII/ a/ 3.

50 M. VILÍMKOVÁ, *Stavitelé*, s. 162.

51 Tamtéž, s. 163.

52 Tamtéž, s. 164.

53 Tamtéž, s. 167.

54 Tamtéž, s. 167–170.

55 Archiv hlavního města Prahy (dále AHMP), Sběrka matrik, Malá Strana, sv. Mikuláš N7 a sv. Tomáš N5. Dále: AHMP, Sběrka listin, sign. PPL – IV – 151.

enebiera i s dalšími umělci. Byl kmotrem dětí Matyáše Bernarda Brauna (1724, 1726, 1728, 1730), Kiliána Ignáce Dienzenhofera (1733, 1736)⁵⁶ či Františka Maxmiliána Kaňky (1740, 1744).⁵⁷ Tento jistě neúplný výčet nelze vnímat jako formální; právě Brauna Dienebier často zvýhodňoval, a to na úkor faktického dvorního sochaře Jana Bedřicha Kohla. Týkalo se to jak realizace Šlikova náhrobku ve svatovítské katedrále,⁵⁸ tak zadání sochy sv. Ludmily stojící původně na hradní rampě či dvojice lvů a váz Královské zahrady (1730).⁵⁹ Pravděpodobně za pomoci stavebního písaře dopravil v roce 1732 Braun svou opomíjenou sochu Karla VI. do hradní obrazárny,⁶⁰ o 100 zl. vyšší honorář (250 místo 150 zl.) konečně Dienebier umělci vymohl za alegorii *Dne* pro královskou zahradu v roce 1734.⁶¹

Veškeré zmínky z obou období (27 let ve službách Gallasů a dalších 27 let ve funkci stavebního písaře) stvrzují, že Jan Jindřich Dienebier byl zcela příkladným typem spolehlivého a činorodého úředníka, jenž se v pravém slova smyslu realizoval prací.⁶² Nespornými jsou potom Dienebierovy zásluhy o reorganizaci stavebního úřadu Pražského hradu, kde byla kromě optimalizace aktuální agendy provedena též revize stávajícího spisového a plánového materiálu, o čemž podnes svědčí Dienebierem provedené vpisky a detailní komentáře.

Jan Jindřich Dienebier zemřel 5. června 1748 ve věku 72 let.⁶³ Na smrtelné posteli vyslovil přání skromného pohřbu a četných dobročinných odkazů. Vyrovnáním finančních pohledávek pověřil svého dlouholetého spolupracovníka, úředního písaře Eliáše Richtera. Univerzálním dědicem pak jmenoval svého staršího bratra Jana Františka, z jehož rozhodnutí se na inventarizaci pozůstalosti podílel i další z tehdy žijících bratrů, Jan Jiří Dienebier – mistr uzdařský z České Lípy. Ještě dva roky po té (duben 1751) se Dienebierovi dědicové na komoře domáhali vyplacení oné vstupní kauce ve výši 3000 zl.⁶⁴ Prozatímní řízení stavebního úřadu bylo svěřeno Johannu Georgu Nonmacherovi a Richtero-
vi.⁶⁵

56 M. VILÍMKOVÁ, *Stavitelé*, s. 180.

57 P. VLČEK, *Encyklopedie*, s. 133 a 295.

58 Emanuel POCHE, *Matyáš Bernard Braun*, Praha 1965, s. 84.

59 Tamtéž, s. 72, 113.

60 Tamtéž, s. 82.

61 Tamtéž, s. 113; M. VILÍMKOVÁ, *Stavitelé*, s. 190.

62 Dochováno je pouze několik žádostí o udělení dovolené: 15. 5. 1733 žádal Dienebier o povolení pětidenní cesty „ve vlastních záležitostech“ (zřejmě za příbuznými do severních Čech), v srpnu 1738 pak hodlal strávit šest týdnů v císařské rezidenci (NA Praha, ČK, inv. č. 2971, sign. 1733/ VI/ c/ 14; tamtéž, inv. č. 4297, sign. 1738/ VIII/ a/ 1).

63 AHMP, Sbírká matrik, Hradčany, sv. Vít N2Z1, pag. 338.

64 APH, HBA, inv. č. 647, rkp. 16, kopiář 1744–1752.

65 Roku 1749 pak byl stavebním adjunktem ustanoven Joseph Morbacher, a to za roční plat 150 zl.

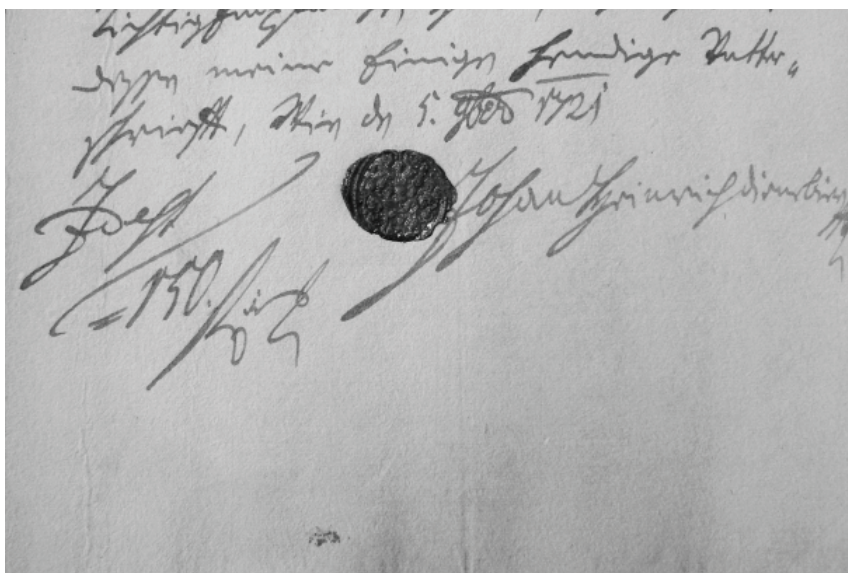
Dědic Jana Jindřicha, rochlický farář Jan František Dienebier, skonal 27. února 1754, stár 80 let.⁶⁶ Testament sepsaný 15. ledna 1754 obsahuje zádušní odkazy Rochlicím a také hejnickým františkánům, jablonským dominikánům, zákupským kapucínům a českolipským augustiniánům. Po 30 zl. tento Dienebier věnoval kromě rochlického farního chrámu též filiálním kostelům ve Vratislavicích a Rýnovicích, 400 zl. pak odkázal nedávno založenému rochlickému bratrstvu sv. Barbory. Z našeho úhlu pohledu je pozoruhodným odkaz 150 zl. administrátoru pražského stavebního úřadu Eliášovi Richterovi dokládající testátorovu vděčnost tomuto blízkému spolupracovníkovi zesnulého bratra Jana Jindřicha a jistě více než pouze formální poměr Richtera a Dienebierů.⁶⁷ Univerzální dědicové rochlického faráře („bratranec“ a světský duchovní Jan Karel Dienebier a synovec Jan František Dienebier, řemenářský mistr v České Lípě, jenž pokračoval v řemesle po svém otci Janu Jiřím Dienebierovi) pak měli vyplatit přesně stanovené podíly dalšímu početnému příbuzenstvu.⁶⁸ Celkový majetek byl odhadnut na 9 121 zl. 45 kr. (z toho tvořily 2 753 zl. 38 kr. hotovost a 6 000 zl. pohledávky), z čehož bylo odečteno celkem 340 zl. 19 kr. za pohřební výdaje, dlužné položky a výplaty farnímu personálu. Ve výčtu mobilii Jan Františka Dienebiera figuruje kromě 15 „*různých papírových obrazů*“ rovněž 19 specifikovaných maleb. Jednalo se o obrazy sv. Jana Nepomuckého, Krista Trpitele, dvakrát Máří Magdalenu, sv. Petra, 12 maleb apoštolů, Salomé a konečně podobiznu Jana Žižky z Trocnova („*Zischka*“). Některá z těchto děl pravděpodobně pocházela z majetku Jana Jindřicha Dienebiera; snad právě onen Žižkův portrét, jehož držba katolickým duchovním se jeví vpravdě kuriozní.

66 SOA Litoměřice, Sběrka matrik, Farní úřad Rochlice, kniha 3, pag. 712, zápis z 27. 2. 1754.

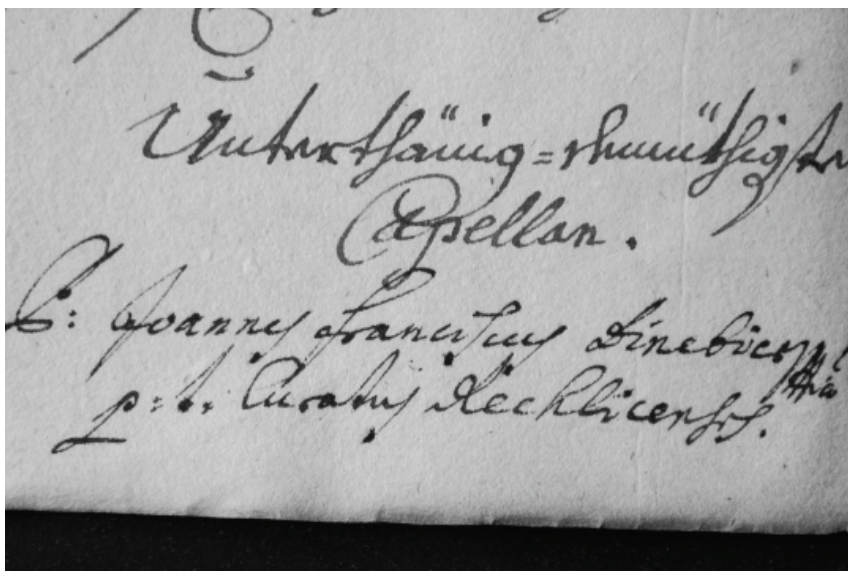
67 NA Praha, Archiv pražského arcibiskupství I, inv. č. 4327, sign. E 15 – Testamenta, kart. 3023.

68 SOA Litoměřice, Sběrka matrik, Farní úřad Česká Lípa, kniha 4, fol. 69, sňatek Jana Františka Dienebiera jr. (29. 6. 1747).

Přílohy:



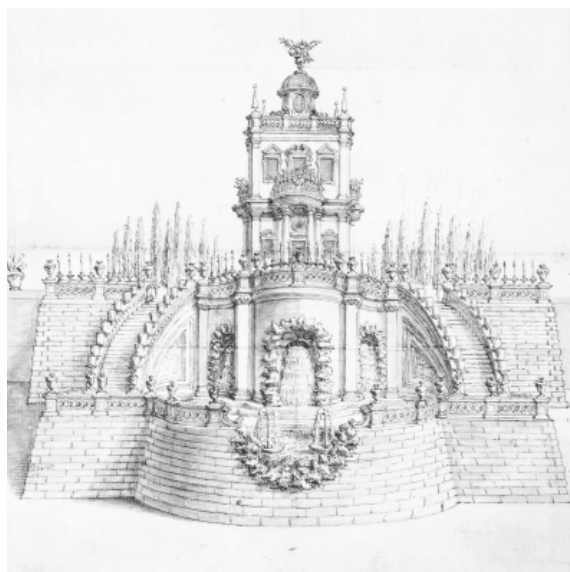
Obr. 1: Autograf Jana Jindřicha Dienebiera (1721), SOA Litoměřice, pracoviště Dččín, HS Clam-Gallas, nezpracovaný materiál.



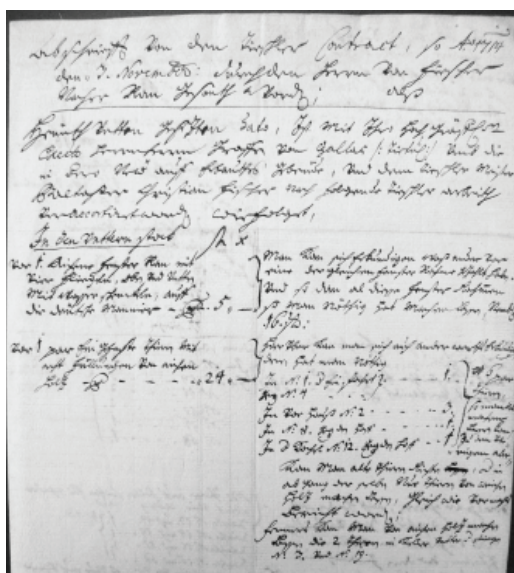
Obr. 2: Autograf Jana Františka Dienebiera, SOA Litoměřice, pracoviště Dččín, HS Clam-Gallas, nezpracovaný materiál.



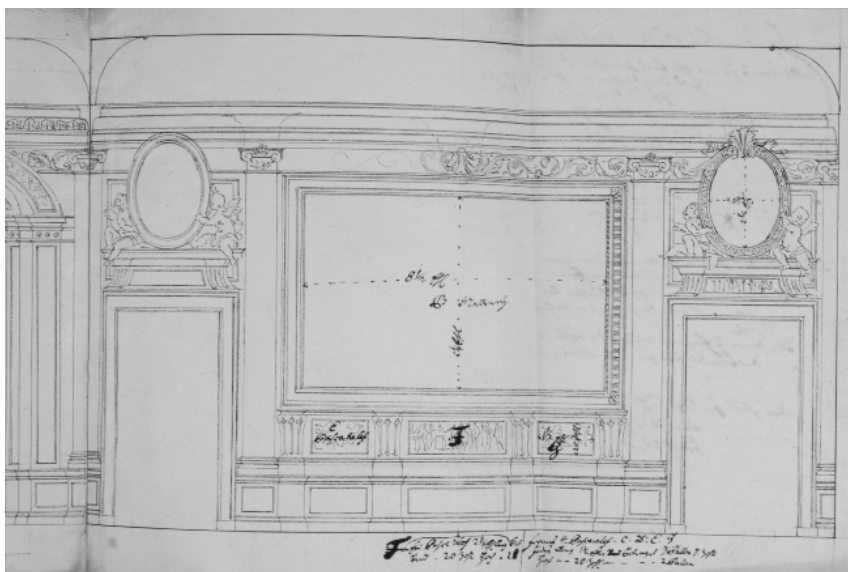
Obr. 3: Řím, Náměstí Santi Apostoli s palácem Odescalchi (vpravo). Archiv autora.



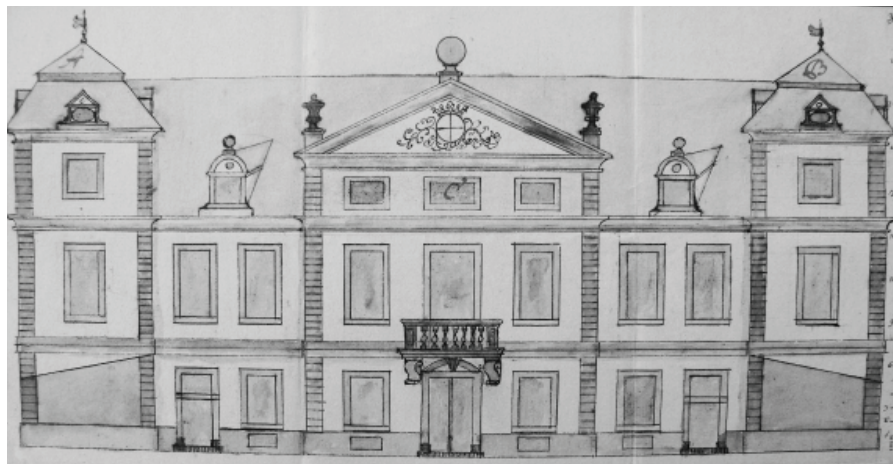
Obr. 4: Kresba pavilonu zbudovaného hrabětem Gallasem naproti paláci Odescalchi u příležitosti oslav 1714, SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 3277, kart. 749.



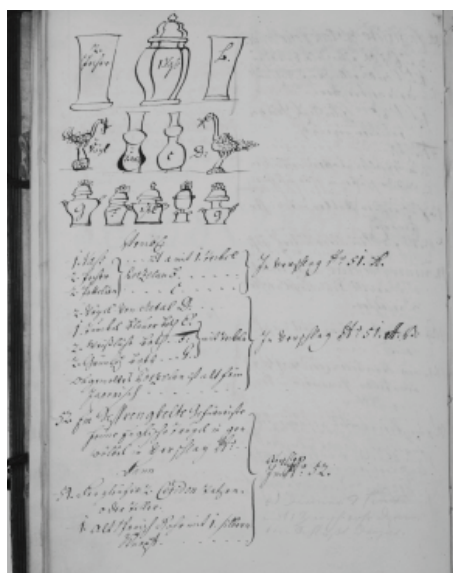
Obr. 5: Opis smlouvy na parkety Gallasova paláce uzavřen s truhlářem Ingeren 3. listopadu 1714, AHMP, nevidovaný materiál k historii Clam-Gallasova paláce.



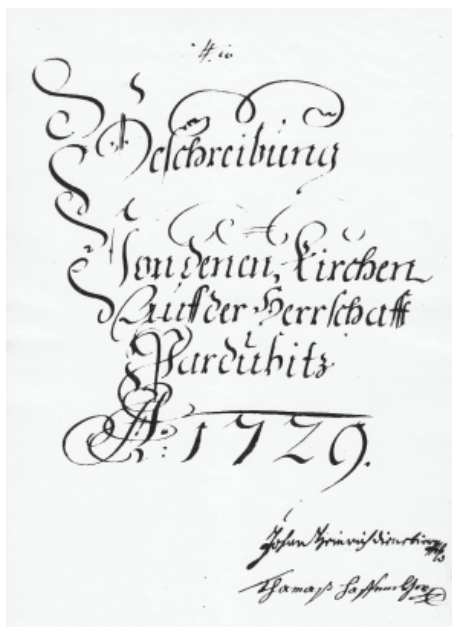
Obr. 6: Návrh výzdoby vstupního sálu Gallasova paláce od J. B. Fischera z Erlachu, doplněný poznámkami J. J. Dienebiera, 1714–1719, AHMP, nevidovaný materiál k historii Clam-Gallasova paláce.



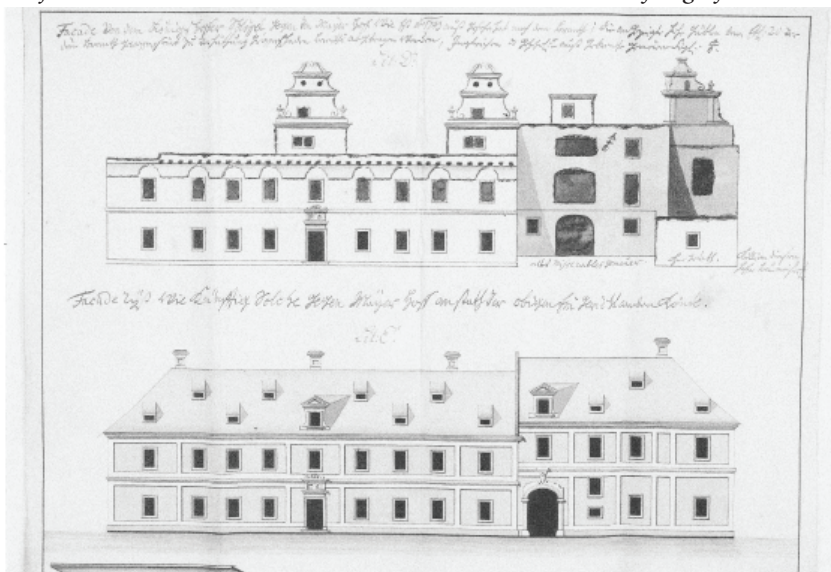
Obr. 9: J. J. Dienebier, průčelí návrhaného Platzova zámku v Horním Vítkově, 1714–1716, SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 3154, kart. 740.



Obr. 10: Ilustrovaný inventář gallasovské pozůstalosti, 1719, SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, HS Clam-Gallas, inv. č. 1959, kart. 549.



Obr. 11: J. J. Dienebier – T. Haffenecker, *Popis kostelů pardubického panství, 1729, titulní list, Ústav dějin umění AV ČR, oddělení dokumentace, sbírka historické fotografie, neevidováno.*



Obr. 12: J. J. Dienebier, *návrh přestavby komorního zámku v Králově Dvoře, 1743, Národní archiv Praha, ČK, inv. č. 7373, sign. 1743/XII/ e.*

Zusammenfassung

Gallasscher Hofmeister Johann Heinrich Dienebier (1677–1748)

Neu zusammengetragene Informationen verdeutlichen die soziale Herkunft und die gesellschaftlichen Bande von Johann Heinrich Dienebier (1677–1748). Sie machen uns mit seiner 27 Jahre anhaltenden Arbeit im Dienste des bedeutsamen habsburgischen Aristokraten Johann Wenzel Gallas (1671–1719) bekannt. Dank dieser Erkenntnisse kann nun auch die Erudition dieses agilen Bauschreibers der Prager Burg voll anerkannt und dessen bisher marginalisierte Bedeutung reinterpretiert werden. Die angeführten Informationen sowie zahlreiche Materialien schriftlichen und zeichnerischen Charakters bestätigen einerseits zur Genüge Dienebiers eigene Projektionsaktivität und machen uns zuverlässig mit seiner Handschrift als Autor bekannt. Die Komparation von Dienebiers Autographen aus der Gallaser Zeit ermöglicht es sodann, die Attribution weiteren erhaltenen Materials, deren Autorschaft bereits seit langer Zeit Mutmaßungen ausgesetzt ist, zu präzisieren und zu korrigieren (insbesondere Pläne aus den Sammlungen des Archivs der Prager Burg). Dienebiers Interesse an der Problematik der Architektur und der Innenraumausstattung, nachvollziehbar bereits während seines England-Aufenthaltes, seine anspruchsvolle Rolle als Organisator römischer Barockfestivitäten und

nicht zuletzt seine rege berufliche (!) Zusammenarbeit mit den vordersten Künstlern vom Format eines J. B. Fischer von Erlach stellten für die damalige Zeit eine vollkommen einmalige Voraussetzung für die Ausübung der Funktion des Burg-Bauschreibers dar. Bei der Erfüllung so anspruchsvoller Aufgaben wie der zwei Prager Königskrönungen (1723, 1743) konnte Johann Heinrich Dienebier sodann aus seiner eigenen jahrelangen Praxis und seinen in bedeutenden ausländischen Metropolen gesammelten wertvollen Erfahrungen schöpfen.

Nicht unerheblich sind dann auch die klarer verdeutlichten sozialen Bande Dienebiers. Es ist ganz klar, dass er als hoher Beamter eines vorderen barocken Aristokraten, der damals für die sich im Umbau befindliche gallassche Wohnstatt Sorge trug, bald gute Kontakte zum Prager städtischen Milieu knüpfte (wie übrigens auch andere höhere gallassche Beamte). Bereits damals war er aus dem Titel seines Amtes als gallasscher Hofmeister mit einigen vorderen Künstlern (insbesondere mit Matyáš Bernard Braun) und Handwerkern befreundet, die er dann in seiner einflussreichen Funktion als Prager Bauschreiber auf bedeutende Weise unterstützen konnte.

Jan IVANEGA

Pavel Ignác Bayer, Adam František ze Schwarzenbergu a zámek Ohrada¹

Abstract: *The study deals with the construction of the hunting Chateau of Ohrada near Hluboká nad Vltavou. The opening part of the paper presents a critical evaluation of previous Bayer investigations. The author builds upon the texts by Milena Bartlová and considers the possible reasons for the contrary evaluations of the builder by F. Mareš, H. G. Franz and V. Naňková to stem from their implicitly nationalistic standpoints. The main part of the paper analyses the correspondence from the period of the building of the chateau in 1708-1713. Following the methodological ideas by J. Kroupa, P. Fidler and P. Vlček, the author attempts to reconstruct the builder's interventions with the process of planning and building the Chateau of Ohrada. The author holds that the hunting chateau is not the result of an individual's creative genius. He perceives the result as an intersection of a number of mutually influential factors dominated by the investor's interest. At the same time, Jan Ivanega summarises the research of the contemporary inventories which enabled reconstructing the use of the individual areas and subsequently looks out over the Baroque landscape surrounding the chateau. The study also contains a transcript of a letter with the builder's inquiries and the investor's replies.*

Key words: *baroque architecture – Paul Ignaz Bayer – Adam Franz of Schwarzenberg – Ohrada – hunting castle – 18 century*

Předmětem mého zájmu je lovecký zámek Ohrada, který na dohled hlubocké rezidence vybudoval z podnětu stavebníka Adama Františka ze Schwarzenbergu v letech 1708–1713 stavitel Pavel Ignác Bayer.² Oproti staršímu bádání, zaměřenému na chronologii výstavby, hodlám svou pozornost upřít k analýze konkrétní stavební úlohy loveckého zámku. Texty Mileny Bartlové jsou inspirací pokusu o shrnutí zajímavé badatelské diskuse o Pavlu Ignáci Bayerovi, jež tvoří první části příspěvku.³ Následující případová studie o výstavbě Ohrady vychází mimo jiné z metodologických

1 Za přehlédnutí studie a cenné připomínky děkuji PhDr. Martinu Krummholzovi a PhDr. Michalu Šroňkovi, CSc.

2 Adama Františka ze Schwarzenbergu (1680–1732) souhrnně a s odkazy na starší literaturu představil Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009, s. 108–110. Základní přehled života a díla Pavla Ignáce Bayera (* asi 1656–1733) nabídla VN [Věra Naňková], *Pavel Ignác Bayer*, in: Pavel Vlček (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 47–50.

3 Milena BARTLOVÁ, *Naše, národní umění. Studie z dějepisu umění*, Brno 2009. Autorka se ve studiích obsažených ve sborníku programově zabývá otázkou, nakolik jsou umění a uměnověda odtržené od doby svého vzniku a jakým způsobem soudobý kontext ovlivňuje uvažování o uměleckých dílech

podnětů Jiřího Kroupy.⁴ Vedle toho obrátím, v návaznosti na Petra Fidlerera,⁵ zájem k otázce autorství stavby a jejího fungování.

Pramennou základnu stěžejní části předkládané stati představuje korespondence stavebníka, stavitele a dalších osob, zejména hejtmána hlubockého panství Václava Dvořáka, třeboňského hejtmána Mathiase Dräxlera a nejvyššího schwarzenberského lovcího Jana Zikmunda Drechsera z Kadaně.⁶ Velký význam mají i plány a dosud nevyužité inventáře.⁷

Ačkoliv první zmínky o Ohradě se vyskytují již v topografické literatuře 19. století, hlubší zájem jí věnoval až schwarzenberský archivář František Mareš, který sepsal monografickou studii o Pavlu Ignáci Bayerovi.⁸ Marešovu stať je nutné vnímat v kontextu doby jejího vzniku. Na přelomu 19. a 20. století byla umělecká díla minulosti předmětem národnostně motivovaného přivlastňování českému či německému etniku, jež mělo legitimizovat přední postavení jednoho z ustavujících se národů.⁹ Proto nepřekvapí, že se František Mareš pokusil na základě ojedinělých českých přípisů v korespondenci o konstrukci obrazu Pavla Ignáce Bayera coby uvědomělého Čecha.¹⁰ Sugestivně vylíčil

minulosti. Modelově lze naznačené otázky podle Bartlové sledovat na příkladu zkoumání otevřených i skrytých nacionalistických tendencí v dějinách umění.

- 4 Jiří KROUPA, „Palác ve tvrzi“: *umělecká úloha a zámecká architektura v raném novověku. (Dvě úvahy k výzkumu světské architektury raného novověku)*, *Opuscula historiae artium. Studia minora Facultatis philosophicae Universitatis Brunensis* F 45, 2001, s. 13–37.
- 5 Výběrově Petr FIDLER, „Form follows Function“: *Zur Funktionalität der Profanarchitektur der frühen Neuzeit*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), *Život pražských paláců. Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby*, Praha 2009 (= *Documenta Pragensia XXVIII*), s. 25–58; TÝŽ, *Über den Urheber eines Architekturwerks*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*, České Budějovice 2006 (= *Opera historica* 11), s. 167–174; TÝŽ, *Über den Quellencharakter der frühneuzeitlichen Architektur*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (edd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16. – 18. Jahrhundert). Ein exemplarischen Handbuch*, Wien – München 2004, s. 952–970.
- 6 Státní oblastní archiv v Třeboni (dále SOA Třeboň), fond Velkostatek Hluboká (dále Vs Hluboká); SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov (dále prac. ČK), fond Ústřední kancelář Hluboká. Staré oddělení [dále ÚK Hluboká (SO)]; SOA Třeboň, prac. ČK, fond Rodinný archiv Schwarzenbergů (dále RA Schwarzenbergů). Za pomoci při orientaci ve schwarzenberských pramenech děkuji Mgr. Anně Kubíkové a Mgr. Kristině Swiderové z českokrumlovského pracoviště SOA Třeboň.
- 7 Trojí opis tematického inventáře z jara 1719: nejstarší varianta nese datum 13. 5. 1719, obdobné jsou dva opisy z 27. 5. 1719, jež byly zpečetěny 30. 6. 1719, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. B 6J 1a, nefol. K okolnostem sepsání inventářů, jež vznikly na stavebníkův popud, srov. Drechser Schwarzenbergovi, Třeboň, 2. 7. 1719, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bβ 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 40a–40b; Dvořák Schwarzenbergovi, Hluboká, 18. 3. 1719, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. B 6J 1a, nefol.; další tematický inventář pochází z roku 1728: Inventář loveckého zámku Ohrada, 29. 5. 1728, Tamtéž, nefol.; v roce 1731 byl sepsán lokační inventář: Inventář loveckého zámku Ohrada, 22. 3. 1731, Tamtéž, nefol.
- 8 František MAREŠ, *Stavitel Pavel Ignác Bayer*, *Památky archeologické XXIV, 1910–1912*, s. 123–134, 361–370, 449–453.
- 9 M. BARTLOVÁ, *Naše, národní umění*, s. 13.
- 10 „Naproti ostatním mistrům baroka, kteří byli buď sami neb po otcích cizinci, byl on původem i smýšlelým Čech.“ F. MAREŠ, *Stavitel*, s. 123.

jeho vnitřní pochody a v celkovém vyznění stavitele představil jako velkého českého architekta.¹¹ Tomuto úhlu pohledu autor podřídil i interpretaci dopisu Adama Františka ze Schwarzenbergu z 2. srpna 1719.¹²

Po Marešovi se Pavlem Ignácem Bayerem soustavněji zabýval až německý historik umění Heinrich Gerhard Franz.¹³ V předmluvě rozsáhlé monografie o české barokní architektuře neskrýval své ambice: svébytný fenomén českého baroka podle Franze vyrostl ze staletého soužití Čechů a Němců, jež mělo posloužit jako příklad pro budoucí přátelskou spolupráci obou národů.¹⁴ Autor se tak prvoplánově vyrovnával s nedávným nepřátelstvím, zároveň však ahistoricky projektoval moderní nacionalismus do barokního věku. Dokládá to i důsledný Franzův zájem o národnost umělců. Stať o Bayerovi uzavřel konstatováním, že šlo o „českého Němce“ a vyzdvihl kvality jeho díla. Autor zdůraznil, že vedle italských architektů tvořili v Čechách většinou Němci.¹⁵ Předmluva, v níž připomněl roli tvůrčí spolupráce obou národů, a monografický text, ve kterém Franz nevyřčeně vyzdvihuje význam německého živlu, si tak do značné míry odporují.

S Franzem polemizovala Věra Naňková, jež svůj dlouhodobý a pečlivým pramenným výzkumem podložený badatelský zájem zhodnotila v monografické studii o Pavlu Ignáci Bayerovi.¹⁶ Již z podtitulu statě je patrná snaha o revizi výsledků německých badatelů v čele s Franzem. Ačkoliv autorka usilovala o objektivní rekonstrukci „skutečností“, vstoupila výběrem tématu a jeho zdůvodněním na pole nacionalistických sporů o poměr německých a českých stavitelů v barokních Čechách. Na Bayerově tvorbě Naňková ocenila zejména řemeslnou solidnost a přehlednost půdorysných řešení i prostorových uspořádá-

11 „[Bayer byl] přední barokní stavitel, vynikaje mohutnou koncepcí a skvělým, v ušlechtilých, umírněných formách si libujícím provedení.“ Tamtéž; „V ty doby [početných realizací na schwarzenberském panství] cítil se Bayer nejšťastnější.“ Tamtéž, s. 362.

12 „Ačkoliv jsme vás vždy za ucházejícího stavitele měli, poznáváme přece z Vaší vyhražené žaloby proti tomu, jež Vás prý u nás pro užívání hospitality udal, že musíte býti dokonalý architekt a pravdivý virtuos, protože zkušenost ukazuje, že výteční virtuosové obecně mívají výtečné extravagance, jako jste to bezpochyby pozoroval u císařského inženýra a architekta Fischera, jež v těchto zemích málo sobě rovných a přec v hlavě o kolečko snad více má.“ Tamtéž, s. 458–459. Není bez zajímavosti, že Karel Chytil v poznámce u citovaného dopisu upozornil na možnost ironie knížecího dopisu.

13 Heinrich Gerhard FRANZ, *Bauten und Baumeister der Barockzeit in Böhmen. Entstehung und Ausstrahlungen der böhmischen Barockbaukunst*, Leipzig 1962. Srov. podnětnou recenzi Václav RICHTER (rec.), *H. G. Franz, Bauten und Baumeister der Barockzeit in Böhmen*, *Umění* 12, 1964, s. 313–322.

14 „Überzeugt von der Notwendigkeit und dem hohen schöpferischen Wert einer engen inneren Verbindung und Berührung zwischen germanischer und slawischer Wert, wünscht er [der Verfasser], daß die Zukunft beide Völker zu einer dauerhaften freundschaftlichen Zusammenarbeit führen möge.“ H. G. FRANZ, *Bauten und Baumeister*, s. 9.

15 „Neben oder sogar anstelle der Italiener traten böhmische, österreichische und süddeutsche Baumeister bestimmend hervor: Abraham Leuthner, Paul Ignaz Bayer, die Brüder Dientzenhofer, František Maxmilián Kaňka, Johann Lukas von Hildebrandt. Auch jetzt sind die Böhmen noch in der Minderheit: nur Bayer erscheint als Deutschböhme, Kaňka als Tscheche.“ Tamtéž, s. 46.

16 Věra NAŇKOVÁ, *Architekt a stavitel Pavel Ignác Bayer – představy v literatuře a skutečnost*, *Umění* 22, 1974, s. 224–261.

dání. Naopak odsudku se stavitel dočkal kvůli tomu, že jeho díla neměla valnou hodnotu z vývojového hlediska a architekt nebyl schopen reagovat na podněty rodícího se vrcholného baroku. Svou stať uzavírá Naňková následovně: „*Jeví se nám tudíž P. I. Bayer jako umělec, který nepatří mezi význačné barokní architekty, kteří svými pracemi přispívali k vývoji české barokní architektury a rozhodně mu nenáleží ono význačné místo, které mu bylo německou umělecko-historickou literaturou přisouzeno.*“¹⁷

Naňková i Franz nevyřčeně usilovali o pokud možno nestranný pohled na umělecké památky. Ve svých pracích se proto spoléhali zejména na zdánlivě objektivní stylovou analýzu. Došli však k naprosto rozdílným výsledkům. Zásadám uměnovědného řemesla se přitom nezpronevěřili: „pouze“ k předmětům svého bádání přistupovali s podvědomě utvořenými soudy, jež tvořily součást jejich identity.¹⁸

Korekci pohledu na schwarzenberského stavitele přinesl Pavel Vlček, který jeho identitu vnímal na základě zemské, nikoliv jazykové příslušnosti.¹⁹ Zároveň správně upozornil na to, že podoba Bayerových staveb byla ovlivněna stavebníkem. Tuto myšlenku však autor dále nerozvinul. Údajný eklekticismus, který Bayerovým dílům vytýkala Naňková, nebyl podle Vlčka neobvyklý.²⁰

Nelze se nezastavit ani u aktuálního pokusu o sepsání kritických dějin architektury na území českého státu, tematického svazku edice *Velké dějiny zemí koruny české*.²¹ Hlavou pátou, týkající se baroka, sepsal Rostislav Švácha.²² Z jeho výkladu je jasně patrná schematicnost, s níž je Bayerovo dílo vykládáno.²³ Jak konstatoval Ondřej Jakubec v recenzi svazku, stavby jsou zasazeny do „*lineárně pojatého příběhu vývoje architektonických děl, jejichž podstata spočívá ve formálních, stylových či provenienčních vlastnostech.*“²⁴ Ačkoliv

17 Tamtéž, s. 242. Zároveň autorka vyzdvihuje českou uměnovědu: „*Nutno zdůraznit, že česká obec uměnohistorická [oproti německé] převážně hodnotila tvorbu P. I. Bayera realisticky.*“ Tamtéž, s. 243, pozn. 2.

18 M. BARTLOVÁ, *Naše, národní umění*, s. 101 an.

19 Podle Vlčka byl Bayer jedním z „*nemnoha skutečně domácích umělců, kteří se výrazněji v pražské architektuře ještě na konci 17. století uplatnili.*“ Pavel VLČEK – Ester HAVLOVÁ, *Praha 1610–1700. Kapitoly o architektuře raného baroka*, Praha 1998, s. 288–295, zde s. 288; podobně Pavel VLČEK, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Praha 1999, s. 96–98.

20 Tamtéž.

21 Petr KRATOCHVÍL (ed.), *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada. Architektura*, Praha 2009.

22 Rostislav ŠVÁCHA, *Hlava pátá. 1620–1780*, in: P. Kratochvíl (ed.), *Velké dějiny*, s. 389–521.

23 „*Římský styl Matheyův, Fischera z Erlachu i Martinelliho zapouštěl v českých zemích kořeny také prostřednictvím architektů, kteří prováděli projekty této trojice a napodobovali její stavby. Jako nejkonzervativnější z nich se jeví stavitel Matheyovy prelatury v Plasích, Pražan Pavel Ignác Bayer. V zámcích Postoloprty a Ohrada u Hluboké pro knížata ze Schwarzenbergu navazoval Bayer na styl Matheyův a Martinelliův, ale v koncepcích kostelů, mezi nimiž zaujme jezuitský poutní chrám na Chlumku u Luže, se vracel až někde k Carlu Luragovi.*“ Tamtéž, s. 437–438.

24 Ondřej JAKUBEC (rec.), *Petr Kratochvíl (ed.), Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada. Architektura*, *Umění* 58, 2010, s. 472–474.

v odborném bádání je podobný evoluční koncept pokládán za překonaný, zdá se, že je stále vnímán jako atribut „vědeckosti“ práce.²⁵

Podnětná se jeví zejména interpretace Pavla Vlčka, jenž vnímá Bayera jako knížecího služebníka. Pro oprávněnost naznačené konstrukce svědčí Bayerova žádost o schválení nutných stavebních změn, které odporují Schwarzenbergově záměru.²⁶ Je patrné, že architekt vnímal své postavení jako podřízené úmyslům zaměstnavatele, jehož názory na stavbu určovaly její podobu. Domněnku výmluvně podporuje také série dopisů, v nichž se Bayer s konkrétními dotazy ohledně stavby obrací na stavebníka. Některé sice zůstaly bez odpovědi,²⁷ na řadu dalších však kníže reagoval.²⁸ Stejný postup Bayer a Schwarzenberg zachovávali při současně probíhajících úpravách zámku Hluboká (obr. 1).²⁹ Kníže se

25 M. BARTLOVÁ, *Naše, národní umění*, s. 100–101.

26 „[...] *haben wir womit in hiesigen Jagerhausß über das [...] Jägers wohnung von die Cammerdiener, den Anderer Seiths über des Plahen Knechts wohnung ein Zimmer vor die Cammer-Jungferrn einzutheilen, und davon den Abriss Euer Durch[leucht] gehor[sambst] einsenden solle gnädigst anzubefehlen gemu- het, obwohlen zwar Euer durch[euch]t gnädigste Intention geweßen solches Zimmer nur auff zwey fen- ster zu Extendiren, weillen aber in des Plahen Knechts wohnung in eingang ein Vorhäußl, Kücherle und S. V. abdrift ist, mit einem fenster, dan in seinen Zimmer zwey fenster seindt, als könnte man sich der quermauer war nur zwey fenster kommen solten, daß man maur auff maur setzen solte.*“ Bayer Schwarzenbergovi, Hluboká, 6. 10. 1710, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bß 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 46a–47a, zde 46a.

27 Bayer Schwarzenbergovi, Hluboká, 26. 5. 1712, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. Hlu- boká, sign. A 6Bß 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 160a–162b; Bayer Schwarzenbergovi, Hluboká, 14. 9. 1714, Tamtéž, fol. 121a–122b; Bayer Schwarzenbergovi, Třeboň 23. 5. 1714, Tamtéž, fol. 133a–134a.

28 Schwarzenberg Bayerovi, Vídeň, 1. 4. 1713, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IA 6Bß 4a, fol. 33a–34a; Schwarzenberg Bayerovi, Hluboká, 5. 8. 1713, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bß 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 152a–153b.

29 Bayer Schwarzenbergovi, Hluboká, 31. 3. 1716, Tamtéž, sign. A 6Bß 2a, 1665–1719, nefol. Současné probíhající stavby od sebe nelze oddělit, korespondencí prostupuje stavebníkův zájem o obě akce. Srov. např. Schwarzenbergova slova: „*Aus beygehenden Copeyn Extract ersehete ihr, waß der baumeister Bay- er unlängst vor propositiones, unter anderen auch wegen derer frauenberger Schloß-Reparationen, und jagdhauses ausbauung anhero gethan hat.*“ Schwarzenberg Dvořákovi, Vídeň, 13. 3. 1715, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IA 6Bß 4a, fol. 68a–b, zde 68a; Dvořák Schwarzenbergovi, zpráva o postupu mra- morování krbů v loveckém zámku, jež provádí vídeňský mramorář, který má pracovat i v hlubockém zámku, Hluboká, 13. 1. 1714, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bß 2a, Schloss Ohra- da 1720–1746, fol. 140a–141a. Stavby nebyly propojeny pouze osobami, které se na nich podílely, ale i užívanými formami. Z dopisu Bayera Schwarzenbergovi z 31. 3. 1716 je zřejmé, že sály obou staveb měly být řešeny obdobně: „*Der Saall gleich wie in Jagerhausß solte gemacht werden.*“ Bayer Schwarzenbergovi, Hluboká, 31. 3. 1716, Tamtéž, 1665–1719, nefol. Stejně tak je z korespondence zřejmé, že Bayer i stavebník vnímali budování Ohrady jako součást širšího spektra úloh. Vypovídá o tom dopis Bayera Schwarzenbergovi, v němž stavitel popisuje vedle možnosti úprav bytů úředníků na Ohradě i práce na lázních v Libniči, Hluboká, 6. 10. 1710, Tamtéž, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 46a–47a. K dalším stavebním aktivitám Bayera pro Schwarzenberga srov. V. NAŇKOVÁ, *Architekt a stavitel*, s. 229 an.

ve vpiskách zajímal o dílčí problémy, které provázely průběh stavby, a řešení jednotlivých detailů.³⁰

Ze zkoumaných pramenů vyplývá, že si stavebník ponechával rozhodnutí v zásadních stavebních záležitostech.³¹ Svědčí o tom například odpověď na Bayerův dotaz po způsobu řešení výzdoby klenby sálu loveckého zámku, o níž měl kníže rozhodnout osobně po příchodu na panství.³² Vlastní proces rozhodování o podobě výmalby se odehrál zřejmě ústně a nezanedbal stopy v pramenech,³³ nicméně Bayerovy plány, které je možné označit za prezentační kresby pro stavebníka, jako předloha pro členění klenby nesloužily: sál byl v roce 1715 vyzdoben freskou Jana Jiřího Werleho, jenž zachytil kratochvíle olympských bohů.³⁴

30 Typickým příkladem je Schwarzenbergův zájem o podobu erbů, jež měly značný význam pro jeho sebe prezentaci. Na Bayerův dotaz, „*Ob das hochfürstlich[en] Wappen von dem [...] stein von Postlberg oder von Stokater [!] arbeith gemacht werden solle*“, odpověděl kníže: „*Das Wappen solle von Stein, u[nd] nicht von Stokateur gemacht werden*.“ Srov. Schwarzenberg Bayerovi, Hluboká, 5. 8. 1713, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bß 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 152a–153b, zde 153a.

31 Výmluvně např. Dvořák Schwarzenbergovi: „*Worüber dann Euer hochfürstlich[en] durch[eucht] gnädigsten befehlen in Unterthönnigkeit gewärtig bin*.“ Hluboká, 18. 6. 1712, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bß 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 157a–b, zde 157b. Ačkoliv jde o ustálenou formuli, lze ji vnímat jako přesné vyjádření vztahů knížete a jeho úředníků.

32 Bayerův dotaz: „*Ob waß auß den eingeschikten Rissen von der boden des Saals, gefällig, oder ob der Mahler, der die bilder mahlen solle, die eintheilung der Quadratur taffeln, oder rahmen, sich selbsten aufzeichnen, und einen Ryss nach dem eingeschikten selbsten machen wird*.“ Odpověď (písaře schwarzenberské ústřední kanceláře): „*Dieses solle bis zur ankunfft g[nädig]ster herrschafft in suspenso bleiben*.“ Tamtéž, fol. 152a–b. Zmiňované Bayerovy návrhy na členění zrcadla klenby velkého sálu se ve fondu Ústřední kanceláře dochovaly. Tamtéž, 1665–1719, nefol. Zdobnější plán publikovala V. NAŇKOVÁ, *Architekt a stavitel*, s. 241, obr. 17, s. 251, pozn. 58.

33 Osobní konzultace se stavebníkem zřejmě nebyly neobvyklé. Svědčí o tom zmínka v dopisu ve věci výstavby domu na Hluboké z 13. 10. 1716. Srov. Dvořák Schwarzenbergovi, Hluboká, 13. 10. 1716, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bß 2a, 1665–1719, nefol. Praxi informování stavebníka stavitelem dokládá případ Antona Erharda Martinelliho, který popisuje Schwarzenberg v dopise třeboňskému vrchnímu hejtmanovi Ferdinandu Augustinu Olbrichtovi. Ačkoliv jde o mladší pramen, je na místě předpokládat, že obdobné schůze probíhaly výjimečně ve Vídni a pravidelně na Hluboké i za předchozího stavitele Bayera. Srov.: „*Nach dem uns unser baumeister Martinelli nach seiner leztern zurückkunfft aus Böhmen, unter andern auch unterthänigst relationiret, daß bey unsern Frauenberger Jägerhaus an denen 2en Seiten fliegeln die altanen mit denen dachungen einzufallen beginnen, und zu vermeidung repariret werden müssen*.“ Kopie reskriptu Schwarzenberga třeboňskému hejtmanovi Dräxlerovi, Vídeň, 1. 3. 1730 (opis Třeboň, 5. 3.), SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. 1A 6Bß 4a, fol. 118a; „*Von seiner durch[eucht] mündl[ich] Resolvirte außwendigen gallerie von dem Frauenberger Jägerhaus, zu dem Enden in Duplo außfertigen wollen, damit selbten nach der gnädigsten Intention resolviret, und ratificiret worden möchten*“. Opis propozic Pavla Ignáce Bayera, b. m., b. d. (1714?), Tamtéž, fol. 67a–67b.

34 Dosavadní literatura opomíjí, že na fresce jsou vedle výjevů spjatých bezprostředně s Dianou (příprava k lovu v ústředním poli, lovecká scéna, Diana a Aktaion ve středech kratších stran sálu, grisaillové výjevy v rozích pohledu na iluzivní balkón) zachyceny i postavy Apollóna (příprava hry na lyru), Venuše (jejíž družky se chystají vytrést neposlušného Eróta), Bakcha (píjícího s obnaženou dívkou víno) a Dia (v hovoru s nymfou). Srov. LS [Lubomír Slaviček], *Johann Georg Werle*, in: Anděla Horová (ed.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění*. Dodatky, Praha 2006, s. 845–846;

Odmítavému postoji Schwarzenberga vůči Bayerovým návrhům nasvědčuje i absence jeho aprobačního podpisu. Schvalování plánů, v nichž se kníže podle korespondence bez problému orientoval,³⁵ zcela odpovídalo soudobé praxi.³⁶ Vztahovalo se na veškeré stavby, jež na panství probíhaly (obr. 2), a odrazilo se i v dopisech.³⁷ Návrhy tvořily součást intenzivní korespondence, jež probíhala mezi Vídní, kde stavebník po valnou část roku prodléval, a Hlubokou.³⁸ Vedle toho si plány a případné kopie, jejichž zhotovení povolo-

Martin MÁDL, *Maliřská výzdoba barokních šlechtických rezidencí v Čechách*, in: *Ibidem*, s. 241–275, k Ohradě s. 260.

- 35 „*Als haben wir sothanen andern Riß gar nicht approbiren können, sondern schiken euch beyde Exemplaria darvon wiederumb zurück mit der Erinnerung.*“ Schwarzenberg Bayerovi, koncept, Vídeň, 21. 10. 1716, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bß 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 47a–47b. Schwarzenberg byl nadto schopen představit si prostorové působení realizací vzniklých podle rozličných modelů či skic. „*Zumahln wir auch verlangen daß die Camine in denen Zim[m]er nicht durchgehends gleichformig seyn solle, als habet ihr nach davon, auff einen blatt beysam[m] en befindl[ichen] 4 Modellen nachdem es sich am besten schikten wird, von einer form in dieser und von denen andern formen in die andere Zim[m]er sezen zu laßen.*“ Schwarzenberg Dvořákovi, Laxenburg, 26. 5. 1714, Tamtéž, fol. 132a–b, zde 132a; z korespondence ohledně úprav hlubockého zámku je zřejmé, že tamní freska měla vzniknout podle malířovy skici: „*Den Mahler [...] seine Ryß schon solte fertig haben.*“ Bayer Schwarzenbergovi, Hluboká, 31. 3. 1716, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bß 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, nefol.; podle předložené skici („*dem Euer Durchleucht vorgezeigten Modell*“) ostatně vznikla i freska v loveckém zámku. Srov. Dvořák Schwarzenbergovi Hluboká, 22. 10. 1715, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bß 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 71a–71b. Srov. níže, s. 66 an.
- 36 Srov. např. publikované plány detailů Černínského paláce. Pavel PREISS – Mojmír HORYNA – Pavel ZAHRADNÍK, *Černínský palác v Praze*, Praha 2001, s. 66–67.
- 37 Srov. např. Schwarzenbergem aprobované Bayerovy plány přestavby hlubockého pivovaru. SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bß 2a, 1665–1719, nefol. Srov. též aprobovaný nárys části severního průčelí a částečný půdorys loveckého zámku Ohrada, Pavel Ignác Bayer, 1710, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IA 6Bß 4a, fol. 75a. Plán bez další interpretace publikovala a popsala V. NAŇKO-VÁ, *Architekt a stavitel*, s. 236, s. 251, pozn. 58; přetiskl jej P. VLČEK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 397; „*So viel [...] folget hierbey der eine Riß, mit unserer g[nä]d[ig]sten Approba[t]ion, die Thüren im Schloß [tj. zámek v Hluboké nad Vltavou] verlangen [...] zu haben.*“ Schwarzenberg Dvořákovi, koncept, Vídeň (?), b. d., SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bß 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 86a.
- 38 Svědčí o tom četné zmínky v korespondenci, případně ojedinělé příписy na výjimečně dochovaném plánu. Výběrově: „*Nach ersehung eines untern dato Postlberg d[en] 8. [...] eingeschickten geänderten Rißes über die in unserem frauenberger Jagdhaus zu erbauen angeordnete Zim[m]er [...].*“ Schwarzenberg Bayerovi, koncept, b. m. (Videň?), b. r. (1708/1709?), Tamtéž, fol. 42a–b, zde 42a; „*Die hierbey befindlichen von dem baumeister Bayer umlängst eingeschickten und von uns g[nä]digst approbirten Rißen zu denen zwey Caminen im Saal, so wohl als zu denen übrigen Caminen in denen Zim[m]er senden wir euch zu dem Ende hiemit zu.*“ Schwarzenberg Dvořákovi ve věci Bayerových návrhů krbů pro hlavní sál loveckého zámku, Laxenburg, 26. 5. 1714, Tamtéž, fol. 132a–b, zde 132b; příпис „*an baumeister*“ na rubu aprobovaného nárysu části severního průčelí a částečný půdorys loveckého zámku Ohrada.

val Adam František,³⁹ mezi sebou posílaly osoby podílející se na výstavbě.⁴⁰ Schválení dokumentace probíhalo pouze v případě, kdy odpovídala vkusu knížete a byl s ní bezezbytku spokojen.⁴¹ Není bez zajímavosti, že autorem některých plánů nebyl Pavel Ignác Bayer, ale polír Hans Georg Schleicher (obr. 3–6).⁴² Na místě je připomenout, že aprobační podpis nelze vnímat jako automatický doklad provedení plánu a schválené návrhy mohly být realizovány v mírně odlišné podobě, případně nemusely být uskutečněny vůbec.⁴³ Vedle toho byly součástí korespondence pravidelné relace o postupu prací, jež stavebníkovi zasílali stavitel Bayer a hlubocký hejtman Václav Antonín Dvořák.⁴⁴

39 „Dann ihr Recht zu thun, auch die Camin-Rissen noch einmahl copiren zu laßen.“ Schwarzenberg Dvořákovi, koncept, Vídeň (?), b. d., SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bβ 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 86a.

40 Bayer Dvořákovi, Praha, 13. 2. 1712, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IA 6Bβ 4a, fol. 29a–29b; „Uber schicke den Abriss zu denn welschen Caminen, [...] mit A B C Literirt, welcher Ryss [...] dem steinmetz darmit der selbe sehe, wann etwann den stein der zur bekomme, zu uber geben bitte.“ Bayer Dvořákovi, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IA 6Bβ 4a, fol. 38a–38b; mladší příklad zastupuje zaslání Martinelliho plánu z Vídně do Třeboně a následně na Hlubokou: „Also haben wir von ihme hier über einen Abriß verfaßen laßen, u[nd] thuen solchen mi unserer approba[ti]on auch hiemit überschicken, damit iher hiernach bey dem Frauenberger hauptmann das weiterer verfügen,“ kopie reskriptu Schwarzenberga třeboňskému hejtmanovi, Vídeň, 1. 3. 1730 (opis Třeboň, 5. 3.), SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. 1A 6Bβ 4a, fol. 118a.

41 O tom, že detaily musely odpovídat vkusu stavebníka, výmluvně svědčí Schwarzenbergova slova: „Übrigens haben wir das Muster von den Marmor-Stein erst anheute erhalten, und weilen uns dann die farb davon schon anständig: als kön[n]et Ihr auff solche weis, die noch übrige zwey Caminen in dortiges Jäger-Hauß bald möglist fertigerten laßen.“ Schwarzenberg Dvořákovi, Vídeň, 9. 9. 1713, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IA 6Bβ 4a, fol. 51a; jako předloha pro krbové nástavce na Ohradě byly knížetem zvoleny „von uns beliebten Rissen entworffen,“ Schwarzenberg Dvořákovi, Prešpurk, 18. 10. 1714, Tamtéž, fol. 63a–63b.

42 „Hat mir der Marlelirer [!] vorgebracht, wie daß derselbe mit denen Caminen in Jagdthauß schon fertig seyn möchte, wie er dan biß aufs poliren, die unter theill fertigter hat, weillen ober seiner verbringen nach, obig [...] Caminen nothwendig etwaß kom[m]en muß, indem sonst solche zwischen den Portil ein schlechtes außsehen haben wurden, alß hat der Maurer Palier, weillen mann nicht weiß, wann der baumeister etwan herauß kom[m]en dörfte, indessl. [!] 3 Stuck beykom[m]end Exemplaria aufgesezet, ob darunter ein- oder das ander gefällig seyn möchte, braucht bey Ewer durchl[euch]t g[nä]digsten rathabition [ratification (?), pozn. aut.].“ Dvořák Schwarzenbergovi, Hluboká, 31. 3. 1714, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bβ 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 137a–b, zde 137a; k osobě políra Schleichera P. VLČEK (ed.), *Encyklopedie*, s. 582–583. Hans Georg Schleicher při stavbě vystupoval poměrně aktivně, o čemž svědčí dopis Dvořáka Schwarzenbergovi ohledně polírových návrhů na zlepšení krbů, Hluboká, 17. 10. 1712, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bβ 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 155a–155b. Z realizovaných sedmi krbů v apartmánech je dochován pouze krb v předpokoji knížete, jenž byl realizován jako kompromis mezi Schleicherovým a Bayerovým plánem (z prvního přebírá sedlově utvářené ostění topeniště, z Bayerova návrhu vychází utváření nástavce). Diskusi ke krbům v hlavním sále shrnul a o nové poznatky doplnil Martin ŠANDA, *Martinelli, či Bayer? Jedna kapitola ze stavebních dějin loveckého zámku Ohrada*, Památky jižních Čech 3, 2011, s. 96–102.

43 Tak nebyl realizován například Martinelliho plán na úpravu severozápadního křídla zámku Ohrada. SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IA 6Bβ 4a, fol. 119.

44 Z Bayerových relací se v Dvořákově opisu dochovala pouze jedna. Srov. Bayer Schwarzenbergovi ve věci barvy fasády a interiérů, řešení výzdoby hlavního sálu, detailů krbů, výzdoby portiku schwarzenberským znakem, výzdoby kapse sv. Eustacha a dalších, b. m., b. d. (opis), SOA Třeboň, Vs Hluboká,

Mimořádný zájem knížete poutala řada detailů v interiéru.⁴⁵ V korespondenci se nejvýrazněji odrazil zájem o práci vídeňského zámečnicka Johanna Schönecka,⁴⁶ který měl podle původního knížecího záměru pracovat především na zámčích a kování pro piano mobile.⁴⁷ Stejně tak se Adam František zabíral problematikou podlah,⁴⁸ loveckých trofejí, jež měly zdobit interiér,⁴⁹ případně fresky velkého sálu či obrazů Jana Jiřího Hamilto-

sign. IA 6Bβ 4a, fol. 44a–45b; Dvořák Schwarzenbergovi ve věci postupu vyzdívání loveckého zámku, Hluboká, 1. 3. 1712, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bβ 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 166a–167a; Dvořák Schwarzenbergovi, zpráva o vyzdění pravého křídla přízemí a dalších pracích, Hluboká, 16. 4. 1712, Tamtéž, fol. 164a–164b; Dvořák Schwarzenbergovi, zpráva o dokončení částí krbů podle schválených modelů, Hluboká, 18. 6. 1712, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bβ 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 157a–b.

45 Podobně se projevilo například Jan Adam z Questenbergu během stavby zámku v Jaroměřicích nad Rokytnou. Ivo KRSEK – Zdeněk KUDĚLKA – Miloš STEHLÍK – Josef VÁLKA, *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 633 aj.

46 Dvořák Schwarzenbergovi, Hluboká, 14. 8. 1714, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bβ 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 126a–128a; Schwarzenberg Dvořákovi, Vídeň, 15. 10. 1714, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IA 6Bβ 4a, fol. 61a–62a; Schwarzenberg Dräxlerovi, Vídeň, 18. 1. 1715, Tamtéž, fol. 106a–107a; Drechser Schwarzenbergovi, Třeboň, 27. 1. 1715, Tamtéž, fol. 93a–94b; Dvořák Schwarzenbergovi, Hluboká, 2. 2. 1715, Tamtéž, fol. 89a–b; Dvořák Schwarzenbergovi, Hluboká, 12. 3. 1715, Tamtéž, fol. 87a–b; Dvořák Schwarzenbergovi, Hluboká, 23. 3. 1715, Tamtéž, fol. 80a–81b; Dvořák Schwarzenbergovi, Hluboká, 29. 6. 1715, Tamtéž, fol. 60a–61a; Schwarzenberg Dräxlerovi, Vídeň, 30. 6. 1715, Tamtéž, fol. 91a–92a; Dvořák Schwarzenberg, Hluboká, 31. 8. 1715, Tamtéž, fol. 57a–57b. Srov. též Milli SCHWARZ [= Antonín Nikendey], *Schloss Ohrad. Geschichte des Jagdschlusses bei Frauenberg an der Moldau und des dortigen Forst- und Jagdmuseums*, Murau 1990, s. 268.

47 „Was aber die übrig, so in den herrschaftlich[en] zim[m]er kom[m]en sollen anbetrifft, dieselben wollen Wir schon alhier [tj. ve Vidni] bestellen und verfertigen lassen.“ Schwarzenberg Dvořákovi, 5. 3. 1712, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IA 6Bβ 4a, fol. 32a.

48 „Euch wird der dortige [třeboňský] Tischler bereits auf unseren befehl angezeigt haben, was vor holtz, und wie viel gutten fertigung deren Thuren und böden, in das hiesige neue Jägerhausß vonnöthen seyen möchten? Ihr werdet demnach dahin sorgen, womit die nothdurff an dergl[eichen] gutem trockenem holztz in zeiten beygeschafft werden möge.“ Schwarzenberg Dräxlerovi, Vídeň, 19. 7. 1710, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IA 6Bβ 4a, fol. 26a; „seynd die dahir [do apartmánu] gehörige drey fuß buden durch der Wittingauer Tischler bereites verfertiget, nun wird derselbe auch den Fußboden in dem großen Saal zumachen anfangen.“ Dvořák Schwarzenbergovi, 13. 1. 1714, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bβ 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 140a–141a, zde 140a; Schwarzenberg Dvořákovi, Vídeň, 17. 1. 1714, Tamtéž, fol. 59a; problematika placení podlahy zřejmě vyvolala spor mezi v Třeboňi působícím lovcím Drechserem a hlubockým hejtnanem Dvořákem. První jmenovaný v dopise ze 7. 10. 1714 důrazně požadoval, aby byla práce třeboňského stolaře, který zhotovoval podlahu, zaplácena z rentovní pokladny hlubockého panství. Naopak Dvořák zřejmě v dosud nedohledaných dopisech navrhoval, aby výplata proběhla z důchodů třeboňských. Výsledek a přesnější průběh sporu nelze bez dalšího studia pramenů rekonstruovat. Srov. Dräxler Dvořákovi, Třeboň, 7. 10. 1714, Tamtéž, sign. IB 6J 2, fol. 128b, 128a, 129b.

49 Schwarzeberg Dvořákovi, b. m. (Vídeň?), b. d. (1713?), SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bβ 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 19a, 20a; Schwarzenberg Dvořákovi ve věci výplaty za zdobení trofejí, jež má proběhnout z rentovní pokladny a být doložena účtem v následující hejtnanově relaci, Třeboň, 24. 7. 1719, Tamtéž, fol. 29a; „Waß die hirschkopf in dem Saal in Jagerhausß ausgehet approbiren wie einen gehorsambsten Verschlag hiemit g[nä]digst Und wollen daß dem eingeschikten risen gemäß über die großen bild oben dem Camin an drey Kopf wie mit lit. C gezeichnet ist dan oben die 4 Thüren über iede nur 1 Kopf mit den [...] geweihe und zu beeden enth des Saals über jedes unterer fenster 1 kopf. Et lit D. und zwischen den obern klainen fenstern auch ein Kopf gestellt.“ Schwarzenberg Drechserovi, Vídeň, 8. 4. 1724, Tamtéž, fol. 21a–22b, zde 22b.

na.⁵⁰ Stavebník byl schopen rozeznat řemeslnou kvalitu odvedené práce a ocenit ji.⁵¹ Na patřičné zaplacení práce podle kontrahovaných smluv ostatně Schwarzenberg pozorně dohlížel,⁵² podobně jako na vyplacení výjimečných odměn.⁵³

Komunikace řemeslníků se stavebníkem probíhala prostřednictvím hejtmána hlubockého panství Václava Antonína Dvořáka, jenž předával do Vídně žádosti a dotazy řemeslníků.⁵⁴ Opačným směrem proudila knížecí stanoviska,⁵⁵ případně pokyny ohledně po-

- 50 Srov. Dvořák Schwarzenbergovi, Hluboká, 22. 10. 1715, Tamtéž, fol. 71a–71b. Oprávněně lze předpokládat, že případná korespondence mezi Schwarzenbergem a Werlem je dochována v RA Schwarzenbergů. Ve zkoumaných pramenech se Hamiltonova tvorba odrazila pouze ojediněle. Srov. Schwarzenbergův příkaz Dvořákovi k výplatě Hamiltona, b. m. (Videň?), b. d. (po 1715?), Tamtéž, fol. 13a. Bohatě písemnosti k tématu jsou naopak uchovány ve schwarzenberském rodinném archivu. Srov. Ludmila OURODOVÁ-HRONKOVÁ, *Johann Georg de Hamilton ve službách Adama Františka ze Schwarzenbergu*, in: Martin Gaži (ed.), *Schwarzenberkové v české a středoevropské kulturní historii*, České Budějovice 2008, s. 229–250.
- 51 „Wir [Schwarzenberg] so halten, daß er [marmorier] eine gute und richtige arbeit fertigget hätte.“ Schwarzenberg Dvořákovi, Laxenburg, 26. 5. 1714, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bß 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 132a; „Seyn wir hiermit g[nä]d[ig]st zufrieden, daß ihme für einen jeden Camin [...] die verlangende 16 Gulden etc. zwar richtig bezahlet und kunfftig in Rechnung passirlich angesetzt werden mögen. Jedoch sollet ihr darauff acht haben, das er nicht nur sauberer und anständigen, sondern auch guten und dauerhafften arbeit vorerst davor fertigget.“ Schwarzenberg hejtmanu Dvořákovi, Videň, 23. 8. 1713, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IA 6Bß 4a, fol. 50a.
- 52 Schwarzenberg Dvořákovi ve věci výplaty podle patřičných smluv mramoráři za zhotovení krbových nástavců, Prešpurk, 18. 10. 1714, Tamtéž, fol. 63a–63b; Schwarzenberg Dvořákovi ve věci výplaty malíři Werlemu („Dann vierttens dem Mahler Georg Berla auf abschlag des Veraccordirter quanti gegen quittung fünf hundert gulden also bald bezahlen, und eines wie d[as] andere, in Rechnung herausgab passirlich] ainsetzen [!] lasßen sollet.“), Hluboká, 25. 8. 1715 (opis Hluboká, 1. 9. 1715), SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bß 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 73a.
- 53 Schwarzenberg Dvořákovi ve věci výplaty deputátu Ferdinandu Löwovi za dohled na práce na loveckém zámku, Videň, 15. 10. 1714, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IA 6Bß 4a, fol. 61a–62a, zde fol. 61a–61b.
- 54 „Es hat mir der Marmorierer vorgebracht, wie daß derselbe mit denen Caminen in Jagdthauß schon fertig seyn möchte. [...] Gedachter Marmorierer hat auch gemeldet, wie daß selten zu Wienn etwas notwendiges in seinen affairen zuthuen, und deswegen nach denen osster feyertagen dahin zubegeben in willen hätte. Daher auf erhaltene Euer durchl[euch]t g[nä]digste Licenz, und welche er unterthänigst bittet, wolte er deswegen selbsten mündliche Relation gehor[samb]st erstatten.“ Dvořák Schwarzenbergovi, Hluboká, 31. 3. 1714, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bß 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 137a–b; Dvořák Schwarzenbergovi, žádost mramoráře o zvýšení platu za zhotovení částí krbu kvůli zvýšeným nákladům na materiál, Hluboká, 18. 6. 1712, Tamtéž, fol. 157a–b, zde 157a; obdobně Dvořák Schwarzenbergovi, 19. 8. 1713, Hluboká, Tamtéž, fol. 143a–143b; Dvořák Schwarzenbergovi, žádost mramoráře o povolení cesty do Vídně ve věci osobních záležitostí, při níž by mohl osobně zpravit knížeti o postupu prací, Hluboká, 31. 3. 1714, Tamtéž, fol. 137a–b; Třeboňský stolař hlubockému (?) hejtmanovi s dotazy ohledně podoby mobiliáře, jež mají být předány knížeti k rozhodnutí, Třeboň, 15. 6. 1714, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IB 6J 2, fol. 134b–135a. Posledně zmíněná žádost byla předána až dopisem Dvořáka Schwarzenbergovi, Hluboká, 1. 10. 1714, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bß 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 107a–108a.
- 55 Schwarzenberg Dvořákovi ve věci schválení cesty mramoráře do Vídně, Laxenburg, 14. 4. 1714, Tamtéž, fol. 138a.

vinností pracovníků na stavbě.⁵⁶ Další úroveň dorozumívání probíhala mezi jednotlivými vrchnostenskými úředníky. Nejčtenější styky měli Bayer s hejtmanem Dvořákem, kteří na řadě úkolů bezprostředně spolupracovali.⁵⁷

Po dokončení hlavních stavebních prací během druhého desetiletí 18. století se obsah korespondence věnované Ohradě omezil na jednotlivé zmínky ohledně výzdoby⁵⁸ a vnitřní výbavy, například o nákupech karlovarského porcelánu⁵⁹ či nábytku pro apartmány.⁶⁰ Četnější zmínky vyvolalo budování hodinové věže a příprava hodinového stroje pro ni.⁶¹

Spíše na okraj lze připomenout, že v pramenech se zajímavým způsobem odráží pozorování počasí. Bohatou korespondenci vyvolala kupříkladu bouře, která ve večerních hodinách 15. května 1715 poškodila rozestavěný lovecký zámek.⁶² Bezprostřední odpověď knížete určovala opatření nutná k odstranění škod.⁶³ Velmi zajímavé jsou také Bayerovy

56 Např. Schwarzenberg Dvořákovi ve věci úkolů štukatéra Carrobia, který brzy přijde na Hlubokou, concept, b. m. (Videň), b. d. (1720), Tamtéž, fol. 16a–16b.

57 Bayer Dvořákovi, zpráva o průběhu schůzky s marmorářem Matějem Gigelem a žádost o její zprostředkování políru Schleicherovi, Praha, 11. 8. 1714, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IA 6Bβ 4a, fol. 65a–65b; Bayer Dvořákovi ohledně dohotovení krbů pro Ohradu a ve věci žádosti o povoz, Praha, 13. 4. 1715, Tamtéž, fol. 72a–72b; Dräxler Dvořákovi ve věci odeslání nádobí z Třeboně na Hlubokou, Třeboň, 18. 10. 1716, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IB 6J 2, fol. 132b; Bayer Dvořákovi ohledně pokračujících prací na natírání loveckého zámku, Praha, 19. 8. 1713, Tamtéž, sign. IA 6Bβ 4a, fol. 48a–49b; Bayer zpravuje Dvořáka o dokončení částí krbů a nutnosti vyplacení prostředků polírovi „per gesellen groschen“, 19. 4. 1713, Tamtéž, fol. 37a–37b.

58 Příkaz k úpravě výzdoby krbů (jejich doplnění o mřížkový dekor v nástavci), Schwarzenberg Drechserovi, Videň, 25. 6. 1721, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bβ 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 9a–b. Srov. P. VLČEK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 397; M. ŠANDA, *Martinelli, či Bayer?*, s. 96–102.

59 Hejtman Felix Maximilián Lintner Schwarzenbergovi, Hluboká, 3. 1. 1728, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. B 6J 1a, nefol.

60 Dvořák Schwarzenbergovi ohledně sekretářů pro apartmány, Hluboká, 18. 1. 1724, Tamtéž, nefol. Zadáni výroby nábytku pro lovecký zámek, b. m., b. d., SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bβ 2a, Schloss Ohrada 1720–1746; Schwarzenberg Dvořákovi, Videň, 15. 10. 1714, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IA 6Bβ 4a, fol. 61a–62a, zde 61a.

61 Srov. Antonín MARKUS, *Příspěvky k umělecké topografii jižních Čech*, Památky archeologické 26, 1914, s. 51–57, zde s. 55; obdobně M. SCHWARZ, *Schloss Ohrad*, s. 261–321, zde s. 274–276; Záruka purkmistra a konšelů městyse Mirovice za hodináře Jiřího Josefa Delavose, 28. 8. 1721, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IB 6J 2, fol. 162b–162a; Drechser Dvořákovi, Třeboň, 1. 8. 1721, Tamtéž, fol. 158b, 158a; Schwarzenberg Drechserovi, Videň, 23. 7. 1721 (opis Třeboň, 1. 8. 1721), Tamtéž, fol. 159b, 159a; Schwarzenberg Dvořákovi, Laxenburg, 11. 6. 1721, Tamtéž, fol. 166b, 166a; Delavos Dvořákovi, Mirovice, 18. 8. 1721, Tamtéž, fol. 160b; Schwarzenberg Dvořákovi, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IA 6Bβ 4a, fol. 81a; Schwarzenberg Dvořákovi ve věci platby za věž ve výši 947 zl. 36 kr., Videň, 19. 9. 1722, Tamtéž, fol. 82a–83b, zde 83b.

62 Částečně poškozen byl psinec, střecha a detaily vnějšku. Interiér zůstal nedotčen. Srov. Dvořák Schwarzenbergovi, Hluboká, 18. 5. 1715, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bβ 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 54a–54b. Srov. též M. SCHWARZ, *Schloss Ohrad*, s. 270.

63 Schwarzenberg Dvořákovi, Laxenburg, 22. 5. 1715, SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IA 6Bβ 4a, fol. 72a–72b.

relace, v nichž emotivně popisuje svou zkušenost z morové epidemie v Praze,⁶⁴ případně následky záplav v Praze a Německém Brodě.⁶⁵ K počasí se vztahuje i Drechserova zpráva o škodách způsobených nenadálou sněhovou bouří ve vyšších polohách panství.⁶⁶

Rozbor korespondence ukazuje, že stavba nebyla pouze výsledkem tvůrčího výkonu Pavla Ignáce Bayera, jak s nevyčtenou samozřejmostí tvrdí většina dosavadní literatury. Realizovaná podoba zámku je průnikem řady vzájemně se ovlivňujících faktorů. Na jedné straně stála přání stavebníka, na něž podle svých schopností a možností panství reagovali navrhující stavitel Bayer, hlubocký hejtmán Dvořák a třeboňský hejtmán Dräxler, kteří stavbu logisticky zajišťovali. Značnou měrou se na výsledku podíleli Bayerův polír Hans Georg Schleicher, který několikrát vstoupil i do procesu plánování, a rozliční řemeslníci. V první řadě šlo o místní kameníky Víta Dvořáka a Jiřího Müllera, pražského mramoráře Matěje Gigela, salcburského štukatéra Francesca Carrobia a vídeňského zámečnicka Johanna Schönecka.⁶⁷

Dobové normě odpovídalo vnitřní utváření zámku i jeho bohatá výzdoba, jejíž leitmotiv tvořila oslava ušlechtilého trávení volného času formou lovu.⁶⁸ Hmotná kultura vyso-

64 Obsáhlý dopis Pavla Ignáce Bayera, v němž se hejtmánu Dvořákovi vyznává z důvěry v boží prozřetelnost, již se odevzdává v čase morové epidemie, Praha, 19. 8. 1713, Tamtéž, fol. 48a–49b.

65 „*Neues von Prag ist dießes d[aß] man allhier die voriger wochen ein so großes wasser gehabt, welches vieles vieh, Pferdt, Hirschen, Häuser undt Mühlen iedoch zerbrechen mit geführet d[aß] weisse holtz in Podskall weg genohmen, wer von etwas ob der Prager brucken hencken geblieben, warunter man ietzt in der auß raumung noch viel vieh undt ertrunckene Mensch Körper findet, es hat ein erschräklicher wolcken bruch umb teutschen brodt alwo nicht weit oberhalb die Sazawa entspringet sein müssen, betauern die Armen leuth war will gegen 500 ertrunckene Menschen Zahln.*“ Bayer Dvořákovi, Praha, 11. 8. 1714, Tamtéž, fol. 65a–b, zde 65b.

66 Drechser Schwarzenbergovi, Třeboň, 12. 5. 1720, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. A 6Bß 2a, Schloss Ohrada 1720–1746, fol. 25a.

67 Podíl jednotlivých zmíněných osob na výstavbě shrnul P. VLČEK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 397–398.

68 Bohatý srovnávací materiál představil Heiko LAß, *Jagd- und Lustschlösser. Kunst und Kultur zweier landesherrlicher Bauaufgaben. Dargestellt an thüringischen Bauten des 17. und 18. Jahrhunderts*, Petersberg 2006. Heiko Laß se zabýval stavební úlohou loveckého zámku i teoreticky. Srov. tamtéž, s. 19–169; TÝŽ, *Jagdschlösser*, in: Werner Paravicini (Hg.), *Höfe und Residenzen im spätmittelalterlichen Reich. Bilder und Begriffe I-II*, Ostfildern 2005, s. 336–342 (elektronická verze dostupná na <<http://resikom.adw-goettingen.gwdg.de/abfragebegriffe.php?pics=yes&optionID=69>> [cit. 2010-12-21]).

ké úrovni, která měla patřičně reprezentovat vysoké společenské postavení stavebníka, se nacházela zejména v pianu nobile.⁶⁹ Bylo tvořeno dvojicí apartmánů, tabulnicí, velkým sálem a přílehlými obslužnými prostory (obr. 6).⁷⁰

Reprezentační účel stavby byl posílen i jejím zasazením do širšího krajinného celku (obr. 7).⁷¹ Vybudováním cesty s alejí na hrázi přes výběžek Munického rybníka byla vytvořena pohledová a komunikační osa, jež z komplexu loveckého zámku vytvořila působivou krajinnou dominantu, které si musel povšimnout každý, kdo cestoval mezi Českými Budějovicemi a Hlubokou, i vzhledem k tehdy nižšímu zalesnění a větší ploše rybníků. Zámek byl viditelný i při pohledu z někdejšího Podhradí a z parku hlubockého zámku, což zdůraznilo funkční a symbolickou vazbu rezidence a loveckého zámku v jejím zázemí.⁷² V druhé polovině 18. století došlo k postupnému zanešení či zasypaní zálivu Munického rybníka před hlavním zámeckým průčelím, o čemž svědčí tehdy vzniklá veduta zámku.⁷³ Terénní situace však nese stopy původního stavu: alej s cestou vedoucí k zámku je oproti bezprostřednímu okolí vyvýšena a terén po jejích stranách se vyznačuje velkým podmáčením, což odpovídá charakteru zasypaného rybníka. Mladší úpravy komunikační sítě, které zahrnovaly přeložení silnice z Českých Budějovic do Hluboké k východu, ztížily čtení původního krajinnotvorného záměru. Přesto je při myšlenkové rekonstrukci původní podoby barokní krajiny v okolí zámku patrné, s jakým důmyslem neznámý tvůrce proměnil dosavadní krajinné struktury, aby komplex Ohrady tvořil jejich organickou součást.

Stavba loveckého zámku dovršila budování hierarchicky strukturované rezidenční sítě schwarzenberského domu.⁷⁴ Bohužel klíčovou otázkou četnosti využívání Ohrady po dostavbě se prozatím nepodařilo objasnit. Na základě dosavadních výzkumů se domnívám,

69 Inventář zámku Hluboká, 22. 3. 1731, SOA Třeboň, prac. ČK, ÚK Hluboká (SO), sign. B 6J 1a, nefol. K reprezentačnímu významu pianu nobile srov. Jiří KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500–1740)*, České Budějovice 2005 (disertační práce Historického ústavu Jihočeské univerzity), s. 183 an., kde je shromážděn hojný srovnávací materiál. Význam reprezentačního podlaží definoval i Julius Bernhard von Rohr v práci *Einleitung zur Ceremoniel-Wissenschaft der großen Herren*, Berlin 1733, s. 73: „Die Meublen und Tapisserien sind nach dem Unterschied der Gemächer unterschieden. In der ersten Antichambre sind sie nicht so kostbar, als in der letztern. Je näher die Vorgemächer den herrschaftlichen Gemächern kommen, ie mehr nehmen die Meublen an Kostbarkeit zu...“

70 K typickému sledu prostor srov. P. FIDLER, „Form follows function“, s. 28 an.

71 K barokní krajinnotvorbě přehledově a s odkazy na další literaturu srov. Jiří SÁDLO – Petr POKORNÝ – Pavel HÁJEK – Dagmar DRESLEROVÁ – Václav CÍLEK, *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*, Praha 2005, s. 169–192.

72 H. LAŠ, *Jagdschlösser*, s. 22 an.

73 Srov. výřez z mapy silnice z Kamenného Újezda do Hluboké nad Vltavou <<http://digi.ceskearchivy.cz/cs/515/179>> [cit. 2011-04-20].

74 Jaroslav PÁNEK, *Život na šlechtickém sídle v předbělohorské době*, in: Lenka Bobková (ed.), *Život na šlechtickém sídle v XVI. – XVIII. století, Ústí nad Labem 1992*, s. 9–27. Z již bohaté literatury k rezidenčním sítím v českém prostředí srov. výběrově monografii Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Sídla olomouc-*

že lovecký zámek plánovaného významu v rámci sítě sídel nikdy nedosáhl, což mohlo souviset s přesunem hlavního rodového sídla v Čechách z Hluboké do Českého Krumlova. Bez dalšího pramenného výzkumu však jde o pouhou hypotézu.

Z předložené analýzy procesů, které probíhaly během realizace barokního zámku, jasně vyrostly další možné okruhy zájmu. Na prvním místě je nutné objasnit způsob využívání Ohrady za Adama Františka a Eleonory Amálie, což umožňují bohaté písemnosti z Rodinného archivu Schwarzebergů. Vedle toho je nepochybným deziderátem české uměnovědy opomíjení barokní podoby zámku Hluboká, jež byla dosud zkoumána spíše okrajově v souvislosti s Antonem Erhardem Martinellim.⁷⁵ Podobu komplexu a rámcový průběh výstavby sice známe, ale o fungování velkolepého komplexu víme jen málo.

kých biskupů. Mecenáš a stavebník Karel Eusebius z Liechtensteinu-Castelkorna 1664–1695, Olomouc 2001; dále J. KUBEŠ, *Reprezentační funkce*.

75 Stav martinelliovského bádání shrnul Martin ŠANDA, *Antonio Ehorto Martinelli jako schwarzenberský knížecí architekt*, Praha 2011 (diplomová práce Ústavu pro dějiny umění FF UK).

Ediční příloha:⁷⁶**Žádost Pavla Ignáce Bayera o rozhodnutí ve věcech řešení dílčích detailů stavby loveckého zámku Ohrada s knížecími poznámkami (Viedeň, 1. dubna 1713,⁷⁷ SOA Třeboň, Vs Hluboká, sign. IA 6Bβ 4a, fol. 33a–34a, papír, originál)**

Knížecí odpovědi na dotazy stavitele v osmi bodech týkajících se výstavby loveckého zámku Ohrada. 1. Kníže rozhoduje, že krby mají být zhotoveny z místního kamene a posléze pokryty umělým kamenem. 2. Kníže určuje, že podlaha sálu má být v případě dostatku materiálu pokryta kamennou dlažbou, v opačném případě tvrdými parketami. 3. Kníže rozhoduje, že v reprezentačních pokojích mají být zámky pocínovány, v ostatních místnostech černé. 4. Chodba v přízemí má být vyzděna cihlami. 5. Stavba má být natřena co možná nejsytější zelenou podle vzoru domu lovcího v Třeboni. 6. Zamečnická práce na dveřích má být provedena co nejpečlivěji. 7. Kamna do jídelny mají být objednána v Praze, a to v takové barvě, jež by se do interiéru hodila. 8. Kníže schvaluje nutné úpravy velikosti architektonických prvků v pianu nobile.

[fol. 33a] Unvorgreifliche *Puncta*, über welche die hoch fürstl[iche] *Resolution* wegen völliger Ausbaauung deß Jäger-Hauß zu Frauenberg ein zu holten [!] seynd.⁷⁸

76 Při sestavování edice jsem se řídil standardními zásadami pro edice raněnovověkých textů, jež ve vztahu k soudobému materiálu shrnul např. Rostislav SMÍŠEK, *Knihy poznámek Ferdinanda z Ditrichštejna z let 1683–1697. Kritická edice*, in: Václav Bůžek (ed.), *Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků*, České Budějovice 2009 (= Opera historica 13), s. 307–398, zde 344–346. Ediční zásahy jsou omezeny na rozepsání zkratk do hranatých závorek [], případně úpravu grafemů [ij] na [ii], respektive [v], pokud fungovalo jako samohláska, na [u] (obdobně [w][u]). V případě možné písařské chyby, neobvyklého tvaru slova či možnosti různéhočtení užívám tradiční symboly [!] a [?]. Nečitelný text uvádím do špičatých závorek <...>, v nichž počet teček odpovídá počtu nečitelných písmen. Přeskrtnutý text je vložen do špičatých závorek se symbolem mřížek <###>. Marginální a interlineární vpisky vpisují do složených závorek {}. Kulaté závorky () nemají ediční význam a jsou původní součástí editovaného textu. Kurzívní text je v originále psán humanistickým písmem. Na případné nejasnosti důsledně upozorňuji v poznámkovém aparátu.

77 Datace se vztahuje pouze ke knížecím odpovědím. Dotazy stavitele Bayera nejsou datovány.

78 Rukopis Pavla Ignáce Bayera.

Hochfürstl[iche] g[nä]d[ige] *Resolutiones* auff
gegenüber stehende *Puncta*¹

Ad 1^{um}

Weiln ohne dem dort der marmel schwer zu
haben, so sollen die *Camine* nur von *ordinari* stein
gemacht, und hernach marberirt werden.

Ad 2^{um}

Wofern große steinerne Platten zu haben, so sollen
der Fuß-boden mit selbig[en] wiedrigen fals aber mit
harten brettern wie in denen Zim[m]ern belegt
werden.

Ad 3^{ium}

An saubere Zim[m]er sollen verzinnete, an andere
geringe orte aber nur schwarze schlößer gemacht
werden.

Ad 4^{um}

Mit ziegeln.

Ad 5^{um}

Man solle die grüne farbe
[fol. 33b] so starck als mögl[ich] mach[en] und
wohl anstreich[en] laßen weiln selbe ohne dem mit
der zeit abschüfset.

Ad 6^{um}

Dieses solle dahier schon also bestellet werden.

1

Ob die Wellische *Caminen* in dem Saal von
hiesigen stein, welcher sehr grob, und hart ist, zu
machen seynd, oder ob die selbe sollen von Marmel
gemacht werden, die meinung währe, daß sie
gemacht, und hernach marmierirt würden.²

2^{do}

Ob der fußboden in den Saal wirdt von harten
brettern wie die Zimmer, oder aber nur von weichen
taffeln belegt werden.

3^o

Ob man in den obern, und untern stock die
schlößer arbeit zu denen thüern solle verzünet, oder
schwarz machen laßen.

4^{to}

Ob man den untern gang mit ziegeln oder mit
steinern blatten auspflastern solle.

5^{to}

Ob man die grüne farb welche
etwas bleich ist, solle so grün als wie die selbe, an
des herrn Jägermeisters hauß zu Wittingau ist,
machen, und d[a]s gebäu, wo nöthig, damit
gestreichen solle, oder was etwann S[ein]er durchl[eu-
ucht] vor eine andere farb darzue *Resolviren* werden.

6^o

Ist gehor[sam]st zu erinnern daß der Wienerische
Schloßer welcher die englische Schlößer in die
hochfürstl[ichen] Zimmer machet, zu einer jeden
thier 6 bändter und 6 kegl darzue machen mues, so in
stein anzuschlagen kommen und mus dergleichen
beschläg zu 14 thüern bestellet werden.

Ad 7^{um}
 Solle ein sauberer ofen zu Prag von solcher
couleur, die sich am besten dahinein schicket bestellet
 werden.

Ad 8^{um}
Placet und kom[m]et
 [fol. 34a] der eine Riß *approbirter* hierbey zuruck,
 Sig. Wienn den 1^{ten} *Aprilis* 1713

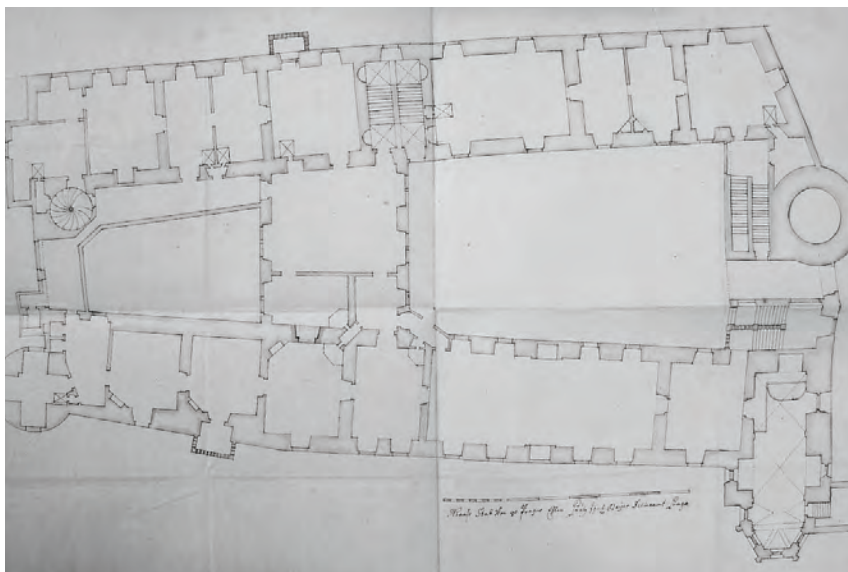
7
 In die tafflstueben solle ein offen zu sezen kom[m]
 en, ob man den selben zu Prag weilen weder in
 Budweiß noch in dieser gegent kein hoffnen so etwas
 saubers machen könnte machen laßen, und was
 selbiger vor ein color haben solle.

8
 Weilen die hauptstigen weg[en]
 des obigen durchgangs in den Saall aus S[eine]r
 durchl[eucht] Zim[m]ern hat müesten geändert, und
 nur auff 7 Schueh breit angelegt werden, damit der
 Staffel in seiner rechten höche nembl[ich] 6 ½ Zall [!]
 hoch, und 16 zoll, sambt den Vorsprung des Staabs
 hatte breit seyn sollen, weilm aber diese Stiegen
 S[eine]r hoch fürstl[iche] d[urc]h[leucht] zu schmall
 scheinen will, als habe nochmahlen selbte nach dero
 G[nä]digsten *Intention*, in den Abriß auff 4 Ellen breit
 eingetheillet, allwo der staffel in der höche wiede-
 rumb 6 ½ zahl hoch, in der breite aber nur 15 Zoll,
 gleich wie der hiebey kom[m]ende staffel zeigt,
 haben wirdt, welches alles weilen zu *dato* an dieser
 stiegen nichts gearbeitet worden zu emendiren ist.
 A[dam] F[rantz] F[ürst] Schwarz[enberg]³

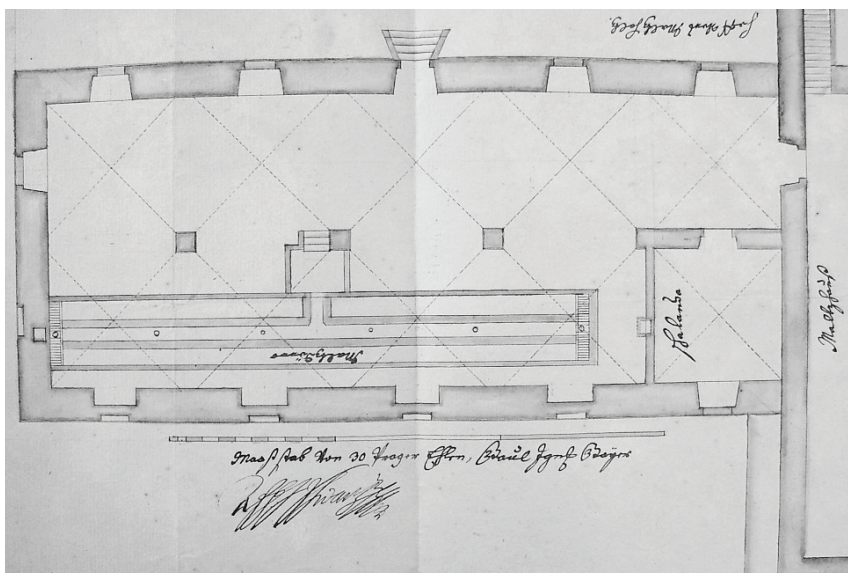
Poznámky k edici:

- 1 Rukopis písaře schwarzenberské kanceláře ve Vídni. Přepis knížecího konceptu.
- 2 Rukopis Pavla Ignáce Bayera.
- 3 Vlastnoruční podpis knížete Adama Františka ze Schwarzenbergu.

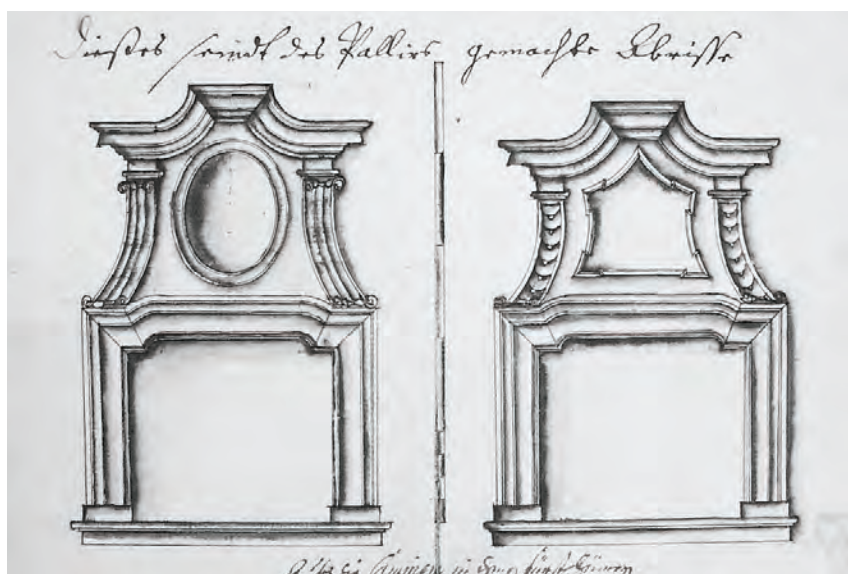
Obrazová příloha:



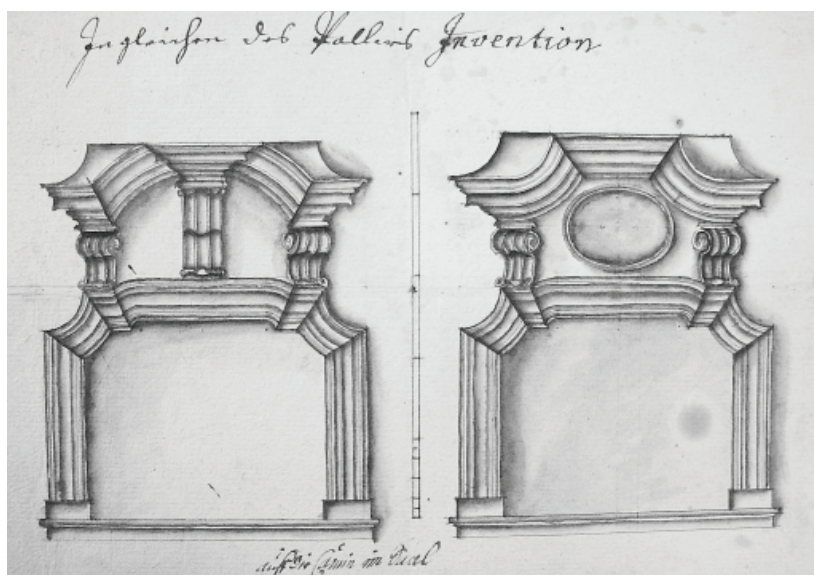
Obr. 1: Pavel Ignác Bayer, Plán na změnu dispozice piana nobilia zámku Hluboká (SOA Třeboň, prac. Český Krumlov, Ústřední kancelář (staré oddělení) Hluboká, sign. A 6Bb 2a, 1665-1719, nefol., foto autor)



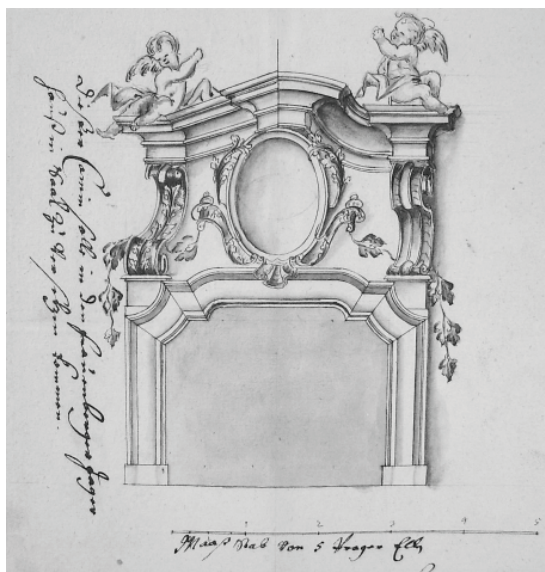
Obr. 2: Bayerův plán na úpravu hlubockého pivovaru s aprobačním podpisem stavebníka (SOA Třeboň, prac. Český Krumlov, Ústřední kancelář (staré oddělení) Hluboká, sign. A 6Bb 2a, 1665-1719, nefol., foto autor)



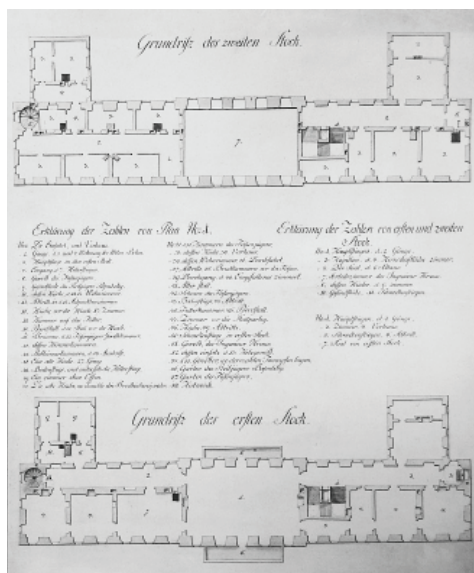
Obr. 3: Hans Georg Schleicher, plány krbů pro pokoje apartmánů v loveckém zámku Ohrada (SOA Třeboň, prac. Český Krumlov, Ústřední kancelář (staré oddělení) Hluboká, sign. A 6Bb 2a, 1665-1719, nefol., foto autor)



Obr. 4: Hans Georg Schleicher, plány krbů pro hlavní sál loveckého zámku Ohrada (SOA Třeboň, prac. Český Krumlov, Ústřední kancelář (staré oddělení) Hluboká, sign. A 6Bb 2a, 1665-1719, nefol., foto autor)



Obr. 5: Pavel Ignác Bayer, plán krbu pro hlavní sál loveckého zámku Ohrada (SOA Třeboň, prac. Český Krumlov, Ústřední kancelář (staré oddělení) Hluboká, ign. A 6Bb 2a, 1665-1719, nefol., foto autor)



Obr. 6: Franz Floth, Půdorys prvního a druhého patra loveckého zámku Ohrada, 1809 (fotokopie nedochovaného plánu, Fototéka Ústavu dějin umění AV ČR, v. v. i., bez inv. č., foto autor)



Obr. 7: Lorenz Gabler (?), ideální situační plán loveckého zámku Ohrada
(SOA Třeboň, prac. Český Krumlov, Ústřední kancelář (staré oddělení) Hluboká,
sign. A 6Bb 2a, 1665-1719, nefol., foto autor)

Zusammenfassung

Paul Ignaz Bayer, Adam Franz von Schwarzenberg und das Schloss Ohrada

In der vorliegenden Studie befasst sich Jan Ivanega mit dem Jagdschloss Ohrada, das der Baumeister Paul Ignaz Bayer (1656–1733) in den Jahren 1708–1713 für den Bauherrn Adam Franz von Schwarzenberg (1680–1732) errichtete. Einführend beschäftigt sich der Autor mit der Auswertung der Forschungsdiskussion, die die Gestalt des Baumeisters Bayer zum Gegenstand hatte. Für František Mareš war Bayer ein ausgezeichnete tschechischer Architekt. Dementgegen sah Heinrich Gerhard Franz in ihm einen qualitativ hochwertigen deutschen Baumeister. Mit Franz polemisierte Věra Naňková, die den Prager Architekten als vollkommen durchschnittlichen Handwerker betrachtete. In Anknüpfung an die Texte von Milena Bartlová unternimmt Jan Ivanega den Versuch, die Veränderungen der Sichtweisen auf den schwarzenbergschen Baumeister mit der Verankerung der Forscher in ihrer Zeit und in ihren implizit nationalistischen Denkweisen zu erklären. Der Autor machte auch bei den aktuellen Wertungen Bayers und dessen Werks aus der Feder von Pavel Vlček und Rostislav Švácha halt. Vlček nimmt den Baumeister als typische Gestalt seiner Zeit wahr, demgegenüber wird er von Švácha als inventionsloser Eklektiker abgelehnt. Für weitere Forschungen ist Vlčeks Vorgehen, das mit den Erkenntnissen Petr Fidlers korrespondiert, anregender. Seiner Meinung nach dürfen frühneuzeitliche Architekten nicht als selbstständige schöpferische Persönlichkeiten betrachtet werden, sondern vielmehr als Bedienstete, die Bauten in den Intentionen ihrer Brotgeber entwerfen und ggf. auch ausführen.

Der Kern der Studie besteht aus einer Analyse von Quellen, insbesondere von Korrespondenz und Plandokumentation aus dem Fond des Großgutes Hluboká (Staatliches Gebietsarchiv Třeboň) und

der schwarzenbergschen Zentralkanzlei (Staatliches Gebietsarchiv Třeboň, Zweigstelle Český Krumlov). Die Autoren der untersuchten Briefe waren insbesondere Fürst Adam Franz von Schwarzenberg, Paul Ignaz Bayer, der Hauptmann von Hluboká Wentzel Anton Dworzak und der schwarzenbergsche Oberstjagdmeister Johann Sigismund Drecher von Caden. Aus den Quellen geht hervor, dass die Gesamtkonzeption des Bauwerks höchstwahrscheinlich mündlich festgelegt wurde. Eine Analyse zeigte einen breiten Interessenkreis des Bauherrn. Dessen Aufmerksamkeit galt nicht nur finanziellen Angelegenheiten des Bauwerks, sondern insbesondere auch dessen technischer und bildkünstlerischer Seite. Neben dem Fortschreiten des Baus interessierten ihn auch die Arbeiten der einzelnen Handwerker, wobei er mit konkreten Anforderungen aufwartete. Die Berücksichtigung bisher für Forschungszwecke nicht genutzten Inventars aus den Jahren 1719, 1728 und 1731 ermöglichte es dem Autor der Studie, die Nutzung der einzelnen Bereiche des Bauwerks, das in Disposition und Ausschmückung den zeitgenössischen Normen entsprach, zu rekonstruieren.

Zum Schluss des Aufsatzes stellt Jan Ivanega Erwägungen über die Stellung von Ohrada im Rahmen des schwarzenbergschen Residenznetzes an, dessen systematischer Ausbau mit der Fertigstellung des repräsentativen Jagdschlusses abgeschlossen wurde. Es kann angenommen werden, dass dessen Nutzung angesichts der Verlagerung der schwarzenbergschen Hauptresidenz von Hluboká nach Český Krumlov nur sporadisch erfolgte. Gleichzeitig machte sich der Autor an die Rekonstruktion der Landschaft, in der das Schloss einst stand. Die Studie wird von einer Edition des wichtigsten Quelltextes ergänzt: einem Brief mit Fragen des Baumeisters und Antworten des Bauherrn.

Martin Pavlíček

POPVLVM RELIGIONE TVETVR. Několik poznámek k dílu Matyáše Bernarda Brauna v Kuksu

Abstract: *The paper deals with the new facts concernig the sculptures by Matthias Bernard Braun (1684–1738) in Kuks. In addition to a new assessment of the Eight Beatitudes outside the hospital chapel, the article deals with Braun's relation to the ancient sculpture and the artistic buzz in the Baroque Vienna. These two artistic phenomena influenced the sculptor's work more than we have thought so far.*

Key words: *Matthias Bernard Braun – baroque sculpture – Kuks – Vienna – Ancient Times*

Roku 1712¹ Matyáš Bernard Braun (1684–1738) vytvořil své první dílo pro Františka Antonína hraběte Šporka v Kuksu – dřevěný krucifix pro oltář krypty špitálního kostela Nejsvětější Trojice. Dodnes na místě dochované dílo můžeme vidět již na Rentzově grafice zobrazující kryptu z roku 1725.² V prostoru za oltářem zachytil zaniklou nápisovou desku v podobě závěsu neseného Chronem a andílkem. Pokud nešlo o malbu na zdi, lze zvažovat, že zaniklý objekt byl řezbářského rázu a mohl jej vytvořit rovněž Braun. Obdobná nápisová deska je součástí náhrobku Jana Petra, svobodného pána Straky z Nedabylic (1645–1720) ve farním kostele Nanebevzetí Panny Marie v Libčanech na Královéhradecku. Ten patrně vznikl ve dvou fázích. Spodní, kamenný balkón s polopostavou hraběte, realizoval snad sám Braun krátce po smrti hraběte. Ze dřeva řezaná draperie nesená Chronem vznikla až roku 1740, jak dokládá chronogram v rozsáhlém nápisu³ na ní, a je patrně pozdním dílem Braunova následovníka Jiřího Fran-

1 Ivo KOŘÁN, *Braunovy české počátky*, Umění 45, 1997, s. 65; TÝŽ, *Braunové*, Praha 1999, s. 58.

2 Jiří ŠERÝCH, *Michael Rentz fecit. Michael Jindřich Rentz, dvorní rytec hraběte Šporka*, Praha 2007, s. 90–91.

3 SPECULUM HOC / INSPICE PAULISPER VIATOR / ET INSPECTUM ETIAM ASPORTA / FAVEO AUT SALTEM QUAE IN ILLO VIDES / EXARA IN CORDE STILO FERREO / EHEU! / QUAM MISERAE MORTALIUM VIRES / FORMA FIGURA NIHIL NIL MUNIA CLARA GENUSQUE / NILQUE OPES ETIAM MAXIMA QUAEQUE NIHIL / QUOD ET VERE BEATUM FACIAT / SOLI DEO SERVIRE / SOLUM ET UNICUM EST / ID IPSUM TIBI E CINERIBUS SUIS ALTUM INCLAMAT EXCELLEN. / D. D. IOAN. PET. COMES STRAKA DE NEDABILIC / DOM IN LIBČAN STŘEZETIC OKROUHLIC LAETO ŽDÁR / SUPERIORI WEKLSDORF ET IONSDORF AETERNITATIS / VIAM INGRESSUS DIE 28. SEPT. A. D. 1720. / VIR SAGACITATE SUBLIMIS MATURITATE GRA-

tiška Pacáka. Ten zde buď navázal na Braunem nedokončenou koncepci, nebo tento útvar vytvořil jako variaci na starší Braunovu nápisovou desku z krypty v Kuksu. Obě zdařilé variace navazují na obdobně pojaté náhrobky či pamětní desky z tvorby Gian Lorenza Berniniho (1598–1680). Motiv závěsu přidržovaného letící postavou Bernini poprvé použil u pamětní desky Ippolita Merendy z let 1640–1641 v kostele S. Giacomo alla Lungara v římské čtvrti Trastevere.⁴ Na místo Chrona však látku nese okřídlený kostlivec, Berniniho ikonografický vynález spojující téma smrti a času. V jiné významové souvislosti přidržoval Chronos závěs na zrcadle Kristýny Švédské, které pro ni Bernini navrhl někdy po roce 1656. Podobu tohoto nedochovaného díla známe ze sochařova návrhu i grafiky, která reprodukuje již hotové dílo.⁵

Z let 1712–1713 pochází také výzdoba zábradlí terasy před špitálním kostelem v Kuksu. Braun je tehdy osadil personifikacemi Blahoslavenství, osmi vynikajícími pískovcovými figurami v životní velikosti. Díky několika nepříznivým jevům jde o jedny z nejpodceňovanějších soch českého baroka. Protože postavy dekorují balustrádu terasy, jsou čtyři středové figury méně vizuálně přístupné, a snad proto hůře posuzovatelné. Pro toto místo ale vznikly, nelze tedy hovořit o jejich „nešťasném vysazení na balustrádě“.⁶ Další nedorozumění vyvěrají z tendence srovnávat Blahoslavenství s cykly Ctností a Neřestí, které vznikly zhruba o sedm let později a Braun je vytvořil ve zcela jiném stylu, ke kterému se postupně přiklonil kolem roku 1715. Závažným nedostatkem je pak chybějící polychromie či alespoň monochromní nátěr, který je tvarově sceloval a prokresloval. Zároveň zakrýval méně kvalitní pórzní pískovec, ze kterého jsou vytesány. Ten byl u figur z následujícího období vyměněn za daleko kvalitnější, jemnozrný druh kamene.

Uvedená specifika vedla k přísným a nespravedlivým odsudkům mimořádně kvalitních soch, které tvoří klíčový soubor Braunova raného díla. Bez nich také sochařovu časnou tvorbu v letech po příchodu do Čech nemůžeme pochopit ani ocenit. A to především pro originální citace z bohaté glyptotéky římského sochařství 17. století. Při vší úctě k nejvýznamnějším českým znalcům Braunova díla tak musíme odmítnout většinu jejich soudů. I největší z nich, Oldřich J. Blažíček, se nechal nepříznivými podmínkami ovlivnit nato-

VIS / RERUM EXPERIENTIA INSIGNIS POSTEAE FAMILIAE / SVAE LAPIS FUNDAMENTALIS INOPIBUS ETIAM / POST FATA IOANNES ELEMOSYNARIUS / TU ERGO ILLUD: NIHIL AESTIMA NIHIL / HOC SOLUM IN PRAETIO HABITURUS / POST HAEC QUOD TIBI PERPETUAM / ADFERRE POTEST FELICITATEM / ABI IAM PRIUS QUAM TAMEN / ABEAS / QVOD TE ORO ET QVOD / TIBI QVOQVE FIERIVIS / DEFVNCTO AETERNA TVRO BONA / PRAE / CARE.
– Podrobně k náhrobku viz Petr HORÁK, *Saturnův odkaz: Smrt a Čas v barokním sochařství Čech*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc 2009, s. 73–77.

4 Rudolf WITTKOWER, *Bernini. The sculptor of the roman baroque*, London 2001, čtvrté, přepracované vydání, s. 261–262, č. kat. 43.

5 Tamtéž.

6 I. KOŘÁN, *Braunové*, s. 56.

lik, že dle něj „*Blahoslavenství nepatří k vynikajícím výkonům dílny*“.⁷ Důvody sleduje v tom, že sochař „*patrně podcenil tuto zakázku pro venkov a svěřil asi provedení soch podle svých skizz tovaryšům*“.⁸ Blažíček formuloval odsudky mírně, čímž předznamenal následující slova určitého pochopení: „*A přece se tu značí malebná modelace braunovská a nejednen detail [...] váže tyto plastiky v úhrn dalšího díla.*“⁹

Václav Vilém Štech nejprve Blahoslavenství Braunovi přisoudil a zařadil do let 1713–1715.¹⁰ Později spojitost s Braunem odmítl úplně a sochy krutě odsoudil.¹¹ Ve stejné době Emanuel Poche soubor opětovně včlenil do katalogu Braunova díla, ale po celý život se držel myšlenky, že Braun k sochám dodal pouze modely, které neúspěšně do kamene převedli místní kameníci.¹²

Rovněž Ivo Kořán¹³ popsal sochy spíše v negativním tónu. Tak kupříkladu Kořánovo tvrzení, že jsou „*i jejich zadní strany převážně pojednány nezajímavě*“,¹⁴ musí být nedorozuměním. Obrys mladíka s křížem jako blahoslaveného, pronásledovaného pro spravedlnost, je jedinečný. Stejně skvělá je draperie padající od boků k patám v monumentálních a rozeklaných hmotách. Přímo rozkošně vyznívá zadní pohled na dívku představující blahoslavené tiché, který je něžným aktem ženy halící se v osušku po koupeli. A obdobně kvalitně jsou propracována i záda zbývajících postav.

Již Emanuel Poche upozornil na dopis faráře Schmidta z nedalekého Dubence, kde uvádí, že v lednu 1713 viděl na terase osazeno šest soch tohoto souboru.¹⁵ Tak jej máme poměrně přesně datován do doby, kdy u Šporka již působil Matyáš Bernard Braun, jehož rané tvorbě dobře odpovídají svým stylem, zatímco kompozice některých figur pak procházejí celou sochařovou tvorbou. Protože archivně doloženého máme v této době (1713) u Brauna v Kuksu pouze jediného tovaryše – Jana Peteru z Choustníkova Hradiště –,¹⁶ je zřejmé, že sochy téměř v úplnosti vytesal přímo Matyáš Bernard Braun. Při srovnání s jinými ranými pracemi, především sousoším sv. Iva na Karlově mostě (1711), shledáváme obdobně střídme, diagonální až svislé řasy odkazující k pozdní tvorbě Gian Lorenza Ber-

7 Oldřich J. BLAŽÍČEK, *Sochařství baroku v Čechách. Plastika 17. a 18. věku*, Praha 1958, s. 138. Sochy časově zařadil do let 1712–1715.

8 Tamtéž.

9 Tamtéž.

10 Václav Vilém ŠTECH, *Baroque sculpture*, Praha 1959, s. 91.

11 Václav Vilém ŠTECH, *Matyáš Bernard Braun*, in: Týž, *Dohady a jistoty. Výbor studií a článků*, Praha 1967, s. 225.

12 Emanuel POCHE, *Matyáš Bernard Braun. Sochař českého baroka a jeho dílna*, Praha 1965, s. 41–42; Týž, *Matyáš Bernard Braun. Sochař českého baroka*, Praha 1986, s. 74–75.

13 Viz pozn. 1.

14 I. KOŘÁN, *Braunové*, s. 56.

15 E. POCHE, *Matyáš Bernard Braun*, s. 41.

16 V. V. ŠTECH, *Matyáš Bernard Braun*, s. 224.

niniho a jeho římských následovníků z poslední třetiny 17. století. Ale i fyziognomie soch má k blízku k raným Braunovým dílům, například alegorie Spravedlnosti z pražského sousoší sv. Iva má dokonce identickou tvář jako personifikace Blahoslavených tichých z Kuksu. Jedinečně monumentálním způsobem je nabrán plášť Blahoslavené plačící, ženské figury, která souvisí s jinými díly ve středoevropské oblasti. Téměř shodnou kompozici ve stranovém převrácení má Marie Kleofášova z oltáře Piety v kapucínském kostele na Neuer Marktu ve Vídni, kterou v letech 1712–1717 vytvořili Paul Strudel a po něm Matthias Steinl.¹⁷ Z obou soch – v Kuksu i Vídni – později čerpal inspiraci Ferdinand Maxmilián Brokof při komponování Panny Marie Bolestné na oltáři špitální kaple Nanebevzetí Panny Marie v Duchcově (1725).¹⁸

Vztah mezi Braunovou sochou Blahoslavenou plačící a vídeňskou Marií Kleofášovou otevírá otázku sochařova vztahu k uměleckému prostředí Vídně obecně. Všechny dosavadní pokusy o rekonstrukci Braunovy tovaryšské cesty i pozdějších studijních cest Vídeň systematicky opomíjely. A to přesto, že jeden sochařův vídeňský pobyt máme doložen v únoru a březnu 1727.¹⁹ Bezesporu však město navštívil již vícekrát před tím, čemuž by nasvědčovala blízká spolupráce s architektem Giovannim Battistou Alliprandim v Kuksu. Ten se ve Vídni narodil, vyučil a žili zde jeho rodiče a početná řada sourozenců, které pravidelně navštěvoval. Lze si snadno představit, že při některé z takovýchto návštěv jej Braun doprovázel a v domě Alliprandiho rodičů ve Vídni pobýval. Vídeňskou strunu v Braunově díle rozehrává i nový nálezný předlohy pro sochařovu sochu Venuše (mezi lety 1713–1716) z atiky Clam-Gallasova paláce na Starém Městě pražském. Byla jí dnes zaniklá Venuše z let 1707–1708 od Giovanniho Giulianiho na balustrádě hospodářských budov vedle příměstského paláce Liechtensteinů ve Vídni – Rossau.²⁰ Její identickou podobu s Braunovou pražskou prací dokazuje malba paláce od Bernarda Bellotta z let 1759–1760, kde Giulianiho sochu vidíme v popředí pravé části obrazu.²¹ Tuto shodu můžeme interpretovat dvojím způsobem. Sochu mohl vidět sám Braun a později její kompozici uplatnil ve svém díle, nebo zde byl prostředníkem architekt Clam-Gallasova paláce Johann Bernhard Fischer z Erlachu. Ten totiž při paláci v Rossau vyprojektoval zahradní letohrádek a sám, jako původně vyučený sochař, aktivně navrhoval sochařské doplňky svých

17 Manfred KOLLER, *Die Brüder Strudel: Hofkünstler und Gründer der Wiener Kunstakademie*, Innsbruck 1993, s. 197–199, č. kat. S 72–73.

18 Oldřich J. BLAŽÍČEK, *Ferdinand Brokof*, Praha 1986, druhé, doplněné vydání, s. 133, č. kat. 43.

19 E. POCHE, *Matyáš Bernard Braun*, s. 141.

20 Luigi A. RONZONI, *Giovanni Giuliani (1664–1744) I*. Katalog výstavy, München – Berlin – London – New York 2005, s. 69.

21 Tamtéž, s. 62 a 71.

staveb. Je proto možné, že Giulianioho Venuši v kresbě předložil s návrhy dalších soch pražského paláce Braunovi, který na nich začal od roku 1713 pracovat.²²

Někdy mezi lety 1713–1717 Braun vytesal pro střed terasy před špitálním kostelem v Kuksu alegorii Náboženství, jednu ze svých nejlepších soch, vytvořenou po manýristickém vzoru pro „*nekonečné množství pohledů*“ (Benvenuto Cellini). Takové kompoziční řešení bylo motivováno jejím umístěním, které umožňuje sochu obcházet a vnímat z nejrůznějších úhlů pohledu. Pavel Preiss²³ upozornil na souvislost s Berniniho nerealizovanou sochou Náboženství, kterou zamýšlel po roce 1656 umístit do středu svatopetrského náměstí ve Vatikánu.²⁴ Bernini vycházel z papežské medaile, kterou nechal na paměť skončení moru v Římě razit roku 1657 Alexandr VII. Chigi.²⁵ Dvě varianty medaile od římského medailéra Alberta Hameraniho zobrazují na líci rozdílně pojatý portrét papeže, zatímco revers v obou případech ukazuje alegorii Náboženství doprovázenou nápisem POPVLVM RELIGIONE TVETVR (Lid se brání náboženstvím). Alegorie je ikonograficky koncipovaná na základě hesla *Pravé křesťanské náboženství v Iconologii* Cesare Ripy: „*Krásná žena obklopená zářícími paprsky; bude mít odhalená bělostná ňadra, na plecích křídla, na sobě nuzný roztrhaný šat. Vedle ní bude kříž. V pravé ruce pozdvižené k nebi bude držet otevřenou knihu ... Levou rukou se bude opírat o příčné břevno kříže, tak že se bude zdát, že odpočívá opřená o něj. Z levé strany zmíněného břevna bude viset uzda. Nohama bude pošlapávat smrt ležící na zemi.*“²⁶ S dílčími úpravami – žena není krásná a nemá odhalená ňadra – takto pojal svou alegorii i Matyáš Bernard Braun. Cest, jakými se toto téma v tomto pojetí dostalo do Kuksu, je celá řada. Protože socha vznikla v době druhé velké morové epidemie v českých zemích barokní doby, otevírá se možnost inspirací papežskou morovou medailí nebo zmiňovanou Berniniho nerealizovanou morovou sochou na totéž téma. Hrabě Špork však měl výzdobu před špitálem ikonograficky důkladně promyšlenou a socha Náboženství je jeho ústřední součástí, ze které ostatní sochy v podstatě paprscitě vybíhají. Proto se souvislost s římskými morovými díly zdá spíše nahodilá, přičemž jejich příbuznost posílil fakt, že i Braunova socha je založena na hesle z Ripovy *Iconologie*.

22 Martin KRUMMHOLZ, *Stavební historie a osudy Clam-Gallasova paláce*, Pražský sborník historický 35, 2007, s. 184–201.

23 Pavel PREISS, *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha – Litomyšl 2003, druhé, rozšířené a přepracované vydání, s. 266.

24 Rudolf WITTKOWER, *A Counter-Project to Bernini's "Piazza di San Pietro"*, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes 3, 1939–1940, tab. 19c.

25 Irving LAVIN, *Bernini at St. Peter's. Singularis in Singulis, in Omnibus Unicus*, in: William Tronzo (ed.), *St. Peter's in the Vatican*, Cambridge 2005, s. 193.

26 Cesare RIPA, *Iconologia ovvero Descrittione d'Imagini delle Virtù, Viti, Affetti, Passioni humane, Corpi celesti, Mondo e sue parti*, Padua 1611, s. 455, heslo: Religione vera Christiana, přeložila Jana Zapletalová.

Mezi lety 1718 a 1720 vznikl pověstný soubor Ctností a Neřestí před průčelnými křídly špitálu. Snahy hledat jednotný vzor pro tyto dva soubory vyřešil Pavel Preiss, když přesvědčivě doložil, že ikonograficky vycházejí z grafického alba augšpurského rytce Martina Engelbrechta z let 1710–1715.²⁷ V některých případech Braun, který měl recentní album od Šporka bezesporu k dispozici, převzal z rytin i kompozici postav. Tak je tomu například u sochy Spravedlnosti nebo Pýchy, kde vedle základní kompozice odpovídají grafické předloze i některé partie draperie. Po dohledání kompletního Engelbrechtova alba tak může být hypoteticky vyřešena podoba Ctižádosti, jediné nedochované postavy ze souboru Neřestí. Socha zanikla neznámo kdy, nabízí se však lákavá představa, že v dílčích aspektech byla tato neřest zobrazena natolik nevhodným způsobem, že ji nechal odstranit sám hrabě Špork v roce 1729, když očekával příchod inkviziční komise, která měla posoudit „heretičnost“ uměleckých děl v Kuksu.

Že se Braun v případě Ctností a Neřestí neřídil po kompoziční stránce jediným vzorem v podobě neznámého grafického souboru, dokazují analogie některých soch s pracemi z různých dob i rozličného formátu. Alegorii Pýchy inspirovala kompozice antické sochy Dionýsa se satyrem (dnes v Rijksmuseum van Oudheden v Leidenu), která byla reprodukována v dobových traktátech o antickém sochařství.²⁸ Předlohou pro vratký postoj Lehkomyšlnosti byla postava Riciuliny z grafického souboru Balli di Sfessania (1611) od Jacquese Callota (asi 1592–1635), představující jednotlivé závazné figury *commedia dell'arte*.²⁹ Nejenže jsou kompozice obou identické, obdobné jsou i jejich charaktery, kdy pro Riciulinu byla příznačná lehkomyšlnost, se kterou flirtovala se staršími pány. Alegorie Lenosti pak kompozičně důsledně vychází z Berniniho alegorie Spravedlnosti (1644–1646) na náhrobku papeže Urbana VIII. Barberini v chrámu sv. Petra.³⁰

Patrně v roce 1723 začal Braun pracovat na sochách v Novém lese u Kuksu, v areálu později zvaném Betlém. Práce kvůli pozemkovým sporům s žirečskými jezuity přerušil na podzim 1726, ale o rok později na nich již pokračoval. Tehdy, mezi lety 1727 a 1729, vytvořil mimojiné kašnu se sousoším Krista a Samaritánky.³¹ Krátce před tím, v letech 1724–1727, vznikla fontána na stejné téma v zahradě vily La Quiete v Castellu na okraji Florencie, sloužící jako rezidence Anny Marie Luisy de' Medici. Ve svatém lese poustevníků, jímž Betlém byl, mělo sakrální téma své místo, v prostředí světské vily již méně, nicméně u Medicejských takové řešení nacházíme již v 17. století přímo na nádvoří slav-

27 P. PREISS, *František Antonín Špork*, s. 269.

28 Johannes EPISCOPUS (Jan de BISSCHOP), *Signorum Veterum Icones*, Haag 1670 (?), fol. 67.

29 Karel KRATOCHVÍL, *Ze světa komedie dell'arte*, Praha 1987, s. 42.

30 R. WITTKOWER, *Bernini*, s. 252–253, č. kat. 30.

31 Jiří KAŠE – Petr KOTLÍK, *Braunův Betlém. Drama krajiny a umění v proměnách času*, Praha – Litomyšl 1999, s. 89–93.

ného paláce Pitti ve Florencii.³² Časová shoda je jistě jen náhodná, nicméně může sledovat, jakým způsobem a v jakých formách téma pojednal Braun a jeho florentský vrstevník Gioacchino Fortini (1670–1736). Ten ztvárnil sousoší jako pozdně barokní variaci na manýristické sochařství Florencie, především na tvorbu Bartolomeo Ammanatiho (1511–1592), a jsme tak svědky jistého druhu historismu, tak příznačného pro některé linie v umění 18. století. Naopak Matyáš Bernard Braun vytvořil v Betlému monumentální a dramatické sousoší v pro něj tak příznačných expresivních formách.

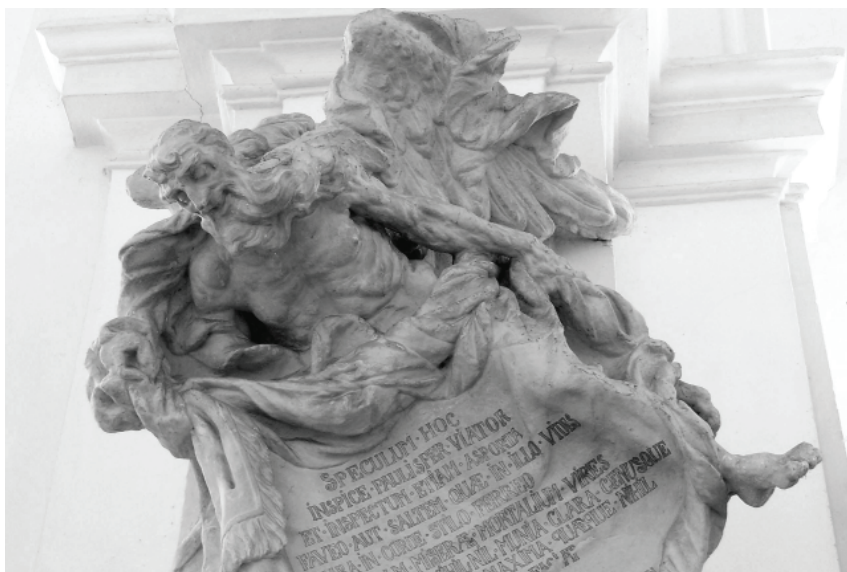
I v Betlémě se setkáváme s citacemi antického sochařství, které byly doposud v Braunově tvorbě zcela přehlíženy. Sochař se s antickými pracemi seznámil při své studijní cestě do Říma a později také díky literatuře reprodukcující nejvýznamnější antická díla. Svátá Maří Magdaléna je variací na figury odpočívajících nymf, a to včetně motivu odhaleného ňadra. Postava žebráka s dřevěnou nohou v popředí výjevu Narození Páně originálně parafrázuje slavnou sochu Umírajícího Gala z Kapitolských muzeí. I tyto nově objevené inspirační vazby a stylové variace dokazují, jak kvalitní, pestré a zároveň komplikované je dílo Matyáše Bernarda Brauna ve své úplnosti.

32 V příčném křídle uzavírající nádvoří paláce Pitti se nachází Mojžíšova fontána - grotta, vytvořená skupinou barokních florentských sochařů (Domenico Pieratti, Agostino Bugiardini, Antonio Novelli), viz Adriano AGNATI (ed.), *Firenze e provincia*, Milano 1993 (7. vydání), s. 469.

Obrazové přílohy:



Obr. 1: Michael Jindřich Rentz, krypta špitálního kostela Nejsvětější Trojice v Kuku, 1725, Foto: Jiří Šerých, Michael Rantz fecit. Michael Jindřich Rentz, dvorní rytec hraběte Šporka, Praha 2007.



Obr. 2: Jiří František Pacák podle Matyáše Bernarda Brauna (?), Chronos, 1740, Libčany, kostel Nanebevzetí Panny Marie, náhrobek Jana Petra, svobodného pána Straky z Nedabylic.

Foto: Petr Horák.



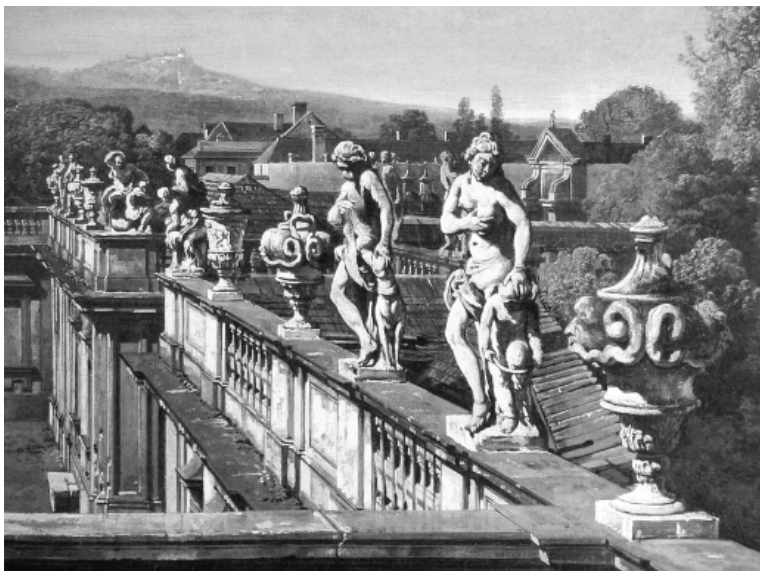
Obr. 3: Matyáš Bernard Braun, *Blahoslavení plačící*, 1712–1713, Kuks, terasa před špitálním kostelem Nejsvětější Trojice v Kuksu. Foto: Martin Pavlíček

Obr. 4: Paul Strudel – Matthias Steinl, *Marie Kleofášova (stranově převráceno)*, 1712–1717, Vídeň, Kapuzinerkirche, oltář Ukřižovaného Krista. Foto: Martin Pavlíček.



Obr. 5: Ferdinand Maxmilián Brokof, *Panna Marie Bolestná*, 1725, Duchcov, zahradní pavilón. Foto: Oldřich J. Blažíček, Ferdinand Brokof, Praha 1986.

Obr. 6: Matyáš Bernard Braun, *Venuše*, 1713–1716, Praha, Národní galerie. Foto: Claire H. (Flickr).



Obr. 7: Bernardo Bellotto, *Příměstský palác Liechtensteinů ve Vídni-Rossau, detail, 1759–1760, Vídeň, Liechtenstein Museum. Foto: Luigi A. Ronzoni, Giovanni Giuliani (1664–1744) I. Katalog výstavy, München – Berlin – London – New York 2005.*



Obr. 8: Alberto Hamerani, *Populum religione tuetur, 1657, Řím. Foto: Národní památkový ústav, správa státního zámku Arcibiskupského zámku a zahrad Kroměříž, Numismatická sbírka olomouckého arcibiskupství.*



Obr. 9: Matyáš Bernard Braun, *Pýcha*, 1718–1720, Kuks, lapidárium. Foto: Martin Pavlíček.

Obr. 10: Martin Engelbrecht, *Pýcha*, 1710–1715, z cyklu *Ctnosti a Neřesti*. Foto: Pavel Preiss, František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách, Praha – Litomyšl 2003.



Obr. 11: Matyáš Bernard Braun, *Smilstvo*, 1718–1720, Kuks, lapidárium. Foto: Martin Pavlíček.

Obr. 12: Jan de Bisschop, *Dionýsos se satyrem*, 1670 (?), z knihy *Signorum Veterum Icones*. Foto: The Trustees of the British Museum.



Obr. 13: Matyáš Bernard Braun, *Lenost*, 1718–1720, Kuks, lapidárium. Foto: Martin Pavlíček.

Obr. 14: Gian Lorenzo Bernini, *Spravedlnost*, 1644–1646, Řím, chrám sv. Petra, náhrobek Urbana VIII. Barberini. Foto: Rudolf Wittkower, *Bernini. The sculptor of the roman baroque*, London 2001.



Obr. 15: Matyáš Bernard Braun, *Lehkomyšlnost*, 1718–1720, Kuks, lapidárium. Foto: Martin Pavlíček; **Obr. 16:** Jacques Callot, *Riciulina*, 1611, z cyklu *Balli di Sfessania*. Foto: Karel Kratochvíl, *Ze světa komedie dell' arte*. Praha 1987.



Obr. 17: *Matyáš Bernard Braun, Kristus a Samaritánka, 1727–1729, Nový les u Kuksu. Foto: Martin Pavlíček.*



Obr. 18: *Gioacchino Fortini, Kristus a Samaritánka, 1724–1727, Florencie – Castello, Villa La Quiete, zahrada. Foto: Sailko (Wikipedia).*



Obr. 19: *Matyáš Bernard Braun, Žebrák, Nový les u Kuksu, 1727–1729 a 1731–1732, scéna Narození Páně, Foto: Martin Pavlíček.*



Obr. 20: *Římská kopie helénistického originálu z let 230–220 př. Kr., Umírající Gal (stranově převráceno), Řím, Kapitolská muzea. Foto: Jean-Christophe Benoist (Wikipedia).*

Zusammenfassung

POPVLVM RELIGIONE TVETVR.

Einige Anmerkungen zum Werk von Matthias Bernard Braun in Kuks

Der Text erörtert neue Erkenntnisse auf dem Gebiet der Erforschung des bildhauerischen Werks Matthias Bernard Brauns (1684–1738) in Kuks. Neu bewertet werden die acht Seligkeiten (1712–1713) vor der Spitalkirche, wobei klar wird, dass es sich dabei um Werke von außerordentlicher Qualität, ganz im Geiste Berninis handelt, die bisher einer groben Geringschätzung anheimgefallen waren. Ebenfalls wird die mögliche Autorenschaft Brauns für die nicht erhaltene Darstellung von Chronos mit Aufschriftendraperie aus der Krypta der Spitalkirche in Erwägung gezogen. Der Text stellt weiter eine mögliche Beziehung zwischen Brauns Religion von der Terrasse vor der Kirche zu einer identischen

Allegorie auf der Pestmedaille (1657) Papst Alexander VII. Chigi und Berninis geplanter Statuengruppe zum gleichen Thema fest. Im Falle der Allegorien Tugenden und Laster werden Anknüpfungspunkte zu verschiedenen graphischen Vorlagen und eine eindeutige Inspiration durch die antike Bildhauerkunst gesehen. Weitere Analogien zur Antike finden sich auch im Areal des Krippenspiels bei Kuks. Im Zusammenhang mit den frühen Arbeiten des Bildhauers für Kuks und den Clam-Gallas-Palast in Prag wurde nachweislich Brauns Verknüpfung mit dem zeitgenössischen künstlerischen Geschehen in Wien belegt.

Pavel ŠTĚPÁNEK

Cesta pekelného notáře z Mexika do Kuksu

Abstract: *The way of the infernal notary from Mexico to Kuks is a study about the penetration of a Mexican myth in the baroque Bohemia. It deals with the theatre person of the notary (notarius) Ficli-pucli who appears in a celebration occurred at the court of the Count Sporck in his residence at Kuks, a bath and cultural centre founded by himself. The analysis of the word proves that derives from the name of the Mexican deity Huitzilopochtli, one of the most important of the Aztec Pantheon. The recompilation of prints and graphics demonstrates that it comes through many books that inform about the overseas (Aztec) religions. The tradition continues till the end of the 19th century, as we can see by the mutilated expressions of that name in the poetry (documented in Beethoven and, after all, Heine) and even in the Bohemian Glass.*

Key words: Ficli-Pucli – aztec Huitzilopochtli – Franz Anton Sporck – notary – sculpture – Kuks

Jak známo ze dvou edic knihy Pavla Preisse o dvoře hraběte Šporka v Kuksu, provozovaly se tu různé slavnosti; v rámci divadla to bylo mj. např. satirické veršování *Stručná mravouka v srdceryvném rozhovoru bratra Lustiga, kterého navštíví poustevník z Čarodějnické hory, k němuž však ještě přijdou Herkommanus, Ficli-Pucli, Pasquinus, Marforius a Ležák, kteří měli odporně krásný diskurs, jaký lze obštrně vyslechnout v písni, která je upravena ke zpívání podle známé čarodějnické árie... Anno MDCCXXIX (1729).*¹ Mezi několika zvláštními, na hranici podivnosti znějícími jmény se tu setkáváme s osobou zvanou Ficli-Pucli, která zde vystupuje v úloze notáře. Toto jméno v podstatě úřednického zaměstnance má nesmírně zajímavý původ a do jisté míry velmi poučnou genezi („Na počátku bylo slovo“).²

1 Pavel PREISS, *Boje s dvouhlavou saní: František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha 1981, s. 232–233 si významu jména a motivu Ficli-Pucli v prvním vydání nepovšiml. Druhé vydání pod názvem *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha – Litomyšl 2003 už reagovalo na článek Pavel ŠTĚPÁNEK, *Fictlipuctli aneb jak nadával Ludwig van Beethoven*, in: *Historická Olomouc XII.*, Olomouc 2001, s. 191–207. Španělská verze článku viz *Cómo maldecía Ludwig van Beethoven (Estudio de la penetración de un mito mexicano en la Bohemia barroca)*, in: Josef Opatrný (ed.), *Las relaciones checo-mexicanas*, Praha 2011, s. 96–112. – Nověji byl divadelní kus Gottfrieda Benjamina Hanckeho *Stručná a mravoučná srdceryvná rozprava mezi Bratrem Lustigem a Poustevníkem z čarodějnického kopce...* (*Kurz verfasste Sitten-Lehre, In einem Herz-brechenden Gespräch zwischen dem Bruder Lustig, welchen der Eremit vom Hexen-Berg besucht...*; 1729) přeložen pro inscenaci *Fitzli Putzli* souboru Geisslers Hofcomodianten, v Kuksu (poprvé 22. 8. 2009).

2 Pavel ŠTĚPÁNEK, *Una corte provinciana de alcance europeo – Kuks*, in: *El arte en las cortes europeas del siglo XVIII.*, Madrid 1987, s. 717–724.

Ukazuje totiž přetrvávání určitého pojmu a jména a současně i proměnu jednoho mýtu s ním spojeného, který se časem vzdálil nejen svému původnímu mimoevropskému prostředí, jež mezitím doznalo radikálních změn, ale i své době; přesunem do Evropy pak onen mýtus nabyl nových odstínů, ale postupně tu slábl až jaksí vyzněl v pouhého notáře a úředníka.



Obr. 1: *Herkommanův pekelný notář (Ficli-Pucli)*. Rytina Christiana Alberta Wortmanna podle sochy Matyáše Bernarda Brauna v Hubertově údolí (1731). Převzato z PREISS, Pavel, František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách, Praha – Litomyšl 2003, s. 210, obr. 40.

My ale víme, že toto podivné jméno nestojí u nás v naprosté izolaci. Setkáváme se s ním na nečekaných místech a v nečekaných vazbách, konkrétně byl tímto záhadným názvem obdařen – spíše jako nadávkou – Josef František Maxmilián z Lobkovicz, pán na Roudnici, a to nikým menším než Ludwigem van Beethovenem. Stalo se tak asi tehdy, když diletuující aristokrat příliš suverénně zasahoval do skladatelovy profese – a snad právě pro-

to, že byli i osobními přáteli. Beethoven pak nešetřil nelichotivými výrazy – a tady docházíme k předmětu naší pozornosti: Nazýval knížete „*Fitzliputzli*“, vídeňskou zkomoleninou jména aztéckého božstva Huitzilopochtli, používanou při posměšném označování výše postavených osob.³

Toto božstvo přitahovalo pozornost od okamžiku vstupu Evropanů (Španělů) do aztéckého Tenochtitlánu až do moderní doby.⁴ Jedno ze zobrazení, které se dostalo do Evropy už dříve, je dnes uloženo v muzeu v Norimberku⁵ a nedávno bylo vystaveno na výstavě o Aztécích připravené pro Evropu.⁶ Asi právě toto dílo viděl český řeholník Josef Jahn, jak vypovídá ve zprávě o cestě na generální kapitulu do Cîteaux; tehdy, dne 18. dubna 1699, když při zastávce v někdejší dominikánském klášteře v Norimberku prohlížel bohatou knihovnu, narazil kromě knih, anatomických preparátů, kamenů, invalidního vozíku a jiných kuriozit také na „*obraz Vitzliputzla s magickým zrcadlem*“, což je ovšem i snad nejranější zmínka vnímání existence tohoto mexického božstva v našich zemích.⁷

Někdo by mohl možná namítnout, že se zde zdůrazňuje nějaké příliš osobní pojetí exotického slova. Není tomu tak. Naopak, jde jen o jakési vyvrcholení či přímo úpadkové završení dlouhého procesu, na jehož počátku stojí překvapivě vzdálené Mexiko. Nahlédnutí do provinčního, ale nikoliv nevýznamného dvora v Kuksu nás přesvědčí, že jméno aztéckého božstva Huitzilopochtliho bylo ve středoevropské oblasti přinejmenším známo, pokud ne přímo rozšířeno, pochopitelně v řadě výslovnostních variant.⁸

3 Jiří BERKOVEC, *Hudba na zámku v Roudnici*, Praha 1973, nestr.

4 Alexandra UCHMANY, *Huitzilopochtli, Dios de la Historia de los Azteca-Mexitin*, Sobretiro de Estudios de Cultura Náhuatl 13, 1978, s. 211–237. – K tématu existuje práce Elizabeth HILL BOONE, *Incarnations of the Aztec Supernatural: The Image of Huitzilopochtli in Mexico and Europe*, kdy a kde?. Za jeho opatření vděčím Sue Legro. – Užitečné informace poskytují k této tematické Miguel LEÓN-PORTILLA – Librado SILVA GALEANA, *Huehuetlahtolli. Svědectví starého slova*. Brno 2002. – Filosofický aspekt pojednává Miguel LEÓN-PORTILLA, *Aztécká filosofie*, Praha 2002, náboženský David CARRASCO, *Náboženství Mezoameriky*, Praha 1998. – Po historické stránce viz od téhož autora Miguel LEÓN-PORTILLA – Pedro CARRASCO y J. M. SOLÉ, *La conquista de México*, Madrid 1985.

5 *Ficlipuctli*, 2. polovina 16. století, Mexiko, zlacené stříbro, perly a pyrit, 7,5 x 6,5. Museum der Stadt Nürnberg, Gemälde und Skulpturen, Pl. 1248, č. k. 336. Provenience z městské knihovny v Norimberku (Stadtbibliothek Nürnberg). K tomu Ferdinand ANDERS, *Huitzilopochtli – Vitzliputzli – Fitzliputzli – Fitzebutz. Das Schicksal eines mexicanischen Gotes in Europa*, in: Nürnberg 1992, Bd. 1, s. 423–446.

6 *Azteken*. London, Royal Academy of Arts, 2002–2003, Martin-Gropius-Bau, Berlin, 2003, Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, Bonn, 2003–2004, Dumont 2002–2004. V tomto katalogu je přesný a podrobný popis materiálů i provedení. Nejstarší zmínka o tomto norimberském Vitzliputzlim se zachovala u Johanna Michaela Dilherra (1604–1669), kazatele v Norimberku, konkrétně v jeho textu *Propheten Schul* (1622) jako „*zobrazení jedné indiánské modly* [v originále „*Abgott*“], *kteřá byla přinesena z Indií* [rozuměj z Ameriky] *a nyní je v knihovně v Norimberku*“. Dilherrova kniha obsahuje také zobrazení tohoto předmětu a v rejstříku je uvedena jako „*Vitzliputzli: indiánská modla*“.

7 Klára BENEŠOVSKÁ – Karel BERÁNEK, *Cesta Josefa Jahna na generální kapitulu do Cîteaux v roce 1699*, *Umění* 36, 1988, č. 2, s. 142–160, s. 146.

8 Pro německou oblast viz Ursula THIEMER SACHSE, *Huitzilopochtli Vitzteputze, ein transkulturelles Phänomen: wie der aztekische Kriegsgott zu einer Teufelsgestalt im deutschen Sprachgebrauch wurde*,

Přestože na dvoře hraběte Šporka se setkáváme s nevídanými přístupy a výpůjčkami v ikonografii, často v Evropě mimo mateřské místo naprosto ojedinělými, jako je tomu v případě kultu montserratského poustevníka Juana Garína,⁹ použití a výběr motivu postavy Ficli-Pucliho nejen v poezii (a divadle), ale zejména jako plastického díla výtvarného – sochy, jediné doložené v celé Evropě, je více než překvapivé. Méně už, připomeneme-li (správnou) negativní roli, již mu Špork připisoval.

V pořadí druhou (za Herkomannem) posměšnou sochou byla tedy postava Ficli-Pucliho (Fitzli-Putzliho), kterého Braun vytesal na přání hraběte roku 1724. Představuje – jak to líčí Preiss – opět jednu z těch výtečných zlomyslností, které Špork s neporovnatelnou bravurou dokázal zinscenovat a potom o nich škodolibě šířit zprávu ve společnosti. Tento „Herkommannův notář“, prosazující právo zákonné i nezákonné, je s největší pravděpodobností podivuhodným výtvozem Braunovy fantazie, ale přidržoval se zřejmě soudobých rytin, které mu poskytl Špork, na nichž mívá parůžky na hlavě, kozlí nohy a za atributy dva hady. Dlouho se myslelo, že také jméno Fitzli-Putzli je pouhým výtvozem fantazie (Špork v roce 1725 píše příteli Grossovi, že vynášel pro sochu pojmenování Fitzli-Butzli). „*Bůhví, kde na zmínku o něm Špork narazil, a protože Beethoven, Musset a Baudelaire užívali jména Visli-Pousli či Fitzli-Putzli jako nadávky, zdá se mi, že ani Šporkovi nemohlo zůstat takovéto jeho užití neznámé*“, píše D. Ž. Bor.¹⁰ K tomu bychom měli připojit ještě později u Goetha převtělení mexického božstva Huitziloputzliho do dábelského poradce Satanova ve *Faustově legendě* a na neposledním místě i u Berlioze.¹¹ Pozo-

in: Axel Schönberger – Klaus Zimmermann (Hg.), *De orbis Hispani linguis litteris historia moribus. Festschrift für Dietrich Briesemeister zum 60. Geburtstag*, 2 Bde., Frankfurt am Main 1994, Bd. 2, s. 1197–1222. Totéž vydala autorka španělsky *Huitzilopochtli-Vitzeputze: cómo se convirtió el dios guerrero mexicana en una imagen diabólica en el uso del idioma alemán*, in: *Anuario de Letras Moderna*, Heft 8 (1997), Facultad de Filosofía y Letras, UNAM, México 1998, s. 23–41.

- 9 Pavel PREISS, *Juan Garín – Jan Kvarin a Záhoř (k původu dvou témat kajicníků v české romantické baladistice)*, Strahovská knihovna 12–13, 1977–1978, s. 159–185; španělsky TÝŽ, *La leyenda Montserratina de Juan Garín en Bohemia*, Ibero-Americana Pragensia 16, 1982, s. 107–131.
- 10 D. Ž. BOR (= Vladislav Zadrobílek), *František Antonín Hrabě Špork, významný mecenáš barokní kultury v Čechách*, Praha 1999, s. 41.
- 11 Ještě v době zcela současné se stává Huitzilopochtli inspirací pro hudebníky jako např. u Percussion ensemble AHLIN, SVEN (1951) *Ritual for Huitzilopochtli* (1987–1988). Viz <[http://www.mic.stim.se/avd/Mic/Prod/micnews.nsf/pubdocurls/449745F58C28C889C1256A70002C04C8/\\$file/percussion2003.pdf](http://www.mic.stim.se/avd/Mic/Prod/micnews.nsf/pubdocurls/449745F58C28C889C1256A70002C04C8/$file/percussion2003.pdf)> [cit. 2012-01-03]. Jako profesora jej uvádí Karel MAY, *V říši stříbrného lva: 8. Na hoře Alláhově*, Praha 1938. Jak připomněla Zuzana KORECKÁ, *Huitzilopochtli v české barokní společnosti*, *Studia Ethnologica Pragensia* 2010, č. 2 (předtím in *Manuscripta Ethnologica Pragensia* 2009), s. 67–78 (ke stažení na <http://etnologie.ff.cuni.cz/doc/01_ME.pdf> [cit. 2012-01-03]), „ve sbírce Goetheho *West-östlicher Divan* a v jeho *Faustovi* je Vitzliputli sice už postavou světskou, ale spíše humornou. V *Engelově Das Volksschauspiel Doktor Johan Causy*, vydané v Oldenburgu 1882, se vyskytují vedle podoby jména Vitzliputzi ještě varianty Vizlipuzli, Fitzliputzi, Witzliputzi, Vicipuzel, Vitzebuztelio. Ještě koncem 19. století opět vystupuje jméno Huitzilopochtli ve variantě jména Fitzebutze – jde o demonizovanou postavou ve veselohře Richarda Delmana identického názvu, kde lze nalézt určitou paralelu s exotickým aztéckým božstvem.“

ruhodná socha stávala v Hubertově údolí. To, jak „herkommanský notář“ vypadal, víme jen z rytiny Christiana Alberta Wortmanna, který ji ovšem vytvořil podle originálu.

Sledujeme-li Preissovu studii využívající Šporkovy korespondence,¹² zjišťujeme, že k četným prvenstvím hraběte nejen v Čechách, ale vůbec Evropě patří zejména zhotovení sochy (rovněž od autora většiny realizací v Kuksu, Matyáše Bernarda Brauna), znázorňující Ficli-Puclího.

V duchu svých častých pří se světskými osobami i jezuita a jeho reakcí na ně se roku 1724 ve Šporkově mysli zrodila představa zosobnění soudního pletichářství, ďábelského notáře, kterého odvodil právě od tohoto aztéckého božstva a nazval jej Ficli-Pucli. (Nevíme, jestli si Špork byl vědom přímé návaznosti na Mexiko, ale vzhledem k tomu, že grafické znázornění sochy, které nechal pořídit, připomínají kompozice, které tehdy kolovaly po Evropě s podrobným popisem, můžeme to předpokládat.) Jeho zpodobení dal okamžitě vytesat, a to nejpozději na sklonku zmíněného roku, protože hradecký biskup Košín na něj podal stížnost hejtmanství už 13. ledna 1725; sochu znal zřejmě jen z doslechu, protože ji kladl přímo do kuských lázní. Podle spolehlivého svědectví, jak dále uvedl, jsou prý na něm verše od nekatolíka zdržujícího se u Šporka „*sub titulo*“ jeho sekretáře, což tedy razí cestu dalším nepřipustným svobodám. Biskup navrhl sochu okamžitě zničit (což se také stalo), včetně rytin, jimiž Špork obeslal řadu svých přátel (což se naštěstí nestalo).¹³

Z hraběcí korespondence se ještě dovídáme o historii zhotovení sochy „pekelného notáře“ jen o něco více. Po první zmínce doprovázela další list rytina, kterou však adresáti přijali zřejmě se značnými výhradami.¹⁴ Špork byl zklamán, neboť když nenalezl „*Notarius Herkommani*“ souhlas u nikoho, doufal, že se s ním setká aspoň u svého důvěrníka Karla Františka Grossy, který byl původcem jeho latinského označení; k autorství německého se hlásil hrabě sám. Místo u „*Mariánské studny*“ pak hrabě přímo označil jako „*Ficli-Puclího oblast*“ (Grossovi, 16. 8. 1725).

Připomeňme tedy, že socha, původně umístěná před hostincem Zlaté slunce v Kuksu, původně nazvaná „*Herkomann, patron nepoctivých advokátů*“, podle které Wortmann rytinu zhotovil, musela být pro pobuřování společnosti v roce 1729 nahrazena sochou zobrazující Goliáše, který dostal svého společníka Davida, stojícího proti Goliášovi, zády k budově. I tak se – podle Korecké – jednalo o jakýsi rituál, o divadelní hru notáře a se-

12 P. PREISS, *Boje*, s. 211–212 a pozn. (111). Druhé vydání doplnil v pasáži o Ficlipuctlim také údaji na základě studie D. Ž. Bora.

13 Biskup dále vyzýval k napomenutí hraběte, který by býval mohl nemalé náklady, vydávané za nepřístojné žerty, věnovat na podporu úcty P. Marie a světců. Hejtmanství expedovalo přípis místodržícím, kteří se k tomu rovněž záhy, ještě v průběhu ledna, vyjádřili, ale nestalo se nic.

14 P. PREISS, *Boje* uvádí přesná data: 13. 5. 1725, 24. 5. 1725, Grossovi 28. 5. 1725. „*Co ale dělat, Fitzli-Putzliho to musí přebolet, anebo se snad nějak pomstí*“, píše Špork 31. 5. 1725.

kretáře. Zřejmě tu hrála roli také skutečnost, že i původní model, Huitzilopochtli, má duální charakter, jehož si byli dobyvatelé Mexika vědomi.¹⁵

Na statui zaútočil i známý jezuita Antonín Koniáš, kterého velmi pohoršila, ačkoliv ji, jak se zdá, také neznal z vlastní zkušenosti. Tvrdil totiž, že prý nejmladší z trojice ďáblů, kteří vyrůstají z notářova břicha, vystrkuje ztopořené přirození,¹⁶ a domníval se, že socha představovala doktora Neumanna. V tomto bodě však Koniáš zřejmě převzal nekriticky příliš bujnou fantazii svého informátora, protože o tom nevypovídá ani rytina, ani inkviziční zápis, v němž byla pouze zaznamenána socha „*lesního čerta, tak zvaného herkomanovského notáře*“, který držel v ruce otevřenou knihu s nápisem *Per Fas & Ne fas*. Pořizovatel zápisu sochu našel již strženou a rozbitou v příkopu nedaleko od jejího podstavce, „*na němž byly nápisy, již zalíčené vápnem, otesány, neboť byly navýsost nepřívětivé k vyšším soudním místům, a to citovanými začátečními verši rýmování, uvedeného ve zmíněné, ale nezachované příloze pod literou C. Zdá se, že tato socha stála odděleně od ostatních, u nichž je vesměs lokalizování i datování určitélné jen rámcově.*“¹⁷ Koniáš tedy znal dotyčnou sochu také jen asi z popisu informátora.¹⁸ Ze tří „démonů“, o nichž slyšel, vytvářeli dva s kozlími hlavami jakousi sedačku komickému čertovskému zjevu s parohy (ty mají ale v grafickém prepisu podobu korálů) a oslíma ušima, jehož silné, do úsměšku stažené pysky lemoval mohutný vous a dlouhé kníry. Použil na diváka kulaté oči skryté za cvikrem a nastavoval mu knihu se zmíněným nápisem *Per Fas & Ne fas*, znamenajícím „zákonně i nezákonně“, a opět podle Preisse „*vystihujícím způsoby, které byl kdykoliv ochoten uplatnit otočením stránky. K tomu mu nabízel kalamář se dvěma brky ohyzdný čert, vynořující se v polopostavě ze šlehajících plamenů mezi notářovými kozlími kopyty, ovnutými hady; druhou rukou přidržoval na soklu dvě masky, symboly přetvářky, motiv, který z nepochopení mohl zavdat příčinu Koniášova obvinění z obscennosti, jež byla moralistovi Šporkovi, byť i v leccem výrazově drsnému, naprosto cizí.*“¹⁹ Na podstavci byl vytesán onen německý nápis, vztažený Koniášem na soudce doktora Neumanna, „*Hohl dich der Teuffel*“ („Čert tě vem“), k němuž bylo následně ve spodu připojeno „*Ad captandam benevo-*

15 Z. KORECKÁ, *Huitzilopochtli* také připomíná na základě starší německé literatury, že snad nejranější připomínkou Huitzilopochtliho v Evropě je mexický idol modré trávy, boha s velkýma modrýma očima, podobnější ďáblovi než k lidské bytosti, který poslal španělský kardinál Francisco Ximénez (1436–1517) do Mnichova.

16 Dopis z 19. 2. 1726 cituje P. PREISS, *Boje*, s. 112.

17 Tamtéž, s. 212.

18 Otázkou zůstává, nakolik byl Koniáš informován, že za sochou Herkomanova notáře stojí skutečně Ficli-pucli, protože na soše, resp. na její grafické reprodukci toto jméno není. Mohl být o tomto kultu informován, neboť sám používal ve svých kázáních příměrů z Ameriky – viz Antonín KONIÁŠ, *Vejtažní naučení*, Brno 1995, s. 113–114. Jiří BÍLÝ, *Jezuita Antonín Koniáš*, Praha 1996 se těmito záležitostmi nezabývá.

19 P. PREISS, *Boje*, s. 213.

lentiam“. Spojením nápisů v jeden výrok – jak připomíná Korecká – dostáváme postoj objednavatele k charakteru notáře: Vem tě čert, chceš-li získat naší přízeň právem či neprávem. V 18. století vstupuje do umění potřeba ukázat na nesolidnost některých osobností společnosti a jméno Huitzilopochtliho je zcela inkorporováno do postavy světského notáře, byť nepoctivého, personifikací v Herkomannovi.²⁰

Na grafickém listu je uvedeno jen jméno rytce Christiana Alberta Wortmanna,²¹ ale nikoliv navrhovatele ani kreslíře, kterým však byl více než pravděpodobně v obou případech autor ostatních soch v Kuksu – Matyáš Bernard Braun. Z celkové kompozice je však zcela zřejmé, že se přidržuje tehdy v Evropě kolujících znázornění Ficli-Puclihho, jež se dochovaly v několika exemplářích, o nichž bude dále řeč.

Na rozdíl od hieratičnosti mohutné postavy Herkomannovy, která dodnes zůstala na místě, byla tato socha ďábelského notáře Ficli-Puclihho mnohem bezprostřednější a životnější, z hlediska sochařského byla náročná, plasticky vyvinutá a modelačně bohatá, s četnými výstupky vyžadujícími buď velmi pečlivou a opatrnou práci, nebo snad i nasazení jiných materiálů (kov). Básník ve Šporkových službách Gottfried Benjamin Hancke ji pohotově doprovodil dvoulistem s titulem *Nápisý nad Herkomannovým notářem* (1725), které byly znovu otištěny jako satira na „jistou sochu zvanou pekelný notář“ již po jejím zániku.²²

Ale s touto postavou se setkáme nejen ve vedlejší roli v satirických verších šporkovského extravagantního prostředí. Ve tvaru a přepisu *Vitziputzli* se vyskytuje i v knize Eliase Kerenhappucha *Posauen Eliae des Künstlers oder Teutsches tegfeuer der Scheide-kunst*, vydané v Rumburku roku 1702.²³

Překvapivě jeho zobrazení najdeme i na českém skle, jak to dokládá např. číše z mléčného skla v libereckém Severočeském muzeu. Emailovou malbou je tu podán námět *Allegorie čtyř světadílů*, v němž Ameriku symbolizuje Indiánka s krokodýlem a vzadu se vynořuje bůžek s nápisem *VIZLEBUZLI*.²⁴ Nelze se tu mýlit; číše je označena další zkomoleninou jednoho a téhož jména. Přes oceán je k Evropanům doslova propašováno

20 Z. KORECKÁ, *Huitzilopochtli*.

21 Prokop H. TOMAN, *Nový slovník československých výtvarných umělců*, Praha 1950 jej neregistruje.

22 P. PREISS, *Boje*, pozn. 113. Ze sedmi soch registrovaných v Hubertově údolí inkvizičním záznamem se dochovala jen jediná: „*Naše milá paní*“ – P. Marie, o níž je zmínka v Braunově vyúčtování z roku 1731, přestože byla hotova již dříve. Jde o typ *Immaculaty* – P. Marie Vítězná s Ježíškem v náručí, šlapající na hada, jakožto „*Matka krásného milování, bázně boží, poznání a svatě naděje*“ (Sir. 24, 27). Jak ji označuje původní německý nápis na soklu s velkým šporkovským erbem; roku 1742 byla přenesena (k tomu se vztahuje nápis o jejím zřízení) do Velké Bukoviny. V poslední době se objevila i zpráva, že v Liechtensteinu měly čarodějnice tančovat tanec zvaný *Fitzli Butzli* (James Foster ROBINSON. *The Witches of Liechtenstein*, <<http://www.suite101.com/article.cfm/liechtenstein/103561>> [cit. 2012-01-03]).

23 Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, signatura CV VI 32.

24 Čechy, kol. 1760; Severočeské muzeum v Liberci, inv. č. S 624, instalace.

exotické božstvo. Nejen Huitzilopochtliho obraz, ale také jméno se mění podle místních jazykových zvyklostí; kontextuální souvislosti aztécké a evropské ikonografie na příkladu „fantaskní“ postavy v obou případech vycházejí z náboženského a filosofického myšlení obou kultur, zahrnují symboliku včetně jména a názvů na rytinách.²⁵

Zde už se nám současně zcela jasně a jednoznačně naznačuje, že toto záhadné jméno pochází z Ameriky, representované Mexikem, tehdy Novým Španělskem, a současně se ilustruje tak jeho mimořádné rozšíření v našem prostředí a povědomí. Šlo tedy o znázornění mexického bůžka, který se stal snad nejpobulárnější postavou aztéckého panteonu v Evropě. Nyní mu můžeme už konečně věnovat zaslouženou pozornost.

Bylo to hlavní kmenové božstvo Aztéků, bůh Slunce a války, ochránce hlavního města Tenochtitlánu, zvané v aztéckém jazyce (nahuatl) Huitzilopochtli (čti *uisilopochtli*)²⁶ nebo v jiné, starší interpretaci, ne vždy přijímané, Strašný kolibřík.²⁷ V kritické edici *Dějin Indiánů Nového Španělska*, díla Fray Toribio de Benavente, zvaného Aztéky Motolinía,²⁸ jednoho z prvních dvanácti františkánů, kteří se – kromě známějšího dominikána Bartolomé de las Casas – zasazovali nejen o šíření křesťanství, ale také o uchování znalostí domácích aztéckých tradic, se vysvětluje, že jméno města Mexika pochází od jejich hlavního božstva či idolu, které mělo dvě jména: první Vitzipuchtli a druhé Mexitli, z něhož vzešlo označení a nakonec jméno místa i lidu mexiti. Ani hlavnímu božstvu se nevyhnula mnohoznačnost významů, a tak byl Huitzilopochtli nejprve ochranným božstvem, kte-

25 Z. KORECKÁ, *Huitzilopochtli*.

26 Bernal DÍAZ DEL CASTILLO, *Historia Verdadera de la Conquista de Nueva España*, Madrid 1632. Národní knihovna Praha, sg. 22 C 40. Česká edice: Bernal DÍAZ DEL CASTILLO, *Pravdivá historie dobývání Mexika*, Praha 1980. Kronikář, jenž se zúčastnil Cortésova tažení, takže jeho informace jsou z první ruky, i když své paměti sepsal až s odstupem, přepisuje jeho jméno Huichilobos, Vichilobos); v českém překladu znamená Kolibřík jihu (Jižní kolibřík). – Yólotl GONZÁLEZ TORRES, *El Culto a los astros entre los Mexicanos*, Mexico 1981 považuje Huitzilopochtliho za novější božstvo oproti starší tradici, která staví na Tezcatlipocovi. – Alfonso CASO, *El pueblo del sol*, México 1963, s. 49–54 zase uvádí, že jde o výraz totožný s modrým nebem, tedy obrazně zářícím sluncem. – Zobrazován bývá nejčastěji podle Codexu Borbónico a Fějerváry-Meyer. – Laurette SÉJOURNÉ, *Pensamiento y religión en el México Antiguo*, Mexico 1980 (1. vyd. 1957), s. 172–173 zvýrazňuje roli Huitzilopochtliho jako Pátého slunce. Ve své plnosti – jako Polední hvězda – je Huitzilopochtli znázorňován jako kolibřík, symbol Zmrtvýchvstání. Jeho narození se slaví v den zimního slunovratu, tedy na křesťanské datum odpovídající Narození Páně – viz Jesús ÁLVAREZ CONSTANTINO, *El Pensamiento Mítico de los Aztecas*, Morelia 1977, s. 42. K dalším významům viz např. Héctor v. MOREL – José DALÍ MORAL, *Diccionario mitológico americano*, Buenos Aires 1988, s. 68. Zánik vlivu aztéckého boha války postihuje Ivan SLAVÍK, *Sláva a pád Tenochtitlanu*, Praha 1969, kap. III. „Záhada kolibříka jihu“.

27 Cecilio A. ROBELO, *Diccionario de Mitología Nahoá*, México 1982 (faksimile, 1. vydání 1905), s. 193–202. Kupodivu jméno Huitzilopochtliho se neobjevuje jako pojem v aztécké filosofii. Viz Miguel LEÓN-PORTILLA, *La filosofía Náhuatl estudiada en sus fuentes*, México 1979 (1. vyd. 1956). Starší práce o tomto božstvu jako Bohu války viz Eduard SELER, *Uitzilopochtli, Dieu de la Guerre des Aztèques*, in: Congrès international des Américanistes. Compte-rendu de la huitième session, tenue à Paris en 1890, Paris 1892, s. 387–400.

28 Fray Toribio de BENAVENTE o MOTOLINIA, *Historia de los Indios de la Nueva España* (ed. E. O’Gorman), México 1979, s. 146.

ré kázalo Aztékům usadit se na místě, kde bude na kaktuse sedět orel a požírat hada. Pak se stal válečným božstvem, Héroem a bohem, „*mladým bojovníkem*“, jež se každodenně obrozuje a vítězí nad hvězdami a měsícem, jež rodí nový den. Do zenitu byl vynášen dušemi padlých bojovníků (jakožto božstvo jihu či jižního směru byl ztotožňován s modrou barvou), ale duše žen, které zemřely při porodu, jej odnášejí na západ, kde umírá. Připomeňme ještě, že už za Aztéků představoval stále více a především vítězíci Slunce, jež drtí protivníky metáním plamenů svých paprsků. To jsou ještě pozitivní znaky tohoto božstva. Jeho odvrácenou stranou je skutečnost, že se živí pouze a výhradně lidskou krví. Jeho obětmi byli zvláště zajatci, umírající na jeho počest v gladiátorských hrách. Věděli o tomto významu Špork a Beethoven? Možná ano, možná ne; v každém případě tyto negativní vlastnosti dospěly v počátku 19. století už spíše do karikurní fáze.

Přesto musíme ještě dokončit charakteristiku Huitzilopochtliho: jeho matkou byla ona strašlivá Coatlicue, doslova Paní v hadí sukni, bohyně země, symbolu života a současně i smrti. Její zobrazení v Národním antropologickém muzeu v Mexiku vytváří abstraktní představu z konkrétních detailů. Je komponována do tvaru kříže a opírá se vcelku takřka výlučně o lidské proporce, avšak jejich prvky jsou zaměněny jinými. Její tělo je souhrnem článků hadích těl, které vytvářejí dohromady antropomorfní tvary. Její hlavu tvoří dvě chřestýší hlavy s vyceněnými jedovými zuby, náhrdelník je pak sestaven z uřezaných lidských dlaní a srdce. Střed je vymezen lidskou lebkou, sukně složena z pletence hadů. Hadi se vynořují všude, tvoří i ramena. Její zadní část je variací přední, s téměř stejnými prvky. Vcelku se Coatlicue jeví jako mocné a hrůzyplné božstvo, odrážející mnohonásobné hrůzy vesmíru. Kompozice sochy udává rytmus čísel 2 a 4 a v menší míře ještě 5 a 13 – čísla měla u Aztéků rituální význam. Symbolické hodnoty umocňuje umělecké provedení, které soše Coatlicue dodává tvářnost, jež je až přeludně skutečná. Ukazuje schopnost paradoxu, smíření protikladných termínů, střed mezi realismem a abstrakcí, a tedy způsob ztvárnění, který byl dávným obyvatelům Mexika pochopitelný a přístupný; pro nás však zůstává stále ještě záhadou.²⁹

29 Miloslav STINGL – Pavel ŠTĚPÁNEK, *Les Civilizations Indiennes du Mexique*, Paris 1980, s. 109. – Nejlépe vyjádřil problematiku složitého výkladu aztéckých a jiných indiánských mýtů Alfredo LÓPEZ AUSTIN, *Hombre – Dios, Religión y política en el mundo náhuatl*, México 1973, s. 11, když připomněl výrok badatele Paula Kirschoffa, který prohlásil před svými žáky: „*Neporozuměl jsem historii předšpanělského Mexika dříve, než jsem se dozvěděl, že každá osoba byla svou vlastní babičkou.*“ Jinak je jeho rozbor vztahu božského a lidského v jednotlivých osobách nepřekonán. Zde je také uvedena podrobná literatura k problematice interpretace Huitzilopochtliho a Quetzalcoatl, zvláště Yólotl GONZÁLEZ DE LESUR, *El dios Huitzilopochtli en la peregrinación mexicana. De Aztlán a Atula*, Anales del Instituto Nacional de Antropología e Historia 9, 1968, s. 175–190.

Aztécký bůh Huitzilopochtli, všeobecně uctíváný bůh války, jemuž byly přinášeny často lidské oběti, byl ale – podle názoru Čestmíra Loukotky –³⁰ původně jen mýtickým vůdcem, který vedl kmeny jazykové skupiny náhuatl k založení města Tenochtitlánu. V zástupné osobě a funkci velekněze dostáváme další potvrzení jeho zakladatelské funkce.³¹

Aztékové prosluli krutostí obětí a zdá se, že díky tomu získali Španělé záhy rozhodující spojence v porobených národech Aztéků. Připomeňme ještě slovy Loukotkovými, jak takové oběti vypadaly: „...*ve snaze obětovati bohu, co je na světě nejvzácnějšího, totiž krev lidskou, zvrhlo se obětnictví v pravé lidské hekatombu. A připojíme-li k tomu ještě rituální lidojedství, vyjasní se nám, proč Španělé tak vášnivě hubili kněze aztécké...*“³² V aztéckém obřadu, za něhož se pojídaly částky rozbité sochy Huitzilopochtliho, uhnětené ze zrn, semen a především krve obětovaných dětí,³³ spatřovala básnířka barokního Mexika Juana Inés de la Cruz ve hře *Božský Narcis*, vycházející přitom z četby spisu Juana Torquemady *Indiánská Monarchie* z roku 1615, v duchu učeného synkretismu jakousi „*stínovou podobu*“, předznamenání Eucharistie.³⁴ A Huitzilopochtliho znázornění se objevuje dokonce i na slavobráně postavené při příležitosti příjezdu hraběte Paredese do města Mexika mezi jeho údajnými mexickými (aztéckými) předchůdci – zakladateli panovnické dynastie, přestože se už tehdy vědělo, že nebyl postavou historickou jako ostatní, nýbrž náboženskou, a především mýtickou, protože v něm byl spatřován jakýsi Mojžíš a Eneáš kmene náhuatl.³⁵

Kněží, tedy vlastně popravčí, i aztécký vládce nosili rudé roucho, jak poznamenal Egon Ervín Kisch,³⁶ „*podobně jako císař Svaté římské říše německého národa i jeho kat*“. Velekněz a současně nejvyšší kat – chtělo by se říci velekat – aztécký trůnil na popravišti; tuto

30 Čestmír LOUKOTKA, *Náboženství Indiánů*. Přehledných dějin náboženských soustav celého světa díl II., Praha 1926, s. 113.

31 Tamtéž, s. 120.

32 Tamtéž, s. 124–126.

33 Tzvetan TODOROV, *Dobytí Ameriky. Problém druhého*, Praha 1996, s. 89 s odvoláním na Bernala Díaze připomíná, že ještě v době, kdy Španělé postupovali na Tenochtitlán, Moctezuma obětoval denně děti, aby mu Tezcatlipoca a Huitzilopochtli poradili, jak postupovat.

34 Juana Inés de la CRUZ, *Naděje do zlata tkaná*, Praha 1988. Překlad a komentář Odkaz Juany Inés de la Cruz Josef Forbelský, s. 33.

35 Autorem této výzdoby byl jezuita Carlos de Sigüenza y Góngora, s nímž se ještě setkáme, stejně jako se slavnou jeptiškou Juanou Inés de la Cruz, která se Sigüenzou při této příležitosti dokonce soutěžila návrhem jiného triumfálního oblouku. Podrobnosti o tom viz Santiago SEBASTIÁN, *Iconografía del Indio americano. Siglos XVI–XVII*, Madrid 1992, s. 69–70.

36 Egon Ervín KISCH, *Objevy v Mexiku*, Praha 1950, s. 23–25 upozorňuje že roucho dostalo šarlatové zabarvení krví nopálové mšice nopalea cochinelifera (šp. cochenilla), která po objevení Ameriky také obohatila evropský barvířský trh. Podle informace z práce Michael B. VALENTINI, *Museum museum neboli Jevišť všech hmotin a koření... Vystaveno doktorem Michaelem B. Valentínim*, Frankfurt nad Mohanem 1714 se zvláště uplatnila při barvení italského červeného skla.

scénu reinterpretoval ve verších i básník Heinrich Heine. Citací z básně *Vitzliputzli* se navíc vyhneme možné výtce, že si všímáme pouze nebo převážně jakýchsi obskurních zdrojů informací:

*„Na božích schodech z mramoru
děd dřepí, sto let na krku,
bez vousu, ni vlas na hlavě,
na sobě roucho z šarlatu.
Velekněž to, velký bože,
na oběť si brousí nože³⁷
[...]
na svatyni Vitzliputzli,
pohanský chrám z rudých cihel,
podobný tak kromobyčej
v Egyptě a Babylonu,
v Asyrii těm kolosům,
které zpodobnil nám v kresbě
z Anglie pan Henri Martin.*

*Ano, jsou to tytéž schody,
rovné a tak široké,
že se po nich sem tam valí
mnoho tisíc Mexičanů.*

*Tyhle rampovité schody
křivolace vedou vzhůru
na obrovskou střechu chrámu,
kol níž se pne zábradlí.³⁸*

Vidíme tedy, že jméno i zobrazení Huitzilopochtliho se udrželo a kolovalo v nejrůznějších zkreslených variantách po celé Evropě více než tři staletí, přičemž se pochopitelně vytratil původní zakladatelský význam a zůstala především symbolická podoba boha války.³⁹ Stačí, když uvedeme několik příkladů z našich sbírek. Na prvním místě jeden z nej-

37 Cituje E. E. KISCH, *Objevy v Mexiku*, s. 24.

38 Druhá část viz tamtéž, s. 56.

39 Whitney DAVIS, *Symboly v dějinách a jejich objevování*, in: Ladislav Kesner, *Vizuální teorie. Současné anglo-americké myšlení o výtvarných dílech*, Praha 1997, s. 49–68 připomíná, i když v poněkud

starších dřevorezů, snad ještě ze 16. století, ve sbírkách Náprstkova muzea, kde je znázorněn s hlavními atributy tak, že připomíná boha Jupitera našeho anticko-křesťanského okruhu představivosti.⁴⁰

Je pochopitelné, že některým interpretům, kteří nejsou seznámeni s jeho původem, vlastnostmi a charakterem, uniká hlavní význam a smysl tohoto s ukrutným kultem spojeného božstva a zaměňuje se s jiným, víceznačným bohem Quetzalcóatlem, přestože je jeho identita dotvrzena nápisem, jako na grafickém listu ze sbírek Národní galerie *Uctívání aztéckého božstva Huitzilopochtliho* (kde stojí přesně: *Vizlipuztli idolum Mexicanorum*).⁴¹

Najdeme ho ovšem i na grafických listech v řadě knih, které se do našich knihoven dostaly záhy, ještě v 17. století, jako v knize Erasma Francisciho *Neu-polirter Geschicht-Kunst-und Sitten Spiegel ausländischer Völcker fürnemlich der Sineser ... Mexicaner*, vydané v Norimberku roku 1670,⁴² a které musely být oním přenosným prvkem, prostředníkem šíření pojmu mexického božstva, byť jakkoliv zkráceného. Zdá se, že zobrazení Huitzilopochtliho k nám pronikalo i prostřednictvím francouzských knih, které se dodnes dochovaly rovněž v dnešní Státní vědecké knihovně v Olomouci, jako je tomu v případě několikasvazkového popisu světa *Description de l'Univers, contenant les differens systemes du monde ...*, Paris 1686, kde v 5. svazku, věnovaném Americe, najdeme jeho grafické znázornění.⁴³

Zlatým hřebem tohoto řetězce šíření představy aztéckého boha války u nás a současně jeho proměn i záměn s Quetzalcóatlem zdá se být malba, kterou objednali pro svůj chrám augustiniáni sv. Tomáše na Malé Straně. Ano, jde o slavný obraz Rubensův *Umučení sv. Tomáše*, jehož originál je dnes uložen v Národní galerii v Praze,⁴⁴ zatímco v kostele zůstala kopie. Petr Pavel Rubens použil na znázornění bůžka na sloupu, který měl symbo-

jiném kontextu (s. 59), že „bez úplných archeologických znalostí historie daného znaku si interpret nikdy nemůže být jist tím, co znak symbolizuje (znamená).“

40 Božstvo *Huitzilopochtli*, dřevorez, 190 x 110, Náprstkovo Muzeum, inv. č. G 516. – Z. KORECKÁ, *Huitzilopochtli* považuje omylem tuto grafiku rovněž za šporkovskou. Jinak její společenský rozbor uplatnění aztéckého božstva v naší společnosti je v mnohém inspirativní a jen nedostatek času mi nedovoluje více se jejími myšlenkami zabývat.

41 NG R 137.427, Čechy, kol. 1760. Např. v katalogu *Cesty a cestovatelé v raném novověku*. Muzeum Litoměřice. 2. srpen – 2. říjen 1994 (ed. Z. Hojda, Vít Vlnas, komisařka Eva Stíbrová), č. kat. I. C 4 (autor hesla Vít Vlnas), *Uctívání aztéckého boha Vizlipuztliho v Mexiku* se slovo *Vizlipuztli* považuje za zkomoleninu boha Quetzalcóatla. Děkuji V. Vlnasovi za fotografii.

42 Vědecká knihovna v Olomouci (VKOL) III 18.364. Viz Václav PUMPRLA (ve spolupráci s O. Kašparem), *Soupis starých tisků ve fondech státní vědecké knihovny v Olomouci*, Olomouc 1981, č. 283.

43 Autorem je Allain Manesson Mallet, viz tamtéž, VKOL, 619.635.

44 Národní galerie v Praze, inv. č. o 7597.

lizovat modloslužbu, již apoštol odmítl, a ztratil tak život časný, aby mučednictvím nabyl věčný, asi mexickou předlohu.⁴⁵ Jak se ale dostal (snad) mexický bůžek ke sv. Tomáši?

Světec bývá totiž považován za apoštola Indií, a v některých pozdějších interpretacích tudíž i Západní Indie, tedy Ameriky v důsledku omylu Kryštofa Kolumba, který se do konce života domníval, že objevil novou cestu ke známému kontinentu – Indii – a nikoliv nový kontinent.⁴⁶ Přestože se omyl krátce nato (asi za desetiletí) napravil, ve jméne původního obyvatele Ameriky *Indián* přetrvává dodnes. A tak i apoštol Indií zůstal spjat s Indiemi oběma – Západní i Východní (nebo Přední a Zadní). Zatímco asijská Indie se objevuje v jeho životopise už v Usuardově martyrologiu sepsaném pro Karla Velikého počátkem 9. století, pečlivě přepisovaném a někdy obohacovaném, jak to pozorujeme např. v českém prostředí ve václavském rukopisu *Martyrologia geronského*, právě vydaného formou faksimile ve Španělsku,⁴⁷ americká až daleko později.

Jako apoštol Západní Indie, tedy Ameriky, jej chápe také, ovšem v rozšířeném, alegorickém a přeneseném smyslu v duchu barokní rétoriky profesor Mexické university a jezuita Carlos de Sigüenza y Góngora (1645–1700), autor spisu *Fénix Západu, apoštol svatý Tomáš, objevený ve jménu Quetzalcoatl v popelu dávných tradic*. Bohužel se zachoval pouze v ohlasech jiných spisovatelů 17. a 18. století.⁴⁸ Jak vidno z názvu, v dalším mexickém božstvu, jehož výkladem zde nebudeme zatěžovat, přestože s ním bývá někdy Huitzilopochtli ztotožňován, nachází stopu apoštola Tomáše evangelizujícího Ameriku. Jen podotkneme, že v Sigüenzově interpretaci, samozřejmě úmyslné, je vlastně sv. Tomáš chápán dokonce jako ztotožnění s mýtickým Opeřeným hadem (Quetzalcóatlem), který v některých tradicích dostává historickou podobu, bílou tvář a téměř kristologické rysy;⁴⁹

45 Lubomír KONEČNÝ, *Rubensovo umučení sv. Tomáše: ikonografický komentář*, Umění 26, 1978, s. 211–244.

46 O zaujetí, s jakým Kolumbus hledal spíše svoje představy než realitu, viz T. TODOROV, *Dobyty Ameriky*, kap. I. „Objevit“.

47 *Martirologio de Usuardo* (ed. M. Moleiro), Barcelona 1998, s. 325: „III. E. XII. kalendas ianuarii. Luna. Natale beati Thome apostoli, qui/Parthis et Medis evangelium/predicans, **passus est in Indya** [zdůraznil P. Š.]/ ac non multo post, inde translatus ad Edissem vrbem.“ Jiným zdrojem byly Apokryfy, Pseudo Abduiáš a Zlatá legenda.

48 C. A. ROBELO, *Diccionario*, s. 393. O ztotožňování této tradice viz Ricardo VÉLEZ RODRÍGUEZ, *Iberoamerika jako celistvost*, Filozofický časopis 41, 1993, č. 1, s. 59–72 a také Jaroslav RICHTER, *Nebe, peklo a svět Latinské Ameriky*, Svět literatury 26, 1997, č. 14, s. 71–75. O vývoji názoru na Quetzalcóatla viz Román PIÑA CHAN, *Quetzalcóatl, serpiente emplumada*, México 1977 a zvláště Manuel DUARTE, *Pluma rica. Nuevo Fénix de América*, in: El apóstol Santo Tomás en el Nuevo Mundo. Colección de noticias y memorias relativas a la predicación del Evangelio en América antes de su descubrimiento por los españoles, colectadas y ordenadas por José F. Ramírez, México 1902–1908, v. III, s. 353–532.

49 José LÓPEZ PORTILLO Y PACHECO, *Příchod opeřeného hada. Quetzalcoatl*, Praha 1982. Fernando DÍAZ INFANTE, *Quetzalcóatl. (Ensayo psicoanalítico del mito nahua)*, Xalapa 1963 rozebírá všechny aspekty v psychoanalytické analýze tohoto mýtu. Podle významné badatelky L. SÉJOURNÉ, *Pensamiento y religión*, s. 104 je znamením Quetzalcóatla kříž (čtyři směry), jehož ústřední bod znamená se-

rozhodující se jeví pasáž, ve které se hovoří o tom, jak – vyhnán svými lidmi – odešel Quetzalcóatl na východ s příslibem, že se jednoho dne vrátí. Právě tato legenda tolik pomohla Cortésovi v dobytí Mexika, protože jej Aztékové i jiní Indiáni považovali za vtělení bílého Quetzalcóatla.⁵⁰ V každém případě svědčí toto ztotožnění amerického mýtu s apoštolským kultem v učeném synkretismu o značné toleranci, zvláště vezmeme-li v úvahu, že ještě před sto lety, v první fázi pokřesťanštění Ameriky, byly projevy předkolumbovské kultury v oblasti rituální symboliky a praxe „považovány za cosi jednoznačně antagonistického, ďábelského, a tudíž zavrženíhodného“.⁵¹ Tato tolerance k synkretismu je připisována zvláště jezuitům,⁵² přestože už Dominikán Diego Durán (1537–1588) sepsal *Historii Indií v Novém Španělsku*, ve které se projevil jako autor „jednoho z nejvýstižnějších portrétů předkolumbovského světa“ a současně nastolil v kapitole „O modle zvané Quetzalcóatl, bohu Cholultéků, velmi uctívaném a obávaném, otci Toltéků a Španělů, jejichž příchod totiž ohlásil“⁵³ myšlenku, že Indiáni byli kristianizováni už dávno křesťanským kazatelem, jímž byl sv. Tomáš. Aztécká vyprávění jej připomínala – podle Durána, jenž byl vychován od dětství v Mexiku, – v podobě Topiltzina, což je jen jiné jméno pro Quetzalcóatla. Tradice ztotožňování však sahá až k samému ochránci indiánů Bartolomé de las Casas a k jeho spisu *Indiáni Nového světa*.⁵⁴

tkání pozemské a nebeské sféry. Tak je i interpretován kříž Kristův. Viz též J. RICHTER, *Nebe, peklo a svět*, s. 72 a zejména R. VÉLEZ RODRÍGUEZ, *Iberoamerika*.

- 50 Všechny jemnosti odstínů a zákruty legendy vysvětluje C. A. ROBELO, *Diccionario*, s. 345–436. Působení proctví vysvětluje ve smyslu moderní interpretace T. TODOROV, *Dobytí Ameriky*, s. 78 v kapitole „Moctezuma a znaky“ a zvláště s. 141. V oficiální učebnici mexického náboženství pro druhý stupeň výuky *La religión mexicana. Historia. Segunda enseñanza*, Mexico b. d. (asi kol. r. 1980), s. 5 je Huitzilopochtli jmenován až na šestém místě výlučně jako bůh války.
- 51 J. I. de la CRUZ, *Naděje do zlata tkaná*, komentář J. Forbelského, s. 33, i když citovaná pasáž se vztahuje spíše ke kultu Huitzilopochtliho.
- 52 Vladimír ACOSTA, *El Continente Prodigioso. Mitos e Imaginario Medieval en la Conquista Americana*, Caracas 1992, s. 379. Silvia CAUNEDO MADRIGAL, *Las entrañas de América*, Barcelona 1992, s. 96 uvádí, že tuto kampaň započali jezuité už v polovině 16. století na několika místech Ameriky s obdobnými místními mýty, např. v Brazílii, Paraguay a v Peru, kde byl takto použit na kult Virakoči. Záměrem bylo vyvolat duchovní zrovnoprávnění Ameriky s Evropou a do důsledku vzato, přenos jurisdikce nad novými územími ze španělské koruny na papeže. Ve vrcholném stadiu pak byla tato legenda využívána jako argument proti nadvládě Španělska nad Amerikou, jak tomu bylo u několika předchůdců a obhájců nezávislosti.
- 53 T. TODOROV, *Dobytí Ameriky*, s. 237 a 244–245. Durán také informoval o procesích k počtě Huitzilopochtliho – viz Alfredo CHAVERO, *El último Quetzalcóatl. Códice Jeroglífico Aubin*, México 1981, s. 19–20.
- 54 Kritické vydání viz Bartolomé de las CASAS, *Los Indios de México y Nueva España. Antología*. Edición Edmundo O’Gorman y J. A. Manrique, México 1979, s. 57, dále 10, 52–55, 53, 84, 146, kde se zmiňuje o nejrůznějších významech a jménech božstva Huitzilopochtliho, o jeho znacích, zavedení obětí, o obřadech procesí svátku nového ohně a ceremonii při zasvěcení panovníka, podobně jako o Quetzalcoatlovi. Rozbor těchto detailů je nad prostorové možnosti tohoto článku. Také zmíněný F. T. de BENAVENTE o MOTOLINIA, *Historia de los Indios*, s. 146 podává informace o uctívání Huitzilopochtliho a Quetzalcóatla, avšak o tomášovské tradici se nezmiňuje.

Rubens se inspiroval ve znázornění bůžka vůbec asi nejstarší grafickou ilustrací z knihy o indických a indiánských božstvech italského autora Vicenza Cartariho *Le vere e nove imagini degli dei Indiani*, vydané v Benátkách už roku 1556 (a pak znovu a šíře v Padově 1616),⁵⁵ která přináší ilustraci tohoto božstva v několika pohledech, z nichž Rubens využil levý profil.

Není náhodou, že toto „indijské“ (a používám tu záměrně starého slova, jehož dvojnásobnost odpovídá nejednoznačnosti naší interpretace) hispanikum se dostalo do Rubensova obrazu objednaného augustiniány. Ti se totiž zabývali – společně s františkány a dominikány – misionářskou prací v prvních letech po dobytí Ameriky v Mexiku a později i v Asii, tudíž podle dobového označení v Přední i Zadní Indii, na Filipinách a na dalších ostrovech.⁵⁶

Dříve než uzavřeme tento spletitý příběh, musíme připomenout složitou symboliku obrazu. Sv. Tomáš je tu jednak oblečen jako augustinián a jeho k divákovi dopředu vystrčená bosá noha se interpretuje jako přihlášení se k tradici bosých augustiniánů,⁵⁷ jednak v podání pohybu jeho těla, pod úderu vražedných zbraní klesajícího a hledajícího ochranu v objetí kříže, bere Rubens svůj vzor v antickém Laokontovi. Tato mýtická osobnost, jejíž socha byla nedávno předtím nalezena, byla v renesanci chápána jako model stoického snášení utrpení, jako *exemplum doloris*, tedy „bezkonkurenčně příkladného znázornění fyzické a psychické bolesti“.⁵⁸ A za zmínku ještě stojí, že Rubens vycházel evidentně ze spisu španělského jezuity Pedra de Ribadeneiry, který mj. i přepisuje starší legendu, že Tomáš se dostal do Indie (pochopitelně portugalské Goy) jako architekt (zedník), k čemuž poukazuje chrámek v pozadí, jehož hlavice mají tvar sloních hlav. Tomáš je totiž v duchu této tradice patronem středověkých stavebních a zednických korporací. Se stavbou souvisí nakonec i sloup, na němž je posazena kritická soška indijského božstva.⁵⁹ Její nejistá předloha u Cartariho dovoluje myslet jak na indické, tak na mexické figurky, které se tehdy dostaly do Evropy. Podle mého názoru jeví mj. jisté příbuzné rysy s mexickým bůžkem Xochipillim, znázorněným ve stavu drogami navozeného opojného vytržení.⁶⁰

55 L. KONEČNÝ, *Rubensovo umučení sv. Tomáše*, s. 239.

56 Ukazuje to i jejich Filipínské muzeum (Museo Filipino) ve španělském Valladolidu.

57 Jaromír ŠÍP, *Pocťa Rubensovi (k 400. výročí narození)*, Národní galerie, Praha, prosinec 1977–leden 1978, č. kat. 5, nestr.

58 L. KONEČNÝ, *Rubensovo umučení sv. Tomáše*, s. 218.

59 Dle L. Konečného (tamtéž, s. 224): „podle dobových představ teprve socha umístěná na sloupu se stává idolem: *Imago + Columna = Idolum (a opačně)*“.

60 Xochipilli, „Květinový princ“ ze sbírek Národního antropologického muzea v Mexiku. Na těle sošky jsou vytesány znaky různých halucinogenních rostlin. Zleva doprava: klobouček houby, úponek popínavé rostliny, květ tabáku, květ posvátné povijnice, poupě *sinichiche*. Podstavec je zdoben stylizovanými kloboučky lysohlávky *Psilocybe aztecorum*. Podle Richard E. SCHULTES – Albert HOFMANN, *Rostliny bohů*, Praha 1996 viz Pavel ŠTĚPÁNEK, *Umění mexických indiánských civilizací*, Praha 1997, s. 57. Nutno ovšem upozornit s L. SÉJOURNÉ, *Pensamiento y religión*, s. 174, že atributy Huitzilopo-

Víme totiž, že zdrojem dobové interpretace byl jednak soubor vyobrazení mexických božstev, jejichž zdrojem je tzv. *Codex Rios*, dnes uložený ve Vatikánu, jednak skupina ilustrací čtrnácti japonských bůžků. Jediným indickým božstvem je Ganessa, bůh s lidským tělem a sloní hlavou, což není náš případ (sloní hlava se uplatňuje na hlavicích sloupů). Mimochodem, záměna japonského za mexické byla v oné době naprosto běžná, jak ukazuje ilustrace zachycující mučenickou smrt belgického jezuity Cornelise Beudina v oblasti severního Mexika, mezi Tarahumary vzniklá ve spolupráci Karla Škréty a Mechiora Küssela, z roku 1650, ve které si umělec představil mexické stavby jako japonskou pagodu.⁶¹ V tehdejších evropských sbírkách (16. – 17. století) však převažovaly mexické idoly. Ovšem „podle názoru padovského antikváře Lorenza Pinoria, který doplnil Cartariho r. 1615, mají stejně všechna náboženství – i asijská a americká – svůj původ v Egyptě, a proto také mají společné rysy“... Tvrdil, „že již staří Egypťané dopluli po moři až do Indie, stejně jako do Ameriky. Teprve tam jimi importované náboženství zdegenerovalo vlivem Sathana tak, že se jeví jako parodie křesťanství“.⁶² Pražský obraz Rubensův nám tedy kromě jiných významů připomíná i dvě možné mexické tradice – jednak interpretace sv. Tomáše jakožto vtělení Quetzalcóatla a znázornění blíže nedefinovaného bůžka, snad indického nebo spíše indiánského, jakožto symbolu modloslužby.

Máme ovšem i svědectví, že jeden z interpretů tohoto mýtu, fráter dr. Servando Teresa de Mier, těžce doplatil na příliš volný výklad sv. Tomáše ve svém kázání dne 12. prosince 1794 v basilice Guadalupské, když inspirován jedním starým záznamem a před místokrát-

chtliho se neliší od Xochipilliho, Pána Duší. V obou případech se jedná o symbolismus vzkříšení – ohně a kolibříka. Podle starých legend byli Huitzilopochtli, Tezcatlipoca, Quetzalcóatl a Tláloc bratři. Viz „O čtyřech sluncích a jednom navíc“, „O zrození Huitzilopochtliho, ale také o příchodu Slunce a Luny“, in: *Děti Opeřeného hada*, Praha 1996, s. 9–10, 13–16 (přeložil Oldřich Kašpar).

61 Mathias TANNER, *Societatis Jesu usque ad sanguinis et vite profusiones militans, in Europa, Africa, Asia et America, contra Gentiles, Mahometanos, Judeos, haereticos, impios, pro Deo, Fide, Ecclesia, Pietate. Sive vita, et mors eorum qui Ex Societate Jesu in causa Fidei, et Virtutis propugnatae, violenta morte toto Orbe sublatis sunt*, Praha 1675. V roce 1683 vyšlo také německé vydání *Die Gessellschaft JESU biss zur Bergiessung ihres Blutes wider den Götzendienst, Unglauben, und Laster fr Gott, den wahren Glauben, und Tugendten in allen vier Theilen streitend. Das Ist: Lebens-Wandel und Todtes-Begebenheit der jenigen die auss der Gessellschaft JESU und Verthätigung Gottes, des wahren Glaubens, und der Tugenden, gewalthätiger Weiss hingerichtet worden*. V obou edicích byly použity stejné grafické listy. Text ilustrace provedené Mechioem Küsselem podle kresby Karla Škréty s. 544: *P. Coornelius Beudin Belgae Soc. JESU, crudeliter ab Idololatris indis raptat, et pro Christo strangulat, apud Taraumarenses in America A. 1650 4 Juny*. Pokud jde o pronikání mexických světských motivů do barokního myšlení, pak stačí připomenout operu Moctezuma, která se hrávala v celé Evropě.

62 L. KONEČNÝ, *Rubensovo umučení sv. Tomáše*, s. 225 a pozn. 124, s. 239; *Le vere e nove imagini de gli dei delli antichi*; vydání 1674 doplňuje ještě druhý díl *Seconda parte delle Imagini de gli dei indiani, aggiunte al Cartari da Lorenzo Pignoria*. V pozn. 129 je uvedena obsáhlá literatura o roli mexických starozítostí v renesanční a barokní Evropě. Jak zjistila Simona BINKOVÁ, *El descubrimiento y la conquista de América en la Biblioteca de Strahov, Ibero-Americana Pragensia* 27, 1993, s. 100–101, je jeden z exemplářů Vicenza Cartariho (padovské vydání z roku 1615) v knihovně Královské kanonie premonstrátů na Strahově.

lem novošpanělským a před arcibiskupem mexickým prohlásil, že obraz P. Marie Guadalupe nebyl otištěn na plášti indiána Juana Diega nýbrž zázračně na pláštěnce sv. Tomáše; mělo se to stát, když přišel do Ameriky, vystavil tento plášť k uctívání v pohoří Tenayuca, ale indiáni se jej snažili zničit, což se jim ale nepovedlo. Světec jej proto ukryl, až jej deset let po dobytí Ameriky objevil zmíněný indián, který jej donesl arcibiskupovi, který po snesení dalších důkazů uznal pravost zjevení této indiánské Madony.⁶³

Doposud jsme se pohybovali spíše proti stále se rozvětřujícímu proudu času a smyslu v sestupu od 19. století k 17. věku; nastal okamžik, abychom konečně sestoupili k podstatě mýtu Ficipuctliho. Ještě než přistoupíme k objasnění dalších nezbytných reálií předkolombovského bůžka, musíme připomenout, že i jeho kult v původním chrámu a v původní podobě byl díky španělským misionářům znám v celé Evropě. Dochoval se nám i – jak zakrátko uvidíme – poměrně přesný popis chrámu, v němž byl uctíván. Dokládá jej rytina B. Picarta, zachycující *Pohled na Tenochtitlán* s ústředním chrámem Huitzilopochtliho,⁶⁴ způsobem odpovídajícím sice interpretaci umělce podle slovního líčení, a tudíž s příměsí notné dávky fantastických prvků, nicméně poměrně přesvědčivě.

Bohužel, tento originální prostor byl při dobytí Tenochtitlánu, dnešního Mexika, zničen. Nedávné vykopávky, které představují v zásadě rovněž kritickou revizi a potvrzení řady záznamů španělských misionářů a kronikářů, ovšem prokázaly, že šlo o ohrazený střed města, který byl tvořen souborem chrámů určených k různým obřadům a rituálům. Hlavní pyramida byla zasvěcena božstvům deště Tlalokovi a slunce Huitzipochtlimu, a proto nesla na vrcholu dvojici chrámů. Je to typický příklad duality vnímání božstev a z něho vyplývající pozdější záměny. Samostatně stál chrám boha Quetzalcóatla, opeřeného hada (jehož mýtus, jak jsme již viděli, tak pomohl Cortésovi), stejně jako chrám boha temnot Tezcatlipoky. Jak ukazuje rekonstrukce, kdysi v modelu vystavená i v Praze,⁶⁵ chrámy se střídaly s domy kněží, skladišti idolů (božstev), hřišti atd. Hned vedle hlavní pyramidy s chrámy boha deště Tlaloka a nám již známého Huitzilopochtliho se nacházel Moctezumův palác, v němž sídlil tento mexický (aztécký) panovník se svým doprovodem.

Čtyři brány odděleného střediska, jehož hradby zdobily motivy (opeřených) hadů, byly orientovány podle základních světových stran. Z každé z nich pak vycházely silnice, pokračovaly na pilotech přes jezero až k pevné zemi. Čtvercové rozvržení a uspořádání sou-

63 A. LÓPEZ AUSTIN, *Hombre – Dios*, s. 23. Argumenty vyložil v disertaci o vlastním kázání fray Servando Teresa de MIER, *Obras completas. III. El Heterodoxo Gudalupano*, México 1981, s. 17–56, kde shrnuje všechny do té doby známé názory na tuto spornou legendu.

64 Náprstkovo muzeum, inv. č. G 97, mědiryt, 145 x 200 mm.

65 *Tvář Mexika*, Praha 1967 a *3000 let mexického umění*, Praha 1976.

hlasilo i se španělským renesančním urbanistickým názorem oné doby a současně bylo odrazem kosmického vnímání světových stran, jak jej známe už z Vitruvia.

Závěrem bych chtěl ještě připomenout rozrůstání a přerůstání mýtu do historie – tentokrát už jen mexické. Jedná se o přenos a ztotožnění mýtu boha Huitzilopochtliho s historickou postavou aztéckého panovníka na tzv. Tizokově kameni, líčícím výboje pátého vladaře Aztéků tohoto jména. Svým tvarem připomíná nízký válcový buben, 84 cm vysoký a přes 8 m v průměru. Na ploché straně nacházíme jen geometrizující, ale přesto symbolické řešení pravděpodobně historických událostí, zatímco obvod je pokryt postavami válečníků. Je tu vytesáno 14 bezmála stejných scén, znázorňujících, jak se válečníci zmocňují zajatců. Na patnáctém výjevu se objevuje vládce Tizoc, označený zde jménem (glyfem), oblečený jako bůh Huitzilopochtli. Důvodem ztotožnění je zřejmě skutečnost, že Huitzilopochtli byl bohem války a Tizoc proslul svými válečnými podniky. V principu líčení shledáváme jisté obdoby s Trajanovým sloupem, stylově pak připomíná toltécké vlysy (tedy práci předchůdců Aztéků, Toltéků, kteří jsou považováni za jejich umělecké školitele). Projevuje se tu ovšem zřejmý vliv malovaných rukopisů dalšího indiánského civilizačního okruhu, z něhož Aztékové tyli, a to mixtéckého původu, z Oaxaky, které pravděpodobně – jako tomu bylo u středověkých iluminací v Evropě – sloužily jako vzor malířům i sochařům.

Opsali jsme tedy delší časový i zeměpisný okruh, abychom zjistili, že tzv. exotické mýty sehrály v evropském myšlení – i když nepochybně okrajově, ale přesto výrazně – daleko větší roli, než jsme byli dodnes ochotni připustit.

Resumen

El camino del notario infernal de México a Kuks

El artículo es un estudio sobre la penetración de un mito mexicano en la Bohemia barroca. Se trata del personaje que aparece bajo el nombre del notario Ficli-Pucli, en una celebración organizada por el barón Sporck en su residencia de Kuks, balneario y centro cultural fundado por él mismo. El análisis de la palabra demuestra que deriva del nombre de la deidad mexicana Huitzilopochtli, deidad más importante del panteón azteca. La recopilación de

informaciones acerca de impresos y grabados demuestra que el culto viene a través de muchos libros que informan acerca de las religiones transoceánicas (aztecas). La tradición continua hasta el s. XIX, como podemos observar a través de las expresiones mutiladas derivadas de este nombre (documentadas, por ejemplo, en Beethoven, y sobre todo, en la poesía de Heine) e incluso en el vidrio de Bohemia.

Tomáš JANURA

Rezidencie oravských a liptovských stoličných úradníkov ako prostriedok vyjadrenia ich spoločenského statusu¹

Abstract: *This article deals with the residences of Orava and Liptov regional officers in 17 and 18 centuries. Regarding the administration, Hungary was divided into larger and smaller regional units called counties (in Slovak stolica / župa, in German Komitat). The administration of these units was in the hands of officers (vice-chair, notary, treasury, fiscal and serviceman), who recruited from the local aristocrats and landlords, i.e. the local elites. The functions in the administration meant a constant income of financial cash from the annual salary or the fees for the preparation of written deeds not related to the exercise of the office. The officers then presented the acquired social status in their residences – castles and smaller knight manors called curia. The acquired status was also manifested less visibly in the form of establishing close kin relations between the officers.*

Key words: *representation – residences – officers – Liptov county – Orava county – the Okolicsánys*

V ýskum úradníckych elít 18. storočia sa môže uberať viacerými smermi mapujúcimi rôznorodé otázky. Nesmierne zaujímavým sa bádanie stane pri spojení historického a pamiatkového pohľadu. Vyexcerpované archívne údaje sa stávajú obraznejšími a premietnu sa aj do konkrétneho priestoru, v ktorom sa novoveké elity pohybovali. Vytváranie dominantného postavenia v stoličných úradoch časťou privilegovaných rodov sa navonok odráža prostredníctvom ich rezidencií, čo odborníkovi otvára ďalšie alternatívy vytyčovania si vedeckých úloh, pretože prienik rôznych pracovných metód obohacuje doterajšie poznanie.

Samostatný prieskum stavebných aktivít stoličného úradníctva sa doteraz nestal predmetom špecializovaného záujmu v slovenskej a čiastočne aj maďarskej historiografii. Táto problematika bádateľovi poskytuje príležitosť odkryť jeden zo spôsobov vytvárania symbolickej reprezentácie istej spoločenskej vrstvy, ktorá chcela svoje postavenie demonštrovať v prvom rade v rámci svojho privilegovaného stavu. Avšak zhodnotenie stavebnej činnosti z hľadiska dejín umenia ponechám čiastočne stranou, keďže som v prvom rade

1 Štúdia bola spracovaná v rámci grantu VEGA č. 2/0133/10 *Šľachtický dvor – mocensko-politická, správna a kultúrna entita v ranom novoveku*.

historik. Predložená štúdiá sa skôr vynasnaží priblížiť rôzne historické aspekty spojené s výskumom úradníckych rezidencií, radiacich sa v daných regiónoch k tomu najhodnotnejšiemu svetskému pamiatkovému dedičstvu. Jeho vznik sa udial za určitých politických, spoločenských a hospodárskych podmienok, príznačných pre obdobie 18. storočia.

Územne sa Uhorsko od stredoveku členilo na menšie zvrchované jednotky – stolice. Tie sa zaradovali medzi najdôležitejšie regionálne správne inštitúcie kráľovstva, ktoré vo svojich úradoch ponúkali priestor na upevnenie pozícií miestnej šľachty. Podľa panovníckych predstáv sa magistráty stolíc po obnovení Kráľovskej miestodržiteľskej rady (ďalej KMR) v roku 1724 začlenili na strednú priečku výkonu správy krajiny. Na vrchnom stupni sa nachádzali nadriadené orgány s celouhorskou pôsobnosťou – Kráľovská dvorská kancelária, KMR, Uhorská komora, vojenské provinčné komisariáty a banská mincová komora. Najnižší stupeň tvorila mestská a obecná správa, na ktorej riadení sa stolice podieľali spolu s centrálnymi kráľovskými úradmi.²

Medzi štyri významné úlohy, ktoré zabezpečovala každá stolica, patrili výber daní, materiálne a finančné zaistenie armády, údržba komunikácií a súdnictvo. Tieto štyri oblasti intenzívne kontrolovali a reformovali panovník a KMR, pretože zo štátneho hľadiska boli najpodstatnejšie. Postupne sa k uvedeným povinnostiam od druhej polovice 18. storočia pridružili dve ďalšie – zdravotnícka starostlivosť a urbárska regulácia. Vzájomné vzťahy medzi stolicami a nadriadenými orgánmi neboli vždy ideálne, ale magistráty sa napokon prispôbobi väčšine z požiadaviek. Vďaka tomu sa zvyšovala i autorita stolíc, ktoré začali usmerňovať nielen životy šľachticov, ale aj nepriviligovaného obyvateľstva.

Jednotlivé stoličné posty obsadzovali menovaní alebo volení predstavitelia miestnej nobility, predovšetkým z radov strednej šľachty a zemanstva. Uhorská právna terminológia však obe menované skupiny označovala za šľachticov, ďalej rozdelených na majetných a šľachticov jedného lánú (nazývaných aj kurialistami). Používanie termínov stredná šľachta a zemanstvo sa stalo konštruktom historikov. Najnovšie obsah týchto pojmov stanovil na základe spisov urbárskej regulácie Zoltán Fónagy. Medzi strednú šľachtu zaradil privilegovaných mužov, ktorým patrilo od 100 do 5 000 jutier pôdy, a za zemanov šľachticov s majetkom pod 100 jutier.³

Formálne stál na čele stolice hlavný župan, ktorý ju reprezentoval na sneme ako člen Hornej tabule. Od čias Márie Terézie mal usmerňovať vývoj v podriadenej samosprávnej jednotke v súlade s požiadavkami panovníka, čím sa stal prostredníkom medzi dvorom

2 Győző EMBER, *Magyarország közigazgatása 1711–1765*, *Levéltári közlemények* 54, 1983, č. 1-2, s. 8.

3 Štefan LUBY, *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, Bratislava 2002, s. 189–192; Zoltán FÓNAGY, *Nemesi birtokviszonyok az úrbérendezés korában*, *Századok* 133, 1999, č. 6, s. 1154, 1155.

a regiónom.⁴ Samosprávnú a súdnu agendu reálne vykonávali dve skupiny ľudí – úradníci a služobníci. Posty úradníkov boli výhradne určené pre šľachticov žijúcich alebo majúcich majetok na území stolice. Medzi úradníctvo patrili podžupan, notár, podnotári, pokladníci, účtovný dozorca, fiškál, podfiškál, slúžni, podslúžni, prisažní prísediaci, komisári a agenti.

Spomedzi vymenovaných postov sa ako rozhodujúce vyprofilovali tie, ktoré sa stali predmetom tejto štúdie. Sedem skúmaných pozícií zaujímali hlavne predstavitelia strednej šľachty a najbohatšej vrchnej zložky zemiaľstva, pretože mali dostatočne veľký pozemkový majetok, aby ich všeobecne rešpektovali ostatní príslušníci šľachtického stavu. Príjem zo správy majetku a pravidelné ročné platové zabezpečenie vytvorili priaznivé podmienky na náležitú prezentáciu dosiahnutého spoločenského statusu barokovou alebo zbarokizovanou rezidenciou. Úradníci k prestavbe zväčša pristúpili vtedy, keď dosiahli najvyššiu možnú pozíciu, predstavujúcu vrchol ich stoličnej kariéry.

Najprominentnejším stoličným úradníkom bol riadny podžupan, od ktorého sa vyžadovalo, aby mal perfektný prehľad o tom či onom úseku samosprávnej činnosti. Dohliadal nad precíznou kontrolou písomných dokladov nižšie postavených úradníkov. Medzi stoličnou pospolitosťou tlmočil nariadenia a odporúčania panovníka, KMR a hlavného župana. Viacerí úradníci sa k podžupanovi utiekali ako k odvolaciemu orgánu, ak sa prejavili akékoľvek kompetenčné nepríjemnosti pri naplňaní úradných úloh medzi nadriadenými a podriadenými. Podžupan svoj vplyv neobmedzene uplatňoval pri navrhovaní mien viacerých šľachticov, ktorí sa mali spolupodieľať na vybavovaní záležitostí, vynútených dočasným posilnením personálneho stavu magistrátu. Práve pri výbere prechodných úradníkov z radov privilegovaných mohol zabezpečiť budúcu kariéru urodzených synov, ktorí dostali príležitosť predviesť svoje úradnícke schopnosti.⁵

Zastupujúci podžupan sa až do polovice storočia príliš nepodieľal na uľahčení práce riadneho podžupana. Stav ho ustavične chápali iba ako náhradníka, ktorý vždy na krátko zastúpil svojho nadriadeného v čase jeho choroby alebo neprítomnosti, čím bol sám v úradníckej hierarchii diskriminovaný a podceňovaný. Nakoniec až stále väčšie zaťaženie samospráv rôznymi úlohami a naliehanie župana zmenili ponímanie tohto postu. Po roku 1755 sa rozbehol proces vtahovania zastupujúceho podžupana do hromadiacej sa agendy. Prestíž a rovnocennejšie postavenie zastupujúci podžupan nadobudol potom ako na svojej plecia prevzal časť kompetencií riadneho podžupana.⁶

4 Zoltán FALLENBÜCHL, *Magyarország főispánjai 1526–1848 Die Obergespanne Ungarns 1526–1848*, Budapest 1994, s. 41.

5 Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (ďalej MV SR), Štátny archív Bytča (ďalej ŠA Bytča), Lip-tovská župa I. (ďalej LŽ I.), inv. č. 22, kongregačný protokol (ďalej KP) z rokov 1718–1726, s. 649.

6 Tamtiež, inv. č. 34, KP z rokov 1754–1755, s. 425.

Od riadneho notára záviselo dôsledné vedenie stoličných písomností. Notár oboznamoval verejnosť o všetkých výnosoch, nariadeniach a novelizovaných zákonoch. Najdôležitejšou úlohou bola starostlivá príprava dokumentov a ich bezpečné uchovanie.⁷ Vzrastajúca písomná agenda nútila notára dozeráť na presné roztriedenie spisov a ustanovení stolice. Význam tejto funkcie podčiarkovalo i to, že ako jediný úradník spravoval magistrátny archív a zodpovedal za jeho stav. Zároveň tým mal zabezpečený stály prístup k množstvu závažnejších i postranných informácií, ktoré sa dali využiť všemožným spôsobom.⁸

Hlavnou úlohou pokladníkov bola starostlivosť o uchovávanie všetkých dokumentov, preukazujúcich finančné či materiálne toky. Pred každou účtovnou previerkou si prichystali svoje podklady na prekontrolovanie notárom. Pokladníci dbali o to, aby sa výber daní realizoval zákonným spôsobom. Po obnovení KMR sa postupne vo všetkých uhorských stolicích zjednotilo vedenie účtov, ktorých sumáre sa povinne posielali na ďalšiu revíziu úradníkmi KMR.⁹ Vojenský pokladník spravoval vojenskú daň, z ktorej sa naturáliami i finančnými prostriedkami zabezpečovalo vojsko. Domácemu pokladníkovi zverili všetky financie, kryjúce výdavky na chod samosprávneho aparátu a výkon stolici delegovaných nevojenských úloh.

Dominantné postavenie si fiškál zachovával predovšetkým na zasadaniach stoličných súdov – sedrií, na ktorých posudzovali civilné a kriminálne kauzy. Pred začiatkom procesu pripravoval obžalobu a počas pojednávania vystupoval ako prokurátor. V niektorých stolicích dohliadal nad väzňami a kontroloval evidenciu väzňov. Priamy výkon samosprávnej činnosti fiškál nikdy nerobil, vždy sa to vzťahovalo len na trestno-právne dôsledky úkonov ostatných členov magistrátu. Ako práva znalý úradník mal zákonnú možnosť postupovať proti ktorémukoľvek úradníkovi, ak porušoval zákonné nariadenia a stoličné ustanovenia. Kvôli zvyšovaniu daňových príjmov fiškálovi prideliť úlohu začať trestné stíhanie voči každému daňovníkovi, ktorý neoprávnene odmietal platiť svoje podlžnosti.¹⁰

Každá stolica sa ďalej delila na menšie územné obvody – okresy – na čele so slúžnymi, ktorí všetky záležitosti zaznamenali do spisov a informovali o nich na zasadnutiach šľachty – kongregáciách. Služni sa osobne zúčastňovali na skúmaní sťažností im podliehajúceho šľachtického a nešľachtického obyvateľstva. Skvelý prehľad o stave svojho okresu a jeho obyvateľstve si urobili pri príprave podkladov na zdanenie.

7 MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 31, KP z rokov 1749–1751, s. 376.

8 Tamtiež, inv. č. 22, KP z rokov 1718–1726, s. 650, 651.

9 Tamtiež, inv. č. 24, KP z rokov 1729–1732, s. 61, 62, 65–67.

10 Tamtiež, s. 67; tamtiež, inv. č. 31, KP z rokov 1749–1751, s. 374; Jozef KOČIŠ, *Súdna prax Oravskej stolice*, Slovenská archivistika 13, 1978, č. 1, s. 42–58, zde s. 43.

Na základe nimi spísaných informácií mohli pokladníci v stoličnom dome vyrubiť dane. Medzi ďalšie povinnosti slúžnych patrilo dohľad nad dobrým stavom verejných ciest na území okresov. Nezanedbateľnou úlohou bola kontrola dodržiavania cenových limitácií potravinárskych a remeselníckych produktov.¹¹

Stavebná činnosť členov stoličného magistrátu sa výraznejšie preukázala predovšetkým v provinčných správnych jednotkách. Na území Liptovskej a Oravskej stolice sa v priebehu predošlého vývoja nekonštituovalo žiadne významné slobodné kráľovské mesto a nestali sa aspoň prechodným domovom predstaviteľov spoločensky angažovaných a zámožných aristokratických rodov. Obyvatelia takýchto miest a aristokrati patrili k vedúcim osobnostiam štýlových zmien svojich obydli, ktoré by predstavovali istý vzor. Miestni úradníci potom nemali možnosť spoznať vyspelé slohové formy a ich architektonické realizácie pri rešpektovaní staršej renesančnej tradície vyznievali provinčne. Najtypickejším vonkajším znakom identifikujúcim barokovú alebo zbarokizovanú stavbu sa tak stala manzardová strecha.

Ak sa chcel akýkoľvek šľachtic podujat' na štýlovú modernizáciu vlastnej rezidencie, musel disponovať dostatočnou výškou finančnej hotovosti, o ktorú poprední stoliční úradníci nemali núdzu. Za plnenie povinností dostávali ročný plat (salárium), ktorý po roku 1740 regulovala KMR. Okrem salária poberali ďalšie finančné náhrady v podobe denných diét za pridružené a mimoriadne práce – bola to aktívna účasť na súdoch, účtovných previerkach a iných nezvyklých činnostiach určených magistrátom. Výška jednodňovej náhrady sa líšila podľa toho, či sa daný úradník nachádzal na území stolice alebo mimo nej. Neprehliadnuteľný zdroj príjmu predstavovalo vyhotovovanie rôznych písomností pre potreby obyvateľstva stolíc, najmä šľachticov. Taxy za zostavenie jednotlivých spisov sa rôznili podľa dôležitosti zastávanej funkcie, čím bola významnejšia, tým sa aj poplatky zvyšovali.¹²

11 MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 22, KP z rokov 1718–1726, s. 647, 652, 653; tamtiež, inv. č. 24, KP z rokov 1729–1732, s. 62, 65; tamtiež, inv. č. 31, KP z rokov 1749–1751, s. 374; tamtiež, inv. č. 57, KP z roku 1785, s. 489.

12 Tamtiež, inv. č. 22, KP z rokov 1718–1726, s. 649; tamtiež, inv. č. 30, KP z rokov 1746–1749, s. 322; tamtiež, inv. č. 44, KP z rokov 1769–1771, s. 348–351; tamtiež, inv. č. 53, KP z roku 1781, s. 209.

Tabuľka 1: Ročný plat úradníkov Liptovskej stolice¹³

rok	podžupan		riadny notár	pokladník			fiskál	služny
	riadny	zastupujúci		všeobecný	vojenský	domáci		
pred 1727	400	50	100	150	funkcie neexistovali		33	40
od 1727		200	300	250			60	120
1730				funkciu rozdelili medzi vojenského a domáceho pokladníka				
1732	300	100	200	150	100			100
1751				170				
1755	400	150	300	200	150		80	150
1768	500		350	200		200		
1773			500				300	300
1774	600	300		500				
1777								

13 Uvedené údaje v tabuľke platov liptovských úradníkov pochádzajú z nasledujúcich dokumentov: MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 22, KP z rokov 1718–1726, s. 648; tamtiež, inv. č. 23, KP z rokov 1726–1729, s. 11; tamtiež, inv. č. 24, KP z rokov 1729–1732, s. 11, 362; tamtiež, inv. č. 32, KP z rokov 1751–1752, s. 279; tamtiež, inv. č. 34, KP z rokov 1754–1755, s. 426; tamtiež, inv. č. 44, KP z rokov 1769–1771, s. 118; tamtiež, inv. č. 46, KP z rokov 1772–1774, s. 141; tamtiež, inv. č. 47, KP z rokov 1774–1775, s. 622; tamtiež, inv. č. 49, KP z roku 1777, s. 478.

Tabuľka 2: Ročný plat úradníkov Oravskej stolice¹⁴

rok	podžupan		riadny notár	pokladník			fiškál	služny
	riadny	zastupujúci		všeobecný	vojenský	domáci		
pred 1727	400	funkciu neobsadili	150	funkcia neexistovala	150	60	30	40
od 1727	500		200			75	50	80
1736	530		230		230	150	60	
1747		100					80	
1761								100
1767	630	200	300		330	200		150
1773	600	funkciu neobsadili	500	500	funkcie zlučili a vytvorili post všeobecného pokladníka		300	300

14 Uvedené údaje v tabuľke platov oravských úradníkov pochádzajú z nasledujúcich dokumentov: MV SR, ŠA Bytča, Oravská župa I. (ďalej OŽ I.), inv. č. 17, KP z rokov 1727–1730, s. 112; tamtiež, inv. č. 19, KP z rokov 1733–1738, s. 412; tamtiež, inv. č. 25, KP z rokov 1747–1749, s. 46; tamtiež, inv. č. 35, KP z rokov 1760–1761, s. 233; tamtiež, inv. č. 40, KP z rokov 1767–1768, s. 82; tamtiež, inv. č. 45, KP z roku 1773, s. 55.

Výška platov na sledovaných postoch v priebehu celého storočia neustále rástla (pozri tabuľku 1 a 2). V prípade riadnych podžupanov valorizácia nebola natoľko výrazná a už od čias vlády kráľa Karola III. dostávali najvyššiu mzdu z celého osadenstva stoličného magistrátu, čo sa odrazilo aj v samotnej stavebnej činnosti. Spomedzi všetkých úradníkov si do polovice 18. storočia udržiavali v barokových prestavbách výraznú prevahu. Po roku 1750 sa do obnovy alebo výstavby obytných sídiel mohli pustiť aj ostatní úradníci, ktorých zárobky začali evidentne stúpať. Aj naďalej však zostali zachované rozdiely podľa hierarchickej štruktúry stoličných úradov, pretože rozsahom väčšie renovácie vykonali šľachtici s najvyšším príjmom: Riadny podžupan, riadny notár a pokladníci. Uvedené skutočnosti sa podpísali na tom, že sa v oboch stolicích do súčasnosti zachovalo najviac modernizovaných sídiel z druhej polovice 18. storočia.

Snaha stoličných úradníkov odlišiť svoje murované sídla od ostatných stavebných realizácií inými šľachticmi sa prejavila v prizvaní skúseného murárskeho majstra, zvládajúceho navrhnutie štýlovej neprovinčnej budovy. Úradník musel osloviť majstrov, ktorí žili vo veľkých zemepanských alebo v slobodných kráľovských mestách, kde nadobudli pri väčšom množstve objednávok skúsenosti s aktuálnou slohovou stavebnou činnosťou. Oravský podfíškáľ Jozef st. Zmeškal sa v roku 1799 rozhodol pre murárskeho majstra Augustína Pawelku, pochádzajúceho pravdepodobne z Banskej Bystrice. Majster Pawelka bol v podstate architektom, ktorý vypracoval projekt spolu s finančným rozpočtom len murárskych prác na 762 zlatých. Takýto majster sa ani nemusel osobne zúčastniť samotnej stavby, budovanej už rukami miestnych murárov.¹⁵

Podfíškáľ Zmeškal začal po obdržaní Pawelkovho projektu zháňať ľudí potrebných na postupné uskutočnenie stavebného zámeru. V prípade podfíškáľovej kúrie v Leštínach najprv pod vedením miestneho mlynára a 16 pomocníkov rozobrali starú strechu. Po jej odstránení dvaja oravskí murárski majstri pristúpili k búraniu starších murív a stavbe nových. Majstri si najali jedného predáka z Bzín, ktorý do Leštín doviedol skupinu 15 chlapov, vykonávajúcich pridelenú robotu. Súbežne s búraním sa pod dohľadom paliera začal lámať kameň na stavbu a pálenie vápna vo vápenici. Materiál sa dovážal z chotára Bzín a Osádky. Po dokončení obvodových stien oravský tesársky majster spolu s jedným tovarišom zhotovil nový krov. Šindel na pokrytie strechy doviezli furmani. Práce pri slohovitom dotvorení fasád pomocou tehál, výstavbe klenieb a kachľových pecí Zmeškal zveril tehliarskym majstrom zo stavebne sa rozrastajúceho liptovského zemepanského mesta Ružomberok.¹⁶

15 MV SR, ŠA Bytča, Rod Zmeškal (ďalej RZ), fasc. 17, inv. č. 37, no. 68, kart. 8.

16 Tamtiež.

Z prostredia Liptovskej stolice sa z roku 1792 zachovalo podrobné ocenenie prestavby kúrie manželov Melichara Andreanszkeho a Anny Kataríny Zmeškalovej. Celkové náklady na obnovu sa vyšplhali na 1710 zlatých (ďalej len zl) 87,5 denára (ďalej d). Najväčšiu časť hotovosti pohltili výdavky na murárske práce, za ktoré sa zaplatilo 1197 zl 41 d. Druhou vyššou sumou bola odmena za tesárske práce vo výške 424 zl 76 d. Medzi ne patrilo zhotovenie dreveného obloženia stien, stropov, krovu a šindľa. Stolárske práce stáli 39 zl 40 d, pričom zahŕňali opravu okien, dverí a výrobu garníž. Do kováčskych prác za 9 zl 33,5 d zahrnuli opravu zámkov, pántov a dažďových odkvapov. Zvyšok peňazí sa vydal za ostatné menšie nevyhnutné výdavky.¹⁷

Z úradníckych aktívnych rodov sa zreteľne do stavebného vývoja zapísali v oboch stolicách členovia rodu Okolicsány a časť tamojšej šľachty, ktorá nadviazala úzke rodinné vzťahy s týmto rodom. Prvé kroky k vytvoreniu dominantnej úradníckej pozície podnikol na konci 17. storočia Ján Okolicsány, prefekt Oravského komposesorátu, najväčšej súkromnej majetkovej domény v širokom okolí. Tento post mu umožnil výrazne povzniesť pozemkové vlastníctvo a pre jeho deti uzavrieť výhodné manželstvá. Kľúčovým sa v roku 1696 stal sobáš jeho dcéry Anny Márie Okolicsányovej s Jurajom Mattyassovszkým, synovcom vplyvného uhorského kancelára a nitrianskeho biskupa Ladislava Mattyassovszkého. Ján Okolicsány potom ľahko získaval informácie o väčších či menších panstvách v dočasnej správe Uhorskej komory. Tak sa dostal ku komorou obhospodarovaným liptovským pallugyayovským majetkom s kaštieľom v Palúdzke. Pre svojho príbuzného Juraja Okolicsányana vymohol udelenie skonfiškovaného oravského dávidovského majetku s kúriou v Istebnom.¹⁸

Prefekt Okolicsány sa v roku 1697 postaral o prospešný sobáš svojho syna Ladislava Okolicsányana s Annou Máriou Horváth-Stansithovou, pochádzajúcou zo zámožného spišského strednošľachtického rodu. Ladislav Okolicsány sa v rokoch 1712–1725 stal riadnym podžupanom Liptovskej stolice a prevzal od otca iniciatívu v získavaní nových majetkov a uzatváraní osozných sobášov. Podžupanov vplyv spočíval nielen v hmotnom zázemí, ale aj postavení jeho brata Jána Okolicsányana, biskupa vo Veľkom Varadíne, a švagra Juraja Mattyassovszkého, radcu Uhorskej komory.¹⁹

Nadobudnuté pozície prominentného manželského páru nenechalo nikoho na pochybách, že sa ho budú snažiť zhmotniť v obraznej rovine svojou rezidenciou. Ladislav Okolicsány spolu s manželkou nechal urobiť rozsiahle barokové úpravy kaštieľa v Palúdzke

17 MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 258, kart. 177.

18 MV SR, Slovenský národný archív (ďalej SNA), Hodnoverné miesto Turčiansky konvent (ďalej HMTK), Protocollum U 1698, fol. 422–428, kart. P 105; MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 1561, kart. 1018; Márton SZLUHA, *Liptó vármegye nemes családjai*, Budapest 2000, s. 403, 440, 441.

19 MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 21, KP z rokov 1710–1717, s. 85; tamtiež, inv. č. 22, KP z rokov 1718–1726, s. 653; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 440, 441.

v celkovej hodnote 791 zl 74 d. Počas nich nadstavali kaštieľ o druhé poschodie a oproti kamennému obydlíu postavili pivovar, kuchyňu, vozovňu s jednou maštalou a humno. Celý areál so záhradou dali napokon obkolesiť parkanovým múrikom.²⁰ Prebudovaný objekt sa v tom čase stal jediným dvojposchodovým šľachtickým sídlom v celej Liptovskej i Oravskej stolici, čím bol jasným vyjadrením ústredného postavenia riadneho podžupana v stolici.

Ladislav Okolicsány krátko po zvolení za riadneho podžupana využil informácie od svojho švagra Juraja Mattyassovszkého, aby dosiahol pridelenie najväčšieho oravského šľachtického majetku s centrom v Mokradi svojmu bratovi Jozefovi Okolicsányovi, ktorý pôsobil ako kráľovský tridsiatnik v Tvrdošíne. Jozef Okolicsány v roku 1715 po dohode s jezuitami odkúpil mokradské majetky za 3 200 zl. Získané postavenie sa prejavilo na symbolickej úrovni o čosi neskôr, keď bol Jozef Okolicsány v rokoch 1724–1750 oravským riadnym podžupanom. Krátko po zvolení do tejto funkcie sa pustil do nemalej prestavby pôvodnej mokradskej renesančnej prízemnej kúrie a prebudoval ju – ako jednoznačný prejav neotrasiteľného majetkového a úradníckeho statusu – na dlhé obdobie jediný barokový kaštieľ v celej Oravskej stolici.²¹

V úspešnom budovaní kariéry pokračoval i syn Ladislava Okolicsány – Anton Okolicsány. Vrcholné obdobie moci Antona Okolicsány predstavujú roky 1758–1775, kedy zastával funkciu riadneho podžupana Liptovskej stolice. Cestu k úspechu mu vydláždilo bohatstvo, rodinné a rodové väzby. Vo svojich rukách zhromaždil druhý najväčší liptovský šľachtický majetok. Podžupanov brat Ján Okolicsány bol zemplínskym podžupanom a kráľovským radcom, bratranec Michal Okolicsány trnavským farárom a ostrihomským kanonikom a bratranec Jozef Okolicsány dvorským radcom a riaditeľom Spišskej komory.²² Po dvoch rokoch svojho podžupanského pôsobenia nechal Anton Okolicsány v roku 1760 upraviť kaštieľ v pôvodnej rodovej obci Okoličnom, čo zvečnil umiestnením nápisovej dosky nad vchodom. Latinský text informoval každého prichodiaceho o jeho stavebnom počine.²³ V uvedenom čase rezidenciu zvýšili o jedno poschodie, čím vznikol

20 Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky, Zbierka výskumných správ, Kaštieľ Vranovo, sign. T 4000; MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 1586, kart. 1028; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 400.

21 MV SR, SNA, HMTK, Protocollum X 1714, fol. 74–76, 99–108, kart. P 108; MV SR, ŠA Bytča, OŽ I., inv. č. 15, KP z roku 1724, s. 54; tamtiež, inv. č. 26, KP z rokov 1750–1751, s. 42; Matej BEL, *Oravská stolica*, Liptovský Mikuláš 2001, s. 123; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 440, 441.

22 MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 36, KP z rokov 1757–1758, s. 583–585; tamtiež, inv. č. 39, KP z rokov 1762–1763, s. 516, 518; tamtiež, inv. č. 42, KP z rokov 1766–1767, s. 329–332; Anton ŠPIESZ, *Liptovské zemanstvo v čase urbárskej regulácie Márie Terézie*, Liptov 9, 1987, s. 152, 153; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 440–442.

23 Latinský nápis je rozdelený do šiestich riadkov. Text v prvom riadku je: „DOMA“. Text v druhom riadku je: „AEDES HAC OLIM POSVIT“. Text v treťom riadku je: „IOANNES OKOLICSANY“.

v Liptove druhý a zároveň posledný dvojposchodový kaštieľ. Baroková úprava sa snažila z úcty k starobylosti objektu rešpektovať jeho renesančný charakter. Najviditeľnejšie sa štýlová modernizácia prejavila výstavbou vstupného portika s cibulovou strieškou, ktorú osadili aj na nárožné arkiere a kaštieľ získal zdvojenú valbovú strechu, pripomínajúcu manzardovú. Fasády zmenilo maľované iluzívne členenie stĺpmi a pilastrami.²⁴

Konzervatívny charakter prestavby nadobudol i kaštieľ v Mokradi. Po smrti oravského riadneho podžupana Jozefa Okolicsány, ktorý zomrel bez mužského potomstva, sa na základe testamentu tunajších majetkov ujal manžel jeho dcéry Alžbety Okolicsányovej – Jozef Abbaffy.²⁵ Tak došlo k spojeniu s abaffyovskými majetkami v Hornej Lehote, čo viedlo ku konštituovaniu najväčšieho oravského majetku sústredeného v rukách jednej osoby. Abbaffy v rokoch 1750–1766 prevzal po svokrovi aj funkciu oravského riadneho podžupana. Podobne ako Anton Okolicsány sa po zaujatí tohto významného postu rozhodol previesť ďalšiu barokovú prestavbu, v priebehu ktorej kaštieľ zastrešili vysokou manzardovou strechou a nárožné veže cibulovými strechami. Zmenami prešiel aj interiér, kam osadili nové barokové dvere a pravdepodobne priviezli nový nábytok.²⁶

Zatiaľ jediným sídlom z celého územia Oravskej stolice, ktoré získalo vysoko-hodnotný barokovo-klasicistický ráz bez výrazných znakov provinčnosti, bola kúria Jozefa st. Kubinyiho, oravského riadneho podžupana v rokoch 1772–1781. Kubinyiho rezidencia vo Vyšnom Kubíne vznikla prestavbou staršej renesančnej budovy práve v čase krátko po nadobudnutí tejto významnej funkcie.²⁷

Výsledný moderný výzor kúrie by sa pravdepodobne nezrodil, keby Kubinyiho manželka Amália Františka de Adda nepochádzala z bohatého šľachtického rodu s podielmi v banskoštiavnických baniach. Manželia v zrekonštruovanom obydľi zriadili súkromnú katolícku kaplnku a do dvoch tympanónov dali namaľovať svoje erby.²⁸ Rezidencia stelesňuje príklad toho, že prekročiť provinčnosť mohli riadni podžupani len za predpokladu, že mali vyšší finančný hotovostný príjem aj z iných zdrojov ako z úradovania.

v štvrtom riadku je: „DESERTAS“. Text v piatom riadku je: „RESTABILIT & AMPLIAT NEPOS“. Text v šiestom riadku je: „ANTONIVS OKOLICSANÝ“.

24 Archív Krajského pamiatkového úradu Žilina, pracovisko Ružomberok, sign. 151/A; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 440–442.

25 MV SR, ŠA Bytča, OŽ I., inv. č. 1798, fasc. VI., kart. 717; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 440–443.

26 MV SR, ŠA Bytča, OŽ I., inv. č. 26, KP z rokov 1750–1751, s. 42; tamtiež, inv. č. 39, KP z roku 1766, s. 71.

27 Najnovší architektonicko-historický výskum Kristíny Zvedelovej z februára a marca 2011 potvrdil, že prestavba sa uskutočnila v 70. rokoch 18. storočia.

28 MV SR, SNA, Rod Kubínyi, Vyšnokubínska vetva, El. C, fasc. 35/III; MV SR, ŠA Bytča, OŽ I., inv. č. 44, KP z roku 1772, s. 228; tamtiež, inv. č. 53, KP z roku 1781, s. 205; Márton SZLUHA, *Felvidéki nemes családok I–II* [CD-ROM], Budapest 2007, Kubinyi, tabuľka XXII.

Stavebná činnosť zastupujúcich podžupanov sa prejavila až v druhej polovici 18. storočia, keď sa ich finančné ohodnotenie výrazne zvýšilo. Pravdepodobne Michal Pallugyay nechal barokovo prebudovať dnes už neexistujúci kaštieľ v Palúdzke. Pallugyay sa po rokoch 1758–1775 strávených na pozícii liptovského riadneho notára prepracoval na liptovského zastupujúceho podžupana, ktorým bol v rokoch 1775–1786. Prestížnu pozíciu nadobudol nielen vďaka osobným schopnostiam, ale aj svojej manželke Zuzane Okolicsányovej, dcére bývalého riadneho podžupana Antona Okolicsányana. Pallugyayov post znamenal vrchol úradníckej kariéry celej liptovskej katolíckej vetvy rodu, z ktorej pochádzal.²⁹

Stoličnou i šľachtickou agendou neustále zaneprázdnení riadni notári získavali hotovosť nielen z platu, ale predovšetkým zo zapisovania rôznych písomností na požiadanie obyvateľstva stolice. Pre zemanov takýto post v mnohých prípadoch predstavoval najvyššiu dosiahnutú priečku úradníckej kariéry. Medzi nich sa začlenil aj Juraj Mattyassovszky, ktorý obsadil post liptovského riadneho notára v rokoch 1735–1750. Mattyassovszkého spájali príbuzenské zväzky s rodom Okolicsány. Notárova stará matka bola švagrinou Márie Okolicsányovej, dcéry už spomínaného liptovského riadneho podžupana Ladislava Okolicsányana. Mattyassovszky síce nechal vytvoriť jednoduchú slohovo nenáročnú prízemnú stavbu so svetlicami s korýtkovými klenbami so zrkadlami a latinským nápisom z roku 1741,³⁰ ale prezentácia úradníckeho statusu bola napriek tomu veľmi výrazná. Notár sa totiž pôvodne narodil v drevenom dome a po výstavbe tejto kamennej kúrie sa v celých Nižných i Vyšných Matiašovciach stal vlastníkom jedinej murovanej stavby okrem kostola. Ostatní členovia rodu Mattyassovszky bývajúci v drevených kúriach potom vzhládali na notárovo obydlie s rešpektom.³¹

Pokladnícky post ponúkal každému šľachticovi príležitosť aktívne sa podieľať na kolo-behu peňazí, pri ktorom nadobudol prehľad o výhodných spôsoboch kumulovania financií z verejných i súkromných zdrojov. Doslova žiarivým príkladom bola niekoľkoročná kariéra troch pokladníkov z rodu Okolicsány. Každý z nich sa zabýval v inej obci Oravskej stolice, kde náležite dokazovali svoje nadradené a výlučné postavenie. V Leštínach sa usadil Jozef Okolicsány, ktorý najprv v rokoch 1772–1781 zastával úrad všeobecného vojenského pokladníka a v rokoch 1781–1785 všeobecného pokladníka domácej i vojenskej kasy. V spomenutej dedine zakúpil starú renesančnú kúriu rodu Zmeškal a s použitím jej základov vystaval novú barokovú s manzardovou strechou. Svoj výsostný status si

29 MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 36, KP z rokov 1757–1758, s. 583; tamtiež, inv. č. 47, KP z rokov 1774–1775, s. 606; tamtiež, inv. č. 58, KP z roku 1786, s. 455; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 442, 510.

30 Latinský text je „*oculus dominis super*“.

31 MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 26, KP z rokov 1735–1738, s. 72; tamtiež, inv. č. 31, KP z rokov 1749–1751, s. 374; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 385, 650.

uplatňoval na úkor ostatných členov rodu Zmeškal, ktorým požičiaval hotovosť a tí ju nedokázali vrátiť, a tak mu pribúdali nové pozemky, založené ako protihodnota pôžičky. Sídlo dovŕšilo obraznú prezentáciu v dedine usadeného úspešného šľachtica.³²

Vo Vyšnom Kubíne rozšíril staršiu kúriu Ladislav Okolicsány, ktorý sa na poste všeobecného vojenského pokladníka udržal v rokoch 1754–1764. Rezidencia bola len druhou murovanou barokovou budovou v dedine plnej drevených kúrií, čo prispelo k očividnej dištinkcii. Okolicsány svoj spoločenský status upevnil sobášom s aristokratkou – barónkou Agnešou Pongráczovou. Taktiež sa pustil do požičiavania a skupovania pozemkov od miestnych šľachtických famílií – Meškovcov a Kubinyiovcov, ktorí trpeli nedostatkom finančnej hotovosti. Ich zadlženosť vyniesla Okolicsány na miesto najbohatšieho tamojšieho pozemkového vlastníka. V pozadí za úspešným synom stál jeho otec Imrich Okolicsány, sekretár Uhorskej komory.³³

Najúspešnejším z oravských pokladníkov sa stal Michal Okolicsány, spravujúci post všeobecného domáceho pokladníka v rokoch 1734–1772. Za ten čas si stihol upevniť svoju majetkovú doménu v Istebnom na úkor pôvodného v dlhoch sa topiaceho rodu Dávid. Nadviazal na pozemkové akvizície svojho otca Juraja Okolicsány a po jeho smrti mu na základe delby majetku pripadlo Istebné s „kamenným domom“.³⁴ Pravdepodobne niekedy po roku 1759 sa Michal Okolicsány pribral do výstavby barokovo-klasicistického kaštieľa, ktorý sa stal dispozične i štýlovejšie modernejšou stavbou ako podžupanský kaštieľ v Mokradi. Na budovaní istebnianskeho sídla sa pravdepodobne podieľal aj nám už známy v Leštínach usadený Okolicsányov syn Jozef Okolicsány. Nový kaštieľ evidentne reprezentoval nadobudnutú moc pôvodne liptovskej rodovej vetvy, ktorá sa na Orave usadila koncom 17. storočia a po polovici 18. storočia sa prepracovala medzi najbohatšiu a úradnícky najaktívnejšiu oravskú šľachtu.³⁵

Aktivity fiškálov sa mohli na stavebnom poli zreteľnejšie prejavíť až od poslednej tretiny 18. storočia, keď sa výrazne zvýšilo ich platové ohodnotenie. Predtým musel mať takýto úradník aj dostatočné pozemkové vlastníctvo, aby sa podujal na stavebnú realizáciu. V Liptovskej stolici sa o výstavbu barokovej kúrie zaslúžil Ján Okolicsány, ktorý pôsobil ako fiškál v rokoch 1755–1783. S riadnym podžupanom Antonom Okolicsányom ho viazal nielen vzdialený príbuzenský pomer, bol jeho štvrtostupňovým bratrancom, ale aj to,

32 MV SR, ŠA Bytča, RZ, inv. č. 31, fasc. 11, no. 5, kart. 6; tamtiež, inv. č. 46, fasc. 26, no. 23, kart. 10; tamtiež, OŽ I., inv. č. 44, KP z roku 1772, s. 140; tamtiež, inv. č. 53, KP z roku 1781, s. 208.

33 MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 23, KP z rokov 1726–1729, s. 443; tamtiež, OŽ I., inv. č. 29, KP z roku 1754, s. 104; tamtiež, inv. č. 37, KP z roku 1764, s. 32; tamtiež, inv. č. 38, KP z roku 1765, s. 57; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 475.

34 MV SR, ŠA Bytča, OŽ I., inv. č. 19, KP z rokov 1733–1738, s. 209; tamtiež, inv. č. 35, KP z rokov 1760–1761, s. 173; tamtiež, inv. č. 44, KP z roku 1772, s. 140.

35 M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 478, 479.

že riadny podžupan bol kmotrom troch fiškálových synov. Svoju novú rezidenciu s manzardovou strechou a portikom nechal postaviť v roku 1764. Z pôvodnej vonkajšej barokovej podoby fasád sa zachovali dve kvadribolové okná po stranách vstupného portika, vyskytujúce sa v oboch stoliciach veľmi zriedkavo.³⁶

Ročný plat slúžnych a príjem zo spisovania požiadaných záležitostí už od prvej polovice 18. storočia umožňoval získať dostatočnú finančnú hotovosť na stavebné iniciatívy. Váha a význam funkcie – hlavného predstaviteľa zvereného okresu – priamo podnecovala držiteľa slúžnovského úradu prezentovať svoj nadobudnutý status. V Hornej Lehote prestaval renesančný objekt na barokový Ján Abbaffy, oravský slúžny v rokoch 1731–1745. Staršie renesančné stropy vtedy nahradili valené klenby s lunetami a štukovými zrkadlami. Vonkajší vzhľad fasád sa však zmenil neskoršou prestavbou na kaštieľ.³⁷

V Liptovskom Jáne sa uskutočnila baroková prestavba otcovskej kúrie Wolfgangom ml. Szent-Iványom, ktorý bol v rokoch 1767–1785 liptovským slúžnym. Objekt zastrešili manzardovou strechou a pred kúriou zriadili menšie terasy okrasnej záhrady so záhonmi lemovanými obdĺžnikovými buxusovými plotmi. Určitú rolu pri prebudovaní sídla zohralo vplyvné okolicsányovské príbuzenstvo, ktoré mohlo poskytnúť ďalšiu časť peňazí na stavbu vo forme pôžičiek. Szent-Iványova matka bola sestrou riadneho podžupana Antona Okolicsánya. Po zisku slúžnovského postu sa Szent-Ivány oženil s dcérou vyššie spomínaného podžupana Okolicsánya.³⁸

Stoliční úradníci patriaci k miestnym spoločenským elitám tvorili jednu zo skupín obyvateľstva, ktorá ukazovala svoj status prostredníctvom nových alebo rekonštruovaných kaštieľov a kúrií. Táto reprezentácia bola len jedným zo znakov celého komplexu systematicky vytváraného obrazu o vlastnej výnimočnosti v danej spoločnosti i v rámci stoličného magistrátu. Najvýznamnejšie posty podžupanov, notárov, fiškálov, pokladníkov a slúžnych získavali predstavitelia strednej šľachty a hornej vrstvy zemanov, ktorých navzájom spájali zámerne vytvárané príbuzenské zväzky. Platové ohodnotenie uvedených funkcionárov sa zlepšilo v druhej polovici 18. storočia, a preto prebiehal čulý stavebný ruch v oboch stoliciach práve v tomto čase.

36 MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 34, KP z rokov 1754–1755, s. 428; tamtiež, inv. č. 55, KP z roku 1783, s. 328; tamtiež, Zbierka cirkevných matrík, Matrika farnosti Paludza, inv. č. 746, s. 50, 59; Tomáš JANURA, *Vidiecke šľachtické sídla v Liptovskej stolici*, Liptovský Mikuláš 2008, s. 85; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 436, 440–442, 448–450.

37 MV SR, ŠA Bytča, OŽ I., inv. č. 18, KP z rokov 1731–1733, s. 240; tamtiež, inv. č. 23, KP z rokov 1743–1745, s. 235.

38 MV SR, ŠA Bytča, LŽ I., inv. č. 42, KP z rokov 1766–1767, s. 330; tamtiež, inv. č. 57, KP z roku 1785, s. 343; M. SZLUHA, *Liptó vármegye*, s. 442, 443, 673.

Výsledkom stavebných počínov spomenutých úradníkov sa značne obohatil barokový pamiatkový fond v sledovaných stoliciach o viac-menej provinčnú architektúru, iba čiastočne doplnenú o objekty aktuálnejšieho tzv. tereziánskeho baroka s klasicizujúcimi prvkami. Nemalo by sa však zabúdať, že k stavebným zmenám neprispeli len stoliční úradníci. Do zorného uhla ďalších štúdií sa musia dostať aj úradníci miestnych panstiev, či už boli v rukách komory alebo aristokratov. Pozornosti by nemali uniknúť ani šľachtici, ktorí sa neangažovali ako úradníci, ale venovali sa dobrej správe majetku, čo im prinieslo prostriedky na opravy sídiel. V neposlednom rade by si záujem vyžiadali stavebné aktivity šľachticov usadených v najväčších zemepanských mestách.

Obrazové prílohy:



Obr. 1: *Kaštieľ Jozefa Okolicsány v Mokradi. Foto: M. Dudáš 2010*



Obr. 2: *Kaštieľ Antona Okolicsány v Okoličnom. Foto: J. Česla 2008*



Obr. 3: *Kúria Jozefa st. Kubinyiho vo Vyšnom Kubíne. Foto: T. Janura 2010*



Obr. 4: *Kúria Jozefa Okolicsányi v Leštínách. Foto: T. Janura 2010*



Obr. 5: *Kaštieľ Michala Okolicsányi v Istebnom. Foto: M. Dudáš 2009*



Obr. 6: *Kúria Jána Okolicsányi v Okoličnom. Foto: J. Česla 2008*

Zusammenfassung

Die Residenzen der Arwaer und Liptauer Gespanschaftsbeamten als Ausdrucksmittel ihres gesellschaftlichen Status

Die Problematik der Beamteneliten des 18. Jahrhunderts wurde bisher noch nicht durchforscht, obgleich sich hier ein breiter Raum für Untersuchungen sowie eine Vielzahl von Fragen auftun. Die vorliegende Studie bezieht sich auf Beamte ungarischer Regionalverwaltungseinheiten – der Komitaten. Diese stellten die mittlere Stufe der Verwaltung des Königreichs dar. Zu ihren wichtigsten Aufgaben gehörten die Sicherstellung der Steuereintreibung, die materielle und finanzielle Absicherung der Armee, die Instandhaltung von Straßen und Wegen sowie die Gerichtsbarkeit. Die Zahl der Pflichten eines Komitats wuchs im Laufe des 18. Jahrhunderts im Zuge der voranschreitenden Reformen der Aufklärung immer stärker an, was eine wachsende Zahl von Beamtenstellen nach sich zog, um den anvertrauten Pflichten gerecht werden zu können. Die einzelnen Funktionen wurden durch Wahl oder Ernennung aus den Reihen mäßig wohlhabender Adliger oder Landesedelmänner besetzt. Die wichtigsten Funktionen waren Untergespan, Notar, Kas-

sierer, Fiskal und der sog. Stuhlrichter (Swk. slúžny), ein höherer politischer Beamter. Diese Funktionen konzentrierten sich im Grunde in der Hand einiger weniger, untereinander verwandtschaftlich verbundener Adliger. Alle erhielten verhältnismäßig hohe Jahresgehälter und besserten ihr Einkommen außerdem durch das Erledigen der schriftlichen Agenda für die Bewohner des Komitats auf. Ausdruck der Macht und des erlangten gesellschaftlichen Status der untersuchten Beamtenposten waren barocke oder barockisierte Beamtenresidenzen. Der Autor stellt Adelsresidenzen vor, die in der Liptauer und Arwaer Komitaten entstanden und kommt zu der Feststellung, dass diese keine nennenswerte künstlerische Qualität erreichten. Dies wurde nicht nur von der relativen Armut des lokalen Adels verursacht, sondern auch von der Tatsache, dass auf dem Gebiet beider Komitaten kein Repräsentant eines reichen, damals die Richtung der künstlerischen Entwicklung bestimmenden Aristokratengeschlechts residierte.

Vladislava ŘÍHOVÁ – Jana STRÁNÍKOVÁ

Schlikovský úředník Karel Říha a výstavba kostela ve Veliši

Abstract: *The paper deals with the total balance of the building of the church in Veliš, written by its creator, officer Karel Říha in 1757. It presents the broader circumstances of the origination of the source and focuses on the personality of Karel Říha and his private, public and professional life in the service of the Bohemian noble family Schlik.*

Key words: 18 century – officers – accounts – Karel Říha – the Schliks – baroque sacral architecture

Založení kostela ve Veliši

V presbytáři kostela sv. Václava ve Veliši u Jičína visí na stěně obraz se specifickým obsahem. Znázorňuje založení této stavby, při kterém se za nově vznikající svatostánek přimlouvá k Nejsvětější Trojici patron chrámu sv. Václav. K němu se v centru kompozice modlí donátorka Anna Josefa Schliková,¹ rozená Krakowská z Kolowrat, a po jejím pravém boku lokální kaplan Jiří Půlpán. Klečící postavy se sepjatýma rukama a očima obrácenýma k nebi rámuje po bocích výjevu dva stojící muži. Vpravo, zahleděn do papíru s kružidlem v ruce, stojí architekt, vlevo mu tvoří pandán mužská postava v šedé paruce, košili s krajkovými aplikacemi a zeleném kabátci se zlatými portami. Pohlíží z obrazu přímo do očí diváka a zdviženým prstem levé ruky ukazuje na sv. Václava. V pravici svírá rozměrnou knihu s hnědým přebalem a bílým štítkem. Legendu obrazu jej označuje „*Karolus Říha – Director et promotor aedificii*“ (obr. 1)

Při čtení popisky nám v současnosti už musí pomáhat písemné prameny, protože obraz je umístěn na špatně viditelném místě a navíc je značně sešlý. Ve farní kronice z konce 19. století tak čteme přepis,² v němž je na prvním místě jmenována majitelka panství Anna Josefa Schliková, za ní Karel Říha, jako třetí kaplan Jiří Půlpán a jako poslední „An-

1 V sekundární literatuře bývá někdy zmiňována jako Marie Anna Josefa (viz např. Vlastimil BORŮVKA – Josef KRÁM – Jakub PAVEL, *Dějiny Rychnova nad Kněžnou a rodu pánů z Kolowrat*, Praha 2000), přiklonily jsme se k více užívanému jménu Anna Josefa, pod kterým prokazatelně vystupovala a kterým i podepisovala úřední listiny.

2 Jana STRÁNÍKOVÁ – Vladislava ŘÍHOVÁ (edd.), *Kronika a drobné památky velišské farnosti. Sborník studentských prací*, Pardubice 2010, s. 39 a 55.

selmus Loracus – magister mur. et extractor“, tedy autor návrhu architektury a zároveň provádějící stavitel kostela, pražský Ital Anselmo Lurago.



Obr. 1: *Obráz Založení kostela sv. Václava ve Veliši – detail. Zleva: Karel Říha, Anna Josefa Schlicková, rozená Krakowská z Kolowrat, Jiří Půlpán.
(Kostel sv. Václava ve Veliši. Foto: Vladislava Říhová)*

Obrazový pramen můžeme zkoumat hned z několika pohledů. Příznačná je například hierarchie popisu postav v legendě, která neřeší jejich umístění v rámci obrazu, ale řadí je z hlediska společenského významu. Obraz založení se dobře doplňuje se zachovaným písemným materiálem – souhrnným účtem za výstavbu kostela, sestaveným Karlem Říhou. Na obraze tedy podlouhlá kniha se štítkem neoznačuje jen úředníka, ale také člověka, který měl na starosti dohled nad účetními záležitostmi výstavby.

Stavební činnost Anny Josefy Schlikové, rozené Krakowské z Kolowrat

Kostel ve Veliši byl první velkou stavební akcí hraběnky Anny Josefy Schlikové, rozené Krakowské z Kolowrat. Jako zbožná vdova navázala na činnost svého muže Františka Josefa Schlika, který na konci 17. a v prvních čtyřech desetiletích 18. století podporoval na

svém panství, rozkládajícím se jižně od Jičína, různé stavební podniky.³ Počáteční hospodářskou výstavbu panských dvorů provázal na počátku 18. století vznik rezidenčních sídel v Jičíněvsi (mezi lety 1714 a 1717) a Vokšicích (kolem roku 1700). V oblasti sakrální architektury to pak byla i výstavba kostelů – v Chyjicích (1699), Vršcích (1726) a v centru schlikovského dominia v Kopidlně (1704–1705). Neoriginálnější stavební aktivitou však bylo založení několika drobných sakrálních staveb komponovaných do krajiny severní části panství a propojených pohledovými osami se zámky v Jičíněvsi a Vokšicích. Boží hrob u kostela v Drahorazi (1698), kaple sv. Anny (mezi lety 1700 a 1713), kaple Nejsvětější Trojice (mezi lety 1710 a 1720), kaple Anděla strážce (mezi lety 1710 a 1713) a Loreta (1694) na zalesněném hřebeni a na kopcích v okolí byly v krajině provázeny další drobnou architekturou. Motiv Svaté Trojice lze například nalézt u jednotného typu božích muk na trojúhelném půdorysu.⁴

František Josef Schlik se oženil se svou druhou manželkou Annou Josefovou z rodu Krakovských z Kolowrat v roce 1716, zemřel v roce 1740.⁵ Bezdětní manželé tedy mohli velkou část svých stavebních aktivit podnikat společně. Motivací zbožných založení byla z části také touha po dítěti, kterého se František Josef nedočkal ani ve svazku s první ženou. Ostatně znaky Anny Josefy a Františka Josefa jako doklad o jejich finanční podpory založení stavby bychom našli také na jedné z výklenkových kaplí poutní cesty vedené z Prahy do Lorety v Hájků, která byla známá zázrakem zrození už nečekaného potomka pro starší šlechtický pár.⁶

Manželova smrt znamenala pro Annu Josefu zisk zpupné části schlikovského dominia. Fideikomisní část s panstvími Kopidlna a Staré Hrady přešly do rukou synovce Františka Jindřicha Schlika.⁷ Ten ale brzy po rozdělení pozemkového majetku napadl závět a pokoušel se v soudním procesu získat také jižní část alodiálního panství – statky Bartoušov a Veliš, které sousedily s Kopidlnem.⁸ Soudní při vyhrála Anna Josefa Schliková, a stala

3 Lucie RYCHNOVÁ, *Filip Spannbrucker, diplomová práce, Katolická teologická fakulta, Univerzita Karlova, Praha 2008*, s. 16–36; Pavel HÁJEK, *Česká krajina a baroko, Malá Skála 2003*.

4 Dodnes se zachovala boží muka nad Chyjicemi, u cesty z Veliše do Vokšic a na okraji vsi Važice. J. STRÁNÍKOVÁ – V. ŘÍHOVÁ (edd.), *Kronika*, s. 192.

5 Vlastimil BORŮVKA, *Rodopis rodu pánů z Kolowrat*, in: V. Borůvka – J. Krám – J. Pavel, *Dějiny Rychnova nad Kněžnou*, s. 5–127, zde s. 92.

6 Výklenkové kaple vedly od Strahovského kláštera do kláštera Hájek, lemovaly poutní cestu a byly vybudovány v letech 1720–1727. Kaple se znaky Františka Josefa Schlika a Anny Josefy Schlikové, rozené Krakovské z Kolowrat, stála nedaleko kostela na Bílé hoře, kde byl pár 1. 9. 1716 oddán. Pavel R. POKORNÝ, *Zmizelá erbovní galerie II., Erbovní donátoři kaplí poutní cesty z Prahy do Lorety fran-tiškánského kláštera v Hájků u Unhoště*, in: *Heraldická ročenka, Praha 2007*, s. 35–44.

7 František PISKAČ, *Dějiny hradu Veliše a panství šlikovského. Historické pojednání*, Jičín 1898, s. 67–68.

8 *Beitrag zur gräflich schlik'schen Herrschafts- und Hausgeschichte*, Jičín 1895, s. 51–52.

se tak držitelkou rozsáhlého dominia, na němž se nacházely zámky ve Vokšicích a Jičíněvsi, a také dalších statků v Bartoušově, Drštěkryjích, Samšíně, Vrščích a Chyjicích.⁹

Brzy zahájila intenzivní stavební činnost soustředěnou na výstavbu nových kostelních budov a kaplí na místě menších gotických či pozdějších dřevěných objektů. Prvním stavebním počinem byla výstavba pozdně barokního kostela ve Veliši pod vedením architekta Anselma Luraga.¹⁰ Souběžně probíhala u kostela také stavba hřbitova se čtyřmi kaplemi, nadstavba fary, budování nových farních stájí a nové školy. V Ostružně, kde byla v roce 1740 zřízena administratura, financovala donátorka výstavbu nové farní budovy (1756). Další velký stavební podnik znamenala přestavba kostela ve Slatinách (1760–1764) – gotický chrám byl kontextuálně upraven, doplněn kaplemi ve hřbitovní zdi a nákladně vyzdoben v rokokovém duchu, včetně monumentální nástropní malby od Judy Tadeáše Suppera. Následovala stavba drobnější kaple sv. Prokopa nad studánkou v Drštěkryjích (1761) a velké kaple sv. Matouše v Dolanech, která nahradila starší dřevěnou stavbu (1765–1768). Jako epilog stavební činnosti Anny Josefy Schlikové se jeví založení stavby kostela v Ostružně na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 18. století. Zbožná donátorka zemřela v roce 1771 po více než třiceti letech intenzivní stavební činnosti a její ostruženskou nadaci a stavební plány dokončila v roce 1780 až další držitelka panství, již byla Marie Alžběta, kněžna z Esterházy a Galanty, rozená hraběnka Ungnadová z Weissenwolfu.

Můžeme se dotazovat, co bylo motivací tak rozsáhlé a kontinuální činnosti v oblasti sakrálních staveb. Jedním z důvodů mohla být snaha o emancipaci církevní správy na panství. Po třicetileté válce totiž v oblasti jižního Jičínska fungovala z nedostatku duchovních správců pouze jedna velká farnost s centrem v Kopidlně, která zahrnovala také široké okolí včetně území alodiální části schlikovského panství. Od roku 1704 fungovala sice administratura v Ostružně a v roce 1740 byla založena další v Samšíně,¹¹ ale stále zde nebyla žádná samostatná fara. Anna Josefa si v roce 1764 korespondovala s biskupskou konzistoří v Hradci Králové ve věci osamostatnění Veliše a Slatin a založení dvou nových farností u nově přebudovaných kostelů.¹² V případě kostela ve Veliši, jehož monumentální výstavba byla donátorčiným prvním velkým počinem, šlo zjevně o pragmatický zájem. Duchovní zde sice bydlel už dříve, ale nesl jen titul lokálního kaplana, podřízeného kopidlenskému faráři. Povědomí o tom, že Veliš byla sídlem samostatné farnosti, v polovině

9 Tamtéž; F. PISKAČ, *Dějiny hradu Veliše*, s. 67–68.

10 Richard BIEGEL, *Architekt Anselmo Lurago*, Průzkumy památek 2004, č. 2, s. 119–154, zde s. 133–136.

11 Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Jičín, Farní úřad Ostružno, dodatky (neuspořádáno), pamětnice ostruženské fary založená v r. 1836, s. 124; Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Zámorsk, Rodinný archiv Šliků, inv. č. 534, sign. XI. 7, kart. 71, erekcční listina administratury v Samšíně.

12 SOKA Hradec Králové, Biskupská konzistoř Hradec Králové, část fondu Spisová manipulace I, inv. č. 1160 a 1175, kart. 32.

18. století stále přetrvávalo. Kopidlenský farář byl zároveň titulárním farářem velišským.¹³ Cíle Anny Josefy se podařilo dosáhnout až po její smrti. V roce 1776 biskupská konzistoř povolila vznik plánovaných far ve Slatinách a ve Veliši.¹⁴ Můžeme předpokládat, že na celé akci měl podíl také nejvyšší úředník velišsko-vokšického panství Karel Říha, kterého známe jako pečlivého kontrolora finanční stránky stavby velišského kostela a autora souhrnného účtu.

Souhrnný účet za výstavbu kostela ve Veliši

Souhrnný účet za výstavbu kostela sv. Václava ve Veliši je soupisem příjmů a výdajů uskutečněných od začátku stavby v roce 1747 až do roku 1757. Zahrnuje veškeré náklady spojené nejenom se samotnou stavbou, ale i s prozatímní benedikací (1752) a slavnostní konsekrací (1754) a kromě toho i výdaje na drobné úpravy při dokončování stavby prováděné v době, kdy byl kostel již využíván.

Pramen byl objeven v roce 2010 ve fondu Archiv římskokatolického farního úřadu v Kopidlně uloženém ve Státním okresním archivu v Jičíně a z malé části byl vytěžen v rámci studentských seminářů.¹⁵ O možnostech jeho využití pro dějiny umění jsme již také referovali.¹⁶

Souhrnný účet byl sestaven na základě knih výdajů, které se vedly přímo na staveništi. Je z něj patrné, že Karel Říha při jeho vytváření využíval hned několik účetních knih, rozdělených podle řemesel, a toto dělení se pak mohlo promítnout také do struktury, kterou má shrnující vyúčtování. Vedle mzdy pro pražského stavitele Anselma Luraga je možné zjistit, kolik dostali další umělci a kvalifikovaní pracovníci (sochaři, malíři, varhanář, zedníci, kameníci, lamači kamene, formovači cihel, tesaři, sedláři, hrncíři, mlynáři, bednáři apod.). Uvedeny jsou také výdaje za hudební nástroje a materiál nakoupený v Praze, za

13 Srov. J. STRÁNÍKOVÁ – V. ŘÍHOVÁ (edd.), *Kronika*, s. 24.

14 SOkA Hradec Králové, Biskupská konzistoř Hradec Králové, část fondu Spisová manipulace I, inv. č. 1160 a 1175, kart. 32.

15 V rámci realizace projektu CZ. 1.07/2.2.00/07.0188 *Inovace studijního programu Historických věd Fakulty filozofické a Výtvarných umění Fakulty restaurování Univerzity Pardubice* jsou v rámci studijních programů na FF a FR nabízeny semináře zaměřené na potenciál kulturních hmotných památek v teritoriu svazku obcí Mariánská zahrada.

16 Možnosti využití pramene pro uměleckohistorické bádání byly představeny na 2. zasedání k problematice písemných pramenů v dějinách umění, které ve dnech 11.–12. listopadu 2010 pořádala Národní galerie v Praze ve spolupráci s Ústavem dějin umění AV ČR. Konferenční příspěvek by měl vyjít pod názvem *Souhrnný účet za výstavbu kostela ve Veliši u Jičina*.

oslavu konsekrace kostela a různé další výdaje, mezi nimiž nalezneme zajímavé položky – výdaje na vodní pumpu k odvodnění základů a na mazání rumpálu či na zhotovení karabáčů pro ty, kteří dohlíželi na poddané, jež si manuální práci nebo zajištěním potahu (pouze sedláci) plnili své robotní povinnosti. V závěru vyúčtování jsou seřazeny výdaje za materiál (zdící a klenební cihly, vápno z Tatobit, vápno z Prahy, stavební železo, tyčové železo na železné okenní rámy, železný drát, různé typy hřebíků, barvy apod.). Pramen nabízí řadu možností, na co se lze soustředit. K vytěžení informací bude zapotřebí několik – často i mezioborových – sond. Předtím, než bude souhrnný účet ve formě edice představen veřejnosti, se soustředíme na různá dílčí témata – v našem příspěvku na konferenci *Barokní úředník a jeho šlechtic* to byla osobnost pisatele účtu.

Účet byl sestaven v Korneuburgu, který leží v Dolních Rakousích při cestě z Čech do Vídně. Otevírají se tu tak nové otázky, na které prozatím neznáme odpovědi: Proč byl sepsán právě v tomto místě? Jaká byla motivace a širší kontext jeho vzniku? Už samotný fakt, že rozsáhlý spis, k jehož sestavení bylo zapotřebí mít po ruce množství dílčích účetních knih a dokladů, vznikl mimo vrchnostenskou kancelář, je velmi pozoruhodný. Autor souhrnného účtu se na jedné ze závěrečných stran podepsal jednoduše jako „*Carl Říha*“.¹⁷ My ho však známe také z votivního obrazu v kostele, kde je označen „*director et promotor aedificii*“, tj. vrchní (panství Anny Josefy Schlikové) a ředitel stavby.¹⁸

Rodina Karla Říhy

Díky votivnímu obrazu založení velišského kostela víme, jak Karel Říha vypadal, resp. jak byl zpodobněn na obraze z dílny pražského malíře Felixe Antonína Scheflera.¹⁹ O jeho osobním a profesním životě, původu a rodině, z níž pocházel, se však dochovalo jen málo dokladů. Vedle několika úředních listin signovaných členy rodiny Říhových²⁰ máme k dispozici soupis bývalých hejtmanů schlikovských panství vyhotovený ve třicátých letech 19. století kopidlenským farářem a nadšeným zájemcem o historii a topografii regi-

17 SOkA Jičín, Farní úřad Kopidlno, dodatky (neuspořádáno), účet za provedenou stavbu kostela ve Veliši z roku 1757, nestránkováno.

18 J. STRÁŇÍKOVÁ – V. ŘÍHOVÁ (edd.), *Kronika*, s. 39 a 55.

19 F. A. Schefler dostal za obraz zaplacen ke 30. 10. 1754, v souhrnném účtu je obraz označen „*den Anfang des Kirchen Baus andeutendes Bild*“. SOkA Jičín, Farní úřad Kopidlno, dodatky (neuspořádáno), účet za provedenou stavbu kostela ve Veliši z roku 1757, nestránkováno.

20 Podpisy Jana Františka Říhy se dochovaly pouze v opisech v knize, do níž byly zaznamenávány spisy týkající se změn hranic panství. Viz SOA Zámorsk, Velkostatek Vokšice, inv. č. 4, kart. 1. Jedinou listinou signovanou Karlem Říhou je souhrnný účet za stavbu velišského kostela.

onu, Františkem Aloisem Vackem.²¹ Tento pramen je sice cenným zdrojem informací o jednotlivých nejvyšších úřednících schlikovského panství, protože pro jeho vyhotovení byly využity i dnes již neexistující dokumenty, ale nelze se na něj zcela spoléhat, zejména datace jsou nepřesné. Při bádání zaměřeném na osobnost tvůrce souhrnného účtu a jeho rodiny jsme se opíraly především o matriky, které se pro sledované období a lokality zachovaly v úplnosti. Charakter jejich zápisů umožňuje zjistit nejen bližší biografické údaje jednotlivých členů rodiny, ale zčásti i změny profesních postů a s tím spojené změny bydliště v rámci panství.²²

Karel Říha se narodil v květnu roku 1696²³ jako patrně první dítě vrchnostenského úředníka Jana Františka Říhy, který v té době zastával post vokšického purkrabího. Jak dlouho rodina v této lokalitě pobývala, nevíme. Zřejmě se poměrně záhy přestěhovala na nám neznámé místo a v roce 1704, když se Jan František Říha stal nejvyšším úředníkem schlikovského dominia, přesídlila do Starých Hradů. Tamní zámek sloužil jako hospodářské centrum a zároveň jako místo pro potřeby ubytování úřednictva. Zde přivedla manželka Jana Františka Říhy, Apolena, na svět dvě dcery, Alžbětu a Marii Silvii. Starší byla podobně jako jiné děti úředníků pokřtěna v zámecké kapli, mladší ovšem už v nově postaveném a vysvěceném kostele sv. Jakuba v Kopidlně. Narozením obou dcer bylo potvrzeno stávající duchovní příbuzenství s některými úřednickými rody a vznikly i nové vazby do vyšších kruhů. Kmotrou mladší Marie Sylvie se dokonce stala Sylvie Kateřina Schliková, rozená hraběnka Kinská z Vchynic a Tetova († 1713), první manželka majitele panství Františka Josefa Schlika.²⁴ Také nejmladší dítě Říhových, syn Jan František, který se narodil na začátku září roku 1707 jako pohrobek,²⁵ byl pokřtěn v kopidlenském kostele. V té době ale už vdova Apolena Říhová nepobývala ve Starých Hradech, ale žila i se svými dětmi v Kopidlně,²⁶ kde později také zemřela.²⁷ O její osobě nemáme téměř žádné informace, nevíme nic o rodině, z níž pocházela, ani kde se narodila. Absence záznamu

21 Soupis úředníků je součástí podrobné topografie panství, kterou František Alois Vacek zpracoval v roce 1835. Je zaznamenána ve staré kopidlenské farní kronice *Liber in quo rerum mobilium et immobilium parochialium et filialium ecclesiarum, nec non utriusque parochia nemque Kopidlnensis et Wellissensis parochia spectatum proventuum authentica consignatio facta est* uložené v současné době na děkanství v Kopidlně, soupis je na stranách 122–131.

22 S ohledem na farní příslušnost jednotlivých lokalit schlikovského panství byly využity matriky kopidlenské farnosti (matrika vedená při farním kostele v Kopidlně, při filiálním kostele ve Veliši a v Ostružně) a libáňské farnosti (matrika týkající se farnosti Libáň a matriky filiálních kostelů).

23 SOA Zámrsk, Matrika narozených, oddaných a zemřelých Veliš 1685–1722, sign. 169-1, fol. 3.

24 SOA Zámrsk, Matrika narozených Libáň 1684–1747, inv. č. 87-2, fol. 95; SOA Zámrsk, Matrika narozených, oddaných a zemřelých Kopidlno 1685–1722, sign. 76-2, fol. 15.

25 SOA Zámrsk, Matrika narozených, oddaných a zemřelých Kopidlno 1685–1722, sign. 76-2, fol. 17.

26 Dne 30. 7. 1707 zde zemřel její syn Jan. Tamtéž, fol. 241.

27 Zemřela 3. 3. 1737, podle matričního zápisu jí bylo 60 let. Viz SOA Zámrsk, Matrika narozených, oddaných a zemřelých Kopidlno 1723–1755, sign. 76-3, fol. 459.

o jejím sňatku s Janem Františkem Říhou v libáňské, kopidlenské i velišské matrice napovídá, že nepocházela z rodin schlikovských vrchnostenských úředníků, které sídlily ve Vokšicích, Kopidlně a na Starých Hradech. Pokud se přidržíme údaje o jejím úmrtním věku, můžeme vyjádřit domněnku, že se narodila v roce 1677. Vzhledem k tomu, že Karla přivedla na svět v květnu roku 1696, tj. ve svých devatenácti letech, je velmi pravděpodobné, že byl jejím prvním dítětem a manželství bylo uzavřeno přibližně o rok dříve. I tak se jednalo o nezvykle časný vstup do manželství; běžný sňatečný věk dívek v této době byl 23 až 25 let.²⁸

Manželství Apoleny Říhové nemělo dlouhého trvání a bylo předčasně ukončeno 5. února 1707 smrtí Jana Františka. Kolik dětí se v tomto svazku narodilo, bohužel přesně nevíme. S jistotou můžeme doložit existenci tří synů, Karla, Jana a Jana Františka, z nichž se dospělosti dožil jen nejstarší,²⁹ a dvou dcer, Alžběty a Marie Sylvie. U nich víme, že zdárně překonaly kritický dětský věk a dožily se minimálně období dospívání.³⁰ Mezi roky 1696 a 1703, kdy přišel na svět Karel, resp. pravděpodobně Jan, se nepochybně narodilo několik dalších dětí, protože tato mezera neodpovídá standardnímu meziporodnímu intervalu. K šesti dětem, jejichž křty a úmrtí zmiňují matriky,³¹ tak můžeme připočíst dvě až čtyři další. Jan František Říha byl v inkriminovaných letech ve službách Schliků a působil jako důchodní písař, resp. důchodní, místo jeho pobytu nám ale zůstává neznámé, a není tudíž možné dohledat záznamy o křtech dalších potomků, ani o místě a datu narození syna Jana.

Rodina Jana Františka Říhy byla početná – budeme-li počítat i potomky, jejichž existenci pouze předpokládáme, čítala vedle manželského páru osm až deset dětí, které přicházely na svět v rozmezí jednoho až dvou let. Apolena Říhová, která v duchu dobových představ o správné manželce spojila svůj osud s osudem svého muže a následovala ho při kariérních změnách do nového působiště, zůstává obestřena mlhou nejasností a jako by v pozadí. Domnívat se, že takovou byla i v reálném životě, by ovšem bylo scestné. Měla úzké vazby na okruh vrchnostenských úředníků a tyto vazby jistě posilovala i pravidel-

28 Milena LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, s. 105.

29 Jan se narodil kolem roku 1703 neznámo kde a zemřel 30. 7. 1707 (SOA Zámrsk, Matrika narozených, oddaných a zemřelých Kopidlna 1685–1722, sign. 76-2, fol. 242). Jan František zemřel několik dní po narození, 13. 9. 1707 (tamtéž).

30 Starší Alžběta se stala kmotrou dítěte jednoho ze schlikovských zaměstnanců v roce 1723 (SOA Zámrsk, Matrika narozených, oddaných a zemřelých Kopidlna 1723–1755, sign. 76-3, fol. 5) a mladší Marie Sylvie v roce 1721 (SOA Zámrsk, Matrika narozených, oddaných a zemřelých Kopidlna 1685–1722, sign. 76-2, fol. 40).

31 Pro Vokšice je to matrika vedená při filiálním kostele ve Veliši (SOA Zámrsk, Matrika narozených, oddaných a zemřelých Veliš, 1685–1722, sign. 169-1), pro Staré Hradce matrika farního kostela v Libáni (SOA Zámrsk, Matrika narozených Libáň 1684–1747, sign. 87-2) a pro Kopidlna matrika tamního kostela sv. Jakuba (SOA Zámrsk, Matrika narozených, oddaných a zemřelých Kopidlna 1685–1722, sign. 76-2), kde byly někdy křtěny i děti ze Starých Hradů.

ným společenským kontaktem, a to bezpochyby nejen v rámci projevů sociability spojených s přechodovými rituály – křty, svatbami a pohřby. Několikrát se stala kmotrou dětem kolegů svého manžela a několikrát přijala kmotrovství z těchto kruhů. Když ve svých (pravděpodobně) 29 letech ovdověla, byla právě těhotná. Několik měsíců po smrti manžela přivedla na svět nejmladší dítě, syna Jana Františka, který však po několika dnech života zemřel. Zůstala na schlikovském panství a ještě před porodem se i s dětmi přestěhovala ze Starých Hradů do Kopidlno, kde později založila mešní nadaci³² při tamním farním chrámu sv. Jakuba Většího a kde 3. března 1737 také zemřela.³³ Třicet vdovských let, které strávila v centru schlikovského dominia, je další slepou částí mozaiky života rodiny Říhových. Určitou dobu patrně vedla svoji domácnost a žila s dětmi snad z nějaké penze nebo rodinného majetku, o němž nemáme žádné informace, později pak mohla žít v domácnosti svého svobodného syna Karla, který je od dvacátých let 18. století doložen jako purkrabí kopidlenský.³⁴ Tato situace však netrvala dlouho, když se Karel v roce 1725 nebo 1726 oženil, bylo zapotřebí, aby vdova uvolnila své místo nové hospodyně.

Také Karel Říha si našel nevěstu mimo teritorium schlikovského panství na Jičínsku. Záznam o jeho sňatku se totiž nenachází v žádné z matrik týkající se lokalit, kde žili tamní vrchnostenští úředníci.³⁵ O jeho manželce Anně Josefě nemáme téměř žádné informace. První zmínka pochází z roku 1726, kdy přivedla v Kopidlně na svět syna Kajetána Josefa.³⁶ Poté se stala matkou ještě sedmkrát. Kromě prvorozeného syna zdárně překonaly dětský věk pouze dvě dcery, Anna Josefa narozená v roce 1731 a o šest let mladší Antonie Josefa. Ostatní děti, synové Josef, Jan a Karel a dcery Barbora a Josefa, zemřeli krátce po narození, nebo v prvních letech života.³⁷

Zjistit bližší informace o manželce a rodině Karla Říhy, jejich každodenním životě, hodnotách, postojích, duševním světě nebo projevech sociability bohužel prameny neumožňují. Domněnka, že Anna Josefa pocházela také z úřednických kruhů, tak může zůstat pouhou hypotézou založenou na analogiích. Když v roce 1742 zemřela (podle matričního zápisu ve svých 40 letech),³⁸ zanechala manžela samotného s třemi dětmi – dvěma dcerami a synem. Jaké jim ale zanechala duchovní a hmotné hodnoty, nám prameny bo-

32 Viz originál nadační listiny uložený na děkanství v Kopidlně, resp. opis nadační listiny zaznamenaný na foliu 32 v knize *Liber in quo rerum mobilium et immobilium parochialium et filialium ecclesiarum, nec non utriusque parochia nemque Kopidlensis et Wellissensis parochia spectatum proventuum authentica consignatio facta est* uložený na děkanství v Kopidlně.

33 SOA Zámorsk, Matrika narozených, oddaných a zemřelých Kopidlno 1723–1755, sign. 76-3, fol. 459.

34 Tamtéž, fol. 39.

35 Vedle Kopidlno, Starých Hradů a Vokšic to byla ve dvacátých letech 18. století i Jičíněves.

36 SOA Zámorsk, Matrika narozených, oddaných a zemřelých Kopidlno 1723–1755, sign. 76-3, fol. 12.

37 Tamtéž, fol. 15, 19, 428, 455, 457, 464 a 471; SOA Zámorsk, Matrika narozených Libáň 1684–1747, sign. 87-2, fol. 187–190.

38 SOA Zámorsk, Matrika narozených, oddaných a zemřelých Kopidlno 1723–1755, sign. 76-3, fol. 475.

kách konal 8. února 1755 v nedávno konsekrovaném kostele sv. Václava ve Veliši jejich sňatek. Za svědky jim šli kontribuční a sirotčí správce Antonín Bryscen a dcera nevěsty Antonie Chvalovská. Také ženich, Karel Říha, měl mezi osobami zainteresovanými na církevním obřadu svého blízkého příbuzného, oddávajícím knězem totiž byl jeho syn, člen premonstrátské kanonie na Strahově, Bartoloměj (Kajetán) Říha.⁴¹

Příbuzenství pokrevní a duchovní

Nejstarší dítě Karla Říhy a Anny Josefy bylo pokřtěno 7. srpna 1726. Při křtu v kopidlenském farním chrámu sv. Jakuba Většího, kde obdrželo jméno Kajetán Josef, ho držel na ruku „*vysoce urozený pán, pan Kajetán Krakowský, Svaté římské říše hrabě*“,⁴² bratr Anny Josefy Schlikové, která byla sama svědkyní obřadu zároveň s další významnou osobou, kopidlenským farářem a kanovníkem královéhradecké kapituly, Františkem Ondřejem Ritzem.⁴³ Úřednická rodina Říhových tím navázala duchovní příbuzenství s významným šlechtickým rodem a vytvořila si úzkou vazbu i k majitelům panství, kde její členové pracovali řadu desetiletí, a k místnímu duchovnímu.

Kromě Krakowských z Kolowrat pocházeli kmotři dětí obou generací rodiny Říhových i z jiných šlechtických rodů. Již dříve byla zmiňována Sylvie Kateřina Schliková, rozená hraběnka Kinská z Chynic a Tetova, v případě dcery Jana Františka Říhy. V další generaci bylo uzavřeno duchovní příbuzenství s nově nobilitovaným šlechtickým rodem Frischmannů z Ehrenkronu. Při křtu Barbory, který se konal 30. října 1734 v kapli sv. Jana Křtitele na starohradském zámku, byla svědkyní Anna Anastázie Frischmannová z Ehrenkronu, která se o dva roky dříve účastnila i křtu jejich bratra Jana a v roce 1736 se stala kmotrou Josefy.⁴⁴

Mezi kmotry a svědky křtů dětí Říhových nacházíme vedle šlechticů a duchovních různé typy úředníků – důchodní, komorníky, lékaře, purkrabí, hejtmany a manželky a dcery těchto osob. Žádosti o kmotrovství směřovaly do rodin stejného sociálního postavení a do vyšších kruhů, potvrzovaly prestiž rodiny a dávaly naději na přímluvu, případně i hmotnou podporu v přelomových, resp. nepříznivých obdobích života. Matriční zázna-

41 SOA Zámorsk, Matrika narozených, oddaných a zemřelých Veliš, 1723–1755, sign. 76-3, fol. 693.

42 Kajetán František Krakowský z Kolowrat (1689–1769), komoří, skutečný tajný rada, polní maršálek a člen maltézského řádu.

43 SOA Zámorsk, Matrika narozených, oddaných a zemřelých Kopidlno 1723–1755, sign. 76-3, fol. 12.

44 Tamtéž, fol. 22; SOA Zámorsk, matrika narozených Libáň 1684–1747, sign. 87-2, fol. 187 a 188.

my ukazují, že členové rodiny Říhových drželi při křtu na rukou děti z těchto kruhů, nebo byli svědky křestních obřadů. Ale zatímco přijímané kmotrovství vykazuje výrazné známky touhy po prestiži, tak kmotrovství poskytované je nejenom atributem důstojnosti vlastního sociálního statutu, ale také demonstrací dobročinnosti vůči nižším vrstvám. „*Alžběta, dcera po nebožtíku panu Janovi Říhovi, bývalým hejtmanovi společných panství schlikovských*“ se 16. srpna 1723 stala kmotrou nemanželského dítěte Doroty Novotné z Běchar.⁴⁵ V matrikách nacházíme i další případy, duchovní příbuzenství bylo záštitou nad osudem nemanželských dětí, dětí poddaných a také potomků nižších úředníků.

Otec a syn – Karel Říha a Jan František Říha jako úředníci

Říhovi byli úřednickou rodinou, která působila ve službách šlechtického rodu Schliků po několik desetiletí, od sklonku 17. století do poloviny 18. století. Oba začali svou kariéru na nižších místech a postupně se vypracovali a oba dosáhli nejvyššího postu v rámci panství, na kterém pracovali. Jan František Říha se stal hejtmanem všech schlikovských panství, jeho syn byl jmenován vrchním úředníkem velišsko-vokšického dominia patřícího šlechtické vdově, Anně Josefě Schlikové, rozené Krakowské z Kolowrat.

Jan František Říha působil jako vrchnostenský úředník schlikovského dominia na Jičínsku již v roce 1693, kdy pobýval v Kopidlně, o jeho profesním zařazení v té době však nic bližšího nevíme.⁴⁶ Později se stal vokšickým purkrabím a na přelomu 17. a 18. století zastával post důchodního písaře a posléze důchodního.⁴⁷ Když v roce 1704 zemřel dlouholetý hejtman schlikovských panství Jan František Šourek,⁴⁸ byl na post nejvyššího úředníka dosazen právě Jan František Říha. Se svou rodinou se proto přestěhoval do Starých Hradů, kde se nacházel zámek, který Schlikové nevyužívali pro své vlastní potřeby, ale sloužil jako hospodářské centrum panství, a tudíž tam sídlila většina vrchnostenských úředníků zainteresovaných na správě fideikomisní části panství, resp. celého dominia.

Prameny bohužel neumožňují definovat charakterové vlastnosti, postoje, nazírání a chování Jana Františka Říhy v profesní ani soukromé sféře. Nevíme tudíž, nakolik svědomitě, prozíravě, přísně, nebo dokonce upjatě zastával svoji funkci, nakolik byl spraved-

45 SOA Zámorsk, Matrika narozených, oddaných a zemřelých Kopidlna 1723–1755, sign. 76-3, fol. 276.

46 Spolu s jinými vrchnostenskými úředníky byl kmotrem dítěti jednoho z kopidlenských měšťanů. Viz SOA Zámorsk, matrika narozených, oddaných a zemřelých Kopidlna 1685–1722, sign. 76-2, fol. 7.

47 SOA Zámorsk, Velkostatek Vokšice, inv. č. 4, kart. 1, „Gränzbeschreibungen der gräflich Schlickschen Herrschaften 1660–1756“, fol. 19, 24 a 28.

48 SOA Zámorsk, Matrika oddaných a zemřelých Libáň 1684–1747, inv. č. 87-13, fol. 172.

livým, nebo naopak pověstným zlým vrchním. Stejně tak nedokážeme definovat, jak ho vnímal okruh jeho přátel a příbuzných, ani jakým byl otcem a manželem. Jistou reflexi Jana Františka Říhy jakožto nejvyššího úředníka přenášenou patrně v ústní tradici zaznamenal ve třicátých letech 19. století kopidlenský farář František Alois Vacek ve svém soupisu schlikovských hejtmanů: „*Als einmal der Oberamtmann Říha den Grafen Franz Joseph in den Feldern, die eine schöne Ernte trugen, herumführte, „welch ein Segen für Euer Exzellenz!“ sagte er in tiefer Ehrerbietung. „Ihr habt Recht“, antwortete gutmütig der edle Graf, „groß, sehr groß ist der Segen der Himmels, die schönsten Ähren gehören aber euch, die mittelmäßigen meiner Dienerschaft, nur die mageren bleiben für mich.“*“⁴⁹ V době, kdy byl tento text zapsán, ovšem uplynulo téměř 130 let od smrti jeho hlavního protagonisty. Navíc je nutné mít na paměti, že autorem zápisu byl farář, který byl loajální šlechtickému rodu, na jehož dominiu zajišťoval duchovní správu. Úsměvná historka však přesto trochu odkrývá způsob komunikace úředníka a jeho zaměstnavatele.

V případě Karla Říhy jsme mnohem lépe informováni o postupném kariérním růstu. V roce 1720, kdy mu bylo pouhých 24 let, je doložen jako kopidlenský purkrabí. Tuto funkci zastával až do roku 1734, kdy se stal důchodním starohradského panství (tj. dílčí části fideikomisního dominia), po sedmi letech se vrátil do Kopidlna, protože byl jmenován tamním důchodním. Krátce poté ovšem přešel do služeb šlechtické vdovy, Anny Josefy Schlikové, a jeho působištěm se stalo velišsko-vokšické panství. Později byl povýšen na sirotčího a kontribučního správce všech jejích statků a někdy v padesátých letech se stal nejvyšším úředníkem. Tuto funkci zastával minimálně do roku 1760, poté už o něm nemáme žádné zprávy.

Během své kariéry tedy měnil s rodinou bydliště jen několikrát, a to zpravidla vždy po několikaletém působení v jedné lokalitě. Od dvacátých let pobýval v Kopidlně, kam si přivedl i svou nevěstu, v roce 1734 se přestěhoval do Starých Hradů, o sedm let později zpět do Kopidlna a patrně následující rok do Jičíněvsí, případně do Vokšic. Závěrečná etapa jeho života je spjata se Střevačí, obcí významnou dodnes dochovanou velkou barokní sýpkou zbudovanou na konci 17. století při schlikovském hospodářském dvoře. Během své profesní kariéry však jistě mnohokrát cestoval v rámci Čech i monarchie. Jeho pobyt v Korneuburgu v roce 1757 svědčí snad o realizované cestě do Vídně, předpokládat

49 „Když kdysi vrchní úředník Říha provázel hraběte Františka Josefa po polnostech slibujících krásnou úrodu, pravil v nehlubší úctě k hraběti: „Jaké to požehnání, Vaše Excellence!“ „Máte pravdu“, odpověděl ušlechtilý hrabě dobromyslně, „veliké, velmi veliké je požehnání Boží, avšak ty nejkrásnější klasy patří Vám, ty prostřední mému služebnictvu a ty nejhobenější zůstanou pro mne.“ Reflexe je zaznamenána na straně 129 jakou součást soupisu úředníků v rámci topografického a historického popisu panství Kopidlno-Staré Hrady ve staré kopidlenské farní kronice *Liber in quo rerum mobilium et immobilium parochialium et filialium ecclesiarum, nec non utriusque parochia nemque Kopidlnensis et Wellissensis parcho spectatium proventuum authentica consignatio facta est* uložené v současné době na děkanství v Kopidlně.

můžeme také návštěvy Prahy, případně dalších, teritoriálně vzdálených schlikovských panství. Role úředníka pro Karla Říhu znamenala nejen věrnou a loajální službu šlechtickému rodu a panství, ale i prestiž a společenské postavení, které bylo žádoucí dávat náležitě najevo. Fakt, že je zachycen na votivním obraze založení velišského kostela, je jistě jenom jedním z těchto projevů.

Místo posledního odpočinku – v blízkosti Schliků i po smrti

V kopidlenské matrice najdeme ke 13. září 1707 záznam: „*umřelo děťátko, Jan František, synáček paní Apoleny Říhové, vdovy v Kopidlně ... a pohřbeno jest v Chrámu Páně sv. Jakuba, v kryptě pod kůrem*“. Chlapec, který se narodil jako pohrobek a žil jen několik dní, nebyl prvním členem rodiny Říhových, kteří našli místo svého posledního odpočinku na tak významném místě. Také jeho starší bratr, jenž zesnul v červenci téhož roku, byl pohřben do stejné krypty svatojakubského kostela v Kopidlně.⁵⁰



Obr. 3: Erb Anny Josefy Schlickové, rozené Krakowské z Kolowrat nad vstupním portálem do kostela ve Slatinách. (Foto: Vladislava Říhová)

50 SOA Zámorsk, Matrika narozených, oddaných a zemřelých Kopidlna 1685–1722, sign. 76-2, fol. 241.

Nově postavený kostel sv. Jakuba v Kopidlně skýtal řadu možností prestižního umístění hrobu. Byly zde dvě krypty – ta významnější pod hlavním oltářem (prvním, kdo do ní byl v roce 1705 pohřben, byl kopidlenský farář Samuel Antonín Tůma)⁵¹ a druhá pod kůrem. Důstojné poslední spočinutí bylo jistě i podél kostelní zdi. Z těchto tří možností si Říhovi vybrali prostřední variantu – pohřbívali své zemřelé do krypty pod kůrem. Kromě zmiňovaných členů námi sledované rodiny zde byly k poslednímu odpočinku uloženy další osoby, které nesly příjmení Říha, resp. Říhová. Jejich příbuzenský vztah ke sledovanému jádru rodiny je ovšem nejasný. Na konci února roku 1731 to byla „*Alžběta, manželka pana Jiřího Říhy, toho času důchodního hostinského*“.⁵²

Karel Říha, autor souhrnného účtu za výstavbu velišského kostela, ovšem nebyl pohřben po bok svých sourozenců a dalších příbuzných. Ve velišské farní kronice založené na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 19. století se uvádí, že jeho tělo spočinulo v kryptě velišského kostela. Úřední kariéra Karla Říhy byla sice do značné míry spjata s majorátní částí dominia – působil jako purkrabí v Kopidlně, posléze jako důchodní ve Starých Hradech a později opět v Kopidlně – od čtyřicátých let 18. století však byl ve službách Anny Josefy Schlikové, a tudíž se profesně zaobíral oblastí velišsko-vokšického panství. V době jeho smrti – předpokládáme, že to bylo někdy v 60. letech,⁵³ – byl velišský kostel sv. Václava nejvýstavnější sakrální stavbou v této části dominia. Dá se předpokládat, že úvahy o pohřbu právě ve velišském svatostánku byly naprosto přirozené. Pod velišskou duchovní správou navíc patřila i nedaleká Střevač, kde Říhovi bydleli. Údaj z kroniky však nelze podpořit žádnou další informací z pramenů. Neznámé zůstává také místo a přesné datum jeho úmrtí. Na základě studia příslušných matrik můžeme vyloučit, že by to bylo v Jičíněvsi, Vokšicích, resp. kdekoli v rámci velišské farnosti, v Kopidlně, Starých Hradech, nebo Střevači, kde v roce 1760 s rodinou pobýval.

V době, kdy 24. června 1758 Karel Říha dokončil v Korneuburgu souhrnný účet za stavbu velišského kostela, pracoval ve schlikovských službách téměř čtyřicet let, byl podruhé ženatý s vdovou po úředníkovi a měl tři děti z prvního manželství, jeho nejstarší syn byl členem řádu premonstrátů, o dcerách nemáme žádné informace. V průběhu své dlouhé úřednické kariéry se vypracoval až na post nejvyššího úředníka ve službách šlechtičny-vdovy, zastával významné postavení ve veřejném životě panství a dosáhl i úspěchů v soukromém životě. Prestižní umístění hrobu v kryptě velišského kostela sv. Václava, na

51 Viz kronika kopidlenské fary založená v roce 1836 Františkem Aloisem Vackem, s. 148 a 149. Originál kroniky je v současné době neznámý, ale v xerokopii je uchována na děkanství v Kopidlně.

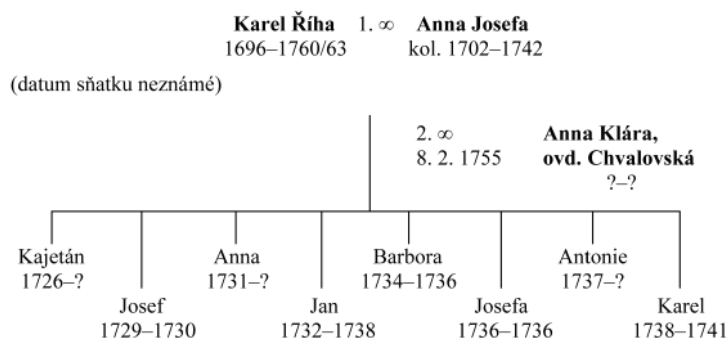
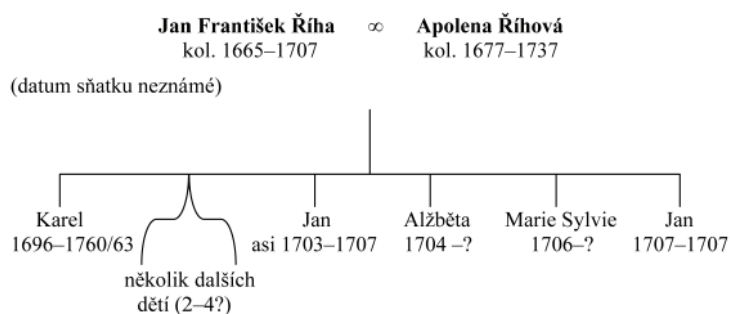
52 SOA Zámorsk, Matrika narozených, oddaných a zemřelých Kopidlna 1723–1755, sign. 76-3, fol. 19.

53 V roce 1760 je jeho manželka Anna Klára v matrice zmiňována jako „*paní Klára Říhová*“, nikoli jako vdova (viz SOA Zámorsk, Matrika narozených, oddaných a zemřelých Veliš 1756–1776, sign. 169-3, fol. 121).

jehož stavbě se svými profesními kvalitami úředníka podílel, by (i přes scházející oporu v pramenech) bylo logickým epilogem jeho veřejného a soukromého života.

Příloha:

Dvě generace úřednické rodiny Říhových:



Zusammenfassung

Schlikischer Beamte Karel Říha und die Entstehung der Kirche in Veliš

Im Jahre 1754 wurde die neugebaute St.-Wenzelskirche im Dorf Veliš feierlich konsekriert. Drei Jahre später verfasste der obrigkeitliche Beamte, Karel Říha, in Korneuburg die summarische „*Berechnung über die ergangene Bauungskosten*“. Er war damals sowohl am Ende seiner beruflichen Karriere als auch am Ende seines Lebens. Er war der Direktor der Herrschaft Veliš-Vokšice, die der verwitweten Anna Josefa Schlik, Gräfin zu Pasoun und Weisskirchen, geborene Gräfin Kolowrat-Krakowsky gehörte, dadurch hatte er die höchstmögliche Karrierestufe erreicht. In der Velišer Kirche befindet sich sogar ein Motivbild deren Gründung, auf dem Karel Říha abgebildet ist. Er steht links hinter zwei knieenden und betenden Personen – der Gräfin und dem Lokalkaplan Georg Půlpán, hat ein Rechnungsbuch in der rechten Hand und richtet seinen linken Zeigefinger nach oben zu den Engeln und zu St. Wenzel. Hinten rechts steht der Architekt Anselmo Lurago, schaut in ein Papier und hält einen Zirkel in der Hand. Dank diesem Motivbild ist uns bekannt, wie Karel Říha aussah bzw. wie ihn der unbekannte Maler wahrnahm. Er ist dadurch mit der Kirche, an deren Ersterung er im Rahmen seiner dienstlichen Pflichten teilnahm, eng verbunden. Noch dazu soll er dort in der Gruft begraben worden sein. Dies wurde im am Ende des 19. Jahrhunderts entstandenen Velišer Pfarrgedenkbuch behauptet. Leider gibt es in anderen schriftlichen Quellen keinen weiteren Beweis, der es bestätigen würde.

Die Erforschung der Matrikeln brachte keine Ergebnisse und deshalb wissen wir nicht, wo und wann Karel Říha starb. Er wurde im Jahre 1696 in Vokšice geboren. Sein Vater Jan František Říha arbeitete dort als Burggraf. Später zog die Familie in ein unbekanntes Ort um. Im Jahre 1704 wurde Jan František Říha zum Oberhauptmann der schlikischen Herrschaften genannt und die Familie ließ sich in Staré Hradý nieder. Das dortige Schloss wurde nicht von der Obrigkeit genutzt und diente vor allem für die Unterbringung der Beamtenfamilien. Dort brachte seine Frau Apolena zwei Töchter

zur Welt. Als im Jahre 1707 Jan František starb, war sie gerade schwanger. Sie verließ mit ihren Kindern dieses Ort und ging nach Kopidlno, das Hauptzentrum der Herrschaft, wo sich das obrigkeitliche Schloss befand. Dort kam ihr jüngster, nachgeborener Sohn Jan zur Welt, der aber nach einigen Tagen starb. Er wurde in der Gruft der neugebauten Kopidlner Kirche begraben, in der schon sein älterer verstorbener Bruder und vermutlich auch sein Vater ruhten. Später wurden dort auch andere Familienmitglieder und weitere Verwandte begraben.

Karel Říha war in den zwanziger Jahren des 18. Jahrhunderts der Kopidlner Burggraf, heiratete im Jahre 1725 oder 1726 und später siedelte nach Staré Hradý um. Nach dem Tod Franz Joseph Schliks (1740) wurde das Dominium unter seiner Frau Anna Josefa Schlik und seinem Neffen Franz Heinrich Schlik aufgeteilt. Karel Říha trat in Dienste der verwitweten Gräfin und verband weiterhin sein berufliches Leben mit der Herrschaft Veliš-Vokšice. Seine Frau Anna Josefa brachte acht Kinder zur Welt, von denen jedoch nur drei am Leben blieben – der älteste Sohn Kajetan, der später ein Prämonstratenser wurde, und zwei Töchter Anna und Barbora. Als sie im Jahre 1742 starb, waren die Kinder immer noch sehr klein. Allerdings heiratete er erst im Jahre 1755 wieder, seine Braut war Anna Klara Chvalovská, zurückgebliebene Beamtenwitwe.

Die Familie Říha war eine der Beamtenfamilien, die zwei Generationen lang ihr Leben mit dem Hause Schlik und ihrer Herrschaft verband. Sowohl Jan František Říha als auch sein Sohn Karel begannen ihre Karriere in unterer Beamtschaft. Dank seinen Kenntnissen, Fähigkeiten und der Loyalität zur Obrigkeit erreichten sie die höchstmögliche Karrierestufe. Jan František wurde zum Oberhauptmann des Schlikischen Dominiums und Karel arbeitete als Direktor der Herrschaft Veliš-Vokšice. Außerdem waren sie tätig im öffentlichen Leben, pflegten freundschaftliche Kontakte zu den anderen Beamtenfamilien (mit denen sie durch Patenschaft geistig verwandt waren) und zeigten Loyalität zur Obrigkeit.

Ingrid ŠTIBRANÁ

Pálffyovské katalógy zbierok a inventáre ako pramene k poznaniu umeleckého zariadenia rezidencie Červený Kameň v polovici 18. storočia

Abstract: *The text evaluates the crucial sources of the Pálffy's collections and their interior design at the Castle of Červený Kameň in the mid-18th century, when this oldest family residence was inhabited by members of both family branches. The older branch of the family (Rudolf I Pálffy) is represented by the preserved collections catalogues in six books; the younger line (Karl Paul Pálffy) is represented by several inventories of their rooms from 1742–1774.*

Key words: Pálffy (Pálfi) – Červený Kameň (Bibersburg) – 18 century – collections – inventories

V kontexte uhorského i širšieho stredoeurópskeho novoveku sú Pálffyovci právom považovaní za jeden z najprestížnejších aristokratických rodov. Etablovali sa už koncom 16. storočia zásluhou ambiciózneho a mnohostranne úspešného baróna Mikuláša II. Pálffyho (1552–1600), ktorý sa v apríli 1598 preslávil po boku Adolfa Schwarzenberga ako osloboditeľ pevnosti Ráb od Turkov. Mikuláš II. dosiahol medzinárodné uznanie a vysoký spoločenský i ekonomický status vďaka svojej bezvýhradnej lojalite Habsburgovcom a úspechom v bojoch s Turkami.¹

V rokoch 1581–1588 sa mu podarilo od augsburských Fuggerovcov² odkúpiť mohutný renesančný hrad Červený Kameň, ktorý sa tak stal najstaršou a na ďalších viac než 350 rokov aj významovo najdôležitejšou pálfyovskou rodovou rezidenciou. V dobových prameňoch 16. až začiatku 20. storočia sa uvádza pod názvami *Bibersburg*, *Piberspurg*, *Pýberspurg* či *Vöröskö* (Obr. 1). Počas týchto stáročí prešiel hradný areál i samotný palác tromi zásadnými stavebnými úpravami, pri ktorých boli veľmi citlivo rešpektované zásahy pre-

1 Podľa Pál JEDLICSKA, *Adatok erdődi báró Pálffy Miklós, a győri hősnek életrajzához és korához*. Eger 1897.

2 Hoci sa Pálffy v roku 1583 oženil s Máriou Magdalénou Fuggerovou, dcérou "hlavy" fuggerovských podnikov, predsa mu svokor nedokázal pomôcť získať podiely od svojich vzdialených príbuzných, ktorí s predajom hradu ešte dlho nesúhlasili. Podrobnosti uvádza Peter KALLUS, *Die Fugger in der Slowakei. Materialien zur Geschichte der Fugger*, Augsburg 1999, najmä s. 264–268. Podľa tohto autora mohol Pálffy za hrad zaplatiť ohromnú sumu zhruba 120 000 rýnskych zlatých.

došlých generácií. Dodnes tak zostal jasne čitateľný renesančný ráz vstupného schodiska a reprezentačného piana nobile, ktoré dal upraviť spomínaný Mikuláš II. v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 16. storočia.³ V sale terrene, kaplnke i v komnatách piana nobile sa takmer bezo zmien zachovali očarujúce ranobarokové fresky a štuky od talianskych majstrov z čias tretej páľffyovskej generácie.⁴ Tretia rozsiahla prestavba sa uskutočnila v polovici 18. storočia: Hradný palác vtedy obohatili nové obytné a komunikačné priestory, iniciované Rudolfom I. Pálffym (1719–1768) jednak z potreby zrekonštruovať komnaty zasiahnuté 5. mája 1759 požiarom, ale aj zabezpečiť komfortné bývanie pre svoju rozrastajúcu sa rodinu.⁵

V tom čase sa už majetkové pomery na Červenom Kameni značne zmenili: Zatiaľ čo ešte počas 17. storočia užívala hrad výlučne primogenitúrna, tj. stará červenokamenská vetva, v čase spomínanej tretej veľkej prestavby mali už na hrade byty viaceré vzdialené príbuzné páľffyovské rodiny. Zložité vlastnícke vzťahy boli dôsledkom závažných genealogických faktorov, konkrétne vymretia oboch mladších rodových línií po meči v tretej a štvrtej generácii (viz Obr. 3: páľffyovská genealógia). Výlučnými dedičmi všetkých páľffyovských hnutelných a nehnuteľných majetkov sa v roku 1707 stali jediní žijúci mužskí potomkovia starej červenokamenskej vetvy – dvaja neskôr vojensky, politicky i ekonomicky mimoriadne vplyvní bratia Mikuláš V. (1657–1732) a Ján V. (1664–1751) Pálffyovci.⁶ Oba si týmto nesmierne vylepšili svoje majetkové pomery a vytvorili dve nové základné rodové línie – Mikuláš staršiu a Ján mladšiu.⁷ Príznačný bol ich postoj

3 Por. s Petr FIDLER, *Die Bautätigkeit der Familie Pálffy im 17. Jahrhundert und der Umbau des Schlosses Bibersburg – Červený Kameň*, ARS 27, 1994, č. 3, s. 213–216 a TENŽE, *Beiträge zu einem Künstler und Kunsthandwerkerlexikon das Donaugebietes (Österreich, Slowakei und Ungarn)*. *Excerpta aus den Archiven in Pressburg und Tyrnau. I.-IV.*, ARS 28, 1995, č. 1, s. 82–93; č. 2–3, s. 205–218; 29, 1996, č. 1–3, s. 225–239; 30, 1997, č. 1–3, s. 221–252.

4 Tretiu generáciu reprezentoval vnuk Mikuláša II. Mikuláš IV. Pálffy (1619? – 1679) so svojou manželkou Leonórou Harrachovou. K stavebným aktivitám tohto manželského páru, uskutočňovaným v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch 17. storočia, pozri P. FIDLER, *Die Bautätigkeit der Familie Pálffy*, s. 225–230 a TENŽE, *Beiträge zu einem Künstler und Kunsthandwerkerlexikon*. K štukovej a freskovej výzdobe pozri najmä Jozef MEDVECKÝ, *K počiatkom činnosti Carpofoza Tencalu. Ranobarokové fresky na hrade Červený Kameň a ich ikonografia*, ARS 27, 1994, č. 3, s. 237–303.

5 Podľa Pál JEDLICSKA, *Kiskárpáti emlékek Vöröskötöl – Szomolányig*, Budapest 1882, s. 101.

6 Mikuláš V. Pálffy získal v roku 1707 hodnosť maršala, v roku 1712 sa stal členom Rádu Zlatého rúna a roku 1714 palatínom. Podobne aj jeho mladší brat Ján V. Pálffy získal v roku 1704 titul chorvátskeho bána, v roku 1709 maršala a roku 1741 palatína. Podľa Iván NAGY, *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. IX, Budapest 1988, s. 56–58; k rezidenčnej sieti počas 17. storočia pozri tiež Ingrid ŠTIBRANÁ, *Pálffyovci ako mecenáši umenia*, Pamiatky a múzeá 2004, č. 2, s. 24–29.

7 Staršia vetva tak od roku 1707 vlastnila celé rodové panstvá Malacky a Stupava, Krumbach, Marchegg a Heidenreichstein v Dolnom Rakúsku, ako aj časti panstiev Červený Kameň, Pezinok a Svätý Jur. Mladšej vetve patrili druhé časti vyššie spomínaných troch panstiev a Bojnice. Državy oboch vetiev sa v priebehu nasledujúcich stáročí čiastočne pomenili. Zložitý majetkový vývoj pozri podrobnejšie v *Sprievodca po archívnych fondoch I. Štátny slovenský ústredný archív. Oddelenie feudalizmu*, zost. F. Sedlák – J. Žudel – F. Palko, Bratislava 1964, s. 93–94.

k vlastníctvu otcovskej rezidencie Červený Kameň, ktorú určili za trvalý spoločný majetok oboch nových vetiev, hoci v pomere majoritných 5/8 v prospech mladšej vetvy.⁸ Podobne potom v roku 1729 vytvorili ústredný pálfyovský archív (*archivum communaee*; označovaný aj ako *archivum centrale* či *archivum generale*), v ktorom archivovali materiály týkajúce sa spoločného majetku a tiež rôznu písomnú pozostalosť po rodových predkoch. Ústredný archív rodu však nebol uchovávaný na Červenom Kameni, ale na dobre opevnenom hrade Pajštún a neskôr prevezený do Bratislavy.⁹ Takáto riešenie síce na jednej strane pomáhalo udržiavať trvalú spätosť a plné identifikovanie sa oboch vetiev s dávnou rodovou históriou a spoločnými predkami, na druhej strane sa však orientácia vo vzájomných vlastníckych vzťahoch postupne stále viac komplikovala a logicky časom vyústila do rodinných konfliktov i súdnych sporov.

Konfliktné spoluzitie oboch pálfyovských vetiev v červenokamenskej rezidencii sa vo vypuklej podobe prejavilo už po smrti Jána V. Pálffyho. Aktérmi sporov boli Jánov syn a dedič, maršal Karol Pavol Pálffy (1697–1774), a Mikulášov vnuk, podmaršal Rudolf I. Pálffy (1719–1768).¹⁰ Problémy nevyriešila ani dohoda o vzájomnom užívaní hradu, podpísaná dňa 24. júla 1754 obomi aktérmi v prítomnosti grófa Antona Grassalkovicha.¹¹ Rudolf bol od roku 1735 výlučným vlastníkom celého podielu staršej línie: Celkovo 3/8 hradu a panstva Červený Kameň získal ako dedičstvo po starom otcovi, palatínovi Mikulášovi V. Pálffym († 1732).¹² Po sobáši s grófkou Eleonórou Kaunitzovou sa stal hrad oficiálnou trvalou rezidenciou tejto novej červenokamenskej subvetvy – a to až do samého úteku Pálffyovcov zo Slovenska (1945). Paradoxom pritom je, že Karol Pavol a podobne ostatní príslušníci mladšej rodovej vetvy sa prakticky až do jej vymretia po meči v roku 1908 na Červenom Kameni ubytovávali len sporadicky (Obr. 4). Svoje komnaty však držali pred susediacimi vzdialenými príbuznými uzamknuté a ako poukážeme nižšie, mobiliár dávali pomerne často inventarizovať. Problémy, zdá sa, vyvolávala predovšetkým

-
- 8 Mladšia vetva získala väčšinový podiel ponechaním si hradného podielu (2/8) po vymretej "pavlovskej" línie, staršia vetva si ako protihodnotu prevzala "pavlovske" majetky v Stupave a správu fideikomisu v Malackách.
- 9 Pozri *Sprievodca po archívnych fondoch I.*, s. 97–101.
- 10 Obaja zastávali významné vojenské funkcie: Karol Pavol bol maršalom a Rudolf I. podmaršalom v sliezkych vojnách a v Sedemročnej vojne s Pruskom. Rudolf navyše v rokoch 1758–1768 aj sám vlastnil husársky pluk. Dodnes sa na hrade Červený Kameň zachovala početná portrétna séria veliteľov Rudolfovoho pluku, publikovaná v *Hrad Červený Kameň*, zost. A. Jamrichová – J. Tihányi, Komárno 2007, s. 38.
- 11 Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA BA), Rod Pálffy. Červenokamenská línia, inv. č. 1318, kart. 144, Odpis majetkovej delby (hradu) medzi Karolom Pavlom Pálffym (pezinská vetva) a Rudolfom Pálffym (červenokamenská vetva), fol. 57–58.
- 12 Jeho starší bratia Mikuláš VII. (1710–1773) a Leopold II. (1716–1773) zdedili malacké a stupavské panstvo aj s tamojšími rezidenciami a vytvorili vlastné subvetvy. Por. so *Sprievodca po archívnych fondoch I.*, s. 150.

Rudolfova insolventnosť, teda jeho neschopnosť investovať dostatok financií na opravu hradu, na ktorých sa mali podieľať obaja majitelia rezidencie spoločne. Pavol Karol dokonca z týchto dôvodov vzniesol v roku 1754 proti Rudolfovi žalobu a súdny spor v roku 1759 aj skutočne vyhral.¹³ Rudolfove finančné problémy boli v polovici 18. storočia už také veľké, že údajne nevládal splácať ani úroky z požičaného kapitálu. Vážnu hrozbu osobného majetkového bankrotu chcel vyriešiť zálohovaním svojej polovice panstiev Pezinok a Svätý Jur Ľudovítovi Batthyányimu – svojmu najväčšiemu veriteľovi, čo by však výrazne zasiahlo aj do vlastníckych práv Karola Pavla. Ten totiž ako majiteľ druhej časti pezinsko-svätojurských domínií radšej vyplatil Rudolfove dlžoby, ale na revanš žiadal tieto výnosné malokarpatské pálfyovské majetky na 10 rokov sceliť pod svoju správu. Keďže Rudolf už nikdy nedokázal splatiť svoje dlžoby, Pezinok a Sv. Jur už prakticky natrvalo zostali v rukách mladšej rodovej línie.¹⁴ Či spory súviseli aj s odmietavým stanoviskom mladšej vetvy k Rudolfovej ambicióznou nadstavbe juhovýchodného hradného krídla o druhé poschodie, ktorá pomohla zvýšiť komfort bývania jeho rozrastajúcej sa rodiny, sa zatiaľ nepodarilo potvrdiť ani vyvrátiť.

Umelecké diela v komnatách mladšej pálfyovskej vetvy

Predstavu o zariadení komnát mladšej vetvy si možno utvoriť na základe inventárov, spísaných v rozmedzí rokov 1742–1774.¹⁵ V inventároch sa uvádza spolu 30 miestností rozmanitého charakteru a využitia – od kuchyne a lekárne cez miestnosti služobníctva a familiárov, spoločenské miestnosti nazvané podľa intenzívnych farieb maľovky stien, kabinet a jedáleň až k súkromným komnatám palatína Jána V. a jeho najužšieho rodinného kruhu. V niekoľkých prípadoch tieto strohé inventárne záznamy umožnili identifikáciu zaznačených kusov nábytku a obrazov v bývalých pálfyovských kolekciami v zbierkových fondoch slovenských múzeí, prípadne vierohodne doložili ich spojitost s predošlými generáciami rodu. Ako príklad možno uviesť tri portréty konkrétnych koní, ktoré si dal ešte v rokoch 1649–1650 namaľovať palatín Pavol Pálffy u uznávaného vie-

13 P. JEDLICKSKA, *Kiskárpáti emlékek*, s. 56–57.

14 Svätojurské panstvo sa následne správne zjednotilo s pezinským.

15 SNA BA, Rod Pálffy. Panstvo Červený Kameň II., inv. č. 173, kart. 79, Inventáre zariadenia časti hradu Červený Kameň, patriace pezinskej vetve Pálfiocov (1742–1776). Patria sem: „Anno 1742 – Inventarium des Pyberspurger Schlosses von Seithen = S. Hochgräfl. Exzell. [...] Herr Johann Grafen Palfy ab Erdöd [...]“ (+ 1 folia: overenie z roku 1745); „Anno 1751 – Inventarium [...] Pyberspurger Schloss auf Seiten [...] Herr Grafen Paul Carl Palfy v. Erdöd [...]“; „Anno 1766 – Inventarium über allerhand Mobilien in dem Pybersbürger Schloß [...] Ihre Excellenz General Feldmarschallen Herrn Herrn Grafen Paul Carl Palfy v Erdöd [...]“ a „Anno 1774 – Inventarium Vöröskő“.

denského maliara Christiana Knera¹⁶ a bližšie neznámeho maliara menom Klein.¹⁷ Zhru-
ba o sto rokov neskôr boli s najväčšou pravdepodobnosťou tieto isté konské podobizne
rozvešané po stenách predsiene súkromnej komnaty palatína Jána V.¹⁸

Kabinet umenia, prírodnín a rarít Rudolfa I. Pálffyho

Celkom iné pramene máme k dispozícii v prípade spomínaného Rudolfa I. Pálffyho: Absolútnu absenciu inventárnych súpisov jeho komnát vyvažuje súbor nemecky a latin-
sky písaných zbierkových katalógov. Spolu šesť zošitov obsahuje inventárne súpisy kolek-
cií vzácnych jazdeckých sediel („*Die Sattel Cammer*“),¹⁹ starozitností („*Antiquitæten Ca-
mmer*“),²⁰ zoznam kníh v hradnom kabinete,²¹ ale aj katalóg rôznych sôch a „idolov“,
prírodnín a antických mincí.²² Tieto originálne zoznamy boli celé desaťročia nezvestné
a až donedávna bolo ich hľadanie v množstve pálfyovských archiválií v Slovenskom ná-
rodnom archíve neúspešné. V literatúre sa preto otoricky opakovali len informácie spro-
stredkované tromi bádatelmi, ktorí pramene ešte nespochybniteľne držali v rukách: Ako

16 Maliar urobil „*portrét koňa pána Segnera*“. Podľa P. FIDLER, *Beiträge zu einem Künstler und Kunsthandwerkerlexikon*, III., s. 228 (Knör). Maliar bol činný pre mnohých stredoeurópskych aristokratov okolo polovice 17. storočia: Adama Batthyányho, Mikuláša Esterházyho (v ním sponzorovanej Katedrále sv. Jána Krstiteľa v Trnave), Pavla Pálffyho i pre Gundakera Liechtensteina. K maliarovi pozri Jozef MEDVECKÝ, *Medzi renesanciou a barokom. K charakteru domácej maliarskej tvorby prvej polovice 17. storočia*, ARS 31, 1998, č. 1–3, s. 117–143; TENŽE, *Christian Knerr, maliar a mešťan viedenský (Z problematiky stredoeurópskeho raného baroka)*, in: Pocta Vladimírovi Wagnerovi. Zborník štúdií k otázkam interpretácie stredoeurópskeho umenia 2, Bratislava 2004, s. 119–135; TENŽE, *Stredoeurópske kontexty ranobarokového maliarstva na Slovensku*, in: *Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach 2005*. Zborník Trnavskej univerzity, Trnava 2006, s. 31–44 a Thomas WINKELBAUER, *Fürst und Fürstendiener. Gundacker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters*, Oldenbourg 1999, s. 429–436.

17 P. FIDLER, *Beiträge zu einem Künstler und Kunsthandwerkerlexikon*, III., s. 228 (Klein).

18 Tri portréty koní viseli v predsiene komnaty palatinovej manželky a dva obrazy koní boli vo Veľkej jedálni. Por. so SNA BA, Rod Pálffy. Panstvo Červený Kameň II., inv. č. 173, kart. 79, Inventáre zariadenia časti hradu Červený Kameň, patriace pezinskej vetve Pálfiocov (1742–1776), inventár z roku 1742, fol. 4–5 a tamže, inventár z roku 1774, fol. 6–7.

19 Univerzitná knižnica Bratislava (ďalej UKn BA), Kabinet rukopisov a starých tlačí: „*Inventarium über Die Sattel Cammer zu Pybersburg (des Grafen Rudolf Pálffy)*.“ (Nedat. rkp., 10 s.). Sgn. MS 849, Rkp.745.

20 UKn BA, Kabinet rukopisov a starých tlačí: „*Inventarium Der Gräff. Rudolph Pálffy Antiquitæten Cammer zu Pybersburg*.“ (Nedat. rkp., 97 s.). Sgn. MS 850, Rkp.746.

21 UKn BA, Kabinet rukopisov a starých tlačí: „*Verzeichniss deren zu Biebersburg in Cabinet [des Grafen Pálffy] befindlichen Bücher*.“ (Nedat. rkp., 20 s.). Sgn. MS 858, Rkp.753.

22 UKn BA, Kabinet rukopisov a starých tlačí: „*Catalogus Deren Statuen und Idolen (verschiedener Vassen, Naturseltenheiten, Schnecken, Steiern, Meer Arten und Antiquissimorum Romanorum Numismatum)* [des Grafen Rudolf Pálffy]. (Nedat. rkp., 46 s.). Sgn. MS 851, Rkp.747. Odpis tohto katalógu s identickým názvom, no v mierne redukovanom rozsahu 40 s., má Sgn. MS 852, Rkp.748.

prvý na sklonku 19. storočia Pavol Jedlicska, potom v polovici 20. storočia Michal Markuš a napokon asi o dvadsať rokov neskôr Jana Kramplová.²³

Podľa katalógových záznamov mala hradná knižnica v časoch Rudolfa I. asi 4000 zväzkov. Inventárny súpis červenokamenských zbierok zahŕňal aj umelecky hodnotnejšie vybavenie hradnej lekárne U zlatého orla. Bohužiaľ, spomínaná pálfyovská kolekcia konšských sediel a postrojov bola v 18. storočí rozpredaná, takže ju dnes dokumentuje len spomínaný zbierkový katalóg Rudolfa I. Pálffyho, z ktorých ale ťažko určiť starobylosť zaznačených predmetov. S výnimkou zoznamu kníh sú všetky uvedené kolekcie zapísané aj v najobsiahlejšom, 190 stranovom zväzku, vyhotovenom zrejme v druhej polovici 18. storočia pre Rudolfovu vdovu, Eleonóru Kaunitzovú.²⁴

Podľa tohto Eleonórinho katalógu tvorilo zbierku umeleckých starožitností spolu 137 „*Statuen und Idolen*“: Medzi nimi boli údajne aj pôvodné antiky a tiež model epitafu slávneho rábskeho hrdinu Mikuláša II. Pálffyho, uchovávaný na Červenom Kameni ešte koncom 19. storočia. Kolekcia pokračovala pätnástimi „*Verschiedene Bilder*“, kde pod položkami A – O bolo zaznačených 40 prác rôzneho žánru, teda napríklad aj voskové portrétné reliéfy a rôzne relikvie. Viacero týchto „obrazov“ nebolo vôbec dielami profesionálneho umelca, ale skôr upomienkovými ex-votami od konkrétnych darcov – umeleckých diletantov, či privezenými z ďalekých ciest. Takým bol napríklad z vosku vymodelovaný obraz sv. Františka, zhotovený v Ríme, alebo dva malé obrázky maľované na drevo a zarámované v striebornom pozlátenom filigránovom ráme – dielo gréckych mníchov antonitov.

V červenokamenskom Kunstkabinete našli čestné miesto aj dva kamenné kľúče, ktoré dostala grófkka Kaunitzová od pápeža do daru, či dokonca dve kocky údajne vykopané v Svätej Zemi, považované za tie, ktorými hrali vojaci pod Kristovým krížom o jeho plášť.²⁵ Do zoznamu zapísali aj 35 vzácných zlatých, strieborných a sklenených nádob (kalichy, čaše, vázy a kanvice) a 61 rôznych tabatierok. V kabinete však boli aj ďalšie skvostné predmety ako svietniky, prstene, retiazky, rôzne exotiká (medzi nimi aj perzské odevy) a technické zaujímavosti (kompasy, zväčšovacie sklá, zememeračské prístroje...)²⁶

23 Pozri P. JEDLICSKA, *Kiskárpáti emlékek*, s. 69–94; Michal MARKUŠ, *Príspevky k dejinám slovenského múzejníctva*, Múzeum 1958, č. 2, najmä s. 89–90. Tiež čiastkové strojopisné prepisy Rkp. 747 a Rkp. 917 z UKn BA: viď Jana KRAMPLOVÁ, *Inventár zariadenia hradu Červený Kameň z roku 1742 a TÁ ISTÁ, Inventarium Vöröskö. Anno 1774*. Obidva strojopisy sú v Archíve Múzea Červený Kameň (ďalej AMČK), inv. č. 28–29, kart. 85.

24 UKn BA, Kabinet rukopisov a starých tlačí: „*Inventarium des Cabinets [zu Pybersburg] Für Sr. Exc. Fr. Gräfin [Pálffy]*.“ (Nedat. rkp., 190 s.). Sgn. MS 1031, Rkp. 917. Ak nie je uvedené inak, je citovaný tento prameň.

25 Tamže, fol. 21–24.

26 Tamže, fol. 11–20 a 25–29.

Nasledovala zbierka morských kuriozít (všetky spolu označené ako „*Meer Arthen*“), pozostávajúca z takmer dvoch stoviek ulít a asi sto kusov mušlí, morských hviezdíc, korálov a rastlín, doplnených sériou 58 zavoskovaných morských rarít a živočíchov. Niekoľko ďalších rarít bolo aj petrifikovaných.²⁷

Systematicky rozčlenené zbierky pokračovali výpočtom obsahu štrnástich zásuviek kabinetnej skrinky, v ktorej boli v každej zásuvke uschované rôzne vzácne minerály a drahé kamene, pravidelne roztriedené do „tabuľky“ po 15 – 16 kusoch. Najvyššie boli umiestnené rozličné kamene, pod nimi ametysty, karneoly, nižšie saský a český achát, ďalej sardonix, chalcedón a lapis lazuli. Nasledovala zásuvka s jaspisom, ďalej zafíry, granáty, topasy a kryštály, nižšie rôzne druhy Hollsteinov, potom minerály ako granit a rôzne lokálne druhy mramoru. Mimo skrinky sa nachádzal súbor vzácných kovov (zlato, striebro, meď), kremeň a horský krištál.²⁸

Katalóg je zakončený výpočtom zbierky „*Antiquissimorum Romanorum Numismatum*“, doplnenej aj rôznymi dobovými pamätnými mincami a medailami zo 16. – 18. storočia.²⁹

Domnievam sa, že v kontexte dejín stredo európskeho zberateľstva je treba doterajšie nadsadené hodnotenie Rudolfa Pálffyho ako zakladateľa a tvorca týchto kolekcí, spochybníť. Napokon, predpoklad o výrazne hlbšej starobylosti hradných zbierok vyslovil už prvý publicista pálfyovských katalógov, Pál Jedlicska, ktorý mal pri svojej práci možnosť konzultovať so žijúcimi členmi červenokamenskej vetvy.³⁰ Pri bližšom zaradení tejto červenokamenskej kolekcie umeleckých diel a rarít do kontextu dejín zberateľstva stredo európskej šľachty je totiž očividné, že kabinetná zbierka naberala svoju podobu už oveľa skôr, než prišlo k jej katalogizácii: Prísny systém jej usporiadania (najmä usporiadanie zbierky minerálov a hornín do „tabuľiek“, ako aj zbierky mincí a medailí podľa jednotlivých námetov) bol totiž typickým znakom zberateľstva ešte éry doznievajúceho manieriizmu, prípadne stredo európskeho raného baroka.³¹ Intelektuálnou ideou dobových zbierok bolo predstavenie čo najkomplexnejšieho obrazu o svete (ako *theatrum mundi*)

27 Tamže, fol. 30–64.

28 Tamže, fol. 65–87.

29 Tamže, od fol. 88.

30 „Keďže sa dá s určitou predpokladáť, že červenokamenské zbierky jestvovali aj pred polovicou XVIII. storočia, predsa sa bez obáv z prehánania môže gróf Rudolf I. Pálffy považovať za znovuzakladateľa a prebudovateľa zbierok.“ Voľne v preklade cit. P. JEDLICSKA, *Kiskárpáti emlékek*, s. 69.

31 K téme jestvuje bohatá literatúra, napr. Julius von SCHLOSSER, *Die Kunst- und Wunderkammern der Spätrenaissance. Ein Beitrag zur Geschichte des Sammelwesens*, Leipzig 1908; Christian THEURKAUFF, *Zum Bild der „Kunst- und Wunderkammer“ des Barock*, *Alte und moderne Kunst* 88, 1966, s. 2–18; Krzysztof POMIAN, *Collectors and curiosities. Paris and Venice, 1500–1800*, Cambridge 1990; *Kabinetny umění a kuriozity. Pět století sběratelství uměleckého řemesla*, výst. katalog, Umělecko-průmyslové muzeum, Praha 1995; Lubomír SLAVÍČEK, *"Sobě, umění, přátelům". Kapitoly z dějin sběratelství v Čechách a na Moravě 1650–1939*, Brno 2007 či Arthur MacGREGOR, *Curiosity and enlightenment. Collectors and collections from the sixteenth to the nineteenth century*, London – New Haven 2007.

v symbióze jeho hmotných i duchovných sfér, jeho časnosti i večnosti.³² Priestorom, v ktorom sa takéto zberateľské „predstavenie“ odohrávalo, bola spravidla pracovňa (*Schreibstube; studiolo*) alebo knižnica pána domu, prípadne už na tento účel vyhradená samostatná miestnosť. Tam sa postupne sústreďovali mimoriadne vzácne a nevedné predmety, pomáhajúce „mozaiku sveta“ vyskladať. Na druhej strane však treba zohľadňovať aj fakt, že v stredoeurópskom prostredí prežíval tradičný encyklopedický typ zberateľstva popri novších formách ešte aj v prvej tretine 18. storočia.³³

Domnienku, že ťažiskovou etapou formovania červenokamenských zbierok boli už prvé tri páľffyovské generácie, podporuje niekoľko zaznačených datovateľných predmetov: Ako akvizície prvej generácie, teda Mikuláša II. Páľffyho, sa javia napríklad tri dnes nezvestné portrétné ceroplastiky, predstavujúce cisára Karola V., jeho regensburskú milenkú Barboru Blombergovú („*von Blumenberg*“) a ich syna, Dona Juana d' Austria.³⁴ Tieto voskové busty mohli byť skutočnou pýchou raného páľffyovského kabinetu, najmä ak by pochádzali priamo zo Španielska, ktoré bolo v danom čase najvyspelejším centrom voskovej figurálnej produkcie.³⁵ Túto hypotetickú úvahu nemálo podporuje aj fakt, že mladý Mikuláš II. Páľffy strávil takmer osem rokov (1563–1571) na madridskom kráľovskom dvore ako jeden zo spoločníkov habsburských arcivojvodov Rudolfa a Ernesta.³⁶ V kontexte neskoromanieristického stredoeurópskeho šľachtického zberateľstva bol voskový portrét obvykle skôr súčasťou kabinetu rarít (*Raritäten Cabinet; Wunderkammer*) než voľnou plastikou v reprezentačných palácových sálach: Napokon aj v časoch Rudolfa Páľffyho boli uvedené busty umiestnené v nepočítanej obrazovej zbierke hradného kabinetu.

32 Bližšie k ideovej stránke dobového zberateľstva vid' Pavel PREISS, *Camerae raritatis. Encyklopedický obraz světa*, in: Panorama manýrismu. Kapitoly o umění a kultuře 16. století, Praha 1974, s. 291–305; tiež Patrick MAURIÉS, *Das Kuriositätenkabinett*, Köln 2002, ktorý približuje dobové kabinety prírodných a umeleckých rarít aj prostredníctvom mimoriadne bohatého obrazového materiálu.

33 Dokazuje to napríklad v dvadsiatych rokoch 18. storočia realizovaná inštalácia cisárskych zbierok v Stallburgu, tiež mnohé príklady šľachtických a cirkevných inštitucionálnych kolekcii (waldsteinská v Duchcove, pražské premonštrátske a jezuitské zbierky...), ale hlavne vtedy vydaný spis Caspara Friedricha Jenckela (zv. Neickelius) *Museografia, oder Anleitung zum rechten Begriff und nützlichen Anlegung der Museorum, oder Raritäten-Kammern [...]*, Leipzig – Breßlau 1727. Bližšie vid' Ch. THEUERKAUFF, *Zum Bild der „Kunst- und Wunderkammer“*, s. 2 a Lubomír SLAVÍČEK, *Sběratelství a obchod s uměním v Čechách 17. a 18. století. Stav a úkoly českého bádání*, in: Barokní Praha – barokní Čechie 1620–1740, Praha 2004, s. 500–501.

34 Cisár Karol V. je tu mylne označený ako švédsky kráľ a jeho syn don Juan d' Austria ako syn švédskeho kráľa. Vid' UKn BA, Rkp. 917, fol. 21, položky F–H.

35 Julius von SCHLOSSER, *Geschichte der Porträtbildneri in Wachs. (Ein Versuch)*, Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses 29, 1911, s. 171–258, tu najmä s. 222–223, tiež príslušné heslo v Dana STEHLÍKOVÁ, *Encyklopedie českého zlatnictví, stříbrnictví a klenotnictví*, Praha 2003, s. 81.

36 P. JEDLICKSKA, *Adatok erdődi báró Pálffy Miklós*, s. 5.

Z éry prvej a druhej generácie rodu pochádzali aj mnohé zlatnícke práce, opatrované v polovici 18. storočia v hradnom Kunstkabinete Rudolfa I. Pálffyho. I keď sa v jeho zoznamoch neuvádzajú s datovaním, neskoromanieristickému, prípadne ranobarokovému charakteru nasvedčuje ich forma klenotníckej montáže alebo dvojdielného pokálu: napr. „*ein Muschel Pocal von Silber und vergoldet samt einer Figur*“; „*von brauen Gagass in Silber mit Filigran Arbeit gefaste Böcher samt einen Deckel*“; „*ein Muschel von bohemischen brauen Agat mit alter Schmelz Arbeit*“; „*Ein Vexir Böcher von Muskatnuss im Silber gefast mit einen silbernen Schrauf Deckel inwedig mit mitten silbernen vergoldten Böcher*“...³⁷ Celkovo sa tu uvádza okolo 28 rôznych (alebo v niekoľkokokusových sadách rovnakých) strieborných či pozlátených čiaš s vekom, príp. montáží zo striebra, mosadze alebo medi a lastúr, pštrosích vajec, muškátového alebo kokosového orecha, príp. z polodrahokamov. Okrem nich sú tu zaznačené aj sklenené a majolikové nádoby (nápojové sklo a vazy), skutočné antické urny a rozličné matematické a mechanické „*Instrumenta und Experimenta*“.

Ako súdobé analógie možno uviesť napríklad kolekciu umenia a rarít Otty Nostitza (1608–1665) v sliezskom zámku Javor, budovanú minimálne o sto rokov skôr, než vznikli pálfyovské inventáre – teda ešte okolo polovice 17. storočia.³⁸ Z okruhu uhorskej aristokratickej spoločnosti možno poukázať na takto dodnes rozčlenené esterházyovské zbierky na zámku Forchtenstein v Rakúsku, o rozmach ktorých sa v prvej polovici 17. storočia zaslúžil palatín Mikuláš Esterházy a po ňom jeho syn Pavol, neskoršie knieža a tiež palatín.³⁹ V prostredí vyššej stredoeurópskej šľachty sa však nestretáme natolko s umeleckými a raritnými kolekciami v panských pracovniach, ale oveľa častejšie s rozsiahlymi súbormi umelecky aj materiálovo náročných zlatníckych a klenotníckych prác (v prameňoch často označované ako „*beste*“ a „*gute Sachen*“) zhotovovaných zo zlata, striebra, cínu, drahých kameňov, slonoviny a iných vzácných, často exotických materiálov. Zatiaľ čo veľké súbory strieborného či cínového riadu, pozostávajúce často z niekoľkých stoviek kusov, ale aj praktickejšie luxusné predmety sa obvykle uchovávali v uzamknutej komore na striebro („*Silberkammer*“)⁴⁰ a iné cennosti („*Schatzkammer*“), u nás nazývanej aj poklad-

37 UKn BA, Rkp. 917, fol. 11–20.

38 Por. s Lubomír SLAVÍČEK, *Dvě podoby barokního šlechtického sběratelství 17. století v Čechách – sbírky Otty Nostice ml. (1608–1665) a Františka Antonína Berky z Dubé (1649–1706)*, in: Václav Bůžek (ed.), *Život na dvorech barokní šlechty (1600–1750)*, České Budějovice 1996 (= Opera historica 5), s. 483–511.

39 K nim viď *Die Esterházy Schatzkammer. Kunstwerke aus fünf Jahrhunderten*, Kiallitas Kat. (ed. A. Szilágyi), Budapest 2006; tiež *Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten und Mäzene*, Ausst. Kat. (ed. J. Perschy), Eisenstadt 1995; Géza GALAVICS, *A mecénás Esterázy Pál: Vázlat egy pályaképhez, Művészettörténeti Értesítő* 37, 1988, č. 3–4, s. 136–161; TENŽE, *Fürst Paul Esterházy (1635–1713) als Mäzen. Skizzen zu einer Laufbahn*, Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte 45, 1992, s. 121–141.

40 Miestnosť sa napr. v českých inventároch označuje aj „*stříbrnice*“. Bližšie k jej úlohe v šľachtickej mobilii 16. – 17. storočia pozri Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury III/1: Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, Praha 1995, s. 258–271 a Michaela NEUDERTOVÁ, „*Item ve velkém*

nica („tárház“),⁴¹ prípadne v priestoroch „guardaroby“,⁴² najcennejšie kusy boli spravidla vystavené na umelecky stvárnených príborníkoch, odkladacích stoloch, alebo uzavreté v kabinetoch a rozmerných fasádových skriniach v spoločenských komnatách rezidencie. Takéto objekty neprezentovali len bohatstvo, ale tiež prestíž rodu – často boli oficiálnym podarúňkom od vysokopostavenej osoby, či už za osobné služby alebo iné zásluhy, prípadne do rodinnej pokladnice pribudli vďaka sobášu. Stredoeurópska aristokracia éry pozdneho manierizmu a raného baroka zotrvala pri svojich akvizíciách skvostných a nevšedných predmetov či umeleckých diel dlho len v racionálnych medziach potreby reprezentačne dotvoriť interiéry svojich rezidencií.⁴³ Investovala preto najmä do luxusných dekoratívnych, viac-menej praktických predmetov, no extrém zberateľsky motivovaného hromadenia výtvarných diel, prírodnín a kuriozít jej bol ešte v prvých desaťročiach 17. storočia dosť cudzí.

Ukazuje sa, že v rozmanitých „*vornehme Stücks*“, „*Schätzen*“ či „*Kleinodien*“ nachádzali dlhodobú záľubu aj bohatí hornouhorskí magnáti: Archívne pramene a literatúra k dobovým inventárom Illésházyovcov, Thurzovcov i Nádasdyovcov naznačujú, že na sklonku 16. a v prvej polovici 17. storočia patrili k nim najžiadanejším cennostiam najmä flámske tapisérie či španielske a nizozemské závesné tapety („*Spalieren*“) z reliéfne vyražanej kože, hodvábného brokátu alebo atlasu, ktoré boli vo veľkom počte jednak dlhodo-

fracimře před lustahusem se nachází...“: Příspěvek ke studiu inventářů pozdně renesančních rezidencí v severozápadních Čechách, in: Václav Bůžek (ed.), Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, České Budějovice 1999 (= Opera historica 7), s. 194.

- 41 Uzamknuté miestnosti na úschovu riadu a predmetov zo vzácnych kovov sú takto označované v maďarských i slovenských inventároch. Por. Béla RADVÁNSZKY, *Magyar családélet és háztartás a XVII. és XVII. században*, Budapest 1896, s. 270 a 272 a Jozef WATZKA, *Inventár Trenčianskeho hradu z roku 1678*, Historické štúdie 3, 1957, opakovane medzi s. 393 až 408. K lobkoviczskej „*Silberkammer*“ vid' Edmund Wilhelm BRAUN, *Die Silberkammer eines Reichsfürsten. (Das Lobkowitz'sche Inventar)*. *Werke deutscher Goldschmiede der Spätgotik und Renaissance*, Leipzig 1923.
- 42 V „*guardarobe*“ (= panská šatňa) svojho augsburského domu mal napríklad Oktavián Secundus Fugger rozvešaných viacero portrétov príslušníkov habsburského rodu (vid' Norbert LIEB, *Octavian Secundus Fugger (1549–1600) und die Kunst*, Tübingen 1980, s. 75. V českých predbelohorských inventároch sa pojmy „*kvardaroba*“ / „*kvardaruba*“ vyskytujú rozlične: významovo podobne „stříbrnici“ (berkovský zámok vo Velkém Meziříčí), alebo ako šatňa a sklad ďalších textílií (zámok v Hranicích na Morave). Por. s František HRUBÝ, *Selské a panské inventáře v době predbelohorské. II.: Inventáře zámecké*, Český časopis historický 33, 1927, s. 295 a 305.
- 43 Potvrďuje to aj Jiří KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty v českých zemích (1500–1740)*, disertační práce, HŮ FF Jihočeské univerzity, České Budějovice 2005, s. 257–267, podľa ktorého najznámejšiu a asi aj jedinou umstkomoru medzi českými aristokratmi predbelohorskej éry vlastnil Petr Vok z Rožmberka na zámku v Třeboni. Zdedili ju Švambergovci. U ďalších rodov tej doby ešte rozsiahlejšie umstkomory nepredpokladá.

bo rozvešané v interiéri,⁴⁴ ale zvlášť krásne a drahé kusy – určené len pre špeciálne príležitosti – sa po celé generácie uchovávali v zdobených truhliciach.⁴⁵

Čo sa týka malieb, Rudolfove inventáre uvádzajú len obrazy, ktoré boli súčasťou jeho kunstkabinetu. O maľbách rôznych žánrov, ktoré zdobili ostatné komnaty jeho hradného bytu, prípadne o dodnes zachovaných bitevných výjavoch, vystavených pri vchode do hradného vestibulu, či o rodinných podobizniach v spoločenských priestoroch užívaných obomi hlavnými rodovými líniami, nemáme žiadny lokačný prameň. Jediný nám známy zoznam obrazov, kníh, starých mincí a iných položiek v počte 104 kusov vznikol ako zoznam diel z Rudolfovho rodinného majetku, ocenených a ponúkaných v bližšie nešpecifikovanom čase na predaj. Obsahuje aj niekoľko portrétov Rudolfových súčasníkov, príbuzných a iných osobností: okrem bližšie nedefinovaných podobizní od Meytensa aj portréty generála Laudona, kancelára Kaunitza a grófov Dauna a Nádasdyho.⁴⁶ Zaujímavé je, že väčšina podobizní sa dodnes zachovala v zbierkach Múzea Červený Kameň. Naproti tomu takmer vôbec nemáme správy o umiestnení starších malieb, zvlášť reprezentačných portrétov rodových predkov. Vysvetlením by mohol byť spomínaný veľký požiar, ktorý podľa dobových správ zachvátil Veľkú sálu, a tak mohol zdecimovať súbor najstarších rodových portrétov v reprezentačných priestoroch oboch spomínaných miestností. Túto domnienku podporuje aj zistenie, že väčšina dodnes zachovaných rodových podobizní zo 17. a raného 18. storočia (zvlášť sedem fiktívnych portrétov predkov) sa podľa spomínaných inventárov mladšej rodovej vetvy pôvodne nachádzala práve v ich komnatách.⁴⁷

Rudolfovi I. Pálffymu nemožno uprieť prinajmenšom pozíciu oddaného opatrovateľa starších rodových zbierok a sčasti aj nadšeného akvizítora. Rudolfov životný štýl vysoko presahoval jeho majetkové i spoločenské pomery: Investoval vysoké čiastky nielen do ná-

44 Napr. v sedemdesiatych rokoch 17. storočia boli v interiéroch pottendorffskej rezidencie Nádasdyovcov vo veľkom počte uvádzané „*niederländische Gobelins*“ (podľa Alfred SITTE, *Aus den Inventaren des Schlosses zu Pottendorf*, *Berichte und Mitteilungen des Altertums-Vereines zu Wien* 41, 1908, s. 31–52); vo vtedy už neobývanom illesházyovskom trenčianskom hradnom paláci zostalo cca 25 veľkých i malých „*karpituv flandrijských*“ – z nich viaceré boli staré, ale v dobrom stave (podľa J. WATZKA, *Inventár Trenčianskeho hradu*). Obdobne tomu bolo so špaliermi, ktoré boli spravidla výrazne farebné – modré alebo červené, často aj s kontrastným alebo zlatým vzorom.

45 Pri príležitosti svadieb dcér palatína Juraja Thurzu sa z truhlic vyťahol a po stenách hodovnej siene svadobného paláca v Bytči rozvešal súbor 24 rozmerných flámskych gobelínov s námietmi Judity s Holofernom, Jáel so Síserom i scény z Abrahámovho života. Sieň zdobilo aj sedem vzácných leopardích kožušín. Mnohé ďalšie tapisérie boli rozvešané v thurzovských obytných komnatách. Viď Eva KRÍŽANOVÁ, *Sobášny palác v Bytči*, *Pamiatky a múzeá* 2004, č. 4, s. 14.

46 Viď SNA BA, Rod Pálffy. *Panstvo Červený Kameň II.*, inv. č. 890, kart. 55, Katalógy nových kníh Rudolfa Pálffyho, katalógy obrazov, starých mincí, zoznam psov, koní, inventáre ošatenia, poštové správy a iné.

47 K súboru siedmich fiktívnych portrétov rodových predkov pozri Ingrid ŠTIBRANÁ, *Ikongrafické predlohy zobrazení pálfyovských fiktívnych predkov*, in: *Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach* 2006, Trnava 2007, s. 145–153.

kupu umeleckých diel, kníh, psov a koní, ale tiež do výraznej prestavby hradnej rezidence i budov jazdiarne na dolnom nádvorí. Ako už bolo spomínané, v roku 1751 už bola jeho finančná situácia neudržateľná a hrozila mu strata všetkých majetkov. Na svoju zbierku kabinetných vzácností však stále nechcel siahnuť a radšej sa vzdal vlastných podielov na vysoko výnosných pezinských a svätoujurských panstvách. Napokon sa ani tomuto kroku nedalo zabrániť a podstatnú časť jeho zbierok rozpredali kvôli vyplateniu Rudolfových dlžôb už jeho synovia Ján IX. (1744–1794) a Rudolf II. (1750–1801). Predali väčšinu vzácných konských sediel a postrojov i hodnotnú zbierku kresieb, v ktorej boli údajne aj práce od Dürera, da Vinciho či Rembrandta.⁴⁸ Časť Rudolfových zbierok bola v druhej polovici 18. storočia zrejme aj presúvaná do iných pálfyovských (aj príbuzenských) rezidiencií, no z hľadiska nedostatok relevantných prameňov nie je ich ďalší osud zatiaľ takmer vôbec prebádaný.⁴⁹

Pre bližšiu predstavu o stave bývalých Rudolfových zbierok v polovici 19. storočia je určite podstatnou informáciou výsledok revízie červenokamenskej umeleckej kolekcie z júna 1857, ktorú vykonal barón von Sacken.⁵⁰ Tento známy viedenský muzeálny kustód mohol už len skonštatovať, že zo všetkých predmetov spísaných v Rudolfových katalógoch sa na hrade nezachovala ani štvrtina (!). Ďalší známy údaj sa týka už nasledujúceho roku (1858), kedy sa konalo dedičské delenie medzi Rudolfovými potomkami.⁵¹ Z poznámok kontesy Georgíny Pálffyovej (nar. 1827) zo dňa 6. novembra 1858 je známy údaj o vtedajšom delení červenokamenských umeleckých zbierok: Zvyšné, dovtedy nepredané zbierkové predmety mali byť rozdelené na štyri diely medzi troch bratov, grófov Jána Karola XIII. (1797–1870), Alojza (1801–1876), Vincenta I. (1792–1854) a ich synovca Mórica I. (1812–1897) Pálffyovcov.⁵² Móric sa usadil v Smoleniciach a tam preniesol aj svoje umelecké dedičstvo. Zo starých rodinných zbierok na Červenom Kameni naďalej zostali diely vtedajšieho hradného pána Vincenta I. a jeho brata Alojza, ktorý mu ju daroval pod podmienkou, že aj v budúcnosti tieto predmety zostanú na Červenom Kameni. Po Vin-

48 Jan KRAMPL, *Hrad Červený Kameň*, Bratislava 1975, s. 12 uvádza, že koncom 18. storočia túto pálfyovskú zbierku kresieb získali Esterházyovci. O prevode však nie je dosiaľ nič konkrétnejšie publikované, ani v súvislosti s esterházyovskými rodovými zbierkami.

49 Ingrid ŠTIBRANÁ, *Osudy pálfyovských zbierok červenokamenskej línie vo svetle archívnych dokumentov*, MONUMENTORUM TUTELA. Ochrana pamiatok 16, 2005, s. 219–228.

50 P. JEDLICKSKA, *Kiskárpáti emlékek*, s. 70.

51 V tom roku totiž Karolom VI. Pálfym (1776–1858) vymrela po meči vetva Rudolfovho prvorodeného syna a primogenitúra sa preniesla na mladšieho, Rudolfa II. (1750–1801). Por. s I. NAGY, *Magyarországi családai címerekkel*. IX, s. 81 (tabuľka).

52 Podľa P. JEDLICKSKA, *Kiskárpáti emlékek*, s. 70. Autor však neuvádza konkrétny citovaný prameň, zrejme preto, že mu ho poskytla grófka Georgína osobne (napr. zo svojho denníka). Táto grófka bola najstaršou dcérou červenokamenského hradného pána, Vincenta I. Pálffyho (1792–1854), ktorého prvorodený syn (a Georgínin brat) Štefan IV. (1828–1910) dal Jedlicskovi spracovať edície pálfyovských dejín.

centovi opatroval rodinné pamiatky jeho syn Štefan IV. Pálffy (1828–1910), ktorý prispel aj vlastnými akvizíciami.

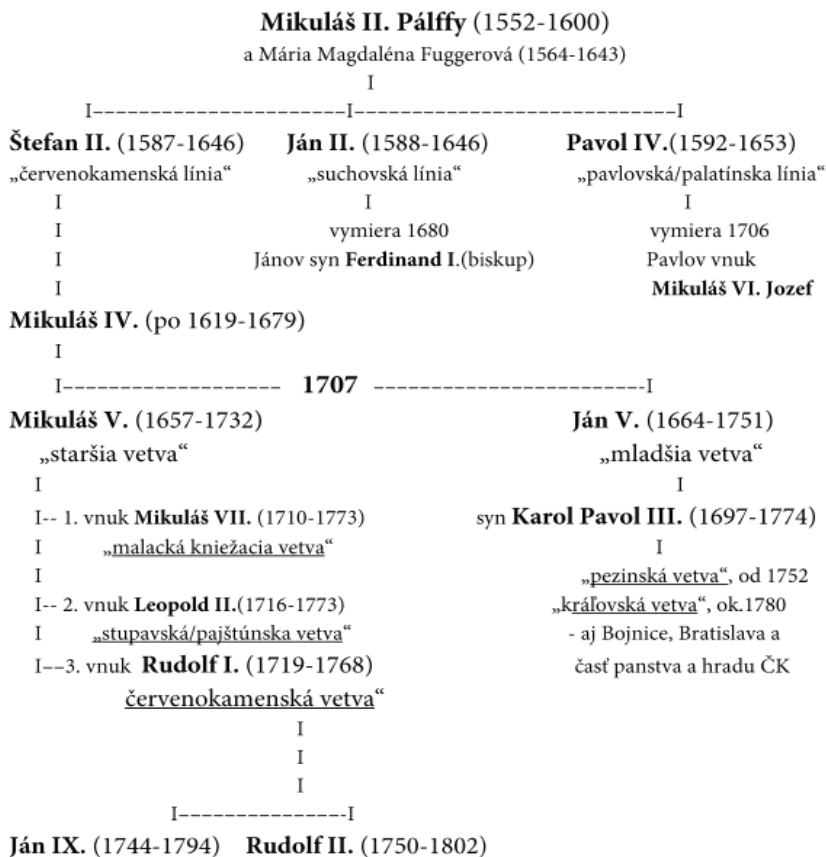
Obrazová príloha:



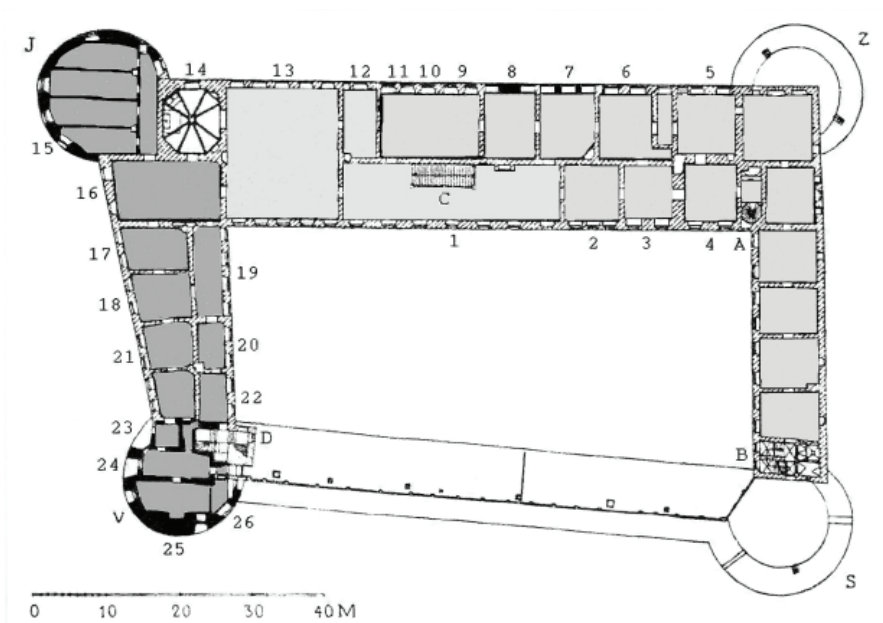
Obr. 1: Hrad Červený Kameň v súčasnosti. Repro: Hrad Červený Kameň (Zost.: A. Jamrichová – J. Tihányi). KT, Komárno 2007.



Obr. 2: Hrad Červený Kameň okolo roku 1735. Repro: Tamže, prevzaté z: Matthiae BEL, *Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica*. Tom. II. (Part.3.-4.). Viennae 1736.



Obr. 3: *Pálffyovská genealógia vzhľadom na vlastnícke pomery hradu Červený Kameň do konca 18. storočia. Zost.: Ingrid Štibraná*



Pôdorys 1. poschodia (Dobroslava Menclová):

A. drevené točité schodisko, B. kamenné schodisko, C. reprezentačné schodisko, D. tzv. „Rudolfovo“ kamenné schodisko, J. južná bašta, S. severná bašta, V. východná bašta, Z. západná bašta;

1. Predsieň, 2. miestnosť s freskou Agar na púšti, 3. miestnosť s freskou Jozef a Putifárova žena, 4. miestnosť s freskou Zuzana a chlípni starci, 5. miestnosť s freskou Bóreas unáša Orítiu, 6. miestnosť s freskou Kleopatrina smrť a príľahlým kabinetom, 7. miestnosť s freskou Kadmos a Aréna, 8. miestnosť s freskou Kadmos zabíja Áreovo draka, 9. spáľňa Petra Pálfiho, 10. Petrova kúpeľňa, 11. Petrov salón, 12. Sakristia, 13. Rytierska sála, 14. Hradná kaplnka, 15. hostovský trakt, 16. Veľká jedáleň, 17. spoločenský salón, 18. herný salón, 19. miestnosť s portrétmi Rudolfa a Eleonóry Pálfiových, 20. Malá jedáleň, 22. predizba, 23. Prezliekárň grošky, 24. pracovňa Karola Pálfiho, 26. Karolova spáľňa, 26. kúpeľňa

Obr. 4: Pôdorys 1. poschodia hradu Červený Kameň. Repro: HUPKO, Daniel: *Aristokratické sídlo alebo chátrajúci hrad?* In: *Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach 2007. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej v Trnave 24.- 25. októbra 2007. Trnavská univerzita, Trnava 2008, s.156-170. Farebné značenie: Ingrid Štibraná.*

Zusammenfassung

Pálffys Sammlungs- und Inventarkataloge als Erkenntnisquellen für die künstlerische Ausstattung der Residenz Červený Kameň (Bibersburg) in der Mitte des 18. Jahrhunderts

Die älteste und wichtigste Residenz des Pálffy-Geschlechts war die von Baron Nicolaus II. Pálffy im Jahre 1583 erworbene Burg Červený Kameň (Bibersburg). Zu Beginn des 18. Jahrhunderts wurde die Residenz unter den beiden Hauptlinien des Geschlechts aufgeteilt, was schon bald gegenseitige Streitigkeiten zur Folge hatte. Während der Erbe des Anteils der älteren Linie, Rudolf I. Pálffy (1719–1768), sich auf der Burg dauerhaft niederließ und somit den Grundstein für eine neue Linie, die Linie Bibersburg, legte, suchten die Angehörigen der jüngeren Linie mit Graf Karl Paul Pálffy (1697–1774) an der Spitze die Burg nur selten auf. Ihre Gemächer blieben deshalb verschlossen, der Bestand ihres Mobiliars wurde jedoch verhältnismäßig häufig aktualisiert. Die Raumausstattung der jüngeren Linie erscheint deshalb im Lichte des Inventars als veraltet und beschädigt, die an den Wänden hängenden Bilder werden in den Verzeichnissen nur allgemein bezeichnet und können als aktuell unbrauchbare, dem neuen Geschmack nicht mehr

entsprechende Werke betrachtet werden, die lediglich noch aus Rücksicht auf die Vorfahren des Adelsgeschlechts aufbewahrt wurden.

Für Rudolf I. jedoch stehen völlig andere Quellen zur Verfügung: Es gibt kein Rauminventar (1759 wurden die Räume zudem von einem Feuer erfasst), jedoch blieben handschriftliche Kataloge seiner Naturobjekte-, Raritäten-, Bücher-, Kunstgewerbe-, Münz- und anderer Artefaktensammlungen erhalten. Die Quellen verweisen auf den traditionellen Renaissance- bis frühbarocken Charakter der Sammlungen (sog. *Kunstkammer*), was bedeutendermaßen die bisherige Wertung Rudolf Pálffys als Gründer und Schaffer dieser Kollektionen infrage stellt. Was ihm jedoch nicht streitig gemacht werden kann, ist die Tatsache, als treuer Hüter der familiären Sammlungen und zum Teil auch als begeisterter Akquisiteur neuer Gegenstände fungiert zu haben. Im Laufe seines Lebens investierte er weit über seine Verhältnisse und gelangte somit bis an den Rand des Bankrotts.

Recenze a zprávy

ČAPSKÁ, Veronika, *Představy společenství a strategie sebe prezentace. Řád servitů v habsburské monarchii (1613-1780)*, Praha: Scriptorium 2011, 304 s. + 61 vyobrazení. ISBN 978-80-87271-30-8.

Kniha *Představy společenství a strategie sebe prezentace. Řád servitů v habsburské monarchii (1613-1780)* historičky Veroniky Čapské představuje v českém prostředí první syntézu znalostí o jednom z mendikantských řádů v 17. a 18. století. Autorka stála před obtížným úkolem prezentovat málo známý řád, který stál v období rekatolizace do jisté míry ve stínu úspěšnějších. Zároveň se vymezuje vůči starší faktografické tradici církevních dějin a programově využívá několika teoretických konceptů ze sociálních věd. Předkládaná práce tak překračuje úzké hledisko jednoho z mnoha církevních řádů a disponuje potenciálem oslovit každého zájemce o raně novověké dějiny.

Vydaná dizertace, obhájená na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, představuje výsledek mnoholeté práce. Je empiricky založena na množství archivních korpusů nejen v tuzemských archivech, ale i v rakouských a italských. Tematické překročení hranic českých zemí, a to i v situaci, kdy vznikla na počátku 18. století vlastní česká provincie, je třeba přivítat. Komparace s rakouským a italským prostředím umožňuje nejen doplňovat torzovitě zachovanou pramennou základnu, ale hlavně uceleně představit řádovou strategii hlavně ve vztahu k rakouskému vládnoucímu domu. Písemné archivní prameny jsou cíleně doplněny vizuálními prameny a starými tisky, přičemž důraz na tento typ pramenů oproti pramenům např. diplomatické povahy patří mezi inovativní rysy práce. Příjemným rysem bohatě vypravené publikace je to, že čtenář má možnost popísané vizuální prameny přímo vnímat v souvislosti s tokem textu.

V úvodu Čapská představuje jednotlivé teorie, které se staly jakýmsi jednotícím prvkem disparátních pramenů a které tak umožnily prezentovat výsledky archivního bádání na mnohem vyšší interpretační rovině, než jsme u nás nejen v oblasti náboženských dějin, ale někdy i dějin každodennosti zvyklí. První z nich je představitel symbolického interakcionismu, sociolog Erving Goffman, který je proslulý díky své knize *Všichni hrajeme divadlo*. Jak vyplývá z názvu knihy, Goffman se zaobírá způsoby prezentace našeho společenského já v každodenním životě. V zahraniční historiografii je jeho koncept využíván převážně pro studium sebe prezentace společenských elit s důrazem na legitimizační funkci těchto strategií. Využití konceptu při studiu působení menšího žebrařského řádu je tak

možné považovat za velmi inovativní. V knize se s dramaturgickou perspektivou setkáme několikrát – nejprve slouží k vysvětlení podob řádové sebe prezentace při pronikání do prostředí habsburského panovnického dvora a podpoře vlastních fundací; na jiném místě se Čapská přibližuje sociologii interakcionismu tím, že ilustruje tlak řádové existence na správné vystupování jednotlivých členů na veřejnosti.

V souvislosti s rozborem strategií sebe prezentace byly dále využity práce kanadského literárního kritika Northropa Frye, jehož pojmový aparát byl již vícekrát aplikován při analýzách historických vyprávění. Důraz na analýzu narativity souvisí s potřebou interpretovat sebeoslavné řádové tisky nikoli jako jednostrannou, vykonstruovanou propagandu, ale jako způsob (re) prezentace řádového společenství. S představou jednotného společenství lidí, souvisí další teoretický koncept v práci využívaný, a to je *imagined community* Benedicta Andersona. Ačkoli je jeho pojetí v českém prostředí známé spíše pro interpretaci nacionalismu, imaginované komunity jsou i náboženské hnutí či církevní řády.

Práce je rozdělena do tří celků, z nichž každý se věnuje řádové sebe prezentaci a vytváření imaginované komunity z určitého úhlu pohledu. První kapitola nazvaná *Narativní sebe prezentace slovem i obrazem* je založena na rozboru tištěných prezentací řádu, vizuálních a dramatických prostředků. S pomocí interpretativního modelu romance Northropa Frye zpracovává historizující servitské texty, které měly legitimizovat přítomnost služebníků Panny Marie ve středoevropském prostoru, a to odkazem na nedoložitelné dějinné momenty (setkání servitského světce Filipa Benziho s Rudolfem I. Habsburským, mučednictví 64 servitů, upálených husity). Na první pohled zvláštní spojení *servitská rekatolizační romance* dostává díky autorčině hutnému popisu jasný smysl; jedná se o narativní strukturu, metanaraci, jejímž pravidlům jsou podřízena všechny dílčí vyprávění. Vzhledem k logice dělení na věřící, bojující na straně dobra a zlé heretiky se tak například Přemysl Otakar II. poněkud ahistoricky ocitá na straně odpadlíků a kacířů.

Druhá kapitola *Svět určený klášterní zdi – mezi konkrétním konventem a imaginární řádovou komunitou* je založena na analýze vytváření představovaného společenství a sebe prezentace. Čapská využívá Goffmanovy metafory života jako divadelního jeviště, kdy má každý jedinec či komunita také své zákulisí, kam nebývá lehké nahlédnout. V souvislosti se zkoumáním církevním řádem je zákulisím klášter jako dominantní místo mendikantů s poustevnickými prvky. Zákulisí je prostorem pro socializaci (noviciát) a pro vštěpování řádových hodnot a norem. Pozornost je také věnována dopadu cest generálů řádů jako nejvýraznějších představitelů oné sdílené představy o komunitě. Jako určitý kontrast obrazu „běžného“ servity, který prožil svůj život v různých konventech v poddanských městečkách v Čechách a na Moravě, přináší čtenáři Čapská seznámení se s osudy Angelika Müllera, cestovatele do Svaté země. Je sympatické, že i při líčení exotického

tématu (co do obsahu i geografie), autorka neopouští rámec a zasazuje tak Müllerovo snažení do kontextu řádové sebe prezentace.

Poslední kapitola *Servité a společnost* je věnována dílčím aspektům přítomnosti servitů v pobělohorské společnosti. Velký prostor je věnován vztahům s donátory, kteří byli nejen urozeného původu, pro některé konventy byly srovnatelně důležité měšťanské fundace a také darování světských kněží. Právě u posledních dvou skupin je možné vnímat největší dopad servitské zbožnosti se zaměřením na kult Sedmibolestné Panny Marie. Čapská se věnuje diferencovaným způsobům, jakým řád přistupoval recipročně ke svým dobrodincům. Reciprocita zahrnovala jak dostupnost zpovědníků a kazatelů pro donátory, obdarovávání řádovými tisky a devocionálemi, tak i symbolickou rovinu dedikací či komemorací.

Na závěr lze říci, že práce je napsána čtivě, zároveň vysoce odborně. To, že jsou v originále ponechány německé, latinské i italské citace svědčí o tom, že práce je určena převážně historikům, kteří se zabývají raně novověkými dějinami. Před četbou práce bych doporučil zjistit si nejprve o řádu základní skutečnosti, protože jejich znalost je už do jisté míry předpokládána, byť většina z nich je v textu postupně zmíněna. Autorce se opravdu podařilo splnit její předsevzetí napsat „*interpretačně bohatý text, jenž přispěje k více diferencovanému pohledu na roli církevních řádů v zápase o konfesní homogenizaci habsburské monarchie*“ (s. 19). Zároveň se také jedná o velmi inspirativní práci, které jsou v české historiografii potřeba – spojuje v sobě totiž jak empirickou erudici a archivní „Sitzfleisch“, tak teoretické ukotvení.

Jaroslav Šotola

Workshop *Inventories and courtly spaces*, 12. – 14. ledna 2012, Lisabon a Sintra

Ve dnech 12. – 14. ledna 2012 se v portugalském Lisabonu a v nedaleké Sintře konalo velmi reprezentativně pojaté pracovní setkání „Inventáře a dvorské prostory“. Bylo uspořádáno v rámci řešení pětiletého projektu ESF s názvem *PALATIUM – Court Residences as Places of Exchange in Late Medieval and Early Modern Europe (1400-1700)*, který probíhá od června 2010 do května 2015 a který podporuje 14 institucí z 11 evropských zemí. Zastoupení zde mají hlavně země ze západní, jižní, severní a střední Evropy, z východní Evropy či z Balkánu není v projektu nikdo zahrnut. Projektu předsedá komise v čele s belgickou historičkou Kristou De Jonge (Lovaň) a španělským historikem Bernardem

Garcíou Garcíou (Madrid). Ačkoliv je *PALATIUM* oficiálně podporováno také Grantovou agenturou ČR a Českou akademií věd (členem komise je za ČR Ivan Muchka), čeští badatelé se zatím do aktivit velkoryse financovaného projektu v podstatě nezapojili. O projektu a všech jeho aktivitách – jde zejména o pravidelné vědecké konference, workshopy a letní školu – lze nalézt více informací na <http://www.courtresidences.eu>.

Pracovní setkání v Lisabonu a v Sintře pomohli uspořádat portugalští spolupracovníci projektu *PALATIUM* soustředění okolo Centro de História de Além-Mar a Universidade Nova de Lisboa v čele s Nuno Senosem a Jessicou Hallett. Jejich tým totiž právě pracuje na edici a analýze rozsáhlého pozůstalostního inventáře vévody Teodósia I. z Bragançy z jeho sídla Vila Viçosa z roku 1563 (cca 1300 stran, přes 6300 položek) a první výsledky jejich výzkumu byly prezentovány právě na tomto mezinárodním poli. Workshopu se zúčastnilo – mimo rozsáhlého publika – přes dvacet historiků a historiček z 13 evropských zemí, přičemž země bývalé monarchie rakouských Habsburků zde zastupovali Markus Jeitler (Rakousko) a Jiří Kubeš (Česká republika).

Pracovní setkání mělo v podstatě čtyři části (viz program na <http://www.cham.fch.unl.pt>). První byla přednáška anglického historika Davida Starkeyho (večer 12. ledna v Lisabonu), v níž tento známý historik shrnul své dlouholeté zkušenosti s prací s inventáři anglického krále Jindřicha VIII. Ve svém brilantním vystoupení *Inventories: Material culture or personal possessions?* upozornil na úskalí výpovědních možností inventářů, které nemohou nikdy být jediným zdrojem našich poznatků o životě v rezidencích. Apeloval na to, abychom vždy vnímali inventáře v kontextu ostatních pramenů – vlastních památek, účtů či ceremonálních dokumentů, abychom vždy měli představu o životních osudech majitele rezidence, o jeho zdravotním stavu či o jeho itineráři, protože naším posláním by mělo být sestavit totální dějiny rezidencí.

V pátek 13. ledna se pak dostalo na stěžejní část workshopu, v níž měly být představeny možnosti a limity vypovídacích možností inventářů zámků a paláců z různých dob a z různých zemí, jež byly po každém vystoupení zevrubně diskutovány. Jednání se tentokrát konalo v krásném a působivém prostředí Palácio Nacional de Sintra, tj. v paláci středověkých a raně novověkých portugalských králů, jenž zažil své nejlepší časy za krále Manuela I. v době okolo roku 1500. Účastníci postupně pojednali o inventářích z Anglie (*Maurice Howard*: Jindřich VII. a Anna Boleynová, 1540, zámek The Vyne), Dánska (*Birgitte B. Johannsen*: Frederik III., 1658, Frederiksborg), Itálie (*Giuseppe Bertini*: paláce rodiny Farnese v Parmě a okolí), Portugalska (*Annemarie Jordan Gschwend*: portugalské královny Kateřina a Jana Rakouské, 50. léta 16. století, Lisabon; *Nuno Senos – Jessica Hallett*: Teodósio I. vévoda de Bragança, 1563, Vila Viçosa), monarchie rakouských Habsburků (*Markus Jeitler*: Windischgrätzové, 16. – 17. století, Schloss Trautmannsdorf an der Leitha; *Jiří Kubeš*: vybrané české a moravské barokní zámky), Spojených provincií (*Konrad*

Ottenheym: Hendrick Pieck, 1668, Heemstede u Utrechtu) a Španělského Nizozemí (*Dagmar Eichberger*: Markéta Rakouská, 1524 a 1530, Mechelen; *Krista De Jonge*: Karel II. de Croÿ, vévoda z Aerschotu, cca 1600, zámek Heverlee u Lovaně; *Pieter Martens*: Petr Arnošt z Mansfeldu, 1604, La Fontaine v Clausenu u Luxemburgu).

Na těchto příkladech poukázali na problémy, jimž při studiu inventářů čelí. Shodli se na tom, že výrazné potíže může činit užitá terminologie, protože některé termíny mohou mít i několik významů (např. *casa* či *cabinet*, různé druhy závěsů apod.). Z jednání tedy vzešel požadavek sestavit postupně evropskou databázi názvů zámeckých a palácových prostorů, jakož i jejich zařízení. Většina prezentujících souhlasila s tím, že inventáře obsahují jen takové věci, které nebyly pevnou součástí interiérů (*mobilier*) a jež se mohly (a v 16. století se tak pravidelně dělo) stěhovat s majitelem ze sídla na sídlo, takže většina panovnických sídel byla značnou část roku poloprázdná. Na druhou stranu ale byly zaznamenány i výjimky, kdy se v inventářích nacházejí i popisy dekorace zdí a stropů freskami či jinými prostředky (Heverlee). Většina přítomných také potvrdila existenci dvou základních typů inventářů – tématických (zřejmě jsou starší) a těch, co zachycují zařízení po místnostech. Ty jsou běžné od konce 16. století a postupně zcela převládou v souvislosti s rozšířením praxe sepisovat pozůstalostní inventáře. V takovém případě pak někteří autoři hovořili o tom, že inventář je vlastně jakousi „fotografií aktuálního stavu“ sídla. Na druhou stranu ale bylo několikrát upozorněno, že inventáře jsou často neúplné, protože nebyly vedeny zcela pečlivě (některé záznamy jsou nedopsané) nebo nebyli inventarizující úředníci vpuštěni do všech místností (knížecí rezidence v českých zemích). Většina přednášejících se ovšem shodla na tom, co vše lze z inventářů získat: Hovořilo se o skladbě a vývoji panovnického a šlechtického apartmá, upozorňovalo se na rozdíly mezi mužským a ženským bytem, pravidelně se řešila role velkých kolekcí tapisérií a dalších drahých sbírkových kolekcí. Obzvláštní pozornosti se těšily interiérové textilie (závěsy u oken, dveří a postelí, tapiserie a také baldachýny), jež ukazují nejen na luxusní zařízení prostorů, ale i na jejich ceremoniální využívání či jejich rozměry (lze určit počet oken). Všichni bez výjimky se ovšem shodli na tom, že inventáře nejsou samospasitelné a že je nezbytné je vždy doplnit dalšími typy pramenů, a to zejména plány, účty, ceremoniálními akty a instrukcemi, grafikami, korespondence, popisy z cestovních zpráv a deníků apod.

Tento závěr pak jen podtrhla jednání posledního dne (14. ledna), jež byla vyhrazena konkrétním případovým studiím, které přednesli mladší účastníci workshopu. Ti si svou účast „vysoutěžili“, když se museli ucházet o cestovní grant. V Portugalsku se objevilo osm doktorandů či badatelů s čerstvým doktorátem a ti ve svých vystoupeních představili inventáře z Francie (*Nicolas Courtin*: pařížské šlechtické paláce ze 17. století), Itálie (*Alice Parri* – *Laura Benassi*: medicéjská villa Ambrogiana za vlády velkovévody Cosima III., *Teresa Vale*: palác portugalského vyslanectví v Římě v polovině 18. století), Portugalska

(dva příspěvky pocházely od účastníků projektu edice a analýzy inventáře vévody Teodósia I. z Bragançy z jeho sídla Vila Viçosa z roku 1563), Spojených provincií (*Trudie Rosa de Carvalho-Roos*: místodržiteléské sídlo v Het Binnenhof v Haagu v roce 1796) a dokonce i Turecka (*Tülay Artan*: palác osmanské princezny Hadice Sultany mladší v Istanbulu v druhé půli 18. století).

Vše završila závěrečná přednáška, v níž byli účastníci workshopu seznámeni se současným stavem řešení projektu vydání inventářů sídel španělského krále Filipa II., jenž navazuje na úspěšně dokončený projekt o inventářích Karla V. a jeho rodiny (viz <http://www.inventoriescharlesv.com> – 63 inventářů z let 1493-1571 bylo vydáno ve třech rozsáhlých svazcích v letech 2005-2010).

Hodnotím-li zpětně celý workshop, musím konstatovat, že byl precizně připraven (skvělé ubytování, nadstandardní stravování, krásné jednací prostředí v Sintře), že se organizátorům podařilo dostat na jedno místo odborníky z celé jižní, západní, střední a částečně i severní Evropy. Jedinou výhradou pak zůstává, že se místy kvůli velkému publiku vytrácel duch workshopu, to však bohatě vynahrádily rozhovory v zákulisí a fakt, že z této akce vyjde v průběhu roku 2012 publikace, jež bude k dispozici online na webu projektu *PALATIUM* (<http://www.courtresidences.eu>).

Pokud bych pak chtěl zasadit české bádání o inventářích do evropského kontextu, jak se jevil na workshopu, musím upozornit na některé rozdíly. V našich fondech v podstatě neexistují tak rozsáhlé inventáře z 16. a 17. století, jaké mají k dispozici kolegové v Anglii, Francii, Španělsku a Portugalsku (ty největší mají několik tisíc záznamů). Můžeme tak jen litovat, že se třeba nedochovaly vůbec žádné inventáře vídeňského Hofburgu. Z této situace pak vyplývá, že například inventáře pozůstalosti císaře Karla V. či anglického krále Jindřicha VIII. jsou už vydány, zatímco v českém prostředí nemáme v podstatě k dispozici žádné edice, ačkoliv ve zdejších archivech (Národní archiv v Praze, Fideikomisní spisy; Moravský zemský archiv v Brně, Tribunál – pozůstalosti; jednotlivé rodinné archivy a velkostatkové fondy) existuje velké množství relativně rozsáhlých inventářů zámků ze 17. a 18. století. Čeští autoři je sice začínají čím dále více využívat, ovšem soustřeďují se pouze na dílčí příklady palácové a zámecké architektury (např. Valdštejnský palác a Černínský palác v Praze). Systematický a interdisciplinární výzkum tak v České republice stojí teprve na počátku. Jeho nastartování může výrazně pomoci účast dalších českých odborníků na akcích projektu *PALATIUM*, jež budou probíhat až do léta roku 2015.

Jiří Kubeš

CERMAN, Ivo, *Habsburgischer Adel und Aufklärung. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert* (Contubernium. Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte, Band 72), Stuttgart 2010, 503 s. ISBN 978-3-515-09639-3.

Ivo Cerman je mladý historik z Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, jenž absolvoval dvojí doktorské studium a sepsal tedy dvě disertační práce. Zatímco ta česká byla obhájena na Univerzitě Karlově v Praze a vyšla v roce 2008 pod titulem *Chotkové. Příběh úřednické šlechty*, zde hodnocená práce je jeho upravenou disertací z univerzity v Tübingenu. Tématicky se tyto knihy střetávají pouze v jedné části, a to když dojde na dějiny Chotků, jejich výchovu a vzdělávání v 18. století (viz kapitola IV. 2., s. 266-313). Je také nutné zmínit, že autor patří v současné historiografii k jedněm z mála, kteří se zabývají jak barokní, tak osvícenskou dobou v habsburské monarchii, takže jeho studie a knihy mají širší časový záběr a často se v nich pokouší o výraznou reinterpetaci dosavadních pohledů na dějiny elit v habsburské monarchii v celém 18. století.

To lze doložit právě na zde recenzované práci, jejímž cílem bylo prozkoumat působení osvícenské etiky na výchovu a vzdělávání šlechty soustředěné okolo habsburského dvora ve Vídni. Autor chtěl odpovědět zejména na otázku, zda docházelo v praxi ke konfliktu mezi šlechtickým etosem a novými nároky na vzdělávání. Dosavadní historiografie se kloní spíše k názoru, že ano, že osvětenství bylo hlavně ideologií měšťanstva, resp. později státu pod vedením Josefa II. Cerman naproti tomu jednoznačně hájí tezi, že stát není jediným hybatelem pokroku, že šlechta relativně pružně reagovala na výchovné trendy doby a dokázala se v 18. století přizpůsobovat změněným společenským podmínkám.

Aby detailně prozkoumal vztah šlechty z habsburské monarchie k osvícenské etice, rozdělil si práci na čtyři velké celky. V prvním se zabývá různými koncepty morálky u francouzských osvícenců a tím, jak se stavěly k otázce výchovy a zdůrazňovaly právě výchovu lidí k správné morálce (I. kapitola, s. 17-90). V druhé části přešel autor k tématu dvorské šlechty ve Vídni a zkoumal její recepci francouzského osvětenství. Představuje zde životní světy této šlechty – především Vídeň a panovnický dvůr (II. kapitola, s. 93-202). Jádro práce ale tvoří III. a IV. kapitola, v nichž nejprve představuje typické vzdělávací instituce tohoto světa – zabývá se fenoménem hofmistrů, šlechtických akademií (zejména tzv. Theresianem ve Vídni) a kavalírskými cestami (s. 203-251). Vlastní analytické jádro práce pak sestává z popisu a interpretace vzdělávacího profilu tří generací tří vybraných šlechtických rodů, jež se v 18. století uplatňovaly různým způsobem u habsburského dvora (s. 253-445). Jedná se o hrabata Chotky (autor je z hlediska vztahu ke dvoru označuje jako „die Aufsteiger“), knížata Ditrichštejny („die Etablierten“) a hrabata z Windischgrätzu

(„die Aussteiger“), přičemž Cerman vyjadřuje názor, že právě tento postup „*die Vorteile der qualitativen mit der quantitativen Forschung verbindet*“ (s. 13).

Práci považuji za zdařilou a vyzrálou, interpretačně novou a pro výzkum dějin habsburské monarchie v 18. století za velmi potřebnou, protože ukazuje šlechtickou výchovu v poněkud jiném světle, než bylo dosud líčeno. Podle mého také vhodně upozorňuje na markantní desinterpretaci role šlechty v osvěcenské společnosti v některých, zejména starších pracích. Přesto ve mně práce při čtení vyvolávala místy rozporuplné reakce. Mé výhrady jsou v zásadě trojího druhu. Předně se týkají samotné koncepce práce (respektive IV. kapitoly), dále musím konstatovat, že je sice autor velmi zběhlý v kontextuální literatuře, přesto nepracoval s některými pracemi, které se mu k tématu vyloženě nabízely (resp. je možná zná, ale z nějakého důvodu je necituje), a nakonec jsem při četbě narazil na drobné faktické chyby. Přibližme si nyní tyto výhrady detailněji.

1) Za problematickou považuji koncepci jádra práce, kde se autor zabývá třemi vybranými rody ve třech generacích po sobě. Na jednu stranu sice může tento postup dobře vystihnout proměny rodinných výchovných strategií těchto rodů, na druhou stranu ale autor nemůže tímto způsobem shromáždit relevantní vzorek informací, jejichž analýzou by dospěl k obecnějším závěrům. Často se tak stává, že na základě několika málo faktů formuluje autor obecnější závěry o celé době, což považuji za nestandardní postup. Typicky je to vidět u fenoménu kavalírských cest. Teoreticky by jich mělo být analyzováno devět (tři rody po třech generacích), ale ve skutečnosti byly absolvovány jen u dvou generací Chotků (1727-1730, 1768-1770), u dvou generací Ditrichštejnů (1719-1724, 1749-1751) a pouze jedné generace Windischgrätzů (po roce 1687), o níž ovšem autor neví skoro nic, protože ji má doloženou jen jednou instrukcí. Shromáždil tedy pouze vzorek dvou kavalírských cest z 1. půle 18. století a dvou cest z 2. poloviny tohoto věku, což mu ale nebrání formulovat obecné závěry o podobě kavalírských cest této doby. Tvrdí tak, že kavalírské cesty po polovině 18. století nezanikly, že se pouze proměnily, doklady této teze však ve větší míře neuvádí, pouze se odvolává na soudobé diskuse o výhodách či nevýhodách cest do ciziny (s. 250-251, nepodložené generalizace jsou i na s. 294, 450-451). Jeho teze tedy mohou být správné, bohužel však nejsou podpořeny více doklady.

Možná by tedy bylo lepší, kdyby byla IV. kapitola založena na výzkumu více rodů, resp. jejich kavalírských cest, jež by autorovi umožnily přesvědčivěji doložit podobu kavalírských cest za vlády Karla VI. a jejich proměnu v první půli vlády Marie Terezie. Takové materiály v českých a rakouských archivech – minimálně pro první polovinu století – existují. Jsou doloženy kavalírské cesty u Gallasů (1721-1725), Colloredů (1723-1726),

Černínů z Chudenic (1725-1727, 1744-1746), u Nosticů (1726-1729), Buquoyů (1726-1731), Thun-Hohensteinů (1730-1731) a některých dalších.¹

2) S tím těsně souvisí fakt, že autor nepracoval s některými relevantními tituly literatury, resp. je ve své práci necituje. Platí to opět zejména pro tematiku kavalírských cest. Nejenže zcela minul práce o jednotlivých kavalírských cestách šlechty z habsburské monarchie této doby,² ale nezmiňuje ani zásadní německé monografie z pera Antje Stannek a Mathise Leibetsedera, které se kavalírskými cestami zabývají.³ Proto se pak v textu objevují bez bližšího zdůvodnění některé relativně sporné teze – třeba ta, že kavalírské cesty lze považovat za přechodový rituál.⁴

3) Drobné faktické chyby sice nesnižují obecný přínos práce, přesto kazí výsledný dojem. Nacházíme je především ve IV. kapitole a jedná se zejména o časové údaje. Některé objeví sám pozorný čtenář – např. Chotkové se nevrátili do Paříže v březnu, ale nejdříve v dubnu 1770 (s. 296), a maličtí Chotkové získali hofmistra zřejmě v roce 1777 a ne v roce 1775, kdy byly nejstaršímu z nich pouhé dva roky (s. 305). Jiné nesrovnalosti odhalí až srovnání s další literaturou: Třeba Leopold Ignác z Ditrichštejna nepobýval v Paříži od dubna do října 1681, ale od února 1681 do března 1683 (s. 318),⁵ Filip Zikmund z Ditrichštejna pak navštívil Madrid na přelomu let 1671 a 1672 a ne v roce 1670 (s. 320) atd.⁶ To jsou jen drobné chyby – závažnější jsou ale omyly, že Leopold Ignác z Ditrichštejna se nakazil v Paříži syfilidou (s. 261, 318, 339, 353),⁷ nebo že Františka Štěpána Lotrinského měl na cestě do Prahy v roce 1723 doprovázet lotrinský dvůr (s. 341).

1 Viz Jiří KUBEŠ, *Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620-1750)*, rkp. habilitační práce, Pardubice 2011.

2 Jedná se zejména o práce Jiří KUBEŠ, *Fragmenty písemnosti z kavalírské cesty hrabaty z Clary-Aldringenu z roku 1727*, *Theatrum historiae* 1, 2006, s. 83-108; TÝŽ, *Rudolf Joseph Colloredo von Wallsee und sein Studium in Salzburg 1723-1725*, *Salzburg Archiv* 32, 2007, s. 117-140. Z jakého důvodu s nimi autor nepracuje, nevím. Lze to interpretovat různě. Je to doklad jeho neznalosti? Nebo tyto studie přehlíží záměrně a má to být třeba vyjádření nesouhlasu s jejich závěry? Nebo je v tom ještě něco jiného? Ať tak, či onak, považuji autorův postup za více než nestandardní a zarážející je, že se tak chová znovu a znovu i v jiných svých publikacích...

3 Antje STANNEK, *Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise des 17. Jahrhunderts*, Frankfurt – New York 2001; Mathis LEIBETSEDER, *Die Kavaliertour. Adlige Erziehungsreisen im 17. und 18. Jahrhundert*, Köln 2004.

4 Tak píše A. STANNEK, *Telemachs Brüder*, s. 19-20; kriticky se k tomu vyjadřuje M. LEIBETSEDER, *Die Kavaliertour*, s. 205-206.

5 J. KUBEŠ, *Kavalírské cesty*, s. 311.

6 Tato chyba se objevuje již v předchozích autorových článcích a je dále přebírána nejen jím, ale i dalšími autory. Analýza korespondence z cesty Filipa Zikmunda z Ditrichštejna ale jasně dokládá, že přijel do Španělska v první půli listopadu 1671 (13. 11. byl v Burgosu) a že pobýval zejména v Madridu (17. 11. 1671 – 4. 9. 1672, pouze v dubnu a květnu absolvoval výlet do Lisabonu a vrátil se okružní cestou přes Sevillu, Cádiz a Granadu). Španělsko opustil až po krátké návštěvě Barcelony (18. – 21. 9. 1672). Srov. tamtéž, s. 310.

7 Pouze na něj padlo podezření, že se nakazil nějakou pohlavní chorobou, protože se stýkal s jistým hrabětem Tilym, jenž skutečně onemocněl nějakou ne tak závažnou pohlavní chorobou. Pravdivé informace uvádí Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009, s. 236-239 a o Tilym blíže J. KUBEŠ, *Kavalírské cesty*, s. 288.

Celkově se tedy jedná o ambiciózní práci, jež se snaží nově postihnout proměny výchovy a vzdělávání šlechty z habsburské monarchie v 18. století, a naplnit tak konkrétním obsahem termín osvícenství a osvícenská výchova. Autorovi se to daří a přichází se zajímavou tezí, že je možné toto období rozdělit na tři fáze – mluví o konfesionalizované výchově a kavalírských cestách (do 1720), raně-osvícenské výchově a cestách (1720-1760) a „empfindsame“ Länderreise (1760-1792). Své závěry však opírá jen o ne příliš reprezentativní vzorek pramenů, což činí jeho hypotézu do jisté míry diskutabilní. Verifikovat či vyvrátit ji ovšem může až další výzkum, jenž – jak doufám – pomůže vydání této práce nastartovat.

Jiří Kubeš

Seznam recenzentů jednotlivých příspěvků (abecedně):

- Mgr. Petr Bašta (Národní památkový ústav, ú. o. p. v Praze)
Mgr. Jiří Brňovják, Ph.D. (Ostravská univerzita v Ostravě)
prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc. (Univerzita Karlova v Praze)
Mgr. Karel Černý, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze)
PhDr. Viliam Čičaj, CSc. (Slovenská akadémia vied v Bratislave)
doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc. (Univerzita Karlova v Praze)
prof. PhDr. Petr Fidler (Universität Innsbruck a Jihočeská univerzita v Českých
Budějovicích)
Mgr. Anna Fundárková, Ph.D. (Slovenská akadémia vied v Bratislave)
doc. PhDr. Ludmila Hlaváčková, CSc. (Univerzita Karlova v Praze)
PhDr. Jiří Hrbek, Ph.D. (Praha)
prof. JUDr. Ignác Antonín Hrdina, DrSc., O.Praem. (Univerzita Karlova v Praze)
doc. PhDr. Josef Hrdlička, Ph.D. (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích)
PhDr. Bronislav Chocholáč, Dr. (Masarykova univerzita v Brně)
Mgr. Kateřina Chromá, Ph.D. (Masarykova univerzita v Brně)
Mgr. Jiří Kaše (Univerzita Pardubice)
PhDr. Jan Kilián, Ph.D. (Západočeská univerzita v Plzni)
Mgr. Petr Kopicčka (Státní oblastní archiv v Litoměřicích)
PhDr. Oldřich Kotyza (Oblastní muzeum v Litoměřicích)
PhDr. Jiří Koumar, Ph.D. (Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem)
PhDr. Eva Kowalská, DrSc. (Slovenská akadémia vied v Bratislave)
Mgr. Hedvika Kuchařová, Ph.D. (Strahovský klášter)
prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Univerzita Pardubice)
PhDr. Tünde Lengyelová, CSc. (Slovenská akadémia vied v Bratislave)
Dr. Claire Madl (CEFRES Praha)
PhDr. Martin Mádl, Ph.D. (Akademie věd ČR, v. v. i.)
Mgr. Pavel Marek, Ph.D. (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích)
PhDr. Petr Maťa, Ph.D. (Universität Wien)
prof. PhDr. Eduard Maur, CSc. (Univerzita Pardubice)
Mgr. Radka Miltová, Ph.D. (Masarykova univerzita v Brně)
Mgr. Marc Niubò, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze)
Mgr. Jana Opelťová, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc. (Akademie věd ČR, v. v. i.)
Mgr. Pavel Panoch, Ph.D. (Univerzita Pardubice)

- Mgr. Ivana Panochová, Ph.D. (Akademie věd ČR, v. v. i.)
- Mgr. Martin Pavlíček, Ph.D. (Univerzita Pardubice a Univerzita Palackého v Olomouci)
- PhDr. Jana Perutková, Ph.D. (Masarykova univerzita v Brně)
- Mgr. Vítězslav Prchal (Univerzita Pardubice)
- Mgr. Martin Slaba (Národní zemědělské muzeum Ohrada)
- prof. PhDr. Lubomír Slavíček, CSc. (Masarykova univerzita v Brně)
- Mgr. Pavla Slavíčková, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
- PhDr. Rostislav Smíšek, Ph.D. (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích)
- doc. PhDr. Bohumír Smutný, Dr. (Moravský zemský archiv v Brně)
- JUDr. Marek Starý, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze)
- PhDr. Lucie Storchová, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze a Akademie věd ČR, v. v. i.)
- PhDr. Milan Svoboda, Ph.D. (Technická univerzita v Liberci)
- doc. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze)
- Mgr. Kristina Swiderová (Státní oblastní archiv v Třeboni, prac. Český Krumlov)
- MgA. František R. Václavík (Univerzita Pardubice)
- PhDr. Jiří Wolf (Muzeum města Duchcova)

Seznam autorů (abecedně):

Bc. Michaela Buriánková (Univerzita Pardubice)
Mgr. Veronika Čapská, Ph.D. (Slezská univerzita v Opavě)
Mgr. Diana Duchoňová, Ph.D. (Slovenská akadémia vied v Bratislave)
doc. PhDr. Frederik Federmayer, Ph.D. (Univerzita Komenského v Bratislave)
Mgr. Ivana Fialová, Ph.D. (Slovenský národný archív v Bratislavě)
PhDr. Jiří Hrbek, Ph.D. (Praha)
doc. PhDr. Josef Hrdlička, Ph.D. (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích)
Bc. Jan Ivanega (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích)
Mgr. Tomáš Janura, Ph.D. (Slovenská akadémia vied v Bratislave)
Mgr. Václav Kapsa, Ph.D. (Akademie věd ČR, v. v. i.)
PhDr. Jan Kilián, Ph.D. (Západočeská univerzita v Plzni)
Jindřich Kolda (Národní památkový ústav, ú. o. p. v Josefově)
PhDr. Martin Krummholz, Ph.D. (Akademie věd ČR, v. v. i.)
doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
prof. PhDr. Eduard Maur, CSc. (Univerzita Pardubice)
RNDr. Jan Munzar, CSc. (Akademie věd ČR, v. v. i.)
Mgr. Martin Pavlíček, Ph.D. (Univerzita Pardubice a Univerzita Palackého
v Olomouci)
doc. Mgr. Radmila Pavlíčková, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
Mgr. Vítězslav Prchal (Univerzita Pardubice)
Mgr. Vladislava Říhová, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
PhDr. Rostislav Smíšek, Ph.D. (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích)
Mgr. Jana Stráníková, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
Mgr. Ladislav Svatoš (Univerzita Karlova v Praze – České farmaceutické muzeum)
Mgr. Kristina Swiderová (Státní oblastní archiv v Třeboni, prac. Český Krumlov)
Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
prof. PhDr. Pavel Štěpánek, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
Mgr. Ingrid Štibraná, Ph.D. (Trnavská univerzita v Trnave)

Theatrum historiae 9 (2011)

<http://uhv.upce.cz/cs/theatrum-historiae/>

Vydala: Univerzita Pardubice
(Studentská 95, 532 10 Pardubice, IČO 00216275)

Číslo vydání: 9

Datum vydání: 9. 4. 2012

Vychází nejméně dvakrát ročně

Vydání první – 522 stran, 200 výtisků

Jazyková redakce českých textů: Jiří Kubeš

evidenční číslo MK ČR E 19534

ISSN 1802-2502

Redakce:

vedoucí redaktor: prof. PhDr. Petr Vorel, CSc. (Univerzita Pardubice);
zástupce vedoucího redaktora: doc. PhDr. Jiří Mikulec, CSc. (HÚ AV ČR Praha);
výkonný redaktor: doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D. (Univerzita Pardubice);
technická redakce: doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D. a Mgr. Vladan Hanulík

Vědecká rada časopisu:

Mgr. Petr Grulich, Ph.D. (Univerzita Hradec Králové)
doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D. (Univerzita Pardubice)
doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A. Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)
prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Univerzita Pardubice)
prof. PhDr. Eduard Maur, CSc. (Univerzita Pardubice)
Dr. Françoise Mayer (Université Paul Valéry Montpellier)
prof. PhDr. Miloš Řezník, Ph.D. (Technische Universität Chemnitz)
doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A. Ph.D. (Univerzita Pardubice)
PhDr. Luboš Velek, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze).

Adresa redakce:

Ústav historických věd
Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice
Studentská 84, 532 10 Pardubice
tel.: 466 036 210
e-mail: Jiri.Kubes@upce.cz